

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

vol. 21

MAGYARORSZÁG ÉS A RÓMAI
SZENTSZÉK

III.

Exquisite lucubrationes Cornelio Szovák
amicabiliter dicatae

TUSOR PÉTER, KANÁSZ VIKTOR

BUDAPEST • RÓMA

2022

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS I, VOL. 2 I

HUNGARY AND THE HOLY
SEE OF ROME
III.

Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák
amicabiliter dicatae

Edited by
PÉTER TUSOR, VIKTOR KANÁSZ

BUDAPEST ♦ ROME

2022

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

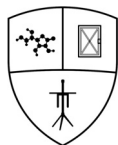

CLASSIS I, VOL. 2 I

MAGYARORSZÁG ÉS A RÓMAI
SZENTSZÉK
III.

Exquisite lucubrationes Cornelio Szovák
amicabiliter dicatae

Szerkesztette
TUSOR PÉTER, KANÁSZ VIKTOR

BUDAPEST ♦ RÓMA

2022

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series I

Collectanea Vaticana Hungariae

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 5–16.

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a BTK Moravcsik Gyula Intézet (ELKH)

*Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute
and the BTK Gyula Moravcsik Institute (ELKH)*

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2022

ISSN 1786-2116

ISSN 2939-6980

ISBN 978 615 6448 19 4

ISBN ebook 978 615 6448 20 0

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*

a *Typographia Canisiansis*

Mutató - *Index*: Gy. Sági

Olvasószerkesztő - *Corrector*: T. Kruppa, R. Oláh P.

Borítóillusztráció - *Coverillustration*: G. Xantus

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

TARTALOM

<i>Előszó</i> (Tusor Péter)	7
<i>Laudáció</i> (Solymosi László, Rácz György)	10
Jolánta királyné hitbére és az Aranybulla. Egy ismeretlen királyi adománylevél 1222-ből (Bácsatyai Dániel)	13
A Bíborosi Kollégium és a magyar konzisztoriális javadalmak. <i>Az Obligationes et Solutiones</i> 52. kötetének magyar vonatkozású bejegyzései a 14. század végéről (Fedeles Tamás)	37
Két ismeretlen bréveregisztrum IV. Sixtus pápa idejéből (Nemes Gábor)	65
Egy ismeretlen konzisztoriális forrás 1502-ből. Egri segédpüspöki <i>processus informativus</i> a modenai Este-levéltárban (Kuffart Hajnalka, Nemes Gábor, Tusor Péter)	95
Kié a kinevezés joga? Az esztergomi Szent Péter-oltár kegyurasága (C. Tóth Norbert)	111
Elveszett pápai bullák nyomában. Girolamo Balbi pozsonyi prépost gurki püspöki kinevezése (1522–1523) (Lakatos Bálint)	147
Többszólamú hírek? Pápai nunciusok jelentései Magyarországról a 16. század közepén (Kanász Viktor)	195
Nunciusok háborúban. Filippo Spinelli a prágai udvarban (Kruppa Tamás)	211
Egy zágrábi kanonok fellebbezése Rómába Pázmány ellen. Gróf Erdődy János letétele az egri püspökségről (Sopron, 1625) (Tusor Péter)	229
Telekessy István csanádi püspöki kinevezése. Források a firenzei Medici-levéltárból (1696) (Mihalik Béla Vilmos)	265
Egy konklávé hírei Győrben. Bartolomeo Pinto Poloni római ágens 1769-es levelei Zichy Ferenc győri püspöknek (Oláh P. Róbert)	277

A székesfehérvári püspökség legkorábbi processzusa (1777) (Tóth Tamás)	299
Fraknói Vilmos kutatási kérelmei a Vatikáni Apostoli Levéltárban (1881–1885) (Nagy Katalin)	307
„Ez tiszta magyar örület...” Források a <i>Christi fideles graeci</i> bulla utóéletéhez (Véghseő Tamás)	323
Grósz József kalocsa-bácsi érsek megbeszélései Alvary Gascoigne budapesti angol követtel 1945-ben (Sági György)	341
Tomek Vince piarista generális a vatikáni diplomácia tanácsadója és krónikása (Rétfalvi Balázs)	359
<i>Rövidítések</i>	379
<i>Szerzők</i>	381
<i>Magyarország és a római Szentszék III.</i> (Összefoglalók)	383
<i>Ungarn und der Heilige Stuhl von Rom III.</i> (Zusammenfassungen, übersetzt von András Forgó)	405
<i>Hungary and the Holy See of Rome III.</i> (Summaries in English, translated by László Kristó)	431
<i>Index</i> (Összeállította: Sági György)	455
<i>Table of Contents</i>	467

ELŐSZÓ

A 2002-ben a budapesti katolikus egyetemen rektori határozattal létrehozott *Collectanea Vaticana Hungariae* jelen kötettel egy újabb ötéves kutatási ciklust indít útjára. A sorozat FRAKNÓI VILMOS vatikáni kutatásainak, szellemi hagyatékának örököse, a *Monumenta Vaticana Hungariae* folytatója. Két osztályban immár kerek harminc vatikáni alapkutatási kötetet tudhat maga mögött, s kezd most új tudományos perspektívák felé tájékozódni. Saját korábbi hagyományait folytatja ebben. A 2007-es római konferenciaelőzményt követő évben megjelent *Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20)* tanulmánykötet neves külföldi szerzőgárda magyar vonatkozású írásaival a nemzetközi kooperáció kereteit és lehetőségeit vázolta fel (CVH I/4). A társkiadó viterbói egyetemi kutatóközponttal (CeSPoM) aztóta is töretlen és gyümölcsöző az együttműködés. A *Magyarország és a római Szentszék* virtuális alsorozat első tagja *Források és távlatok* alcímmel az új vatikáni *series* körül az MTA 'Lendület' programjának köszönhetően formálódó akadémiai/egyetemi kutatócsoport programját vetítette előre 2012-ben. Az öt évvel később napvilágot látott II. kötet alcíme, *Vatikáni magyar kutatások a 21. században* nem véletlenül azonos a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson az MTA 'Lendület' keretében szervezett panel nevével. Az ott elhangzott előadások annotált változatait tartalmazza. A CVH I/15-ös *volumene* a Fraknói-örökséget már nevében is kifejező Kutatócsoport szakmai terveit vázolta fel tanulmányok formájában az MTA úgynevezett „támogatott kutatóhelyi”, 2017–2022 közötti pályázati ciklusára.

Ugyanez a célkitűzése jelen, immáron III. kötetnek a 2022–2027-es évkörre a PPKE-n folytatandó alapkutatások vonatkozásában, ezúttal nem az MTA, hanem az ELKH támogatásával. Vagyis mintaadó közleményekben, előtanulmányokban felvázolni a megvalósuló kutatási program aktuális irányait. Történik mindez, miként korábban is, nem csupán a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tagjainak, hanem egy szélesebb szakmai kör bevonásával, meghatározóan a magyar tudományszervezés egyéb kutatócsoport, részben pedig kutatóintézeti tagjainak részvételével. Konferenciaelőzményül ezúttal a Piliscsabán megrendezett VIII. Fraknói Nyári Akadémia szolgál, melynek csoportképe hamarosan feltűnik. Az alább olvasható tanulmányok többségét előadás formájában ismertette szerzője 2022. augusztus 5-én és 6-án.

Lássuk röviden, mik hangoztak el az egykori Pázmány-campuson, s milyen új eredmények találhatók ennek nyomán a CVH eme új kötetében!

BÁCSATYAI DÁNIEL tanulmánya az Aranybulla kiadásának 800. évfordulóján a vatikáni kutatások erőterében vázolja fel végre az oklevél keletkezésének valós történeti kontextusát. E kijelentés talán merésznek tűnik. A magam részéről azonban

biztos vagyok benne, hogy az évforduló kapcsán áradó publikációk ritka kincséről van szó. A jövő történettudománya majd *sine studio* mérlegre teszi ez azt állítást. Ami viszont már most tényként kimondható: III. Honorius pápa 1222. december 9-én kelt bullájának Barcelonában őrzött eredetije eddig tökéletesen elkerülte a vonatkozó kutatás figyelmét, gondos elemzése pedig teljesen új adatokat, szempontokat és összefüggéseket világít meg.

FEDELES TAMÁS Fraknoi lehűségesebb és leginkább szorgalmas munkatársa, Lukacsics József örököse a Kutatócsoporton belül. Ezúttal is a *Camera Apostolica* óriási vatikáni fondjaiból merít. Egy eddig elhanyagolt kötet magyar vonatkozású bejegyzéseit publikálja és dolgozza fel a 14. század végéről. NEMES GÁBOR tovább folytatja a középkori pápai brévék feltárását. Ezúttal 1476-ból közöl és helyez történeti kontextusba néhányat IV. Sixtustól. A pázmányos Vestigia Kutatócsoport, személy szerint KUFFART HAJNALKA érdeme a mindeddig legkorábbi, 1503-ból származó magyar kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv feltárása. E ritka kincset követi a Magyar Medieviztikai Kutatócsoport két impozáns kontribúciója. C. TÓTH NOBERT az esztergomi Szent Péter-oltár kegyurasága miatt a *Sacra Romana Rotán* 1514–1515-ben lefolytatott peres eljárást mutatja be és közli rotulusát. LAKATOS BALINT vatikáni és ausztriai anyaggyűjtésének köszönhetően állította össze a neves humanista, Girolamo Balbi pozsonyi prépost gurki püspöki kinevezési iratait (1522–1523). Tanulmánya több helyen pontosítja, kiegészíti Balbi biográfiáját.

A középkort a Fraknoi Kutatócsoport másik súlyponti területe, a kora újkor követi. KANÁSZ VIKTOR Girolamo Martinengo bécsi, valamint Ludovico Beccadelli veneczei apostoli nuncius Rómába küldött jelentéseinek magyar vonatkozásait vizsgálja az 1550 és 1554 évek között. Igazolja, hogy a pápaság számára komplex és megbízható információk álltak rendelkezésre a Magyar Királyságról a 16. század derekán. KRUPPA TAMÁS az 1598-ban a prágai császári udvarba érkezett új pápai nuncius, Filippo Spinelli Erdéllyel kapcsolatos diplomáciai erőfeszítéseit kíséri nyomon 1600-ig. Kimutatja, hogy a római tervezetek során az uralmon lévő pápai dinasztia, az Aldobrandini-ház esetleges fejedelemségének gondolata is felvetődött. Jelen sorok írója Pázmány Péter esztergomi érsek ellen Verbanovich Gáspár zágrábi kanonok által 1625 őszén Rómába küldött feljelentést vizsgálja, s helyezi a hazai katolikus felekezetszerveződés, az egri egyházmegyétörténet és a 17. század horvát–magyar kapcsolatai koordinátáira. MIHALIK BÉLA a TTI-ből az egri főpásztorsága okán elhíresült Telekessy Mihály győri kanonok csanádi püspöki kinevezését veszi közelebről szemügyre, felhasználva a római eljárásban aktív Fabrizio Agostini apát, bíboros protektori ágens Firenzében őrzött leveleit. Szintén a római ágensi jelentések különleges forrásértékére szemléletes példa OLÁH P. RÓBERT írása, aki Bartolomeo Pinto Poloni Győrben őrzött tudósításai alapján, bécsi kontrollforrásokat felhasználva mutatja be az 1769. évi pápaválasztó konklávé.

Utóbbi írás már inkább az újkor felé mutat, miként Mons. TÓTH TAMÁS közleménye is. Az egyháztörténetész szerző a konferencia-előzmény piliscsabai helyszíne okán a székesfehérvári egyházmegye 1777-es, első kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvét ismerteti. NAGY KATALIN, a Moravcsik-intézet munkatársa, ugyanezen intézet és a Fraknoi

Kutatócsoport vatikáni levéltári kutatási rezidense Fraknói Vilmos első, 1881. tavaszi és kora nyári kutatási kérvényeit közli az *Archivio Apostolico Vaticano* prefektusi levéltárából. Az anyag máig kizárólag külön engedéllyel használható. A kutatási kérelmek vélhetően emiatt maradtak eddig a történettudomány látóhatárán kívül. Különleges információértékük, hogy cáfolhatatlanul bizonyítják, miszerint Fraknói és társai célja kezdettől fogva a magyar vonatkozású vatikáni források feltárása és publikálása volt, és nem egy ennél (is) nagyobb szabású vállalkozás.

A 20. századot három közlemény képviseli. VÉGHSEŐ TAMÁS Nyíregyházáról a pápai Államtitkárság Történeti Levéltára néhány dokumentuma segítségével mutatja az 1912-es hajdúdorogi egyházmegyealapítás korai emlékeztörténetét a román gondolkodásban, illetve az 1940-es második bécsi döntés kapcsán támadó félelmeket a magyar görögkatolikus püspökség eredeti határainak visszaállításától. Ugyanezen leléhelyről származik Alvary Gascoigne budapesti angol rendkívüli követ két jelentése Grósz József kalocsai érsekkel folytatott 1945. évi tárgyalásairól. A SÁGI GYÖRGY által feldolgozott dokumentumok Nagy-Britanniának a Vatikánhoz akkreditált rendkívüli követe útján jutottak el a pápai Államtitkárságra. Legvégül RÉTFALVI BALÁZS közli és elemzi Tomek Vince piarista generális érdekes és tanulságos beszámolóját egyházi iskolák 1948. júniusi államosítása után tett hazalátogatásáról. A dokumentum leléhelye a piarista rend római központi levéltára (*Archivio Generale delle Scuole Pie*).

A vatikáni magyar történeti *series* nemzetközi tanulmánykötetét PÁSZTOR LAJOS emlékének szenteltem, a *Források és távlatok*at pedig az alapításban rektorként nagyvonalú segítőkészetet nyújtó ERDŐ PÉTER bíborosnak, a sorozat védnökének ajánlottam. A CVH I/15. *volume in pectore* dedikálódott TÖRÖK JÓZSEFnek, a Hittudományi Kar egyháztörténész professzorának. Az alapul szolgáló pécsi szekció valamennyi ülészakánának ő volt az elnöke, fényképe az összes tanulmány mellett őrzi emlékét. A Fraknói Kutatócsoportot 2020. január 24-én pótolhatatlan veszteség érte senior kutatója és atyai barátja elhunytával.

A *Magyarország és a római Szentszék* tanulmányok jelen, immáron III. kötetének címbéli ajánlása SZOVÁK KORNÉLNak szól. 2022. december 24-én tölti be 60. évét, az augusztusi Fraknói-akadémia – melynek egyik kurátora volt – tanulmánykötetében ezért köszönti most őt. Az előadók, szerzők közössége mellett külön köszöntöm én is. Örökítsük meg e lapokon az utókor számára: római és bécsi államközi ösztöndíjaim lejártát követően 1999. február elsejével az ő hathatós közreműködésével kerültem munkaviszonyba főállású latintanárként a katolikus egyetemen. SZOVÁK tanár úr jelen volt a CVH alapításánál, szerepet vállalt az első kötet megjelentetésében, tanulmányaival, tanácsaival részt vállalt és vállal a sorozat előrehaladásában. Legújabbán pedig a Moravcsik Intézet alapító igazgatójaként megszervezte annak *Hungarica*-osztályát, ami a Fraknói Kutatócsoport mellett a módszeres vatikáni forráskutatás másik hazai pólusának szerepét tölti be.¹

Vivat, crescat, floreat ad multos annos!

TUSOR PÉTER

¹ A latin, francia, olasz és angol forrásszövegek lektorálásban a Moravcsik Intézet részéről KÁRMÁN EDIT, KONDÁKOR SZABOLCS, MAYER GYULA, TAKÁCS LÁSZLÓ és TUHÁRI ATTILA vett részt. MUNDING MÁRTA a Fraknói-akadémia szervezésében nyújtott sok segítséget. A kollegiális, baráti körből FORGÓ ANDRÁST és FAZEKAS ISTVÁNT illeti még köszönet a német összefoglalók fordításáért, illetve lektorálásáért. Az angol rezümék fordítója KRISTÓ LÁSZLÓ egykoron az *Eötvös Collegium* tagja, és a katolikus egyetem tanára.

LAUDÁCIÓ

SZOVÁK KORNÉL klasszika-filológus, középkorkutató történész 1962-ben karácsony vigíliáján született a sárvári kórházban. Gyermekkorát egy Vas megyei kis faluban töltötte. Életének meghatározó döntését édesanyja hozta meg, amikor fiát a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumba íratta be. A hatalmas könyvtár, a gazdag levéltár, az eredetiben látható pannonhalmi és tihanyi alapítólevél, a monostor öreg fala, amely 1242-ben megállította az ostromló tatárokat, a szerzetesek világa, a tanárok tudása nagy hatást gyakorolt a gimnazistára, aki saját szavai szerint „beleszeretett a bencések világába”. Tanárának, CSÓKA GÁSPÁR atyának, rendi levéltár-igazgatónak jelentős része volt abban, hogy az ELTE Bölcsészettudományi Karára latin–történelem szakra jelentkezett. Egy év katonai szolgálat után 1982-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait, és egyúttal a régi fényét megközelítő Eötvös Collegium tagja lett. 1987-ben végzett latin–történelem szakon. Történész tanárai közül nagy hatással volt rá GERICS JÓZSEF középkorkutató és SZABAD GYÖRGY, az *Eötvös Collegium*ban pedig MEZEY LÁSZLÓ paleográfus.

Korán, már 1984-től vett részt a *Magyarországi Középkori Latinság Szótárát* szerkesztő, BORONKAI IVÁN vezette kutatócsoport munkájában, először könyvtárosként, majd az MTA Ókortudományi Kutatócsoportjának tagjaként a *Szótár* állandó munkatársa, aztán a szótár IV. kötetének társszerkesztője, 1995-től pedig főszerkesztője lett. Azóta is folytatja a hatalmas munka irányítását. A kiadás jelenleg hat reguláris kötetnél (A–M betűig) és egy pótkötetnél tart – az anyag csaknem 3000 oldalra rúg.

Fő kutatási területe a középkori eszme- és művelődéstörténet, az ókori, illetve középkori magyar történelem írott forrásainak kutatása, feltárása és kiadása. Életművének kimagasló jelentőségű tétele az imént említett *A magyarországi középkori latinság szótára*, amely filológusok, történészek, levéltárosok, teológusok, nyelvészek, néprajzkutatók, régészek alapvetően fontos kézikönyve már most is. Ösztönzi a hazai középkorkutatást, a terminológiai vizsgálatokat, a jelentésváltozások bemutatását, és bekapcsolja a középkori latin Európa keleti határvidékének minden bizonnyal legjelentősebb forrásanyagát a nemzetközi kutatásba. Szerteágazó forráskiadó tevékenysége közül kiemelnénk meghatározó szerepét *Az esztergomi egyház formuláskönyve* csaknem 900 oldalas szövegének kiadásában.

1996-ban védte meg kandidátusi értekezését Anonymusról, 2011 óta pedig az MTA doktora. Rendszeresen kutat külföldi levéltárakban, elsődlegesen a Vatikáni Apostoli Levéltárban, ahol összesítve vagy két évet töltött. Számos hazai és nemzetközi konferencián tartott előadást. Tagja a Nemzetközi Diplomatikai Bizottságnak. A Magyar Tudományos Művek Tára 204 publikációját jegyzi, köztük 19 könyvet, ezen belül 9 szerzői és 10 szerkesztői kötetet. Tagja az *Acta Antiqua* c. folyóirat szerkesztőbizottságának. 2020-ban létrejött a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézete, hogy a klasszika-filológia módszertanára támaszkodó hazai kutatásokat irányítsa és koordinálja. Az intézet vezetését ő kapta meg.

SZOVÁK KORNÉL ezzel párhuzamosan komoly oktatói tevékenységet mondhat magáénak. Tanulmányai végeztével óraadóként tanított az ELTE Latin Tanszékén, kezdetben latin nyelvet, majd a középlatin filológiai program keretében szaktárgyi gyakorlatokat és előadásokat tartott. A katolikus egyetem újjáalapításától kezdve tanít a PPKÉ Bölcsészettudományi Karán, 1992-től a latin nyelvet, 1993-tól folyamatosan a történész szakképzés keretében középkori magyar történelmet (középkori eszme- és egyháztörténet, diplomatika, latin nyelvű elbeszélő források stb. tárgykörökben), a 2010-es évektől pedig már a régészet szakon is oktatja ezeket a tárgyakat. A középkorkutatás magas szintű egyetemi műhelyének megszervezése kezdettől fogva a szívügye volt, így 1995-ben megalapította a *Medievisztika*-speciálizációt, amelynek célja olyan középkortudományban járatos szakemberek képzése, akik megfelelő tárgyi, elméleti és módszertani ismeretek birtokában képesek önálló forrásfeltáró és forrásfeldolgozó tevékenységre. Az alapos latin ismereteket megkívánó képzés nem titkolt célja, hogy megbízható és állandó szakember-utánpótlást biztosítson a középkori forrásanyagot őrző állami és egyházi kutatóintézetek és -csoportok, levéltárak, kéziratgyűjtemények, jelentős régi anyagot őrző intézmények, továbbá tudományos könyvkiadók számára.

A bolognai képzési rendszer bevezetéséig kiemelten sikeresen működő speciálizáció révén a közgyűjteményekben és akadémiai kutatóintézményekben, egyházi levéltárakban, egyetemi tanszékeken jelentős számban vannak jelen tanítványai, akik a mai magyar medievisztika vezető kutatóinak számítanak. Szellemi irányítása alatt tehát a szakmai utánpótlás nevelésében a Pázmány *Medievisztika* Tanszéke országos szinten vezető szerepre és kiemelt hírnévre tett szert. Ugyanakkor a történész alap- és mesterképzés keretében évtizedek óta csillogó logikával megtartott előadásain és szemináriumain nemcsak a középkor ismeretét adta át diákjainak, hanem óráin hallgatói mindig megtapasztalhatták az emberi tartást és személyes odafigyelést, amit diákjai sok-sok évvel a végzésük után is meghatározó élményként emlegetnek. Iskolateremtő egyéniségét mutatja, hogy 12 doktoranduszából kilenc megszerezte az egyetemi doktori fokozatot.

SZOVÁK tanár úr derűvel átszöött, kissé fanyar humorával olyanok számára is „fogyaszthatóvá” teszi a magyar középkort és a latin nyelvet, akiktől ez nagyon távol áll. Olvasottsága, tudása és rendkívüli tájékozottsága hallgatóit és kollégáit egyaránt lenyűgözi, ugyanakkor végtelenül emberséges viselkedése minden egykori és jelenlegi „munkakapcsolatában” megmutatkozik. Nem véletlen tehát, hogy eme neki dedikált vatikáni tanulmánykötet szerzőinek jórésze egyetemi tanítványai köréből kerül ki.

Összegezzük tehát, kit köszönhetünk a *Collectanea Vaticana Hungariae* e kötetével! SZOVÁK KORNÉL Fraknoi Vilmos-díjas klasszika-filológus, a Széchenyi Professzori Ösztöndíj és az MTA Ókortudományi Társaság Révay-díjának nyertese, Akadémiai-díjas, Széchenyi-díjas középkorkutató, a MTA doktora, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, a Moravcsik Gyula Intézet vezetője, a Szent István Tudományos Akadémia rendes tagja és a *Stephanus*-díj kitüntetettjének is mondhatja magát.

SOLYMOSI LÁSZLÓ, RÁCZ GYÖRGY

A VIII. Fraknói Nyári Akadémia csoportképe. Piliscsaba, 2022. augusztus 5.

JOLÁNTA KIRÁLYNÉ HITBÉRE ÉS AZ ARANYBULLA

Egy ismeretlen királyi adománylevél 1222-ből*

I. AZ ELŐZMÉNYEK

1251. október 12-én II. András magyar király leánya, Magyarországi Jolánta aragóniai királyné végső rendelkezést tett.¹ Gyermekeinek sorsát királyi hitvese, I. (Hódító) Jakab gondjaira bízta, és ugyanígy tett udvartartásának bizalmas embereivel, köztük is legelsőként a Magyarországinak nevezett Bánca nembeli Dénes *comesszel*,² Canals és Crespins urával, aki tagja volt a hercegnőt 1235 nyarán új hazájába kísérő küldöttségnek.³ A halálra készülődő királyné intézkedett édesanyja, Courtenay Jolánta örökségéről és tartozásairól is. Az említett adósságok kiegyenlítését kiskorú fiaira, Péterre, Jakabra és Sanchóra bízta. Ezek pontos összegét a végrendelet szerint az a burgundiai származású Bertalan pécsi püspök tartotta számon (*sicut scit ea episcopus Quinqueecclesiensis*), aki több mint tizenöt évvel azelőtt a két udvar közötti kapcsolatot szálait egyengette, majd tárgyalásai gyümölcseként személyesen celebrálta a királyi pár esküvői szertartását Barcelonában.⁴ A végrendeletből az is kiderül, hogy Jolánta ugyancsak fiainak szánta magyarországi jussát, az anyjától örökölt pozsonyi várispánságot, amelyet akkoriban a magyar király, azaz IV. Béla birtokolt (*comitatum de Posane, quem tenet rex Hungarie, frater meus, quem dimisit mihi mater mea*). Az alábbiakban erről a titokzatos örökségről lesz szó.

Jolánta királyné házassága több 20. századi magyar történész érdeklődését is felkeltette. Az esküvő előzményeit és a királyné udvartartásának magyar eredetű tagjaira vonatkozó adatokat a századfordulón THALLÓCZY LAJOS,⁵ a két világháború között a Barcelonában új otthonra találó magyar pszichológus, BRACHFELD OLIVÉR,⁶ az 1970-es

* A kutatást a PD 138 985 sz. NKFIH-pályázat támogatása tette lehetővé.

¹ A végrendelet kiadását lásd *Documentos de Jaime I de Aragon I–V*, ed. AMBROSIO HUICI MIRANDA–MARIA DESAMPARADOS CABANES PECOURT, Zaragoza 1976–1988, III, 50–52.

² Azonosítására lásd BÁCSATYAI DÁNIEL, *Személyi összeköttetések a Curia Romana és a magyar egyház között a 13. század közepén. Pármai Albert és Bánca István*, TSz 60 (2018) 299–323, 312–316.

³ VAJAY SZABOLCS, *Dominae reginae milites. Árpád-bázi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején*, Mályusz Elemér Emlékkönyv (szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc), Budapest 1984, 395–414, 404–405 és 413–414.

⁴ KOSZTA LÁSZLÓ, *Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251)*, Aetas 9 (1994) 1. sz. 64–88, 73.

⁵ THALLÓCZY LAJOS, *Árpád-házi Jolán Aragon királynője*, Századok 31 (1897) 577–592. THALLÓCZYVAL egy helyen és időben, azonos címen, ám kevésbé behatóan értekezett a kérdéstről KROPF LAJOS, *Árpád-házi Jolán, Aragon királynője*, Századok 31 (1897) 221–224.

⁶ BRACHFELD F. OLIVÉR, *Árpád-bázi Jolánta, Aragónia királynéja*, ford. Csikós Margit, Szeged 2001³. A spanyol nyelven írt mű eredetileg 1942-ben jelent meg Barcelonában.

években pedig az éppen Párizsban élő diplomata-történész, VAJAY SZABOLCS tárták fel.⁷ A gazdag aragóniai levéltári forrásanyagot áttekintő szerzők egyaránt megemlékeztek a végrendelet Pozsonyra vonatkozó kitételéről,⁸ azt azonban nem firtatták, hogy az aragóniai királyné miképpen formálhatott igényt az ispánságra. Az Aragón Korona barcelonai levéltára azonban erre vonatkozóan is felvilágosítással szolgálhatott volna.

Az Országos Levéltár alkalmazásában álló PAP GÁBORNÉ 1975-ben járt kutatóúton Spanyolországban, ahol több levéltárban is mikrofilmmásolatot rendelt az általa számba vett magyar vonatkozású iratanyagról. Az Aragón Korona Levéltárának *Hungaricái* között rábukkant a Magyarországi Jolánta hozományával kapcsolatos dokumentumokra is,⁹ amelyek közül a két legfontosabbat, a hercegnő örökségéről számot adó 1233. évi elismervényt és II. András 1235. évi rendelkezését a hozomány finanszírozásának módjáról már THALLÓCZY LAJOS közölte 1897-ben.¹⁰ A „Jolánta-dosszié”-ről készült fényképmásolatok 1977-ben kerültek be a Diplomatikai Fényképtárba,¹¹ amely 2010 óta hozzáférhető a világhálón. Nem keltett feltűnést, hogy a barcelonai őrzőintézményből származó másolatok között több olyan dokumentum fotója is megtalálható,¹² amelyeket Jolánta életrajzírói nem használtak fel elbeszélésükhöz. Ezek közé tartozik III. Honorius pápa 1222. december 9-én kelt, Courtenay Jolánta magyar királynénak címzett diplomája is.¹³ A pápai oklevél magában foglalja II. András király ugyanezen évből származó privilégiumát is, amely a királyné hitbéréről rendelkezik, s amely egészen idáig gyakorlatilag ismeretlen volt a hazai és külföldi történetírás számára. A két dokumentum 2016 óta nyomtatásban is olvasható,¹⁴ mivel azonban a nehezen elérhető kiadás több hibát is tartalmaz, így célszerűnek láttuk, hogy szövegüket jelen írás *Függelékében* közöljük.

Mivel II. András eredeti, aranypecséttel megerősített oklevele már nem áll rendelkezésünkre, így a királyi diplomára vonatkozó következtetéseinket egyedül a pápai kancellária által átírt dokumentum szövegére alapozhatjuk. Az oklevelet a II. András uralkodása idején megszokott szabályszerű *invocatio* vezeti be (*in nomine Sancte Trinitatis et individue unitatis*). Az *arengában*, amelynek szövegezése méltó az egykorú királyi privilégiumokéhoz, a hitbér intézményének (*dotatitium*) rövid jellemzése olvasható, majd az oklevél kiállításának általános céljáról értesülünk, arról tudniillik, hogy az uralkodó halála után az özvegyet ne lehessen kiforgatni a hozomány fejében kapott

⁷ VAJAY, *Dominae reginae milites*, 395–414.

⁸ THALLÓCZY, *Árpád-házi Jolán*, 579–580, 4. j. (a Pozsonnyal való megfeleltetést tévesnek tartva); BRACHFELD, *Árpád-házi Jolánta*, 58; VAJAY, *Dominae reginae milites*, 403.

⁹ PAP GÁBORNÉ, *Spanyolországi tapasztalatok*, LSz 26 (1976) I. sz., 39–52.

¹⁰ THALLÓCZY, *Árpád-házi Jolán*, 578–579, 583–585. Az 1233. évi tervezetről nem készült mikrofilm, így a fényképmásolat nem található meg az Országos Levéltár diplomatika fényképgyűjteményében (MNL-OL DF). A levéltári nyilvántartás szerint azonban a dokumentumot ma is az Aragón Korona Levéltárában őrzik, jelzete Archivio de la Corona de Aragón (ACA), Cancillería, Pergaminos, Jaime I, Serie general 513.

¹¹ BALÁZS PÉTER, *Az Országos Levéltár filmtárának 1977. évi gyarapodása*, LSz (1978) 747–789, 779.

¹² Például BÁCSATYAI, *Személyi összeköttetések*, 320–321.

¹³ ACA Cancillería, Bulas, Legajo 4, 9. (MNL-OL DF 285 378.)

¹⁴ *Bullari de Catalunya: documents pontificis originals conservats als arxius de Catalunya (1198–1417)* I, ed. TILMANN SCHMIDT–ROSER SABANÉS I FERNÁNDEZ, Barcelona 2016, 156–157.

birtokából (*ne eedem mulieres... valeant promisso dotis beneficio defraudari*). A *narratiót*, a rendelkező részt, valamint a szankciókat pecsételési záradék követi, amely szerint az aranybullát Kilit kancellár erősítette az oklevélre. Ezután olvasható a méltóságos, amely ezúttal – a magyar okleveles gyakorlatban merőben szokatlan módon – valójában a tanúk listája, azaz a dokumentum végén a királyi tanács azon tagjai szerepelnek, akik a királyi rendelkezés írásba foglalásakor jelen voltak és a jóváhagyták az oklevél tartalmát (*presentibus et assensum prebentibus*).

A kancellár személye és a tanúk névsora egyaránt összhangban áll az 1222. évi dátummal. A dokumentum a Vejte fia Tódor nádorsága által fémjelzett válságos időszak, azaz az Aranybulla kiadását közvetlenül megelőző eseménysor előtt keletkezett, Barc fia Miklós nádorsága idején.¹⁵ Mivel a dátumformula szerint az oklevelet II. András 18. uralkodási évében adták ki, ezért a rendelkezés az esztendő legelső ismert királyi diplomájának tekinthető. A többi 1222-ben kibocsátott királyi oklevél ugyanis már a 19. uralkodási évben kelt, leszámítva magát az Aranybullát és a Vejte fia Tódor nádorságát említő dokumentumot, ahol a 17. uralkodási év szerepel. KARÁCSONYI JÁNOS mutatott rá, hogy a sarokba szorított király 1222 folyamán rövid időre kénytelen volt szakítani azzal az 1218-ban bevezetett újítással, hogy uralkodási éveit valamikor az 1204. év első felétől számítsa – olyan időponttól tehát, amikor elődje, Imre király még életben volt.¹⁶ Az 1222-ben felelevenített szokás szerint András uralkodásának kezdőpontja 1205 májusa volt (elődje, a csecsemő III. László ugyanis május 3-án vagy 7-én hunyt el, II. András koronázására pedig május 29-én került sor), így a 17. évben kelt Aranybulla kiadásának felső időhatára ugyancsak 1222 májusa.¹⁷ Különös jelentőséggel bír, hogy a Courtenay Jolánta hitbérééről rendelkező oklevél az említett év legelején keletkezett, hiszen a III. Honorius pápától származó megerősítést csaknem egy évvel később, 1222 decemberében vetették pergamenre, noha tudható, hogy az esztendőben május végén¹⁸ és július elején¹⁹ is járt II. András által menesztett küldöttség Rómában.

2. COURTENAY JOLÁNTA ÉS II. ANDRÁS ESKÜVŐJE

Oklevelünk *narratiója* büszkén hirdeti, hogy a király második hitvese császári vérből származott (*de stirpe imperatoria proienite*).²⁰ Valóban így volt: anyai nagybátyja, Flandriai Henrik a negyedik keresztes hadjárat után megalapított Konstantinápolyi

¹⁵ Az 1222. évi kormányzati változásokra: KARÁCSONYI JÁNOS, *Az aranybulla keletkezése és első sorsa*, Budapest 1899, 20–25; ZSOLDOS ATTILA, *II. András Aranybullája*, TSz 53 (2011) 1–38, 31–37.

¹⁶ KARÁCSONYI, *Aranybulla*, 3–20.

¹⁷ Feltételezés szerint az Aranybulla kiadására egy Szent György-napi országgyűlés következményeként került sor. KARÁCSONYI, *Aranybulla*, 27–28; ZSOLDOS, *II. András Aranybullája*, 4, 36. Mivel az Aranybulla arról rendelkezik, hogy az új pénzt hűsvétkor kell forgalomba helyezni, ezért elképzelhető, hogy a szabadságlevelet 1222 hűsvétja, azaz ápr. 3. előtt bocsátotta ki II. András. ÉRSZEGI GÉZA, *Az Aranybulla*, Budapest 1990, 15.

¹⁸ THEINER, *Vet. mon. Hung.*, I, 33 és 34.

¹⁹ Uo., 35.

²⁰ A *proienite* helyett szereplő neolatin *proienite* felveti a lehetőséget, hogy az eredeti oklevél lejegyzője Délnyugat-Európából származott, igaz a pápai kancelláriában működő másoló műve is lehet.

Latin Császárság legsikeresebb uralkodója volt, 1216 nyarán bekövetkezett halála után pedig Jolánta apját, a burgundiai Auxerre és Tonnerre grófját, a Capet-dinasztia egyik oldalágából származó Courtenay Pétert, a tetterős Henrik sógorát választották császárrá. Az ifjú hercegnő igen fiatalon került gyermektelen nagybátyja konstantinápolyi udvarába, hogy leánytestvéreivel együtt a császári dinasztikus politika szolgálatába álljon.²¹

A Bizánci Birodalom örökébe lépő Latin Császárság ura arra törekedett, hogy megszilárdítsa országa balkáni befolyását, s a célt a katonai győzelmek mellett házassági kapcsolatok létesítésével kívánta megvalósítani.²² 1209–1210 körül fivérért, Eusztákokot az epiruszi despota, I. Komnénosz Dukász Mihály lányával házásította össze.²³ 1213–1214 fordulóján Henrik császár maga vette nőül a legyőzött bolgár cár, Boril leányát,²⁴ 1215-ben pedig az egykori Bizánci Birodalom északi szomszédjával, II. András Magyarországgal került dinasztikus összeköttetésbe.²⁵ Az Árpádokkal kötött szövetségnek az elmúlt évtizedek során önállósodott balkáni államok féken tartásában juthatott szerep. Ebbe a viszonyrendszerbe enged betekintést egy egykorú szerb forrás, I. Nemanja István szerb nagyzsupán – szerzetesi nevén Szent Simeon – életrajzának színes, a hazai forráskanonból eddig hiányzó, csupán említés szintjén ismert²⁶ híradása. Az elbeszélésnek, amelynek remélhetően magyar nyelvű fordítását is kezünkbe vehetjük hamarosan, Courtenay Jolánta és II. András esküvőjének datálása szempontjából is komoly jelentősége van, ezért nem kerülhető el, hogy röviden érintsük a kérdést.

Szent Simeon legendájának szerzője a főhős fia és utódja II. (Prvovenčani, azaz Elsőnek koronázott) István szerb nagyzsupán, majd király (1196–1228).²⁷ A mű Nemanja István hosszú életét beszéli el, a műfaj jellegzetességeinek megfelelően a szent életszentségének jeleire összpontosítva, amelyek elválaszthatatlanul egybefonódnak

²¹ BÁCSATYAI DÁNIEL, *Az egresi ciszterci monostor korai történetének kérdései*, Századok 149 (2015) 263–299, 273–277.

²² A Latin Császárság történetének modern monográfiája részletesen bemutatja Henrik császár nem is teljesen reménytelen kísérleteit, hogy balkáni helyzetének megszilárdításával valóban a „bizánci tér” örökösévé tegye birodalmát. FILIP VAN TRICHT, *The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228)* (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400–1500, 90), transl. Peter Longbottom, Leiden–Boston 2011, 351–431. A Magyar Királysággal fennálló kapcsolatokra: *uo.*, 409–421.

²³ *Uo.*, 178–179.

²⁴ *Uo.*, 392.

²⁵ A hazai szakirodalom WERTNER MÓR nyomán helyezi 1215-re a házasságkötést, aki véleményét indoklás nélkül fogalmazta meg. *Vö.*, *Az Árpádok családi története*, Nagybecskerekén 1892, 421. Az esküvőre nem sokkal János esztergomi érsek és Róbert veszprémi püspök 1215 őszi római látogatása előtt kerülhetett sor: 1216. ápr. 1.: *Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301)*, CSÁNKI DEZSŐ gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte GARDONYI ALBERT, Budapest 1936, 13–14. A IV. Lateráni Zsinaton résztvevő magyar főpapokra lásd SOLYMOSI LÁSZLÓ, *Magyar főpapok angliai zarándoklata*, TSz 55 (2013) 527–540, 536.

²⁶ BÁRÁNY ATTILA, *II. András balkáni külpolitikája*, II. András és Székesfehérvár, szerk. Kerny Terézia–Smohay András, Székesfehérvár 2012, 129–173, 143; ZSOLDOS ATTILA, *Az Aranybulla királya*, Székesfehérvár 2022, 419.

²⁷ Kiadása: Žitije Simeona Nemanje od Stevana Prvovenčanoga, ed. VLADIMIR ČOROVIĆ, Svetosavski zbornik 2 (1939) 15–74; általam használt német nyelvű fordítása: *Stefan Nemanja nach den Viten des bl. Sava und Stefans des Erstgekrönten* (Serbisches Mittelalter, Altserbische Herrscherbiographien 1), transl. STANISLAUS HAFNER, Graz–Wien–Köln 1962, 73–129.

azokkal az erőfeszítésekkel, amelyeket a dinasztiaalapító nagyzsupán országa függetlensége érdekében tett. Az életrajzt követő csodafüggelék mindennél világosabban mutatja a szerző célját, amely annak a tételnek a bizonyítása volt, hogy Szerbia és uralkodóházának sorsát a mennyei gondviselés vigyázza.²⁸ Az ország megmenekülése ennek megfelelően minden esetben Nemanja István égi közbenjárásának köszönhető a válságos 1210-es években. Mindezt négy csoda, azaz négy olyan elbeszélés hivatott igazolni, amelynek középpontjában egy-egy külső ellenségtől történő megszabadulás áll. Első ízben Boril bolgár cár és „Filander görög császár” – azaz Flandriai Henrik latin császár – közös katonai vállalkozását hiúsítja meg Nemanja István égi pártfogása,²⁹ amelynek időpontja a két agresszor közötti megbékélést követő 1214. esztendőre keltezhető.³⁰ Hasonlóképp jár a következő csoda negatív hőse, I. Komnénosz Dukász Mihály epiruszi despota is, akivel álmában orgyilkos végez.³¹ Számunkra azonban a legutolsó csoda a legizgalmasabb, amely II. István, II. András és Filander császár – azaz Flandriai Henrik – találkozóját beszéli el.

A történet szerint II. András és a császár elhatározták, hogy húsvét után Niš városában találkoznak egymással. A szerb fennhatóság alatt álló település körülbelül félúton feküdt a Magyar Királyság szíve és Konstantinápoly között. A találkozóra meghívták II. István nagyzsupánt is, aki attól tartott, hogy északi és déli szomszédai, akik mindketten igényt tartottak a Szerbia fölötti fennhatóságra, megragadják az alkalmat az ország felosztására. A szerb fejedelem legnagyobb megkönnyebbülésére azonban minden egészen másképp történt. Mikor II. István a magyar királyt és fegyveres kíséretét a határhoz közeli Ravnóban (a mai Čuprijában) vendégül látta, II. András fellépése elkápráztatta a házigazdát. A magyar király az együtt töltött tizenkét nap mindegyikén újabb és újabb ajándékokkal örvendeztette meg a nagyzsupánt: drágakövekkel töltött serlegeket, arannyal kivert lószerszámokat, vörös cipőket és bíborköpenyeket adományozott vendéglátójának; ez utóbbiakra gyöngyökből és drágakövekből vadvirágokat hímeztek, „amint egy cárhoz illik.” A magyar király szelídített vadállatokat, köztük bölényeket is küldött II. Istvánnak, amely a fogadások résztvevőit nem kis csodálkozással töltötte el.³²

A három fejedelem ezt követő találkozója Nišben – bár erre a szerző már nem veszteget sok szót – teljesen más körülmények között zajlott le. Henrik császár rideg fogadtatásban részesült: a vendéglátó a megbecsülés legkisebb jelét sem tanúsította felé, és végül csak II. András közbenjárására engedte sértetlenül hazatérni.³³

Mikor került sor a magyar uralkodó szerbiai látogatására? A kérdésre nem könnyű válaszolni, mivel Szent Simeon legendájában sajnos nem szerepelnek évszámok. Bizonyos, hogy a látogatásra Flandriai Henrik és Boril cár közös szerbiai katonai vállalkozása, vagyis 1214 után került sor. A felső időhatárt a császár halála jelöli ki, amely 1216. június

²⁸ BOŠKO I. BOJOVIĆ, *L'idéologie monarchique dans les bagio-biographies dynastiques du Moyen Âge Serbe* (Orientalia Christiana Analecta 248), Roma 1995, 159–164, 349–364.

²⁹ HAFNER, *Stefan Nemanja*, 112–115.

³⁰ VAN TRICHT, *Renovatio*, 392, 397–399.

³¹ HAFNER, *Stefan Nemanja*, 117–120.

³² Uo., 124–128.

³³ Uo., 128–129.

11-én történt Thesszalonikében. A szerb történetírás és a Balkán középkori történetének nemzetközi kutatói egyöntetűen az 1215. vagy az 1216. év húsvétjára (április 19. vagy április 10.) keltezik a niši találkozó előkészületeit.³⁴ Kivételt képez Boris Stojkovski, aki legutóbb az 1217 utáni eszterdők valamelyikére datálta a szóban forgó eseményt.³⁵ A 13–14. századi szerb hagiográfiai irodalomban ugyanis létezik egy másik történet, amelynek hátteréül ugyancsak egy magyar királlyal – minden bizonnyal II. Andrással – szembeni konfliktus szolgál. Szent Száva első életrajza a 13. század derekán keletkezett, szerzője egy Domentijan nevű szerzetes; itt a magyar uralkodó szívét a főhős, II. István szerzetesi ruhát öltött fivére lányítja meg. Az elbeszélés szerint a királyhoz követségbe küldött Szent Száva könyörgésére Isten jégesőt támaszt, amely csodálattal tölti el a hódító terveitől elálló uralkodót.³⁶ Mivel Domentijan életrajza a magyar hadjáratot közvetlenül II. István nagyzsupán 1217. évi királlyá koronázása után említi, ezért Szent Száva második életrajzírója, a 13. és 14. század fordulóján alkotó Teodosije már ok-okozati kapcsolatot látott a két esemény között: úgy vélte, hogy a magyar királyt a nagyzsupán megkoronázása által kiváltott bosszúvágy vezette seregével Szerbiába.³⁷ Noha a Szent Simeon-életrajz csodafüggelékében és a Szent Száva-életrajzokban olvasható elbeszélések szüzséje között a fenyegetően fellépő magyar király alakján kívül nincs összefüggés, Boris Stojkovski mégis azonos történelmi esemény lenyomatának tartja az epizódokat. Véleménye nem csak a két elbeszélés kiáltó különbségei miatt nem fogadható el, hanem azért sem, mert az eseményeket követő években lejegyzett és előadásában korszerű forrás, a Szent Simeon-legenda helyett egy kimutathatóan torzult hagyományt hordozó kései kútfő, a második Szent Száva-életrajz híradását tekinti autentikusnak. Nincs tehát komoly okunk megkérdőjelezni a kérdésben uralkodó konszenzust: a niši találkozóra 1215 vagy 1216 húsvétja körül került sor.

Hogyan fejthetjük meg a rovní és niši találkozáskoról szóló beszámoló üzenetét? A II. Andrásról kapott fejedelmi, „cárhoz méltó” ajándékok elfogadása (és a viszonzás elmaradása) arra utal, hogy a magyar királynak még a latin császár érkezése előtt sikerült megvásárolnia a szorult helyzetbe kényszerült szerb uralkodó hűségét. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy II. András miért könyvelhette el mindezt sikerként. A befolyási övezet szélesítése mellett a magyar király indokoltan bízhatott abban, hogy a gazdag ajándékok ösztönzik majd a vendéglátó együttműködési hajlandóságát, amelytől nagymértékben függött a találkozó zavartalansága.

³⁴ 1215 (?): CONSTANTIN JIREČEK, *Geschichte der Serben I*, Gotha 1911, 294–295; 1216: STANOJE STANOJEVIĆ, *O napadu ugarskog kralja Andrije II na Srbiju zbog proglašavanja kraljevstva*, Glas Srpske Kraljevske Akademije 161 (1934) 120–134, 120–130; 1215/1216: BOJOVIĆ, *Lidéologie monarchique*, 67; 1215/1216: IVANA KOMATINA, *Istorijska podloga čuda Sv. Simeona u Žitju Simeonovom od Stefana Prvoženčanog*, Zbornik radova vizantolozskog instituta 51 (2014) 111–134, 128.

³⁵ BORIS STOJKOVSKI, *A szerb-magyar viszonyok 1321-ig középkori szerb elbeszélő források tükrében*, Micae Mediaevalis IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról, Budapest 2015, 229–239, 233–236.

³⁶ Život svetoga Simeuna i svetoga Save napisao Domentijan, ed. ĐURO DANIČIĆ, u Beogradu 1865, 118–345, 248–257.

³⁷ Život svetoga Save napisao Domentijan [! B.D.], ed. ĐURO DANIČIĆ, u Beogradu 1860, 152–160. Az életrajzok közötti kapcsolatra lásd STANOJEVIĆ, *O napadu ugarskog kralja*, 120.

Első pillantásra talán kevésbé egyértelmű, hogy a nagyzsupán miért éppen a magyar uralkodóval egyezett meg két vendége közül. Az bizonyos, hogy a szerb fejedelem gyorsan belátta: az északi és a déli szomszéd együttes nyomásának nem állhat ellen. Lehetséges, hogy a kérdést egyszerűen az döntötte el, hogy nem Flandriai Henrik, hanem II. András jelent meg elsőként II. István országában. Az is joggal feltételezhető azonban, hogy a két fenyegetés közül a magyar királyé tűnt fel a kisebb rossznak a nagyzsupán előtt. Mint láthattuk, Flandriai Henrik a közelmúltban támadást intézett Szerbia ellen, amelyben ráadásul az ország keleti szomszédja, Boril cár is részt vett. Ehhez hasonló közvetlen hódító tervekről a Magyar Királyság esetében nem tudunk. Éppen ezekben az esztendőkből szövéődtek azonban dinasztikus szálak II. András családja, a bolgár dinasztia³⁸ és a latin császári uralkodóház között, amely teljessé tette a szerb uralkodó elszigeteltségét a térségben; az említett családi kapcsolatok azonban most a kelepcze szorításából való menekülés lehetőségét is felvillantották a nagyzsupán előtt. Okkal bízhatott ugyanis abban, hogy ha az Árpádok védnöksége alá helyezi magát, akkor a II. Andrással rokonságba kerülő Flandriai Henrik és Boril cár nem jelent majd számára fenyegetést, hiszen egy Szerbia elleni bolgár vagy latin támadás a magyar királlyal kötött „barátság” megsértésével lett volna egyenértékű.

II. István fejedelem életteli előadása a legfontosabb kérdésre nem adja meg a választ: valójában miért akart a két uralkodó, II. András és Flandriai Henrik Nišben találkozni? Az ugyanis nem valószínű, hogy valóban Szerbia katonai megszállására és felosztására készültek volna; ellent mond ennek, hogy a szerb uralkodót már jó előre értesítették érkezésükről és a találkozó helyszínéről, ahová őt magát is meghívták. Az esemény, ahová a szerb nagyzsupán is hivatalos volt, aligha magyarázható elsődlegesen háborús szándékokkal; kézenfekvőbb arra gondolni, hogy II. András azért kívánt találkozni Flandriai Henrikkel, hogy megnyasszonyát, a császár unokahúgát, aki feltehetően nagybátyja kíséretében várta jövődöbelije érkezését, új hazájába vezethesse. Ha valóban így történt, akkor a niši találkozót 1215 nyarára kell kelteznünk, mivel a magyar király és Courtenay Jolánta esküvőjét éppen erre az esztendőre helyezhetjük.³⁹

3. A MAGYAR KIRÁLYNÉK ÉS KIRÁLYLÁNYOK HOZOMÁNYA AZ ÁRPÁD-KORBAN

A régiségben a házasság minden esetben a családi vagyon egy részének mozgásával járt, s nem volt ez másként a dinasztikus összeköttetések esetében sem. Ennek módja és terminológiája régióról régióra változott,⁴⁰ ám alapvetően a következő jogcímenek

³⁸ A trónörökös Béla herceget 1214-ben jegyezték el Boril bolgár cár leányával, lásd GÉZA ÉRSZEGI, *Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarischen-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils*, *Bulgarian Historical Review* 3 (1975) 91–97.

³⁹ Lásd fentebb, 25. j.

⁴⁰ A hozományt és a hitbért illető középkori szokások regionális sokféleségére lásd a kérdésnek szentelt tanulmánykötet írásait: *Dots et douaires dans le haut moyen âge* (Collection de l'École française de Rome 295), ed. FRANÇOIS BOUGARD–LAURENT FELLER–RÉGINE LE JAN, Rome 2002.

valósulhatott meg.⁴¹ A germán jogrendszerben – amelyen a magyarországi házassági vagyoni jog is alapult⁴² – az eredetileg vételárnak tekinthető vagyont a vőlegény családja biztosította a menyasszony számára, s ezt *dos*nak nevezték. Az Európa déli részében tovább élő római jogban ezzel szemben a vagyoni fordított irányban, az új feleség rokonságától mozgott a férjhez, s ezt a mai fogalmaink szerint hozománynak tekinthető adományt ugyancsak *dos*nak hívták. A vőlegénynek ezúttal is át kellett adnia vagyonából, még hozzá annyit, amelynek értéke megegyezett a hozománnyal, ám ez a vagyoni rész nem a menyasszony családját, hanem magát a feleséget illette. Ez a magyarul hitbérenek nevezett, a római jogforrásokban pedig *donatio ante nuptias*, később *donatio propter nuptias* néven ismert juttatás, amely a férj halála után az özvegy anyagi biztonságát szolgálta.⁴³ A germán jogot követő területeken az utóbbi szerepet a *Morgengabe* intézménye töltötte be, amellyel a férj – miként a nászéjszakát felidéző név utal rá – eredetileg neje szüzességének elvesztését kompenzálta. A *Morgengabe* eleinte jellemzően csak értékes ingóságokat, a magyarul jegyajándéknak nevezett adományt foglalta magában, amelyet a férj általában – de nem szükségszerűen – a nászéjszakát követően ajándékozott nejének; idővel azonban a *Morgengabe* a hitbérrrel azonos értelmet nyert.⁴⁴

Az uralkodóházak közötti házasságkötések esetében jellemzően a római jog hatása érvényesült, azaz – legalábbis a 12. század végétől rendelkezésünkre álló dinasztikus házassági megállapodások tanúsága alapján – a menyasszony családja hozományt (*dos*) ígért a vőlegényének, amelynek mindezért cserébe hitbérről (*donatio propter nuptias*) kellett gondoskodnia a jövődöbéli számára. A magyar uralkodódinasztia esetében ugyanezt tapasztaljuk,⁴⁵ annak ellenére, hogy a hazai házassági vagyoni jog a germán szokásokkal mutat rokonságot. Hozzá kell azonban tenni, hogy az Árpád-ház családi történetéből nem ismeretesek szabályszerű házassági szerződések, ahol a felek kölcsönösen, egyetlen dokumentum keretei között sorolnák fel vállalásaikat. Még a Magyarországi Jolánta aragóniai királyné

⁴¹ MICHEL PARISSÉ, *Conclusion*, Dots et douaires, 535–546; PHILIP LYNDON REYNOLDS, *Marriage in the Western Church. The Christianization of Marriage during the Patristic and Early Medieval Periods* (Supplements to Vigiliae Christianae, formerly Philosophia Patrum, Texts and Studies of Early Christian Life and Language 24), Leiden–New York–Köln 1994, 81–87.

⁴² ILLÉS JÓZSEF, *A magyar házassági vagyoni jog az Árpádok korában*, Budapest 1900, 9–33.

⁴³ ILLÉS, *Házassági vagyoni jog*, 16, 2. j. A hitbér összegének a római jogforrások szerint azonosnak kellett lennie a hozományéval. *Iustiniani Novellae* (Corpus Iuris Civilis 3), recognovit RUDOLF SCHOELL–WILHELM KROLL, Berolini 1928, 469–471, Nov. 97, pr., cc. 1–2; *Codex Iustinianus* (Corpus Iuris Civilis 2), recognovit PAUL KRUEGER, Berolini 1892, Lib. 5, tit. 14, cc. 9–10.

⁴⁴ 14. századi példa alapján igazolja: SKORKA RENÁTA, *Érdekbázisok, kényszermátkaságok. A dinasztikus megállapodások politikai, gazdasági és jogi jellemzői a 14. századi Magyar Királyságban*, Századok 155 (2021) 1181–1208, 1189, 26. j. Ugyanezt a következtetést vonhatjuk le II. Albert görzi gróf és Ortenburgi Eufémia házassági szerződéséből, amely szerint a menyasszony 2000 márkára rúgó hitbérét népnyelven *Morgengabének* nevezik (*dotalitium, quod morgengabe dicitur in vulgari*). FRIEDRICH FIRNHABER, *Heinrich Graf von Hardeck, Burggraf von Duino, Judex provincialis in Oesterreich. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte*, Archiv für österreichische Geschichte 2 (1849) 173–209, 200.

⁴⁵ ILLÉS, *Házassági vagyoni jog*, 16, 2. j.

hozományára és hitbére vonatkozó gazdag anyagban sem maradt fenn ilyen irat, vélhetően azért, mivel nem is írtak effélet; a házassági szerződés szerepét több egyéni kötelezettségvállalást rögzítő dokumentum⁴⁶ töltötte be.

A fejedelmi családokból származó menyasszonyok rokonsága elvárta, hogy a vőlegény – rangjához és lehetőségeihez mérten – egy-egy gazdagon jövedelmező várost is magában foglaló területi adományt ajánljon fel jövődöbelije hitbéreként. Néhány példa elegendő ennek szemléltetésére. II. Vilmos szicíliai király 1177-ben az apuliai Monte Sant’Angelo grófságát és Siponto kikötővárost jelölte ki felesége, Angliai Johanna hitbéreül (*dodarium*).⁴⁷ A korszak aragóniai királynéi által hitbér (az ibériai terminológia szerint: *arras*) címén birtokolt területek listáján gyakran feltűnik a dél-franciaországi Montpellier városa és Rousillon grófság.⁴⁸ II. Valdemár dán király 1229-ben Fyn szigetének keleti felét és az ott fekvő püspöki székhelyet, Odense városát adományozta menyé, Portugália Eleonóra hitbéreül.⁴⁹ Habsburg Albert német király 1299-ben Elzász grófságát és Freiburg városát ajándékozta menyének, IV. (Szép) Fülöp francia király hűgának, Blankának, aki a király legidősebb, Rudolf nevű fiához ment feleségül.⁵⁰

II. András a fenti adományokhoz mérhető, valóban császári vérből származó hercegnőhöz illő hitbérrel örvendeztette meg Jolánta királynét: a 8000 márká hozományért cserébe az ország nyugati kapuját, a pozsonyi várat és tartozékait, azaz a pozsonyi várispánságot juttatta neki (*castrum Posoninense cum omnibus pertinentiis suis pro octo milibus marcarum, quas ei pro dote sua solvere tenemus, collocavimus*).⁵¹ Nem ez volt azonban az első alkalom, hogy egy magyar király egész ispánsággal örvendeztette meg feleségét: II. András bátyja, Imre király mindjárt két *comitatust* is odaajándékozott hitbér címén nejének, Aragóniai Konstanciának. A királyné a hitbér 12 000 márkára

⁴⁶ A hozományra és a hitbére vonatkozó ígérek együttesen egyedül IX. Gergely pápa 1235. aug. 9-én kelt oklevelében tűnnek fel, amely megerősítette a felek kötelezettségvállalásait: *Butllari de Catalunya*, 202. (MNL-OL DF 285 379.) Itt olvasható először, hogy I. Jakab király minden tartozékukkal együtt jövődöbelijének ígerte Montpellier városát és a közeli Millau grófságot. Az ígéret megvalósulására lásd 1235. aug. 9.: *Butllari de Catalunya*, 202; 1235. dec. 11., dec. 23.: *Documentos de Jaime I de Aragón I*, 370–371, 373.

⁴⁷ *Foedera, conventiones, literae et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes vel communitates ab ineunte saeculo duodecimo, viz. ab anno 1101 I*, ed. THOMAS RYMER–ROBERT SANDERSON, London 1745, 17.

⁴⁸ II. Péter aragóniai király és Mária montpellier-i grófnő házassági szerződése: 1204. jún. 15.: *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196–1213). Documentos, testimonios y memoria histórica I–VI* (Fuentes Históricas Aragonesas 52), ed. MARTÍN ELVIRA CABREL, Zaragoza 2010, II, 581–584. A Magyarországi Jolánta hitbére vonatkozó okleveleket lásd fentebb, 46. j.

⁴⁹ *Layettes du trésor des chartes I–V*, ed. ALEXANDRE TEULET–JOSEPH DE LABORDE–ÉLIE BERGER–HENRI-FRANÇOIS DELABORDE, Paris 1866–1909, II, 293–294.

⁵⁰ *Constitutiones et Acta Publica imperatorum et regum IV/1–2*. (MGH Legum sectio IV/4), ed. IACOBUS SCHWALM, Hannoverae et Lipsiae 1906–1911, IV/1. 57–58.

⁵¹ Mivel III. Honorius pápa 1218-ban éppen 8000 márkára teszi Jolánta királyné hitbérét (*dotatium*), így elvileg feltételezhetnénk, hogy az 1222. évi adományban szereplő *dos* szó, amely a római jogban a hozományt jelöli, valójában ezúttal is a hitbére vonatkozik, összhangban a magyarországi házassági vagyoni joggal. THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 13. Oklevélünk azonban világosan megkülönbözteti a *dos* *dotatium*tól, amelyre a pápai megerősítő oklevél *donatio propter nuptias*ként, azaz hitbérként hivatkozik. Ezúttal is a római jogi terminológia áll előttünk, ahol a hitbér összege azonos a hozományéval.

rúgó összegének kifizetéséig akár férje halála után is szabadon birtokolhatta volna a név szerint sajnos nem ismert ispánságokat; köztudott azonban, hogy a Magyar Királyság elhagyására kényszerülő özvegy soha nem kapta vissza sógorától az őt illető vagyont.⁵² Mint később látni fogjuk, III. András ugyancsak a pozsonyi várispánságot adományozta hitbérül második feleségének, Habsburg Ágnes hercegnőnek.

A fejedelmi dinasztiák közötti vagyonmozgás nem a hitbér, hanem a hozomány révén valósult meg, ezért az utóbbi politikai jelentősége jóval nagyobb volt. A szomszédos országok uralkodóházai között szőtt dinasztikus szálak és a tárgyalások során megállapított hozomány gyakorta szolgálta a vitatott hovatartozású területek sorsának rendezését és így a barátság helyreállítását.⁵³ Bár bizonyosan sokszor előfordult, a források szűkszavúsága miatt az Árpád-korban csupán egyetlen esetről jelenthető ki bizonyosan, hogy a hozománynak szerep jutott egy vidék helyzetének tisztázásában: ilyen megfontolás vezette III. Bélát, amikor 1185 őszén átengedte az általa elfoglalt Morava folyó melletti bizánci területeket II. (Angelosz) Izsák császárnak leánya, Margit hozományaként.⁵⁴

A 13. század elejétől rendre arról értesülünk, hogy a magyar királynék és az Árpád-házi királylányok hozományát pénzüsszegben határozták meg. Mint látni fogjuk, nem csak akkor jártak el ilyen módon, amikor a jövődöbéli távoli országba való volt, hanem a szomszédok esetében is. A dinasztikus megállapodásokban meghatározott összegek természetesen presztízscélokat is szolgáltak.⁵⁵ A felek alkalmasint tisztában lehettek azzal, hogy nem engedhetik meg maguknak a megígért mennyiség kifizetését – különösen egy összegben –, mégsem mondtak le arról, hogy a szerződésekben magas, az uralkodóházak előkelőségéhez illő összegek szerepeljenek. A hozomány mértékének minimumát ugyanis a házassági szövetségre lépő dinasztiák rangja, pontosabban rangkülönbsége határozta meg.

Jolánta királyné származásának előkelőségével ellentétben a 8000 márkás hozomány összege nem volt különösebben kiemelkedő, igaz szégyenkezésre sem adott okot. Ennek szemléltetése érdekében vessünk egy pillantást az Árpád-házi hercegnők hozományaira, valamint azokra az összegekre, amelyekkel a korszak magyar királyneit útjukra bocsátották.

II. András leánya, Árpád-házi Szent Erzsébet kísérlete például 2000 márka ezüsttel kelt útra 1211-ben a Tübingiai Tartománygrófság felé,⁵⁶ s ugyanennyit kapott Imre király és II. András nagynénje, az Imre által kiházasított Châtilloni Alíz hercegnő is, aki

⁵² THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 25–26.

⁵³ A dinasztikus házasságok természetrajzáról tanulságos összefoglalás olvasható a középkori diplomácia-történet közelmúltban megjelent kézikönyvében: JEAN-MARIE MOEGLIN–STÉPHANE PÉQUIGNOT, *Diplomatie et «relations internationales» au Moyen Âge (IXe–XVe siècle*, Paris 2017, 249–343, a hozomány kérdésére 262–267, 286–295.

⁵⁴ 1204. szept. 15.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*, studio et opera GEORGII FEJÉR, Budae 1829–1844 (CD), II, 437; *Nicetae Choniatae Historia I–II* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/1–2), recensuit IOANNES ALOYSIUS VAN DIETEN, Berolini et Novi Eboraci 1975, 368; MAKK FERENC, *III. Béla és Bizánc*, Századok 116 (1982) 33–61, 52–53.

⁵⁵ MOEGLIN–PÉQUIGNOT, *Diplomatie et «relations internationales»*, 290.

⁵⁶ *Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus*, ed. ALBERT HUYSKENS, Kempen–München 1911, 43.

VI. Azzo estei őrgróf felesége lett.⁵⁷ Összhangban állnak ezekkel az adatokkal néhány hasonló rangú hercegnő vagy grófleány hozományára vonatkozó ismereteink is. 2000 márka ezüstre rügott a hozománya I. Tamás szavojai gróf leányainak, akik a kiburgi⁵⁸ (1218) és a provence-i⁵⁹ (1219) grófi családokkal kerültek dinasztikus összeköttetésbe. Frigyes ortenburgi gróf ugyancsak ekkora összeget szánt leánytestvére, Eufémia kiházásítására, akit II. Albert görzi gróf vett feleségül 1275-ben.⁶⁰

1234-ben az Árpádok és az Estei-ház között újabb dinasztikus összeköttetés létesült: II. András VI. Azzo unokáját, Beatrixot vette nőül, akinek kiházásításáról a menyasszony nagybátyja, a család akkori feje, VII. Azzo őrgróf gondoskodott. Ezúttal csak a magyar király által fizetett hitberről áll rendelkezésünkre információ, ám mivel a hitbér alapösszege a római jogelvek szerint azonos volt a hozományéval, ezért a II. András által biztosított 5000 márka ezüst esetleg megegyezett azzal a summával, amelyet Beatrix hozott a házasságba.⁶¹ A hitbérnek tekintett összeget ezúttal a római jogban hozományt jelentő *dos* szó jelöli (*in hoc sibi dotem constituit*), azaz az okirat terminológiája a magyarországi házassági vagyoni jog szabályait tükrözi, ahol csak a férj adott át vagyonából a menyasszonynak.⁶²

Ha két királyi család között létesült házassági kapcsolat, természetesen illendőbb volt magasabb összeget ígérni a hercegnők mellé. Sajnos nem ismerjük Imre király felesége, Aragóniai Konstancia hozományának mértékét. Nem lehetett azonban csekély summa, hiszen a magyar uralkodó által biztosított hitbér (*dotallitium*) 12 000 márka ezüstöt tett ki.⁶³ Konstancia hitbérenek kifizetését II. András hosszú ideig próbálta elodázni bátyja halála után, míg aztán az özvegy – ekkor

⁵⁷ LODOVICO ANTONIO MURATORI, *Delle antichità estensi ed italiane I–II*, Modena 1717–1740, I, 379–380. Az esküvő hátterére: RICCARDO PALLOTTI, *Le nozze di Alisia di Cbâtillon con Azzo VI d’Este (1204)*. *Alle origini dei rapporti fra Estensi e Ungheria al tempo di papa Innocenzo III*, Verbum (2022) 263–287.

⁵⁸ *Histoire généalogique de la royale maison de Savoie I–IV*, ed. SAMUEL GUICHENON, Turin 1778–1780, IV, 62.

⁵⁹ LUDWIG WURSTENBERGER, *Peter der Zweite, Graf von Savoyen, Markgraf in Italien, sein Haus und seine Lande. Ein Charakterbild des Dreizehnten Jahrhunderts, diplomatisch bearbeitet. Mit einem Urkundenbuche I–IV*, Bern–Zürich 1856–1858, IV, 22–23.

⁶⁰ FIRNHABER, *Heinrich Graf von Hardeck*, 198–201.

⁶¹ PATRIZIA CREMONINI, *II. András és Beatrice d’Este házasságkötése. (Székesfehérvár, 1234. május 14.)*, Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Konferencia Székesfehérváron 2016. szept. 22., szerk. Szovák Kornél–Zsoldos Attila, Székesfehérvár 2019, 187–198. Az ígervény szövegét kritikai kiadásban közzé, olasz nyelvről fordított tanulmány magyar szövegében a hitbér helyett következetesen a jegyajándék szó szerepel, ám ez helytelen, hiszen a szerző jellemzése egyértelműen a hitbérről illik, miközben a magyarul jegyajándéknak nevezett juttatás (*res paraphernales*) a hitbérnél jóval kisebb értékű ingóvagyon (például ékszerek, ruhák) foglalt magában ILLÉS, *A magyar házassági vagyoni jog*, 34–40. Az 5000 márka ezüst emellett – miként a fenti példák igazolják – már önmagában túlszárnyalta a hozomány őrgrófi dinasztiai esetében elvárható összegét.

⁶² CREMONINI, *II. András és Beatrice d’Este*, 195; ZSOLDOS ATTILA, *Az Árpádok és asszonyaik. A királynői intézmény az Árpádok korában* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 36), Budapest 2005, 77–78. Hasonlóan járt el I. Henrik brabanti herceg, aki azonos nevű örökösét Sváb Fülöp német király leányával, Máriával házassította össze 1207-ben. A germán szokást tükröző kötelezvényben csak a herceg által fizetendő hitbért (*dos*) említik, a Fülöp király által biztosított hozományról egy szó sem esik. *Constitutiones et Acta Publica imperatorum et regum II* (MGH Legum sectio IV/2), ed. LUDEWICUS WEILAND, Hannoverae 1896, 15–16.

⁶³ 1220. dec. 5.: THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 25–26.

már II. Frigyes német-római császár első felesége – 1222-ben elhunyt.⁶⁴ Aligha lehet véletlen, hogy amikor az Árpádok és az aragóniai királyi ház között 1235-ben újabb dinasztikus kapocs létesült, a felek éppen 12 000 márka ezüstöt kitevő hozományban állapodtak meg, amelyet a tervek szerint több, 1500 márkát kitevő részletben finanszíroztak volna a Magyar Királyság harmincadjövedelmeiből.⁶⁵ A magyar fél azonban ezt az összeget sem folyósította: miután az örömapa, II. András az 1235. szeptember 8-ai házasságkötést követő hetekben elhunyt, utóda, IV. Béla vélhetően már a második részletet sem juttatta el Aragóniába.⁶⁶ Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a 10 000 márkát alulról vagy felülről megközelítő összegek már királyi hozománynak számítottak a 13. század első felében: IV. Rajmund Berengár provençe-i gróf például két vejének, IX. Lajos francia és III. Henrik angol királynak is éppen ekkora összeg kifizetésére tett ígéretet, míg harmadik leánya férjének, Richárd cornwalli grófnak – az angol uralkodó öccsének – csupán 5000 márka megfizetésére kötelezte magát.⁶⁷

Vajon mekkora lett volna egy császári família sarjához illő hozomány? A Hohenstauf-dinasztia családi krónikájában szenzációs összegekkel is találkozhatunk: II. Frigyes császár édesanyja, Szicíliai Konstancia például 40 000 márka ezüstöt hozott a házasságba,⁶⁸ míg a császár harmadik felesége, Angliai Izabella 30 000 márkát kitevő hozományával járult hozzá hitvese észak-itáliai háborújához.⁶⁹ A német koronát megszerző Habsburg család hercegnőinek hozománya – bár a császári címmel egyelőre nem büszkélkedhettek – rendre 40 000 márkát tett ki a 13. század utolsó harmadában. I. Rudolf német király 1276 novemberében ekkora összeget ígért leánya, Judit hozományául, akinek Vencel cseh trónörökösrel kötött házassága Rudolf és II. (Přemysl) Ottokár cseh király megbékélését szolgálta.⁷⁰ I. Rudolf unokája, Habsburg Ágnes szintén 40 000 márkát kapott édesapjától, I. Albert osztrák hercegtől, amikor 1296-ban III. András magyar király az oltár elé vezette.⁷¹ A német császári dinasztiaikban azonban természetesen kisebb összegek is előfordultak, különösen, ha a hozományról nem a császárnak, hanem az alacsonyabb rangú örömapának kellett gondoskodnia: VI. Lipót osztrák herceg 1225-ben 8000 márkát ígért II. Frigyesnek, amikor a császár fia, VII. Henrik német király feleségül vette a

⁶⁴ ZSOLDOS, *Az Árpádok és asszonyaik*, 78–79.

⁶⁵ THALLÓCZY, *Árpádbázi Jolán*, 583–585.

⁶⁶ 1248. ápr. 9.: *Butllari de Catalunya*, 341–342, 343–344.

⁶⁷ *Layettes du trésor des chartes* I, 293–294.

⁶⁸ *Annales Zwetlenses, a. 1170–1189*, ed. WILHELM WATTENBACH, *Monumenta Germaniae Historica* (MGH), *Scriptores* IX, Hannoverae 1851, 542.

⁶⁹ *Historia diplomatice Frederici secundi* I–VI, ed. JEAN-LOUIS-ALPHONSE HUILLARD-BRÉHOLLES, Parisiis 1852–1861, IV/1, 522–524.

⁷⁰ *Constitutiones et Acta Publica imperatorum et regum III* (MGH *Legum* sectio IV/3), ed. IACOBUS SCHWALM, Hannoverae–Lipsiae 1904–1906, 104.

⁷¹ *Thomas Ebendorfer, Chronica Austriae* (MGH *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova Series 13), ed. ALPHONS LHOTSKY, Berolini–Turici, 1967, 201.

herceg leányát, Margitot.⁷² Mindezeket figyelembe véve II. András második feleségének hozománya nem tekinthető különösebben magas, de kirívóan alacsony összegnek sem.

A fenti adatok fényében meglepőnek tűnhet az a híradás, amelyet Magyarországi Szent Kinga életrajza tartott fenn: eszerint IV. Béla magyar király – aki, mint láthattuk, nem volt hajlandó Aragóniába kiházasított húga 12 000 márkára rúgó hozományának kifizetésére – 40 000 márka ezüstöt adományozott Kinga nevű leánynak, V. (Szemérnes) Boleszló krakkói és sandomierzi herceg jövődöbelijének.⁷³ A lengyel uralkodóházzal történő összeköttetés várható politikai haszna azonban – még akkor is, ha IV. Béla vélhetően rangon alulinak tartotta a házasságot⁷⁴ – megmagyarázhatja az összeg szokatlan nagyságát. Ennél zavarba ejtőbb I. (Anjou) Károly szicíliai király leánya, Izabella magyar királyné hozománya: a Földközi-tengeri birodalmat építő örömapa ugyanis állítólag valóban példátlanul tetemes összeget, 200 000 márka ezüstöt ígért nászának, V. Istvánnak.⁷⁵ A korszakban megszokott értékeknél nagyságrendekkel magasabb összeg előteremtése érdekében 1270 májusában rendkívüli adót (*generalis subventio*) vetett ki országa lakóira, és úgy számolt, hogy a hozomány jogcímén rövidesen 125 000 uncia arany, azaz az előirányzott összeg több mint háromnegyede fog befolyjni kincstárába.⁷⁶ Nem zárhatjuk ki, hogy a szicíliai területi igazgatás előljáróinak (*iustitiarum*) küldött parancslevelekben szereplő irreálisan magas summa csupán az adóprés újabb szorítását indokolta, és I. (Anjou) Károlynak esze ágában sem volt a pénzt újkeletű magyar rokonsága rendelkezésére bocsátani. Ha azonban valóban ez az összeg szerepelt a házassági szerződésben – amely sajnos nem maradt ránk –, akkor fel kell tennünk a kérdést: vajon mi volt az, ami a szicíliai király számára megért ekkora áldozatot? Ezzel kapcsolatban csak feltevéseink lehetnek: V. István talán hajlandó lett volna lemondani balkáni – Szerbiát és Bulgáriát illető – igényeiről,

⁷² Más szövegghagyomány 7000 márkáról tud. *Constitutiones et Acta Publica imperatorum et regum* II, 269–270.

⁷³ Ugyan itt a *dotulitium* kifejezéssel találkozunk, a szöveggörnyezet mégis egyértelművé teszi, hogy a hozományról van szó. „Ergo, ut premissum est, cum in terra Polonorum gaudium gaudio cumularetur, dotulitium Kyngae felicitis ad quadraginta millia marcarum se extendebat, quia patri et matri carior habebatur, ratione cuius non solum sponso, verum etiam universo populo se caram reddebat.” *Vita et miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis*, ed. WOJCIECH KĘTRZYŃSKI, *Monumenta Poloniae Historica* IV, Lwów 1884, 662–744, 688.

⁷⁴ (1247) nov. 11.: „Nos vero ad id, quod potuimus recurrentes propter bonum christianitatis maiestatem regiam humiliando duas filias nostras duobus ducibus Rutbenorum et tertiam duci Polonie tradidimus in uxores...” THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 231. Az idézett levél keltéhez SENGÁ TORU, *IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”*, Századok 121 (1987) 606–609.

⁷⁵ „Quod Ysabellam karissimam filiam nostram nuper copulavimus maritali coniugio egregio duci Ladislao primogenito illustris regis Ungarie et pro dote eidem filie nostre ducenta millia marcarum argenti eidem convenimus exhibere.” *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I* (MHH Diplomáciai Emlékek 1), szerk. WENZEL GUSZTÁV, Budapest 1874 (MDEA), 11–12.

⁷⁶ MDEA I, 10–16; *I registri della cancellaria angioina I–L*, ed. RICCARDO FILIANGIERI, Napoli 1950–2010 (RCA), V, 6–9. A hozományként feltüntetett 200 000 márka ezüst körülbelül 160 000 uncia aranyhoz felel meg, figyelembe véve, hogy 1 márka ezüst 8 uncia ezüsttel egyenértékű és az ezüst az arany tizedét éri csupán. HÖMAN BÁLINT, *Magyar pénztörténet 1000–1325*, Budapest 1916, 60, 477–481. A szicíliai király 1 253 550 uncia arany beszédésére adott parancsot.

ha Károlynak sikerül megvalósítania dédelgetett álmát és Konstantinápoly visszahódításával restaurálja a Latin Császárságot.⁷⁷ A szicíliai király 1270 júliusában mindenestre belátta, hogy ilyen rövid idő alatt lehetetlen behajtani az elvárt 200 000 márka ezüstnek megfelelő pénzt: az adó összegét – legalábbis a lázongó Szicíliában – a felére mérsékelte, míg beszédésére – egészen 1270 októberéig – haladékot adott.⁷⁸ Az eset arra hívja fel a figyelmet, hogy a dinasztikus házasságokra vonatkozó megállapodások tartalmát és a hozomány összegét illető ígéreteket a felek rangja mellett sajátos politikai körülmények és célkitűzések is alakították.

4. COURTENAY JOLÁNTA HITBÉRE ÉS AZ ARANYBULLA

A Jolánta királyné hitbére vonatkozó források közül nem a pozsonyi adomány keletkezett elsőként. Régóta ismert ugyanis, hogy II. András szentföldi hadjárata előestéjén halála esetére úgy gondoskodott második felesége sorsáról, hogy a királyné 8000 márkára rúgó hitbérenek előteremtése érdekében odaígérte neje számára a Maroson szállított só jövedelmét, a pesti szaracénok adóját és a bodrogi ispánság bevételeit. Ha az özvegy a hitbér kifizetése után is a Magyar Királyságban kívánt volna maradni, az uralkodó ismét csak a bodrogi ispánság jövedelmeit biztosította Jolánta megélhetésének fedezetéül (*quamdiu vixeris, redditus habeas comitatus predicti*). A királyi rendelkezést 1218. május 16-án erősítette meg III. Honorius pápa, talán nem függetlenül attól a mozgalomtól, ami a király távollétében feldúlta az ország békéjét.⁷⁹ II. András az esztendő vége felé szerencsésen hazatért, s így a királynénak egyelőre nem kellett aggódnia anyagi biztonsága miatt. Úgy tűnik azonban, hogy 1222-ben II. András a korábbinál biztosabb pillérekre kívánta alapozni Courtenay Jolánta jövőjét.

A pozsonyi vár és tartozékainak év eleji eladományozása nem az egyetlen intézkedés volt az említett évben, amelyet az uralkodó a királynéi hitbérről kapcsolatban hozott. Egy július 7-én kelt szentszéki megerősítő levél ugyanis arról tudósít, hogy II. András a királynénak adományozta hitbérrül a Szlavóniai Bánságot és tartozékait (*banatum cum omnibus pertinentiis suis*), valamint a varasdi, a somogyi, a zalai és a szerémi ispánságokat, ugyancsak tartozékaikkal együtt (*cum suis pertinentiis*).⁸⁰

⁷⁷ PÁTEK FERENC, *Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése*, Századok 52 (1918) 449–495, 456–457 és 466–493.

⁷⁸ RCA V, 25. 1275-ben I. (Anjou) Károly 100 000 uncia aranyat akart beszédeni Beatrix és Courtenay Fülöp, a Latin Császárság címzetes uralkodójának esküvőjére, ám itt csak az adókvetésről értesülünk, a hozomány összegéről nem. RCA XII, 26–28. A Szicíliai Királyság éves bevételeit ezekben az esztendőkből 200 000 uncia aranyra becsülik. JEAN-MARIE MARTIN, *Fiscalité et économie étatique dans le royaume Angevin de Sicile à la fin du XIIIe siècle*, L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle. Actes du colloque international de Rome-Naples (7–11 novembre 1995) organisé par l'American Academy in Rome, l'École Française de Rome, l'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, l'U.M.R. Telemme et l'Université de Provence, l'Università degli studi di Napoli «Federico II», Rome 1998, 624–625.

⁷⁹ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 13.

⁸⁰ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 35.

A hazai történetírás kételkedve fogadta, hogy II. András valóban feleségének ajándékozta volna – egyebek mellett – az ország délnyugati határvidékét; a pápai megerősítő oklevélben szereplő tételeket így a felsorolt területek jövedelmeire vonatkoztatták,⁸¹ noha az erre utaló szót (*redditus*) ezúttal nem találjuk meg a dokumentumban, elentétben Jolánta hitbérenek 1218. évi megerősítésével, ahol egyértelműen a bodrogi ispánság jövedelmeiről és nem magáról az ispánságról van szó. Ahhoz természetesen nem férhet kétség, hogy a királyné birtokai és jövedelmei férje szigorú ellenőrzése alatt álltak;⁸² a kérdés azonban nem is II. András életében, hanem a király halála után vált volna égetővé. Ha ugyanis az említett területek Jolánta hitbérebe olvadtak, akkor nem elég, hogy az özvegy királyné élete végéig, akár évtizedekkel férje elhunytát követően is birtokolhatta volna azokat, de születendő gyermekei is jogot formálhattak volna rájuk, törvénytzerűen elvetve a féltestvérek közötti dinasztikus viszály magját. Miként láthattuk, a Magyarországi Jolánta aragóniai királyné által anyai örökségként számon tartott Pozsony esetében éppen ez történt, s bizonyosra vehető, hogy a várispánság komolyabb konfliktus tárgya lett volna, ha II. András második felesége történetesen nem leányt – a távoli Aragóniába kiházasított Jolántát –, hanem fiút hoz a világra. A királyi nagylelkűség veszélyeire hívja fel a figyelmet a pozsonyi ispánság későbbi története is: III. András 1297-ben tette neje, Habsburg Ágnes hitbérevé az ispánságot,⁸³ amely a király halála után több mint két évtizedre osztrák uralom alá került,⁸⁴ véglegesen csak az utolsó Árpád-házi uralkodó özvegyének öccse, III. Frigyes osztrák herceg mondott le róla 1328-ban.⁸⁵

Hogyan rekonstruálható a II. András által Jolántának tett 1222. évi adományok időrendje? Láthattuk, hogy a pozsonyi várispánságot odaajándékozó királyi oklevél az év legelején kelt, a július 7-ei pápai megerősítésben olvasható felsorolásból azonban Pozsony hiányzik. Az utóbbi szövegben a birtokok listája után ugyan szerepel az a kitétel, hogy a megerősítés egyéb, nem nevesített adományokra is vonatkozik (*et alia, que... rex Ungarorum... vir tuus in dotalitium tibi concessit*), mégis nehéz elképzelni, hogy éppen az ország egyik legjelentősebb ispánságára vonatkozó tétel maradt volna el a dokumentumból.⁸⁶ December 9-én azonban az egyházfő kizárólag a pozsonyi ispán-

⁸¹ ZSOLDOS, *Az Árpádok és asszonyaik*, 104–105.

⁸² Uo., 179.

⁸³ ZSOLDOS, *Az Árpádok és asszonyaik*, 153–154. III. András oklevele nem említi az adomány jogcímét (CD VI/2, 71–72), az osztrák fél azonban egyértelműen Ágnes királyné hitbérenek tekintette, vélhetően nem minden alap nélkül: 1328. szept. 21.: „*Preterea omni iuri, si quod in civitate, castro et comitatu Posoniensi quovis modo, maxime propter dotem sive donationem propter nuptias excellentis principisse domine Agnetis sororis nostre carissime habuimus vel habemus, pure et simpliciter ex nunc renuntiamus*”, MDEA I, 271. A házasságkötés és Pozsony átadása között másfél év telt el, amelyet alighanem az magyaráz, hogy Albertnek csak 1297 őszén nyílhatott módja a hozomány összegének kifizetésére. SKORKA RENÁTA, *Előjáték egy házasságkötéshez. A Habsburgok útja az első magyar házassághoz*, Királynék a középkori Magyarországon és Európában, 76–77.

⁸⁴ 1323. febr. 20.: CD VIII/7, 143; ENGEL PÁL, *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*, Századok 122 (1988) 89–144, 132.

⁸⁵ 1328. szept. 21.: MDEA I, 271.

⁸⁶ ZSOLDOS ATTILA úgy véli, hogy a mondatban csak az *et alia* kezdetű kitétel vonatkozik a királyné hitbére (ti. az 1218-ban megismert, hitbér címén birtokolt jövedelmekre), s a Szlavóniai Bánságot és a többi ispán-

ságra vonatkozó adományt erősítette meg, ahol már szó sincs arról, hogy a királyné hitbérenek Pozsony mellett más ispánságok vagy a Szlavóniai Bánság is részét képezne. Erre utal az a tény is, hogy a királyné leánya, Magyarországi Jolánta aragóniai királyné egyedül a pozsonyi ispánságra tartott igényt édesanyja öröksége címén.⁸⁷ Úgy tűnik tehát, hogy II. András három ízben változtatta meg felesége hitbérét az 1222. év során. Az 1217-ben biztosított, jövedelmen alapuló hitbért az esztendő elején területi adomány, a pozsonyi vár és tartozékai váltották fel; Pozsonyt azonban még július előtt a Szlavóniai Bánsággal és az említett déli megyékkel cserélte fel az uralkodó. 1222 végén III. Honorius pápa az első adományt erősítette meg, azaz II. András eredeti szándéka valósult meg: hitvese jövőjéről végül mégiscsak a pozsonyi vár elajándékozása révén gondoskodhatott. Vajon mi indokolta az említett változásokat?

Talán nem tévedünk, ha az 1222. évi intézkedéseket az Aranybulla kiadását kísérő konfliktusokkal, s magával az Aranybulla 16. pontjával hozzuk összefüggésbe, amelyben II. András ígéretet tett arra, hogy „egész ispánságokat vagy bármiféle méltóságokat örök tulajdonul vagy birtokképpen nem adományozunk.”⁸⁸ Valószínűnek tűnik, hogy az idézett cikkely háttérben álló sérelmek szoros kapcsolatban állnak Jolánta királyné 1222 folyamán többször is módosított hitbérevel. II. András lépései ugyanis annak a személynek az érdekeit sértették leginkább, akinek a nevében az Aranybulla kibocsátását kikényszerítő ellenzék fellépett: a király legidősebb fiát, Béla herceget, aki trónörökösként a Szlavóniai Hercegség ura volt, de az ország kormányzatának átvétele után a pozsonyi várispánság elidegenítésének is kárvallottja lett volna. II. András ellentáborának tehát minden oka megvolt arra, hogy az Aranybulla pontjai közé az ispánságok eladományozásának tilalmát is felvetesse.

Forrásaink nem hagynak kétséget afelől, hogy 1222-ben súlyos viszály támadt II. András és Béla herceg, pontosabban a trónörökös körül csoportosuló, Imre király egykori hívei közül kikerülő ellenzék között.⁸⁹ Az esztendő politikatörténetéhez támpontokat nyújtó források többször is utalnak az említett ellentétre. Maga az Aranybulla is azt a látszatot kelti, mintha egy családi konfliktust lezáró egyezmény lenne: a szabadságlevelé 18. pontjában II. András engedélyezte, hogy a szerviensek szabadon Béla herceg híveivé szegődhessenek, és „senkit, akit fiunk igazságos ítélettel elítélt, vagy pedig ha valakit ő perbe vont, addig, amíg a per őelőtte be nem fejeződik, nem fogadunk be, és viszont hasonlóképpen a mi fiunk sem.”⁹⁰ 1222. július 4-én III. Honorius pápa arra intette a magyarországi

---

ságot valamilyen más jogcímen adományozta II. András a királynénak. ZSOLDOS, *Az Árpádok és asszonyaik*, 79–80. A mondat valóban értelmezhető így is, mivel azonban ezek a döntően a trónörökös jussához tartozó területek nem számolhatók a magyar királynékat hagyományosan megillető birtokokhoz, ezért jó kérdés, hogy a hitbéren kívül vajon milyen egyéb jogcím indokolhatta volna odaadományozásukat.

⁸⁷ *Documentos de Jaime I de Aragon III*, 51.

⁸⁸ „*Integros comitatus vel dignitates quascumque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo.*” *Az Aranybulla (A bétszászörtvenedik évfordulóján)*, közléteszi ÉRSZEGI GÉZA, Fejér megyei történeti évkönyv 6, Székesfehérvár 1972, 5–26, 17; szabatos fordítása: ZSOLDOS ATTILA, *Az Aranybulla. A törvény és története* (Tanulmányok Biharország történetéről 10), Nagyvárad 2022, 50.

⁸⁹ ZSOLDOS, *II. András Aranybullája*, 6–10.

⁹⁰ ÉRSZEGI, *Aranybulla*, 17; ZSOLDOS, *Az Aranybulla. A törvény és története*, 106.

főpapat, hogy az apja akarata ellenére már évekkel korábban megkoronázott trónörökösöz húzó párthíveket – ha kell, egyházi fenytékekkel – szorítsák rá arra, hogy egyedül II. Andrásnak engedelmeskedjenek.⁹¹ Az év második felében kelt oklevelében Béla herceg már azokat az érdemeket méltatja, amelyeket István zágrábi püspök az idősebb királlyal való kibékülés körül szerzett; a főpap közreműködésével „az egykor atyánk és köztünk támadt, s az ország mérhetetlen kárára egyre súlyosbodó vizsályt egyetértés váltotta fel, és a különféle felfordulások viharáiban hánykolódó egész nép megbékélt”.⁹²

Kézenfekvő az a feltételezés, hogy a családi ellentétek elmérgesedésében szerepet játszottak azok a Béla herceg számára nyilvánvalóan sérelmes adományok, amelyeket II. András Jolánta királynénak juttatott. A kérdés csupán az, hogy az Aranybulla kibocsátásához vezető konfliktus – részben vagy egészben – Szlavónia eladományozása miatt robbant-e ki, vagy esetleg éppen fordítva: az ellenzékén felülkerekedő II. András büntetésből fosztotta-e meg fiát a tartománytól. Az utóbbi lehetőség mellett szól, hogy III. Honorius pápa a szlavóniai adományt az Aranybulla kiadása után (amelynek felső időhatára, mint láttuk, az év májusa), július 7-én erősítette meg az uralkodó kérésére, amely arra utal, hogy II. András ekkorra már úrrá lett a királyságában kialakult válságos helyzeten, és elég erősnek érezte magát, hogy a korábbi kompromisszumot – de legalábbis az egész ispánságok adományozására vonatkozó tilalmat – sutba dobva megbüntesse a trónörökös Béla herceget.

III. Honorius pápa 1222. december 15-én kelt levele újabb, a közelmúltban (*noviter*) lezajlott magyarországi mozgalomról tudósít bennünket,⁹³ ahol a tömeg azt követelte a királytól, hogy küldje el gyűlölt méltóságviselőit és személyesen jelenjen meg az évente kétszer összehívandó gyűléseken. E második gyűlés vélhetően nem független attól a tényről, hogy az év második felében apa és fia között helyreállt a béke, s Béla herceg visszanyerte hercegségét. Írásunk ezen pontján nem kerülhető el, hogy reflektáljunk a szóban forgó pápai levél forrásértékével kapcsolatban megfogalmazódott kétségekre.

Az Aranybulla évének politikatörténetét határozott ecsetvonásokkal felvázoló KARÁCSONYI JÁNOS azt feltételezte, hogy a III. Honorius decemberi levelében említett második 1222. évi magyarországi politikai vihar nem sokkal korábban, azaz november elején, Mindenszentek (november 1.) vagy Szent Márton (november 11.) ünnepén történhetett. II. András e felfordulás nyomására válhatott meg, immár véglegesen, elkötelezett híve, Barc fia Miklós nádor kormányzatától, amely az év első felében – az Imre-párti előkelők Vejte fia Tódor vezette fellépésekor – rövid időre már kibukott a hatalomból. KARÁCSONYI szerint az uralkodó az év végén Kán nembéli Gyulát nevezte ki nádorává, aki ugyancsak a király bizalmát élvezte.⁹⁴

ZSOLDOS ATTILA ezzel szemben amellet érvel, hogy a Kán nembéli Gyula kinevezését megelőző viharos politikai mozgalomra – amelyről véleménye szerint a pápához

⁹¹ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 35.

⁹² „...discordia inter patrem nostrum et nos olim exorta et ad inextimabile regni detrimentum succrescens est ad concordiam revocata et universa gens variis perturbationum procillis fluctuans in pace collocata...” CDCr III, 220.

⁹³ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 36.

⁹⁴ KARÁCSONYI JÁNOS, *Aranybulla*, 25–27.

csak félinformációk juthattak el – novembernél jóval korábban, legvalószínűbben a Szent István-napi fehérvári törvénynap, azaz augusztus 20. táján került sor; az ösz-szesereglett szerviensek pedig nem Barc fia Miklós nádor, hanem a királlyal szembenálló Vejte fia Tódor nádor távozását követelték. Ennek bizonyításához ZSOLDOS ATTILÁnak cáfolnia kellett KARÁCSONYI NÉZETÉT, miszerint Barc fia Miklós 1222-ben kétszer töltötte be a nádori méltóságot: előbb az év elején, az Aranybulla kiadása előtt, majd a király felülkerekedése után egészen a feltételezett novemberi országgyűlésig, ahol II. András ismét engedményekre kényszerült. ZSOLDOS ATTILA észrevette, hogy míg Rajnáld erdélyi püspök a Barc fia Miklós nádorsága alatt kelt 1222. évi királyi oklevelekben még egyáltalán nem szerepel, addig Vejte fia Tódor kormányzata – azaz az Aranybulla kiadása – idején választott püspökként, s végül Kán nembéli Gyula nádorsága alatt már megerősített püspökként jelenik meg egy királyi diploma méltóságsorában. Mivel Rajnáld püspököt június 3-án erősítette meg III. Honorius pápa,⁹⁵ így ZSOLDOS ATTILA arra következtetett, hogy Barc fia Miklós június 3. után már nem állhatott II. András kormányzatának élén; ellenkező esetben ugyanis Rajnáldnak már megerősített püspökként kellene szerepelnie a Barc fia Miklós nádorsága idején kiállított királyi dokumentumokban.⁹⁶

Az ismertetett érv azonban nem eléggé erős ahhoz, hogy KARÁCSONYI JÁNOS 1222. évi kormányzati változásokra vonatkozó rekonstrukcióját – és a pápa decemberi levelének szavahihetőségét – elvessük. Gyanakvásunkat felébresztheti először is a rendelkezésre álló 1222. évi oklevelek alacsony száma: Barc fia Miklós nádorsága idejéből – az itt ismertetett adománylevéllel együtt – négy királyi diploma szövege maradt fenn, míg Kán nembéli Gyula nádorságának időszakából mindössze két kancelláriai kiadványt ismerünk. Nem lenne tehát semmi meglepő abban, ha Barc fia Miklós feltételezett második 1222. évi nádorsága idejéből nem maradt volna fenn egyetlen dokumentum sem. Nagyobb súllyal esik a latba, hogy a két királyi oklevél közül, ahol Kán nembéli Gyula nádorként jelenik meg, Rajnáld püspök csak az egyik méltóságsorában szerepel,⁹⁷ a másikéban – más főpapokkal ellentétben – ugyanúgy nem találjuk, mint a Barc fia Miklós idején kelt diplomákban.⁹⁸ Számunkra ezért úgy tűnik, hogy az itt vizsgált kérdés szempontjából nem bír döntő jelentőséggel, hogy az erdélyi püspök feltűnik-e az 1222. évi oklevelek méltóságsorában. Elmaradására esetleg az a feltételezés nyújthat magyarázatot, hogy a normandiai származású, követi megbízást máskor is teljesítő⁹⁹ főpap pápai megerősítését követően hosszabb ideig tartózkodott Nyugat-Európában, s még Kán nembéli Gyula nádorsága idején is úton volt, mielőtt az év második felében visszatért volna a Magyar Királyságba.

Nincs tehát komoly ok, hogy elutasítsuk KARÁCSONYI JÁNOS véleményét, amelyet III. Honorius pápa 1222. december 15-én kelt levelére alapozott: 1222 második felében

⁹⁵ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 36.

⁹⁶ ZSOLDOS, *II. András Aranybullája*, 32–36.

⁹⁷ GUTHEIL JENŐ, *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523)*, kiadásra előkészítette Kredics László, Veszprém 2007, 38–39.

⁹⁸ CD III/1, 368–370.

⁹⁹ BÁCSATYAI DÁNIEL, *II. András angliai követei*, TSz 59 (2017) 626–627.

– vélhetően inkább az év vége felé – II. Andrásnak valóban akarata ellenére kellett megválnia nádorától, azaz nem Vejte fia Tódor, hanem Barc fia Miklós kormányzatát kellett elbocsátania. Az indulatok elsősorban Miklós nádor ellen irányulhattak, hiszen az új kormányzat élére ugyancsak kipróbált hívét, Kán nembéli Gyulát helyezte az uralkodó. A kompromisszum Jolánta királyné hitbéreinek szempontjából sem tartható II. András kudarcának: miután Szlavóniát és a hozzácsatolt megyéket visszabocsátotta Béla hercegnek, sikerült keresztülvinnie eredeti szándékát is. A pozsonyi várispánság eladományozásával, amely, mint láthattuk, az év első felében az Aranybulla kibocsátásához vezető konfliktus egyik előzménye lehetett, méltóképpen gondoskodott Jolánta királyné jövőjéről.

Az Aranybulla 16. pontját tehát, miként ZSOLDOS ATTILA felhívta rá a figyelmet, nem az hívta életre, hogy II. András gyakorta egész várispánságokkal jutalmazta volna meg híveit – az állítólagos gyakorlat valójában csak két kevésbé jelentős várispánság, a topuszkói cisztercieknek adományozott Gora és a Barc fia Miklósnak juttatott Locsmánd esetében mutatható ki András uralkodása idején.¹⁰⁰ Az ispánságok eladományozásának tilalma mögött meghúzódó valódi ok inkább az lehetett, hogy a királynének adományozott hitbér Béla herceget és környezetét azzal fenyegette, hogy ha elérkezik a trónutódlás ideje, az örökös nem veheti birtokba az ország egészét, így a királyság nyugati kapuját, Pozsonyt sem. Az év első felében kibocsátott Aranybulla vonatkozó cikkelye kétségkívül súlyosan korlátozta az uralkodó akaratát; II. András azonban még 1222. július 7. előtt visszanyerte a kezdeményezést, s nem csak a szabadságlevélben tett ígéretéről feledkezett meg, hanem büntetésképpen Szlavóniát és a hozzá tartozó megyéket is elvette fiától, hogy Jolánta számára hitbérként átadhassa. Az uralkodó az év második felében – még december előtt – létrejött kompromisszum és megbékélés után sem tartotta magára nézve kötelezőnek az Aranybulla 16. pontját; legalábbis emellett szól, hogy II. András minden aggály nélkül a pápa elé terjesztette a pozsonyi ispánság év eleji eladományozását, amelyet III. Honorius december 9-én meg is erősített. Figyelemre méltó, hogy a pápa nem sokkal később, 1223 márciusában hasonló módon intézkedett azoknak a birtokoknak az esetében is, amelyeket II. András leánytestvéreinek, az özvegy Margit bizánci császárnének adományozott. Ezek között is találunk teljes várispánságot, tudniillik a keveit (*castrum Kewe cum toto comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus suis*).¹⁰¹ Bizonyosra vehető, hogy II. András idővel nagyobb területeket adott át Margit császárnének az ország déli határvidékén, hiszen II. (Angelosz) Izsák

¹⁰⁰ ZSOLDOS, *Az Aranybulla királya*, 78–91.

¹⁰¹ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 39; III. Honorius II. András kérésére már 1219. márc. 1-jén védelme alá helyezte Margit császárné és fiai személyét és javait, ezért valószínűsíthető, hogy Margit 1218-ban, a kereszties hadjáratból visszatérő magyar uralkodóval tért haza a Magyar Királyságba, lásd BÁCSATYAI DÁNIEL, *Sámsontól Jakabig. Két kisebb lovagrend a 13. századi Magyar Királyságban*, HK 135 (2022) 43–58, 45–46. A korábban csak kivonatból (CD III/1. 284; *Regesta Honorii papae III (I–II)*, ed. PIETRO PRESSUTTI, Romae 1885–1895, I, 315.) ismert pápai oklevél szövege, amely III. Honorius pápa regisztrumaiban maradt fenn, a következő: „*Margarite relicte Y. imperatoris Constantinopolitanis. Sacrosancta Romana ecclesia etc. usque confovere. Eapropter karissimi in Christo filii nostri A. Ungarie regis illustris precibus inclinati tuam et natorum tuarum personas cum omnibus bonisque impresentiarum rationabiliter possidetis sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti*

császártól született fia, Kaloján herceg a Szerémség uraként, Saint-Omer-i Miklós latin bárótól született fia, Vilmos pedig macsói hercegeként tűnik fel a forrásokban.¹⁰² Kaloján herceg Jolánta királyné unokahúgát, a luxemburgi Vianden grófjának Matild nevű leányát vette feleségül, akit férje halála után Pozsega grófnőjeként (*comitissa*) vagy úrnőjeként (*domina*) emlegetnek az oklevelek.¹⁰³ A Magyar Királyság déli határ régiója tehát II. András gondoskodásának köszönhetően indult el azon az úton, hogy az Árpád-ház ország nélkül maradt oldalági rokonságának örökletes családi tartományává váljon. A koncepcióval később IV. Béla sem szakított, aki Kaloján halála után a Macsói Hercegséget vejeinek, a halicsi trónharcokban alulmaradó, de a király balkáni politikájában kulcsszerepet játszó Rurikida Rosztiszlávnak és örököseinek juttatta.¹⁰⁴

Oklevelünknek van még egy pontja, amely összefüggést mutat az Aranybullával, ebben az esetben azonban nem csak ok-okozati kapcsolat sejtethető, hanem eszmei rokonság is megfigyelhető. II. András pontosan tisztában lehetett azzal, hogy a Jolántának tett pozsonyi adomány – különösen Béla herceg környezetében – komoly ellenérzéseket kelthet, ezért példátlan garanciákkal bátyázta körül intézkedését. Védnököt jelölt ki (*tutorem et protectorem constituimus*), aki az adomány érvénytelenítése esetén (*si qui de tempore in tempus contra hoc, quod statuimus, acceptaverint resilire*) Magyarország előkelőivel (*cum nominatis regni nostri nobilibus*) a királynénak megfelelő segítséget (*auxilium... oportunum*) nyújthat a hitbér megvédelmezésében. II. András gyermekei számára nem lehetett túlzottan megnyugtató, hogy a király választása unokatestvéreire és keresztes bajtársára, VI. (Babenberg) Lipót osztrák hercegre esett. Nem véletlenül: az intézkedés ugyanis jogalapot teremthetett volna egy szomszédos uralkodó számára arra, hogy II. András halála után az özvegy és örökösei megsegítésének indokával beavatkozzon a Magyar Királyság belügyeibe. S ha ez nem lett volna elég, az ellenállás joga az ország előkelőit (*totius terre nostre nobilium*) is megillette, ami azt a lehetőséget vetítette előre, hogy az egyeduralmat átvevő trónörökös polgárháború nélkül nem fogja tudni Pozsonyt visszaszerezni Jolántától és születendő örököseitől, hacsak ki nem fizeti nekik a hitbér összegül megállapított 8000 márkát.

Az uralkodófeleségek hitbéréről rendelkező korabeli dokumentumok között nem találunk olyat, amelynek garanciáit II. András adománylevelének biztosítékaihoz mérhetnénk. Hasonló intézkedésre azonban akad példa. II. Péter aragóniai király és Mária montpellier-i grófnő 1204-ben kelt házassági szerződésében ugyanis azt olvassuk, hogy ha az uralkodó megszegné ígéretei megtartására tett esküjét, akkor a hozományként II. Péter birtokába kerülő Montpellier polgárai nem kötelezhetők

patrocinio communimus. Nulli igitur etc. nostre protectionis infringere. Si quis autem etc. Datum Laterani Kal. Martii, pontificatus nostri anno tertio.” (Archivio Apostolico Vaticano, Registra Vaticana, vol. 10, fol. 67v.)

¹⁰² WERTNER MÓR, *Margit császárné fiaí*, Századok 37 (1903) 593–611, 596–598, 607–608.

¹⁰³ GORDON L. McDANIEL, *On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena*, Ungarn-Jahrbuch 12 (1982–1983) 43–50; Kaloján vejeéről, Anseau de Cayeux konstantinápolyi latin báróról és magyar kapcsolatairól lásd BÁCSATYAI DÁNIEL, *A 13. századi francia-magyar kapcsolatok néhány kérdése*, Századok 151 (2017) 237–278, 246–264.

¹⁰⁴ SZÜCS JENŐ, *Az utolsó Árpádok*, Budapest 2002, 116–118.

tovább arra, hogy a király hűségén maradjanak.¹⁰⁵ A második eset – sokatmondóan – éppen ebből az évből, s ezúttal az Árpádok dinasztikus összeköttetéseinek történetéből származik. Az Imre király udvarából kiházasított Châtilloni Alíz hercegnő hitbére vonatkozó 1204. évi dokumentum szerint a férj, VI. Azzo estei örgróf ígéreteinek teljesítéséről négy esküdtnek – a házasságról Imre király udvarában tárgyaló négy nemesúrnak – kellett gondoskodni, akiknek a megállapodás be nem tartása esetén – akár maga az örgróf, akár örökösei sértették volna meg – teljes erejükkel ellen kellett állniuk (*ipsi quatuor totis viribus resistent*).¹⁰⁶ Az 1222. évi adománylevelével esetében éppen ilyen hűbéri szellemű ajándékozási szerződéssel van dolgunk, ahol az ellenállásra jogosultak körét az uralkodó jelentősen kibővítette.

II. András szemmel láthatóan nem pusztán családi ügynek tekintette Jolánta hitbéreinek sorsát. Ő volt az első, aki örökösei várható sérelmes intézkedései ellen az ország előkelőinek ellenállását is mozgósítani kívánta, s ezt írásba is foglaltatta. A magyar király azonban mindezt kizárólag azért tette, mivel minden áron biztosítani akarta felesége pozsonyi birtoklásának háborítatlanságát, amelyre a legnagyobb veszélyt utódja bizonyosra vehető ellenszegülése jelentette. II. András aligha gondolt arra, hogy ugyanezt a fegyvert nemsokára ellene is élesíthetik: az Aranybulla ellenállási záradéka szemléletesen igazolja, hogy II. András ellenzékében is akadtak olyan személyek, akik – származásuk és képzettségük okán – jól ismerték a hatalom hatékony ellenőrzését célzó európai kísérleteket;¹⁰⁷ s ha mégsem lettek volna ilyenek – amelynek csekély a valószínűsége – akár II. András adománylevele is mintául szolgálhatott volna számukra.

5. ÖSSZEGZÉS

A Courtenay Jolánta királyné hitbéreire vonatkozó adománylevelével tehát rövid, ám annál izgalmasabb tanúja a mozgalmas 1222. esztendőnek. A fentiekben kísérletet tettünk, hogy rekonstruáljuk a királyné 1215. évi Magyarországra kerülésének körülményeit, amelyet Flandriai Henrik latin császár és II. András egykorú forrásból részletesen megismerhető szerbiai találkozójával hoztunk összefüggésbe. A III. Honorius pápa által megerősített oklevél arra is alkalmat kínált, hogy a királyné hozományának összegét összehasonlítsuk a korabeli hazai és külföldi hercegnők hozományával. Végül pedig láthattuk, hogy a dokumentum segítségével újabb támpontok nyerhetők az 1222-es év eseménytörténetének és az ellenállási jog hazai recepciójának felvázolásához is.

¹⁰⁵ 1204. jún. 15.: *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos II*, 581–584.

¹⁰⁶ MURATORI, *Delle antichità estensi ed italiane*, I, 380.

¹⁰⁷ A kérdésre lásd BÁCSATYAI DÁNIEL, *A Magna Cartától a szentföldi jogkönyvekig. Az Aranybulla európai összefüggésben*, [s. a.]

FÜGGELÉK

Laterán, 1222. december 9.

III. Honorius pápa II. András magyar király kérésére átírja és megerősíti az uralkodó 1222. évi oklevelét, amelyben feleségének, Courtenay Jolánta királynénak adományozta a pozsonyi ispánságot minden tartozékával együtt hitbérül és az adomány védnökéül VI. Lipót osztrák herceget jelölte ki.

(ACA Cancillería, Bulas, Legajo 4, 9; MNL-OL DF 285 378 – *orig.*)¹⁰⁸

Honorius episcopus, servus servorum Dei carissime in Christo filie Yole illustri regine Ungarie salutem et apostolicam benedictionem. Solet annuere sedes apostolica piis votis et honestis petentium precibus favorem benivolum impertiri. Ex parte siquidem carissimi in Christo filii nostri A. illustris regis Ungarie viri tui fuit a nobis cum instantia postulatum, ut donationem propter nuptias quam idem rex tibi fecisse dinoscitur, sicut legitime facta est, apostolico dignaremur munimine roborare. Nos igitur, eiusdem regis precibus gratum impertientes assensum, donationem prefatam, sicut legitime ac provide facta est, et in ipsius regis autentico exinde confecto plenius continetur, auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Ad maiorem autem huius rei evidentiam tenorem ipsius scripti de verbo ad verbum presentibus duximus inserendum. Qui talis est:

In nomine Sancte Trinitatis et individue unitatis. Andreas Dei gratia Ungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Galitie, Lodomerieque rex in perpetuum. Ex evidentissima rationis equitate manifeste perpenditur et illud pagina tam divine, quam humane legis plenius testatur, cui laudabilis consuetudo favorem benigne impertitur, ut mulieres ingenue, que pro bono matrimonii viris nobilibus legitime copulantur, thori remunerandi eas certis ditentur stipendiis, que vulgo dotalitia appellantur. Et ne eedem mulieres tractu temporis sponis viduate casu inopinato valeant promisso dotis beneficio defraudari, humana censuit discretio, ut illud, quod datur aut promittitur sub certo comprehendere debeat instrumento. Hac igitur salubriter consideratione premoniti, tam presentibus, quam futuris tenore presentium volumus esse notum, quod nos dilecte coniugi nostre regine Yoles de stirpe imperatoria proienite, que non solum moribus ingenua, sed ceteris inventa est universis virtutibus adornata, orphanorum et pupillorum totius regni mater, oppressorum atque iniuriam patientium laudabilis adiutrix, ipsa inquam utilitati et honori regie celsitudinis mira providentia innitens, potentum favorem ac impotentum innata benignitate obtinens, inito consilio ac requisito consensu tam archiepiscoporum, episcoporum, quam laicorum totius terre nostre nobilium, castrum Posoniense cum omnibus pertinentiis suis pro octo milibus marcarum, quas ei pro dote sua solvere tenemur, collocavimus, ita quod quamdiu ipsa vixerit,

¹⁰⁸ Kiadása: *Butllari de Catalunya*, 156–157; regesztája: FRANCISCO JAVIER MIQUEL ROSELL, *Regesta de Letras Pontificias del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid 1948, 55–56.

illud pacifice nullo contradicente possideat. Si vero heredes nostri illud idem castrum aliquo unquam tempore ab ea auferre voluerint, volumus auctoritate regia firmiter statuentes, quod nulla occasione, nulla astutia possint aut debeant recipere, nisi prius summam persolvant pecunie memorate. Et ad huius rei seriem confirmandam et in posterum irrefragabiliter conservandam consilio supradictorum nobilium nostrorum dilectum propinquum nostrum virum illustrem ducem Austrie nostre donationis et concessionis tutorem ac protectorem constituimus, ita ut si qui de tempore in tempus contra hoc, quod statuimus, acceptaverint resilire, ipse dux una cum nominatis regni nostri nobilibus eidem regine auxilium prebeat opportunum. Ne vero ipsa per dolositatem malignantium suo iure defraudetur, presentem paginam de consensu et voluntate tam archiepiscoporum, episcoporum, quam ceterorum etiam iobagionum et nobilium regni nostri, qui tunc erant, per manus Cleti aule regie cancellarii bulle nostre auree fecimus caractere roborari. Anno verbi incarnati M^o CC^o XXII°, venerabili Iohanne Strigoniensi, reverendo Ugrino Colocensi archiepiscopis existentibus, Desiderio Chenadiensi, Roberto Vesprimiensi, Thome Agriensi, St[e]phano Zagabriensi, Alexandro Waradiensi, Bartholomeo Quinqueecclesiensi, ecclesias suas episcopales feliciter gubernantibus, Nycolao palatino et comite Supruniensi, Ochuz bano, Iula maiore curiali comite regine et comite Budrugensi, Dionisio magistro tawarnicorum, Demetrio magistro dapiferorum, Tyburtio, Smaragdo, Benedicto, Ypoch, Buzad, Salomon, Pousa, Batiz, Radulfo et Wenczelao comitibus presentibus et assensum prebentibus. Regni nostri anno XVIII°.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et Beatorum Petri et Pauli apostolorum eis se noverit incursum. Datum Laterani V. Id. Decembris, pontificatus nostri anno septimo.

BÁCSATYAI DÁNIEL

A BÍBOROSI KOLLÉGIUM ÉS A MAGYAR KONZISZTORIALIS JAVADALMAK A 14. SZAZAD VÉGÉN

Az *Obligaciones et Solutiones* 52. kötetének magyar vonatkozású bejegyzései

Az alábbi tanulmány kiegészítő adatokat tartalmaz a magyar egyház és a Szentszék kapcsolatrendszerének egyik fontos szegmensére, jelesül a gazdasági érintkezésekre vonatkozólag. Közlelebről a Vatikáni Apostoli Levéltárban őrzött *Obligaciones et Solutiones* főkönyvsorozat¹ 52. kötetében fellelhető magyar vonatkozású bejegyzéseket adom közre, amelyek többsége korábban egyáltalán nem vagy csak részlegesen volt ismert. Minthogy a részegyházak konzisztoriális javadalmaiból származó bevételeket az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája kezelte, elsőként röviden a két hivatalra vonatkozó legfontosabb ismereteket tekintem át.

I. A KÉT KAMARA

A *Camera Apostolica* a pápai Kúria egyik legősibb hivatala, amely a 14. század folyamán a Szentszék gazdasági, politikai jellegű és bíraskodási feladatokat ellátó központi orgánumává, valamint az Egyházi Állam legfelső kormány szervévé fejlődött. A Kamara Cencio Savelli bíboros hivatalviselése (1188–1198) idején végrehajtott reformok révén függetlenedett a pápai kancelláriától.² Az intézmény XXII. János pápasága idején, a 14. század első harmadában központosított hivatallá alakult, melyet jól szemléltetnek a korszakban általánossá vált, szisztematikusan tagolt könyv- és számviteli kötet-sorozatok. E folyamat következtében a *Camera Apostolica* a pápai udvar centrális intézményévé lett, sőt jelentősége a kancelláriáéval vetekedett.³ Az Apostoli Kamara élén a kamarás (*camerarius domini nostrae papae*, idővel *camerarius S.R.E.*), vagyis a *camerlengo* állt. A kezdeti időszakban általában püspöki vagy érseki rangú személyek irányították a hivatalt, csak IV. Jenő pontifikátusától, az 1430–1440-es évektől vált általánossá, hogy egy kardinális töltötte be e tisztséget. A *temporalia* terén a pápa vikáriusaként tevékenykedett, melyhez megfelelő hivatali és bíraskodási joghatóságot kapott az egyházfőtől. Helyettese a *vicecamerarius* vagy *camerarii locumtenens* volt.

¹ Készült az ELKH TKI 30 207. sz. kutatócsoporti támogatás keretében.

² AAV Camera Apostolica, *Obligaciones et Solutiones* (Cam. Ap., Oblig et Sol).

³ WILLIAM EDWARD LUNT, *Papal Revenues in the Middle Ages I–II*, New York 1934, I, 3–4, 10; GUGLIELMO FELICI, *La Reverenda Camera Apostolica. Studio Storico-Giuridico*. Roma, 1940, 2; LEONARD E. BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings*, Toronto 1972, 41.

³ LUNT, *Papal Revenues*, I, 11–12.

A *Camera Apostolica* hierarchiájának második helyén a kincstartót (*thesaurarius*) találjuk, az adminisztrációs munka dandárját pedig a kamarai klerikusok végezték.⁴ A kamarai jegyzők (*notarii*) feladatát képezte a regisztrumkötetek vezetése, valamint az ügyvitellel kapcsolatos további írásbeli teendők ellátása. Létszámukat – a kezdeti ingadozást követően – IV. Jenő pápa négy főben határozta meg, mely a 15. század végére kilencre emelkedett, végül a 16. század elején X. Leó pápa hétben maximalizálta.⁵

A 12. századtól kezdve a Bíborosi Kollégium is részesült a Szentszék jövedelmeiből. IV. Miklós pápa pedig biztosította, hogy a cenzusból, bizonyos, a spirituális szférához kapcsolódó, valamint egyéb bevételekből meghatározott részt juttat a kollégiumnak.⁶ Ezen anyagiakat a kollégium kamarája (*camera collegii reverendorum in Christo patrum dominorum S.R.E. cardinalium*) kezelte, amely hivatal 1295-től mutatható ki a forrásokban. A 14. század első felére megszilárdult hivatal élén a pápa és a kardinálisok által a konzisztóriumon választott *camerarius collegii* állt, az adminisztratív teendőket pedig két klerikus látta el, akik mellett néhány jegyző és írnok dolgozott. Az Apostoli Kamara rangban megelőzte a *Camera Collegii* hivatalát, ami természetesen a két kamarás relációjában is tetten érhető. Amennyiben a két kamara közösen bocsátott ki hivatalos dokumentumot, a *camerlengo* nevét minden esetben a Bíborosi Kollégium kamaráját irányító kollégája neve előtt tüntették fel.⁷

2. A KONZISZTORIÁLIS JAVADALMAK

A pápa és a Bíborosi Kollégium által közösen adományozott, illetőleg megerősített püspöki, valamint a jelentősebb apáti méltóságok (*beneficia consistorialia*) után, amelyeknek éves jövedelme meghaladta a 100 kamarai aranyforintot, a 13. századtól *servitium communét* kellett fizetni. A szervíciumok rendszere a 13. század végére állandósult, azonban a pápai pénzügypolitika számára csak a 14. századtól vált ez az adótípus tulajdonképpen jelentőssé.⁸ A befizetendő díjtétel IV. Sándor pontifikátusától, vagyis az 1260–1270-es évektől egyenlő, 50–50%-os arányban oszlott meg a *Reverenda Camera Apostolica* és a Bíborosi Kollégium kamarája között. A kezdeti időszakban a szervícium összege az adott javadalom – becslés alapján (*communi extimatione*) megha-

⁴ GOTTLOB, ADOLF, *Aus der Camera Apostolica des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwesens und des Endenden Mittelalters*, Innsbruck 1889, 80–81; CHARLES SAMARAN–GUILLAUME MOLLAT, *La fiscalité pontificale en France au XIVe siècle*, Paris 1905, 1–5; LUNT, *Papal Revenues*, I, 15–18.

⁵ GOTTLOB, *Aus der Camera*, 115. A kamarai jegyzők kollégiumát IV. Sixtus pápa alapította 1479-ben. WALTHER VON HOFMANN, *Forschungen zur Geschichte der kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation I–II* (Bibliothek des Preußischen Historischen Instituts in Rom 12–13), Rom 1914, I, 132–134.

⁶ PARTNER, PETER, *The Papal State under Martin V. The Administration and Government of Temporal Power in the Early Fifteenth Century*, London 1958, 138.

⁷ PAUL MARIA BAUMGARTEN, *Untersuchungen und Urkunden über die Camera Collegii Cardinalium für die Zeit von 1295 bis 1437*, Leipzig–Berlin 1897, XLII–XLIII.

⁸ HERMANNUS HOBERG, *Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis* (ST 144), Città del Vaticano 1949, XII; CLEMENS BAUER, *Die Epochen der Papstfinanz. Ein Versuch*, Historische Zeitschrift 138 (1928) 457–503, 468–469.

tározott – éves jövedelmének egyharmadát tette ki, majd az 1378–1417 közötti nagy nyugati egyházszakadást követően ez az arány megközelítőleg ötöd-hatod részre változott.⁹ Az említett kinevezési illetéken felül egy további díjtételt, amely öt különböző részből tevődött össze (*quinque servitia*), és a 15. század elejétől *servitia minuta* néven állandósult a pápai adókönyvekben, is be kellett fizetniük az újonnan kinevezett prelátusoknak. Ennek az összegét a bíborosok létszáma határozta meg: annál magasabb volt a fizetendő díj, minél kevesebb kardinális volt jelen a javadalom adományozásakor a konzisztóriumon. A kinevező pápai bullát abban az esetben állították ki, ha az illető prelátus személyesen vagy képviselője révén kötelezte magát (*se obligare*) a kinevezési díj befizetésére (*solutio*).¹⁰

A *Camera Apostolica* és a *Camera Collegii* számára tett fizetési kötelezvényeket természetesen gondosan dokumentálták. A főpapok a fizetési ígéreteket az Apostoli Kamara élén álló bíboros kamarás és a Szent Kollégium kamarása jelenlétében tették le. A prelátusok obligációinál általában mindkét hivatal vezetője jelen volt. Amennyiben esetleg az utóbbi távol tartózkodott, úgy a bíboros kamarás kollégája nevében is fogadta a kötelezettségvállalásra tett ígéretet.

A magyar konzisztoriális javadalmak körét mindenekelőtt az esztergomi és a kalocsai érsekség, a boszniai, a csanádi, az egri, az erdélyi, a győri, a nyitrai, a pécsi, a szerémi, a váci, a váradi, a veszprémi és a zágrábi püspökség alkották. A felsorolt egyházmegyei központok mellett ugyancsak szervíciumpötelemek voltak a jelentősebb szerzetesi közösségek, elsősorban a Szent Benedek-rend monostorai is.¹¹ A címzetes püspökségek, amelyek *in partibus infedilium* feküdtek szintén a konzisztoriális javadalmak közé tartoztak, jóllehet nem rendelkeztek tényleges egyházmegyével, következésképpen az abból származó bevételekkel sem. Ők általában kisebb beneficiumokból, például kanonoki stallumok jövedelméből, illetőleg közvetlenül a szolgálati egyházmegyéjük bevételeiből részesedtek. A Konstanzi Zsinatot követően az általuk fizetett jelképes szervíciump, az úgynevezett *ballista* összegét V. Márton pápa 10 kamarai forintban határozta meg.¹²

⁹ HOBERG, *Taxae*, X–XII; FEDELES TAMÁS, *A Camera Apostolica és a magyar egyházi javadalmak a konciliarizmus időszakában*, „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris” Tanulmányok a Konstanzi Zsinat 600. évfordulója alkalmából (szerk. BÁRÁNY ATTILA–PÓSÁN LÁSZLÓ), Debrecen 2014, 189–204, 201–203.

¹⁰ ADRIEN CLERGEAC, *La curie et les bénéficiaires consistoriaux. Étude sur les communes et menus services, 1300–1600*, Paris 1911, 1–43; BAUMGARTEN, *Untersuchungen*, XLIII.

¹¹ *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae I–II*, ed. † JÓZSEF LUKCSICS–TAMÁS FEDELES–PÉTER TUSOR–GÁBOR NEMES ET AL. (CVH I/9–10), Budapest–Róma 2014, II–LV, 2. táblázat.

¹² Erre részletesen lásd MAREK DANIEL KOWALSKI, *The Balista. A Forgotten Fifteenth-Century Tax Paid to the Holy See*, *Incorrupta monumenta ecclesiam defendunt. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano. I/1–2. La Chiesa nella storia, Religione, cultura, costume* (CAV 106), a cura di Andreas Gottsmann–Pierantonio Piatti–Andreas E. Rehberg, Città del Vaticano 2018, 878–887.

3. A FORRÁSOK

A két kamara intézménye párhuzamos könyvelést vezetett. A kötelezvényeket és a fizetés tényét rögzítő számlák legnagyobb részét az *Archivio Apostolico Vaticano Obligationes et Solutiones* sorozata tartalmazza, amelyből az 1295 és 1555 közötti periódus tekintetében összesen 91 kötet maradt korunkra.¹³ A teljesítéseket e mellett a bevételeket és a kiadásokat dokumentáló *Introitus et Exitus* regisztersorozat volumeneiben is rögzítették.¹⁴ Az *Obligationes et Solutiones* fennmaradt köteteinek döntő részét az Apostoli Kamara másolati regiszterei alkotják. A kötetek egy része eredetileg az *Introitus et Exitus*, valamint a *Collectoriae* szériákhoz tartozott, s csak jóval később sorolták át ezeket az *Obligationes et Solutiones* sorozatba.¹⁵ A széria Vatikáni Apostoli Levéltárban őrzött másolati könyvei közül mindössze 12 kötet tartalmazza a Szent Kollégium kamarája dokumentumainak kivonatait, döntően a kötelezettségvállalásokra vonatkozó adatokat (1. táblázat).

1. táblázat.

*A Camera Sacri Collegii kötetei az Obligationes et Solutiones szériában*¹⁶

N.	Oblig. et Sol.	Intr. et Exit.	Évkör	Cím
1.	48	590	1386–1397	Urb. VI et Bonif. IX Oblig. Colleg. 1386 ad 1397
2.	52	591	1390–1400	Bonif. IX. Oblig. S. Colleg. ab ann. 1390 ad 1400
3.	56	593	1409–1415	Alex. V. Io. XXIII. et Mart. V. Oblig. Coll. ab an. 1409 ad 1415
4.	57	592	1400–1407	Bon. IX. Inn. VII. Greg. XII. Oblig. S. Colleg. ab an. 1400 ad 1407
5.	58	594	1418–1422	Martin V. Oblig. Colleg. ab ann. 1418 ad 1422
6.	59	595	1422–1428	Martin V. Oblig. Colleg. ab ann. 1422 ad 1428
7.	64	596	1427–1443	Oblig. Coll. sub Mart. V. Eug. IV. ab an. 1427 ad 43

¹³ KARL AUGUST FINK, *Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung* (BDHIR 20), Rom 1951, 51; GERMANO GUALDO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano (Lo Schedario Garampi – I Registri Vaticani – I Registri Lateranensi – Le „Rationes Camere” – L'Archivio Concistoriale)* (CAV 17), Città del Vaticano 1989, 315–331.

¹⁴ FINK, *Das Vatikanische Archiv*, 51; BOYLE, *A Survey*, 43.

¹⁵ BAUMGARTEN, *Untersuchungen*, X sköv.

¹⁶ Uo., XX–XXII.

N.	Oblig. et Sol.	Intr. et Exit.	Évkör	Cím
8.	71	508	1443–1447	Eugen. IV. et Nicol. V. Oblig. S. Coll. a 1443 ad 1447
9.	76	599	1447–1461	Nicol. V. Calist. III et Pii II. Oblig. S. Coll. ab an. 1447 ad 1460
10.	77	583	1447–1460	Nicol. V. Calist. III et Pii II. Oblig. S. Coll. ab an. 1447 ad 1461
11.	78	584	1458–1464	Pii II. Solut. S. Coll. ab an. 1458 ad 1464
12.	81	600	1471–1511	Debitores S. Colleg. a 1471 ad 1511

A kardinálisok kollégiумának kamarája vélhetőleg 1295 tájától rendszeresítette saját önálló könyvvitelét. Mindazonáltal a szervezet által készített dokumentáció már a középkor folyamán, például a 15. század elején Nápolyi László csapatainak római garázdálkodása idején jelentős károkat szenvedett. Ugyanakkor az sem mellékes szempont, hogy IV. Jenő pontifikátusának kezdetéig, vagyis 1431-ig a szervezetnek nem volt önálló hivatali helyisége, így a kötetek elenyészésében vélhetőleg e körülmény, továbbá az adminisztrációt végző hivatalnokok esetleges hanyagsága is szerepet játszhatott.¹⁷

A regisztersorozat összesen 197 papírfóliót tartalmazó 52. kötete IX. Bonifác pápa pontifikátusának időszakára, a 14. század utolsó évtizedére vonatkozó adatokat őrzött meg. A sorozat köteteinek többségéhez hasonlóan az eredetileg füzetekből álló volument fehér pergamenbe kötötték. A kötet külső gerincén a következő cím olvasható: *Bonifatius IX. Obligationes Sacri Collegii ab anno 1390 ad 1400*. A kötet első bejegyzésének dátuma 1390. szeptember 28.,¹⁸ míg az utolsóé 1401. augusztus 24.¹⁹ A pápa éppen 1390. szeptember 28-án nevezte ki a Bíborosi Kollégium új kamarását, Henricus de Minutilist, a Szent Anasztázia-templom címére kreált (1389) presbiter

¹⁷ Uo., XVI–XVII.

¹⁸ „Anno domini millesimo nonagesimo indictione XIII, die XXVIII mensis Septembris sanctissimi in Christo patris et domini nostri, dominus Bonifatius divina providentia pape VIII. assumpsit in camerarium Sacri Collegii reverendissimorum in Christo patrem dominorum Sancte Romane Ecclesie cardinalium reverendissimum in Christo patrem et dominum, dominum tituli Sancte Anastasie presbiterum cardinalem.” AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 1r. – Az 59. kötetben azonos, míg az 51. kötetben szept. 19-ei keltezéssel szerepel. Vö. BAUMGARTEN, *Untersuchungen*, 16–17, n. 39.

¹⁹ „Die XXIII^a mensis Augusti, indictione nona, M^o CCCC^o I^o pontificatus domini nostri, dominus Bonifatius divina providentia pape VIII, presentibus reverendissimi in Christo patris domini, domini H. Cardinalis Neapolitanis, Sacri Collegii dominorum cardinalium camerario et Stephano de Prato, dicti collegii clerico, ac Urbano barbitonsori et domini nostri pape macerio, Antonello Surracha, canonico Salernitanensis, honorabilibus viris dominis [...]”. AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol 196v. – Stephanus de Prato 1400 és 1409 között, míg Antonellus Surracha de Salerno 1412 és 1415 között volt a Bíborosi Kollégium kamarai klerikusa. Vö. BAUMGARTEN, *Untersuchungen*, LXX.

kardinálist (*vulgaliter nuncupatus Neopolitanus*), aki egészen 1412-es haláláig állt a hivatal élén.²⁰ Tehát az ő hivatalviselésének időszakában keletkezett a vizsgált regisztrum. A hivatali ügymenet a következőképpen zajlott: a kamarai klerikusok határozták meg a kötelezettségvállalás és a fizetés időpontjait, amelyeket cédulákra vezettek fel, majd ezek alapján a kamarai jegyzők kiállították az oklevelet, majd pedig bemásolták a regiszterekbe az obligációra vonatkozó legfontosabb adatokat. A befizetéseket (*solutiones*) is hasonló metódus szerint adminisztrálták. A *Camera Collegii* – a kúriai hivatalokéval analóg – gyakorlata szerint a régebben keletkezett kötetekről másolatokat készítettek a jegyzők.²¹

A másolati könyvekbe csak kivételes esetekben rögzítették a kötelezettségvállalásokról kiállított oklevelek teljes szövegét. A bejegyzések tartalmazták a kötelezettségvállalás napját, a kinevezett személy keresztnévét, illetőleg képviselője nevét, az adományozott javadalmat, a *servitium commune* összegét, adott esetben az előd/elődök hátralékára vonatkozó adatokat, valamint a fizetésre vonatkozó határidőket. Több bejegyzésben a jogi aktus helyét és a tanúk neveit egyaránt feljegyezték. A margón minden esetben feltüntették a provízió alkalmával a konzisztóriumon jelenlévő bíborosok számát, hiszen – amint fentebb említettem – ez alapján állapították meg a *servitia minuta* összegét.²²

Az 52. kötet által lefedett 1390 és 1400 közti időintervallumra vonatkozóan további *volumen*ek is fennmaradtak az *Obligaciones et Solutiones* sorozatban (2. táblázat). A szóban forgó kilenc kötet közül mindössze három tartalmaz kötelezettségvállalásokra vonatkozó adatokat, jelesül a 48–49. és az 52. A 49–50., az 52A, valamint az 53. *volumen*ekben nem találhatóak magyar vonatkozású bejegyzések, míg az 51. és az 54–55. regiszterekben pedig csak a törlesztésekkel kapcsolatos információkat találunk.

2. táblázat: Az *Oblig. et Sol.* 1390–1400 közötti évekre vonatkozó kötetek²³

Nr.	Évkör	Kötetszám	Hivatal	Tartalom
1.	1386–1397	48	<i>Camera S. Collegii</i>	<i>obligaciones</i>
2.	1388–1406	49	<i>Camera Apostolica</i>	<i>obligaciones</i>
3.	1389–1391	50	<i>Camera Apostolica</i>	<i>solutiones</i>
4.	1389–1399	51	<i>Camera Apostolica</i>	<i>divisiones</i>
5.	1390–1400	52	<i>Camera S. Collegii</i>	<i>obligaciones</i>
6.	1391–1392	52A	<i>Camera Apostolica</i>	<i>regestum litterarum</i>

²⁰ 1403 és 1409 között tusculumi, majd 1409 és 1412 között sabinai püspök egyúttal. – A nagy nyugati egyházszakadás idején az ellenpápák is saját Kúriával és apparátussal rendelkeztek. Az őket támogató kardinálisoknak is önálló kamarát működtettek, következőképpen mind Rómában, mind pedig Avignonban párhuzamosan működött egy-egy kamarás bíboros. Vö. BAUMGARTEN, *Untersuchungen*, LIII–L.

²¹ Uo., XXVIII és LXXVIII.

²² HOBBERG, *Taxae pro communibus*, XIV–XV; BAUMGARTEN, *Untersuchungen*, CXCVI.

²³ BAUMGARTEN, *Untersuchungen*, XX.

Nr.	Évkör	Kötetszám	Hivatal	Tartalom
7.	1391–1405	53	<i>Camera Apostolica</i>	<i>solutiones</i>
8.	1399–1407	54	<i>Camera Apostolica</i>	<i>divisiones, solutiones</i>
9.	1396–1422	55	<i>Camera Apostolica</i>	<i>solutiones</i>

A felsoroltak mellett a Római Állami Levéltár is őriz egy kötetet, amely vegyesen tartalmaz kötelezettségvállalásokra és befizetésekre vonatkozó bejegyzéseket az 1396 és az 1411 közötti évekből.²⁴ Az elmondottak alapján tehát érdemes közelebbről szemügyre vennünk a 48. és az 52. köteteket, amelyek egyaránt a *Camera Sacri Collegii* hivatalához kapcsolódnak és a szervíciumok befizetésére vonatkozó kötelezettségvállalások kivonatait tartalmazzák.

A 48. volumen az 1378-ban megválasztott VI. Orbán, valamint IX. Bonifác pontifikátusa időszakának néhány évét, míg az 52. kötet az utóbbi pápa méltóságviselésének túlnyomó részét öleli fel. A 48. kötet terjedelmesebb, ugyanis összesen 239 papírfóliót tartalmaz a következő felosztásban: 1–125. VI. Orbán, 126–239. IX. Bonifác pápasága.²⁵ Az 52. kötetet az általános gyakorlatnak megfelelően több *quaderno* összefűzésével hozták létre. Az adminisztrációs munkaszervezés nyomán több írnok keze munkáját viseli magán a kötet. A *rectók* jobb felső margóján az eredeti számozást találjuk római számjegyekkel (I–CLII), míg a jobb alsó lapszélen a levéltári rendezés során keletkezett kurrens arab számozás található. Az első 20 fólió tartalmazza az egyházmegyék neve szerinti alfabetikus mutatót (*rubricae libri obligationum*).²⁶ A vizsgált *volumen* összesen 18 magyar vonatkozású bejegyzést foglal magába az 1392. november 8. és 1400. április 7. közötti évekből.²⁷ Amennyiben a két kötet közös metszetét vesszük nagytól alá, akkor az alábbi kép tárul elénk (3. táblázat).

3. táblázat: Az *Oblig. et Sol.* 48. és 52. kötetének magyar vonatkozású bejegyzései (1392–1400)

Nr.	vol. 48		vol. 52	
	Keltezés	Cameralia	Keltezés	Függelék
1.	1392. november 8.	106.	1392. november 8.	1.
2.	1394. február 4.	108.	1394. február 4.	2.
3.	1394. augusztus 17.	109.	1394. augusztus 17.	3.
4.	1395. január 1.	110.	1394. december 31.	4.
5.	1395. január 18.	111.	1395. január 19.	5.

²⁴ ASR Camerale I, vol. 1112, fol. 127; kiadása: *Cameralia Documenta Pontificia* I, n. 117.

²⁵ AAV Cam. Ap., *Oblig. et Sol.*, vol. 48.

²⁶ AAV Cam. Ap., *Oblig. et Sol.*, vol. 52, fol 1r–20v.

²⁷ Lásd *Függelék*, 1–18. sz.

6.	1395. április 3.	112.	1395. április 3.	6.
7.		113.		7.
8.	–	–	1395. május 7.	8.
9.	1395. október 19.	114.	–	–
10.	1396. április 21.	115.	1396. április 21.	9.
11.	–	–	1396. május 10.	10.
12.	–	–	1396. május 26.	11.
13.	1396. október 2.	116.	–	–
14.	–	–	1397. március 29.	12.
15.	–	–	1397. november 7.	13.
16.	–	–	1399. február 19.	14.
17.	–	–	1399. június 16.	15.
18.	–	–		16.
19.	(1400. március 29.)	(117.)*	1400. március 29.	17.
20.	–	–	1400. április 7.	18.

*Tömör, mindössze kétsoros bejegyzése megtalálható: ASR Camerale I, vol. 112, fol. 127.

A 20 bejegyzés közül nyolc mindkét másolati könyvben megtalálható, míg kettőt csak a 48., míg kilencet mindössze az 52. lapjain rögzítettek a jegyzők. Ennek oka közelebről nem ismert, mint ahogy arra sem tudok tárgyilagos választ adni, hogy vajon miért vezettek a bíborosok kamarájában párhuzamosan egy azonos időszakot (1390–1397) nagyrészt lefedő két külön regisztert. Talán azzal magyarázhatjuk mindent, hogy az 1390 szeptemberében újonnan kinevezett kamarás, Henricus de Minutillis kardinális hivatalviselésének kezdetétől egy új másolati kötetet állítottak össze?

4. RÖVID HISTORIOGRÁFIA

Az *Obligaciones et Solutiones* 52. kötetének több magyar vonatkozású – természetesen túlnyomó többségében (de nem kizárólagosan) az egykor a mai Horvát Köztársaság területén található javadalmakkal kapcsolatos – bejegyzését is közzétette a horvát történetírás az 1996-ban napvilágot látott *Camera Apostolica* című forráskiadvány első kötetében.²⁸ A magyar történeti kutatások számára sem volt ismeretlen a vizsgált kötet, ugyanis LUKSICS JÓZSEF az Apostoli Kamara anyagait vizsgálva e másolati könyvet

²⁸ *Camera Apostolica I. Obligaciones et solutiones, camerale primo (1299–1560)* (Monumenta Croatica Vaticana 1 – Croatia Christiana 12), ed. JOSIP BARBARIĆ–JOSIP KOLANOVIĆ–ANDRIJA LUKINOVIĆ–JASNA MARKOVIĆ, Zagreb–Rim 1996–2001 (MCV).

is átnézte.²⁹ Ezt támasztja alá, hogy Kápolnai Mihály veszprémi püspök 1399. június 16-ai dátummal rögzített kötelezvényét közölte is a *Veszprémi püspökség római oklevéltárának* második kötetében.³⁰ A 19–20. század fordulóján végzett vatikáni és római kutatásai során ugyanakkor még nem az *Obligaciones et Solutiones*, hanem az *Introitus et Exitus* sorozat részét alkotta az ominózus kötet, amint a kiadó által feltüntetett jelzete is mutatja: *Obligaciones Collegii, Volumen 591, folio 117*.³¹ Amint az köztudott, LUKCSICS az Apostoli Kamara középkori magyar vonatkozású anyagát az 1920-as években publikálni szeretne volna, azonban végül erre nem került sor. Anyaggyűjtését tartalmazó cédulái máig ismeretlen módon a Piarista Rend Magyar Tartományi Központi Levéltárába kerültek, ahol KOLTAI ANDRÁS közreműködésével 2009-ben TUSOR PÉTER fedezte fel.³² Amikor a TUSOR-vezette MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport keretein belül megkezdtük LUKCSICS anyaggyűjtésének sajtó alá rendezését (2012), fő feladatunknak a jelzetek aktualizálását, a filológiai és a tartalmi jegyzetek elkészítését tartottuk, hiszen így kívántuk megőrizni az eredeti kézirat integritását, historiográfiai értékét. Saját kutatásaink során mindazonáltal meggyőződhetünk arról, hogy a *Reverenda Camera Apostolica* hatalmas fondja, illetve a Római Állami Levéltárban őrzött *Fondo Camerale* irategyüttese további releváns középkori magyar adatokat rejteget. Akkoriban azonban úgy véltük, hogy ezeket majd a későbbiekben indokolt közzétenni.³³ A 2014-ben megjelentett, kétkötetes forráskiadványunkban ebből kifelől mindössze egyetlen alkalommal szerepel az *Obligaciones et Solutiones* 52. kötetben is megtalálható bejegyzés.³⁴ Sajnos több évtized távlatából azt már lehetetlen megállapítani, hogy az 52. kötet további releváns bejegyzései miért nem szerepeltek LUKCSICS céduláin, noha – amint fentebb említettem – átnézte ezt a regisztert is.

5. A MAGYAR VONATKOZÁSÚ ADATOK

A vizsgált regiszterkötet összesen hét magyar püspökségre vonatkozó adatot tartalmaz: Zágráb három, Erdély, Szerém, Várad és Veszprém két-két, míg Eger és Nyitra egy-egy

²⁹ LUKCSICS JÓZSEF, *Középkori pápai adókönyvek*, (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Felolvasó Üléseiből 69) Budapest 1908.

³⁰ MREV II, n. CCCXCVIII.

³¹ Uo. A konkordanciára lásd BAUMGARTEN, *Untersuchungen*, XX, valamint fentebb az 1. táblázatot.

³² TUSOR PÉTER, *Lukcsics József elfeledett okmánytára A Camera Apostolica magyarországi forrásairól*, *Egyháztörténeti Szemle*, 13 (2012) 1, 67–79; *Cameralia Documenta Pontificia I*, XII–XX.

³³ Mindezt jeleztük is: *Cameralia Documenta Pontificia I*, XXII. – Időközben többet is publikáltam ezek közül, például: FEDELES TAMÁS, *Az Apostoli Kamara középkori nyugtái*, Magyarország és a római Szentszék, (Források és távlatok), Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (CVH 8), szerk. Tumor Péter, Budapest–Róma 2012, 11–25; UŐ, *Ad limina beatorum Petri et Pauli apostolorum: Magyar prelátusok szentszéki látogatásai a középkorban*, Hadi és más nevezetes történetek: Tanulmányok Veszprémi László tiszteletére (szerk. Kincses Katalin Mária), Budapest 2018, 117–132; *Ordinationum documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1523). Ex Libris Formatarum Cameræ Apostolicæ. Klerikusszentelések a Római Kúriában a Magyar Szent Korona országaiból (1426–1523). Az Apostoli Kamara Libri Formatarum bejegyzései* (CVH I/18), kiad. FEDELES TAMÁS, Budapest–Róma 2021.

³⁴ *Cameralia Documenta Pontificia I*, n. 110.

alkalommal szerepel. Az említettek mellett megtalálható egy *in partibus infidelium* egyházmegye, jelesül a várnai, amelynek püspöke, Farkasfalvi László egyúttal a szepesi ciszterci monostor javadalmát is birtokolta (*Függelék*, 5. sz.). E bejegyzés érdekessége, hogy az utóbbi javadalmat az egyházfő nem a konzisztóriumon adományozta, ezáltal a Bíborosi Kollégium kamarája nem részesült a kinevezési illetékből (*centum quinquaginta florenos auri de camera et non quinque servitia eo, quod dictum monasterium fuit datum in commendam motu proprio et non per consistorium*). Más forrásból az is ismert, hogy László egyúttal a zágrábi püspök mellett látta el a *suffraganeus* teendőket.³⁵ Az említett püspöki méltóságok mellett négy Szent Benedek-rendi monostor is felbukkan a bejegyzések között, jelesül az alnádi, a bakonybéli, a pécsváradi és a visegrádi. Az alnádi és a pécsváradi apátok szervíciumpfizetésre vonatkozó kötelezettségvállalásai egyúttal e monostorok jövedelmére vonatkozó információk „beszerzésére” vonatkozó adatokat is tartalmaznak. Mindkét esetben Magyarországról származó értesülések alapján határozták meg a fizetendő illeték nagyságrendjét (*iuxta informationem missam de partibus, si taxanda fuit iuxta informationem de partibus*) (*Függelék*, 1. és 8. sz.).

A 18 bejegyzésben felbukkanó adatok a középkori magyar egyházi archontológiai és proszopográfiai ismereteinket is értékes információkkal egészítik ki. Több személy ugyanis a korábbi szakirodalomban nem szerepel, így például János, Tamás fia fehérvári (1394),³⁶ Demeter, Péter fia pécsi kanonok (1394),³⁷ Imre, Lőrinc fia a balatonalmádi Benedek-rendi monostor apátja (1395),³⁸ János csázmái kanonok és kemléki főesperes (1396).³⁹ Balázs, János fia csázmái olvasókanonok méltóságviselésével kapcsolatban a korábbi szakirodalom nyomán az tudtuk, hogy valamikor 1399 előtt töltötte be e dignitást.⁴⁰ A *Függelék*ben, a 11. szám alatt közreadott vatikáni forrás alapján immár méltóságviselését 1396 májusától adathozhatjuk. Keresztély ciszterci szerzetesről, a bélakúti monostor őrszerzeteséről szintén a vizsgált kötet egyik bejegyzése nyomán szerezhettünk tudomást.⁴¹ Ludányi Tamás szerémi püspök meghatalmazottjaként az Apostoli Kamarában 1399 februárjában kötelezettséget vállalt a püspöki kinevezés után fizetendő szervíciium kiegyenlítésére. Habár Ludányi csak 1400 márciusában kapta *commendába* az említett apátságot IX. Bonifác pápától,⁴² ezen adat alapján úgy látszik, tényleges befolyását már ezt megelőzően is érvényesíthette.

Összességében tehát a *Függelék*ben közölt adatok egyrészt apró mozaikkockákkal egészítik ki a korszak magyar egyházi archontológiájára vonatkozó ismereteinket, másrészt pedig hozzájárulnak a Szentszék és a magyar egyház között a nagy nyugati szkizma idején fennálló kapcsolatok árnyaltabb megismeréséhez.

³⁵ Uo., LIX.

³⁶ *Függelék*, 3. sz. Vö. RIBI ANDRÁS, *A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457)*, Turul 91 (2018) 4. sz., 132–154, 150.

³⁷ *Függelék*, 4. sz. Vö. FEDELES TAMÁS, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)* (Tanulmányok Pécs történetéből 17), Pécs 2005.

³⁸ *Függelék*, 8. sz. Vö. PRT XII/B, 314–320.

³⁹ *Függelék*, 11. sz.

⁴⁰ BÉKEFI REMIG, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Budapest 1910, 211.

⁴¹ *Függelék*, 14. sz. Vö. HERVAY L. FERENC, *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria* (Bibliotheca Cisterciensis 7), Roma 1984, 139.

⁴² MVH I/4, n. CCXXXII.

FÜGGELÉK

I.

Perugia, 1392. november 8.

Imre pécsváradi apát képviselője, Thomas de Fichetis által vállalta, hogy commune servitium címén 600 aranyforintot és öt kisebb szervíciiumot fizet be az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 52r – reg.)⁴³

Indictione XV^a, die Veneris, octavo die mensis Novembris, venerabilis pater, frater Emericus, abbas monasterii Pech Waradiensis,⁴⁴ ordinis Sancti Benedicti, Quinqueecclesiensis diocesis, per dominum Thomam de Fichetis, procuratorem et fiscalem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio sexcentum florenos auri de camera iuxta informationem missam de partibus, de valore et quinque servitia consueta.

Solvendo totum in festo Omnium Sanctorum proxime futuro.⁴⁵ Alioquin etc. Iuravit etc.

[m.s.] 'Obligatio abbatis monasterii Pech Waradiensis'. I *[m.r.]* 'Cardinales 17'.

2.

Róma 1394. február 4.

Gergely választott szerémi püspök képviselője, András óbudai éneklőkánok által vállalta, hogy commune servitium címén 100 kamarai aranyforintot és öt kisebb szervíciiumot fizet be az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 62v – reg.)⁴⁶

Indictione secunda, die predicta Mercurii, quarta dicti mensis Februarii, reverendus pater dominus Gregorius, electus in episcopum Sirmiensem,⁴⁷ per dominum Andream

⁴³ Párhuzamos bejegyzése AAV, Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 48, fol. 192r. Kiadása: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 106.

⁴⁴ Cseményi Imre pécsváradi apát (1391–1410). Vö. PRT XII/B, 12–14.

⁴⁵ 1393. nov. 1.

⁴⁶ Kiadása: MCV I, n. 438. – Párhuzamos bejegyzése AAV, Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 48, fol. 192r. Kiadása: MCV I, n. 402; *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 108.

⁴⁷ Rozsályi Gergely OCist, a péterváradai ciszterci apátság kommandátora, szerémi (1394–1397), csanádi (1397–1402) püspök. Vö. HC I, 180, 454; ENGEL PÁL, *Magyarország világi archontológiája 1301–1437 I–II* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5), Budapest 1996, 68, 74; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története 1000–1699 I–V III*, Makó 1930–1947, II, 29–38; FEDELES TAMÁS, *Az uralkodó, a Szentszék és a magyar*

Iohannis, canonicum et cantorem ecclesie Budensis,⁴⁸ procuratorem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio centum florenos auri de camera et quinque servitia consueta.

Item, recognovit camere tantummodo, si et in quantum.

Solvendo medietatem in festo Assumptionis Beate Marie Virginis proxime futuro,⁴⁹ aliam medietatem in festo Purificationis eiusdem Beate Marie Virginis extunc proxime secuturo⁵⁰. Et recognitum, si et in quantum similibus modis et terminis successive. Alioquin etc. Iuravit etc.⁵¹

[*m.s.*] 'Electus in episcopum Sirmiensem'. | [*m.r.*] 'Cardinales 17'.

3.

1394. augusztus 17.

Péter bakonybéli apát törvényes képviselője, János fehérvári kanonok által kötelezte magát, hogy commune servitium címén 50 aranyforintot és öt szervíciomot befizet az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 70v – reg.)⁵²

Dicta die, venerabilis pater, frater Petrus, abbas monasterii Sancti Maurittii de Beel, ordinis Sancti Benedicti, Wespremiensis diocesis, per dominum Iohannem Thome, canonicum ecclesie Albensis, Wespremiensis diocesis, tamquam et principalem et privatam personam se obligantem, promisit camere et collegio pro suo communi servitio quinquaginta florenos auri de camera et quinque servitia consueta.

Item, recognovit si et in quantum reperitur tenere pro predecessoribus suis.

Solvendo medietatem promissi in festo Purificationis Beate Marie Virginis proxime futuro⁵³ et aliam medietatem in festo Assumptionis Beate Marie Virginis extunc proxime secuturo.⁵⁴ Et recognita, si et in quantum similibus terminis observandis. Et promisit producere instantiam infra sex menses. Iuravit etc. Alioquin etc.

[*m.s.*] 'Abbas monasterii Sancti Mauritti de Beel'. [*m.r.*] 'Cardinales 16'.

főpapok Luxemburgi Zsigmond korában. Mesterek és Tanítványok 2. Tanulmányok a bölcsészet- és társadalomtudományok területéről (szerk. Bóhm Gábor–Czeferner Dóra–Fedele Tamás), Pécs 2018, 81–146, 115 és 126.

⁴⁸ Bogáti János fia András budai kanonok és éneklőkanonok (1374–1396). RIBI ANDRÁS, *A budai káptalan arcbontológija (1388–1457)*, Püspökök, káptalanok, tizedek. Tanulmányok (szerk. Thoroczkay Gábor), Pécs 2020, 50–103, 61–62 és 67.

⁴⁹ 1394. aug. 15.

⁵⁰ 1395. febr. 2.

⁵¹ András budai éneklőkanonok 1394. február 5-én 18 aranyforintot, 11 solidust és 9 dénárt, 1397. május 11-én pedig Theobald szentkirályfalvai perjel további 5 forintot törlesztett a püspök nevében. Vö. *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 509 és 522.

⁵² Párhuzamos bejegyzése AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol. vol. 48, fol. 199v. Kiadása: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 109.

⁵³ 1395. febr. 2.

⁵⁴ 1395. aug. 15.

4•

1394. december 31.

János választott zágrábi püspök képviselője, Demeter pécsi kanonok által vállalta, hogy *commune servitium* címén 400 kamarai aranyforintot és öt kisebb szervíciomot, továbbá elődje, János püspök hátralékaként *commune szervíciium* címén öt forintot és öt kisebb szervíciomot fizet be az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 72v – reg.)⁵⁵

Indictione tertia, die Iovis, ultima mensis Decembris reverendus in Christo pater dominus Iohannes, electus in episcopum Zagrabiensem,⁵⁶ per dominum Demetrium Petri, canonicum Quinqueecclesiensem,⁵⁷ procuratorem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio quadringentos florenos auri de camera et quinque servitia consueta.

[m.s.] 'Episcopus Zagrabiensis'. | [m.r.] 'Cardinales 16.'

Item, recognovit camere et collegio pro communi servitio domini Iohannis,⁵⁸ sic similiter vocati predecessoris sui quinque similes florenos et quinque servitia consueta pro rata medietatis totius summe obligationis.

[m.r.] 'Cardinales 15.'

Solvendo totum in festo Nativitatis Domini nostri Iesu Christi proxime futuro.⁵⁹ Alioquin etc. Iuravit etc.⁶⁰

⁵⁵ Kiadása: MCV I, n. 440. – Párhuzamos bejegyzése AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol. vol. 48, fol. 206v. Kiadása: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 110.

⁵⁶ Szepesi János zágrábi püspök (1394–1397), kalocsai érsek (1401–1403). Vö. HC I, 538; ENGEL, *Archontológia*, I, 65 és 79; *Zagrebački biskupi i nadpiskupi*, Zagreb 1995, 155–163; UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae II), Köln 1991, 248–254.

⁵⁷ Péter fia Demeter nevű pécsi kanonok neve a korábbi szakirodalomban nem ismert. Vö. FEDELES, *A pécsi székeskáptalan*, i.m.

⁵⁸ Smilo János csanádi (1380–1386), majd zágrábi püspök (1386–1394). Vö. HC I, 179, 538; ENGEL, *Archontológia*, I, 68, 79; JUHÁSZ, *A csanádi püspökség*, III, 105–110; *Zagrebački biskupi*, 149–154.

⁵⁹ 1395. dec. 25.

⁶⁰ 1395. jan. 12-én *servitium commune* címén Órévi Lukács budai prépost, valamint Rogerius de Cavaziis pozsegai prépost 73 forintot, 16 solidust és 8 dénárt törlesztett a püspök nevében. Vö. *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 514a.

5•

1395. január 19.

László választott várnai püspök, a szepesi Szűz Mária-monostor kommandátora képviselője, Lukács óbudai prépost által vállalta, hogy *commune servitium* címén az említett monostor után 150 kamarai aranyforintot, valamint a püspökség után további 150 forintot és öt kisebb szervíciomot fizet az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára két részletben.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 72v–73r – *reg.*)⁶¹

Indictione tertia, die Martis, decima nona dicti mensis Ianuarii, venerabilis vir dominus Lucas Demetrii, prepositus ecclesie Sancti Petri de Veteri Buda,⁶² tamquam principalis et privata persona obligavit se et suum beneficium et sua bona, promisit camere, tantummodo pro communi servitio reverendi patris domini Ladislai, electi in episcopum Varnensem, commendatarii monasterii Sancte Marie de Scepus, ordinis Cisterciensis,⁶³ diocesis Strigoniensis et hec pro commenda ipsius monasterii centum quinquaginta florenos auri de camera et non quinque servitia eo, quod dictum monasterium fuit datum in commendam motu proprio et non per consistorium.

Item recognovit camere et collegio pro communi servitio ipsiusmet dominus Ladislau pro ipsomet monasterio, cui preefuit, alios centum quinquaginta similes florenos et quinque servitia consueta.

Solvendo totum promissum in festo Nativitatis Domini nostri Iesu Christi proxime futuro⁶⁴ et recognitum in simili festo anno revoluto.⁶⁵ Et presentare mandatum sufficiens rathabitionis obligationis huiusmodi vel de novo se ad obligandum. Alioquin etc. Iuravit etc.

[*m.s.*] 'Episcopus Varnensis'. I [*m.r.*] 'Cardinales 17'.

⁶¹ Párhuzamos bejegyzése AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol. vol. 48, fol. 207r. Kiadása: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. III. Ott január 18-ai keltezéssel.

⁶² Órévi Lukács óbudai prépost (1388–1406), csanádi (1395–1397), váradai püspök (1397–1406); királynői titkos kancellár (1390–1392). Vö. HC I, 180, 515; ENGEL, *Archontológia*, 68, 76; BUNYITAY VINCE, *A váradai püspökség története I–IV*, Nagyvárad–Debrecen 1883–1935, I, 217–224; JUHÁSZ, *A csanádi püspökség*, IV, 22–28; C. TÓTH NORBERT, *Aszékés- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437* (Subsidia ad historiam meffi aevi Hungariae inquirendam 4), Budapest 2013, 25; RIBI, *A budai káptalan*, 58.

⁶³ Farkasfalvi Mihály fia László választott várnai (1395), majd knini püspök (1397–1401, 1409–1412), a szepesi Szűz Mária ciszterci monostor kommandátora (1395). Vö. HC I, 486, 516; ENGEL, *Archontológia*, I, 85 és II, 73; VIDA BEÁTA, *A karthauzi rend története a középkori Magyar Királyság területén* (Kéziratok doktori értekezés), Szeged 2017, 65.

⁶⁴ 1395. dec. 25.

⁶⁵ 1396. dec. 25.

6.

Róma, 1395. április 3.

Maternus erdélyi püspök képviselői, Péter esztergom-szentgyörgymezei prépost, valamint Prágai Prokop által vállalta, hogy commune servitium címén 1500 kamarai aranyforintot és öt kisebb szervíciomot befizet az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára két részletben.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 75^v – reg.)⁶⁶

Dicta die,⁶⁷ dominus Petrus Gregorii, prepositus ecclesie Sancti Georgii de Viridicampo,⁶⁸ Strigoniensis et dominus Procopius de Praga, tamquam principales et private persone obligaverunt se et eorum bona et beneficia, promiserunt camere et collegio pro communi servitio reverendi patris domini Materni, episcopi Transilvani,⁶⁹ millequincentis florenos de camera et quinque servitia consueta.

Solvendo medietatem in festo Omnium Sanctorum proxime futuro,⁷⁰ aliam medietatem in festo Penthecostes extunc proxime secuturo,⁷¹ alioquin etc. iuravit etc. Et in primo termino solutionis fiende producere mandatum sufficiens ratihibitionis obligationis huiusmodi vel de novo se obligandi. Alioquin etc. iuravit etc.⁷²

[*m.s.*] ‘Episcopus Transilvanus’. I [*m.r.*] ‘Cardinales 13’.

⁶⁶ Párhuzamos bejegyzése: AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol. vol. 48, fol. 211^r; kiadása: MREV II, 300; *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 112.

⁶⁷ Visszaul a fólió első bejegyzésére.

⁶⁸ (Mikefalvi/ Csehi) Péter, Gergely fia esztergom-szentgyörgymezei prépost egyúttal székesegyházi főesperes (1393–1396), előtte kalocsai prépost és zágrábi kanonok (1393), majd esztergomi nagyprépost (1396–1421), az esztergomi székesegyház Szűz Mária-oltár, valamint a fehérvári Szent Imre-kápolna javadalmasa. Vö. KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900, 76; WINKLER PÁL, *A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig*, Kalocsa 1935, 23; UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*, (METEM Könyvek 3.) Budapest 1992, 49; C. TÓTH, *Aszékes- és társaskáptalanok*, 39 és 49; UŐ, *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája* (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények Kiadványai 15 – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 11), Kalocsa 2019, 84; UŐ, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543* (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9), Budapest 2019, 24. 54. 130.

⁶⁹ Maternus a stendali Szent Miklós-templom Szent Maternus oltárának vikáriusa (1399 előtt), váradai prépost (1388–1391), veszprémi (1392–1395), erdélyi (1395–1399) püspök. Vö. HC I, 492–493; ENGEL, *Archontológia*, I, 70, 78; TEMESVÁRY JÁNOS, *Erdély középkori püspökei*, Kolozsvár 1922, 256–269; FEDELES, *Az uralkodó*, 119–120 és 132.

⁷⁰ 1395. nov. 1.

⁷¹ 1395. máj. 30.

⁷² A Zsigmond-kori erdélyi püspökök kötelezettségvállalásairól és tényleges befizetéseiről részletesen lásd FEDELES TAMÁS, *Az erdélyi egyházmegye és az Apostoli Kamara Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején*, Erdélyi Múzeum 52 (2020), 15–23.

7.

Róma, 1395. április 3.

Demeter veszprémi püspök képviselői, Péter esztergom-szentgyörgymezei prépost, valamint Prágai Prokop által vállalta, hogy saját commune servitium címén 900 kamarai aranyforintot és öt kisebb szervíciumot, valamint elődei, Maternus és Benedek hátralékait befizeti az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára több részletben.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 75^v – reg.)⁷³

Indictione tertia, die predicta sabbati, tertia dicti mensis Aprilis prefatus dominus Petrus⁷⁴ et Procopius nomine quo supra, promiserunt pro communi servitio reverendi patris domini Demetrii, episcopi Vesprimiensis⁷⁵ noningentos florenos auri de camera et quinque servitia consueta.

[*m.s.*] ‘Episcopus Vesprimiensis’. I [*m.r.*] ‘Cardinales 13’.

Item recognovit camera et collegio pro communis servitio dudum Materni,⁷⁶ predecessoris sui quadringentos vigintinovem similes florenos, solidos trigintanovem, denarios duos monete Romane et quinque servitia consueta.

[*m.r.*] ‘Cardinales 18’.

Item recognovit camere et collegio pro communis servitio dudum Benedicti,⁷⁷ antepredecessoris sui alios noningentos similes florenos et quinque servitia consueta.

[*m.r.*] ‘Cardinales 20’.

Solvendo medietatem promissi in festo Omnium Sanctorum,⁷⁸ aliam medietatem in festo Penthecostes.⁷⁹ Et primum recognitum in festo alio Omnium Sanctorum extunc proxime secuturo et secundum recognitum medietatem in festo Penthecostes extunc proxime secuturo.⁸⁰ Alioquin etc. Iuravit etc. et producere mandatum sufficiens prout ut supra.

⁷³ Kiadása: MREV II, n. 370. – Párhuzamos bejegyzése: AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol. vol. 48, fol. 211^v; kiadása: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 113.

⁷⁴ (Mikefalvi/ Csehi) Péter, Gergely fia esztergom-szentgyörgymezei prépost, lásd fentebb.

⁷⁵ Jánoki Demeter esztergomi kanonok (1351–1387), barsi főesperes (1352–1381), esztergomi vikárius (1375–1377), császári prépost és zágrábi kanonok (1385–1387), nyitrai (1387), veszprémi (1387–1392, 1395–1398), majd erdélyi (1392–1395) püspök. Vö. HC I, 492 és 524; ENGEL, *Archontológia*, I, 70 és 78; TEMESVÁRY, *Erdély középkori*, 246–255; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 55–56; C. TÓTH, *Az esztergomi*, 71 és 254; FEDELES, *Az uralkodó*, 119. 123. 131.

⁷⁶ Maternus veszprémi, majd erdélyi püspök, lásd fentebb.

⁷⁷ Himházi Benedek veszprémi kanonok (1359–1379), szepesi prépost (1360–1379), veszprémi püspök (1379–1387), királynéi kancellár (1380–1381), főkancellár (1387). Vö. HC I, 524; ENGEL, *Archontológia*, I, 70; FEDELES, *Az uralkodó*, 131.

⁷⁸ 1395. nov. 1.

⁷⁹ 1396. máj. 21.

⁸⁰ A késő középkori veszprémi püspökök kötelezettségvállalásairól és tényleges befizetéseiről részletesen lásd FEDELES TAMÁS, *A veszprémi egyházmegye és az Apostoli Kamara érintkezési pontjai a késő középkorban*

8.

Róma, 1395. május 7.

Imre, az almádi Szent Benedek-rendi monostor apátja személyesen vállalt kötelezettséget, miszerint *servitium commune* címén 33 és $\frac{1}{3}$ aranyforintot, valamint öt kisebb *servíciiumot* befizet az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 77r – reg.)

Indictione tertia, die Veneris, septima mensis Maii, venerabilis pater frater Emericus Laurentii, abbas monasterii Sancte Marie Almari (!), Vesprimiensis diocesis, Ordinis Sancti Benedicti,⁸¹ personaliter promisit camere et collegio pro suo communi *servitio* trigintatres florenos auri de camera et tertiam partem alterius similis floreni et quinque *servitia* consueta et plus^a, si taxanda fuit iuxta informationem de partibus.

Solvendo totum in festo Resurrectionis Domini nostri Iesu Christi proxime futuro. Alioquin etc. Iuravit etc.

[*m.s.*] ‘Abbas monasterii Sancte Marie de Almari (!). | [*m.r.*] ‘Cardinales 13’. | ^aUtána áthúzza: ‘et minus’.

9.

Róma, 1396. április 21.

Egyed, a Visegrád melletti Szent András Benedek-rendi monostor apátja személyesen kötelezettséget vállalt, hogy *servitium commune* címén 66 és $\frac{2}{3}$ aranyforintot, valamint öt kisebb *servíciiumot* befizet az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium kamarája számára.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 91v – reg.)⁸²

Indictione quarta, die vicesimo primo mensis predicti, venerabilis pater dominus Egidius, abbas monasterii Sancti Andree prope Woyssesgrad (sic!), ordinis Sancti Benedicti, Vesprimiensis diocesis⁸³ promisit camere et collegio pro suo communi *servitio* sexaginta sex florenos auri de camera et duos tertios alterius similis floreni et quinque *servitia* consueta.

Solvendo medietatem promissam in festo Omnium Sanctorum proxime futuro⁸⁴ et aliam medietatem in festo Penthecostes extunc proxime secuturo.⁸⁵ Alioquin etc. Iuravit etc.

[*m.s.*] ‘Abbas monasterii Sancti Andree prope Woyssesgrad (!), Vesprimiensis diocesis,’ | [*m.r.*] ‘Cardinales 14’.

(1387–1523), „Capella reginalis” A veszprémi püspökség a középkorban (A veszprémi egyházmegye múltjából 38), szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László, Veszprém 2021, 93–122, 94–100.

⁸¹ Imre, Lőrinc fia a veszprémi egyházmegye almádi bencés monostorának apátjára vonatkozó korábbi adatok nem ismertek. Vö. PRT XII/B, 314–320.

⁸² Párhuzamos bejegyzése: ASR Camerale I, vol. 1112, fol. 43r; kiadása: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 115.

⁸³ Egyed visegrádi apátságáról további adatok nem állnak rendelkezésre. Vö. PRT XII/B, 47–53.

⁸⁴ 1396. nov. 1.

⁸⁵ 1397. jún. 10.

I O.

Róma, 1396. május 10.

Pál választott váradi püspök képviselője, Lőrinc váradi kanonok és bihari főesperes által kötelezettséget vállalt, hogy *servitium commune* címén 2000 aranyforintot, továbbá öt kisebb *servitium*-ot fizet, valamint három elődje, János, László és Imre püspökök tartozásait is törleszti az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 92v–93r – *reg.*)

Indictione quarta, die X^a mensis Maii, anno, pontificatu, quibus supra, reverendus pater dominus Paulus, electus in episcopum Waradiensem⁸⁶ per dominum Laurentium, archidiaconum Byhariensem et canonicum in ecclesia Varadiensi,⁸⁷ procuratorem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio duomilia florenos auri de camera et quinque servitia consueta.⁸⁸

[*m.s.*] ‘Episcopus Varadiensis’. | [*m.d.*] ‘Cardinales 14’.

Item, recognovit camere et collegio pro communi servitio domini Iohannis,⁸⁹ predecessoris sui solutis minutis servitiis ducentos^a sexaginta sex florenos auri de camera et solidos viginti monete Romane.⁹⁰

[*m.d.*] ‘Cardinales 20’. | ^a Utána áthúzza: ‘florenos auri de camera’.

Item, recognovit camere tantummodo pro communi servitio domini Ladislai,⁹¹ antepredecessoris sui per eum promisi et non soluti septingentos trigintaduos florenos auri de camera solvit de minutis servitiis.

[*m.d.*] ‘Cardinales 14’.

⁸⁶ Farkasfalvi Pál választott váradi püspök (1396). Vö. HC, I, 515; BUNYITAY, *A váradi püspökség*, I, 215–216; ENGEL, *Archontológia*, I, 76; FEDELES, *Az uralkodó*, 129.

⁸⁷ Lőrinc kanonoki javadalmáról és főesperességéről ez az egyetlen adat. Vö. BUNYITAY, *A váradi püspökség*, II, 116.

⁸⁸ 1396. máj. 15-én a *Camera Apostolica*-ba prokurátora révén 1000 aranyforintot fizetett be. Vö. *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 516.

⁸⁹ Cudar János váradi püspök (1383–1395). Vö. HC, I, 515; BUNYITAY, *A váradi püspökség*, I, 207–212; ENGEL, *Archontológia*, I, 76; FEDELES, *Az uralkodó*, 129.

⁹⁰ A püspök korábban a Medici társaság közvetítésével közel 400 aranyforintot befizetett. Vö. *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 490., 494.

⁹¹ Déméni László I. Lajos király udvari orvosa, esztergomi kanonok, kalocsai prépost, nyitrai (1367–1371), veszprémi (1372–1377), majd váradi püspök (1378–1382). Vö. HC I, 368. 515. 524; ENGEL, *Archontológia*, I, 72, 76, 78; BUNYITAY, *A váradi püspökség*, I, 204–206; KÖRMENDY KINGA, *Studentes extra regnum 1183–1543. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználat 1183–1543* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 9), Budapest 2007, 179, n. 47; C. TÓTH, *Az esztergomi, 174. – A püspök 1377. október 12-én vállalt kötelezettséget*. Vö. *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 88a.

Item, recognovit camere tantummodo pro communi servitio domini Emerici,⁹² alterius predecessoris sui sexcentos quinquaginta sex similes [93r] florenos, solidos duodecim monete Romane et pro quinque minutis servitiis, quinquaginta similes florenos, solidos quadraginta quinque et denarios undecim monete predictae.

Solvendo totum promissum in festo Nativitatis Domini nostri Iesu Christi proxime futuro⁹³ et totum recognitum ad dictum festum Nativitatis ad annum extunc proxime secuturum.⁹⁴ Alioquin etc. Iuravit etc.

II.

Róma, 1396. május 26.

János választott zágrábi püspök képviselői, János császári kanonok és kemléki főesperes, valamint Balázs császári lektor által kötelezettséget vállalt, hogy saját, valamint elődei tartozásait egyaránt törleszteni fogja az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 98v–99r – reg.)⁹⁵

Indictione, die, mense, quibus supra,⁹⁶ venerabiles viri dominos Iohannes Iohannis, canonicus ecclesie Sancti Spiritus Casmensis, Zagrabiensis diocesis et archidiaconus de Cambet (sic!) in ecclesia Zagrabiensis,⁹⁷ et Blasius Iohannis, lector dicte ecclesie Sancti Spiritus⁹⁸ et quibus eorum in solidum ex certa eorum servitorum scientia scientes se teneri et debitores esse Apostolice Camere, promiserunt personaliter et proprio nomine Camere Apostolice pro communi servitio domini Iohannis, episcopi Zagrabiensis,⁹⁹ [99r] tam pro se, quam pro predecessore suo ducentos triginta quatuor florenos auri de camera, solidos octo et denarios quatuor monete Romane et pro minutis servitiis prefatorum episcopi et predecessoris sexagintaduos similes florenos et solidos viginti quinque dicte monete.¹⁰⁰

Solvendo totum usque ad festum Nativitatis Domini nostri Iesu Christi proxime futuro¹⁰¹ obligantes se et eorum bona et beneficia proprio nomine et subiectione sententia excommunicationis et periurii in forma Camere consueta.

⁹² Cudar Imre csanádi, egri, majd pécsi kanonok (1369–1371), kalocsai (1367–1371), fehérvári (1373–1375) prépost, váradi (1376–1378), egri (1378–1384), inolai (1384–1386), végül erdélyi püspök (1387–1389), Galícia kormányzója. HC I, 78, 284, 492, 515; ENGEL, *Archontológia*, I, 68, 70, 76; BUNYITAY, *A váradi püspökség* I, 201–203; SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története*, Budapest 1984, 121–124; TEMESVÁRY, *Erdély középkori*, 211–232; FEDELES, *A pécsi székeskáptalan*, 344–345; C. TÓTH, *A kalocsa-bácsi*, 83; RIBI ANDRÁS, *A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457)*, Turul 91 (2018) 4. sz., 132–154, 135.

⁹³ 1396. dec. 25.

⁹⁴ 1397. dec. 25.

⁹⁵ Kiadása: MCV I, n. 442.

⁹⁶ A közvetlen előtte lévő bejegyzésre utal.

⁹⁷ János császári kanonokról és kemléki főesperesről ez az első ismert adat.

⁹⁸ Balázs, János fia császári olvasókanonok (1399e). Vö. BÉKEFI, *A káptalani iskolák*, 211.

⁹⁹ Szepesi János zágrábi püspök, lásd a 2. sz. alatti bejegyzést.

¹⁰⁰ Egy részét korábban törlesztette, lásd a 2. szám alatti bejegyzést, illetve *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 514a.

¹⁰¹ 1396. dec. 25.

Actum in thesauraria, presentibus domino Francisco de Mercatello auditore,¹⁰² domino Baylardino de Verona,¹⁰³ domino Matheo de Lambertis clericis Camere Apostolice etc. Alioquin etc. Iuravit etc.

[*m.s.*] ‘Episcopus Zagrabiensis.’ | [*m.d.*] ‘Cardinales 15’.

I 2.

Róma, 1397. március 29.

Lukács váradi püspök képviselője, Miklós kalocsai prépost által kötelezettséget vállalt, hogy *servitium commune* címén 2000 aranyforintot, továbbá öt kisebb szervíciумot fizet, valamint elődei, Pál, János, László és Imre tartozásait is törleszti az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 105^r – *reg.*)

Anno, pontificatu et indictione predicti, eadem die dictis mensis,¹⁰⁴ coram domino camerario etc., reverendus pater dominus Luchas, episcopus Waradiensis¹⁰⁵ per venerabilem virum dominum Nicolaum, prepositum ecclesie Colocensis,¹⁰⁶ procuratorem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio duo milia florenos auri de camera et quinque servitia consueta.

[*m.s.*] ‘Episcopus Waradiensis.’ | [*m.d.*] ‘Cardinales 11’.

Item, recognovit collegio pro communi servitio domini Pauli,¹⁰⁷ predecessoris sui florenos similes mille et unum minutum servitium consuetum.

[*m.d.*] ‘Cardinales 14’.

Item, recognovit camere et collegio pro parte partis communis servitii domini Iohannis,¹⁰⁸ antepredecessoris sui solutis minutis servitiis florenos similes ducentos sexaginta sex et solidos viginti.

[*m.d.*] ‘Cardinales XX’.

¹⁰² Franciscus de Mercatello kamarai klerikus, auditor (1391). RORC, letöltés 2022. 08. 02.

¹⁰³ Baylardinus de Verona, vicensai kanonok, 1391-ben Magyar-, Cseh- és Lengyelország területére delegált apostoli nuncius, kamarai klerikus. Vö. *Monumenta Vaticana res gestas Bobemias illustrantia, sumptibus comitorum regni Bobemias ediderunt ad recensendos historiae Bobemicae fontes delegati V. Acta Urbani VI. et Bonifatii IX. 1378–1404*, ed. CAMILLUS KROFTA, Praga 1903, 329, n. 581.

¹⁰⁴ A közvetlen előtte lévő bejegyzésre utal.

¹⁰⁵ Órévi Lukács váradi püspök, lásd fentebb.

¹⁰⁶ Sárvári Miklós kalocsai prépost (1397–1399). Vö. UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban* (METEM Könyvek 3), Budapest 1992, 49; C. TÓTH, *A kalocsa-bácsi*, 84.

¹⁰⁷ Farkasfalvi Pál váradi püspök, lásd fentebb.

¹⁰⁸ Cudar János váradi püspök, lásd fentebb.

Item, recognovit camere tantummodo pro domino [L.]adislao,¹⁰⁹ antepredecessori suo solutis minutis servitiis florenos septingentos triginta duos.

[*m.d.*] ‘Cardinales 14’.

Item, recognovit camere tantummodo pro communi servitio domini Americi,¹¹⁰ alterius predecessoris sui florenos sexcentum quinquaginta sex et solidos duodecim et quinque minutis servitiis suis florenos quinquaginta de camera, solidos XLV, denarios XI.

[*m.d.*] ‘Cardinales 18’.

Solvendo medietatem promissi usque ad festum Nativitatis Domini nostri Iesu Christi proximo futuro¹¹¹ et aliam medietatem in simili festo anno revoluto¹¹² et omnia recognita in similibus terminis annis revolutis. Alioquin etc. Iuravit etc.¹¹³

13.

Róma, 1397. november 7.

Eberhard zágrábi püspök képviselője, Miklós kaloccai prépost által kötelezést vállalt, hogy servitium commune címen 400 aranyforintot, továbbá öt kisebb szervíciomot fizet, valamint elődei fennálló tartozásait is törleszti az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére.

(AAV Cam., Ap. Oblig et Sol., vol. 52, fol. 113v – *reg.*)¹¹⁴

Indictione quinta, die septima mensis Novembris, coram reverendis in Christo patribus dominis C[onrado] miseracione divina archiepiscopo Nicosiensi, domini nostri pape camerario,¹¹⁵ Ubaldino archiepiscopo Arborensi,¹¹⁶ Augustino episcopo^a Perusino¹¹⁷ et venerabilibus viris dominis Maczeo (!) de Landulfo et Antonio Ravacaldi Apostolice Camere clericis, reverendus in Christo pater dominus Eberhardus, electus

¹⁰⁹ Déméni László váradi püspök, lásd fentebb.

¹¹⁰ Cudar Imre váradi püspök, lásd fentebb.

¹¹¹ 1397. dec. 25.

¹¹² 1398. dec. 25.

¹¹³ 1397. ápr. 10-én Lukács püspök a szervícium egy részét törlesztette, 1399. jan. 14-én pedig fizetési haladékat kapott. 1400. ápr. 15-én, 1402. ápr. 6-án, 1403. febr. 1-én és júl. 24-én, valamint 1404. máj. 28-án ismét törlesztett egy-egy részt. Vö. *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 511. 538. 548. 561–562. 565. 567–568.

¹¹⁴ Kiadása: MCV I, n. 446.

¹¹⁵ Conradus Caracciolo nicosiai érsek (1395–1402), alkamarás (1395), kamarás (1395–1402), kardinális (1405–1411). Vö. RORC, letöltés 2022. 08. 02.

¹¹⁶ Ubaldinus Cambi orsitanói püspök (1397–1400). Vö. HC I, 102.

¹¹⁷ Ágoston perugiai püspök (1390–1404). Vö. HC I, 396.

in episcopum Zagabriensem¹¹⁸ per venerabilem virum dominum Nicolaum Iacobi, prepositum Colocensem,¹¹⁹ procuratorem suum ad hoc constitutum, promisit camere et collegio dominorum cardinalium quadringentos florenos auri de camera et quinque servitia consueta.

[*m.s.*] ‘Episcopus Zagabriensi’. I [*m.d.*] ‘Cardinales 9’. I^a Sor fölé beszúrva.

Item, recognovit camere et collegio pro domino Iohanne,¹²⁰ predecessore suo pro minutis ipsius domini Iohannis florenos auri de camera XXXI.

[*m.d.*] ‘Cardinales 15’.

Item, recognovit camere et collegio pro domino Iohanne,¹²¹ antepredecessore suo florenos auri de camera pro communi florenos quinque et pro quinque integris minutis servitiis ipsius domini Iohannis, videlicet quinquaginta florenos.

[*m.d.*] ‘Cardinales 16’.

Solvendo medietatem promissam in festo Omnium Sanctorum proxime futuro¹²² et aliam medietatem in eodem festo anno revoluto¹²³ et recognita in similibus terminis annis revolutis. Alioquin etc. Iuravit etc. Sententias.¹²⁴

¹¹⁸ Eberhard szebeni prépost (1393), zágrábi (1397–1406, 1410–1419), váradi (1406–1409) püspök, pécsi adminisztrátor (1408–1410), főkancellár (1404–1419). Vö. HC I, 431, 515, 538; ENGEL, *Archeológia*, I, 73, 76, 79; FEDELES TAMÁS, *Az Albeniek a Pécsi Egyházmegye élén*, MEV–Regnum 21 (2009) 117–130, 117–120; FEDELES TAMÁS, *A 14. század derekától Mohácsig*, A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543) (szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümegei József), Pécs 2009, 109–15, 118–120; BUNYITAY, *A váradi püspökség*, I, 225–231; *Zagrebački biskupi*, 163–176.

¹¹⁹ Sárvári Miklós kalocsai prépost, lásd fentebb.

¹²⁰ Szepesi János zágrábi püspök, lásd fentebb.

¹²¹ Smilo János zágrábi püspök, lásd fentebb.

¹²² 1398. nov. 1.

¹²³ 1399. nov. 1.

¹²⁴ Eberhard püspök a szerviciumának egy részét Miklós kalocsai prépost befizette. Vö. *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 524.

14.

Róma, 1399. február 19.

Tamás szerémi püspök képviselője, Keresztély, a bélakúti ciszterci monostor custos-a által kötelezettséget vállalt, hogy servitium commune címén 100 aranyfointot, továbbá öt kisebb szervíciomot fizet, valamint elődje, Gergely fennálló tartozását is törleszti az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 129^v – reg.)

Anno,¹²⁵ locho (!), pontificatu et indictione, quibus supra, die XVIII mensis Februarii, reverendus pater dominus Thomas, episcopus Sirmiensis,¹²⁶ per religiosum virum fratrem Christianum, custodem Beate Marie Beliafontis,¹²⁷ ordinis Cisterciensis, Colocensis diocesis, procuratorem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio centum florenos auri de camera et quinque servitia consueta.

[m.s.] ‘Episcopus Sirmiensis’. | [m.d.] ‘Cardinales 10’.

Item, recognovit camere et collegio pro communi servitio domini Gregorii,¹²⁸ predecessoris sui quinquagintaquatuor similes florenos et solidos triginta monete Romane et quinque servitia consueta pro rata.

[m.d.] ‘Cardinales 17’.

Solvendo medietatem promissi in festo Nativitatis Domini nostri Iesu Christi proxime futuro¹²⁹ et aliam medietatem in festo Rerurrectionis eiusdem domini nostri Iesu Christi extunc proxime secuturo¹³⁰ et totum recognitum in festo Nativitatis eiusdem Domini nostri Iesu Christi extunc proxime secuturo. Alioquin etc. Iuravit etc.¹³¹

¹²⁵ A 128. fólió verzójának felső részén középtűt: ‘Anno nonagesimonono’.

¹²⁶ Ludányi Tamás szerémi (1397–1400), majd egri püspök (1401–1403, 1422–1424), macsói bán (1402–1403). Vö. HC I, 78, 454; ENGEL, *Archontológia*, I, 68–69, 74; SUGAR, *Az egri püspökök*, 135–140, 145–147; FEDELES, *Az uralkodó*, 117, 126.

¹²⁷ Keresztélyre ez az első ismert adat. Vö. HERVAY, *Repertorium*, 139.

¹²⁸ Rozsályi Gergely OCist, a péterváradai ciszterci apátság kommandátora, szerémi (1394–1397), majd csanádi (1397–1402) püspök. Vö. HC I, 180 és 454; ENGEL, *Archontológia*, I, 68 és 74; JUHÁSZ, *A csanádi püspökség*, II, 29–38; FEDELES, *Az uralkodó*, 115 és 126.

¹²⁹ 1399. dec. 25.

¹³⁰ 1400. ápr. 18.

¹³¹ MCV I, n. 448.

15.

Róma, 1399. június 16.

Péter választott nyitrai püspök képviselője, Miklós egri őrkanonok által kötelezettséget vállalt, hogy servitium commune címén 275 aranyforintot, továbbá öt kisebb szervíciomot fizet két részletben az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 137r – reg.)

Anno, pontificatu, loco et indictione predictis, die XVI Iunii, coram et presentibus, quibus supra, reverendus pater dominus Petrus, electus Nitriensis¹³² per venerabilem virum dominum Nicolaum, custodem Agriensem,¹³³ procuratorem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio ducentos septuaginta quinque florenos auri de camera et quinque servitia consueta.

Solvendo medietatem promissi usque ad festum Nativitatis Domini nostri Iesu Christi proxime futuro¹³⁴ et aliam medietatem usque ad festum Assumptionis Beate Marie extunc immediate proximum sequuturum.¹³⁵ Alioquin etc. Iuravit etc.¹³⁶

[*m.s.*] ‘Episcopus Nitriensis’. | [*m.d.*] ‘Cardinales 10’.

16.

Róma, 1399. június 16.

Mihály veszprémi püspök képviselője, György boszniai püspök által kötelezettséget vállalt, hogy servitium commune címén 900 aranyforintot, továbbá öt kisebb szervíciomot fizet, valamint három elődje, Demeter, Maternus és Benedek tartozásait az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére kiegyenlíti.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 137r – reg.)¹³⁷

Anno, pontificatu, loco et indictione predictis, die XVI Iunii, coram presentibus, quibus supra, reverendus pater dominus Michael, episcopus Vesprimiensis,¹³⁸ per rev-

¹³² Péter besztercei plébános (1399), nyitrai püspök (1399–1405). Vö. HC I, 368; ENGEL, *Archontológia*, I, 72; FEDELES, *Az uralkodó*, 123.

¹³³ Miklós, Jakab fia egri őrkanonok (1398–1400), az egri székesegyház Szűz Mária oltárának igazgatója. Vö. C. TÓTH NORBERT, *Az egri káptalan archontológiája 1387–1526*, Turul 88 (2015) 2. sz., 48–71, 52.

¹³⁴ 1399. dec. 25.

¹³⁵ 1400. aug. 15.

¹³⁶ 1399. jún. 17-én a püspök a Bíborosi Kollégiumot megillető teljes szervíciomot (137 aranyforint és 25 solidus) kifizette a Spini bankházon keresztül. Vö. *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 539.

¹³⁷ Kiadása: MCV I, n. 450; MREV II, n. 398; regesztája: *Zsigmondkori oklevéltár I–XIV (1387–1427)* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1. 3–4. 22. 25. 27. 32. 37. 39. 41. 43. 49. 52. 55. 59). szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR–LAKATOS BÁLINT–MIKÓ GÁBOR), Budapest 1951–2020 (ZsO), I, n. 5919.

¹³⁸ Kápolnai Mihály titeli prépost (1383–1389), nyitrai (1393–1399), majd veszprémi (1399–1402) püspök. Vö. HC I, 368; ENGEL, *Archontológia*, I, 72; FEDELES, *Az uralkodó*, 123, 132.

erendum patrem dominum Georgium, episcopum Bosnensem,¹³⁹ procuratorem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio noningentos florenos de camera et quinque servitia consueta.

[*m.s.*] ‘Episcopus Vesprimiensis’. | [*m.d.*] ‘Cardinales 12’.

Item, recognovit camere et collegio pro communi servitio domini Demetrii,¹⁴⁰ predecessoris sui quingentos^a trigintaquatuor similes florenos et solidos XX et denarios tres et quinque servitia pro rata.

[*m.d.*] ‘Cardinales 18’. |^a A bal oldali margón betoldva, aláhúzza a szövegben: ‘septuaginta’.

Item, recognovit camere et collegio pro communi servitio domini Materni,¹⁴¹ antepredecessoris, quadringentos vigintinovem similes florenos, solidos trigintanovem, denarios duos Romane [monete] et quinque servitia pro rata.

[*m.d.*] ‘Cardinales 20’.

Item, recognovit camere et collegio pro communi servitii domini Benedicti,¹⁴² alterius antepredecessoris sui noningentos similes florenos et quinque servitia consueta.

[*m.d.*] ‘Cardinales 20’.

Solvendo medietatem promissi usque ad festum Resurrectionis Domini nostri Iesu Christi,¹⁴³ et aliam medietatem usque ad festum Assumptionis Beate Marie extunc proxime sequiturum¹⁴⁴ et recognitum in similibus tribus (!) anno revoluto. Alioquin etc. Iuravit etc.

¹³⁹ György boszniai püspök (1383–1387), Nápolyi László trónkövetelő híve, IX. Bonifác, majd XII. Gergely pápa egymást követően több magyar javadalmat adományozott neki, azonban egyiket sem tudta elfoglalni. 1424-es haláláig a Római Kúriában élt. Vö. FEDELES, *Az uralkodó*, 91–92, 113.

¹⁴⁰ Jánoki Demeter veszprémi püspök, lásd fentebb.

¹⁴¹ Maternus veszprémi püspök, lásd fentebb.

¹⁴² Hímházi Benedek veszprémi püspök, lásd fentebb.

¹⁴³ 1400. ápr. 18.

¹⁴⁴ 1400. aug. 15.

17.

Róma, 1400. március 29.

Tamás egri püspök képviselője, Hegyi Bereck egri prépost által kötelezettséget vállalt, hogy *servitium commune* címén 800 aranyforintot, továbbá öt kisebb *servitiumot* fizet két részletben az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 155^v – reg.)¹⁴⁵

Anno, pontificatu, loco et indictione predictis, coram et presentibus, quibus supra, die vicesima nona mensis Martii, reverendus pater dominus Thomas, episcopus Agriensis,¹⁴⁶ per venerabilem virum dominum Bricium de Montis, prepositum et canonicum ecclesie Agriensis¹⁴⁷ obligantem se, tamquam principalem et privatam personam promisit camere et collegio pro sua communi servitio octingentos floreni auri de camera et quinque servitia consueta.

Solvendo medietatem promissi usque ad festum Sancti Michaelis de mense Septembris proxime futuro,¹⁴⁸ et aliam medietatem usque ad festum Resurrectionis Domini nostri Iesu Christi extunc futuro.¹⁴⁹ Alioquin etc. Iuravit etc.

[*m.s.*] ‘Episcopus Agriensis’. | [*m.d.*] ‘Cardinales 10’.

18.

Róma, 1400. április 7.

Miklós választott erdélyi püspök képviselője, Svessai Péter esperes által kötelezettséget vállalt, hogy *servitium commune* címén 1500 aranyforintot, továbbá öt kisebb *servitiumot* fizet, valamint elődje, Maternus tartozásait az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium részére kiegyenlíti két részletben.

(AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 52, fol. 156^v – reg.)¹⁵⁰

Anno, pontificatu, loco et indictione predictis, die VII mensis Aprilis, coram et presentibus, ut supra, reverendus pater dominus Nicolaus, electus in episcopum

¹⁴⁵ Regesztája: ZsO II, n. 161. (Még az AAV Cam. Ap., Obligaciones collegii, vol. 591, fol. 135. alapján.) – Rövid, kétsoros bejegyzésen (ASR Camerale I, vol. 1112, fol 12^r) alapuló kiadása: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, n. 117.

¹⁴⁶ Ludányi Tamás egri püspök, lásd fentebb.

¹⁴⁷ Montaji Egyed fia, Bereck kőí prépost (1385–1390), egri kanonok és ungi főesperes (1391–1396), őrkanonok (1396–1398), nagyprépost (1398–1423). Vö. C. TÓTH, *Az egri káptalan* 50, 52, 61; C. TÓTH NORBERT–TERNOVÁZ BALINT, *Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kőí és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegi társaskáptalan közéleti archontológiája* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 11), Pécs 2020, 62.

¹⁴⁸ 1400. szept. 29.

¹⁴⁹ 1401. ápr. 3.

¹⁵⁰ Regesztája: ZsO II, n. 186. (AAV Cam. Ap., Obligaciones collegii, vol. 591, fol. 136 alapján.)

Transilvanum,¹⁵¹ per venerabilem virum dominum Petrum de Svessa, archidiaconum in ecclesia Strigoniensi,¹⁵² procuratorem suum ad hoc legitime constitutum, promisit camere et collegio pro suo communi servitio mille quingentos florenos auri de camera et quinque servitia consveta.

[*m.s.*] ‘Episcopus Transilvanus’. | [*m.d.*] ‘Cardinales 13’.

Item, recognovit camere tantum pro domino Materno,¹⁵³ predecessore suo pro communi servitio florenos IIII, solidos VI et denarios IIII et pro IIII^{or} minutis servitiis florenos similes ducentos unum, solidos XVI et denarios octo.

Item, recognovit collegio tantum pro communi servitio ipsius domini Materni florenos quadringentos quatuor, solidos VI, denarios IIII^{or} et pro uno minuto [*156v*] servitio florenos quinquaginta, tamen solidos sexdecim et denarios octo.

[*m.d.*] ‘Cardinales 14’.

Solvendo medietatem promissi usque ad festum Omnium Sanctorum proxime futuro,¹⁵⁴ et aliam medietatem usque ad festum Resurrectionis extunc futuro¹⁵⁵ et recognovit in similibus terminis anno revoluto. Alioquin etc. Iuravit etc.¹⁵⁶

FEDELES TAMÁS

¹⁵¹ Miklós, Albert fia plocki kanonok (1398), szebeni prépost (1398–1400), erdélyi püspök (1400–1401). Vö. HC, I, 493; ENGEL, *Archontológia*, I, 70; FEDELES, *Az uralkodó*, 120.

¹⁵² Petrus de Svessa pécsi kanonok és regölyi főesperes (1383–1384), majd esztergomi kanonok és zólyomi főesperes (1400–1401). Vö. FEDELES, *A pécsi székeskáptalan*, 446, n. 355; KÖRMENDY, *Studentes*, 183, n. 63; C. TÓTH, *Az esztergomi székeskáptalan*, 106.

¹⁵³ Maternus erdélyi püspök, lásd fentebb.

¹⁵⁴ 1400. nov. 1.

¹⁵⁵ 1401. ápr. 3.

¹⁵⁶ Miklós nagyon rövid ideig állt az egyházmegye élén, a polgárháborús időszakban életét veszítette. Ő egyáltalán nem fizetett szervicium címén. Vö. FEDELES TAMÁS, *Az erdélyi egyházmegye*, 19.

KÉT ISMERETLEN BRÉVEREGISZTRUM IV. SIXTUS PÁPA IDEJÉBŐL*

I. A KÖTETEK

1970-ben a londoni Sotheby's aukciós ház árverésén minden bizonnyal számos értékes műkincs került kalapács alá. Nem hinném, hogy felkelthette a gyűjtők figyelmét egy mogyoróbarna bőrkötésű, aranyozott címerrel ékesített kézirat, amelyet végül a Római Allami Levéltár (*Archivio di Stato di Roma*) vásárolt meg. Ráadásul az archívum két évvel később, 1972-ben szert tett egy ugyanilyen kötésű könyvre, amit ezúttal egy magánszemélytől, Muriel Fink-Errerától vásároltak.¹ Mindkét kötet² kifogástalan állapotban van ma is, szemlátomást alig forgatták őket, bár jelenlegi kötésüket a 18. században nyerhették el.³ Legalábbis a neves francia könyvgyűjtő, Balthasar-Alexandre de Gérente, Sénas márkijának († 1762) két oroszán tartotta, koronával és jelmonddal – „*In speranza*” – ékesített címere erre utal.⁴

A két kötet tehát elsősorban a beltartalma miatt érdekes: IV. Sixtus pápa (1471–1484) pontifikátusának hatodik évében kiadott *commune*-típusú brévét tartalmaz, az első, amely az *Acquisiti e doni*, busta 26/1. jelzetet kapta, 1476. augusztus 27-től 1477. január 31-ig, míg a busta 27/1. 1477. február 1-től 1477. augusztus 22-ig. A regisztrumokban a brévék kronologikus rendben követik egymást, és minden hónap új oldalon kezdődik, amelyek talán eredetileg önálló füzeteket is alkothattak. A két kötet egy kéz írásával íródott, és szinte mindegyik bréve Leonardo Griffi pápai titkár nevéhez köthető.⁵

Ahhoz, hogy a késő középkori kúria irattermelésében el tudjuk helyezni e két becses forrást, illetve hogy a bennük található magyar vonatkozású tételeket értelmezni tudjuk, célszerűnek tartom röviden összefoglalni a brévékre, illetve azok regisztrálására vonatkozó eddigi ismereteinket.⁶

* Készült az ELKH TKI 30 207. sz. kutatócsoporti támogatás keretében. – Köszönöm C. TÓTH NORBERT-nek, FEDELES TAMÁSNAK és LAKATOS BÁLINTNAK a kéziratához fűzött tanácsait, észrevételeit, megjegyzéseit.

¹ RITA COSMA, *Due nuovi registri di brevi di Sisto IV*, Archivio Della Società Romana Di Storia Patria 103 (1980) 305–312, 305.

² ASR *Acquisiti e doni*, busta 26/1, n. 28. és busta 27/1, n. 31.

³ A b. 26/1. kötet méretei kisebbek, mint a b. 27/1-é, ez előbbi a kötés során körülvágták. Talán az újrakötéskor veszett el a b. 27/1. kötet végéről néhány oldal, COSMA, *Due nuovi registri*, 305–306.

⁴ JEAN GUIGARD, *Nouvel armorial du bibliophile. Guide de l'amateur des livres armoriés II*, Paris 1890, 253. A címet RITA COSMA tévesen azonosította a Mendoza családdal, COSMA, *Due nuovi registri*, 305.

⁵ COSMA, *Due nuovi registri*, 308–309. Griffiről lásd THOMAS FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance 1471–1527* (BDHIR 63), Tübingen 1986, 397. n. 1504; PHILIPP STENZIG, *Botschaftzeremoniell am Papsthof der Renaissance I–II* (Tradition–Reform–Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters 17), Frankfurt am Main 2013, II, n. 1110.

⁶ Erre bővebben lásd NEMES GÁBOR, *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526)* (CVH I/12; Publicationes Archivi Diocesani Iauriensis. Fontes, Studia 23), Budapest–Győr–Róma 2015, XI–XVII.

2. BRÉVE, BRÉVEREGISZTRUM

A brévét eredetileg a 14. századi pápai kúriának az az igénye hívta életre, hogy a Pápai Állam diplomáciájának és adminisztrációjának levelezését egy, a kancelláriától független, gyorsan és viszonylag kevés személy által kiállított irattípussal bonyolíthassák le. A brévek kibocsátását a 15. század folyamán egyre inkább a kamarától – főleg II. Pius és II. Pál pápák pontifikátusa alatt – függetlenedő titkárok intézték. Közülük kiemelkedtek a házi vagy magántitkárok (*secretarius domesticus/intimus*), akik révén az egyházfőknek közvetlen rálátásuk lett a bizalmas levelezésre.

A kancelláriai és kamarai ügymenetnél (*expeditio per cancellariam / expeditio per cameram*)⁷ gyorsabb és olcsóbb ügyintézés miatt egyre többen kérték, hogy kérvényükre a pápa bréve formában (*in forma brevis*) válaszoljon. Ekkor alakult ki a brévek két típusa, az eredetileg csak politikai és adminisztrációs ügyekben kiállított *de curia* mellett a *commune* is. Ez utóbbin belül fejlődött ki egy harmadik típus, a *breve supplicatione introclusa*, amely nem más, mint a szignált, tehát jóváhagyott kérvényhez mellékelte, a végrehajtásra kijelölt személyeknek címzett igen sablonos utasítás.⁸ A bréve mint irattípus sikere révén a pápák a titkárok közreműködésével tulajdonképpen forradalmasították a szentszéki iratkiállítást, hiszen az Apostoli Kancellária és Kamara hosszadalmas és bonyolult ügyintézésének megkerülésével közvetlenül, gyorsabban és hatékonyabban tudtak iratokat kiállíttatni.⁹ Az így megnőtt irattermelés miatt¹⁰ meg kellett növelni az iratok expediálásáért felelős személyzetet is. VIII. Ince pápa 1487-ben a korábban hat-hét titkár helyett létrehozta a harminctagú titkárok kollégiumát, VI. Sándor pedig 1503-ban megalapította a bréveszkriptorok kollégiumát, akik kifejezetten a *commune* brévek kiállítáásáért voltak felelősek.¹¹

Jóllehet a *commune*-típusúak elsősorban a pápához benyújtott szupplikációkra kiadott kegyes (*de gratia*) vagy jogi (*de iustitia*) ügyekben keltek, fontos hangsúlyozni, hogy a két típus nem elsősorban tematikájukban vagy a címzettek társadalmi rangjában, sokkal inkább a kiállítás ügymenetét tekintve különböznek egymástól. A *de curia* bréveket ugyanis a *secretarius domesticus*nak a saját, a titkárok kollégiumától teljesen függetlenül működő irodája állította ki.¹² Részben ez indokolhatja azt is, hogy a *de curia* és a *commune* bréveket egymástól elkülönülten, IV. Sixtus pápától kezdve pedig külön kötetben is regisztrálták.¹³

⁷ FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 105–180.

⁸ A legkorábbi ismert ilyen típusú bréve 1465-ben kelt, KARL AUGUST FINK, *Zu den Brevia Lateranensia des Vatikanischen Archivs*, QFIAB 32 (1942) 260–266, 262–266.

⁹ CHARLES MARTIAL DE WITTE OSB, *Notes sur les plus anciens registres de brevés*, BIHB 31 (1958) 153–168, 160–161.

¹⁰ KARL AUGUST FINK, *Untersuchungen über die päpstlichen Breven des 15. Jahrhunderts*, RQ 43 (1935) 55–86, 59–74; COSMA, *Due nuovi registri*, 308.

¹¹ FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 220–225; SERGIUS PAGANO, *Brevia communia et de Curia saec. XV. Paulus II (1464–1471)* (CAV 116), Città del Vaticano 2021, XX–XXVI.

¹² WITTE, *Notes sur les plus anciens registres*, 164; COSMA, *Due nuovi registri*, 309–310.

¹³ WITTE, *Notes sur les plus anciens registres*, 159.

Nézzük, mit is tudunk a bréveregisztrumokról! A szakirodalom a brévék regisztrálása tekintetében a regisztrálás időbeni kezdete, valamint a regisztrumok pusztulásának mértéke tekintetében korántsem egységes. A fennmaradt legkorábbi, 1470 és 1490 között készült bréveregisztrumok jelentős részét a vatikáni levéltár őrizte meg, de éppen IV. Sixtus pontifikátusa idejéből fennmaradtak közül négy a vatikáni archívumon kívül található: a szóban forgó két római köteten kívül egy Firenzében, a Biblioteca Nazionaleban,¹⁴ egy pedig Veroliban, a Biblioteca Giovardianában maradt fenn.¹⁵ Számuk azonban ezzel együtt is csak tizennégy.¹⁶ Időbeni eloszlásuk a következőképpen rekonstruálható:

II. Pál, IV. Sixtus és VIII. Ince pápa fennmaradt bréveregisztrumai

Pontifikátusi év	Breve de curia		Breve commune	
II. Pál				
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.	AAV Arm. XXXIX, vol. 12. fol. 1–182.	1470. IX. 17. – 1471. VII. 23.	AAV Arm. XXXIX, vol. 12. fol. 183–290.	1470. IX. 13. – 1471. VII. 20.
IV. Sixtus				
1.			AAV Arm. XXXIX, vol. 14.	1471. X. 10. – 1472. IX. 11.

¹⁴ G. MAZZATINTI, *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia X*, Forlì, 1900, 25.

¹⁵ GOTTFRIED LANG, *Studien zu den Brevenregistern und Brevenkonzepten des XV. Jabrbunderts aus dem Vatikanischen Archiv*, Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/1, Innsbruck–Leipzig 1938, 133–147, 141; FINK, *Zu den Brevia Lateranensia*, 261–262; WITTE, *Notes sur les plus anciens registres*, 163; HERMANN DIENER, *Die grossen Registerserien im Vatikanischen Archiv (1378–1523). Hinweise und Hilfsmittel zu ihrer Benutzung und Auswertung*, QFIAB 51 (1971) 305–368, 345; THOMAS FRENZ, *Die verlorenen Brevenregister 1421–1527*, QFIAB 57 (1977) 354–365, 360–361; COSMA, *Due nuovi registri*, 308; THOMAS FRENZ, *L'introduzione della scrittura umanistica nei documenti e negli atti della curia pontificia del secolo XV* (Littera Antiqua 12), Città del Vaticano 2005, 201–207; PAGANO, *Brevia communia*, VII–IX.

¹⁶ AAV Arm. XXXIX, vol. 16. és 16A eredetileg egy kötet lehetett és csak utólag választották szét két kötétté, FERDINAND KALTENBRUNNER, *Die Fragmente der ältesten Registra Brevium im Vatikanischen Archiv*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 6 (1885) 79–93, 86.

2.				
3.				
4.				
5.				
6.			ASR Acquisiti e doni, b. 26/1. ASR Acquisiti e doni, b. 27/1.	1476. VIII. 27. – 1477. I. 31. 1477. II. 1. – 1477. VIII. 22.
7.				
8.				
9.			Veroli, Bibl. Giovardiana, Ms. 14.*	1479. VIII. 26. – 1479. XI. 26.
10.			AAV Arm. XXXIX, vol. 13.	1480. VIII. 26. – 1480. XII. 16.
11.	Firenze, Bibl. Nazionale, Ms. II.III.256.	1 4 8 1 . VIII. 25. – 1482. VIII. 24.		
12.	AAV Arm. XXXIX, vol. 15.	1 4 8 2 . VIII. 25. – 1483. VIII. 24.		
13.	AAV Arm. XXXIX, vol. 16.** AAV Arm. XXXIX, vol. 16A***	1 4 8 3 . VIII. 25. – 1483. XII. 30. 1484. I. – 1484. VII. 30.		
VIII. Ince				
1.	AAV Arm. XXXIX, vol. 18.	1 4 8 4 . VIII. 30. – 1485. VIII. 30.		
2.	AAV Arm. XXXIX, vol. 19.	1 4 8 5 . IX. 12. – 1486. VIII. 8.		

3.				
4.			AAV Arm. XXXIX, vol. 20.	1488. V. 1. – 1488. X. 6.
5.				
6.			AAV Arm. XXXIX, vol. 21. AAV Dat. Ap., Brev. Lat. vol. 1.	1490. I. 2. – 1490. III. 31. 1490. VII. 1. – 1490. VIII. 31.
7.				
8.				

* Másolata: AAV Arm. XXXIX, vol. 16D. A kötetet ANGELO MERCATI fotóztatta le a vatikáni levéltár számára, FINK, *Zu den Brevia Lateranensia*, 261; PAGANO, *Brevia communia*, VIII–IX.

** Másolata: AAV Arm. XXXIX, vol. 16B.

*** Másolata: AAV Arm. XXXIX, vol. 16C.

Abban minden kutató egyetért, hogy az 1527. évi *sacco di Roma* súlyos károkat okozott az állományban,¹⁷ abban azonban már korántsem, hogy ez az állomány mekkora részét érintette. KARL AUGUST FINK szerint már V. Márton idején, 1420/1421 körül igazolható a brévék regisztrálása.¹⁸ Ezzel szemben CHARLES MARTIAL DE WITTE¹⁹ és GERMANO GUALDO²⁰ szerint csak II. Pál idején, 1467/1468 körül kezdődhetett, szükségességét pedig épp a diplomáciai és politikai tartalmú levelek – amelyeket bizalmas tartalmuk miatt nem regisztráltak²¹ – mellett feltűnő *de gratia* és *de iustitia* ügyek indokolhatták.

Mivel a fennmaradt kötetekből az látszik, hogy a *de curia* brévék évi egy, a *commune* brévék pedig évi kettő-három kötetet tettek ki, így csak IV. Sixtus pápa pontifikátusa esetén 40–60 regisztrummal számolhatunk, amiből jelenleg nyolc ismert. DE WITTE egyik érve a korai regisztrálás ellen pont ez: ha V. Márton pápától indult volna a regisztrálás, akkor VIII. Ince pápa haláláig több mint 200 kötetnek kellett volna már lennie, és DE WITTE ilyen mértékű pusztulást nem tartott elképzelhetőnek.²² THOMAS FRENZ FINK és DE WITTE nézetének vizsgálata során igyekezett kompromisszumos álláspontot kialakítani. DE WITTE-t cáfolva kijelentette, hogy több száz kötet pusztulása igenis lehetséges, elég pusztán a *Sacra Romana Rota* pro-

¹⁷ KALTENBRUNNER, *Die Fragmente*, 80.

¹⁸ KARL AUGUST FINK, *Die ältesten Breven und Brevenregister*, QFIAB 25 (1933–1934) 292–307, 301–303.

¹⁹ WITTE, *Notes sur les plus anciens registres*, 154–155, 158.

²⁰ GERMANO GUALDO, *Il „Liber brevium de curia anni septimi” di Paolo II. Contributo allo studio del breve pontificio*, Mélanges Eugène Tisserant IV (ST 234), Città del Vaticano 1964, 301–345, 303; az ő véleményét fogadta el PAGANO, *Brevia communia*, XI–XII.

²¹ DIETER BROSIUS, *Breven und Papst Pius II*, RQ 70 (1975) 180–224, 180.

²² WITTE, *Notes sur les plus anciens registres*, 155–156.

cesszusaira gondolunk. Ugyanakkor KARL AUGUST FINKnek a korai regisztrálással kapcsolatos érveit sem tartotta megalapozottnak. A szó mai értelmében vett bréveregisztrumok születését II. Pál pápához és titkárához, Leonardo Datihoz kötötte, és a korábban született titkári formuláriumokat, gyűjteményeket a regisztrumok kezdetleges előzményeinek tekintette. FRENZ a korábbi szakirodalomban megjelentnél kevesebb kötettel számolt, a pusztulás mértékét mintegy 75%-ra becsülte.²³

Nehéz a képet pontosítani akkor is, ha megnézzük a Kárpát-medence levéltárában fennmaradt brévéket. II. Pál, IV. Sixtus és VIII. Ince pontifikátusának korából mindössze 18 bréve maradt fenn, jellemzően azokból az évekből, amelyekből nem őrződtek meg regisztrumok.²⁴ Két esetben találunk olyan brévét, amelynek mind magyarországi példánya, mind a regisztruma megtalálható, és mindkettő szóban forgó római kötetekben található.²⁵

3. HISTORIOGRÁFIA

A vatikáni levéltárban őrzött Mátyás-kori bréveregisztrumok nem voltak ismeretlenek a magyar kutatás számára. CSELES MÁRTON (1641–1709) jezsuita²⁶ volt az első magyar, aki a Vatikáni Levéltár bréveregisztrumok fondjának (Arm. XXXIX) kötetében Kollonich Lipót esztergomi érsek megbízásából kutatásokat végzett és másolatokat készített. Tizenegy kötetből álló másolatai közül a kilencedik tartalmaz Mátyás-kori brévéket VIII. Ince idejéből,²⁷ amelyeket elsősorban jezsuita történetíró rendtársai aknáztak ki. Kaprinay István gyűjteményében megtalálhatók a CSELES kötetéről készült másolatok,²⁸ amelyekből PRAY GYÖRGY, SCHMITTH MIKLÓS és KATONA ISTVÁN is bőséggel merített. KOLLER JÓZSEF, a pécsi egyházmegye történetírója is kézbe vette a 15. századi bréveregisztrumokat, és több forrást teljes egészében is közölt.²⁹

AUGUSTIN THEINER, a levéltár prefektusa ROSKOVÁNYI ÁGOSTON váci, majd nyitrai püspök felkérésére összeállított két vastag kötetében is szép számmal találhatunk II. Pál, IV. Sixtus és VIII. Ince pápák kötetéből kiadott brévéket, de az ezután készített horvát (délsláv) okmánytár is tartogat számunkra néhány forrást.³⁰

²³ FRENZ, *Die verlorenen Brevenregister*, 357–360; FRENZ, *L' introduzione della scrittura umanistica*, 31–40.

²⁴ II. Pál idejéből nem maradt fenn, IV. Sixtustól: NEMES, *Repertorium*, n. 346. 347. 353. 359. 362. 369. 372. 374. 378. 380. 382. 384. 397. 401. VIII. Incétől: uo., n. 407. 422. 423. 425. A 409. 412. 417. sz. brévék cíMZettjei nem magyarországiak.

²⁵ *Függelék*, 6. és 15. sz.

²⁶ TUSOR PÉTER, *Monumenta és Collectanea. Magyar történelmi kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (CVHI I/20), Budapest–Róma 2022, 16–17. Életére lásd MONAY FERENC, *A római magyar gyóntatók*, Róma 1956, 101–107.

²⁷ ELTE EKK Ms. Ab 50. tom. IX; lásd még *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis II/1–3*, Budapestini 1889–1907, II/1, 54.

²⁸ ELTE EKK Collectio Kaprinaiana, A, tom. XIV, illetve B, tom. LXV, lásd még *Catalogus manuscriptorum*, II/3, 54, 627–628.

²⁹ JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum IV*, Posonii 1796.

³⁰ THEINER, *Vet. mon. Hung.*, II; THEINER, *Vet. mon. Slav.*, I.

A levéltár 1881-es megnyitása után FRAKNÓI VILMOS vezetésével megindult, és a *Monumenta Vaticana Hungariae* kötetekben testet öltött nagyszabású forrásfeltárás a Mátyás-kor brévéit is érintette.³¹ A sorozat szerkesztőbizottsága elhatározta, hogy Mátyás király halálának 400. évfordulójára az uralkodónak a pápákkal folytatott levelezését egy kötetbe rendezve kiadja. A grandiózus feladattal DÉCSÉNYI-SCHÖNHERR GYULÁT bízták meg, aki 1889-ben nemcsak a vatikáni levéltárban, hanem a már említett firenzei *Biblioteca Nazionale*-ben lévő bréveregisztrumot is tanulmányozta.³² A Mátyás királyhoz szóló pápai brévék végül 1891-ben láttak napvilágot.³³ A bréveregisztrumok 1490-ig terjedő köteteit E. KOVÁCS PÉTER nézte át újra 1985–1986-ban, amelyről mikrofilmfelvételeket is rendelt.³⁴

Mivel IV. Sixtus pápának e két, szóban forgó bréveregisztruma eddig ismeretlen volt a magyar kutatás előtt, így tehát a közelmúltban feltárt tizenhat³⁵ bréve számos ismeretlen adalékkal gazdagítja a Mátyás-kori pápai-magyar kapcsolatok történetét. Nézzük meg a forrásokat!

4. A FELTÁRT „ÚJ” MAGYAR VONATKOZÁSÚ BRÉVÉK

a) *Arbei püspökség*

A bréveregisztrumokban részben olyan típusú ügyek tűnnek fel, amelyekkel akár bulákban is találkozhatunk, ilyen például az arbei püspökség esete is. Az arbei egyházmegye ugyanis nemcsak a velencei fennhatóságú Arbe (horvátul Rab) szigetéből állott, hanem átterjedt a már magyar koronához tartozó szárazföldi részekre is. Ez a kialakult helyzet magában hordozta a visszaélés lehetőségét.³⁶ 1477. június 11-én IV. Sixtus pápa írt Frangepán

³¹ Erről lásd TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 19–29.

³² DÉCSÉNYI GYULA, *Olaszországi történeti kutatások*, Századok 26 (1892) 467–475 és 550–559, 467–468. 470–473, 554–559; TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 37. 124–125.

³³ *Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490* (MVH I/6), Budapest 1891.

³⁴ Gyűjtését lásd MNL-OL DF 290 699–290 796. Ennek listáját lásd MNL-OL Kutatási jelentések, Olaszország 23, 15–19.

³⁵ Egy bréve (*Függelék*, 17. sz.) hiába lett a magyar királynak címezve, de a további címzett (Thomas Bouchier canterbury érsek), valamint témája (Salisbury dékánóságának javadalmi ügye) mind arra engednek következtetni, hogy az IV. Eduárd angol királynak szánták, csak a regisztrumkötet kopistája tévesztette el.

³⁶ TÓTH SZABÓ PÁL, *Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál I–IV*, Századok 37 (1903) 1–15. 151–159. 219–239. 327–344, 48.

Zsigmond zenggi ispán³⁷ özvegyének, Ilonának,³⁸ valamint Korbáviai János grófnak,³⁹ hogy Leonello Chieregato arbei püspök⁴⁰ panasza szerint püspöksége tizedeit és néhány jogát – amelyről ráadásul Ilona néhai házastársa, Zsigmond gróf az előző arbei püspökkel megállapodást is kötött – jogtalanul elfoglalták.⁴¹ Az egyházfő továbbá megbízta Maffeo Vallaresso zárai érseket,⁴² hogy az említett Korbáviai Jánost és Ilona asszonyt, valamint Giorgio Difnico nonai⁴³ és Nicolaus Machinensis korbáviai püspököt⁴⁴ – akik az arbei egyházmegye egy bizonyos részét elfoglalták – vegye rá, hogy a jogtalan foglalásokat adják vissza.⁴⁵ A kis arbei egyházmegye gondjai azonban ezzel egyáltalán nem oldódtak meg, mert következő püspöke, Alvise Malombra újfent a pápától kellett segítséget kérjen a helyzet megoldása érdekében.⁴⁶ Hasonló problémával fordult az esztergomi káptalan is IV. Sixtus pápához, aki I. Mátyás királyt kereste fel, hogy védje meg az esztergomi káptalant a jogaikat, tizedeiket és más javaikat jogtalanul háborgatóktól.⁴⁷ Hogy kik voltak azok, arról a bréve nem szól.

³⁷ Frangepán Zsigmond 1434. szept. 2-én jelent meg először a forrásokban: THEINER, *Vet. mon. Slav.*, I, 369–370. Életére lásd 1435–1465 között THALLÓCZY LAJOS–BARABÁS SAMU (kiad.), *A Frangepán család oklevéltára I–II* (MHH I/35 és 38), Budapest 1910–1913, I, 270–271. 279–282. 341. 371. 374–376; II, 26–27. 45–46. 49. 92., valamint MNL-OL DF 218 759. 231 203. 1445–1446-ban a győri püspökség kormányzója, C. TÓTH NORBERT, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusai és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27), Győr 2017, 69. Lásd még ENGEL PÁL, *Magyar Középkori Adattár. Középkori Magyar Genealógia*, PC-CD-ROM 2001, Frangepán I. tábla (vegliai, modrusi és zenggi grófok).

³⁸ Ilona, Frangepán Zsigmond özvegye 1468. máj. 8. MNL-OL DL 348 26; THALLÓCZY–BARABÁS, *A Frangepán család oklevéltára*, II, 131–135. 145–146. 1489. nov. 10-én végrendelkezett, 1493. jún. 4-én pedig már nem élt, uo., II, 191. 211.

³⁹ Korbáviai János gróf 1451. okt. 27. MNL-OL DF 230 785; 1467. ápr. 22. MNL-OL DL 16 523; 1469. aug. 8. NAGY IVÁN–NYÁRY ALBERT, *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490 II* (MHH IV), Budapest 1877, 137; 1479. ápr. 12. MNL-OL DL 33 154; 1480. jún. 23. NAGY–NYÁRY, *Magyar diplomáciai emlékek*, II, 433; 1483. szept. 1. MNL-OL DL 45 694. 1485-ben felesége, Újlaki Katalin már özvegy, lásd WÉRTNER MÓR, *Újlaki Miklós erdélyi vajda családi történetéhez*, A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 17 (1907) 57–85, 73. Lásd még ENGEL, *Genealógia*, PC-CD-ROM 2001, Korbáviai grófok, Újlaki 2. tábla.

⁴⁰ Leonello Chieregato, vicenzai származású klerikus, Marco Barbo bíboros familiárisa, kánonjogi doktor, arbei (1472–1484), traui (1484–1488), majd concordiai (1488–1506) püspök, szentszéki diplomata, pápai referendárius (1482–1496). Nagyonbízott Rómában tartózkodott, arbei egyházmegyéjét vikáriusai által kormányozta. DANIELE FARLATO, *Illirycum sacrum V. Ecclesia Jadertina*, Venetia 1775, 259–260; HC II, 92. 133. 253; FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 398. n. 1513; STENZIG, *Botschaftzeremoniell*, II, 1042–1044.

⁴¹ *Függelék*, 10–11. sz.

⁴² Maffeo Vallaresso zárai érsek (1450–1494), FARLATO, *Illirycum sacrum*, V, 117–122, HC II, 166; MATTEO MELCHIORRE, *Vallaresso, Maffeo*, DBI vol. 98, Roma 2020, [https://www.treccani.it/enciclopedia/maffeo-valaresso_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/maffeo-valaresso_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 07. 02.

⁴³ Giorgio Difnico nonai püspök (1475–1523), DANIELE FARLATO, *Illirycum sacrum IV. Ecclesiae suffraganeae metropolis Spalatensis*, Venetia 1769, 223–225. HC II, 204; III, 260. Ez ügyben a pápa neki külön is írt: ASR Acquisiti e doni, b. 27/1, n. 31, fol. 226v.

⁴⁴ Róla lásd lentebb.

⁴⁵ *Függelék*, 12. sz.

⁴⁶ TÓTH SZABÓ, *Magyarország a XV. század végén*, 48.

⁴⁷ *Függelék*, 13. sz.

b) Marócsai Balázs szentelési ügye

Marócsai Balázs esete a késő középkori káptalanok mindennapjaiba enged betekintést. IV. Sixtus pápa ugyanis Marócsai Domonkos fia Balázs kemléki főesperesnek, a kánonjog doktorának, zágrábi kanonoknak egy bullájában már korábban megengedte, hogy – jóllehet nem volt áldozópappá szentelve – a zágrábi káptalan ülésain felszólalhasson, mind a magán, mind a nyilvános cselekményeken, tanácskozásokon és a pecsételéseken is jelen lehet, bármilyen javadalomból, jövedelemből, a napi elosztásokból és haszomból – még a pecsételési pénzből is – úgy részesülhet, mintha már fel lenne szentelve. A káptalan ugyanakkor – amint az, az említett Balázs kanonok panaszából kiderült – ezt a bullát vonakodott kihirdetni és a végrehajtását pedig fellebbezés ürügyén akadályozta. A pápa nemcsak a káptalant utasította a Marócsai Balázs számára kiállított bulla végrehajtására, hanem külön megbízta Szentlászlói (Tűz) Osvát zágrábi püspököt is, hogy ügyeljen a bullában foglaltak betartatására.⁴⁸

Az eset megértése szempontjából ismerkedjünk meg először a főszereplővel, Marócsai Balázssal. Egyetemi tanulmányait Padovában végezte 1463 és 1467 között, és ott is szerzett kánonjogi doktorátust.⁴⁹ Műveltségét és a jogban való jártasságát a zágrábi érseki könyvtárban lévő kéziratok is igazolják.⁵⁰ 1473-tól haláláig, 1495-ig viselte kemléki főesperességét,⁵¹ a zágrábi székesegyházban lévő *all'antica* vörösmárvány sírköve pedig humanista műveltségéről és kifinomult ízléséről tanúskodik.⁵² Vajon mire alapozhatta ezt a Marócsai Balázssra nézve szigorú eljárását a káptalan? Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy megőrződött a zágrábi székeskáptalan statútuma, ahol azonban mindössze annyi szerepel, hogy a káptalani ülésen csak a pappá szentelt kanonokok szólalhattak fel.⁵³ A brevében szereplő problémáról 1423-ból fennmaradt forrásaink tájékoztatnak. A pozsonyi társaskáptalan ugyanis azt a kérdést intézte az esztergomi székeskáptalanhoz, hogy a kisebb egyházi rendekre szentelt kanonokok részt vehetnek-e a káptalani üléseken és fel is szólalhatnak-e rajta, jelen lehetnek-e oklevelek pecsételésekor és részesedhetnek-e a pecsételési pénzből. A pozsonyi kanonokok kérdéseire Vicedomini Máté

⁴⁸ *Függelék*, 4–5. sz.

⁴⁹ VERESS ENDRE, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864* (MHI 3), Budapest 1941, 161–162; HARASZTI SZABÓ PÉTER–KELÉNYI BORBÁLA, *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526* (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3), Budapest 2019, 215.

⁵⁰ CSONTOSI JÁNOS, *Adalék a magyarországi XIV–XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez. Második közlemény*, MKSz 4 (1879) 134–149, 141–142; CSAPODI CSABA–CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt II. Fennmaradt kötetek: 2. K–Z* (A MTAK közleményei 3), Budapest 1993, 250. n. 2827–2828, 256. n. 2866, 345. n. 3378.

⁵¹ IVAN KRST. TKALČIĆ, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae II*, Zagreb 1894, 360. 398. 493; MNL-OL DL 49 380., MNL-OL DF 257 089.

⁵² MIKÓ ÁRPÁD, *Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon I. Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése*, Ars Antica 61 (2015), 4. sz., 363–420, 386.

⁵³ IVAN KRST. TKALČIĆ, *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis II*, Zagreb 1874, 74.

esztergomi olvasókanonok és vikárius egyöntetű nemmel válaszolt, és hozzátette, hogy ugyanakkor a kisebb papi rendekre felszentelt kanonokok a pecsételési pénzen kívül minden egyéb jövedelemből – ha jelen vannak – részesednek.⁵⁴

Hozzá kell tenni még ehhez, hogy a késő középkori káptalanok létszámának legalább negyedét csak kisebb rendekre felszentelt kanonokok alkották.⁵⁵ Tehát joggal tehető föl a kérdés: vajon a Marócsai Balázssal szembeni szigor csak eseti jellegű volt vagy általánosabb problémával állunk szemben? A győri káptalan vizsgálata során egyértelműen kijelenthető, hogy ott nem volt ilyen szigorú szabályozás: hét esetben van adatunk olyan káptalani tagokról, akik már kanonokként mondták el első miséjüket. Debreceni Lukács, Nagyvátyi Pál mosoni főesperes, Pesti Pál és Vizi Márton nem sokkal a kanonoki testületbe kerülésük után,⁵⁶ Szombathelyi Gáspár és Iborliskói István évekkel később, ez utóbbi már prépost korában,⁵⁷ míg Ócsényi Péter csak élete végén vette fel a nagyobb papi rendeket.⁵⁸ Ettől függetlenül azonban a káptalani divíziókon folyamatosan jelen voltak, tevékenységüket nem akadályozta állapotuk.

Emiatt úgy gondolom, hogy Marócsai Balázs esete mögött inkább egy, a káptalanon belüli ellentét állhat.

c) Szerzetesek

A világi papság mellett a szerzetesek is megjelennek a feltárt brévékben. IV. Sixtus pápa 1477. augusztus 22-én Matucsina Gábor kalocsai érsekhez a Magyarországon tevékenykedő domonkos rend érdekében írt, mivel a szerzeteseket sokan akadályozzák az Apostoli Szentszék kiváltságai szerint végzett lelkipásztori szolgálatukban.⁵⁹ A pápa levelének sajnos nem lett eredménye, mert már a következő évben a székesfehérvári domonkosok hasonló problémával fordultak újra az egyházfőhöz.⁶⁰

1477. január 4-én IV. Sixtus pápa Gabriele Rangoni egri püspököt, pápai követet⁶¹ bízta meg, hogy Mátyás király óhajára az elhagyottá vált csúti és a zsámbéki

⁵⁴ C. TÓTH NORBERT, *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században II. rész. Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv* (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 13), Budapest 2021, 100–102.

⁵⁵ KÖBLÖS JÓZSEF, *Az egyházi középírtegy Mátyás és a Jagellók korában* (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 12), Budapest 1994, 69–70; FEDELES TAMÁS, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)* (Tanulmányok Pécs történetéből 17), Pécs 2005, 134–137.

⁵⁶ GyEL Győri Káptalan Magánlevéltára (GyKMLt), Feudális, I. köt., p. 121. 581. 614. 619., KÖBLÖS, *Az egyházi középírtegy*, 386. 411. 418. 438.

⁵⁷ GyEL GyKMLt Feudális, I. köt., p. 227. 234; KÖBLÖS, *Az egyházi középírtegy*, 394. 429.

⁵⁸ GyEL GyKMLt Feudális, I. köt., p. 282; KÖBLÖS, *Az egyházi középírtegy*, 414–415.

⁵⁹ *Függelék*, 15. sz.

⁶⁰ MREV III, 249; THOMAS RIPOLL (ed.), *Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum III*, Roma 1731, 560; IMPLÓM LAJOS: *Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi rendtartományának történetéhez. A rendtartomány alapítástól 1526-ig*, sajtó alá rendezte Drimmer László–Zágorhidi Czigány Balázs, (Magyar Domonkos Rend-történet 1), Vasvár 2017, 620.

⁶¹ Gabriel Rangoni pápai követ (1467–1479), egri püspök (1476–1486). Életére lásd ANTONÍN KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*

premontrei monostorokba – miután vizitálta őket – pálos szerzeteseket vezessen be.⁶² Hunyadi Mátyás még 1475-ben döntött arról, hogy a két monostort hön szeretett pálosainak juttatja.⁶³ A vizitáció végül 1479-ben meg is történt, majd a következő évben IV. Sixtus a pálos rend kérésére meg is erősítette az uralkodói adományt, és ezt követően be is iktatták őket új rendházaikba. A premontreiek nehezen törődtek bele a pápa által jóváhagyott királyi döntésbe, ezért az ügyre csak 1484-ben VIII. Ince pápa bullája tett pontot.⁶⁴ Később Fegyverneki Ferenc még kísérletet tett ősi monostoraik visszaszerzésére, de fáradozását már nem koronázta siker.⁶⁵

A szerzetesközösségek mellett egyéni életutak is megjelennek a brévélben: a garamszentbenedeki bencés monostor két – merőben más utat bejáró – szerzetese fordult Sixtus pápához. Szécsényi Mihály fia János tíz éves korában lépett be a ferences rendbe – valószínűleg annak is a szécsényi rendházába –, amit még fogadalma előtt elhagyott, és ezután kérte átvételét a bencés rendbe.⁶⁶ A másik, Patacsai András fia Bertalan a pécsi domonkos rendházban tett fogadalmat, de az őt kínzó fejfájás miatt – elvonultabb, nyugodtabb élet reményében – a felettesétől engedélyt kapott arra, hogy bármely más rendbe átmehet, kivéve a bencéseket. Ő azonban mégis a bencés rendet választotta, és talán ez is magyarázza, hogy szülőföldjétől miért is került ilyen messze.⁶⁷

A szerzetesek rendváltása nem volt ismeretlen a késő középkori Magyarországon, és érdekes módon a túlnyomórészt pálos és koldulórendi szerzetesek átlépések célja szinte mindig a bencés rend volt.⁶⁸ A jelenség azért is érdekes, mert a 15. századot a koldulórendek töretlen fejlődésével és a monasztikus rendek válságával szokták jellemezni. Mi motiválta Szécsényi Jánost és Patacsai Bertalant, hogy szerzetesi habitusukat lecseréljék? Talán a monasztikus ideálhoz való vonzódás? Míg Szécsényi

(Knižnice Matice Moravské 30), Brno 2010, 227–233; GUIDO DE BLASI, *Rangoni, Gabriele*, DBI vol. 86, Roma 2016, [https://www.treccani.it/enciclopedia/rangoni-gabriele-detto-gabriele-da-verona_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/rangoni-gabriele-detto-gabriele-da-verona_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 07. 04.; KRISTÓF ILONA, *Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486)*, Mátyás király és az Egyház (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10), szerk. Fedeles Tamás, Pécs 2019, 65–82.

⁶² *Függelék*, 6. sz.

⁶³ GYÖNGYÖSI GERGELY, *Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli primi eremitaie*, ed. Franciscus L. Hervay (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Series Nova 11), Budapest 1988, 125; *Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai I–III* (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai 10, 13, 14), Budapest 1975–1978 (DAP), I, 57. n. 70; III, 303. n. 1414; F. ROMHÁNYI BEATRIX, *A reform útjai. Szerzetesi reformok a késő középkori Magyarországon (1445–1505)*, Mátyás király és az Egyház, 233–251, 242.

⁶⁴ MREV III, 260–267; DAP I, 56. n. 69; 58–59. n. 73–77; III, 301–303. n. 1412–1413; KISBÁN EMIL, *A magyar pálosrend története I: 1225–1711*, Budapest 1938, 131.

⁶⁵ DAP III, 300. n. 1410; ERDÉLYI GABRIELLA, *Bakócz Tamás és a szerzetesrendek*, TSz 44 (2002), 1–2. sz., 21–64, 52.

⁶⁶ *Függelék*, 1. sz.

⁶⁷ *Függelék*, 2. sz.

⁶⁸ ERDÉLYI GABRIELLA, *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban*, Budapest 2011, 32–44; LUKSICS PÁL (szerk.), *XV. századi pápák oklevelei I–II* (MHI 1–2), Budapest 1931–1938, I, n. 148. 170. 328. 396. 961; II. n. 96. 611. 633. 934. 1294. 1453.

János túl fiatalon lépett be a ferencesekhez, és csak később ismerkedhetett meg bene-deki regulával, addig Patacsi Bertalant egészségi állapota miatt választhatta az aktív lelkipásztorkodás helyett a kontemplatív életet.⁶⁹

d) Jubileumi búcsúk

Az 1420-as évektől bevett gyakorlatnak számított az egyházfők körében, hogy az oszmán támadásoknak kitett területek számára is elérhetővé kívánták tenni a szentévi búcsúkat.⁷⁰ Így tett IV. Sixtus pápa is, amikor Nicolaus Machinensis modrusi püspök⁷¹ kérésére a török által fenyegetett egyházmegyéje számára a következő Nagyboldogasszony ünnepen és annak oktávján a székesegyházban jubileumi búcsút engedélyezett.⁷² A modrusi székesegyházként működő oštarijei Csodás Szűz Mária-egyház az ezt követő években is ki volt téve az oszmán betöréseknek, ezért Frangepán Bernát először a búcsú napját helyeztette át,⁷³ majd két évvel később már a biztonságosabb ogulini vár Szent Bernát-templomába tetette át a búcsút.⁷⁴

e) Pénzügyek

Két bréve – amely pénzbeli tartozás miatt íródott – fontos adalékokkal szolgál az itáliai magyar jelenlétre. 1477. január 25-én IV. Sixtus pápa azt írta Mátyás magyar királynak, hogy Ióannész Argüropulosz egykor kölcsönadott Garázda Péter pozsegi prépostnak 300 aranyat, amelyet még mindig nem kapott vissza.⁷⁵ Az uralkodó mellett Gabriele Rangoni egri püspökhöz, pápai legatúshoz is küldött levelet, akit felhatalmazott arra, hogy akár

⁶⁹ Lásd erre ERDÉLYI, *Szökött szerzetesek*, 38, 43.

⁷⁰ SZOVÁK KORNÉL, „Partes ... Ungarie satis occupate cum Turcis”. *A magyarországi török-kérdés a 15. századi pápai kérvénykönyvekben*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH I/15), szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma 2017, 89–105, 93–97.

⁷¹ Nicolaus Machinensis modrusi püspök (1461–1480). A katori születésű klerikus a Frangepán család támogatásával nyerte el a zenggi, majd a modrusi püspöki széket, de a Korbáviai családdal való konfliktusa miatt 1462-ben elhagyta egyházmegyéjét. Rómába ment, majd egy rövid budai diplomáciai kitérőt (1462–1464) követően soha többé nem tért vissza Magyarországra. 1472–1473-ban pápai referendárius, 1475 és 1478 között Spoleto, Todi és Amelia kormányzója. Ez utóbbira lásd: 1477. febr. 21. *Acquisiti e doni*, b. 27/1, n. 31, fol. 39r és 1477. márc. 20. *Acquisiti e doni*, b. 27/1, n. 31, fol. fol. 96v–97r. Életére lásd FRAKNÓI VILMOS, *Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára*, MKSz 5 (1897) 1–23; FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 415, n. 1732; KALOUS, *Plenitudo potestatis*, 206–208; C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 78. 94. 133; *Cameraria Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae I–II*, ed. † JÓZSEF LUKSICS–TAMÁS FEDELES–PÉTER TUSOR–GÁBOR NEMES ET AL. (CVH I/9–10), Budapest–Róma 2014, I, 130, n. 222. 140, n. 237. 361, n. 711. 370, n. 730. II, 24, n. 815. 50, n. 880; LUKA ŠPOLJARIĆ, *Nicolaus of Modruš, 'The Glory of Illyria': Humanist Patriotism and Self-Fashioning in Renaissance Rome*, Doctoral Dissertation, Central European University, Budapest 2013.

⁷² *Függelek*, 16 sz. 1476-ban a raguzaiak kérte szentévi búcsút, lásd THEINER, *Vet. mon. Slav.*, I, 503–505, n. 678.

⁷³ LAKATOS BÁLINT, *Regesta Supplicationum 1522–1523. AVI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények*, (CVH I/16), Budapest–Róma, 2018, 197–199, n. 52.

⁷⁴ NEMES, *Brevia Clementina*, 114, n. 99.

⁷⁵ *Függelek*, 7. sz.

a címzett javadalmainak elvételével is kényszerítheti a kölcsön visszafizetésére.⁷⁶ Argüropulosz⁷⁷ Bessarion bíboros és Francesco Filelfo barátjaként a firenzei humanista kör egyik fontos szereplője volt. Marsilio Ficino és Lorenzo de' Medici neki köszönhették Plátón iránti lelkesedésüket, így ő tekinthető a neoplatonizmus egyik atyjának. Jóllehet a firenzei egyetemen elsősorban Arisztotelész írásait elemezte,⁷⁸ kapcsolatban állt a magyarországi humanistákkal is: Janus Pannonius Firenzében járva két alkalommal is felkereste és lelkesen hallgatta előadásait.⁷⁹ 1471-ben Mátyás király Magyarországra hívta tanítani a híres filozófia-professzort, aki azonban inkább Rómát választotta. Döntése mögött nem a Zrednai János érsek vezetete összeesküvés leverése állt, sokkal inkább az, hogy az új pápa, IV. Sixtus személyében egykori iskolatársa került Szent Péter trónjára. Egy ilyen helyzet pedig hatalmas lehetőségekkel, például a bíborosi kalap megszerzésével is kecsegtethetett.⁸⁰

Garázda Péter 1465-ben még Ferrarában tanult, 1469-ben viszont már Firenzében tartózkodott.⁸¹ Hogy mikor érkezett a pozsegi prépost⁸² Toszkánába, arról a források sajnos nem adnak biztos támpontot,⁸³ mint ahogyan arról sem, hogy mikor távozott onnan. Egy bizonyos: 1471 novemberében betegségtől gyötörtén már Padovában időzött.⁸⁴ Garázda firenzei éveit tartalmasan töltötte el: egyrészt bekapcsolódott a humanista körökbe és magába szívta az antik műveltséget, másrészt magyarországi főpapok – Zrednai János, Handó György stb.⁸⁵ – számára szerzett be értékes kódexeket. Ezek közül hármat a már említett Zrednai János, egyet pedig Janus Pannonius püspöknek maga vásárolt reprezentatív ajándék gyanánt.⁸⁶

Vajon hogyan ismerkedett meg Garázda Argüropuloszsal? A legvalószínűbb, hogy barátján, Bartolomeo della Fontén (más néven Fonzió) keresztül, aki a neves professzor tanítványa volt.⁸⁷ Argüropulosz aligha felületesen ismerte Garázdát, ha már

⁷⁶ *Függelek*, 8. sz.

⁷⁷ EMILIO BIGI, *Argiropulo*, *Giovanni*, DBI vol. 4, Roma 1962, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-argiropulo_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-argiropulo_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 06. 30.

⁷⁸ PAJORIN KLÁRA, *Az első humanisták, a hatalmi reprezentáció korai ösztönzői Mátyás udvarában*, Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus, Budapesti Történeti Múzeum (szerk. Farbak Péter–Spekner Enikő–Szende Katalin–Végh András), Budapest 2008, 139–145, 142–143; PAJORIN KLÁRA, *Argüropulosz magyar hívei*, Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 14–15 (2011) 275–282, 275.

⁷⁹ PAJORIN, *Argüropulosz*, 276.

⁸⁰ PAJORIN, *Argüropulosz*, 278–279; MOLNÁR PÉTER, *Garázda Péter sorsdöntő éve* (Irodalomtörténeti Füzetek 182), Budapest 2019, 82–86.

⁸¹ ALESSANDRO DANIELONI, *Egy levéltári dokumentum Garázda Péterről*, Irodalomtörténeti Közlemények 105 (2001) 451–455.

⁸² C. TÓTH NORBERT, *Garázda Péter – Egy javadalmalmazó egyházi mint politikai áldozat?* MKSz (2016) 1–13, 11; C. TÓTH NORBERT–TERNOVÁČ BÁLINT, *Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kőli és szenternyei és a pozsegi társaskáptalan középkori archontológiája* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi II), Pécs 2020, 113.

⁸³ MOLNÁR, *Garázda Péter*, 27–32. 1469 decemberében Firenze már azt írta Mátyás királynak, hogy Garázda már régóta városukban tartózkodik, uo., 40.

⁸⁴ MOLNÁR, *Garázda Péter*, 39–56. 77–79.

⁸⁵ PÓCS DÁNIEL, *Handó György könyvtára*, *Ars Hungarica* 42 (2016) 4. sz., 309–338.

⁸⁶ MOLNÁR, *Garázda Péter*, 57–76; PÓCS, *Handó György*, 325.

⁸⁷ PAJORIN, *Argüropulosz*, 277; PÓCS, *Handó György*, 323–324; MOLNÁR, *Garázda Péter*, 66–67.

egy ilyen tekintélyes összeget adott kölcsön. És hogy mire költötte Garázda ezt a háromszáz forintot, arról csak találgatni tudunk: a négy díszes ajándékkódexre vagy mindennapi költségeire.

Garázda Péterhez hasonló problémával szembesült Kelemen fia Imre boszniai prépost, bácsi kanonok⁸⁸ és Mihály főesperes, váci kanonok is. Ők ugyanis a Római Kúriánál lévő Medici és Pazzi kereskedőháznál vettek fel kölcsönt, amit 1477. január 30-ig nem törlesztettek, és ezért kiközösítés alá is kerültek. IV. Sixtus pápa Gabriele Rangoni egri püspököt, pápai legátust kérte fel, hogy a kiközösítő leveleket hirdesse ki, és kényszerítse a két kanonokot a kölcsön visszafizetésére.⁸⁹ A brève hatástalanságát mutatja, hogy az 1474-ben felvett pénzüsszeg miatt ugyanezen év végén, december 19-én Sixtus pápának már Mátyás királyhoz kellett fordulnia további közreműködést kérve.⁹⁰ Kelemen fia Imre⁹¹ az uralkodó diplomatájaként többször megfordult Rómában: 1466-ben, 1469-ben, valamint 1471 és 1474 között római ügyvivőként képviselte a budai udvart.⁹² Mivel római tartózkodása alatt számos alkalommal járt el az Apostoli Kamaránál,⁹³ a felvett kölcsön talán éppen a kamarai ügyintézéskor fizetendő taksák fedezését szolgálták. Jóval kevesebbet tudunk levélbeli társáról, Mihály főesperesről, váci kanonokról. Személye azonos lehet Mihály szigetfői főesperessel, akit mindössze egyszer, 1478-ban említenek a források.⁹⁴

⁸⁸ C. TÓTH–TERNOVÁČZ, *Káptalanok a Drávántálon*, 71; C. TÓTH NORBERT, *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori arcbontológiája* (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 15; Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 11), Kalocsa 2019, 67.

⁸⁹ *Függelék*, 9. sz.

⁹⁰ ELTE EKK Ms. G 39. („nagyobb” Nádasdy-kódex) fol. 194v [MNL-OL DF 283 386]; Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSzKK), Quart. lat. vol. 755, fol. 5v (1477. szept. 19-ei datálással), MVH I/6, 253; NEMES GÁBOR, *Repertorium Pontificiorum Documentorum in Regnis Sacrae Coronae Hungariae existentium (1417–1526)* (CVH II/10), Budapest–Róma 2022, n. 365.

⁹¹ FRAKNÓI VILMOS, *Mátyás király magyar diplomatái*, Századok 33 (1899) 1–7. 291–309. 389–410. 773–787. 869–878, 779–780.

⁹² FEDELES TAMÁS, *A Magyar Királyság diplomáciai képviselete a Szentszéknél Mátyás király korában*, Mátyás király és az Egyház, 35–54, 46–47; FEDELES TAMÁS, *Magyarok Rómában Mátyás király korában*, Pécsi Tudományegyetem. Bölcsész Akadémia 3 (szerk. Böhm Gábor–Czeferner Dóra–Fedeles Tamás), Pécs 2019, 187–224, 190. 1471-ben Rómában szenteltette pappá magát, erre lásd FRAKNÓI, *Mátyás király magyar diplomatái*, 780; FEDELES TAMÁS, *Ordinationum documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1523)*. *Ex Libris Formatarum Camerae Apostolicae collecta* (CVH I/18), Budapest–Róma 2021, LXXIV.

⁹³ 1466: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, 140–141. n. 238; 141. n. 239. 1469: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, 144–145. n. 244. 1471: *Cameralia Documenta Pontificia*, I, 148–149. n. 251.

⁹⁴ C. TÓTH NORBERT, *A váci székeskáptalan arcbontológiája 1378–1526*, *Studia Comitatus* 2 (2015) 7–33, 17. Elődjét, Tapolcai Fellértet 1470-ben említették utoljára szigetfői főesperesként, így Mihály akár már 1474-ben, a kölcsön felvételekor is viselhette. Décsényi-Schöngerr Gyula az 1477. dec. 19-én kelt brevét az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt kézirat alapján adta ki, ahol tévesen bácsi kanonokként szerepel: OSzKK Quart. lat. vol. 755, fol. 5v, MVH I/6, 253, lásd még C. TÓTH, *A kalocsa-bácsi főegyházmegye*, 52.

f) Ajánlások

A feltárt brévék között találunk két ajánlólevelet is, amely némileg meglepő, hiszen azok általában a *de curia*-típusú regisztrumkötetekben szoktak nagyobb számban előfordulni. Itt viszont – mivel az ajánlólevél kiállításának igénye kérvényben jelentkezett, ezért – alátámasztva a fentebb leírtakat – regisztrálhatták a *commune*-típusúak közé. Az egyikben IV. Sixtus pápa egy bizonyos Antonius Aloysius velencei polgárt ajánlotta az illető nagybátyja, Péter fia Domonkos pápai írnok és familiáris kérésére I. Mátyás magyar királynak és Gabriele Rangoni egri püspöknek.⁹⁵ A szóban forgó személyek azonosítása nem egyértelmű. Az Antonius Aloysius nevű személy talán Alvise Malombra lehet, aki nemcsak velencei polgárként lett 1484-ben a Serenissima fennhatósága alatt lévő arbei egyházmegye püspöke,⁹⁶ hanem Rangonival való familiáris kapcsolata is igazolható.⁹⁷ Péter fia Domonkos beazonosítása sem egyszerű feladat, bár igen valószínű, hogy azonos azzal a Dominicus Petri nevű scriptorral, aki 1474-ben Iohannes Dominicus nevű unokaöccsét dalmáciai és velencei javadalmakhoz segítette.⁹⁸ Hogy ez a Péter fia Domonkos volt az, aki 1455-ben mint Petrus Dominici de Bucino kamarai írnok tűnt fel, szintén kétséges.⁹⁹

A másik ajánlólevél főszereplője hasonlóképpen rejtélyes. A Rómába érkező és 1477. július 28-án Mátyás magyar királynak és Gabriele Rangoni egri püspöknek címzett ajánlólevelet kérő Mihály pécsi olvasókanonok vezetéknévét a regisztrum írnoka nem tudta a fogalmazványból elolvasni, ezért azt kipontozta.¹⁰⁰ A szakirodalom sem siet a segítségünkre, hiszen Imre és Garázda Péter említései, azaz 1472 és 1478 között eltelt hat évből nem ismerünk pécsi olvasókanonokot.¹⁰¹ Hogy ki lehet e talányos Mihály, azt további kutatások dönthetik majd el.

5. ÖSSZEGZÉS – KITEKINTÉS

A római *Archivio di Stato* két bréveregisztruma a római magyar kutatás számára eddig jószerével ismeretlen forrásokat rejt. Bár minden kétséget kizáróan a pápaságtörténet és a magyar-szentszéki kapcsolatok központjának a Vatikáni Apostoli Levéltár számít, e két kötet is azt bizonyítja, hogy sokszor más itáliai gyűjtemények is őriznek értékes és nélkülözhetetlen dokumentumokat. Másrészt a 15. századi brévék vizsgá-

⁹⁵ *Függelék*, 3. sz.

⁹⁶ FARLATO, *Illirycum sacrum*, V, 262–264; HC II, 92.

⁹⁷ KRISTÓF ILONA, *Estei Hippolit egri segédpüspökei*, kézirat. Köszönöm a szerzőnek, hogy az adatra felhívta a figyelmemet és hogy kéziratába is betekinhettem.

⁹⁸ JADRANKA NERALIĆ, *Central Europe and the Late Medieval Papal Chancery*, *The Long Arm of Papal Authority. Late Medieval Christian Peripheries and Their Communication with the Holy See* (ed. by Gerhard Jaritz–Kirsi Salonen–Torsten Jørgensen), Budapest–New York 2005, 71–88, 86.

⁹⁹ Dominicus Petri de Bucino, RORC, letöltés 2022. 08. 09.

¹⁰⁰ *Függelék*, 14. sz.

¹⁰¹ FEDELES, *A pécsi székeskáptalan*, 379; C. TÓTH, *Garázda Péter*; 6. II.

lata napjainkban újra a kutatások homlokterébe került. SERGIO PAGANO, a vatikáni levéltár prefektusa 2021-ben II. Pál pontifikátusának idejéből fennmaradt legrégebb regisztrumkötet brévéinek regesztában történő kiadásával egy grandiózus sorozatot indított útjára. A figyelemreméltó vállalkozás célja, hogy az 1469 és 1493 között a vatikáni levéltár bréveregisztrumaiban fennmaradt csaknem 10 000 forrás latin nyelvű regeszta formájában a kutatók rendelkezésére álljon.¹⁰² A római magyar kutatás fontos kötelessége, hogy bekapcsolódjon a most elindult tudományos projektbe, mégpedig oly módon, hogy a Vatikánban és az itáliai gyűjteményekben őrzött 15. századi magyar vonatkozású brévék a Kárpát-medence levéltáraiban őrzöttekkel kiegészítve, az egyes forrásokat teljes szövegükben kiadva állhassanak a magyar egyháztörténetírás rendelkezésére.

FÜGGELÉK

I.

Foligno, 1476. szeptember 3.

IV. Sixtus pápa Kozmához, a garamszentbenedeki bencés monostor őréhez

Az esztergomi egyházmegyei Szécsényi Mihály fia János IV. Sixtus pápának előadta, hogy tíz éves korában lépett be a ferences rendbe, amelyet még fogadalma előtt elhagyott, és három évvel ezelőtt vagy akörül a bencés rendbe távozott. Mivel a feljebbvalója egyetértésével úgy döntött, hogy egész életében ebben a rendben kíván szolgálni, ezért – hogy lelkiismeretén könnyíthessen – kérte a pápát helyzete rendezésére. A pápa felmentette minden egyházi büntetés alól, és megengedte számára, hogy élete végéig a bencés rendben maradjon.

(TIT.: *‘Cosme custodi monasterii Sancti Benedicti Strigoniensis diocesis’*. A bal margón: *‘Leonardus Grifus’*.¹⁰³ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 11v – reg.)

Dilecte fili, salutem etc. Pro parte dilecti filii, Iohannis Michaelis de Zecchen Strigoniensis diocesis nobis nuper fuit expositum, quod ipse decennium sue etatis annum agens ordinem Sancti Francisci ingressus est, ab eoque ante tempus sue professionis exivit et ad ordinem Sancti Benedicti se contulit, in quo annis tribus vel circa perseveravit cupitque de consensu superioris sui in eo ordine toto vite sue tempore Altissimo famulari. Subinde quia, sicut eadem expositio subiungebat, aliquo conscientie scrupulo remordetur, nobis humiliter supplicari curavit, dignaremur paterna benignitate super hoc sibi opportune consulere. Quocirca nos, qui vota benefacere cupientium, quantum cum Deo possumus, favore prosequimur, gratioso premissa paterno affectu considerantes devotioni tue per presentes committimus ac mandamus, quatenus dictum Iohannem, si id ad te humiliter petierit, ab omnibus ecclesiasticis censuris et

¹⁰² PAGANO, *Brevia communia*, xxx.

¹⁰³ Leonardus Grifus pápai titkár (*secretarius domesticus*) (1471–1484), FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 397, n. 1504; STENZIG, *Botschaftzeremoniell*, II, 1110.

penis, quas prefata occasione forsitan incurrisset, nostra auctoritate absolvas, et, ut in ordine Sancti Benedicti perpetuo remanere possit, dummodo aliud canonicum non obsistat, dispenses constitutionibus et ordinationibus apostolicis ceterisque in contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque. Datum Fulgini, die III Septembris 1476, anno VI.

2.

Foligno, 1476. szeptember 3.

IV. Sixtus pápa Jánosboz, a garamszentbenedeki bencés monostor apátjához

A pécsi egyházmegyei Patacsi András fia Bertalan IV. Sixtus pápának előadta, hogy egykor a pécsi domonkosok Szent Tamás-konventjében fogadalmat tett. Mivel bizonyos idő eltelte múlva az őt kínzó fejfájás miatt ott nyugalomban élni tovább nem tudott, ezért a felettesétől engedélyt kapott arra, hogy bármely más rendbe átmehet, kivéve a bencéseket. Ő mégis a bencés rendbe lépett be, öltözetüket magára öltötte és már mintegy négy éve ott él. Mivel úgy döntött, hogy egész életében ebben a rendben kíván szolgálni, ezért – hogy lelkiismeretén könnyíthessen – kérte a pápát helyzete rendezésére. A pápa felmentette minden egyházi büntetés alól, és megengedte számára, hogy élete végéig a bencés rendben maradjon.

(TIT.: *Iohanni abbati monasterii Sancti Benedicti Strigomiensis diocesis*.¹⁰⁴ A bal margón: *Leonardus Grifus*.¹⁰⁵ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 11v–12r – reg.)

Dilecte fili, salutem etc. Pro parte dilecti filii Bartholomei Andree de Pathos Quinqueecclesiensis diocesis nobis nuper fuit expositum, quod dudum in conventu Sancti Thome martyris ordinis Predicatorum¹⁰⁶ professionem emisit, ac postmodum certo elapso tempore cum ob egritudinem capitis, qua vexabatur, cum quiete sua ibi vivere non valeret, licentiam a suo superiore obtinuit, ut ad omnem alium ordinem, preterquam Sancti Benedicti transire posset. [fol. 11v] Et hoc non obstante ordinem nigrorum dicti Sancti Benedicti intravit habituque illius assumpto per annos circiter quatuor perseveravit cupitque toto vive sue tempore Altissimo famulari. Subinde, ut supra, mutatis mutandis usque in finem. Datum, ut supra.

¹⁰⁴ János garamszentbenedeki apát (1476–1510), PRT XII/B, 107–112.

¹⁰⁵ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹⁰⁶ A pécsi Szent Tamás domonkos kolostor, *A pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*, szerk. FEDELES TAMÁS–SARBAK GÁBOR–SÜMEGI JÓZSEF, Pécs 2009, 371–372.

3•

Róma, 1476. október 29.

IV. Sixtus pápa a magyar királyhoz

IV. Sixtus pápa Antonius Aloysius velencei polgárt, Péter fia Domonkos pápai úrnok és familiáris unokaöccsét I. Mátyás magyar királynak – és *mutatis mutandis* Gabriele Rangoni egri püspöknek – ajánlja.

(TIT.: 'Regi Hungarie'.¹⁰⁷ A bréve szövege alatt: 'Simile mutatis mutandis episcopo Agriensi'.¹⁰⁸ A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹⁰⁹ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 92r – reg.)

Carissime in Christo fili noster, salutem etc. Dilectus filius Antonius Aloysius, civis Venetus, dilecti filii Dominici Petri scriptoris et familiaris nostri nepos petiit nuper a nobis litteras commendationis ad tuam serenitatem, ad quam se asserit profecturum. Quare intuitu dicti familiaris nostri ipsius precibus annuentes eundem maiestati tue commendamus. Gratum habituri, si in occurrentiis suis clementer a te, quantum honestas patietur, adiutus fuerit. Datum Rome, die XXIX Octobris 1476, anno VI°.

4•

Róma, 1476. november 1.

IV. Sixtus pápa a zágrábi püspökböz

IV. Sixtus pápa Szentlászlói (Tíz) Osvát zágrábi püspökkel tudatja, hogy Marócsai Domonkos fia Balázs főesperesnek, zágrábi kanonoknak egy bullájában már megengedte, hogy – jöllehet nincs áldozópappá szentelve – a zágrábi káptalanban és minden más egyházi testületben, amelyben javadalommal bír és a jövőben bírni fog, szava lehet, mind a magán, mind a nyilvános cselekményeken, tanácskozásokon és pecsételéseken jelen lehet, bármilyen javadalomból, annak jövedelméből, a napi elosztásokból és hasznából – még a pecsételési pénzből is – sértetlenül és ellentmondás nélkül úgy részestilhet, mintha már fel lenne szentelve. Mivel a zágrábi káptalan ezt a bullát vonakodik kihirdetni és végrehajtását fellebbezés ürügyén megakadályozni igyekezik, a pápa meghagyja a püspöknek, hogy ügyeljen a bullában foglaltak betartására.

(TIT.: 'Episcopo Zagabricensi'.¹¹⁰ A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹¹¹ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 101r – reg.)

Venerabilis frater, salutem etc. Videbit fraternitas tua certas nostras plumbatas litteras dilecto filio Blasio Dominici archidiacono et istius tue ecclesie canonico¹¹² conces-

¹⁰⁷ I. (Hunyadi) Mátyás magyar (1458–1490) és cseh (1469–1490) király.

¹⁰⁸ Gabriele Rangoni pápai követ (1467–1479), egri püspök (1476–1486), C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 49; BLASI, *Rangoni*; KRISTÓF, *Gabriele Rangone*.

¹⁰⁹ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹¹⁰ Szentlászlói (Tíz) Osvát zágrábi püspök (1466–1499), C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 127.

¹¹¹ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹¹² Marócsai Balázs kánonjogi doktor, zágrábi kanonok (1460–1495), kemléki főesperes (1476–1495). TKALČIĆ, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*, II, 360. 398. 493; MNL-OL DL 49 380; MNL-OL DF

sas, per quas inter alia volumus, ut absque eo, quod in sacris ordinibus constitutus non sit, vocem in capitulo dicte ecclesie et quarumcunque aliarum ecclesiarum, in quibus idem Blasius beneficia obtinet et imposterum forsan obtinebit, active et passive habere possit, et in omnibus actibus tam privatis, quam publicis, etiam consiliis et sigillationibus interesse et intervenire necnon fructibus, redditibus et proventibus ac quotidianis distributionibus gaudere et quecumque alia emolumenta, etiam ratione sigilli capitularis, cum ea integritate et absque ulla prorsus contradictione gaudere et percipere possit atque debeat, ac si in eisdem sacris ordinibus constitutus esset et alias, prout in dictis ^anostris litteris^a plenius continetur. Cum autem nuper acceperimus, quod dilecti filii, capitulum prefate ecclesie litteris nostris parere recusant et illarum executionem pretextu eorum desuper appellationum impedire nituntur, et nostre omnino intentionis sit, ut littere ipse suum debitum sortiantur effectum, eidem fraternitati tue committimus et mandamus, ut illas iuxta formam atque tenorem, auctoritatem nostram, etiam censuram ecclesiasticam et alia iuris remedia firmiter observari faciat reiectis quibuscumque appellationibus non obstantibus etc. Datum Rome, die primo Novembris 1476, anno sexto.

^{a-a} Javitva, eredetileg 'litteris nostris'.

5.

Róma, 1476. november 1.

IV. Sixtus pápa a zágrábi káptalanhoz

Marócsai Domonkos fia Balázs főesperesnek, a kánonjog doktorának, zágrábi kánoknak bullájában már megengedte, hogy – jóllehet nincs áldozópappá szentelve – a zágrábi káptalanban és minden más egyházi testületben, amelyben javadalommal bír és a jövőben bírni fog, szava lehet, mind a magán, mind a nyilvános cselekményeken, tanácskozásokon és pecsételéseken jelen lehet, bármilyen javadalomból, jövedelméből, a napi elosztásokból és haszonból – még a pecsételési pénzből is – sértetlenül és ellentmondás nélkül úgy részesülhet, mintha már fel lenne szentelve. A pápa a káptalannak brevéje által és kiközösítés terhe mellett már korábban is meghagyta, hogy a Balázs kánok számára kiállított bulla szerint járjanak el. Az említett Balázs panaszaiból azonban arról értesült, hogy a káptalan ezt a bullát vonakodik kihirdetni és a végrehajtását fellebbezés ürügyén megakadályozni igyekszik. Ezen csodálkozóan kiközösítés terhe mellett ismét megparancsolja a bullában foglaltak betartását.

(TIT.: 'Capitulum Zagabriensi'. A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹¹³ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 150rv – reg.)

Dilecti filii, salutem etc. Alias certis nobis suadentibus causis inter alia per [fol. 150r] quasdam litteras concessimus dilecto filio, Blasio Dominici de Moraucha decretorum doc-

257 089. Padovában avatták doktorrá 1467 folyamán, lásd HARASZTI SZABÓ–KELÉNYI, *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken*, 215. n. 460. *Allantica* sírkövére lásd MIKÓ, *Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon*, 386.

¹¹³ Leonardus Grifus pápai titkár.

tori, archidiacono et istius ecclesie^a canonico¹¹⁴ absque eo, quod in sacris ordinibus constitutus foret, vocem in capitulo eiusdem ecclesie et quarumcunque aliarum, in quibus ipse Blasius beneficia obtinebat et pro tempore forsitan obtineret, active et passive habere posset, et in omnibus actibus tam privatis, quam publicis, etiam consiliis et sigillationibus interesse et intervenire necnon fructibus et redditibus quoque et proventibus ac quotidianis distributionibus gaudere et quecunque alia emolumenta etiam ratione sigilli capitularis cum ea integritate et sine ulla prorsus contradictione percipere posset atque deberet, ac si in eisdem sacris ordinibus constitutus esset, vobisque et cuilibet vestrum per alias nostras in forma brevis litteras sub excommunicationis pena mandavimus, ut ipsas priores litteras nostras iuxta illarum formam atque tenorem observare deberetis et ab aliis observare faceretis, prout in singulis litteris plenius continetur. Nuper autem, cum ex querela dicti Blasii acceperimus, quod ipsas litteras nostris nondum parere voluistis, sed ad illarum executionem impediendam certas appellaciones confixistis non attendentes censuras apostolicas in predictis litteris contentas, unde satis admirati sumus, quod mandata nostra et nostram desuper voluntatem, quam ex prefatis litteris percipere facile potuistis, ita parvi feceritis, ut vobis omnibus et singulis predictis harum serie sub excommunicationis late sententie pena mandamus, ut dictas litteras eidem Dominico^b ex certis causis animum nostrum rationabiliter monentibus concessas iuxta earum formam atque tenorem inviolabiliter observetis et observari faciatis in contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, die III Decembris 1476, anno VI°.

^a Utána kihúzza: 'doctor?'. ^b Sic! Helyesen: 'Blasio'.

6.

Róma, 1477. január 4.

IV. Sixtus pápa az egri püspökhöz

IV. Sixtus pápa tudatja Gabriele Rangoni egri püspökkel, hogy I. Mátyás magyar és cseh király óhajára a magyarországi monostorok megreformálása érdekében alkalmas vizitátorokat küld, és mivel úgy tudja, hogy a csúti és a zsámbéki premontrei monostorok elhagyatottá váltak, meghagyja neki, hogy az említett monostorokat vizitálja, oda pálos szerzeteseket vezessen be, és ehhez minden felhatalmazást megad számára.

(TIT.: 'Episcopo Agriensi'.¹¹⁵ A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹¹⁶ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 181v – reg. TRANS.: IV. Sixtus pápa, 1480. ápr. II. AAV Reg. Vat. vol. 622, fol. 173v–174r. TRANS.: MNL-OL DL 37014. (MKA Acta Paul., Csut fasc. 1, n. 1.) ED.: MREV III, 264, n. 402; DAP III, 302, n. 1412; CENCI, *Supplementum*, II, 51–52, n. 93. REG.: NEMES, *Repertorium*, n. 359.)

Venerabilis frater, salutem etc. Pro Dei honore et religionis conservatione cupientes monasteria in regno Hungarie consistentia reformare et ad regularem observanti-

¹¹⁴ Marócsai Balázs kánonjogi doktor, zágrábi kanonok (1460–1495), kemléki főesperes (1476–1495).

¹¹⁵ Gabriele Rangoni pápai követ (1467–1479), egri püspök (1476–1486).

¹¹⁶ Leonardus Grifus pápai titkár.

am reducere, quemadmodum etiam carissimus in Christo filius noster, Matthias Hungarie et Boemie rex illustris desiderare videtur, ordinavimus propediem mittere istuc idoneos et opportunos^a reformatores, cum quibus etiam nonnullos monachos Italos ad effectum premissorum iuxta etiam prefati regis desiderium mittemus^b. Et quia accepimus^c de Chethth et de Sambok^c preposituras¹¹⁷ ordinis Premonstratensis usque adeo derelictas esse, ut nisi celeri occurratur remedio, in totale penitus desolationem sint^d cito perventure, idcirco ex pastoralis^e ministerii debito ad hec vigilanter^f intendentes fraternitati tue harum [fol. 181r] serie committimus et mandamus, ut interim preposituras ipsas dumtaxat visites ibidemque monachos ordines Sancti Pauli Primi Heremite inducas et illas, prout expediens esse cognoveris, reformes. Super quo plenam tibi concedimus facultatem non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis statutisque prepositurarum et ordinis predictorum ceterisque contrariis quibuscunque. Datum Rome, die IIII Ianuarii 1477, anno sexto.

^a A kéziratban: 'oportunos'. | ^b Az átírásban: 'mittendos'. | ^{c-c} Az átírásban: 'de Sambok et Chethth'. | ^d Utána kihúzza: 'cui'. | ^e Az átírásban: 'bistoris'. | ^f A kiadásban (MREV): 'vigilantes'.

7.

Róma, 1477. január 25.

IV. Sixtus pápa a magyar királyhoz

IV. Sixtus pápa tudatja Mátyás magyar királlyal, hogy Ióánnész Argüropulosz – akit tudása és tisztessége miatt atyai pártfogásába vett – előadta neki, hogy egykor kölcsönadott 300 dukátot Garázda Péter pozsegai prépostnak, amelyet még mindig nem kapott vissza, jóllehet gyakran kérte. A pápa kéri tehát a magyar királytól, hogy járjon közben a pénz visszafizetése érdekében.

(TIT., fol. 220r: 'Regi Hungarie'.¹¹⁸ A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹¹⁹ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 220rv – reg.)

Carissime in Christo fili noster, salutem etc. Est apud nos dilectus filius Iohannes Argiropilus,¹²⁰ quem propter doctrinam et integritatem suam paterna in Domino caritate complectimur ac favoribus opportunis libenter prosequimur. Is, ut nobis exposuit, mutuo dedit Petro Garzada, preposito Sancti Petri de Posega¹²¹ ducatos tercentos auri, quos adhuc recuperare non potuit, licet repetierit sepius, et nos pro ea re scripserimus. Quare maiestatem tuam hortamur in Domino requiri-

¹¹⁷ A csúti és a zsámbéki premontrei prépostság, DAP I, 56–58; DAP III, 300–303.

¹¹⁸ I. (Hunyadi) Mátyás magyar (1458–1490) és cseh (1469–1490) király.

¹¹⁹ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹²⁰ Ióánnész Argüropulosz (1415 k.–1487), görög származású filozófus, a firenzei egyetem professzora, BIGI, *Argiropulo*. Magyarországi kapcsolataira lásd PAJORIN, *Argüropulosz magyar bívei*; MOLNÁR, *Garázda Péter*, 82–87.

¹²¹ Garázda Péter pozsegai prépost (1465–1498), C. TÓTH, *Garázda Péter*; MOLNÁR, *Garázda Péter*; C. TÓTH–TERNOVÁČ, *Káptalanok a Drávántúlon*, 113.

musque attente, velit homini nobis caro et litterato in re iusta opportune^a adesse ad hanc pecuniam consequendam, ne ex benignitate et beneficio iactura tam gravi, quod iniquum esset, afficiatur, faciet serenitas tua rem laude dignam ac nobis gratam. Datum, ut supra.

^a A kéziratban: 'oportune'.

8.

Róma, 1477. január 25.

IV. Sixtus pápa Gábor egri püspökböz

IV. Sixtus pápa tudatja Gabriele Rangoni egri püspökkel a 7. sz. bréve ügyét. Meghagyja neki, hogy emlékeztesse Garázda Pétert Ióánnész Argüropulosz felé fennálló tartozásának kiegyenlítéséről, ha pedig késlekedne vagy elmulasztaná megtenni, kényszerítse rá a javadalmaiból származó jövedelem elvételével.

(TIT.: 'Gabrieli episcopo Agriensi, oratori nostro'.¹²² A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹²³ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 220v – reg.)

Venerabilis frater, salutem etc. Est apud nos – ^asimile usque ad: nos^a scripserimus. Quocirca fraternitati tue presentium tenore committimus ac mandamus, quatenus facta tibi fide summarie de huiusmodi debito ipsum Petrum¹²⁴ ad satisfactionem debitam eidem Iohanni¹²⁵ vel suo procuratori impendendam nostra auctoritate moneas, et si id facere distulerit vel neglexerit, per subtractionem fructuum suorum beneficiorum compellas et cogas in contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque. Datum, ut supra.

^{a-a} Aláhúзва.

¹²² Gabriele Rangoni pápai követ (1467–1479), egri püspök (1476–1486).

¹²³ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹²⁴ Garázda Péter pozsegai prépost (1465–1498).

¹²⁵ Ióánnész Argüropulosz.

9.

Róma, 1477. január 30.

IV. Sixtus pápa az egri püspökhöz

IV. Sixtus pápa tudatja Gabriele Rangoni egri püspökkel, hogy a Római Kúriánál lévő Medici és Pazzi kereskedők Kelemen fia Imre boszniai prépostot és bácsi kanonokot, valamint Mihály főesperest és váci kanonokot bizonyos kölcsönök visszafizetésének elmulasztása miatt kiközösítették. Ezért a pápa meghagyja a püspöknek, hogy a neki küldött kiközösítő leveleket hirdesse ki, és a kiközösítetteket a levelek tartalma szerint kényszerítse a kölcsön visszafizetésére.

(TIT., fol. 236r: 'Episcopo Agriensi'.¹²⁶ A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹²⁷ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 236rv – reg.)¹²⁸

Venerabilis frater, salutem etc. Cum dilecti filii de Medicis et de Pactiis ac socii, mercatores nostram Romanam Curiam sequentes, sicut nobis exponi curarunt, quosdam Emericum Clementis, prepositum ecclesie Boznensis canonicumque Bachiensem,¹²⁹ et Michaellem, archidiaconum et canonicum ecclesie Waciensis¹³⁰ ob non solutionem certarum pecuniarum eis mutuo concessarum fecerint excommunicari, aggravari et reaggravari, et nunc litteras excommunicatorias et reaggravatorias illuc mittant. Nos equitati convenire censes, ut eis debiti et opportuni favores impendantur, fraternitati tue committimus per presentes et mandamus, quatenus litteras ipsas publicari, ubi expediens fuerint, ipsosque excommunicatos, prout sunt, denunciare procures ac facias Emericumque et Michaellem prefatos ad debitam mutui predicti satisfactionem iuxta litterarum ipsarum tenorem compellas, itaque mercatores ipsi, quod suum est, consequi possint non obstantibus in contrarium facientibus quibuscunque. Datum Rome, die XXX Ianuarii 1477, anno sexto.

¹²⁶ Gabriele Rangoni pápai követ (1467–1479), egri püspök (1476–1486).

¹²⁷ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹²⁸ Ugyanebben az ügyben 1477. dec. 19-én is írt IV. Sixtus pápa I. Mátyás királynak, ELTE EKK Ms. G 39. („nagyobb” Nádasdy-kódex) fol. 194v [MNL-OL DF 283 386]; OSzKK Quart. lat. vol. 755, fol. 5v (1477. szept. 19-ei datálással), MVH I/6, 253; NEMES, *Repertorium*, n. 365.

¹²⁹ Kelemen fia Imre bácsi kanonok (1466–1476) C. TÓTH, *A kalocsa-bácsi főegyházmegye*, 67; boszniai prépost (1469–1477), *Cameralia Documenta Pontificia*, I, 144–145, n. 244; C. TÓTH–TERNOVÁČZ, *Káptalanok a Drávántúlon*, 21.

¹³⁰ Valószínűleg Mihály szigetfői főesperesről lehet szó, C. TÓTH, *A váci székeskáptalan*, 17.

I O.

Róma, 1477. június 11.

IV. Sixtus pápa Ilonához, Frangepán Zsigmond özvegyéhez

IV. Sixtus pápa tudatja Ilonával, Frangepán Zsigmond zenggi ispán özvegyével, hogy Leonello Chierigato arbei püspök tájékoztatása szerint az arbei püspökség tizedeit és néhány jogát – amelyről házastársa, Zsigmond gróf az előző püspökkel korábban már megállapodást kötött – elfoglalta. A pápa felkéri Ilonát, hogy hagyjon fel a foglalással és a püspökséget jogaiban állítsa vissza, máskülönben kénytelen lesz a püspökség kártalanításáról gondoskodni.

(TIT.: 'Helene relicte quondam Sigismundi de Frangapanibus comitis Segnie'. A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹³¹ ASR Acquisiti e doni, busta 27/1, n. 31, fol. 221r – reg.)

Dilecta in Christo filia, salutem etc. Ex relatione venerabilis fratris Leonelli episcopi Arbensis¹³² intelleximus devotionem tuam occupare nonnulla iura et decimas ad ecclesiam suam Arbensem spectantia, super quibus etiam, tanquam super bonis ecclesiasticis olim Sigismundus consors tuus quandam compositionem cum eiusdem episcopi predecessore, sicut accepimus, fecerat. Profecto dilecta in Christo filia hec valde, si ita sit, onerant conscientiam tuam et anime tue magnum generant periculum. Deberes pro tuo honore et reverentia Dei, quandoquidem catholici et devoti animi es, talia nedum non facere, sed ne ab aliis fiant tolerare. Nam sacrorum [fol. 221r] canonum etiam instituta prohibent in alienam messem falcem immittere. Nos autem pro pastoralis officio debemus indemnitati quarumlibet ecclesiarum consulere et animarum periculis obviare, quamobrem duximus te paterne monendam, quam hortamur et requirimus, ut ab huiusmodi occupatione desistas et anime tue salutem, que unicuique catholice et pie menti preceteris cure esse debet, non postponas, decimas et iura Arbensis ecclesie hactenus occupata, quemadmodum honestatis et iustitie debitum exigit, relaxes et restituas et ea libere ipsi ecclesie deinceps relinquant, ab occupationeque desistas et episcopum ipsum, quem nos paterna plurimum benevolentia ob eius probitatem et doctrinam prosequimur, carum habeas et favore prosequaris, placebit id omnipotenti Deo et tibi cedere ad laudem nosque id gratum habemus, alioquin pro debito nostro pastoralis cogemur per acriora remedia indemnitati ipsius ecclesie providere, que tu pro catholico animo tuo tuoque honore considerare debes. Datum Rome, die XI Iunii 1477, pontificatus nostri anno sexto.

¹³¹ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹³² Leonello Chierigato arbei püspök (1472–1484), HC II, 92.

I I.

Róma, 1477. június II.

IV. Sixtus pápa Korbáviai János grófhoz

Regesztáját lásd az imént, 10. sz.

(TIT.: 'Iobanni comiti Corbavie'. A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹³³ ASR Acquisiti e doni, busta 27/1, n. 31, fol. 221rv.)

Dilecte fili, salutem etc. Intelleximus ex relatione venerabilis fratris Leonelli episcopi Arbensis¹³⁴ te occupare et detinere nonnulla iura et decimas ad ecclesiam suam Arbensem spectantia, quod si verum est, multum conscientiam tuam onerat et grave anime tue preiudicium generat, deberes, ut supra.

I 2.

Róma, 1477. június II.

IV. Sixtus pápa a zárai érsekhez vagy általános helynökökhez

IV. Sixtus pápa tudatja Maffeo Vallaresso zárai érsekkel, hogy Leonello Chieregato arbei püspök előadta neki, hogy Korbáviai János és Ilona, Frangepán Zsigmond özvegye az arbei püspökség néhány jogát és tizedeit, valamint a nonnai és a korbáviai püspök az arbei egyházmegye egy bizonyos részét jogtalanul elfoglalta. A pápa az arbei püspök kérvényeinek engedve megbízta az érseket, hogy az említett Jánost, Ilonát és a püspököket – akár egyházi büntetés segítségével – vegye rá arra, hogy a jogtalan foglalásokat adják vissza és a későbbiekben ettől tartózkodjanak.

(TIT., fol. 221v: 'Archiepiscopo Iadrensi¹³⁵ vel eius in spiritualibus generali vicario'. A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹³⁶ ASR Acquisiti e doni, busta 27/1, n. 31, fol. 221v–222r – reg.)

Venerabilis frater, salutem etc. Pro pastoralis officio ad ea prompto studio incendere debemus, que conservationem ecclesie et iurium earundem concernunt. Cum igitur venerabilis frater Leonellus episcopus Arbensis¹³⁷ nobis exposuerit, quod a Iohanne comite Corbavie et ab Helena, relicta quondam Sigismundi de Franganibus^a comitis Segnie nonnulla iura et decimas ac a Nonensi¹³⁸ et Corbaviensi¹³⁹ episcopis certa pars diocesis sue Arbensis ecclesie indebite occupatur, proptereaque illa recuperare intendat. Nos eius propositum commendantes et quantum possumus confovere cupientes prefati quoque episcopi honestis in hac parte supplicationibus

¹³³ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹³⁴ Leonello Chieregato arbei püspök (1472–1484).

¹³⁵ Maffeo Vallaresso (1450–1494) zárai érsek, HC II, 166; MELCHIORRE, *Vallaresso*, i.iii.

¹³⁶ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹³⁷ Leonello Chieregato arbei püspök (1472–1484).

¹³⁸ Giorgio Difnico nonai püspök (1475–1523), FARLATO, *Illirycum sacrum*, IV, 223–225; HC II, 204.

¹³⁹ A korbáviai – 1461-től modrusi – püspök, Nicholaus Machinensis volt, C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi arcbontológiája*, 78.

inclinati fraternitati tue harum serie iniungimus, ut^b Iohannem et Helenam, ad quos etiam impresentiarum desuper scribimus, ac etiam episcopos prefatos nostro nomine moneas, et quibus poteris, rationibus inducere studeas, ut occupata restituant et deinceps abstineant suoque honori et animarum saluti consulant, quoniam hec sine offensa Dei fieri non possunt. Speramus illos etiam per te monitos debito suo satisfacturos, quod si secus eveniret, per presentes tue fraternitati committimus, ut causam occupationis premisse auctoritate nostra audias, intelligas et cognoscas vocatis vocandis fineque debito termines faciens, quod iustitia mediante decreveris inviolabiliter per censuram ecclesiasticam et alia iuris oportuna remedia observari non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ceterisque contrariis quibuscunque. Datum Rome, die XI Iunii 1477, anno sexto.

^a *Sic!* ^b Utána kihúzva: ‘ac’.

13.

Róma, 1477. július 15.

IX. Sixtus pápa a magyar királyhoz

IV. Sixtus pápa kéri Mátyás magyar királyt, hogy védje meg az esztergomi káptalant a jogaikat, joghatóságaikat, tizedeiket és más javaikat jogtalanul háborgatóktól.

(TIT.: ‘Regi Hungarie’.¹⁴⁰ A bal margón: ‘Leonardus Grifus’.¹⁴¹ ASR Acquisiti e doni, busta 27/1, n. 31, fol. 287r.)

Carissime etc. Libenter maiestati tue res ecclesiasticas commendare solemus, quoniam religiosi catholicique animi princeps es. Itaque honestis dilectorum filiorum capituli ecclesie Strigoniensis supplicationibus inclinati celsitudinem tuam hortamur in Domino, ut ipsos suscipias commendatos eosque protegas et defendas, quatinus contra omnes indebitos molestatores et perturbatores occasione suorum iurium, iurisdictionum, decimarum aliorumque honorum opportunos^a favores tuos sentiant nec a quoque indebite opprimantur. Erit res Deo accepta tueque serenitati convenientissima et nobis etiam propter iustitiam pergrata. Datum Rome, die XV Iulii 1477, anno VI°.

^a A kéziratban: ‘oportunos’.

¹⁴⁰ I. (Hunyadi) Mátyás magyar (1458–1490) és cseh (1469–1490) király.

¹⁴¹ Leonardus Grifus pápai titkár.

14.

Róma, 1477. július 28.

IV. Sixtus pápa a magyar királyhoz

IV. Sixtus pápa Mátyás magyar királynak – és *mutatis mutandis* Gabriele Rangoni egri püspöknek – ajánlja Mihály pécsi olvasókanonokot, aki Rómába érkezve ezt kérte a pápától.

(TIT.: *'Regi Hungarie'*.¹⁴² A bréve szövege alatt: *'Simile mutatis mutandis episcopo Agriensi'*.¹⁴³ A bal margón: *'Leonardus Grifus'*.¹⁴⁴ ASR Acquisiti e doni busta 27/1, n. 31, fol. 307v – reg.)

Carissime in Christo fili noster, salutem etc. Venit Romam dilectus filius Michael de -----^a lector et canonicus Quinqueecclesiensis humiliterque supplicari nobis curavit, dignaremur eum tue celsitudini, cuius se capellanum asserit, commendare, admisimus eius preces pro solita huius Sancte Sedis benignitate, itaque ipsum tibi in Domino commendamus. Datum Rome, die XXVIII Iulii 1477, anno VI°.

^a A nevet regisztrum írnoka kipontozta.

15.

Róma, 1477. augusztus 22.

IV. Sixtus pápa a kalocsai érsekhez

IV. Sixtus pápa meghagyja Matucsinai Gábor kalocsai érseknek, hogy a Magyarországon tevékenykedő domonkos rendet – amelyet sokan akadályoznak az Apostoli Szentszék kiváltságai szerint végzett lelképásztori szolgálatukban – védje meg, az ellentmondókat pedig egyházi büntetések vagy más jogi eszközök által mindettől tiltsa el.

(TIT.: *'Archiepiscopo Collocensi'*.¹⁴⁵ A bal margón: *'Leonardus Grifus'*.¹⁴⁶ ASR Acquisiti e doni, busta 27/1, n. 31, fol. 365v–366r – reg.) TRANS.: Matucsinai Gábor kalocsai érsek, 1478. jan. 15. ANR Sibiu, Colectia de arte fasciculate, G. Probleme religioase, n. 72, f. 6. REG.: NEMES, *Repertorium*, n. 362.)

Venerabilis frater, salutem etc. Queruntur dilecti filii, religiosi ordinis Predicatorum in regno Hungarie Altissimo famulantes se a plerisque sepenumero impediri, quominus privilegiis et indultis a Sede Apostolica ordini locis et personis eorum concessis fruantur et gaudeant, in dicte sedis contemptum et ipsorum gravem iniuriam et iacturam, supplicari proinde nobis fecerunt humiliter, ut pro ministerio pastoralis opportuna^a super premissis sibi consulere dignaremur. Quocirca nos huiusmodi supplicationibus in Domino annuentes deque tue fraternitatis pietate et probitate precipuam

¹⁴² I. (Hunyadi) Mátyás magyar (1458–1490) és cseh (1469–1490) király.

¹⁴³ Gabriele Rangoni pápai követ (1467–1479), egri püspök (1476–1486).

¹⁴⁴ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹⁴⁵ Matucsinai Gábor kalocsai érsek (1471–1478), C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 35.

¹⁴⁶ Leonardus Grifus pápai titkár.

in Domino fiduciam obtinentes eidem tue fraternitati presentium tenore [fol. 366r] committimus et mandamus, quatinus prefatis religiosis efficacis presidii favore assistens non permittas eos a quoque preter formam indultorum et privilegiorum huiusmodi molestari. Contradictores quoslibet per censuras ecclesiasticas et alia iuris oportuna remedia compescendo in contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque. Datum Rome, die XXII Augusti 1477, anno VI°.

^a A kéziratban: 'oportune'.

16.

Róma, 1477. augusztus 22 u.

IV. Sixtus pápa minden keresztény bűvöböz

IV. Sixtus pápa Nicolaus Machinensis modrusi püspök kérésére kijelenti, hogy – mivel a modrusi püspökség a török betörések miatt jövedelmeiben megfogyatkozott, valamint a székváros és az egyházmegye lakossága a töröktől való félelem miatt a szentévi búcsúikért Rómába nem mehetett – a következő Nagyboldogasszony ünnepén és annak oktávján a székesegyházban búcsút engedélyez.

(A brève szövege felett: 'Patens'. A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹⁴⁷ ASR Acquisiti e doni, busta 27/1, n. 31, fol. 366v – reg.)

Universis et singulis presentes litteras inspecturis, salutem etc. Pro ministerio pastoralis officii ad ea semper libenter intendimus, ex quibus spiritualis fidelium consolatio, ecclesiarum utilitas et salus provenit animarum. Quocirca paterno affectu considerantes, quod ecclesia Modrusiensis propter vicinitatem infidelium Turchorum, illorum incursiones in fructibus mense episcopalis valde est diminuta, populique civitatis et diocesis illius instante ipsorum Turcorum metu ad consequendas iobile^a indulgentias aliam Urbem nostram petere commode nequiverunt, venerabilis fratris Nicolai episcopi Modrusiensis piis et devotis in hac parte supplicationibus inclinati spiritualis dono gratie eos duximus prosequendas de omnipotentis igitur Dei misericordia et Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi omnibus et singulis Christifidelibus, qui in festo Assumptionis Beatissime Virginis Marie proxime futuro et eius octava dumtaxat dictam ecclesiam devote visitaverint et de bonis sibi a Deo collatis grata ac caritativa subsidia pro restauratione fructuum predictae mense et intentione ipsius ecclesie erogaverint ac ad id manus porrexerint ...^b

^a Sic! ^b A kötet további lapjai elvesztek.

***

¹⁴⁷ Leonardus Grifus pápai titkár.

17.

Róma, 1476. november 21.

IV. Sixtus pápa a magyar királyhoz

IV. Sixtus pápa tudatja a magyar – helyesen IV. Eduárd angol – királlyal, valamint *mutatis mutandis* a salisburyi káptalannal és Thomas Bouchier canterbury érsekkel, hogy James Goldwell norwichi püspöki kinevezése által megüresedett salisburyi dékánsságot korábban Stefano Nardini bíboros, milánói érsek számára rezerválta. Mivel a javadalmat Nardini még nem tudta elfoglalni, ezért a pápa meghagyja a királynak, hogy a dékánsság birtokba vételében segítse a bíborost.

(ТIT.: 'Regi Hungarie'. A bréve szövege alatt: 'Simile ad capitulum dicte ecclesie, ut eum recipiant. Simile ad cardinalem Cantuariensem,¹⁴⁸ ut maiestati regie persuadeat et instet, ne sit opus ad censuras devenire etc.'. A bal margón: 'Leonardus Grifus'.¹⁴⁹ ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 128^{rv} – reg.)

Carissime in Christo fili noster, salutem etc. Dudum dilecto filio nostro Stephano tunc Sancti Adriani, nunc Sancte Marie in Transtiberim tituli presbitero cardinali Mediolanensi¹⁵⁰ decanatum ecclesie Saresbiriensis, tunc per promotionem^a de persona dilecti filii Iacobi Goldouoil,¹⁵¹ olim illius decani ad ecclesiam Noruicensem auctoritate apostolica factam vacantem et propterea dispositioni nostre reservatum commendavimus, prout in litteris et superinde fulminatis processibus latius continetur, et cum idem cardinalis, quod negligentie eorum, qui hac de causa ad maiestatem tuam fuerunt, potiusquam ipsius maiestatis tue, quam semper huic Sancte Sedi devotam et revertentem cognovimus, imputandum arbitramur, [fol. 128^r] possessionem dicti decanatus adhuc adeptus non sit, eandem maiestatem tuam pro huius sedis honore iterato hortari volumus, ut velit effectualiter operari, ut ipse cardinalis tibi et regno tuo deditissimus dicti decanatus possessionem liberam et pacificam sine ulteriori mora assequatur, in quo nobis faciet rem gratissimam, sicuti etiam ex dilecto filio Iohanne Huseman¹⁵² notario et nuntio nostro latius intelliges. Datum etc. Rome, apud Sanctum Petrum, die XXI Novembris 1476, anno sexto.

^a Utána kihúzza: 'dilecti filii?'

NEMES GÁBOR

¹⁴⁸ Thomas Bouchier canterbury érsek (1454–1486), bíboros (1467–1486), HC II, 14. 117.

¹⁴⁹ Leonardus Grifus pápai titkár.

¹⁵⁰ Stefano Nardini (1420 k.–1484), Milánó érseke (1461–1484), a *S. Adriano* diakónus (1473–1476), majd a *S. Maria in Trastevere* presbiter (1476–1484) bíborosa, HC II, 17. 188; ESPOSITO, *Nardini*.

¹⁵¹ James Goldwell, Salisbury dékánja (1463–1472), Norwich püspöke (1472–1499), IV. Eduárd angol király titkára, HC II, 205.

¹⁵² Iohannes Huseman, *procurator et notarius Rote és abbreviator*, RORC, letöltés 2022. 06. 27.

ISMERETLEN KONZISZTORIÁLIS FORRÁS 1502-BŐL

Egri segédpüspöki *processus informativus* a modenai Este-levéltárban*

I. A KONZISZTORIÁLIS ELJÁRÁS

A pápai konzisztórium elé kerülő főpapelöltek számos névvel illetett kánoni vizsgálatát (*processus informativus/inquisitionis* avagy *processus canonicus/consistorialis*) a Trentói/Trienti Zsinat intenciói alapján 1591-ben XIV. Gergely szabályozta és tette a pápai centralizáció, valamint a püspökközpontú trienti reformkatolicizmus megvalósításának egyik hathatós eszközévé. Az eljárást 1627 folyamán VIII. Orbán reformálta meg.¹ A kánonjogilag aprólékosan szabályozott folyamat eredménye a közjegyzőileg hitelesített jegyzőkönyv, melynek megléte nélkül konzisztoriális javadalom nem volt adományozható. A jegyzőkönyvet több bíborosnak (*Capita Ordinum*) és az előterjesztésben illetékes bíboros, leginkább az adott ország protektorának kellett hitelesíteni. A processzus már előzőleg elkészített tartalmi kivonatát időben meg kellett küldeni a pápának és a Szent Kollégium tagjainak. Enélkül a pápai provízió az adott egyházmegyé, fontosabb apátság, prépostság kánoni betöltése a titkos konzisztórium (XIII. Gergely-től már két konzisztórium) napirendjére sem kerülhetett.²

A 17. században már nem csupán a három bíborosi rend (püspöki, papi, diakónusi) „fejei”, hanem például a Szent Kollégium évenként változó kamarás bíborosa is megtalálható a jegyzőkönyvek aláírói között. Utóbbi személye nem tévesztendő össze a Római Egyház bíboros kamarásával, a *camerlengóval*, aki élethosszig viselte méltóságát. Többedmagával viszont ő is tagja volt a Bíborosi Kollégium ügyeiben illetékes „*Congregatio Capita Ordinum*”-nak, ami már az 1629-es és az azt követő 1644-es kúriai évkönyvben is feltűnik, és rendszerint a *Sala del Concistoro* valamelyik oldalsó termében ülésezett az Apostoli Palota falai között. Amennyiben valamelyik *Capo degli Ordini* nem tartózkodott az Örök Városban, ami gyakran előfordult, helyettesük, vagy a rangban, pontosabban szeniorátusban következő bíboros hitelesítette a processzust, természetesen az egész konzisztoriális folyamatot koordináló, területileg illetékes bíboros protektor mellett. Minél több kardinális kapcsolódott be az ügymenetbe, szerepük annál formálisabb lett. A Konzisztoriális Kongregáció 1650-es határozata szerint a kivizsgálási jegyzőkönyv formai és tartalmi ellenőrzését a pápa személyes ügyhallgatója végezte, és intézte a kivonatolást. E feladatra külön helyettese is volt (*sostituto*

* Készült az ELKH Moravcsik Gyula Intézet, a Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, valamint a PPKÉ Vestigia Kutatócsoport kooperációjában.

¹ Lásd még e kötetben TÓTH TAMÁS, részben pedig MIHALIK BÉLA tanulmányát.

² Vö. a következő jegyzetben idézendő szakirodalmat.

del Concistoro). Míg korábban ritka kivétel volt, hogy a konzisztórium előterjesztést nem a bíboros protektor vagy helyettesítője, hanem a pápa tette meg, a 18. századra már ez az általános. Ekkortól ismét csupán egy konzisztoriális cselekményről beszélhetünk. Megfigyelhető egy sajátos névcseré is. XIII. Gergely előtt egy előterjesztés volt, *propositio* néven. A megfontolt döntéshozatalt segítő vezető be az előzetes „hírüladást”, a *praeconisatiót*, melynek külön konzisztóriumon kellett végbemennie. A 18. századtól ennek a neve öröklődött tovább.³

A legmagasabb szintű és aprólékosan szabályozott szentszéki figyelem kellően mutatja a kérdés fontosságát. A *Tridentinum* utáni pápai központosítást, mi több, uniformálást szolgáló kuriális ellenőrző mechanizmus célja elsődlegesen az új főpapok alkalmasságának, hittisztaságának, a későbbiekben pedig Róma-hűségének biztosítása volt. A kánonjogi posztulátum-jelleget mutatja, hogy nemcsak az uralkodói (állami) kinevezettek, káptalanok által választott prelátusok, hanem a közvetlen pápai adományozás (*liberae collationis*) alá eső püspökségek esetében is lefolytatták, kivételt csupán a missziós püspökök jelentettek.⁴ Már a kora újkori folyamatok mutatják egyúttal a Római Kúrián belüli – a 21. században korábban elképzelhetetlen magasságokba emelkedő – pápai abszolutizmus kiteljesedését. A bíborosok korábbi kulcsfontosságú szerepe lassan, de biztosan visszaszorult. Olyannyira, hogy a trend végén, a 20. századra nemcsak a bíboros protektorok tűnnek el, hanem a konzisztórium szerepe is megszűnt a püspöki székek betöltésében, s gyakorlatilag csupán a kanonizációk terén maradt még némi feladata. Míg a kora újkorban a Konzisztoriális Kongregáció csak problémás esetekben folyt bele a püspökkinevezésekbe, 1967-ben új nevet kapó jogutóda, a *Congregazione per i Vescovi* már kizárólagos jogkört nyert a kinevezések előkészítésé-

³ PÁSZTOR LAJOS, *Le cedole concistoriali*, AHP II (1973) 209–268; UŐ, *Il sostituto del concistoro ed il suo archivio*, AHP 5 (1967) 355–372; HIERONIM FOKCIŃSKI, *Le relazioni concistoriali nel Cinquecento*, AHP 18 (1980) 211–261; HIERONIM FOKCIŃSKI, *Propozycje konsystorialne w XVI. wieku (Omówienie. Teksty polskie)* (Studia Ecclesiastica 18, Historica II, Fontium Textus 2), Rzym 1994; CHRISTOPH WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher. Elenchus Congregationum, Tribunalium et Collegiorum Urbis (1629–1714)* (RQ Supplementheft 45), Rom–Freiburg–Wien 1991, 191–192 és 233–234. Magyar nyelven további fontos, levéltári kutatási tapasztalatokra is alapuló ügyviteli részletekkel és megállapításokkal (például a pápai konzisztórium valamint a Konzisztoriális Kongregáció – és levéltárak – különbözőségének, eltérő kompetenciáinak megvilágításával): TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004, 134. 224–225. 325–326; *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)* (CVH I/6), kiad. TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR, Budapest–Róma 2011, LI–LVII és *passim*; TUSOR PÉTER, *Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki székből 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)*, Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13); szerk. Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczki Áron, Budapest 2013, 257–276; UŐ, *Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei 1605–1711 (Historiográfia és projektterv)*, Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH I/15); szerk. TUSOR PÉTER–SZOVÁK KORNÉL–FEDELES TAMÁS, Budapest–Róma 2017, 243–316; UŐ, *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása (A Pázmány–Tholdy archívum irataival)* (CVH II/6), Budapest–Róma 2017, 209–212.

⁴ Lásd az előző jegyzetben idézett irodalmat. A kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvekről, különösen tartalmi szerkezetükről újabban még: TÓTH TAMÁS, *A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban 1711–1780*, Magyarország és a római Szentszék II, 317–336.

re és a pápa elé terjesztésére.⁵ A kinevező bullát is csupán már az egyházfő írja alá. Pázmányén még ott található a bíborosok szignója is.⁶ Az alapvetően mindvégig a XIV. Gergely-, illetve VIII. Orbán-féle formában végzett kánoni kivizsgálási eljárás is megszűnt a 20. századra. Az utolsó jegyzőkönyveket az 1920-as évek elejéről őrzik a vatikáni levéltárban.⁷

2. A PROCESSZUSOK ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÁS

A kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvei nemcsak a kúriai döntéshozatal számára biztosítottak információkat a leendő apostolutódokról és a vezetésekre bízott intézményekről, hanem a történeti kutatás számára is értékelhető, olykor egyedi, hiánypótló adatokat nyújthatnak. A nemzetközi kutatás már a 19. század végén felfigyelt rájuk, és az érdeklődés azóta is töretlen.⁸ Magyar részről egészen páratlan módon HEVENESI GÁBOR már a 18. század elején készített kivonatokat a bécsi nunciatúra *Am Hof*-beli palotájában őrzött processzusokról.⁹ Nyomtatásban PÉTERFFY KÁROLY zsinattörténeti és KOLLER JÓZSEF pécsi egyházmegye-történeti köteteiben találkozunk először innen származó adatokkal.¹⁰ Több magyar főpap néhány, napra pontos életrajzi adata innen került hazai lexikográfiai köráramlásba. FRAKNÓI VILMOSÉK még nem fordíthattak különösebb figyelmet a jegyzőkönyvekre, hiszen azok Rómában csak 1907–1908-tól lettek kutathatók. Az 1930-as és az 1940-es években ugyanakkor a magyar tudományosság VANYÓ TIHAMÉRNAK és GALLA FERENCNEK köszönhetően egyaránt az élén járt a 20. századi konzisztoriális kutatások recepciójának és megvalósításának.

VANYÓ nemcsak áttekintette a *Tridentinum* után keletkezett processzusok szisztematikus feltárásában úttörő munkát végző LOUIS JADIN eredményeit,¹¹ hanem egy-

⁵ A VI. Pál által kiadott *Regimini Ecclesiae Universae* alapvető rendelkezéseit a II. János Pál-féle *Pastor Bonus* alapvetően megtartotta. A recens *Praedicate Evangelium* apostoli konstitúció (103–112§) a többi kongregációhoz hasonlóan *Dicastero per i Vescovira* változtatta elnevezését, ami így már nem utal arra, hogy 1588-as, V. Sixtus-féle eredetét tekintve meghatározóan egy bíborosi részttestületéről volt szó. Vö. AAS 114 (2022) n. 0189.

⁶ Vö. Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, n. 134.

⁷ A *Sala dei Indici* 1055 sz. inventáriumának utolsó magyar vonatkozású adata n. 979 (Székesfehérvár, Pauer János, 1879). Az Ausztria–Magyarország összeomlása után felállított prágai nunciatúra levéltárának vizsgálata, felvidéki vonatkozásai előzetes inventáriuma összeállítása során ugyanakkor láttunk még kivizsgálási jegyzőkönyveket a kezdeti időszakból 2007 folyamán, ezek azonban más püspökkinevezési iratokkal egyetemben nem voltak közelebbről kutathatók.

⁸ Részletesen lásd TUSOR, *Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei 1605–1711*, 243skk.

⁹ Nunciatúrai másolatai: ELTE EKK, *Collectio Hevenesiana*, vol. 41, fol. 1–197.

¹⁰ CAROLUS PÉTERFFY, *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae–Posonii 1742; JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinque Ecclesiarum I–VII*, Posonii 1782–1812, helyenként.

¹¹ *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés. I: Des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale. I/1: 1564–1637. I/2: 1637–1709. I/3: 1713–1794*, BIHBR 8 (1928) 5–263. 9 (1929) 5–321. II (1931) 3–345; *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés. II: Des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Daterie 1631–1775*, BIHBR 11 (1931) 347–389. – Egy későbbi kiegészítés: JEAN HOYOUS, *Procès de nomination de Jean-Antoine Blavier évêque-suffragant de Liège*

úttal a magyar vonatkozásokat is vázolta, és a teljes konzisztoriális anyagra beható rálátása volt.¹² Már ő lefektette a szükséges forrásértékelés, -értelmezés és -kritika alap-paramétereit. Jelesül, hogy a mind erősebb formalizálódás, a már uralkodói kinevezéssel rendelkező püspök javára egybehangzóan pozitív – sokszor a tanúk által egyeztetett – vallomásokból is kellő kritikai eljárással történetileg értékes adatok nyerhetők ki. Ugyanitt hangzott, hogy a *Hierachia Catholica* monumentális projektje csupán részlegesen aknázza ki azok anyagát. Emellett lándzsát tört az anyag kivonatos közlése mellett.¹³

A bencés szerzetes mellett, sőt előtt a processzusok kutatásának meghatározó alakja GALLA FERENC. A váci egyházmegyes pap sporadikus adatközlései mellett,¹⁴ a processzusoknak külön, metodikailag megalapozott közleményt szentelt „*A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei*”¹⁵ című munkája annak bizonyossága, hogy a hazai tudományosság JADIN eredményeinek korai recepciója mellett az elsők között volt képes a forrásanyag átfogó és módszeres feltérképezésére, és nem csak a tervezetéseket, írászalfiókban maradt kutatási eredmény formájában. Munkájában a konzisztoriális sorozat inventárium-szerű felsorolását hozza 1601–1768 között, megadva a pontos jelzetet, az eljárás lefolytatásának évét, hónapját, a tanúk nevét és foglalkozását. A datáriai sorozatból – a jegyzőkönyvek másik fő vatikáni lelőhelye – nem hoz anyagot, azt még kutatandónak nevezi.¹⁶ A jegyzék némileg hiányos, nem tudható miért. Mivel a bécsi nunciatúra fogalmazványait, töredékeit még nem ismerhette (bár már Rómában őrizték őket, de rendezetlenül), GALLA listája mostanra teljesen elavult.¹⁷

A kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek feltárásának alakulása kicsiben a vatikáni magyar kutatások sorsát, a fényes kezdetek után elképesztő esetlegességét modellezi. Az elmúlt két évtizedben ugyanakkor jelentősebb javulásról beszélhetünk. A 17–18. század főpapjairól született tanulmányok, monográfiák BÀN ISTVÁNNAK, VÉGHSEŐ TAMÁSNAK, TÓTH TAMÁSNAK stb. köszönhetően e sajátos vatikáni forrásanyagot is hasznosítják, közlik.¹⁸ A kutatás jelen állása szerint a 17–18. században, 1612–1711, illetve

(1654–1699), BIHBR 35 (1963) 273–330; *Procès d'information pour la nomination des évêques. III. De Belgique d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale. 1802–1848*, BIHBR 11 (1931) 391–462.

¹² Századok 70 (1936) 445–450. Századok 72 (1938) 87–89.

¹³ Vö. már korábban: VANYÓ TIHAMÉR, *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850* (MHI 2), Pannonhalma 1933; önálló kötetként publikálta a *Bécsi nunciások jelentései Magyarországról 1666–1683* (Pannonhalmi Főiskola Könyvei 3), Pannonhalma 1935; *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786* (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris), Budapest 1986.

¹⁴ Például *Harmínkilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936, helyenként.

¹⁵ LK 20–23 (1942–1945) 141–186 (klny. 11–46).

¹⁶ Uo., 161.

¹⁷ Uo., 162–184.

¹⁸ Például: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai*, Athanasiana 16 (2003) 99–122, 111–122 (Benkovich Ágoston processzusának közlése); TÓTH TAMÁS, „*Si nullus incipiet, nullus finiet*”. *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich*, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784) (CVH I/6), Budapest–Roma–Szeged 2011, 305–312 (vallomások Patachich Ádámról). További részletes irodalmi felsorolás TÓTH TAMÁS fentebb, a 4. j-ben

1711–1780 között mindösszesen 255, illetve 128 jegyzőkönyv maradt fenn, és vár arra a módszeres hasznosításra, melyet a magyar tudományosság mindeddig hiába tervezett, illetve vár.¹⁹

3. A TRIDENTINUM ELŐTTI JEGYZŐKÖNYVEK

A kánoni kivizsgálás, a nagyobbbrészt komoly történeti forrásértéket felmutató jegyzőkönyvek „virágkora” a kora újkori katolikus konfesszionalizáció kibontakozásának időszakára esik. Maga az eljárás azonban jóval korábbi eredetű. Gyökerét III. Miklós 1280. évi *Decretalé*jában találjuk meg. A rendelkezés a püspökjelölteket arra kötelezte, hogy személyesen, esetleg két – megfelelő felhatalmazással rendelkező – küldött útján intézzék megerősítésüket a római Kúrián, ahol is kánoni választásukat és személyes tulajdonságaikat már ekkor a Bíborosi Kollégium három rendjének tagja ellenőrizte. Utalás szintjén már ekkor megjelenik a *processus* kifejezés (*Cupientes c. 16 de elect. I, 6*).²⁰

A 15. században előtérbe kerülő prenemzetállami tendenciák, s a territorialitás eszméjének erősödése a főkegyurasághoz (*patronatus*) kapcsolódó uralkodói „bemutató” (*praesentatio*) és a „megnevezés” (*nominatio*) révén a politikai befolyás erősödését hozták a püspöki székek betöltésében. Mindez a püspökjelöltek vizsgálatát új kihívás elé állította. A javaslatok, elképzelések ugyan nem hiányoztak, de érdemi változtatásra csupán a 16. században kerül sor. Az V. Lateráni Zsinat 9. ülésén elfogadottak alapján X. Leó 1514-ben publikálta *Supernae dispositionis arbitrio* kezdetű apostoli rendelkezését, melynek több elemét már VI. Sándor korábbi, publikálatlan reformbullája megfogalmazta. A bulla előírásokat tartalmazott a jelölt személyes tulajdonságaira („*circa sublimes et literatas personas*”). A vizsgálat lefolytatását és a konzisztórium jelentését a területileg illetékes bíboros protektorra bízta, akinek közreműködéséért *propinának* nevezett jutalék járt. A konzisztóriumon a bíborosok állásfoglalását követően a pápa

---

idézett tanulmányában. – A kivizsgálási jegyzőkönyvek és mellékleteik még a 19. századból is tartalmazhatnak értékes történeti információkat. Vö. BOBÁK SZABOLCS, *Scitovszky János kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve a Vatikáni Levéltárban*, Piliscsaba 2005, kézirat (PPKE BTK történelem szakos diplomamunka). További példa erre Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek erdélyi püspöki kivizsgálási jegyzőkönyve és kiváltképpen annak melléklete. Az 1851-ben a budai érseki rezidencián kelt életrajzi tanúsítványban Scitovszky János esztergomi érsek nyújt pontos életrajzi adatokat és jellemzést főegyházmegyéje e tehetséges papjáról. TÓTH TAMÁS, *Haynald Lajos bíboros püspöki processusai a Vatikáni Titkos Levéltárban*, *Deliberationes* 6/2–7/1 (2013/2–2014/1) 196–2014; kötetbeli közlése: Uő, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 149–166 és 338. – További részletekre, többek között a csak az egyházmegye-leírásokkal foglalkozó szakirodalomra lásd a 3. j.-ben idézett magyar szakirodalmat, illetve a 4. j.-t.

¹⁹ CVH I/15, 451–452 és 455. A 18. századból mindehhez még hozzá kell venni az emlékeink szerint mintegy tucatnyi nagyságrendű segédpüspöki processzust is.

²⁰ HUBERT JEDIN, *Die Reform des bischöflichen Informativprozesses auf dem Konzil von Trient*, Archiv für Katholisches Kirchenrecht 116 (1936) 389–413; újabb kiadása: Uő, *Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. I. Kirchengeschichtsschreibung. Italien und das Papsttum. Deutschland, Abendland und Weltkirche. II. Konzil und Kirchenreform*, Freiburg–Basel–Wien 1966, II, 441–459.

döntött az egyházmegye (konzisztoriális javadalom) betöltéséről. A reláció csak akkor kerülhetett tárgyalásra, ha előzetesen a három bíborosi rend feje (*Capita Ordinum*) már jóváhagyta, ám ez utóbbi előírás nem ment át a gyakorlatba. A központi szabályozással a helyi *scrutiniumok* eltűntek, a római központ módszeres vizsgálata után alacsonyabb fórumok hasonló tevékenységének nem volt létjogosultsága.²¹

A Medici-pápa bullája mindazonáltal nem volt alkalmas a reneszánsz püspökök moralitásának, spiritualitásának és intellektualitásának együttes, átfogó reformjára. Egy emlékiratot idéz 1539–1540-ből, amely Tommaso Campeggio közreműködésével készült. A *discorso* arra intette a kuriális bíborosokat, hogy fordítsanak nagyobb gondot az informatívprocesszus lefolytatására és ne bízzanak meg vakon titkáraik munkájában. Személyes odafigyelésük nélkül ugyanis továbbra is fennáll a veszélye a simóniás üzelmeknek, méltatlan egyének kerülhetnek a püspöki székekre. A *Curia Romana* reformszellemét képviselő javaslat – kívánatosnak tartotta a költségek csökkentését is – nem kívánt a X. Leó-féle eljárás formáján változtatni, csupán hatékonyabbá kívánta tenni.²²

X. Leó rendelkezése több pontjában a 15. században kifejlődött gyakorlat – VI. Sándor által még eredménytelenül megkísérelt – formába öntése volt. A bíboros protektorok kizárólagos szerepe például éppen a magyar példákön már jóval korábbról is kimutatható.²³ Mindazonáltal az V. Lateráni és a Trienti Zsinat közötti időszakból roppant kevés jegyzőkönyv maradt ránk.²⁴ A németek közül is csupán mindössze két darab, a bécsi 1513-ból, a meissenai pedig 1518-ból.²⁵ Ilyen forrásadottságok között igazi szenzáció, hogy a főként az Angyalvárban (*Archivum Arcis*) őrzött jegyzőkönyvekkel gyakorlatilag megegyező processzust már 1464-ből is ismerünk. Ez a legkorábbi ilyen típusú fennmaradt dokumentum. A katalán ciszterci szerzetes Joan Ximenis Cerdà (spanyolosan Juan de Cerda) barcelonai püspök (1464–1672) kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve brévefogalmazványok közé keveredve őrződött meg az utókor számára a vatikáni levéltárban.²⁶

²¹ JEDIN, *Die Reform des bischöflichen Informativprozesses*, 441–443.

²² Uo., 444–447.

²³ TUSOR PÉTER, *A magyar koronabíborosi és bíboros protektori „intézmény” kialakulása és elbalása a 15–16. században*, *Analecta Mediaevalia* 2 (szerk. Neumann Tibor), Piliscsaba 2003, 303–322.

²⁴ Az egyházmegyet és a jelöltet a *Supernae dispositionis arbitrio* szempontjai alapján vizsgáló processzusok lefolytatói: AAV Archivum Arcis, Arm. I–XVIII, nn. 2768–2955; Miscellanea (Armadi I–XV), Arm. XII, vol. 144–146. 214. 216–218. Az adatok az alapszakirodalomban többször feltűnnek. Vö. REMIGIUS RITZLER, *Die archivalischen Quellen der „Hierarchia Catholica”*, *Miscellanea Archivistica Angelo Mercati* (ST 165), Città del Vaticano 1952, 51–74; *Bischöfliche Informativprozesse im Archiv der Datarie*, RQ 50 (1955) 95–101; *Die bischöflichen Informativprozesse in den „Processus Consistoriales” im Archiv des Kardinalkollegis bis 1907*, RHM 2 (1957/58) 204–220.

²⁵ WALTER FRIEDENSBURG, *Informativprozesse über deutsche Kirche in vortridentinischer Zeit*, QFIAB 1 (1898) 165–203, 168–174, n. 1 és 177–181, n. 3. A többi 13 irat nem teljes jegyzőkönyv, hanem különféle részletek (például nem Rómában, hanem a helyi káptalan által lefolytatott kihallgatás, illetve egyéb vallomások lejegyzése az egyházmegye állapotáról), illetve *relatio consistorialis*. Uo., 168–203.

²⁶ JUSTO FERNANDEZ ALONSO, *Proceso informativo para la elección de Juan de la Cerda, obispo de Barcelona*, *Anthologica Annua* 6 (1958) 467–478.

Püspökjelöltek kivizsgálásainak forrásai mindazonáltal a vatikáni gyűjteményeken kívül is találhatóak. Az Aldobrandini család frascati magánlevéltára (*Villa Belvedere*) például 25 ilyen dokumentumot őriz Pietro Aldobrandini bíboros hagyatékából az 1594–1620 közötti évekből. Négy jegyzőkönyv magyar vonatkozású, 1614–1617-ből, köztük Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezésének iratai.²⁷ A *Tridentinum* után, XIV. Gergely pápa előírásai szerint készített jegyzőkönyvek közül a legkorábbi ismert magyar forrás Pyber János 1612-es pécsi processzusa, mely a vatikáni levéltáron belül az *Archivio Concistoriale*-ben lelhető fel.²⁸ Ezt megelőzően csupán egyetlen egy magyar vonatkozású kánoni kivizsgálási eljárás jegyzőkönyvről tudott a kutatás, melyet Tasnádi Tamás nyitrai és esztergomi kanonokról a salonai (*Salonensis*) címre folytattak le Rómában. Ez viszont roppant korai, a legkorábbi ismert német jegyzőkönyvvel egy esztendőben, 1518 során keletkezett.²⁹

4. ANTONIO DE PEREA O.F.M. EGRI JEGYZŐKÖNYVE

Az alább elemzésre és közlésre kerülő, 1502. április 7-én kelt *processus informativus* valódi jelentősége, különlegessége az eddig elmondottak, e sajátos vatikáni forrástípus evolúciójának és historiográfiájának a fényében érthető meg igazán. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanis az 1464-es barcelonai jegyzőkönyvet követően ez a második legkorábbi ismert, ilyen típusú konzisztoriális dokumentum. A másik olyan fennmaradt jegyzőkönyv, ami még a X. Leó-féle szabályozás előtt keletkezett, tehát magyar vonatkozású! Federico Sanseverino bíboros titkára, Jeromos császári közjegyző vetette papírra, Ippolito d'Este bíboros egri segédpüspök-jelöltje, a spanyol Antonio de Perea ügyében. A forrás további különlegessége, hogy a Vatikán falain kívül őrződött meg az utókor számára. Lelőhelye szintén egy itáliai arisztokrata család, az Esték Modenában őrzött levéltára (*Archivio di Stato di Modena, Archivio Segreto Estense*). A ritka történeti kútfő egy olyan vegyes csoportban szerepel a gazdasági jellegű iratok között, melyben Estei Hippolithoz kapcsolódó anyagokat gyűjtöttek össze, különösebb rendező elv nélkül, még időrendet sem alakítottak ki.³⁰ Feltárása a Vestigia Kutatócsoport, személy szerint KUFFART HAJNALKA érdeme.³¹

²⁷ Vö. CVH I/15, 270 és 314–315; CVH II/6, 11–100.

²⁸ Itt is felhívjuk, újra és újra a figyelmet arra, hogy az *Archivio Concistoriale* nem a Konzisztoriális Kongregáció, hanem az egész konzisztórium, illetve tulajdonképpen a Bíborosi Kollégium levéltára, ami magában foglalja a Kongregáció iratanyagát is. – A fennmaradt konzisztoriális propozíciókból, cédulákból, továbbá nunciusi jelentések, bíborosi levelek utalásaiból egyértelmű, hogy számos, 1612-nél korábbi jegyzőkönyv elveszett, vagy még lappang. A bíboros protektorok családi levéltárainak, irathagyatékának módszeres vizsgálata még számos új eredménnyel kecsegtet a 16. századra, illetve a 17. század első évtizedére nézve. Különösen sokat várunk egy jövőbeni trentói kutatástól.

²⁹ AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 2858. Kiadva: CVH I/7, 29–32, n. 20.

³⁰ A foliószámozást nélkülözni kényszerülő pontos jelzet: Archivio di Stato di Modena, Archivio Segreto Estense, Camera, Amministrazione dei Principi nr. 823. (Filza di documenti vari 1494–1518). A dokumentum tartalmi és formai leírását lásd közlésénél, a *Függelékben*.

³¹ Feltárója szívességéből a forrást KRISTÓF ILONA használta és ajánlotta figyelmünkbe, aki *Estei Hippolit egri segédpüspökei* című kéziratába szintén betekintést engedett, ezúton is köszönjük.

A jegyzőkönyv keletkezése hátterének megértése szempontjából kulcsfontosságú a forrásban szereplő három bíboros, Ippolito d'Este,³² a vallomást tevő titkára révén érintett Francesco Borgia³³ és Federico Sanseverino³⁴ kapcsolata. Mindhárman az itáliai politikát aktívan befolyásoló felmenőkkel rendelkeztek: Ippolito Ercole d'Este ferrarai herceg fia, Francesco VI. Sándor pápa unokaöccse, Federico pedig Roberto Sanseverino salernói herceg fia volt. Mivel a Pápai Állam, valamint a Ferrerai Hercegség is az úgynevezett „második itáliai háborúban” a franciák és Velence oldalán harcolt Milánó és Nápoly ellen, így a Borgia és az Este család kapcsolatai 1499-től jelentősen megerősödtek. Ráadásul a francia-spanyol kapcsolatok a Nápolyt a két fél között felosztó, a pápa által is jóváhagyott granadai szerződés miatt 1500 és 1502 körül viszonylag nyugodtak voltak.³⁵

A három kardinális már 1500 februárjában is együtt tartózkodott a francia katonák által megszállt Milánóban.³⁶ Az 1501. és 1502. év fordulóján mindnyájan Rómában időztek, amikor Ippolito testvére, Alfonso d'Este házasságot kötött Francesco unokahúgával, Lucrezia Borgiaival.³⁷ Sőt, Ippolito d'Este és Francesco Borgia – utóbbi pápai legátusként³⁸ – elkísérték Lucreziát Ferrarába, majd együtt is tértek vissza onnan Rómába.³⁹ 1502. február és március hónapokban mindhárom bíborost VI. Sándor pápa közvetlen közelében találjuk: elkísérték az egyházfőt Civitavecchiába és részt vettek egy nyilvános konzisztóriumon is.⁴⁰ A jegyzőkönyv időpontjában tehát mindhárman

³² Ippolito d' Este (1479–1520), a Santa Lucia in Selci diakónus bíborosa (1494–1520), esztergomi érsek (1486–1497), egri püspök (1497–1520). Vö. HC II, 23; LUCY BYATT, *Este, Ippolito d'*, DBI vol. 43, Roma 1993, [https://www.treccani.it/enciclopedia/ippolito-d-este_res-c21fd599-87ec-11dc-8e9d-0016357eece51_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ippolito-d-este_res-c21fd599-87ec-11dc-8e9d-0016357eece51_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 08. 18.; LACZLAVIK GYÖRGY, *Estei Hippolit*, Esztergomi érsekek 1001–2003 (szerk. Beke Margit), Budapest 2003, 222–228; C. TÓTH NORBERT, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27), Győr 2017, 27. 52.

³³ Francesco Borgia (1432/1441 k.–1511), Teano püspöke (1495–1508), bíboros (1498–1511), Cosenza érseke (1499–1511). Lásd HC II, 24. 142. 249; GASPARE DE CARO, *Borgia, Francesco*, DBI vol. 12, Roma 1971, [https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-borgia_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-borgia_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 08. 18.

³⁴ Federico Sanseverino (1462–1516), bíboros (1489–1516). Archontológiái, életrajzi adatai: HC II, 21; GUILAUME ALONGE, *Sanseverino, Federico*, DBI vol. 90, Roma 2017, [https://www.treccani.it/enciclopedia/federico-sanseverino_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/federico-sanseverino_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 08. 18.

³⁵ CHRISTINE SHAW–MICHAEL MALLET, *The Italian Wars 1494–1559. War, State and Society in Early Modern Europe* (Modern Wars In Perspective), Abingdon–New York 2019, 46–62.

³⁶ BYATT, *Este*; ALONGE, *Sanseverino*. Milánó francia megszállásáról lásd SHAW–MALLET, *The Italian Wars*, 51–54.

³⁷ Ippolito kísérte Lucreziát Rómából Ferrarába, Francesco Borgia és Federico Sanseverino tagja volt a menasszonyt a *Porta del Popolo*-nál váró bíborosi küldöttségnek. *Jobannis Burckardi Liber notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad Annum MDVI. I* (Rerum italicarum scriptores 31–32), a cura di ENRICO CELANI, Città di Castello 1913, 307–309.

³⁸ CELANI, *Liber notarum*, II, 315; CARO, *Borgia*, i.iii.

³⁹ CELANI, *Liber notarum*, II, 316, Raffaele Tamalio, Lucrezia Borgia, duchessa di Ferrara, DBI vol. 66, Roma 2006, [https://www.treccani.it/enciclopedia/lucrezia-borgia-duchessa-di-ferrara_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/lucrezia-borgia-duchessa-di-ferrara_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 08. 25.

⁴⁰ CELANI, *Liber notarum*, II, 318–322. 325.

Rómában időztek, és a processzus – bár erről a forrás sajnos nem szól – az eljárási szokásrendnek megfelelően minden bizonnyal Sanseverino bíboros római palotájában folyt le.⁴¹

Magáról a jelöltről, Antonio de Pereáról a jegyzőkönyvben elhangzó információkon kívül – spanyol, a toledói egyházmegyében született törvényes házasságban, 32 éves, obszerváns ferences szerzetes és áldozópap, kiválóan misézik és prédikál – sajnos nincsenek számottevő információink.⁴² Ugyanakkor az első két tanú – Consalvo de Castro, a pápai udvar familiárisa (*comestabile*),⁴³ valamint Daniele Vivis, Francesco Borgia bíboros valenciai egyházmegyei titkára –, akiktől a jelöltre vonatkozó információk származtak, és akik a forrás szerint Antoniót igen jól ismerik, egyértelműen igazolhatják, hogy a jelölt a Borgiak környezetéből érkezett. Hogy az ifjú ferences szerzetes hogyan került be a Borgiak udvarába, további kérdéseket vet fel, Toledóból minden bizonnyal valenciai közvetítéssel⁴⁴ vezetett az útja Rómába. A címzetes püspöki szék is a spanyol udvar felé mutat. Az algériai Bugia (Bejaïa) már ekkor, az 1497-ben Melille elfoglalásával megindult észak-afrikai spanyol hódítások érdekszférájába tartozott, majd végül 1510-ben foglalták el a várost a Francisco Jiménez de Cisneros bíboros vezette hispán csapatok.⁴⁵ Eddig első ismert címzetes püspöke is a spanyol egyházi hierarchia tagja volt: Miguel Morro mallorcai segédpüspökként tevékenykedett.⁴⁶

A másik három tanút az egi egyházmegyeről és segédpüspökeiről kérdezték. *Petrus Alamanus* esztergomi és *Martinus de Ezet* egi klerikus Ippolito d'Este két fami-

⁴¹ Erre enged következtetni az is, hogy tanúként volt jelen Alvise Malombra, Sanseverino bíboros udvarmestere (*maestro di casa*). A reneszánsz bíborosi udvar felépítéséről és az udvarmesteri funkcióról lásd: MARY HOLLINGSWORTH, *The Cardinal's Household, A Companion of the Early Modern Cardinal* (Companions to the Christian Tradition 91), ed. by Mary Hollingsworth–Miles Pattenden–Arnold Witte, Leiden–Boston 2020, 260–275, 263–264.

⁴² A londoni *Victoria & Albert Museum*ban látható Doña María de Perea 1499–505 között készült alabástrom sírköve ([https://collections.vam.ac.uk/item/O70118/dona-maria-de-perea-effigy-unknown/do%C3%B1a-mar%C3%ADa-de-perea-effigy-unknown/](https://collections.vam.ac.uk/item/O70118/dona-maria-de-perea-effigy-unknown/do%C3%B1a-mar%C3%ADa-de-perea-effigy-unknown/do%C3%B1a-mar%C3%ADa-de-perea-effigy-unknown/), letöltés 2022. 08. 25.), amely eredetileg a Toledóhoz közel fekvő Ocaña város S. Pedro-templomában állott. Hogy e személy Antonio de Pereával rokonságban állt-e, azt további kutatások deríthetik majd ki.

⁴³ A *comestabile* funkció több jelentéssel is bírt a kor Itáliájában. Rómában a közbiztonságért és a rendfenntartásért felelős személyeket hívták így. Lásd PIO PICCHIAI, *Roma nel Cinquecento* (Storia di Rome 13) Bologna, 1948, 248; ELEONORA CANEPARI–LAURIE NUSSDORFER, *A Civic Identity, A Companion to Early Modern Rome 1492–1692* (Brill's Companions to European History 17), ed. by Pamela M. Jones–Barbara Wish–Simon Ditchfield, Leiden–Boston 2019, 29–43, 37. Nápolyban ugyanakkor az államapparátusban alkalmazott küldöncöket és kikiáltókat nevezték ekképpen. Vö. ROBERTO DELLE DONNE, *Burocrazia e fisco a Napoli tra XV e XVI secolo. La Camera della Sommaria e il Repertorium alfabeticum solutionum fiscalium Regni Siciliae Cisfretanae* (Reti Medievali E-Book 17), Firenze 2012, 76. Ezenkívül istállómaster és katonai parancsnok jelentéssel is rendelkezett, vö. CHARLES DU FRESNE DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis II*, Niort 1883, 431–433.

⁴⁴ A 1429 és 1512 között folyamatosan a Borgia (Borja) család töltötte be a valenciai érseki széket. HC I, 512; II, 261; III, 325.

⁴⁵ JONATHAN RILEY-SMITH, *The Crusades. A History*, London–New York 2005, 279; PHILIPP C. NAYLOR, *North Africa. A History from Antiquity to the Present*, Austin 2009, 116–117.

⁴⁶ VICENTE DE LA FUENTE, *España Sagrada LI*, Madrid 1879, 57.

liárisa volt, az előbbi talán már érseksége ideje óta szolgált neki. E két familiáris római tartózkodása már az itáliai magyar jelenlét miatt is fontos adat, hiszen a magyar javadalommal rendelkező olasz bíborosok közül nem mindenki foglalkoztatott udvarában magyarországi személyeket.⁴⁷ A harmadik tanú, Alvise Malombra arbei püspök⁴⁸ voltaképp szerencsés véletlenül köszönhetően kapcsolódott be a vizsgálatba. A procezszust lefolytató Sanseverino bíboros udvarmestereként tudniillik éppen a helyszínen tartózkodott, és nyilván „kapóra jött”, hogy több mint két évtizeddel ezelőtt történetesen Gabriele Rangoni bíboros, egri püspök⁴⁹ familiárisaként információkhoz jutott az egri egyházmegyéről. Malombra legkorábban 1476/1477 körül⁵⁰ kerülhetett kapcsolatba Rangonival, de az is lehet, hogy csak 1479-ben csatlakozott a végleg Rómába költöző Rangoni udvarába.⁵¹ *Petrus Alamanusszal* és *Martinus de Ezet*-tel ellentétben Malombránál nem írja a jegyzőkönyv, hogy Malombra járt volna az egyházmegyében, csak azt, hogy találkozott Bernát segédpüspökkel, mégpedig az is lehet, hogy éppen Rómában.

A tanúk értesülései nagyjából megállják a helyüket. Az, hogy az egri egyházmegye az egyik legnagyobb volt Magyarországon, aligha képezheti vita tárgyát, ugyanakkor a 10 000 forintra becsült jövedelem nem mondható éppen pontosnak. A követjelentésekben ugyanis 22–24 000⁵² forint bevételről olvashatunk, sőt Bakóc Tamás 1498 tavaszán Ippolito d’Estétől évi 19 500 forintért bérelte vissza még két évre

⁴⁷ Pietro Isvalies bíboros római udvarában nem szolgált magyarok, viszont Branda da Castiglione és Gabriele Rangoni bíboros familiájában igen. Erről lásd NEMES GÁBOR, *Győr egyházmegyeiek a késő középkori Rómában*, Magyarország és a római Szentszék II. 107–136, 125; NEMES GÁBOR, *Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök*, Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században, szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László, Veszprém 2018, 9–46; NEMES GÁBOR, *A veszprémi egyházmegye kapcsolata a Római Kúriával a késő középkorban*, „Capella reginalis”. A veszprémi püspökség a középkorban (A veszprémi egyházmegye múltjából 38), szerk. Karlinszky Balázs–Varga Tibor László, Veszprém 2021, 123–155, 128.

⁴⁸ Alvise Malombra arbei püspök (1484–1514), DANIELE FARLATO, *Illirycum sacrum V. Ecclesia Jadertina*, Venetia 1775, 262–264; HC II, 92. Arbei püspökségéről lásd TÓTH SZABÓ PÁL, *Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál I–IV*, Századok 37 (1903) 1–15, 151–159, 219–239, 327–344, 329–330. Malombra 1514. máj. 5-én még részt vett az V. Lateráni Zsinat 9. sessióján (NELSON H. MINNICH, *The Participants at the Fifth Lateran Council*, AHP 12 [1974] 157–206, 189), 1514. nov. 20-án viszont a Római Kúriában bekövetkezett elhalálása miatt már kinevezték utódát az arbei püspökségben (HC III, 115).

⁴⁹ Gabriele Rangoni pápai követ (1467–1479), egri püspök (1476–1486), ANTONÍN KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)* (Knihnice Matice Moravské 30), Brno 2010, 227–233; GUIDO DE BLASI, *Rangoni, Gabriele*, DBI vol. 86, Roma 2016, [https://www.treccani.it/enciclopedia/rangoni-gabriele-detto-gabriele-da-verona_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/rangoni-gabriele-detto-gabriele-da-verona_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 07. 04.); KRISTÓF ILONA, *Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486)*, Mátyás király és az Egyház (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10), szerk. Fedes Tamás, Pécs 2019, 65–82.

⁵⁰ 1476 októberében IV. Sixtus pápa egy bizonyos Antonius Aloysius velencei polgárt ajánlotta az illető nagybátyja, Péter fia Domonkos pápai írnok és familiáris kérésére I. Mátyás magyar királynak és Gabriele Rangoni egri püspöknek. ASR Acquisiti e doni, busta 26/1, n. 28, fol. 92r (lásd még e kötetben NEMES GÁBOR tanulmányát.)

⁵¹ KRISTÓF, *Rangoni*, 74.

⁵² E. KOVÁCS PÉTER, *A leggazdagabb magyarok 1472-ben. Egy követjelentés és a valóság*, Századok 139 (2005) 421–428, 425–426.

az egri püspökséget.⁵³ A jegyzőkönyvben szereplő 10 000 forint ugyanakkor a pápai adókönyvekben szereplő 9000 forinthez áll közelebb.⁵⁴ Mivel az Apostoli Kamarának az egyházmegyei bevételekről vezetett lajstromai alapján számolták ki a püspökkinevezésekkor fizetendő *servitium*okat – ami pontosan ennek harmadát tette ki –, így korántsem volt mindegy, hogy a Kúriában mit tudnak az adott egyházmegye jövedelmeiről. Ha például egy egyházmegye bevételei számottevő mértékben emelkedtek, akkor az Apostoli Kamara is megváltoztathatta a fizetendő *servitium* összegét is. Így történt 1475-ben az egri püspökség esetében is: a *servitium*ot 800 forintról 3000 forintra emelték. Nem lehetetlen, hogy Petrus Alamanus szándékosan – esetleg Este bíboros utasítására – mondott kevesebb összeget, nehogy egyházmegyéje kúriai illetékét újfent megemeljék.

A segédpüspökökről szóló adatok is alátámaszthatók a hazai forrásokkal. A Petrus Alamanus által *Mathias de Poscha*-ként említett, és a vizsgálat előtt nem sokkal elhunyt Pozsegavári Mátyás 1499-ben bukkan fel utoljára a magyarországi forrásokban.⁵⁵ Alvisé Malombrának Ausztriai Bernát segédpüspökről elmondott információi is nagyrészt megállják a helyüket, hiszen Bernát valóban mint ferences szerzetes és árkádiai címzetes püspök segítette megyéspüspökét, jóllehet a kivizsgálásnál 22 év szolgálati idő valamivel több lehet a ténylegesnél.⁵⁶ Este bíborosnak a processzus végére bemásolt, VI. Sándor pápához írott kérvénye – azon túl, hogy összefoglalja a jegyzőkönyv adatait – további értékes információkat rejt. A kardinális leírja, hogy egri egyházmegyében két segédpüspök teljesített egyszerre szolgálatot, ami a hazai forrásokban is igazolható: egy világi ügyekért felelős kormányzó és egy pasztorális feladatokat ellátó segédpüspök párhuzamos működése egyértelműen kimutatható.⁵⁷

5. BEFEJEZÉS

Zárásként fel kell tenni még a kérdést, hogy vajon Antonio de Perea egri segédpüspöki működéséről miért nem maradt fenn korunkra semmilyen adat? Az egyik lehetséges válasz az, hogy Ippolito d’Este kérvényét és a processzus lefolytatását nem követte Perea püspöki kinevezése. Ennek elmaradását akár politikai okok is magyarázhatták, sőt talán kifejezetten épp az Esték és a Borgiák között megromló viszony okozta. Cesare Borgia romagnai térnyerése és a VI. Sándor pápa által fiának megálmódott közép-itáliai hercegség

⁵³ Uo., 426.

⁵⁴ *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae I–II*, ed. †JÓZSEF LUKCSICS–TAMÁS FEDELES–PÉTER TUSOR–GÁBOR NEMES ET AL. (CVH I/9–10), Budapest–Róma 2014, XLVIII.

⁵⁵ Pozsegavári Mátyás dagnei c. püspök (1481–), boszniai segédpüspök (1483), kalocsa-bácsi segédpüspök (1488–1489), egri kanonok és hevesi főesperes (1494–1499), segédpüspök (1498–1499). Vö. C. TÓTH NORBERT, *Az egri káptalan archontológiája 1387–1526*, Turul 88 (2015) 2. sz., 48–71, 60. 63; UÓ, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 36. 42. 53.

⁵⁶ Ausztriai Bernát ferences szerzetes, az egri püspökség jövedelmeinek adminisztrátora (1477–1479), püspöki biztos (1479–1483, 1486), árkádiai tit. püspök, az egervári Szent Péter-társaskáptalan prépostja (1484–1492). Lásd C. TÓTH, *Az egri káptalan*, 55; UÓ, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 50; KRISTÓF, *Rangoni*, 74.

⁵⁷ C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 52–53.

terve⁵⁸ miatt hamar romlásnak indult a két család viszonya. 1502 őszén Ippolito bíboros már csak álruhában mert Rómába érkezni, 1503 tavaszán pedig egy időre el is hagyta az Örök Várost.⁵⁹ Az is lehet azonban, hogy Antonio de Perea helyzete az 1503-ban a Nápolyi Királyság területén kibontakozó francia–spanyol ellentét miatt vált kényelmetlenné.⁶⁰

Figyelemreméltó, és a reneszánsz kor bíborosi oligarchiája világát idézi kánonjogi vonatkozásban, hogy Ippolito d'Este a jelek szerint külön pápai engedély, illetve felhatalmazás nélkül, saját iniciatívából folytathatta le Sanseverino bíboros közreműködésével püspökjelöltje *processus informativus*át. A vallomásokat lejegyző titkár, Jeromos közjegyző egyedül a gazdájától kapott megbízást említi az eljárás megindításának alapjaként. Sanseverino kardinálisnak semmilyen olyan különleges tisztségéről nem tudunk a Bíborosi Kollégiumon, illetve a Római Kúrián belül, ami egy ilyen vizsgálati cselekményre különösképpen feljogosította volna. A jelek szerint pusztán magát a bíborosi méltóságát elegendőnek tartotta arra, hogy eleget tegyen a vele közeli viszonyban álló kardinális kollégája kérésének. A processust az egri egyházmegyéje érdekében kezdeményező Ippolito d'Este a jegyzőkönyv végére bemásolt szűkszavú írásában a tanúvallomásokra már mint a saját jelöltje alkalmassága bizonyítékára hivatkozik. A dokumentum kapcsán sokkal inkább felterjesztésről, sőt egyfajta előpropozícióról beszélhetünk, mintsem szupplikációszerű kérvényről. Az alkalmazott *orv'* íge a kora újkorban már az uralkodói bemutatóiratok sajátja.

Egy ilyen eljárásrend akár a közeli, akár a távoli jövőben már elképzelhetetlen lett volna. Az 1513-as bécsi, az 1518-as meissenai, illetve salonai jegyzőkönyv elején kivétel nélkül megtalálható a hivatkozás az írásban vagy *viva voce oraculo* adott előzetes pápai engedélyre.⁶¹ Nem kizárt, hogy a politikai okok mellett esetleg ez az öntevékeny, a 15. században esetleg még bevett gyakorlatnak számító bíborosi kezdeményezés is problémát jelenthetett a Borgia-pápa számára. Az a 17. században gyakran hangoztatott kifogás, miszerint nincs biztosítva a püspöki ranghoz méltó megélhetés, nem szolgálhatott akadályul. Ippolito d'Este bíboros ugyanis az egri egyházmegye bevételei terhére évi 200 dukát évjáradékot biztosított koldulórendi püspökjelölje számára, ami megfelelt a korban alkalmazott segédpüspöki apanázsok összegének.⁶²

Mindezekkel a körülményekkel magyarázható, hogy a különféle konzisztoriális akták miért nem tesznek említést Perea személyéről. A jelek szerint kinevezési ügye végül nem került a pápa és a bíborosok konzisztóriumára elé, és sosem szentelték apostolotóddá. Paradox módon azonban a mellőzés tehette lehetővé a konzisztoriális rendeltetésű forrás fennmaradását, hiszen így nem kallódott el a kúriai hivatalok útvesztőiben, nem esett áldozatul a *Sacco di Romának*, sem pedig különféle iratselejtezéseknél. Ippolito d'Este bíboros iratai között várta fél évezreden át, hogy a történetírás lapjain új éltre keljen.

⁵⁸ DAVID S. CHAMBERS, *Popes, Cardinals and War. The Military Church in Renaissance and Early Modern Europe*, London 2006, 97–100; SHAW–MALLET, *The Italian Wars*, 86–88.

⁵⁹ BYATT, *Este*.

⁶⁰ SHAW–MALLET, *The Italian Wars*, 66–75.

⁶¹ FRIEDENSBURG, *Informativprozesse über deutsche Kirche*, 168–174, n. 1 és 177–181, n. 3; CVH I/7, 29–32, n. 20. Bécs esetében a jegyzőkönyv azt is megemlíti, hogy a pápa Miksa császára kérésére („*Serenissimus imperator rogat eius Beatitudinem, dignetur ad eius nominationem consututere administratorem ecclesiae Viennensis*”) rendelte el a kivizsgálás lefolytatását.

⁶² *Cameralia Documenta Pontificia*, II, n. 869. 888. 890. 1269. 1275–1276. 1312. 1314. 1315. 1341. 1345. 1348. 1353. 1354. 1360. 1364. 1367. 1375. 1380. 1386. 1389.

FÜGGELÉK

Róma, 1502. április 7.

Antonio de Perea O.F.M. kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve

A jegyzőkönyvet Federico Sanseverino bíboros titkára, Jeromos császári közjegyző készítette Ippolito d'Este bíboros egri segédpüspök-jelöltje, Antonio de Perea ügyében. A kihallgatott tanúk a következők: Consalvo de Castro pápai familiáris (*comestabilis sanctissimi domini nostri*); Daniele Vivis, Francesco Borgia bíborosnak a valenciai egyházmegyéből származó titkára; *Petrus Alamanus*, esztergomi egyházmegyes klerikus, Este bíboros 40 éves familiárisa; *Martinus de Ezet* egri egyházmegyes klerikus, Este bíboros familiárisa; Alvise Malombra arbei püspök, Sanseverino bíboros udvarmestere (*magister domus*), korábban a néhai Gabriele Rangoni bíboros, egri püspök familiárisa. A tanúk a jelöltről elmondták, hogy spanyol származású, a toledói egyházmegyében született törvényes házasságban, 32 éves, obszerváns ferences szerzetes, áldozópappá szentelték, kiválóan misézik és prédikál. Az egri püspökségről a tanúk kifejtették, hogy Magyarország egyik legnagyobb egyházmegyéje, éves jövedelme mintegy 10 000 dukát. Mindig szokott lenni segédpüspöke, akit általában a megyéspüspök saját familiárisai közül választ. Pozsegavári Mátyás segédpüspök (*Mathias episcopus de Poscha*) néhány éve halt meg. Malombra tanú emlékszik Bernát ferences szerzetesre, árkádiai címzetes püspökre is, aki hozzávetőleg 22 évig volt segédpüspök. A jegyzőkönyv utolsó oldalára bemásolták Ippolito d'Estének a pápához írott kérvényét, amely szerint az egri egyházmegyének rendszerint két segédpüspöke szokott lenni, de az egyik elhunyt, és ezért Antonio de Perát a béjaiai (*Bugiensis*) püspökség címére szeretné kineveztetni. Püspökhöz illő megélhetéséhez évi 200 forintot juttatna számára egyházmegyéje jövedelméből.

(Nyolc oldalas papírfüzet, a bal felső sarokban későbbi bejegyzés: *'Cardinale Ippolito. 1502. 7 Aprile'*.)

– Archivio di Stato di Modena, Archivio Segreto Estense, Camera, Amministrazione dei Principi nr. 823 [Filza di documenti vari 1494–1518] – *orig./cop.*)

Processus super suffraganeo deputando ecclesie Agriensi

In nomine Domini. Amen. Anno a nativitate eiusdem millesimo quingentesimo secundo, die Iovis septima mensis Aprilis, indictione quinta. Reverendissimus et illustrissimus dominus, dominus meus, dominus F[ridericus] Sancti Theodori diaconus cardinalis de Sanctoseverino⁶³ commisit michi, Hier[onim]o imperiali secretario suo et notario publico, ut cum agatur de constituendo suffraganeo titulari ^areverendissimo et illustrissimo domino, domino Hippolyto^a Sancte Lucie in Silice diacono cardinali Estensi⁶⁴ etc. in ecclesia ^bsua Agriensi^b de ipsius consensu, scilicet venerabili domino,

⁶³ Federico Sanseverino (1462–1516), a S. Teodoro diakónus bíborosa (1489–1516). HC II, 21; ALONGE, *Sanseverino*, DBI vol. 90, Roma 2017, [https://www.treccani.it/enciclopedia/federico-sanseverino_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/federico-sanseverino_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 08. 18.

⁶⁴ Ippolito d' Este (1479–1520), a Santa Lucia in Selci diakónus bíborosa (1494–1520), esztergomi érsek (1486–1497), egri püspök (1497–1520). HC II, 23; BYATT, *Este*, DBI vol. 43, Roma 1993, <https://www.treccani.it/>

‘fratre Antonio de Perea^c ordinis Sancti Francisci, me diligenter per dicta idoneorum testium medio iuramento edoceri curarem, an ipsa ecclesia consueta sit habere suffraganeum titolarem et an aliquem de presenti habeat, tum de ipsius fratris Antonii condicionibus testes necessarios examinarem, ac^d eorum dicta describerem et omnia in formam processus redigerem, ac deinde reverendissime dominationi sue responderem, cuius mandatis obedire volens presentem processum feci^e ac infrascriptorum testium dicta exscripsi.

Die antescipto 7 Aprilis

Comparuit ipsemet frater Antonius cum altero fratre sui ordinis ac nonnullis hominibus nationis sue et michi infrascriptos testes exhibuit.

Dominum Consaluum de Castro comestabilem sanctissimi domini nostri, dominum Danielem Viuis secretarium reverendissimi domini cardinalis Cusentini,⁶⁵ Petrum Alamanum clericum Strigoniensem et Martinum de Ezet clericum Agriensem.^f

Qui quidem testes interrogat, ut infra responderunt, prout sequitur delato ei prius per me iuramento opportuno.

Primo. Dominus Consaluus de Castro^g suprascriptus testis iuratus et examinatus dixit. Interrogatus de fratre Antonio, cuius nationis familie et an ex legitimo matrimonio, tum de eius moribus, dixit se ipsum bene cognoscere esse natione Hispanum, Toletane⁶⁶ diocesis, ex familia de Perea, natum ex legitimo matrimonio, etatis triginta duorum annorum vel circa, professum ordinis Sancti Francisci, ex iis, qui reformati appellantur, in sacerdotio constitutum, optime celebrare missam, et esse optimum predicatorem, seque ipsum audisse.

In causa scientie, quia est ex partibus et optime eum cognoscit.

Super generalibus recte respondit.

Die antescipto

Dominus Daniel Viuis secretarius reverendissimi domini cardinalis Cusentini, Valentine⁶⁷ diocesis^h testis, ut supra, iuratus et examinatus dixit. Primo de patria domini Antonii eum esse Hispanum ac Toletanum, legitimum, ex reformatis Sancti Francisci, bone fame et vite, predicatorem excellentem, sacerdotem esse et habere triginta duos anno vel circa.

In causa scientie, quia est ex partibus et eum optime cognoscit.

Super generalibus recte respondit.

enciclopedia/ippolito-d-este_res-c21fd599-87ec-11dc-8e9d-0016357ee51_(Dizionario-Biografico), letöltés 2022. 08. 18.; LACZLAVIK, *Estei Hippolit*, 222–228; C. TÓTH, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 27. 52.

⁶⁵ Francesco Borgia (1432/1441 k.–1511 Teano püspöke (1495–1508), bíboros (1498–1511), Cosenza érseke (1499–1511). HC II, 24. 142. 249; CARO, *Borgia*, i.m.

⁶⁶ Toledo (Spanyolország).

⁶⁷ Valencia (Spanyolország).

Die antescripto

Petrus Alamanus,ⁱ clericus Strigoniensis, annorum XL^{ta}, familiaris reverendissimi et illustrissimi domini cardinalis Estensis testis productus, iuratus et examinatus dixit, ut infra. Interrogatus an scit ecclesiam Agriensem solitam esse habere suffraganeum, respondit, quod consuevit habere, et quod novissime habebat Dominum Mathiam episcopum^j de Poscha,⁶⁸ qui est mortuus, ut audivit ab anno citra. Interrogatus an ecclesia Agriensis habeat magnam diocesim, dixit, quod est maximus omnium episcopatumum Ungarie, de valore ecclesie dixit habere in redditibus decem millia ducatorum vel circa.

In causa scientie, quia est ex partibus, vidit predictum episcopum ac fuit in loco. Super generalibus recte respondit.

Die antescripto

Martinus de Ezet,^k clericus Agriensis familiaris predicti reverendissimi et illustrissimi domini cardinalis testis productus, iuratus et examinatus audita depositione predicti Petri in omnibus et per omnia cum eo concordat.

In causa scientie, quia est ex partibus et fuit in loco. Super generalibus recte respondit.

Die 7 Aprilis antescripto

Reverendus dominus Aloysius Malumbra episcopus Arbensis,⁶⁹ magister domus reverendissimi domini mei, olim familiaris reverendissimi domini Gabrieli condam cardinalis Agriensis.⁷⁰ Interrogatus an scit aliquid, quod ea ecclesia habeat suffraganeum ab antiquo, respondit solitam esse habere et quod cum ipse inter familiares predicti condam domini sui receptus est, habebat quendam presbiterum, episcopum sive archiepiscopum Archadiensem, quo postmodum defuncto successit, quidam dominus Bernardus,⁷¹ frater ordinis Sancti Francisci promotus, ut ipse credit, ad eandem ecclesiam Archadiensem,¹ qui deinde perseveravit et possunt esse vigintiduo anni vel circa, quod predictus dominus Bernardus deputatus est suffraganeus predictae ecclesie.

In causa scientie, quia fuit de familia predicti reverendissimi domini cardinalis et vidit et cognovit ipsum dominum Bernardum.

⁶⁸ Pozsegavári Tamás dagnei tit. püspök (1481–), boszniai segédpüspök (1483), kalocsa-bácsi segédpüspök (1488–1489), egri kanonok és hevesi főesperes (1494–1499), segédpüspök (1498–1499). C. TÓTH, *Az egri káptalan*, 60. 63; Uő, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 36. 42. 53.

⁶⁹ Alvise Malombra arbei püspök (1484–1514). DANIELE FARLATO, *Illirycum sacrum V. Ecclesia Jadertina*, Venetia 1775, 262–264; HC II, 92; HC III, 115.

⁷⁰ Gabriele Rangoni pápai követ (1467–1479), egri püspök (1476–1486). KALOUS, *Plenitudo potestatis*, 227–233; BLASI, *Rangoni*; KRISTÓF, *Gabriele Rangone*, 65–82.

⁷¹ Ausztriai Bernát ferences szerzetes, az egri püspökség jövedelmeinek adminisztrátora (1477–1479), püspöki biztos (1479–1483, 1486), árkádiai c. püspök, az egervári Szent Péter-társaskáptalan prépostja (1484–1492). C. TÓTH, *Az egri káptalan*, 55; Uő, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 50.

^mBeatissime pater! Cum ecclesie mea Agriensis propter magnitudinem diocesis consueverit habere duos suffraganeos, et de anno preterito unus eorum sit mortuus. Ne damnum in divinis patiatur dicta ecclesia mea, oro sanctitatem vestram, ut dignetur promovere ad dignitatem episcopalem sub titulo episcopatus Bugiensis, qui vacat in partibus ultramarinis, ad hunc effectum, ut deserviat dicte ecclesie mee, venerabilem fratrem Antonium de Perea Hispanum, legitime natum, annorum XXXII^{orum} ordinis Sancti Francisci de reformatis, litteratum et sacerdotem et predicatorem optimum, ut ex testibus iuratis accepi, et ne cogatur mendicare, constitui ei pensionem annuam ducentorum ducatorum super dicta ecclesia mea.

Episcopatus Bugiensis
 Antonius de Perea
 Legitimime natum
 Hispanus
 XXXII^{orum} annorum
 Bone fame
 Ordinis Sancti Francisci de reformatis
 Predicator^m

^{a-a} Aláhúзва, a bal margón a főszöveget lejegyző kéz írásával: *'nomen episcopi ecclesie'* | ^{b-b} Aláhúзва, a bal margón ugyanazon kéz írásával: *'nomen ecclesie'* | ^{c-c} Aláhúзва, a bal margón ugyanazon kézírással: *'nomen promovendi'* | ^d Utána kihúзва: *'omm'* | ^e A szó sorközi beszúírás. | ^f A bal margón ugyanazon kéz írásával: *'testes producti'* | ^g A bal margón ugyanazon kéz írásával: *'primus testis'* | ^h A bal margón ugyanazon kéz írásával: *'2' testis'* | ⁱ A bal margón ugyanazon kéz írásával: *'3' testis'* | ^{j-j} Aláhúзва, a bal margón ugyanazon kéz írásával: *'nomen defuncti suffraganei'* | ^k A bal margón ugyanazon kéz írásával: *'4' testis'* | ^l Előtte kihúзва: *'Agriensem'* | ^{m-m} Más kéz írásával.

KIÉ A KINEVEZÉS JOGA?

Vita az esztergomi Szent Péter-oltár kegyurasága ügyében

I. BEVEZETÉS

A tanulmányomban feldolgozott és a *Függelékben* közzétett forrás nem ismeretlen a magyar medievisztikai kutatás számára, hiszen annak adatait néhány személy vonatkozásában KÖBLÖS JÓZSEF az egyházi középrétegről szóló munkájában már használta.¹ Az esztergomi Szent Péter-oltár kegyurasága tárgyában indult perben keletkezett *libellus* adatai a legnagyobb sajnálatunkra mégsem kerültek be a szélesebb kutatás vérkeringésébe. Ennek oka roppant prózai: a Vatikáni Apostoli Levéltárban őrzött iratról² hiába készült mikrofilm felvétel³ 1977-ben, annak kinagyítására és ezzel együtt az Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményben történő elhelyezésére azóta sem került sor, ismételt „felfedezése” PÉTERFI BENCE nevéhez fűződik.⁴ A forrás azon túl, hogy betekintést nyújt egy oltár- (és egy kápolna-) javadalom élére történt kinevezés hátterébe, illetve az annak ügyében kirobbant perbe, fontos adalékokkal szolgál az egyháztörténeti kutatásokhoz is. Az egyes személyek ugyanis egy adott javadalom elnyerésekor „papírt” is kaphattak arról, ám ezek elenyésző része maradt korunkra. (Ugyanakkor figyelemre méltó ebből a szempontból Oláh Miklós esete: 1524. április 7-én elnyerte ugyanis a szóban forgó Szent Péter-oltár igazgatóságát, az érsek, az éppen e napon elhunyt Szatmári György⁵ kérte a káptalant, hogy az oltárhoz tartozó ház [javadalom] adományozásáról állítsanak ki oklevelet, jóllehet a káptalan nem szokott erről iratot kiállítani; mindezt bejegyezték a jegyzőkönyvükbe is közvetlenül az adományozás szövege alá.)⁶ A mégis kiállított oklevelek pusztulásának egyik oka az a szokás volt, hogy a javadalmas halála után eltemették

---

¹ KÖBLÖS JÓZSEF, *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12), Budapest 1994, 341, n. 22, 376, n. 121. – Az ő nyomán idézi ERDÉLYI GABRIELLA, *Bakócz Tamás és a szerzetesrendek (Ésettanulmány)*, TSz 44 (2002) 21–64, 39, 70. j.

² AAV Tribunalia, Sacra Romana Rota, Processus actorum 1.

³ MNL-OL Filmtár X 9042, 3109. sz. – Ügyiratszám: 13213/77. Vö. ÉRSZEGI GÉZA, *A Curia Romana középkori levéltárai*, LSz 28 (1978) 321–339, 332.

⁴ Ezúton is köszönöm, hogy megosztotta velem az ismeretét és átadta a publikálás lehetőségét számomra.

⁵ C. TÓTH NORBERT, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökök, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27), Győr 2017 (*Egyházi archontológia 1440–1526*), 32.

⁶ „Item licet non fuerit consuetum litteras donationales super domibus altarum per capitulum emanari, tamen capitulum ad petitionem reverendissimi domini archiepiscopi preinsertas litteras prescripto Nicolao dandis utcumque decrevit.” – Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis. *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve (1500–1502, 1507–1527)*, ed. LÁSZLÓ SOLYMOSI, Budapest 2002 (*Reg. Strig.*), 161.

vele ezen okleveleit,⁷ a másik pedig az egyes intézményeket ért különféle forráspusztulások. Így például hiába vészelte át a katalizmákat az esztergomi székeskáptalan magánlevéltára, mégis csupán hét darab eredetiben is tanulmányozható (ebből kettő oltárigazgatói) kinevező iratot ismerünk.⁸ De nem jobb a helyzet az egyházmegye nyugati végén elhelyezkedő társaskáptalanjában, Pozsonyban sem, ahol 1462-ig hat darabot (ebből szintén kettő oltárigazgatói) találtunk a levéltárban.⁹ Ez persze még mindig több, mint amennyi a szomszédos egyházmegye központjában, Nyitrán áll a rendelkezésünkre, ahol összesen két darab oltárigazgatói kinevezést őrzött meg az intézmény magánlevéltára.¹⁰ A vizsgált pertestben viszont rögvest három oltárigazgatói kinevezőlevelet is bemutatnak, amelyek révén az ilyen típusú esztergomi okleveleink száma több mint megkétszereződik, ráadásul ezek révén lehetőség nyílik a javadalom elnyerésének idejét és ezzel együtt az előző birtokos halálának időpontját is pontos(abb)an meghatározni. A három kinevezőlevélén túl további két iratot mutattak be és írtak át: az egyik Túrje nembeli¹¹ Fülöp esztergomi érsek 1272. április 10-ei – eddig szintén ismeretlen szövegű – oklevele, a másik pedig az esztergomi székeskáptalan egyházlátogatási jegyzőkönyvének¹² a per tárgyára vonatkozó része. Ez utóbbi azért is fontos, mert közvetett bizonyítékkal szolgál arra a feltételezésemre (sajnos ezt a forrást akkor még nem ismertem), amely szerint a vizitáció elkészítésének oka a székeskáptalan (és az érsek) jogainak egyfajta katalógus-szerű megörökítése volt.¹³ A *libellus* végén értelemszerűen a közjegyző záradéka áll, megtoldva azonban még egy olyan oklevéllel, amely a magyar forrásanyagban meglehetősen ritka:¹⁴ a közjegyzői jel alatt szerepel a pannonhalmi konvent igazoló irata is arról, hogy Marosi Zsigmond valóban esztergomi egyházmegyei közjegyzőként tevékenykedik.¹⁵

⁷ P. HORVÁTH VIKTÓRIA, *Pápai bulla a középkori Bánhegyes falu területéről*, Archaeologiai Értesítő 145 (2020) 195–206, 201–202; NEMES GÁBOR, *Repertorium Pontificiorum Documentorum in Regnis Sacrae Coronae Hungariae existentium (1417–1526)* (CVH II/10), Budapest–Róma 2022, XXI–XXIII.

⁸ C. TÓTH NORBERT, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543* (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9), Budapest 2019 (*Esztergomi arch.*), 280–292.

⁹ C. TÓTH NORBERT, *A pozsonyi társaskáptalan archontológiája 1204–1462* (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 12), Budapest 2020, 140–159.

¹⁰ VÁGNER JÓZSEF, *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*, Nyitra 1896, 29, 3. j. és 30, 1. j.

¹¹ Túrje nembeli Szentgróti Ivachin fia, Fülöp († 1272. dec.) esztergomi érsek (1262–1272). ZSOLDOS ATTILA, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301* (Historia könyvtár. Kronológiák, adattárak 11), Budapest 2011 (*Archontológia 1000–1301*), 81; BEKE MARGIT, *Túrje nembeli Szentgróti Fülöp érsek*, Esztergomi érsekek 1001–2003 (szerk. Beke Margit), Budapest 2003, 115–121.

¹² C. TÓTH NORBERT, *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. III. rész. Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv* (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 13), Budapest 2021, 155–238.

¹³ C. TÓTH, *Esztergomi székeskáptalan III*, 135.

¹⁴ VÖ. MIKÓ GÁBOR, *Andrea Scolari váradi püspök végrendelete és annak hitelesítése. Adatok a hitelesbelyi és közjegyzői intézmények együttműködéséhez*, Nagyvárad és Bihar a Zsigmond-korban (szerk. Zsoldos Attila) (Tanulmányok Biharország történetéről 8), Nagyvárad 2020, 195–226, 203, 209–213. – Hasonló típusú szövegekkel találkozunk az Esztergomi formuláskönyvben is. *Formularium ecclesiae Strigoniensis*, ed. PETRUS CARD. ERDŐ-CORNELIUS SZOVÁK–PETRUS TUSOR, coadiuvantibus GABRIELE SARBAK ET AL. (CST I/4), Budapest 2018 (*Form. ecd. Strig.*), 263. 372. 528.

¹⁵ *Függelék*, fol. 40r.

2. A PERESKEDÉS TÁRGYA ÉS RÉSZTVEVŐI

A Római Kúriában valamikor 1514 kora nyarán per indult az esztergomi székesegyházban a szentélytől jobbra lévő¹⁶ Szent Péter (és Pál)-oltár, valamint az Esztergom-Tapolcán, a hévizek mellett álló¹⁷ Szent Erzsébet-kápolna igazgatóságának betöltése ügyében. Történt ugyanis, hogy az esztergomi székeskáptalan Garai Antal kanonok, oltárigazgató¹⁸ halála után, 1511. november 16-án¹⁹ a javadalmat Budai Bálint kanonoknak adományozta, de Bakóc Tamás esztergomi érsek ügyvédje, Csúti Menyhért fehérvári kanonok megbízója nevében Bálintot az oltár jövedelmeinek birtoklásától és használatától, a káptalant pedig az adományozásától eltiltotta és abban igyekezett őket akadályozni.²⁰

A kinevezőlevél dátumával azonban van némi probléma, mivel Garai Antal kanonok 1511. november 24-én még a kúriában a nádori jelenléten képviselte a káptalant²¹ és idézte meg nemes Vízi Balázs deákat a Pilis megyei Bajon és a Bars megyei Csuda birtokra vonatkozó oklevelek bemutatására, amelyet a nádori iroda 1511. november 26-ai kelettel foglalt oklevelébe a káptalan részére.²² Sőt, a következő évből is van még arra adatunk, hogy Garai Antal életben van: egyrészt neve szerepel az esztergomi székeskáptalan számadáskönyvében, mint akit az 1512. június 15-ei káptalani ülésen megválasztottak a jogügyigazgatói tisztségre,²³ másrészt november 8-án a budavári Olasz utcában lévő házáat az esztergomi káptalanra hagyta misealapítvány céljából.²⁴ (Probléma ugyanakkor, hogy a PATAKI VIDOR által idézett jelzet ma nem létezik a

¹⁶ *Esztergomi arch.*, 127.

¹⁷ C. TÓTH, *Esztergomi székeskáptalan III*, 95–96.

¹⁸ Garai Antal 1483-tól volt tagja a székeskáptalannak, oltárigazgatóságára az első adatot 1486. dec 19-ről, az utolsót pedig 1510. febr. 2-ről ismertem. *Esztergomi arch.*, 128. 142.

¹⁹ Az oklevél szövegét lásd *Függelék*, fol. 38rv.

²⁰ „*nuper dictum capitulum occurrente dicti altaris seu rectoratus per obitum condam Antonii de Gara illius dum viveret ultimi possessoris extra Romanam Curiam defuncti vacatione devoto oratori vestro Valentino de Buda dicte ecclesie canonico altare seu rectoratum buiusmodi, prout ad eos pertinebat, contulerunt et de illo sibi providerunt possessione subsequuta. Nichilominus nuper quidam Melchior de Cbrwth assertus canonicus Albensis pro reverendissimi domini Thome cardinalis Strigoniensis procuratore se gerens nomine eiusdem reverendissimi domini cardinalis ipsum Valentinum super usu et possessione dicti altaris et capitulum oratores vestros super iure buiusmodi conferendi, ordinandi et providendi molestare presumpsit, saltem verbaliter asserendo et iactando ius dicto reverendissimo domino cardinali in prefato altari competere et usum et possessionem altaris Valentino et de illo disponenter seu providerent capitulo pridem probibere tentando*” – *Függelék*, fol. 5v.

²¹ „*bonorabilis magister Antonius de Gara, canonicus ecclesie Strigoniensis pro se ac pro honorabili capitulo eiusdem ecclesie Strigoniensis cum procuratoriis litteris eiusdem [...] ipsam citationem hic Bude feria secunda proxima ante festum Beate Catherine virginis et martiris proxime preteritum coram nobis facie ad faciem factam [...] contra nobilem Blasium litteratum de Wyz proposuit*” – MNL-OL DF 237 705.

²² Uo.

²³ „*Item ad officiolatum procuracionis in causis et negotiis capituli electus est magister Antonius de Gara.*” – *Reg. Strig.*, 94.

²⁴ PATAKI VIDOR, *Abudai vár középkori belyrajza*, Budapest Régiségei 15 (1950) 239–299, 291; VÉGH ANDRÁS, *Buda város középkori belyrajza I–II* (Monumenta Historica Budapestinensia XV–XVI), Budapest 2006–2008, II, 157, n. 558.

Prímási Levéltárban.)²⁵ Mindehhez hozzátehetünk még egy információt. Az esztergomi formuláriumban fennmaradt egy, alább még részletesen idézendő, „Bizonyos javadalom jogtalan eladományozása és elfoglalása ügyében tiltakozás és eltiltás” című minta: e szerint Bakóc nevében ügyvédje tiltakozott az ellen, hogy a káptalan Garai Antal halála után Budai Bálintnak adta az oltárigazgatóságot, holott annak joga a mindenkori érsekekhez, következésképpen Bakóc Tamás jelenlegi érsekhez tartozik.²⁶ Az ügyvéd megjegyzése szerint ráadásul az adományozásra az érsek távollétében, római tartózkodása alatt került sor.²⁷ A bíboros 1511. október 2-án indult el Esztergomból, október közepén már a fennhatósága alatt álló másik püspöki székhelyen,²⁸ Zággrában volt, ahonnan november közepén érkezett meg Zenggebe. A kikötővárosból november végén hajózott ki és december elején már Anconában tartózkodott, Róma falai alá 1512. január 26-án ért²⁹ (az ünnepélyes bevonulásra egy nappal később került sor).³⁰ A fentiek alapján a kinevezőlevél évszáma minden bizonnyal elírás folytán lett 1511, és ténylegesen arra 1512. november 16-án került sor, ráadásul az előbb említett 1512. november 8-ai végrendekezés jól illene Garai néhány nappal később bekövetkezett halálához, illetve a javadalom nyolc nappal későbbi eladományozásához.

A pereskedés tárgyát képező másik javadalom a Szent Erzsébet-kápolna³¹ és a hozzá tartozó, az esztergomi iskola mellett fekvő ház volt. A kápolna igazgatóságát a székeskáptalan élve jogával Szatmári János kanonoknak adta, ám azt Bakóc Tamás elvette tőle és vajai Ibrányi István (őr)kanonoknak (1511–1528)³² adományozta.³³ A jelen esetben ismerjük az adományozás és az elfoglalás időpontját is, mivel az előbbi teljes szöveggel bemásolták, az utóbbi elleni tiltakozást pedig bejegyezték a káptalani számadáskönyvbe.

²⁵ „Esz. k. hh. lt. 68–7–8.” A 68-as *fasciculus*ban ma azonban csak egy darab, 1497. évi oklevél van: Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, Esztergomi székesfőkáptalan hiteleshelyi levéltára 68–13–11 (MNL-OL DF 209 059).

²⁶ *Form. eccl. Strig.*, 587–589. – Budai Bálint oltárigazgatóságára eddig ezzel az egyetlen adattal rendelkezünk. Vö. *Esztergomi arch.*, 128 (a hivatkozott oldalszám tollhibából 598 az 589 helyett, illetve a jegyzetben tévesen Bakóc kinevezettjének írtam Bálintot).

²⁷ „in absentia pretacti reverendissimi domini Tho(me) cardinalis et archiepiscopi, ut prefertur, collatoris in Romana Curia agentis” – *Form. eccl. Strig.*, 588.

²⁸ *Egyházi archontológia 1440–1526*, 130.

²⁹ FRANKÓI VILMOS, *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521* (Magyar Történeti Életrajzok 14), Budapest 1889, 115–117.

³⁰ SZABÓ ÁGNES, *Bakócz Tamás 1512-es bevonulása Rómába – A magyar kíséret öltözékének leírása Stazio Gadio nyomán*, s.a. (Az eddigi irodalom FRANKÓI után 26-ára tette az ünnepélyes bevonulás napját is.)

³¹ A kápolnát Miklós aradi prépost és esztergomi kanonok alapította az esztergomi hévizek mellett, azaz Esztergom-Tapolcán álló házában 1380 előtt. C. TÓTH, *Esztergomi székeskáptalan III.*, 95–96; TÓTH KRISZTINA, *Esztergom megye történeti földrajza a késő középkorban*, Budapest 2020, 325–326.

³² *Esztergomi arch.*, 49.

³³ „licet similiter ex privilegio a tempore, cuius initii hominum memoria non existit, dispositio cuiusdam domus et capelle Sancte Elizabeth prope scolam Strigoniensem site spectaverit et spectet ad dictum capitulum consueveritque ipsum capitulum de illa dispositione et nuper cuidam ex canonicis dicte ecclesie, scilicet Iohanni de Zatzmar illam et eius usum quamdiu viveret, legitime contulerit sive concesserit, nichilominus prefatus dominus cardinalis amoto ex ea defacto dicto Iohanni canonico illam occupavit seu occupari fecit et Stephano Ibrany de illa providit in maximum capituli preiudicium” – Függelék, fol. 6r.

A káptalan élve kegyúri jogával (*auctoritate iuris patronatus*) Mecseki János kanonok (és honti főesperes) halálával³⁴ megüresedett javadalmat 1510. október 4-én³⁵ adta oda idősebb Szatmári János kanonoknak (1507–1521).³⁶ A javadalom elfoglalására alig fél évvel később került sor. A kanonokok az 1511. március 7-ei káptalani ülésen tiltakoztak, hogy a kápolnához tartozó házat, amelyet nemrégiben adományoztak Szatmári Jánosnak, Ibrányi István kanonoktársuk a káptalan jogaival és saját esküjével szemben erőszakkal elfoglalta, annak kulcsait Fiadi Gergely kanonoktól (1498–1527)³⁷ elvette.³⁸ Feltűnő ugyanakkor, hogy a pereskedés során a Szent Erzsébet-kápolna kegyurasága tárgyában nem mutattak be semmilyen, a káptalan vagy érsek jogát igazoló iratot.

3. A PER MENETE ÉS EREDMÉNYE

Garai Antal esztergomi kanonok 1512. november 8-a után bekövetkezett halálával megüresedett az esztergomi székesegyházi Szent Péter (és Pál)-oltár javadalma, a székeskáptalan tagjai élve jogukkal az igazgatóságot kipróbált tagjuknak, Budai Bálint kanonoknak adták 1512. november 16-án. Az ekkor már Rómában tartózkodó érsek nevében ügyvédje, Csúti Menyhért fehérvári kanonok³⁹ – ismeretlen időpontban – tiltakozott az adományozás ellen, mivel szerinte az a mindenkori érsek jogaihoz tartozik, és egyúttal eltiltotta a káptalant a javadalom eladományozásától, Budai Bálintot pedig a birtokba vételtől.⁴⁰ A székeskáptalan valamikor 1513 tavasza, X. Leó pápa megválasztása után nyújtotta be kérvényét az egyházfőhöz, amelyben elpanaszolták neki, hogy jóllehet az egyházukban lévő oltár igazgatóságának az adományozása alapítása óta a káptalanhoz tartozik, és ők az oltár utolsó birtokosának, Garai Antalnak a Római Kúrián kívül bekövetkezett halála után a javadalmat élve jogukkal Budai Bálint kanonoknak adták. A minap azonban Csúti Menyhért fehérvári kanonok, Tamás érsek ügyvédje, megbízója nevében Bálintot az oltár birtoklásától, őket pedig az eladományozásától eltiltotta. Mindezek után ismertették másik panaszukat is. E szerint bizonyos régóta meglévő kiváltságuk értelmében az esztergomi iskola mellett fekvő ház és (az abban alapított) Szent Erzsébet-kápolna feletti rendelkezés joga szintén a székeskáptalant illeti, és ezért azokat ennek okán Szatmári Jánosnak, kanonoktársuknak adták – 1510. október 4-én⁴¹

³⁴ Mecseki János oropói tit. püspök (1502–), esztergomi segédpüspök (1503–), esztergomi kanonok és honti főesperes (1507–1510). *Esztergomi arch.*, 84.

³⁵ *Reg. Strig.*, 88.

³⁶ *Esztergomi arch.*, 171. Szatmári János a Bakóc-nepes Erdődi / Szatmári / Bakóc János nagyréposttól (1502–1517 – *Esztergomi arch.*, 26) való megkülönböztetés céljából kaphatta az idősebb jelzőt. Jelen esetben ez ténylegesen korjelölő lehetett, mivel János valamikor az 1480-as évek közepén szülehetett, aki az 1500-as években Itáliában járt egyetemre. C. TÓTH NORBERT, *Erdődi Bakóc Tamás érsek rokonsága (Rekonstrukciós kísérlet)*, Turul 91 (2018) 8–30, 17.

³⁷ *Esztergomi arch.*, 155.

³⁸ *Reg. Strig.*, 89–90.

³⁹ Nevét a káptalan kérvényéből ismerjük: *Függelék*, fol. 5v.

⁴⁰ *Form. ecl. Strig.*, 587–589.

⁴¹ *Reg. Strig.*, 88.

– törvényesen élete tartamára. Mégis a mondott bíboros eltávolította a javadalomból Jánost, majd elfoglalva azt Ibrányi Istvánnak, (a káptalan örkanonokának)⁴² adta az ő nagy kárukra. Az esztergomi kanonokok kérték a pápától sérelmeik orvoslását.⁴³ A kérvényen – az ügyhallgató átírása szerint – két feljegyzés volt: az egyik szerint a pápa megbízta a lucerai püspököt az ügy kivizsgálásával. A másik szerint pedig a pápa jóváhagyásával megküldte Leonardus (Grossus de Rovere) bíboros,⁴⁴ ageni püspöknek.⁴⁵

A kijelölt ügyhallgató, Dominicus Iacobatius lucerai püspök⁴⁶ a felek ügyvédjeinek, azaz a Budai Bálint kanonokot képviselő, a Római Kúriában tevékenykedő Henricus Howel és a Bakóc Tamás bíborost képviselő, szintén a Kúriában működő Egidius Zephirus számára küldöncei útján meghagyta az általa kijelölt időpontra történő megjelenést. Az ügyvédek közül a mondott időpontban, azaz augusztus 27-én Rómában, a lakhelyén csak Henricus Howel jelent meg, aki kérte az ügynek a Római Kúrián kívüli kivizsgálását. Ezért az ügyhallgató az esztergomi egyházmegye klerikusaihoz szóló általános parancslevelével meghagyta Rékai János dékánnak és Budai Pál örnek, a pannonhalmi konvent szerzeteseinek, az ügyben kijelölt végrehajtóinak, hogy vizsgálják ki azt és majd annak eredményéről számoljanak be neki.⁴⁷

A két végrehajtó által az ügyhallgatónak elküldött válaszlevél szerint 1514. december 4-én, a pannonhalmi főapát palotájában Marosi Zsigmond közjegyző, illetve pécsi Forgács Vince, Damási Pál és budai Tolnai Bálint tanúk jelenlétében megjelent Budai Bálint kanonok és oltárigazgató, majd bemutatta Bakóc Tamás bíboros-érsek, valamint ügyvédei, Vitéz Mihály pápai penitenciárius, Csúti Menyhért fehérvári kanonok és Alsószegei Benedek közjegyző ellenében az ügyhallgató 1514. augusztus 27-ei levelét és kérte annak végrehajtását, az alperes vagy képviselői megidőzését. Ők az ügy jegyzőjének és írnokának megválasztották Marosi Zsigmond közjegyzőt és meghagyták neki, hogy készítsen másolatot az oklevélről és azt közjegyzői iratként adja át, továbbá Királyhegyi János presbitert jelölték ki követüknek/küldöncüknek, a felek megidőzésére eléjük.⁴⁸

1514. december 6-án és 8-án nem ülészetek, viszont december 11-én igen, amikor is megjelent ítélszékkükön Budai Bálint kanonok – a tanúk, Vízi Balázs közjegyző, Etei János szentmártoni várnagy és Szentpéteralapjai László alvárnagy jelenlétében – és előadta, hogy mivel Bakóc Tamás bíboros, továbbá ügyvédei, Vitéz Mihály, Csúti Menyhért és Alsósze-

⁴² *Esztergomi arch.*, 49.

⁴³ *Függelék*, fol. 5r–7r.

⁴⁴ Leonardus Grossus de Rovere († 1520. szept. 17.) ageni (Franciaország) püspök (1487–), bíboros (1505–), *maior poenitentiarius* (1511–): HC III, 10 és 98; *referendarius* (1504–1513): THOMAS FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527)* (BDHIR 63), Tübingen 1986, n. 1509; RAISSA TEODORI, *Grosso della Rovere, Leonardo*, DBI vol. 60, Roma 2003, [https://www.treccani.it/enciclopedia/grosso-della-rovere-leonardo_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/grosso-della-rovere-leonardo_(Dizionario-Biografico)), letöltés: 2022. febr. 3.

⁴⁵ „erat duplex signatura, prima talis erat, videlicet de mandato domini nostri pape audeat episcopus Lucerinensis, citet, imbibeat etiam sub censuris et aliis premissis penis, procedat summarie etiam, ut petitur, et iustitiam faciat, secunda vero placet domino nostro pape L(eonardo) cardinali Agennensi.” – *Függelék*, fol. 7r.

⁴⁶ Dominicus de Iacobatiis († 1527/8) lucerai (Nocera dei Pagani, Olaszország) püspök (1511–1517, 1524–), bíboros (1517–). HC III, 16 és 229–230.

⁴⁷ *Függelék*, fol. 4v–5r, 7v–12r.

⁴⁸ *Függelék*, fol. 1v–4v.

gedi Benedek, akik Rómában voltak és helyettesítették, jelenleg pedig Pannonhalmán és a győri egyházmegyén kívülről tartózkodnak, és most Budán, Esztergomban vagy máshol laknak, ezért felkérte Királyhegyi János presbitert, az esztergomi Szent Jeromos-kápolna igazgatóját⁴⁹ és Ivánci Bereck deákot az eljárásban való részvételre. Rékai János dékán- és Budai Pál órszerzetes, vizsgálók felszólították Jánost és Berecket, hogy egyházi büntetés terhe alatt vegyenek részt az eljárásban és tegyenek esküit, majd letéve azt kérdezzék ki a bíborost és ügyvédeit.⁵⁰ Együttal az alpereseket megidézték maguk elé három napon belüli megjelenés és bizonyítékaik bemutatásának kötelezettségével, minderről e napon, 1514. december 11-én oklevelet állítottak ki,⁵¹ amiben átírták az ügyhallgató 1514. augusztus 27-ei oklevelét.⁵²

Az idézés végrehajtását az idézőlevél hátoldalra írt saját kezű feljegyzése szerint Királyhegyi János presbiter kiküldött végezte el: 1514. december 12-én – a tanúk, Vízi Balázs közjegyző, budai *Babko* Bálint és Etei János szentmártoni várnagy jelenlétében – a bíboros és ügyvédei ellenében a mandátumot kifüggesztette a Szent Márton-monostor és a szentmártoni Szűz Mária-egyház ajtóira.⁵³ Ugyancsak e napon – a tanúk, Vízi Balázs közjegyző, pécsi Forgács Vince, Damási Pál és Ludányi János jelenlétében – Királyhegyi János megidézte és felszólította a személyesen jelenlévő Ivánci Bereck deákot, akinél a bizonyító iratok voltak, továbbá Tornai István aléneklőt, Bakócai Péter esztergomi kanonokokat, Gyarmati Nagy Tamás és Pápai Benedeket esztergomi karbeli javadalmasokat, valamint Pápai János presbitert mint tanúkat a Bálint esztergomi kanonok érdekében történő megjelenésre.⁵⁴

1514. december 13-án nem ülészttek, viszont 15-én ítélszékük előtt – a tanúk, Erdőtatai *Cbeznak* György, Etei János várnagy és Vízi Balázs közjegyző jelenlétében – Budai Bálint kanonok megjelent,⁵⁵ az alperes, illetve ügyvédei azonban nem. A felperes által megidézett Ivánci Bereck deák, akinél a káptalan jogaira vonatkozó iratok voltak, valamint a felsorolt esztergomi kanonokok és presbiterok szintén megjelentek. A két végrehajtó felkérte Ivánci Berecket a nála lévő oklevelek bemutatására, amelyeket Budai Bálint megtekintve kérte azoknak a *libellus*ba történő bemásolását jogai védelmében. Bereck deák előbb Fülöp esztergomi érsek 1272. évi, a Szent Péter-oltár kegyuraságát az esztergomi székeskáptalannak adományozó oklevelét mutatta be, amely pergamenre íródott és az érsek hosszúkas alakú, vörös viaszba nyomott és vörös selyemzsinóron függő pecsétjével volt megerősítve.⁵⁶ Továbbá bemutatta az esztergomi káptalan három darab, a hátlapján vörös viaszba nyomott

⁴⁹ A kápolnának eddig nem volt ismert igazgatója.

⁵⁰ *Függelék*, fol. 12v–15r.

⁵¹ *Függelék*, fol. 15r–16r és 24v–28v.

⁵² *Függelék*, fol. 16r–24v.

⁵³ *Függelék*, fol. 29r.

⁵⁴ *Függelék*, fol. 29v.

⁵⁵ Budai Bálint Atyai Miklós olvasókanonok társaságában 1514. dec. 14-én a pannonhalmi konvent előtt tiltakozott egy másik ügyben. DRESKA GÁBOR, *A pannonhalmi konvent bitelesbelyi működésének oklevéltára. Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae IV* (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 19), Győr 2013 (*Pannonhalmi konv.*), 117 és 118–119. Az oklevél szövege a dátum kivételével szó szerint megegyezik az ugyancsak általuk a konvent előtt tett 1508. aug. 15-ei és 1511. nov. 30-ai tiltakozás szövegével! Uo., 63–64. 88–89.

⁵⁶ Az érseki pecsét képét lásd 1272. dec. 7-ei privilégiumán. MNL-OL DL 814.

kisebb pecsétjükkel⁵⁷ megerősített oklevelét az oltár eladományozásáról, valamint egy pergamenből összekötött könyvet, amely – mint mondták – a káptalan egyházlátogatásait, illetve a statútumokat tartalmazza. Rékai János és Budai Pál executorok felkérték Tornai István és Bakócai Péter kanonokokat, Gyarmati Nagy Tamás és Pápai Benedek karbeli javadalmasokat meg Pápai János presbitert a bemutatott iratok hitelességének a vizsgálatára. Ők eskü alatt elmondták, hogy jóllehet Fülöp esztergomi érsek címere sem egyházukban, sem a váron, sem bárhol másutt nem látható, mégis a privilégiumon függő pecséten látható kép, mivel az idősektől úgy hallották és annak öregsége miatt is, az oklevél és a pecsét kétségkívül hiteles. A három másik oklevél és pecsétje szintén hiteles, mivel István és Péter kanonokok – amint mondták – több éven keresztül jelen voltak az esztergomi káptalan okleveleinek a megpecsételésénél és sokszor látták és fogták azt kezükben. A másik három személy is ugyanezt állította. A „könyvről” pedig István és Péter kanonokok, Tamás és Benedek javadalmasok meg János elmondták, hogy az kétségkívül a száz évvel azelőtt a néhai Kanizsai János esztergomi érsek által elrendelt és Pontói Antal sebenicói püspök, esztergomi vikárius által megtartott egyházlátogatásról készült jegyzőkönyv, amely tartalmazza azonkívül a káptalan statútumait és rendelkezéseit, a kanonokok esküit, továbbá, hogy hány és melyik oltár és kápolna tartozik az érsek, illetve a káptalan rendelkezési jogához, továbbá még sok egyéb más dolog is van benne. A könyvet perbeli ellenfelük, Bakóc Tamás bíboros is hitelesnek tekinti, sőt, nem kevés másolatot, átírást készíttetett róla, amelyeket elküldött a titeli, aradi és budai társaskáptalanoknak használatra, akik, úgy tudják, használják is.⁵⁸

A végrehajtók a bizonyítékok hitelességének vizsgálata után előbb az esztergomi érsek privilégiumát írták át: 1272. április 10-én kibocsátott oklevele szerint Fülöp érsek a Szent Adalbert székesegyházban lévő Szent Péter-oltár – amelyhez különleges áhítat fűzi – feletti rendelkezést örökre átadja az esztergomi székeskáptalannak, abban sem magának, sem pedig az érseki székben utódainak semmilyen jogot nem tart fenn. Továbbá elrendeli, hogy az oltár igazgatója vagy papja minden héten saját belátása szerint az oltárnál misézzen, valamint köteles a nagy- és esti miséken minden nap beöltözve részt venni – hacsak nincsen jogosan akadályoztatva.⁵⁹

Majd másodikként a vizitációs könyvből a Szent Péter-oltárra vonatkozó részt másolták ki (a Szent Péter-oltár igazgatósága): Az ötödik, a Szent Péter-oltár igazgatóságát Bertalan⁶⁰ viseli, az igazgató köteles részt venni a nagy- és az esti misén, és saját tettsége szerint az oltárnál misézni; az oltár adományozása, stb. a káptalanhoz tartozik.⁶¹

⁵⁷ Vö. SOLYMOSI LÁSZLÓ, *Az esztergomi káptalan 14. századi pecsétnyomója* Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára (szerk. Ifj. Barta János és Pallai László), Debrecen 2004, 7–24. 21.

⁵⁸ *Függelék*, fol. 30r–34v.

⁵⁹ *Függelék*, fol. 35r–36v.

⁶⁰ A vizitáció kiadásakor még elképzelhetőnek tartottam, hogy e Bertalan azonos lehet a 15. század második feléből ismert Megyeri Bertalan (1473–1501) vagy *Loret* Bertalan (1481) nevű kanonokok valamelyikével: C. TÓTH, *Esztergomi székeskáptalan III*, 64. E feltevést azonban a jelen forrás alapján elvethetjük, mivel az oltárigazgatóságot betöltő személyeket (1433)1453-tól 1517-ig megszakítás nélkül ismerjük: Bocsárdi György olvasókanonok (1433)–1452, Farnadi Mátyás 1453–1485, Garai Antal 1485–1512, Budai Bálint 1512–1517.

⁶¹ *Függelék*, fol. 36v. – Vö. C. TÓTH, *Esztergomi székeskáptalan III*, 193, 19–24. sorok.

Végül időrendben az esztergomi káptalan három oklevele következik: 1453. január 2-án a Bocsárdi György olvasókanonok halálával megüresedett oltárigazgatóságot Farnadi Mátyás esztergomi egyházmegyei presbiternek adta a káptalan.⁶² (Bocsárdi eddig az olvasókanonokságban 1449-ig volt adatolható – ráadásul oltárigazgatóságát sem ismertük –, míg utódát, Trevisói Simont 1453 májusától tudtuk kimutatni;⁶³ Farnadi igazgatósága eddig több mint egy évtizeddel később, 1468-tól volt ismert.⁶⁴) 1485. december 29-én a Farnadi Mátyás halálával megüresedett javadalmat a káptalan Garai Antalnak adományozta.⁶⁵ (Garai igazgatóságára az első adatunk majdnem egy évvel későbbi.)⁶⁶ 1511. – helyesen 1512. – november 16-án a Garai Antal halálával megüresedett oltárigazgatóságot a káptalan Budai Bálint kanonoknak adta.⁶⁷ (Mint fentebb már említettem, Budai javadalmára eddig egyetlen, év nélküli adatunk volt.)

Az oklevelek és a könyvrészlet bemásolása után Rékai János dékán és Budai Pál őr, pannonhalmi szerzetesek az eljárásról készült jelentésüket megküldték Dominicus Iacobatius lucerai püspöknek, apostoli kijelölt ügyhallgatónak. Az oklevelüket a mondott helyen és időben, azaz Pannonhalmán, 1514. december 15-én a dékáni és az őr pecséttekkel megerősítve Marosi Zsigmond közjegyző záradékával és jelével ellátva bocsátották ki.⁶⁸ A *libellus* végén megtalálható a pannonhalmi konvent – valószínűleg ugyanezen a napon kelt – oklevele, amelyben igazolták, hogy Marosi Zsigmond valóban közjegyzőként ténykedik.⁶⁹

* * *

A pereskedés lezárását – jöllehet az a *libellusra* írt feljegyzések szerint 1515. október 1-jén Rómában még zajlott – források hiányában – egyelőre – nem ismerjük, de az eredményét ennek ellenére is meg tudjuk mondani. A székeskáptalan, illetve Budai Bálint a Szent Péter-oltár kegyurasága, illetve adományozási joga tárgyában biztosan megnyerte a pert: 1524. április 7-én ugyanis Lelei Kaplyan László kanonok lemondásával megüresedett javadalmat a káptalan, mivel annak adományozási és minden egyéb rendelkezési joga a káptalant illeti az oltár alapítása óta (*nos, ad quos altaris provisio et omnimoda dispositio illius, dum pro tempore vacat, a sui fundatione pertinet et pertinet impresentiarum*), Oláh Miklós kanonoknak, komáromi főesperesnek adományozta.⁷⁰

⁶² *Függelék*, fol. 36v–37v.

⁶³ *Esztergomi arch.*, 32–33.

⁶⁴ Uo., 128.

⁶⁵ *Függelék*, fol. 37v.

⁶⁶ *Esztergomi arch.*, 128.

⁶⁷ *Függelék*, fol. 38rv.

⁶⁸ *Függelék*, fol. 38v–40r.

⁶⁹ *Függelék*, fol. 40r.

⁷⁰ *Reg. Strig.*, 160–161; *Esztergomi arch.*, 128.

FÜGGELÉK

Pannonbalma, Szent Márton-templom, 1514. december 15.

Rékai János dékán és Budai Pál őr, pannonbalmi szerzetesek jelentése Dominicus de Iacobatiis lucerai püspökböz, az apostoli szék ügyhallgatóinak egyikéhez, a pápa által az ügyben kijelölt bíróhoz

A kijelölt végrehajtók a Budai Bálint esztergomi kanonok, a Szent Péter (és Pál)-oltár igazgatója (és a székeskáptalan) mint felperesek és Bakóc Tamás bíboros, esztergomi érsek mint alperes között az oltár és a Szent Erzsébet-kápolna kegyurasága ügyében folyó perben beszámolnak az általuk elvégzett vizsgálatról és ennek keretében átírták 1) Dominicus Iacobatius lucerai püspök, az apostoli szék kijelölt ügyhallgatójának 1514. aug. 27-ei parancslevelét, amely tartalmazza az esztergomi székeskáptalannak X. Leó pápához benyújtott kérvényét, illetve a pápa utasítását; 2) saját, 1514. dec. 11-ei idézőlevelüket, amelyben átírták Dominicus Iacobatius püspök-ügyhallgató előbbi oklevelét. Részletesen beszámolnak a felek, illetve ügyvédek 1514. dec. 11-ei meghallgatásáról, a dec. 12-ei idézésekről, majd a dec. 15-ei tárgyalásról, ahol Budai Bálint és a székeskáptalan javára bemutatják Fülöp esztergomi érsek 1272. ápr. 10-ei oklevelét az oltár kegyuraságának a káptalan részére történt átadásáról; a székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyvének a Szent Péter-oltárra vonatkozó részét, valamint a székeskáptalan három, az oltárjavadalom adományozásáról szóló 1453. jan. 2-ei, 1485. dec. 29-ei és 1511. (!) nov. 16-ai oklevelét. – A füzetszerűen összeállított *libellus*, amelynek elő- és hátlapja pergamen, közte 40 összefűzött papírlapot tartalmaz, amelyek jobb, illetve bal felső sarka sérült; a papírlapok mindkét oldalára írtak. Vízjelek a fényképen nem kivehetők. – Az idő által megviselt pergamenből készült (folio számozás nélküli) borítón a *rotulus* tartalmának rövid összefoglalása: STRIGONIENSIS [... ..] Sancti Petri [...] Sancte Elizabeth; alatta: processus de partibus vigore litterarum compulsorialium factus per compulsum productus instrumentum capitulo et canonicis ecclesie Strigoniensis. – Alatta újkori kézzel: Die I^a Octobris 1515. – Ez alatt korábbi, másik kézzel: Die Lune, prima Octobris 1515; pro domino Francisco Godelin,⁷¹ Iohanni de Tenereis⁷² notario scriptis. Minden oldalon a szöveg utolsó sora alatt megtalálható a közjegyző, Marosi Zsigmond aláírása: az 1r oldalon a teljes (*Sigismundus de Marusio notarius*), majd onnantól kezdve a *verso* oldalakon a neve (*Sigismundus de Marusio*), a *recto* oldalakon pedig a foglalkozása (*notarius*) szerepel – ezeket külön nem jelöltem a szövegben. A szöveg melletti, ügyintézést segítő szavakat, tartalmi összefoglalókat viszont, amennyiben olvasható volt, minden esetben közöltem.

(AAV Tribunalia, Sacra Romana Rota, Processus actorum I.

Mikrofilm másolata: MNL-OL Filmtár X 9042, 31109. sz. – orig.)

⁷¹ Franciscus Godelin(i) († 1523. ápr. 8.) scriptor cancellarie. FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, n. 730.

⁷² Iohannes de Teneris *notarius*. Talán azonos az 1505-ben szereplő Iohannes Traneis *notarius*-szal. Lásd: HERMANN HOBERG, *Die Protokollbücher der Rotanotare von 1464 bis 1517* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 39 (1953) 177–227, 196; RORC (Iohannes Traneis), letöltés 2022. 07. 27.

IN NOMINE DOMINI, AMEN. Reverendo in Christo patri et domino Dominico Iacobatio⁷³ Dei et Apostolice Sedis gratia episcopo Lucerinensi, unius ex sacri palatii⁷⁴ Apostolici causarum auditoribus locumtenenti causaque et causis⁷⁵ ac partibus infrascriptis a sanctissimo domino nostro iudici specialiter deputato ac in eius locum forsán surrogato⁷⁶ aut surrogando auditori sive iudici IOHANNES de Reka decanus⁷⁷ et Paulus de Buda⁷⁸ custos,⁷⁹ fratres monasterii Sancti Martini Sacrimontis Pannonie ordinis Sancti Benedicti Iauriensis dyocesis, in dicto monasterio residentes, executores quarundam litterarum compulsorialium infrascriptarum in cause et causis inter venerabilem virum dominum Valentinum de Buda⁸⁰ canonicum ecclesie Strigoniensis et rectorem altaris Sancti Petri in eadem ecclesia fundati ex una et reverendissimum in Christo patrem dominum Thomam⁸¹ cardinalem et archiepiscopum [fol. rv] Strigoniensem ex adverso principalem partibus ex altera omnesque alios et singulos sua communiter vel divisim interesse putantes de et super collatione, ordinatione, provisione et dispositione rectoris altaris Sancti Petri predicti rebusque aliis in actis cause huiusmodi latius deductis et illorum occasione partibus ex altera vertentibus ac indecisus pendentibus per vos generaliter deputati atque earundem litterarum compulsorialium vigore sub censuris et penis inibi expressis et fulminatis specialiter requisiti, orationes in Domino humiles et devotas. Noveritis, quod sub anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quarto decimo, indictione secunda, die vero Lune, quarta mensis Decembris, hora tertiarum vel quasi, pontificatus autem sacratissimi in Christo patris et domini nostri domini Leonis divina providentia pape decimi anno secundo coram nobis in palatio reverendissimi patris domini archiabatis monasterii Sancti Martini Sacrimontis Pannonie, patris et prelati nostri iuxta et [fol. 2r] prope ecclesiam situato in discreti

⁷³ Dominicus de Iacobatiis († 1527/8) lucerai (Nocera dei Pagani, Olaszország) püspök (1511–1517, 1524–), bíboros (1517–), *auditor rote* (1483–1506), *referendarius* (1492, 1503–1517), *vicarius alme Urbis in spiritualibus* (1514). HC III, 16, 229–230; FRENZ, *Die Kanzlei der Pápste*, n. 596; RORC.

⁷⁴ A 3. és 7. sorok mellett a margón jobbról: *Valentinus de Buda principalis presentavit litteras compulsoriales iudicibus hic nominatis, qui volentes procedere ad executores earundem litterarum deputaverunt notarium et nuntium et decreverunt citationem contra omnes documenta, iura, iustitias eodem Valentino principali*.

⁷⁵ Mellette a margón balról: *Stri* áthúzza.

⁷⁶ A 7. és 11. sorok mellett balról keresztben: *Strigonien*(sis).

⁷⁷ Rékai János pannonthalmi szerzetes, dékán (1514), talán azonos az 1509-ben szereplő János nevű őrszerzetessel. PRT III, 411.

⁷⁸ Mellette a margón jobbról: *nomina iudicum*.

⁷⁹ Budai Pál pannonthalmi őrszerzetes (1510, 1512, 1514, 1519), szerzetes (1516), perjel (1517). PRT III, 411–412. 713; *Pannombalmi konv. IV*, 146. 159.

⁸⁰ Budai Bálint (Máté fia) esztergomi kanonok (1505–1517), káptalani *divisor* (1509–1515), a Szűz Mária- (Nagyboldogasszony-) kápolna *divisora* (1515–1516), a Szent Péter-oltár igazgatója (1511–1517). *Esztergomi arch.*, 115. 128. 134. 144. (A jelen forrás alapján javítva a javadalom-viselésének ideje.)

⁸¹ Bakóc Tamás (Ferenc fia) († 1521) esztergomi érsek (1497–1521), bíboros (1500–) és konstantinápolyi pátriárka (1507–), királyi fő- és titkoskancellár (1490–1521), a zágrábi püspökség kormányzója (1510–1515), a titeli prépostság (1487–1499, 1505–1518), a topuszkói apátság (1508–1521) és a zenggi püspökség (1513–1515) commendátora. C. TÓTH, *Erdődi Bakóc*, 11. (a további javadalmait lásd ott).

virī Sigismundi de Marusio⁸² clerici Strigoniensis dyocesis sacra Apostolica auctoritate notariū publici testiumque infrascriptorum ad hec specialiter vocatorum et rogatorum presentia personaliter constitutus venerabilis vir dominus Valentinus de Buda canonicus⁸³ ecclesie Strigoniensis et rector altaris Sancti Petri principalis pretractus citra revocationem quorumcunque suorum ad hanc causam quomodolibet constitutorum procuratorum habendas suisque manibus tenendas pretractas vestras compulsoriales litteras sigillo vestro rotundo de cera rubea in capsula lignea impresso cum filis rubeis sub impendenti sigillatas et per discretum virum Franciscum Bondelin⁸⁴ Navariensem⁸⁵ publicum apostolica et imperiali auctoritatibus ac sacri palatii Apostolici causarum notarium litterarumque apostolicarum registratorem et huiusmodi cause coram vobis scribam, ut prima facie apparuit subscriptas et signatas, quas [fol. 2v] nobis facto et realiter tenoris infrascripti presentavit nosque per eas et earundem vigore sub penis et censuris in eisdem expressis debita cum instantia requisivit, quatenus ad earundem et contententorum [!] in eisdem executores procedere ipsique citationem legitimam contra et adversus supradictum reverendissimum dominum Thomam⁸⁶ cardinalem Strigoniensem ex adverso principalem ac Michaelē Vitesium⁸⁷ domini nostri pape penitentiarium, Melchiorem de Chwth⁸⁸ canonicum Albensem et Benedictum Al-sozegedy⁸⁹ illius procuratores Rome inter acta constitutos sive substitutos si qui sint et reperiantur in civitate seu loco Sancti Martini Sacrimontis Pannonie omnesque alios et singulos sua communiter vel divisim interesse putantes ad videnda et audienda nonnulla acta, actitata, litteras, scripturas et instrumenta aliaque iura et munimenta causam seu causas huiusmodi tangentes et tangentia seu eam vel eas quomodolibet concernentes seu concernentia [fol. 3r] coram nobis produci et exhiberi ac desuper et super illorum recognitione nonnullos testes produci, recipi, admitti et iurare et ad

⁸² Marosi Zsigmond (János fia) esztergomi egyházmegyei klerikus, apostoli közjegyző, további adatok közjegyzőségére: 1515. márc. 24. (MNL-OL DF 246 323.) és 1523. jan. 6. (MNL-OL DF 208 485.)

⁸³ Mellette a margón jobbról: *nomen principalis impetrantis compulsorialis*.

⁸⁴ A forrásban Franciscus Bondelin/Bordelin navarrai egyházmegyei közjegyző, azonos az 1519-ben szereplő Franciscus de Bodelin *scriptor cancellarie*-val (1519). RORC (F. de Bodelin).

⁸⁵ Az eredetiben „Navatens.” áll, de a közjegyzői záradékban helyesen „Navariensis” szerepel.

⁸⁶ Mellette a margón balról: *nomen ex adverso principalis*.

⁸⁷ Kamarcai Vitéz Mihály (János fia) († 1526. aug. 29.) veszprémi kanonok és budai főesperes (1498–1513), váradi kanonok (1511), pápai penitenciárius (1509–1517), esztergom-szentgyörgyi prépost (1512), egri kanonok és szabolcsi főesperes (1516–1517), fehérvári kispépost és zágrábi kanonok (1519–). KÖBLÖS, *Egyházi középréteg*, 376, n. 121; 1519: MNL-OL DF 257 180; KRISTÓF ILONA, *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526)* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4), Pécs 2014, 262, n. 177; *Esztergomi arch.*, 56; C. TÓTH NORBERT, *Az egri káptalan archontológiája 1387–1526*, Turul 88. (2015) 48–71, 59; KARLINSZKY BALÁZS, *A veszprémi székeskáptalan archontológiája 1079–1556* (A veszprémi egyházmegye múltjából 39), Veszprém 2022, 75. – Származására lásd PÁLOSFALVI TAMÁS, *Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez*, Turul 86 (2013) 1–16, 2, 5; A halálára lásd: BOTLIK RICHÁRD, *Az 1526. évi mohácsi csata árnyékeregei*, E-book, Budapest 2017, 12.

⁸⁸ Csúti Menyhért (Harmincados Mihály fia) esztergomi szentszéki jegyző (1503–1506), apostoli közjegyző (1503–1512), fehérvári kanonok (1514–1522). KÖBLÖS, *Egyházi középréteg* 341, n. 22; *Esztergomi arch.*, 264 és 270.

⁸⁹ Alsószegedi Benedek (Sigér Máté fia) esztergomi szentszéki ülnök (1491–1494), apostoli közjegyző (1500–1520), szentszéki jegyző (1506–1507, 1520). *Esztergomi arch.*, 264–265, 268, 270.

danda sua si que in illorum testium examine dare et observare voluerint, interrogatoria ac postquam huiusmodi iura et munimenta agnita sive recognita fuerint, pro agnitis et recognitis haberi et habenda decerni illasque et illa transcribi, transumi et exemplari et cum originalibus collationari et auscultari ac nostrum iudiciale decretum interponi necnon monitionem contra et adversus omnes et singulos utriusque sexus homines, capitula, collegia, conventus et communitates habentes et penes se detinentes nonnulla iura et munimenta ad hanc causam faciendam ad illa coram nobis exhibenda in forma solita et consueta, decernere et concedere ac locum tribunalis et notarium ad scribenda nuntiumque sive cursorem ad citanda et alias executiones in huiusmodi causa necessarias et oportunas [fol. 3v] fideliter faciendas eligere et deputare dignemur, debita cum instantia petiit. Nos igitur Iohannes de Reka decanus et Paulus de Buda executores pretacti litteras compulsoriales huiusmodi de manibus dicti domini Valentini de Buda principalis cum ea, qua decuit, reverentia ad nos recepimus illasque prefato⁹⁰ Sigismundo de Marusio notario tradidimus et consignavimus eundemque in huiusmodi causa coram nobis in notarium et scribam extunc eligimus et deputavimus ac ad dicti domini Valentini principalis instantiam ab eodem omnia et singula in huiusmodi causa fideliter conscribenda in forma solita et consueta iuramentum exegimus, quod prestitit⁹¹ tactis per eum sacris scripturis et quo prestito commisimus eidem, quatenus ipse tam ipsas litteras compulsoriales, quam omnia et singula, que earum vigore coram nobis conscribenda occurrerint in actis suis publicis conscribat et registret et cum expediens fuerit in publica redigat seu redigi [fol. 4r] faciat documenta partibusque ipsis copiam petentibus dum ipsis per nos decreta fuerit et concessa, fideliter tradat actis ex eisdem suo competente salario semper salvo necnon in cursorem et nuntium in huiusmodi causa honorabilem virum Iohannem presbiterum de Monte⁹² Regis⁹³ et locum tribunalis nostri pretactum pallatium dicti domini archiabbits, prelati nostri et horam tertiarum pro audientia huiusmodi cause pro singulis diebus audientiarum extunc elegimus et deputavimus et ab eodem domino Iohanne presbitero, cursore et nuntio per nos deputato ad omnes et singulas in huiusmodi causa executiones fideliter faciendas iuramentum ad instantiam prefati domini Valentini tactis⁹⁴ sacris scripturis in forma solita et consueta exegimus, quod prestitit et ulterius volentes litteras compulsoriales huiusmodi reverenter exequi ac iuxta earundem vim, formam et tenorem rite et legitime procedere citationem et [fol. 4v] monitionem prepetitas ac alias solitas et consuetas dicto domino Valentino⁹⁵ principali dandas fore decrevimus et concedendas,

⁹⁰ Mellette a margón balról: *nomen notarii per dictos iudices deputati*.

⁹¹ Mellette a margón balról: *iuramentum notarii*.

⁹² Mellette a margón jobbról: *nomen cursoris sive nuntii*.

⁹³ Királyhegyi (de Monte Regis) János presbiter, az esztergomi Szent Jeromos-kápolna igazgatója (1514) – eddig nem ismertünk egyetlen igazgatót sem (vö. *Esztergomi arch.*, 118.). – 1494-ből ismert egy Királyhegyi (de Monte Regis) Mihály fia, János esztergomi egyházmegyei apostoli közjegyző (MNL-OL DL 65 163.). A középkorban a Bars megyei Újbányát nevezték Königsbergnek is, de ettől függetlenül kérdéses, hogy a Magyar Királyság területén fekvő településről van-e szó.

⁹⁴ Mellette a margón jobbról: *iuramentum dicti cursoris seu nuntii*.

⁹⁵ Mellette a margón balról: *[missio] citationis*.

prout decernimus et concedimus. Presentibus ibidem discretis et circumspectis viris Vincentio Forgach de Quinqueecclesiis,⁹⁶ Paulo⁹⁷ de Damas⁹⁸ et Valentino Tholnay de Buda⁹⁹ testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis. TENOR VERO litterarum compulsorialium, de quibus prefertur, sequitur et est talis:

DOMINICUS IACOBATIUS Dei et Apostolice Sedis gratia¹⁰⁰ episcopus Lucerinensis unus ex sacri pallatii Apostolici causarum auditor locumtenens causeque et causis ac partibus infrascriptis a serenissimo domino nostro iudex specialiter deputatus, universis et singulis dominis abbatibus, prioribus, prepositis, decanis, archidiaconis, scolasticis, cantoribus, custodibus, thesaurariis, succentoribus, sacristis tam cathedralium etiam metropolitanensium, quam collegiatarum, canonicis parrochialiumque ecclesiarum rectoribus seu locumtenentibus eorundem [fol. 5r] plebanis, viceplebanis curatis et non curatis, vicariis, perpetuis altaristis ceterisque presbiteris, clericis, notariis et tabellionibus publicis quibuscumque per civitatem et dyocesem Strigoniensem ac aliis ubilibet constitutis et eorum cuilibet in solidum ac illi vel illis ad quem vel ad quos presentes nostre littere pervenerint, salutem in Domino et nostris huiusmodi immoverius apostolicis firmiter obedire mandatis. Noveritis, quod nuper sanctissimus in Christo pater et dominus noster dominus Leo¹⁰¹ divina providentia papa decimus quandam commissionis sive suppositionis papirii cedulam nobis per certum suum cursorem presentari fecit, quam nos cum ea, qua decuit, reverentia recepimus huiusmodi sub tenore:

BEATISSIME PATER licet collatio, ordinatio et provisio¹⁰² perpetue capellanie rectoratus nuncupati ad altare Sancti Petri apostoli in ecclesia Strigoniensi in angulo orientali situm ad devotos oratores vestros, capitulum dicte [fol. 5v] ecclesie etiam ab illius fundatione et alias a tempore, cuius initio hominum memoria non existit, spectaverit et spectet, et nuper dictum capitulum occurrente dicti altaris seu rectoratus per obitum condam Anthonii de Gara¹⁰³ illius dum viveret ultimi possessoris extra Romanam Curiam defuncti vacatione devoto oratori vestro Valentino de Buda dicte ecclesie canonico altare seu rectoratum huiusmodi, prout ad eos pertinebat, contulerunt et de illo sibi providerunt possessione subsecuta. Nichilominus nuper quidam Melchior de Chwth assertus canonicus Albensis pro reverendissimi domini Thome cardinalis Strigoniensis procuratore se gerens nomine eiusdem reverendissimi domini cardinalis ipsum Valentinum super usu et possessione dicti altaris et capitulum oratores vestros super iure huiusmodi conferendi, ordinandi et providendi molestare presumpsit, saltem

⁹⁶ Pécsi Forgács Vince, személyére – egyelőre – nem ismeretes más adat.

⁹⁷ Mellette a margón balról: 'testes presentes'.

⁹⁸ Damási Pál, személyére – egyelőre – nem ismeretes más adat.

⁹⁹ Budai Tolnai Bálint, személyére – egyelőre – nem ismeretes más adat.

¹⁰⁰ Mellette a margón balról: 'Littere compulsoriales generales per reverendissimum dominum Iacobatium episcopum Lucerinensem, locumtenentem [...] instante Valentino de Buda principali'.

¹⁰¹ X. Leó (Giovanni di Lorenzo de' Medici / Ioannes de Medicis) pápa (1513–1516). HC III, 13.

¹⁰² Mellette a margón jobbról: 'commissio causa instita'.

¹⁰³ Garai Antal († 1512. nov. 16. e.) esztergomi kanonok (1483–1512), nyitrai kanonok (1484–1497), a Szent Péter (és Pál)-oltár igazgatója (1485–1512). *Esztergomi arch.*, 128 és 142. (A jelen forrás alapján javítva a javadalom-viselésének ideje.)

verbaliter asserendo et iactando ius dicto reverendissimo domino cardinali in prefato altari competere et usum et possessionem altaris Valentino et de illo disponerent seu providerent capitulo pridem prohibere tentando. Insuper [fol. 6r] licet similiter ex privilegio a tempore, cuius initii hominum memoria non existit, dispositio cuiusdam domus et capelle Sancte Elizabeth prope scolam Strigoniensem site spectaverit et spectet ad dictum capitulum consueveritque ipsum capitulum de illa dispositione et nuper cuidam ex canonicis dicte ecclesie, scilicet Iohanni de Zathmar¹⁰⁴ illam et eius usum quamdiu viveret, legitime contulerit sive concesserit, nichilominus prefatus dominus cardinalis amoto ex ea defecto dicto Iohanni canonico illam occupavit seu occupari fecit et Stephano Ibrany¹⁰⁵ de illa providit in maximum capituli preiudicium, quare fuit ab huiusmodi molestatione et gravaminibus ad sanctitatem vestram sanctamque Sedem Apostolicam pro parte eorundem capituli et Valentini respective coniunctim seu divisim appellatum dignetur sanctitas vestra committere et mandare alicui ex reverendis patribus vestri sacri palatii auditoribus, ut causam et causas [fol. 6v] appositionum predictarum et quam et quas dicti capitulum et Valentinus movere volunt respective de et super predictis et aliis molestationibus et gravaminibus, iactationibus ac ipsis rectoratu seu altari et domo et capella ac iuribus illa conferendi et de illis disponendi et ordinandi rebusque aliis in actis successive exprimendi contra prefatum dominum cardinalem omnesque alios et singulos forsitan in dictis altari et domo ac capella intrusos et intrudendos aut sua communiter vel divisim interesse putantes audiat, cognoscat et sine debito terminet ac decidat summarie etiam ac cum dependentiis, emergentiis, incidentiis, annexis et connexis ac potestate prefatum dominum cardinalem omnesque alios super comprehensos in executione citationis vigore presentium ad partes decernende nominandos in Romana Curia extra eam et in partibus citandi ipsisque et aliis, quibus opportuerit etiam sub censuris ecclesiasticis et pecuniariis arbitrio [fol. 7r] auditoris moderandis penis similiter in Curia et extra inhibendi, quibus et quotiens videbitur, non obstante constitutionibus et ordinationibus apostolicis quodque causa et cause huiusmodi non sint ad eandem Romanam Curiam legitime devolute nec in ea de sui natura aut iuris necessitate tractando et finiendo ceterisque contrariis quibuscunque huiusmodi auctoritate commissionis erat duplex signatura, prima talis erat, videlicet de mandato domini nostri pape audeat episcopus Lucerinensis, citet, inhibeat etiam sub censuris et aliis premissis penis, procedat summarie etiam, ut petitur, et iustitiam faciat, secunda vero placet domino nostro pape L(eonardo)¹⁰⁶ cardinali Agennensi.

CUTUSQUIDEM commissionis vigore per¹⁰⁷ nos et coram nobis in causa et causis huiusmodi inter partes in preinserta commissione contentis seu verius earum legitimos procuratores ad nonnullos actus iudiciales, citra tamen cause conclusionem rite et

¹⁰⁴ Szatmári János (idősebb), esztergomi kanonok (1507–1521), a Szent Erzsébet-kápolna javadalmát 1510. okt. 4-én kapta meg. *Esztergomi arch.*, 171; *Reg. Strig.*, 88.

¹⁰⁵ Vajai Ibrányi István (László fia) esztergomi kanonok (1508–), őrkanonok (1511–1528). *Esztergomi arch.*, 49, 162.

¹⁰⁶ Leonardus Grossus de Rovere († 1520. szept. 17.) ageni (Franciaország) püspök (1487–), bíboros (1505–), maior poenitentiarius (1511–). HC III, 10, 98.

¹⁰⁷ Mellette a margón jobbról: *'contumatio compulsorialium'*.

legittime processu, subsequenter vero [fol. 7v] nos ad providi viri magistri Henrici Hovel¹⁰⁸ in Romana Curia et honorabilis viri magistri Valentini de Buda principalis in preinserta nobis facta et presentata commissione principaliter nominati procuratoris instantiam providum virum magistrum Egidium Zepheirum¹⁰⁹ in eadem Romana Curia causarum et reverendissimi domini Thome cardinalis Strigoniensis ex adverso principalis in eadem commissione ex adverso principaliter descripti procuratorum, prout de ipsorum hincinde procuratorum procurationum mandatis apud acta cause huiusmodi legitimis constat documentis ad videndas et audiendas nonnullas litteras compulsoriales generales extra Romanam Curiam et ad partes in forma solita et consueta decerni et concedi vel docendi et causam, si quam habet rationabilem, quare premissa minime fieri debuissent, allegandam per unum ex domini nostri pape cursoribus citari mandavimus et fecimus ad certum peremptorium terminum competentem, videlicet ad diem et horam infrascriptas, [fol. 8r] quibus advenientibus Rome in domo habitationis solite domini episcopi locumtenentis prefati et coram eo meque presentis cause notario atque scriba predicto presens et personaliter consituto magister Henricus procurator predictus nomine, quo supra, procuratorio et dicti magistri Egidii Zepheirii ex adverso procuratoris non comparentis contumaciam accusavit ipsumque contumacem reputari et in eius contumaciam nobis exposuit gravi cum querela, quod nonnulli domini prelati, iudices, officiales, commissarii, delegati, subdelegati, conservatores, subconservatores, ordinarii, extraordinarii, collegia, conventus et capitula ac communitates, clerici, notarii et tabelliones publici alieque persone ecclesiastice et seculares in dictis civitate et dyocesi ac alibi constituti penes se habent, detinent ac sciunt, habentes et detinentes in eorum scrineis, archis, thecis, custodiis, notis, prothocollis, registris sive manualibus, nonnulla acta, actitata, litteras, scripturas, processus, [fol. 8v] instrumenta, privilegia, iura et munimenta causam et causas huiusmodi tangentes et tangentia ac concernentes et concernentia pro huiusmodi cause cognitione ac iuris partis sue defensione necessarias et necessaria et sine quibus de huiusmodi cause meritis ad plenum liquere non potest seu constare, quapropter fuimus per eundem magistrum Henricum Hovel procuratorem, quo supra, nomine procuratorio debita cum instantia requisiti, quatenus sibi partique sue de opportuno remedio providere litterasque compulsoriales generales extra Romanam Curiam et ad partes in forma solita et consueta decernere et concedere dignaremur. Nos tunc Dominicus Iacobatius episcopus et locumtenens prefatum magistrum Egidium Zepheirum ex adverso procuratorem non comparentem reputavimus merito id exigente iustitia contumacem et in eius contumaciam attendentes requisitionem huiusmodi fore iustam et rationi consonam quodque iusta petente non est denegandus assensus bonique

¹⁰⁸ Henricus Howel, 1520-ban *substitutus notarii camere*. RORC.

¹⁰⁹ Egidius Zepheirus († 1545 e.), Ameliából (Umbria, Olaszország) származó kisnemes, 1508-tól mutatható ki Rómában közjegyzőként, majd 1513-ban csatlakozott Bakóc Tamáshoz és egyik fő ügyvivője lett, utóbb, 1535-től haláláig a Dataria Apostolica *depositarius* volt. NEMES GÁBOR, *Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékekkel (1523–1526)*, Századok 149 (2015) 479–506, 490–491; UÓ, *Bakóc Tamás legátusi bírósága (1514–1521)*, s.a.

[*fol. 9r*] iudicis sit cuncta rimari, ne ratione occultationis iurium et munimentorum huiusmodi alterius partium veritas facti obumbretur et iustitia valeat deperire, litteras compulsoriales generales prepetitas supradicto magistro Henrico Hovel procuratori instanti et petenti partique sue decrevimus et concessimus ac decernimus et concedimus per presentes. QUE OMNIA et singula vobis omnibus et singulis supradictis et vestrum cuilibet in solidum intimamus, insinuamus et notificamus ac ad vestram et cuiuslibet vestrum notitiam deducimus et deducti volumus presentium per tenorem vosque et vestrum quemlibet in solidum autoritate Apostolica nobis commissa et, qua fungimur in hac parte tenore presentium, requirimus et monemus primo, secundo, tertio et peremptorio vobisque nichilominus et vestrum cuilibet in virtute sancte obedientie et sub infrascriptis sententiarum penis districte precipiendo mandamus, quatenus infra sex dierum spatium post [*fol. 9v*] presentationem fiendam notificationem presentium vobis seu alteri vestrum factas et postquam pro parte antedicti domini Valentini de Buda principalis vigore presentium fueritis requisiti seu alter vestrum fuerit requisitus immediate sequentium, quorum sex dierum duos pro primo, duos pro secundo et reliquos duos dies vobis universis et singulis et vestrum cuilibet pro tertio et peremptorio termino ac monitione canonica assignamus ita tamen, quod in hiis exequendis unus vestrum alterum non expectet, nec unus pro alio seu per alium se excuset prefatos dominos iudices, officiales, delegatos, conservatores, subconservatores, ordinarios, extraordinarios, collegia, capitula, notarios et tabelliones publicos aliasque personas ecclesiasticas et seculares per exhibitorem presentium vobis nominandos, nominandas et nominanda personaliter accedatis et quilibet vestrum accedat eosque et eorum quemlibet auctoritate nostra immoverius Apostolica prefata moneatis et requiratis, [*fol. 10r*] quos etiam et quomodolibet eorum tenore presentium nos requirimus et monemus eosque nichilominus et eorum cuilibet in virtute sancte obedientie et sub eisdem penis infrascriptis districte precipiendo mandamus, quatenus infra duodecim dierum spatium post monitionem vestras huiusmodi eis per vos aut alterum vestrum factas immediate sequentium, quorum duodecim dierum quatuor pro primo, quatuor pro secundo et reliquos quatuor dies ipsis et eorum cuilibet pro tertio et peremptorio termino ac monitione canonica assignetis, quos nos etiam assignamus eisdem dicta iura, acta, litteras, scripturas, privilegia, instrumenta, iura et munimenta quecumque causam et causas huiusmodi tangentia in eorum formis originalibus seu eorum vera transumpta et ab eorum notis, registris et manualibus vel originalibus huiusmodi in publicam formam redactas et redacta sigillisque autenticis sigillatas et sigillata [*fol. 10v*] aut aliis sub talibus modo et forma, quod eisdem in Romana Curia et alibi in iudicio et extra valeat et possit merito fides plenaria adhiberi nil addendo, minuendo vel mutando, quod facti substantiam immutet seu vareat intellectum dicto domino Valentino de Buda principali seu eius legitimo procuratori vel presentium exhibitori sine contradictione et difficultate quibuslibet dent, tradant et assignent nobis vel alteri interim loco nostri forsitan surrogando auditori vel locumtenenti ad Romanam Curiam defferendas et defferenda satisfacto primitus illi vel illis, cui vel quibus fuerit ob premissa satisfactio impendenda de sallario eorum competenti, si vero dicta iura et munimenta per quoscunque in abscondito vel alias contra dicti domini Valentini de Buda principalis

vel procuratoris sui voluntatem quomodolibet detineantur abscondita detentores ipsos ad tradendum et habere scientes ad revelanda huiusmodi iura et munimenta auctoritate nostra immoverius Apostolica per censuram [fol. 11r] ecclesiasticam appositione postposita compellatis. QUOD SI FORTE PREMISSA omnia et singula, prout ad vos et eos ac vestrum et eorum quemlibet communiter vel divisim pertinet et spectat, non adimpleveritis, adimpleverint seu adimpleverit ac mandatas et monitiones vestras huiusmodi immoverius apostolicis non parueritis, paruerint seu paruerit realiter et cum effectu aut aliquos in contrarium feceritis, fecerint seu fecerit quoquomodo publice vel occulte, directe vel indirecte quovis quesito colore, nos in vos et ipsos ac vestrum et eorum quemlibet necnon contradictores et quoslibet rebelles tam coniunctim, quam divisim, exnunc prout extunc et extunc prout nunc singulariter in singulos dicta canonica monitione premissa excommunicationis, in capitula vero conventus et collegia quecunque in hiis delinquentia suspensionis a divinis in ipsorum delinquentium ecclesias, monasteria et capellas interdicti ecclesiastici sententias ferimus in hiis scriptis et etiam promulgamus, diem [fol. 11v] vero sive dies requisitionis et monitionis vestrarum huiusmodi atque formam et quanta fides dictis iuribus et munimentis fuerit adhibenda et quicquid in premissis feceritis aut aliquos vestrum duxerit faciendum nobis per vestras patentes litteras seu instrumentum publicum harum seriem sive designationem in se continentes sive continens remissis presentibus quantotius poteritis, fideliter intimare curetis, absolutionem vero omni et singulorum, qui prefatas nostras sententias aut earum aliquam incurrerint sive incurrerit quoquomodo nobis vel superiori nostro tantummodo reservamus. IN QUORUM OMNIUM et singulorum fidem et testimonium premissorum presentes litteras sive presens publicum instrumentum huiusmodi nostras litteras compulsoriales generales in se continentes sive continens exinde fieri et per notarium publicum nostrumque et huiusmodi cause coram nobis scribam infrascriptum subscribi et publicari mandavimus sigillique nostri iussimus et fecimus appensione communiri. Datum Rome, [fol. 12r] in domo habitationis nostre sub anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quarto decimo, indictione secunda, die vero Dominica, vigesima septima mensis Augusti, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Leonis divina providentia pape decimi anno secundo. Presentibus ibidem discretis viris magistris Nicolao de Salvan¹¹⁰ et Christiano¹¹¹ Lubek¹¹² notariis publicis scribisque nostris clericis Cullensis et Cammensis dyocesium testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis.

SUBSCRIPTIO vero notarii talis erat: Et ego Franciscus Bordelin clericus Navariensis¹¹³ publicus apostolica et imperiali auctoritatibus ac sacri palatii Apostolici causarum notarius litterarumque apostolicarum registrator prefatique domini episcopi et locumtenentis et huiusmodi cause coram eo scriba, quia preinsertarum litterarum compulsorialium generalium extra Romanam Curiam et ad partes petitioni et decreto

¹¹⁰ Nicolaus de Salvan culmi (Chelmno, Lengyelország, HC III, 182) egyházmegyei apostoli közjegyző.

¹¹¹ Mellette a margón jobbról: *‘testes presentes’*.

¹¹² Christianus Lubek camini (Németország, HC III, 149) egyházmegyei apostoli közjegyző.

¹¹³ Mellette a margón jobbról: *‘subscriptio notarii?’*.

premissisque omnibus et singulis dum sic, ut premittitur, [fol. 12v] coram eodem domino episcopo et locumtenenti dicerentur, agerentur et fierent, unacum prenomi-
natis testibus presens interfui eaque omnia et singula sic fieri vidi, audivi et in notam
sumpsi, ex qua hoc presens publicum instrumentum alterius manu fideliter scriptum
exinde confeci, publicavi et in hanc publicam formam redegi signoque, nomine et
cognomine meis solitis et consuetis unacum prefati domini episcopi et locumtenentis
sigilli appositione signavi in fidem premissis¹¹⁴ rogatus et requisitus.

DIE MERCURII, sexta supradicti mensis Decembris fuit festum Sancti Nicolai episcopi
et confessoris et die Veneris, octava eiusdem mensis fuit festum conceptionis Beate
Marie, quare illis diebus non fuit tenta per nos audientia.

DIE LUNE, undecima supradicti mensis Decembris comparuit iudicialiter coram
nobis hora et loco et prout supra, ad¹¹⁵ iura reddendi et causas huiusmodi audiendi
more solito pro tribunali sedentibus venerabilis vir dominus Valentinus de Buda cano-
nicus ecclesie Strigoniensis principalis et viva voce coram nobis proposuit positionem
infrascriptam videlicet, [fol. 13r] quod memoratus reverendissimus dominus Thomas
cardinalis ex adverso principalis necnon Michael Wythesius, Melchior de Chwth et
Benedictus Alsozegedy procuratores eiusdem Rome inter acta constituti sive substituti
dudum fuerunt et quilibet eorum fuit et de presenti existunt extra civitatem sive lo-
cum Sancti Martini Sacrimontis Pannonie et dyocesem Iauriensem et ad certos annos
sive menses habitaverunt et de presenti habitant nunc Bude, nunc Strigonii et forsan
alias, prout illorum placuerit voluntati, petens discretos viros dominos Iohannem
presbiterum de Monte Regis rectorem capelle Sancti Hyeronimi in ecclesia Strigo-
niensi fundati et Briccium litteratum de Ivanch¹¹⁶ ibidem presentes ad iurandum de
perhibendo ac ad perhibendum veritati testimonium de et super positione pretacta in
testes per nos moveri et compelli, unde nos Iohannes de Reka decanus et Paulus de
Buda custodes executores prefati supradictos dominos [fol. 13v] Iohannem presbiterum et
Briccium litteratum sic, ut prefertur, illic presentes ad iurandum de perhibendo ac ad
perhibendum veritati testimonium in hac causa presenti de et super pretacta positione
primo, secundo, tertio et sub excommunicationis pena in forma iuris solita et consueta
monuimus et compulimus, quam nisi facerent acceptis per nos calamo cum incausto
et papiro in eosdem et eorum quemlibet ferre fuimus communicati ita, quod iidem
domini Iohannes presbiter et Briccius litteratus metu censurarum huiusmodi per nos
in eos comminatarum et alias, ut dixerunt non facturi tactis per eos¹¹⁷ et eorum quem-
libet nostrum ad mandatum scripturis sacrosanctis ad sancta Dei iuraverunt et quivis

¹¹⁴ Mellette a margón balról: *'fuit festum Sancti Nicolai et deinde festum conceptionis Beate Marie virginis, quam non fuit tenta per iudices audientia'*.

¹¹⁵ Mellette a margón balról: *'comparuit coram dictis dominis iudicibus Valentinus de Buda principalis citra [...] et ad dicendum generaliter reverendissimus dominus Thomas cardinalis Strigoniensis et eius procuratores hic nominati sunt extra locum Sancti Martini Sacrimontis Pannonie Iauriensis dyocesis ad rationes testes hic nominatos, qui iuraverunt tactis scripturis Christi et deposuerunt in hoc'*.

¹¹⁶ Ivánci Bereck deák; valószínűleg ő az a Bereck *cursor*, aki 1516-ban járt Rómában a káptalan küldötteként. MNL-OL DF 208 727.

¹¹⁷ Mellette a margón balról: *'iuramentum dictorum testium'*.

eorum iuravit ewangelia se in causa et partes huiusmodi de et super prescripta positione dicere et deponere velle, quam sciverunt puram, meram et omnimodam veritatem dolo et fraude seclusis penitus et semotis, qui tunc domini [fol. 14r] Iohannes presbiter et Briccius litteratus antedicti iuramentorum suorum sic, ut prefertur, prestitorum vigore sive virtute per nos examinati et diligenter interrogati dixerunt et quilibet eorum dixit reverendissimum dominum Thomam cardinalem necnon¹¹⁸ Michaellem Witesium, Melchiorem de Chwth et Benedictum Alsozegedy procuratores eiusdem dudum fuisse et esse extra civitatem seu locum Sancti Martini Sacrimontis Pannonie et dyocesem Iauriensem ac eosdem et eorum quemlibet ad certos annos sive menses Strigonii habitasse et nunc Bude habitare, prout et quemadmodum in pretacta positione continetur et pro causa scientie premissorum iidem testes interrogati, dixerunt se tam dominum cardinalem, quam procuratores predictos ante plures annos novisse et ante paucos dies prefatum dominum cardinalem Bude stare et habitare necnon prenomatos procuratores eiusdem et eorum quemlibet similiter Bude stare et habitare et dictum dominum cardinalem sequi vidisse, unde nos Iohannes de Reka [fol. 14v] decanus et Paulus custos executores ad ulteriorem prelibati¹¹⁹ domini Valentini instantiam sive petitionem, citationem proxime super per nos decretam tenore subsequenti contra dictum dominum Thomam cardinalem ex adverso principalem et prenomatos Michaellem, Melchiorem et Benedictum eiusque, si qui fuerint in civitate sive loco Sancti Martini Sacrimontis Pannonie, procuratores pro eo omnesque alios et singulos sua communiter vel divisim interesse putantes in valvis¹²⁰ ecclesie monasterii Sancti Martini Sacrimontis Pannonie et ecclesie parrochialis eiusdem civitatis Sancti Martini tempore, quo populi multitudo in dictis ecclesiis ad audiendam divinam convenerit exequendos fore et exequi debere decrevimus et mandavimus, prout decernimus et mandamus per presentes. Presentibus ibidem discretis et circumspectis¹²¹ viris Blasio de Wyz¹²² notario publico, Iohanne de Ethee¹²³ castellano et Ladislao de Zenthpeteralapy¹²⁴ [fol. 15r] vicecastellano predicti castri Sancti Martini testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis.

TENORES VERO LITTERARUM nostrarum monitoriarum et citatoriarum illarumque executorialium, rescriptionis necnon privilegiorum, litterarum ac relatoriarum ex testamento et dictis libris extractarum, de quibus prefertur, sequuntur et sunt tales:

¹¹⁸ Mellette a margón jobbról: *'depositio dictorum testium'*.

¹¹⁹ Mellette a margón balról: [*'de*]positionis facta [...] decreverunt citationem [contra] reverendissimum dominum cardinalem Strigoniensem et eius procuratores in valvis ecclesie monasterii Sacrimontis Pannonie presentibus testis infrascriptis'.

¹²⁰ Mellette a margón balról: [... ..].

¹²¹ Mellette a margón balról: *'testes presentes'*.

¹²² Vízi Balázs győri egyházmegyei közjegyző, győri kanonok (1520–1521). KÖBLÖS, *Egyházi középréteg*, 438, n. 181.

¹²³ Etei János szentmártoni (pannonhalmi) várnagy (1414–1515), már 1509-ben az apátság familiárisa volt. PRT III, 625. 661–663.

¹²⁴ Szentpéteralapjai László szentmártoni (pannonhalmi) alvárnagy (1514), tisztségére – egyelőre – nem ismeretes más adat; a családra lásd *Pannonhalmi konv. IV*, 42–43.

IOHANNES DE REKA DECANUS ET PAULUS de Buda custos, fratres monasterii Sancti Martini Sacrimontis¹²⁵ Pannonie Iauriensis dyocesis, executores quarundam litterarum compulsorialium per reverendum in Christo patrem dominum Dominicum Iacobatum Dei et Apostolice Sedis gratia episcopum Lucerinensem ac unius ex sacri palatii Apostolici causarum auditoribus locumtenentem causeque et causis vertentibus et indecis pendentibus inter venerabilem virum dominum Valentinum de Buda canonicum ecclesie Strigoniensis rectoremque altaris Sancti Petri in eadem ecclesia constructi ex una et reverendissimum in Christo patrem et dominum, dominum Thomam cardinalem [fol. 15v] et archiepiscopum Strigoniensem ex adverso principalem omnesque alios et singulos sua communiter vel divisim interesse putantes de et super collatione, ordinatione, provisione et dispositione rectoratus dicti altaris Sancti Petri rebusque aliis in actis huiusmodi cause deductis et illorum occasione partibus ex altera a sanctissimo domino nostro papa iudicem specialiter deputatum pro parte dicti domini Valentini de Buda decretarum et concessarum generaliter deputati atque earundem litterarum compulsorialium vigore sub censuris et penis inibi expressis et fulminatis specialiter requisiti,¹²⁶ universis et singulis parrochialium, capellarum et altarium rectoribus ceterisque curatis et non curatis, clericis, notariis et tabellionibus publicis quibuscunque, salutem in Domino et nostris huiusmodi immoverius apostolicis firmiter obedire mandatis litteras compulsoriales huiusmodi prefati domini Dominici Iacobatii episcopi et locumtenentis, eius vero sigillo rotundo de cera rubea capsule lignee impresso in filis rubeis eisdem sub impendenti [fol. 16r] sigillatas et per discretum virum Franciscum Bondelin [!] clericum Navariensem¹²⁷ publica apostolica et imperiali auctoritatibus ac sacri palatii Apostolici causarum notarium litterarumque apostolicarum registratorem et huius cause coram eodem domino Dominico scribam, ut prima facie apparuit subscriptas et signatas sanas siquidem et integras atque omni prorsus vitio et suspitione, ut etiam apparuit carentibus nobis pro parte predicti domini Valentini de Buda principalis presentatas nos cum ea, qua decuit, reverentia recepisse, noveritis huiusmodi sub tenore:

DOMINICUS IACOBATIUS Dei et Apostolice Sedis gratia episcopus Lucerinensis¹²⁸ unius ex sacri palatii Apostolici causarum auditor et locumtenens causeque et causis ac partibus infrascriptis a serenissimo domino nostro iudex specialiter deputatus, universis et singulis dominis abbatibus, prioribus, prepositis, decanis, archidiaconis, scolasticis, cantoribus, custodibus, thesaurariis, succentoribus, sacristis tam cathedralium etiam metropolitanensium, quam collegiatarum, canonicis [fol. 16v] parrochialiumque ecclesiarum rectoribus seu locumtenentibus eorundem, plebanis, viceplebanis curatis et non curatis, vicariis, perpetuis altaristis ceterisque presbiteris, clericis, notariis et tabellionibus publicis quibuscunque per civitatem et dyocesem Strigoniensem ac aliis ubilibet constitutis et eorum cuilibet in solidum ac¹²⁹ illi vel illis ad quem vel ad quos presentes

¹²⁵ Mellette a margón jobbról: *‘littere monitiones et citationes per dictos dominos iudices decreto instante Valentino de Buda principali’*.

¹²⁶ Az utóbbi két szó a sor felett besúrvva.

¹²⁷ Az eredetiben elírás révén *‘Navatensem’* áll, lásd fentebb.

¹²⁸ Mellette a margón jobbról: *‘littere compulsoriales iustit[...].’*

¹²⁹ A szó a sor felett besúrvva.

nostre littere pervenerint, salutem in Domino et nostris huiusmodi immoverius apostolicis firmiter obedire mandatis. Noveritis, quod nuper sanctissimus in Christo pater et dominus noster, dominus Leo divina providentia papa decimus quandam commissionis sive suppositionis papirii cedulam per certum suum cursorem presentari fecit, quam nos cum ea, qua decuit, reverentia recepimus¹³⁰ huiusmodi sub tenore:

BEATISSIME PATER, licet collatio, ordinatio et provisio perpetue capellanie rectoratus nuncupati ad altare Sancti Petri apostoli in ecclesia Strigoniensi in angulo orientali situm ad devotos oratores [fol. 17r] vestros capitulum dicte ecclesie etiam ab illius fundatione et alias a tempore, cuius initio hominum memoria non existit, spectaverit et spectet et nunc per dictum capitulum occurrente dicti altaris seu rectoratus per obitum condam Anthonii de Gara illius dum viveret ultimi possessoris extra Romanam Curiam defuncti vacatione devoto oratori vestro Valentino de Buda dicte ecclesie canonico altare seu rectoratum huiusmodi, prout ad eos pertinebat, contulerunt et de illo sibi providerunt possessione subsecuta. Nichilominus nuper quidam Melchior de Chwth assertus canonicus Albensis pro reverendissimi domini Thome cardinali Strigoniensi procuratore se gerens nomine eiusdem reverendissimi domini cardinalis ipsum Valentinum super usu et possessione dicti altaris et capitulum oratores vestros super iure huiusmodi conferendi, ordinandi et providendi molestare presumpsit, saltem verbaliter asserendo et iactando ius dicto reverendissimo domino cardinali in prefato [fol. 17v] altari competere et usum et possessionem altaris Valentino et de illo disponenter seu providerent capitulo pridem prohibere tentando. Insuper licet similiter ex privilegio a tempore, cuius initii hominum memoria non existit, dispositio cuiusdam domus et capelle Sancte Elizabeth prope scolam Strigoniensem site spectaverit et spectet ad dictum capitulum consueveritque ipsum capitulum de illa dispositione et nuper cuidam ex canonicis dicte ecclesie, scilicet Iohanni de Zathmar illam et eius usum, quamdiu viveret, legitime contulerit sive concesserit, nichilominus prefatus dominus cardinalis amoto ex ea defecto dicto Iohanni canonico illam occupavit seu occupare fecit et Stephano Ibrany de illa providit in maximum capituli preiudicium, quare fuit ab huiusmodi molestatione et gravaminibus ad sanctitatem vestram sanctamque Sedem Apostolicam pro parte eorundem [fol. 18r] capituli et Valentini respective coniunctim seu divisim appellatum dignetur sanctitas vestra committere et mandare alicui ex reverendis patribus vestri sacri palatii auditoribus, ut causam et causas appositionum predictarum et quam et quas dicti capitulum et Valentinus movere volunt respective de et super predictis et aliis molestationibus et gravaminibus, iactationibus ac ipsis rectoratu seu altare et domo et capelle ac iuribus illa conferendi et de illis disponendi et ordinandi rebusque aliis in actis successive exprimendis contra prefatum dominum cardinalem omnesque alios et singulos forsitan in dictis altari et domo ac capella intrusos et intrudendos aut sua communiter vel divisim interesse putantes audiat, cognoscat et sine debito terminet ac decidet, summarie etiam ac cum dependentiis, emergentiis, incidentiis, annexis et connexis ac potestate prefatum dominum cardinalem omnesque alios [fol. 18v] super comprehensos in executione citationis vigore presentium ad partes

¹³⁰ Mellette a margón balról: '*commissio cause inserta*'.

decernende nominandos in Romana Curia extra eam et in partibus citandi ipsisque et aliis, quibus opportuerit etiam sub censuris ecclesiasticis et pecuniariis arbitrio auditoris moderandis penis similiter in Curia et¹³¹ extra inhibendi, quibus et quotiens videbitur, non obstante constitutionibus et ordinationibus apostolicis quodque causa et cause huiusmodi non sint ad eandem Romanam Curiam legitime devolute nec in ea de sui natura aut iuris necessitate tractande et finiende ceterisque contrariis quibuscunque huiusmodi auctoritate commissionis erat duplex signatura, prima talis erat, videlicet de mandato domini nostri pape audiat, episcopus Lucerinensis citet, inhibeat etiam sub censuris et aliis premissis penis procedat summarie etiam, ut petitur, et iustitiam faciat, secunda vero placet domino nostro pape L(eonardo) cardinali Agennensi. [fol. 19r]

CUTUSQUIDEM commissionis vigore per nos et coram nobis in causa et causis huiusmodi inter partes in preinserta commissione¹³² contentis seu verius earum legitimos procuratores ad nonnullos actus iudiciales, citra tamen cause conclusionem rite et legitime processo, subsequenter vero nos ad providi viri magistri Henrici Hovel in Romana Curia et honorabilis viri magistri Valentini de Buda principalis in preinserta nobis facta et presentata commissione principaliter nominati procuratoris instantiam providum virum magistrum Egidium Zepheyrum in eadem Romana Curia causarum et reverendissimi domini Thome cardinalis Strigoniensis ex adverso principalis in eadem commissione ex adverso principaliter descripti procuratorum, prout de ipsorum hincinde procuratorum procurationum mandatis apud acta cause huiusmodi legitimis constat documentis ad videnda et audienda nonnullas litteras compulsoriales generales extra Romanam Curiam et ad partes in forma solita et consueta decerni et concedi vel docendi et causam, si quam [fol. 19v] habet rationabilem, quare premissa minime fieri debuissent, allegandam per unum ex domini nostri pape cursoribus citari, mandavimus et fecimus ad certum peremptorium terminum competentem, videlicet ad diem et horam infrascriptas, quibus advenientibus Rome in domo habitationis solite domini episcopi locumtenentis prefati et coram eo meque presentis cause notario atque scriba predicto presens et personaliter consituto magister Henricus Hovel procurator predictus nomine, quo supra, procuratorio et dicti magistri Egidii Zepheyri ex adverso procuratoris non comparentis contumaciam accusavit ipsumque contumacem reputari et in eius contumaciam nobis exposuit gravi cum querela, quod nonnulli domini prelati, iudices, officiales, commissarii, delegati, subdelegati, conservatores, subconservatores, ordinarii, extraordinarii, collegia, conventus et capitula ac communitates, clerici, notarii et tabelliones publici alieque persone ecclesiastice et seculares in dictis civitate et dyocesi [fol. 20r] ac alibi constituti penes se habent, detinent ac sciunt, habentes et detinentes in eorum scrineis, archis, tecis, custodiis, notis, protocollis, registris sive manualibus, nonnulla acta, actitata, litteras, scripturas, processus, instrumenta, privilegia, iura et munimenta, causam et causas huiusmodi tangentes et tangentia ac concernentes et concernentia pro huiusmodi cause cognitione ac iuris partis sue defensione necessarias et necessaria et sine quibus de huiusmodi cause meritis ad

¹³¹ A szó a sor felett beszúrva.

¹³² Mellette a margón jobbról: *'contumatio [...] compulsorialium'*.

plenum liquere non potest seu constare, quapropter fuimus per eundem magistrum Henricum Hovel procuratorem, quo supra, nomine procuratorio debita cum instantia requisiti, quatenus sibi partique sue de opportuno remedio providere litterasque compulsoriales generales extra Romanam Curiam et ad partes in forma solita et consueta decernere et concedere dignaremur. Nos tunc Dominicus Iacobatius episcopus et locumtenens prefatus magistrum [fol. 20v] Egidium Zepheirum ex adverso procuratorem non comparentem reputavimus merito id exigente iustitia contumacem et in eius contumaciam attendentes requisitionem huiusmodi fore iustam et ratione consonam quodque iusta petente non est denegandus assensus bonique iudicis sit cuncta rimari, ne ratione occultationis iurium et munimentorum huiusmodi alterius partium veritas facti obumbretur et iustitia valeat deperire litteras compulsoriales generales prepetitas supradicto magistro Henrico Hovel procuratori instanti et petenti partique sue decrevimus et concessimus ac decernimus et concedimus per presentes. QUE OMNIA ET SINGULA vobis omnibus et singulis supradictis et vestrum cuilibet in solidum intimamus, insinuamus et notificamus ac ad vestram et cuiuslibet vestrum notitiam deducimus et deducti volumus presentium per tenorem vosque et vestrum quemlibet in solidum auctoritate Apostolica nobis commissa et qua fungimur in hac parte, tenore presentium [fol. 21r] requirimus et monemus primo, secundo, tertio et peremptorio vobisque nichilominus et vestrum cuilibet in virtute sancte obedientie et sub infrascriptis sententiarum penis districte precipiendo mandamus, quatenus infra sex dierum spatium post presentationem fiendam notificationem presentium vobis seu alteri vestrum factas et postquam pro parte antedicti domini Valentini de Buda principalis vigore presentium fueritis requisiti seu alter vestrum fuerit requisitus immediate sequentium, quorum sex dierum duos pro primo, duos pro secundo et reliquos duos dies vobis universis et singulis et vestrum cuilibet pro tertio et peremptorio termino ac monitione canonica assignamus ita tamen, quod in hiis exequendis unum vestrum alterum non expectet, nec unus pro alio seu per alium se excuset, prefatos dominos iudices, officiales, delegatos, conservatores, subconservatores, ordinarios, extraordinarios, collegia, capitula, notarios et tabelliones publicos aliasque personas ecclesiasticas et [fol. 21v] seculares per exhibitorem presentium vobis nominandos, nominandas et nominanda personaliter accedatis et quilibet vestrum accedat eosque et eorum quemlibet auctoritate nostra immoverius Apostolica prefata moneatis et requiratis, quos etiam et quemlibet eorum tenore presentium nos requirimus et monemus eosque nichilominus et eorum cuilibet in virtute sancte obedientie et sub eisdem penis infrascriptis districte precipiendo mandamus, quatenus infra duodecim dierum spatium post monitionem et requisitionem vestras huiusmodi eis per vos aut alterum vestrum factas immediate sequentium, quorum duodecim dierum quatuor pro primo, quatuor pro secundo et reliquos quatuor dies ipsis et eorum cuilibet pro tertio et peremptorio termino ac monitione canonica assignetis, quos nos etiam assignamus eisdem dicta iura, acta, litteras, scripturas, privilegia, instrumenta, iura et munimenta quecumque causam [fol. 22r] et causas huiusmodi tangentia in eorum formis originalibus seu eorum vera transumpta et ab eorum notis, registris et manualibus vel originalibus huiusmodi in publicam formam redactas et redacta sigillisque autenticis sigillatas et sigillata aut aliis sub talibus

modo et forma, quod eisdem in Romana Curia et alibi in iudicio et extra valeat et possit merito fides plenaria adhiberi nil addendo, minuendo vel mutando, quod facti substantiam immutet seu variet intellectum dicto domino Valentino de Buda principali seu eius legitimo procuratori vel presentium exhibitori sine contradictione et difficultate quibuslibet dent, tradant et assignent nobis vel alteri interim loco nostri forsan surrogando auditori vel locumtenenti ad Romanam Curiam defferendas et defferenda satisfacto primitus illi vel illis, cui vel quibus fuerit ob premissa satisfactio impendenda de salario eorum competenti, [fól. 22v] si vero dicta iura et munimenta per quoscunque in abscondito vel alias contra dicti domini Valentini de Buda principalis vel procuratoris sui voluntatem quomodolibet detineantur abscondita detentores ipsos ad tradendum et habere scientes ad revelanda huiusmodi iura et munimenta auctoritate nostra immoverius Apostolica per censuram ecclesiasticam appositione postposita compellatis. QUOD SI FORTE PREMISSA omnia et singula, prout ad vos et eos ac vestrum et eorum quemlibet communiter vel divisim pertineat et spectat non adimpleveritis, adimpleverint seu adimpleverit ac mandatas et monitiones vestras huiusmodi immoverius apostolicis non par(u)eritis, paruerint seu paruerit realiter et cum effectu aut aliquos in contrarium feceritis, fecerint seu fecerit quoquomodo publice vel occulte, directe vel indirecte quovis quesito colore, nos in vos [fól. 23r] et ipsos ac vestrum et eorum quemlibet necnon contradictores et quoslibet rebelles tam coniunctim, quam divisim, exnunc prout extunc et extunc prout exnunc singulariter in singulos dicta canonica monitione premissa excommunicationis, in capitula vero conventus et collegia quecunque in hiis delinquentia suspensionis a divinis in ipsorum delinquentium ecclesias, monasteria et capellas interdicti ecclesiastici sententias ferimus in hiis scriptis et etiam promulgamus, diem vero sive dies requisitionis et monitionis vestrarum huiusmodi atque formam et quanta fides dictis iuribus et munimentis fuerit adhibenda et quicquid in premissis feceritis aut aliquos vestrum duxerit faciendum nobis per vestras patentes litteras seu instrumentum publicum harum seriem sive designationem in se continentes sive continens remissis presentibus quantotius poteritis fideliter intimare curetis, absolutionem vero omni et singulorum, [fól. 23v] qui prefatas nostras sententias aut earum aliquam incurrerint sive incurrerit quoquomodo nobis vel superiori nostro tantummodo reservamus. IN QUORUM OMNIUM et singulorum fidem et testimonium premissorum presentes litteras sive presens publicum instrumentum huiusmodi nostras litteras compulsoriales generales in se continentes sive continens exinde fieri et per notarium publicum nostrumque et huiusmodi cause coram nobis scribam infrascriptum subscribi et publicari mandavimus sigillique nostri iussimus et fecimus appensione communiri. Datum Rome, in domo habitationis nostre sub anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quarto decimo, indictione secunda, die vero Dominica, vigesima septima mensis Augusti, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Leonis divina providentia pape decimi anno secundo. Presentibus ibidem discretis [fól. 24r] viris magistris Nicolao de Salvan et Ch(ri)stiano Lubek¹³³ notariis publicis scribisque nostris clericis Cullensis et Cammensis dyocesium testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis.

¹³³ Mellette a margón jobbról: 'testes presentes'.

SUBSCRIPTIO VERO NOTARII talis erat: Et ego Franciscus Bordelin clericus Navariensis publicus apostolica¹³⁴ et imperiali auctoritatibus ac sacri palatii Apostolici causarum notarius litterarumque apostolicarum registrator prefatique domini episcopi et locumtenentis et huiusmodi cause coram eo scriba, quia preinsertarum litterarum compulsorialium generalium extra Romanam Curiam et ad partes petitioni et decreto premissisque omnibus et singulis dum sic, ut premittitur, coram eodem domino episcopo et locumtenenti dicerentur, agerentur et fierentur unacum prenominatis testibus presens interfui eaque omnia et singula sic fieri vidi, audivi et in notam sumpsi, ex quo hoc presens publicum instrumentum alterius manu fideliter scriptum exinde confeci, publicavi et in [fol. 24v] hanc publicam formam redegi signoque, nomine et cognomine meis solitis et consuetis unacum prefati domini episcopi et locumtenentis sigilli appositione signavi in fidem premissis rogatus et requisitus.

POST QUARUM QUIDEM litterarum compulsorialium preinsertarum presentationem¹³⁵ et receptionem nobis et per nos, ut premittitur, factas fuimus per prefatum dominum Valentinum de Buda principalem in preinsertis litteris compulsorialibus principaliter nominatum debita cum instantia requisiti, quatenus ad¹³⁶ earundem litterarum et contentorum in eisdem executionem procedere ipsique litteras monitoriales et compulsoriales contra et adversus supradictos prelatos, iudices, officiales, collegia,¹³⁷ capitula, notarios et tabelliones publicos omnesque alios et singulos vobis per presentium latorem in specie nominandos habentes et detinentes in eorum cistis, scrinis, archis, custodiis, thetiis[!], [fol. 25r] notis, prothocollis, registris sive manualibus, acta, actitata, litteras, scripturas, processus, privilegia, instrumenta, statuta aliaque iura et munimenta, causam seu causas huiusmodi inter ipsum dominum Valentinum de Buda canonicum et rectorem altaris Sancti Petri principalem ex una et pretactum reverendissimum dominum Thomam cardinalem Strigoniensem partibus ex altera in Romana Curia indecisa pendente tangentes seu tangentia ad exhibenda¹³⁸ illa, que coram nobis necnon contra testes pro recognitione illius seu illarum necessarias et necessaria¹³⁹ in forma solita et consueta decernere et concedere dignaremur. Nos igitur Iohannes de Reka decanus et Paulus de Buda custos executores antedicti attendentes requisitionem huiusmodi iustam fore et rationi consona quodque iusta petente non sit denegandus assensus litteras monitoriales sive compulsoriales prepetitas in forma infrascripta decrevimus et presentium [fol. 25v] tenore decernimus, quocirca vobis omnibus et singulis supradictis et vestrum cuilibet in solidum in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis pena, quam in vos et vestrum quemlibet canonica monitione premissa ferimus in hiis scriptis nisi feceritis, que committimus et mandamus districte precipiendo mandantes, quatenus auctoritate Apostolica predicta nobis, ut prefertur, commissa et qua fungimur in hac parte, ad prefati domini Valentini canonici dicte ecclesie, rectoris altaris

¹³⁴ Mellette a margón jobbról: *'subscriptio notarii'*.

¹³⁵ Mellette a margón balról: *'continuatio dicte citationis seu monitorii'*.

¹³⁶ A szó a sor felett besűrva.

¹³⁷ A szó a sor felett besűrva.

¹³⁸ A *'hibenda'* a sor felett besűrva.

¹³⁹ Az *'et necessaria'* a sor felett besűrva.

Sancti Petri principalis instantiam moneatis et requiratis prenomatos dominos prelatos, iudices, officiales, collegia, capitula, notarios et tabelliones publicos omnesque alios et singulos vobis per latorem presentium in specie nominandos, ut infra tres dies vestram monitionem huiusmodi et presentium sibi factam executionem proxime et immediate sequentes litteris apostolicis parendis omnia [fol. 26r] et singula acta, ac titata, litteras, scripturas, privilegia, instrumenta, statuta aliaque iura et munimenta, causam et causas huiusmodi tangentes et tangentia vobisque per latorem presentium latius designanda et specificanda coram nobis exhibeant realiter et cum effectu aut ipsi domino Valentino principali aut illis procuratori vel presentium exhibitori satisfactum primitus illi vel illis, cui vel quibus satisfactio fuerit impendenda de sallario eorum competenti dent, tradant et deliberent, similiter testes super recognitione huiusmodi iurium vel in specie nominandos eadem auctoritate moneatis et requiratis, ut infra tres dies vestram monitionem et presentium ipsis factam executionem proxime et immediate sequentes debeat et quilibet eorum debeat iuramentum de perhibendo in huiusmodi causa testimonium veritati perstitisse et etiam debito tempore se super recognitione [fol. 26v] huiusmodi iurium examinari permisisse alioquin ipsis contrarium facientes ecclesiastice persone, si fuerint ab officio divinatorum et ingressu ecclesie suspendimus, si vero laicales, excommunicamus in hiis scriptis, quam suspensionem, si predicte persone ecclesiastice per triduum dictos tres dies immediate sequens animis, quod absit, sustinuerint induratis, ipsos propter hoc unacum dictis laicalibus personis excommunicamus scriptis in eisdem, capitula vero collegia et conventus quecumque in hiis delinquentia suspensionis a divinis et in ipsorum delinquentium ecclesias et monasteria interdicti sententias ferimus in hiis scriptis et promulgamus, nisi saltem medio tempore coram nobis allegaverint causam rationabilem, quare ad premissa minime teneantur parte altera ad hoc legitime vocata et insuper [fol. 27r] quia ex nonnullorum testium fidedignorum desuper pro parte dicti domini Valentini canonici Strigoniensis et rectoris altaris Sancti Petri principalis coram nobis productorum et per nos in forma iuris receptorum admissorum iuratorum et examinatorum testimonio didicimus ipsum reverendissimum dominum Thomam cardinalem ex adverso principalem necnon Michaellem Wythesium, Melchiorem de Chwth et Benedictum Alsozegedy illius procuratores extra civitatem sive locum Sancti Martini Sacrimontis Pannonie et dyocesem Iauriensem dudum fuisse et esse absentes et ad certos annos sive menses Strigonii, Bude aut aliis, prout illorum placuit voluntati, habitasse et habitare, hinc est, quod nos pro parte predicti domini Valentini principalis debita cum instantia requisiti vobis omnibus et singulis supradictis et vestrum cuilibet in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis pena, quam in vos et vestrum quemlibet canonica monitione premissa ferimus in hiis scriptis, nisi feceritis, [fol. 27v] que committimus et mandamus districte precipiendo mandantes, quatenus citetis peremptorie coram nobis ad pallacium archiabbatiale pro loco tribunalis per nos deputati supradictum reverendissimum dominum Thomam cardinalem ex adverso principalem necnon Michaellem Wythesium, Melchiorem de Chwth et Benedictum Alsozegedy procuratores eiusdem omnesque alios et singulos sua communiter vel divisim interesse putantes ac eorum, si qui fuit in civitate sive loco Sancti Martini Sacrimontis Pannonie predictos procuratores pro eo

sive eis per affixionem et dimissionem copiarum presentium valvis ecclesie monasterii Sancti Martini et assumptionis Marie parochialis ecclesie dicte civitatis sive loci Sancti Martini Sacrimontis Pannonie tempore, quo populi multitudo in dictis ecclesiis ad audiendam divinam convenerit, ad primam diem dictos tres dies proxime et immediate sequentes si iuridica fuerit et nos pro tribunali sederimus, alioquin ad proximam diem iuridicam [fol. 28r] extunc immediate sequentem, qua nos hora tertiarum iudicii sive audiendi causarum huiusmodi coram nobis consueta ad iura reddenda et causas audiendum pro tribunali sedem contigerit ad videnda et audienda in vim earundam litterarum compulsorialium quecunque iura et munimenta ad hanc causam faciendam coram nobis produci et exhiberi illaque transsummi, transcribi et exemplari ac de et super illorum recognitione nonnullos testes produci, recipi, admitti, iurari et examinari et pro illorum examine, si que volunt dare interrogatoria illisque recognitis sive agnitis pro agnitis et recognitis haberi et habenda fore decerni et postquam huiusmodi iura transumptata et exemplata ac recognita et agnita fuerint cum originalibus collationari et auscultari nostrumque deinde iudiciale decretum desuper interponi aliisque faciendis et fieri videndum et audiendum, quod iustum fuerit et negotii huiusmodi qualitas exigit et requirit [fol. 28v] cum intimationibus debitis et consuetis, certificantes etiam eosdem citatos et eorum quemlibet, quod sive in huiusmodi citationis termino compareant, sive non nos nichilominus ad partes comparentes et causam seu causas prosequi curantes instantiam ad premissa omnia et singula ac alias prout iustum fuerit et rationis in valvis monasterii et ecclesie parochialis assumptionis Marie civitatis sive loci Sancti Martini Sacrimontis Pannonie predictis procedimus et procedi faciemus eorum absentia sive contumacia in premissis non obstante remittentes litteras sigillatas ac diem, modum et formam executionis presentium et quicquid in premissis feceritis nobis liquide rescribentes. Datum in monasterio Sancti Martini Sacrimontis Pannonie, die Lune, XI mensis Decembris, anno a nativitate Domini 1514. Scriptum per me Sigismundum de Marosio notarium.

EXECUTUM EST PRESENS MANDATUM quo ad citationem iuxta [fol. 29r] omnem eius formam seriem et tenorem per me Iohannem presbiterum de Monte Regis cursorem sive nuntium ad hanc¹⁴⁰ causam deputatum et iuratum contra et adversus reverendissimum dominum Thomam cardinalem Strigoniensem necnon Michaellem Wythesium, Melchiorem et Benedictum procuratores eiusdem in presenti mandato nominatos omnesque alios et singulos sua communiter vel divisim interesse putantes hora missarum diei Martis, duodecima Decembris per affixionem et dimissionem copie eiusdem mandati in et ad valvas monasterii et parochialis ecclesie assumptionis Marie civitatis sive loci Sancti Martini Sacrimontis Pannonie anno Domini millesimo quingentesimo quarto decimo, presentibus ibidem nobilibus ac discretis Blasio de Wyz notario publico, Valentino Balyko de Buda¹⁴¹ et Iohanne de Ethee castellano predicti castri Sancti Martini testibus rogatis, quod attestor hoc manu mea propria.

¹⁴⁰ Mellette a margón jobbról: *Executio dicte citationis facta per nuntium iuxta formam eiusdem citationis contra reverendissimum dominum cardinalem Strigoniensem et hic nominatos*.

¹⁴¹ Budai Balyko Bálint, személyére – egyelőre – nem ismeretes más adat.

EXECUTUM [fol. 29v] est presens mandatum quo ad monitionem et requisitionem iuxta omnem eius formam, seriem et tenorem per me Iohannem¹⁴² presbiterum de Monte Regis cursorem sive nunctium ad hanc causam deputatum et iuratum contra et adversus discretum Brictium litteratum de Iwanch personaliter apprehensum nonnulla iura ad hanc causam faciendam, ut asserebatur, apud se habentem et detinentem necnon honorabiles dominos Stephanum de Thorna¹⁴³ succentorem et Petrum de Bakocha¹⁴⁴ canonicos ecclesie Strigoniensis, Thomam Nagh de Gyarmath,¹⁴⁵ Benedictum de Papa¹⁴⁶ prebendarios chori dicte ecclesie Strigoniensis et Iohannem de eadem Papa¹⁴⁷ presbiteros et eorum quemlibet similiter personaliter apprehensos in testes super recognitione huiusmodi iurium pro parte domini Valentini canonici Strigoniensis, de quo in presenti mandato fit mentio nominatos anno, ut in mandato, die vero Martis, duodecima Decembris, [fol. 30r] presentibus ibidem nobilibus et circumspectis viris Blasio de Wyz notario publico, Vincentio Forgach¹⁴⁸ de Quinqueecclesiis, Paulo de Damas et Iohanne de Lwdan¹⁴⁹ testibus rogatis, quod attestor manu mea propria.

DIE LUNE, tredecima supradicti mensis Decembris fuit festum Sancte Lucie virginis et martiris, quare illa¹⁵⁰ die non fuit tenta per nos audientia.

SUBSEQUENTER die Veneris, quinta decima mensis Decembris pretacti comparuit coram nobis iudicialiter hora et loco,¹⁵¹ quibus supra, ad iura reddenda et causas huiusmodi audienda more solito pro tribunali sedentibus supradictus dominus Valentinus principalis principaliter pro se ipso citra revocationem quorumcunque suorum hactenus per ipsum ad hanc causam presentem seu alias quomodolibet constitutorum procuratorum et quasdam litteras monitoriales et citatores proxime super per nos decretas debiteque, ut apparuit, et in earundem executores rescriptione legebatur contra ibidem nominatos executas unacum earum [fol. 30v] executoriali rescriptione a tergo ipsarum descripta facto et realiter inscriptis sub tenoribus suprascriptis coram nobis exhibuit

¹⁴² Mellette a margón balról: *‘Alia executio dicte citationis; contra hic nominatos per nuntium facta iuxta formam eiusdem citationis’.*

¹⁴³ Tornai István esztergomi kanonok (1500–1526), a Szent Bálint-oltár igazgatója (1502), aléneklő (1505–1526). *Esztergomi arch.*, 41. 122. 162.

¹⁴⁴ Bakócai Péter esztergomi kanonok (1501–1522). *Esztergomi arch.*, 197.

¹⁴⁵ Gyarmati Nagy Tamás esztergomi karbeli javadalmas (1514), eddig nem volt rá adatunk.

¹⁴⁶ Pápai Benedek esztergomi karbeli javadalmas (1514), eddig nem volt rá adatunk, elképzelhető, hogy azonos az 1519-ben szereplő esztergomi-szentistváni kanonokkal. *Esztergomi arch.*, 241.

¹⁴⁷ Pápai János presbiter, személyére – egyelőre – nem ismeretes más adat; nem valószínű, hogy azonos az 1498-ban szereplő Pápai János presbiterrel. *Esztergomi arch.*, 214.

¹⁴⁸ Mellette a margón jobbról: *testes presentes.*

¹⁴⁹ Ludányi János, személyére – egyelőre – nem ismeretes más adat. Ugyanakkor elképzelhető, hogy azonos a 1509-ben és 1518-ban szereplő Ludányi Cseh János nevű nemessel. *Pannónbalmi konv. IV*, 176; MNL-OL DF 279 878.

¹⁵⁰ Mellette a margón jobbról: *‘fuit festum Sancte Lucie virginis’.*

¹⁵¹ Mellette a margón jobbról: *‘Comparuit in iudicio dominus Valentinus de Buda principalis citra et data(?) executionis, citationis facte tenore suprascripti in contrarium compelli infranominatam ad [...] iura [...] compulsus [...] iura hic designata [...] [...] ob non ea mandati [...] et compelli, testes hic nominatos ad iurandum super recognitione [...] [...] compulsu iuramentum tactis scripturis [...] [...]’.*

atque reproduxit et continuo reverendissimi domini Thome cardinalis Strigoniensis ex adverso principalis necnon Michaelis Wythesii, Melchioris de Chwth et Benedicti Al-sozegedy suorum procuratorum ad hanc causam constitutorum sive substitutorum et aliorum omnium et singulorum sua communiter vel divisim¹⁵² interesse putantes sic, ut premittitur, citatorum non comparentium neque huiusmodi diei termino in aliquo satisfacere curantium, uti asseruit, contumaciam accusavit ipsosque, quo ad actum et terminum huiusmodi contumaces reputari et in eorum contumaciam discretum virum¹⁵³ Briccium litteratum de Iwanch prefatum ibidem presentem et ut assererat, nonnulla iura ad hanc causam faciendam penes se habentem ad exhibendum illa coram nobis per nos moneri et compelli debita cum instantia postulat. [fol. 31r] Nos itaque Iohannes de Reka decanus et Paulus de Buda custos executores prefatum reverendissimum dominum Thomam cardinalem Strigoniensem ex adverso principalem et suos procuratores prenomatos aliosque omnes et singulos sua communiter vel divisim interesse putantes, ut premittitur, citatos et non comparentes neque huiusmodi diei termino in aliquo satisfacere curantes, licet sufficienter et ad usque horam debitam expectatos merito, prout erant id exigente iustitia, quo ad actum et terminum huiusmodi reputavimus contumaces et in huiusmodi ipsorum contumaciam prefatum Briccium litteratum ad exhibendum coram nobis huiusmodi iura et munimenta ad hanc causam faciendam et penes ipsum existentia primo, secundo et tertio et sub excommunicationis pena monuimus atque compulimus, quam nisi sic faceret, acceptis per nos calamo cum incausto ac papiro in eum ferre fuimus comminati ita, quod idem Briccius litteratus metu censurarum [fol. 31v] huiusmodi in eum, ut premittitur, comminatarum et non alius, ut dixit, facturum quoddam privilegium bone memorie¹⁵⁴ domini Philippi,¹⁵⁵ olim archiepiscopi Strigoniensis sub anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo secundo super iura conferendi et disponendi altaris Sancti Petri pretacti patenter in pargameno sigillo eiusdem oblongo de cera rubea in capsula cere communis impresso et in filis sericeis rubei coloris sub impendenti emanatas et confectas, et ternas litteras dicti¹⁵⁶ capituli Strigoniensis super donatione sive dispositione pretacti altaris Sancti Petri a tergo sigillo minori dicti capituli de cera rubei sigillatas et munitas et quendam librum,¹⁵⁷ ut assererat, visitationis et statutorum capituli Strigoniensis in pargameno ligatum coram nobis exhibuit atque dedit, quod quas et quos cum dictus dominus Valentinus principalis vidisset huiusmodi iura [fol. 32r] et munimenta et in eis contenta in quantum pro se et contra partem ipsi adversam facerent et non alius aliter neque alio modo hic repetiit atque verbo solum et dumtaxat reexhibuit et reproduxit atque continuo etiam viva voce proposuit positionem infrascriptam videlicet, quod pretactum privilegium fuit bone memorie domini Philippi olim archiepiscopi

¹⁵² A szó tollban maradt.

¹⁵³ Mellette a margón balról: *'nomen compulsoris'*.

¹⁵⁴ Mellette a margón balról: *designatio iurium per compulsum productorum*.

¹⁵⁵ Tűrje nembeli Szentgróti Ivachin fia, Fülöp († 1272. dec.) esztergomi érsek (1262–1272). *Archontológia* 1000–1301, 81; BEKE, *Fülöp érsek*, 115–121.

¹⁵⁶ Mellette a margón balról: *'alia designatio iurium per compulsum productorum'*.

¹⁵⁷ Mellette a margón balról: *'alia designatio iurium per compulsum productorum'*.

Strigoniensis et trine littere in papiro confecte fuerunt et sunt dicti capituli ecclesie Strigoniensis et liber pretactus fuit et est verus liber visitationis et statutorum dicti capituli Strigoniensis quodque illis et illorum singulis in iudicio et extra statueret et fides plenaria adhibetur, petens nichilominus privilegium et litteras huiusmodi de verbo ad verbum et ex libro visitationis capitula et clausulas ad hanc causam facientia et facientes et per eundem ibidem designatas et designata de et ex eisdem libro per notarium super et infrascriptum transummi, transcribi [fol. 32v] et exemplari et cum originalibus collationari¹⁵⁸ et auscultari ac presentibus inseri mandari necnon venerabiles et honorabiles¹⁵⁹ viros dominos Stephanum de Thorna succentorem et Petrum de Bakocza canonicos, Thomam Magnum de Gyarmath et Benedictum de Papa prebendarios chori dicte ecclesie Strigoniensis et Iohannem presbiterum de eadem Papa ibidem presentes et astantes ad iurandum de perhibendo veritati testimonium de et super prescripta positione necnon recognitione iurium et aliis, que scirent ad causam huiusmodi faciendam in testes per nos moneri et compelli. Unde nos Iohannes de Reka decanus et Paulus de Buda custos executores prefati dominos Stephanum et Petrum canonicos, Thomam, Benedictum prebendarios et Iohannem presbiterum prenomina- tos ad iurandum de perhibendo et ad perhibendum veritati testimonium in huiusmodi negotio de et super pretacta positione [fol. 33r] necnon recognitione iurium et aliis, que scirent ad causam huiusmodi faciendam primo, secundo et tertio et sub excommunicationis pena in testes monimus et compulimus, quam nisi sic facerent, acceptis per nos calamo cum incausto et papiro in eo et eorum quemlibet ferre fuimus comminati ita, quod dicti testes metu censurarum et non alias, ut dixerunt facturi, tactis per eos et eorum quemlibet nostrum ad mandatum scripturis¹⁶⁰ sacrosanctis ad sancta Dei ewangelia iuraverunt et quilibet eorum iuravit et dixerunt se in negotio et inter partes huiusmodi de et super prescripta positione, recognitione iurium et aliis faciendis ad hanc causam dicere et deponere velle, quam scirent puram, meram et omnimodam veritatem dolo et fraude in premissis seclusis penitus et semotis, qui tunc domini Stephanus, Petrus, Thomas, Benedictus et Iohannes testes [fol. 33v] iuramentorum suorum sic, ut premittitur, prestitorum vigore sive virtute per nos examinati et diligenter interrogati dixerunt¹⁶¹ et quilibet eorum dixit positionem huiusmodi fore et esse veram et pro causa scientie requisiti dixerunt et quilibet eorum dixit, et primo quo ad privilegium domini Philippi dixerunt, quod licet non apparerent in ecclesia aut castro Strigoniensi sive aliis arma et insignia dicti domini Philippi olim archiepiscopi, que apparent in sigillo eiusdem ipsi privilegio appenso tamen ex communi fama et senioribus ipsorum audivissent ac alias etiam propter antiquitatem crederent indubie illas veras litteras et verum sigillum eiusdem esse. Ternas vero in papiro confectas litteras predictas et sigillum eisdem impressum scirent indubie fuisse et esse ipsius capituli Strigoniensis, quia ipse Stephanus et Petrus canonici per plures annos in capitulo inter

¹⁵⁸ A szövegben: 'collationary'.

¹⁵⁹ Mellette a margón balról: 'nomina testium super recognitione iurium productorum'.

¹⁶⁰ Mellette a margón jobbról: 'iuramentum testium predictorum'.

¹⁶¹ Mellette a margón balról: 'depositio dictorum testium super recognitione'.

[*fol. 34r*] alios dominos canonicos similium et aliarum litterarum sigillationi et expeditioni sepius interfuissent et litteras huiusmodi vidissent et tractassent et etiam plures ex eisdem manibus ipsorum propriis sigillassent, dicti vero Thomas, Benedictus et Iohannes dixerunt, quod ipsi plures litteras sub huiusmodi sigillo ipsius capituli per capitulum expediri fecissent illisque sepiissime usi fuissent in diversis ipsorum negotiis. Librum vero prefatum iidem domini Stephanus et Petrus canonici ac Thomas et Benedictus prebendarii et Iohannes presbiteri dixerunt fore et esse indubitatum dicti capituli et visitationem factam fuisse de mandato bone memorie domini Iohannis Kanisay¹⁶² olim archiepiscopi Strigoniensis ante centum annos per dominum Anthonium de Ponto¹⁶³ decretorum doctorem, tunc episcopum Sibinicensem ac vicarium in spiritualibus et causarum auditorem generalem eiusdem domini Iohannis tunc archiepiscopi, [*fol. 34v*] ut idem liber visitationis ostendit, in quo etiam continentur statuta et constitutiones ac iuramentum dominorum canonicorum dicti capituli necnon quot et quorum altarium et capellarum dispositio ad dominum archiepiscopum pertineant et similiter ad capitulum, et multa alia in eodem libro continentur quodque liber huiusmodi temporibus, quibus ipsi domini Stephanus et Petrus canonici ac Thomas, Benedictus prebendarii et Iohannes presbiteri respective apud dictam ecclesiam Strigoniensem resedissent et mansissent semper et continue in capitulo et extra pro auctentico habitus et tentus fuisset, et etiam prefatus reverendissimus dominus Thomas cardinalis adversarius illo tanquam auctentico usus fuisset, mandando exinde nonnulla transumi, transcribi et exemplari, prout transumptata et exemplata fuerint, mittendo ea Titulensis, Orodienensis et Budensis ecclesiarum collegiatarum capitulo sibi subiectis, ut illis uterentur, quibus, ut crederent, et modo [*fol. 35r*] utuntur. Nos itaque Iohannes decanus et Paulus de Buda custos executores prefati privilegium, litteras predictas et clausulam sive clasulas ex huiusmodi libro visitationis ad hanc causam faciendam et per ipsum dominum Valentinum principalem designatas per notarium supra et infrascriptum transumi, transcribi et exemplari et presentibus infrascriptis sub tenoribus inseri diligenterque collationari et auscultari cum originalibus mandavimus, prout mandamus per presentes, presentibus ibidem discretis ac nobilibus viris Georgio Cheznak de Erdewthatha,¹⁶⁴ Iohanni de Ethee castellano dicti castri Sancti Martini et Blasio de Wyz notario publico testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis. TENOR VERO PRIVILEGII sive litterarum domini Philippi olim archiepiscopi Strigoniensis, de quibus prefertur, sequitur et est talis.

PHILIPPUS MISERATIONE divina sancte¹⁶⁵ [*fol. 35v*] Strigoniensis ecclesie archiepiscopus eiusdemque loci comes omnibus presentes litteras inspecturis, salutem in Domino.

¹⁶² Kanisai János (János fia) († 1418. máj. 30.) esztergomi érsek (1387–1418). ENGEL PÁL, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457, I–II* (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5), Budapest 1996 (*Archontológia 1301–1457*), I, 64; VAJK ADÁM, *Kanisai (III.) János*, Esztergomi érsek 1001–2003, 196–200.

¹⁶³ Antonio da Ponte sebenicói püspök (1392–1401), esztergomi vikárius (1395–1397). *Archontológia 1301–1457, I, 86; Esztergomi arch.*, 255.

¹⁶⁴ Erdőtatai Cheznak György, személyére – egyelőre – nem ismeretes más adat. – Mellette a margón jobbról: ‘testes presentes’.

¹⁶⁵ Mellette a margón jobbról: ‘littere privilegii Philippi olim archiepiscopi Strigoniensis’.

Bone rei consulere et operi pio favere et presentis vite habere subsidium et eterne remunerationis cernitur premium expectare, proinde ad universorum notitiam declaramus, quod nos recta statera iusti iudicii equo libramine pensantes illi debere dare aliquid de nostro, qui nobis per suam habundantem misericordiam affluenter bona plurima huius vite transitorie potuit et voluit elargiri considerantesque nichil in hoc mundo esse stabile vel perpetuo duraturum, nisi eterna dedicata fuerint Domino vel pro ipsius nomine erigantur aut erogentur, ad altare itaque Sancti Petri apostoli, ad quem singularem gerimus devotionem, in ecclesia nostra cathedrali Beati Adalberti Strigonii constructum et per nos conservatum ac ad usum rectoris sive sacerdotis et ministerium ipsius sufficientibus bonis dotatum, sicut [fol. 36r] in litteris nostris superinde confectis continetur, rectoris sive sacerdotis electionem, presentationem illius, collationem, provisionem, investituram et omnimodam dispositionem motu proprio et ex certa scientia auctoritate nostra ordinaria fratribus nostris in Christo Jesu, carissimis canonicis et capitulo dicte sancte ecclesie nostre Strigoniensis donamus, damus et conferimus in perpetuum, nullum ius nobis et successoribus nostris archiepiscopis ad illud altare rectorem sive sacerdotem eligendum, presentandum et de eo conferendo, providendo, investiendo et disponendo, reservando, volumus autem, quod rector sive sacerdos ipsius altaris singulis septimanis ad libitum suum in ipso altari missas perficiat et teneatur misse maiori et vespers in dicta ecclesia nostra cathedrali singulis diebus, nisi legitime impeditus fuerit, indutus superpellicio interesse. In cuius rei testimonium et memoriam presentes nostras concessimus litteras sigilli nostri [fol. 36v] appensione munime roboratas, anno Domini millesimo ducesimo septuagesimo secundo, die decima Aprilis mensis.

CLAUSULA ex libro visitationis capituli sequitur et est talis:

RECTORATUS altaris Sancti Petri.¹⁶⁶ ITEM quintus¹⁶⁷ est rectoratus altaris Sancti Petri, quem tenet dominus Bartholomeus, et tenetur misse maiori interesse et vespers et pro libito missam in ipso altari¹⁶⁸ celebrare, cuius collatio, *ordinatio, provisio et omnimoda dispositio^{*169} pertinet et spectat ad dominos de capitulo.

TENORES quidem litterarum capituli, de quibus sumpsit mentio, sequuntur et sunt tales:

CAPITULUM ecclesie Strigoniensis dilecto nobis in Christo honorabili magistro¹⁷⁰ Mathie de Farnad¹⁷¹ presbitero Strigoniensis dyocesis, salutem in Domino sempiternam. Exigunt tue probitatis respectus et multimoda meritorum obsequia, quibus a pluribus annis retroactis nobis complacere studuistis, ut illis quantum nobis possibile est, dignis retributionem favoribus occurramus, cum igitur [fol. 37r] rectoratus altaris

¹⁶⁶ C. TÓTH, *Esztergomi székeskáptalan III*, 193, 19–24 sorok.

¹⁶⁷ Mellette a margón balról: *clausula extracta ex libro visitationis capituli ecclesie Strigoniensis*?

¹⁶⁸ Utána még egyszer: *'missam in ipso altari'*.

¹⁶⁹ A *..* közötti rész a vizitációban lévő szöveghez képest többlet.

¹⁷⁰ Mellette a margón balról: *'prima littera collationis facte per capitulum ecclesie Strigoniensis de rectoratu altaris Sancti Petri in dicta ecclesia Strigoniensi'*.

¹⁷¹ Farnadi Mátyás († 1485. dec. 11. e.) esztergom-szentistváni kanonok (1444–1447), esztergomi kanonok (1456–1485), a Szent Péter (és Pál)-oltár igazgatója (1453–1485). *Esztergomi arch.*, 12, 181, 244. (A jelen forrás alapján javítva a javadalom-viselésének ideje.)

Beati Petri principis apostolorum in dicta ecclesia nostra a parte orientali fundati per obitum condam venerabilis viri domini magistri Georgii¹⁷² lectoris et canonici eiusdem ecclesie Strigoniensis prefatique altaris ultimi, veri et immediati possessoris ad presens vacare dinoscatur de iure et de facto, nos ad quos donatio et omnimoda dispositio dicti altaris, quandocunque illud vacare contigit, a sua fundatione pertinuit et pertinet inpresentiarum volentes tuis bene¹⁷³ meritis in quantum possumus respondere, altare predictum cum domo et aliis pertinentiis suis tibi, prefato magistro Mathie auctoritate iuris patronatus nostri duximus dandum, donandum et conferendum teque ad ipsum altare eligendum et presentandum, prout donamus et conferimus ac eligimus et presentamus presentium per vigorem et ut hec nostra donatio et collatio ac electio et presentatio vires obtineat firmitatis, presentes nostras litteras sigilli nostri autentici impressione communitas dicto Mathie in testimonium premissorum duximus concedendum. Datum secundo die festi [fol. 37v] circumcisionis Domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo quinquagesimo tertio.¹⁷⁴

NOS CAPITULUM ecclesie¹⁷⁵ Strigoniensis memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod nos exigentes meritum honorabilis magistri Anthonii de Gara socii et concanonici nostri, quibus ipsum insignitum fore agnovimus, rectoratum altaris Beati Petri apostoli in dicta ecclesia nostra fundati nunc per mortem honorabilis condam magistri Mathie de Farnad ultimi, veri et immediati rectoris eiusdem altaris de facto vacantem ad nostramque collationem pertinentem simulcum omnibus eiusdem iuribus, fructibus, obventionibus proventibusque et emolimentis eidem magistro Anthonio tanquam persone benemerite auctoritate nostri iuris patronatus duximus conferendum, ymmo dedimus, donavimus et contulimus harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in festo Beati Thome martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo quinto.¹⁷⁶ [fol. 38r]

NOS CAPITULUM ecclesie Strigoniensis memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod nos inducti virtutibus et meritis honorabilis¹⁷⁷ magistri Valentini de Buda socii et concanonici nostri eundem ad rectoratum altaris Sancti Petri apostoli in dicta ecclesia nostra Strigoniensi fundati nunc per obitum condam honorabilis magistri Anthonii de Gara eiusdem altaris veri, ultimi et immediati rectoris de iure et de facto vacantem, cuiusquidem altaris collatio et omnimoda provisio quandocunque illud vacare contigit, a sua fundatione semper ad nos pertinuit et modo pertinere dinoscitur, auctoritate iuris patronatus nostri in eodem habiti duximus eligendum et nominandum ac ipsum altare unacum domibus, curia et vineis necnon iuribus, iurisdictionibus et quibusvis aliis utilitatibus et pertinentiis ad ipsum altare ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus eidem magistro

¹⁷² Boczárdi György († 1453. jan. 2. e.) esztergomi olvasókanonok (1433–1452), a Szent Péter (és Pál)-oltár igazgatója (–1452). *Esztergomi arch.*, 32. (A jelen forrás alapján javítva és kiegészítve a javadalom-viselésének ideje.)

¹⁷³ A szó sor felett beszúrva.

¹⁷⁴ 1453. jan. 2.

¹⁷⁵ Mellette a margón balról: *‘secunda littera collationis facte per dictum capitulum de dicto rectoratu’*.

¹⁷⁶ 1485. dec. 29.

¹⁷⁷ Mellette a margón jobbról: *‘tertia littera collationis facte per dictum capitulum de dicto rectoratu’*.

Valentino dandum et conferendum, prout elegimus [fol. 38v] nominavimus damusque et conferimus presentium per vigorem, recepto ab eodem iuramento corporali, quod iura ac res et bona eiusdem altaris non alienabit nec distrahet, sed alienata, si que forent, ad ius et proprietatem eiusdem recuperabit et restituet suo posse. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum presentes litteras exinde fieri nostrique sigilli fecimus impressione communiri. Datum in festo Beati Othmari abbatis et confessoris, anno Domini millesimo quingentesimo undecimo.¹⁷⁸

IURIBUS ITAQUE per notarium supra et infra scriptum transumptatis, transcriptis et exemplatis¹⁷⁹ ac cum originalibus diligenter collationatis et auscultatis presentibusque insertis nos Iohannes de Reka decanus et Paulus de Buda custos executores predicti nostrum iudiciale decretum omni meliori [fol. 39r] modo via, iure et forma, quibus melius de iure potuimus et debuimus ac possumus et debemus, interposuimus et interponimus eisdemque in iudicio et extra fidem plenariam adhiberi tanquam suis veris originalibus decrevimus et decernimus. QUE OMNIA et singula premissa vobis reverendo patri domino Dominico Iacobatio episcopo Lucerinensi, iudici et auditori prefato aut forsan in locum vestrum surrogato vel surrogando iudici seu auditori omnibusque aliis et singulis, quorum interest sive interesse poterit, quomodolibet in futurum intimamus, insinuamus et notificamus et ad vestram et cuiuslibet vestrum notitiam deducimus et deduci volumus per presentes. IN QUORUM omnium et singulorum fidem et testimonium premissorum presentem processum exinde fieri et [fol. 39v] per notarium publicum nostrumque in huiusmodi causa scribam supra et infrascriptum subscribi et signari sigillique nostri decanatus et custodie respective iussimus et fecimus appensione communiri. Datum et actum anno Domini, indictione, mense, diebus, hora, loco et pontificatu, quibus supra.

Finis

Sigismundus¹⁸⁰ de Marusio notarius

[fol. 40r] Et ego Sigismundus natus Iohannis de Marusio clericus Strigoniensis dyocesis auctoritate apostolica notarius publicus, quia prescriptis processibus prefatorum dominorum commissariorum et executorum ad huiusmodi executionem faciendam requisitorum, necnon productionibus iurium, litterarum et instrumentorum recognitionibus, testium desuper productorum citationibus, collationibus huiusmodi iurium, decreti et auctoritatis interpositioni aliisque omnibus et singulis actibus premissis dum sic, ut premittitur, fierent et agerentur, unacum prenominatis testibus presens interfui eaque omnia et singula sic fieri vidi et audivi, ideo hunc rotulum processus huiusmodi in se continentem in quadraginta papiri et duobus pargamenii foliis ligatum exinde confeci et in hanc formam publicam redegi et s[ingulum]¹⁸¹ folium

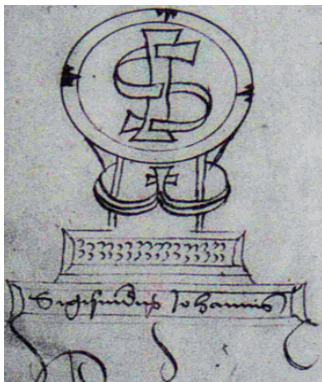
¹⁷⁸ Az oklevél kelte helyesen 1512. nov. 16. Lásd erre a tanulmányban írtakat.

¹⁷⁹ Mellette a margón balról: *'interpositio decreti dominorum iudicum in premissis'*.

¹⁸⁰ Mellette a margón balról: *'subscriptio notarii'*.

¹⁸¹ A kiegészítés alapja: *Form. eccl. Strig.*, 298, 16. sor.

papiri preter ultimum vacans et nullam scripturam continens deorsum in margine nomine meo et ultimum folium pergamenii similiter nomine et signeto meis solitis et consuetis de mandato dictorum dominorum commissariorum cum appensione sigillorum eorundem consignavi et roborari rogatus et requisitus in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum.

Nos conventus monasterii Sancti [Mar]tini Sacri-
montis Pannonie ordinis Sancti Benedicti sedi [Apos-
tolice] immediate subiecti Iauriensis dyocesis tenore
presentium litterarum nostrar[um] notum facimus,
quibus expedit, universis, quod nos vidimus, palpavi-
mus et m[emi]nimus litteras creationis in notarium
publicum ac autenticum et l[egale]m personam discreti
viri magistri Sigismundi nati Iohannis Derrer [?] [de]
Marusio dyocesis Strigoniensis, qui videlicet presenti
publico instrumento seu rot[ulo] subscripsit et signo suo solito consignavit, ideo di-
cimus et attesta[mus], eundem tam tempore datarum presentium, quam antea fuisse
et esse notarium [veru]m, bonum et fidelem eiusque instrumentis publicis fidem
adhib[ere] fuisse et adhiberi et [ad] eum pro contractibus faciendi et in[st]rum[en]tis
conficiendi recursum fuisset [et] recurri, et ne alicui de premis[is] d[is]ubitari [cont]ingat,
presentes exinde [...] nostrique conventus [...] consignari. Datum die Veneris,
[quinta decima mensis Decembris, anno Domini] Domini millesimo quingentesi[mo]
quarto decimo].

C. TÓTH NORBERT

ELVESZETT PÁPAI BULLÁK NYOMÁBAN

Girolamo Balbi pozsonyi prépost gurki püspöki kinevezése (1522–1523)

A velencei származású Girolamo Balbi korának egyik képzett humanista írója és költője volt; regénybe illő, Itáliától és Párizstól Bécsen, Prágán, Budán át Rómáig ívelő életpályája, egyetemi tanári, királyi titkári és követi tevékenysége, majd püspöki, illetve pápai házi prelátusi működése, amelyet követően kegyvesztettként szülővárosának egyik szegényházában kellett meghalnia, modern feldolgozást kívánna.¹ A magyar történelemben játszott szerepe miatt – II. Ulászló király titkára és Lajos királyfi latintanára, illetve az 1510-es és 1520-as évek fordulójának egyik legtöbbet foglalkoztatott, Nyugat-Európa számos hatalmánál megforduló magyar királyi diplomatája, nem mellesleg a pozsonyi társaskáptalan prépostja is volt – Balbi életpályájának középső szakasza a magyar történettudományban is jól ismert.² Az alábbiakban életének a magyarországi éveket követő időszakát mutatom be, illetve az I. Ferdinánd osztrák főherceg szolgálatába átlépett Balbi életében elért legmagasabb egyházi méltóságát, a gurki püspökségét, pontosabban e püspöki javadalom és méltóság megszerzésének körülményeit.³

I. BALBI FŐHERCEGI SZOLGÁLATBA LÉP

1521. augusztus 29-én az oszmán szultáni haderő elfoglalta a Magyar Királyság déli határvédelmének kulcsát jelentő Nándorfehérvárat. A vár felmentésére, illetve utóbb a visszafoglalására irányuló királyi hadjárat nem volt elégséges és sikeres.⁴ Balbi mint

¹ Teljes életrajza: GERHARD RILL, *Balbi, Girolamo*, DBI vol. 5, Roma 1963, 370–374, online [https://www.treccani.it/enciclopedia/girolamo-balbi_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/girolamo-balbi_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 08. 06. Régi, részben elavult életrajza: JOSEPH VON RETZER (Hg.), *Nachrichten von dem Leben und den Schriften des ebemaligen Bischofs von Gurk Hieronymus Balbi*, Wien 1790; ugyanez latinul: *Hieronymi Balbi Veneti, episcopi olim Gurcensis Opera poetica, oratoria ac politico-moralia*. I. *Epistolae, carmina, dialogi, orationes*, II. *Opera politico-philosophica moralia*, ed. JOSEPHUS DE RETZER, Vindobonae, 1791–1792 (*Balbi: Opera*), I, VII–LXXII.

² KNAUZ NÁNDOR, *Balbi Jeromos II. Lajos király tanára*, Magyar Sion 1866, 5–27. 80–107. 161–183. 241–261. 321–352. 401–419. 481–502; FÖGEL JÓZSEF, II. *Ulászló udvartartása (1490–1516)*, Budapest 1913, 42 és 50; UŐ, II. *Lajos udvartartása 1516–1526*, Budapest 1917, 41. 70. 73. 101–102; HERMANN ZSUZSANNA, *Egy humanista karrierje (Balbi Jeromos)*, Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei 2 (1964) 225–243. Életrajza röviden: KÖBLÖS JÓZSEF, *Az egyházi közélet rég és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12), Budapest 1994, 445–446.

³ Gurki püspökségére alapvető, de csak belső szempontok szerint: JAKOB OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk 1072–1822* (Aus Forschung und Kunst 5), Klagenfurt 1969, 289–296.

⁴ TAMÁS PÁLOSEFALVI, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*, (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy 63), Leiden–Boston 2018, 381–395.

magyar királyi követ éppen egy nagy európai segítségserzési missziót teljesített: 1521 áprilisában a wormsi birodalmi gyűlésen mondott buzdító beszédet a törökellenes segítségnyújtás érdekében, majd Brugge-on keresztül Calais-ba tartott.⁵ A vár elestének híre eközben az európai diplomáciai körút közben érte.

Egy későbbi, Oláh Miklóstól származó kortárs visszaemlékezés szerint Balbi a törökötől való páni félelme miatt akart elköltözni Magyarországról, mivel úgy gondolta, hogy az oszmánok tovább nyomulva egész Magyarországot el fogják foglalni.⁶ Ebben az állításban bizonyára van némi túlzás, de egyrészt ez a kortárs reakciók között nem lehetett példa nélküli, másrészt Girolamo Balbi éppen követi szerepe révén azzal bizonyára elég pontosan tisztában lehetett, hogy Nándorfehérvár eleste után a Magyar Királyság védtelenné vált az oszmán hódítással szemben, hogy az ország külpolitikai kényszerpályára került, sordódása valamiféle vereség vagy megszállás felé elkerülhetetlen. Mindez, ha nem is jelentett közvetlen életveszélyt a számára, de magyarországi egzisztenciájának sérülékenységre mutatott rá. Életpályájának addigi fordulataiból világos, hogy meglehetősen nyughatatlan, izgága és összeférhetetlen természetű lévén mindig új patrónus után nézett, ha valahol kezdett számára kényelmetlen lenni a helyzet vagy másutt jobb helyet remélt magának.⁷ A háborús sokk hatására is mozdulhatott el a magyar királyi udvarból, hogy még időben biztonságosabb terepet keressen.

Csak hogy erre az új pártfogó irányában való tájékozódásra Oláh visszaemlékezésével ellentétben már 1521 augusztusa előtt sor került, és inkább arra gyanakodhatunk, hogy a töröktől való félelmét maga Balbi terjesztette magáról a II. Lajos szolgálatából való kilépés indoklásaként. Az igazi ok rejtettebb lehetett: Balbi az 1515 óta bírt pozsonyi prépostságából⁸ nagyobb jövedelmű és/vagy magasabb egyházi méltóságra vágyott, ám a magyar politikai viszonyok között nem rendelkezett akkora súllyal és befolyással, hogy a megüresedő magyar püspökségek valamelyikét sikerrel megszerezhetné volna – igaz, kifejezett aspirációjáról egyelőre nem is tudunk. Ám a szándékát egy nagyobb egyházi javadalom megszerzésére közvetve több adat is igazolhatja. Egyrészt fennmaradt II. Lajos király, illetve Szatmári György kancellár I. Miksa császárhoz szóló protekciókérő, egyidejűleg kelt, de csak datálatlan formában ismert levélpárja (valószínűsíthetően 1518-ból), amelyben egyaránt Balbit ajánlották a bécsi prépostságra.⁹ (Miksa 1519 januári halála miatt ez azonban nem teljesülhetett.) Másrészt az említett wormsi birodalmi gyűlés idejéből, 1521. április 17-éről ismert V. Károly választott német–római császár ígérvénye, hogy Balbinak az I. Miksa császár, illetve az ő számára tett szolgálatai elismeréseként egy éven belül egy 1000 dukát jövedelmű egyházi javadalmat fog biztosítani

⁵ BÁRÁNY ATTILA, *Aszulejmáni ajánlat. Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat (1521–1524)*, Máriabesnyő, 2014, 22–26 és 36–38; LAKATOS BÁLINT, *A király diplomatái. Követek és követések a Jagelló-korban (1490–1526)*. II: *Adattár*, TSz 62 (2020) 281–362. 340–341 és 342.

⁶ MNL-OL DF 228 274; közli KNAUZ, *Balbi*, 348–349; említi KÖBLÖS, *Az egyházi középréteg*, 445. 16.

⁷ RILL, *Balbi*, 371 és 373; KÖBLÖS, *Az egyházi középréteg*, 444–445.

⁸ KÖBLÖS, *Az egyházi középréteg*, 445; *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526* (Forrástudományi Segédletek 3), szerk KÖBLÖS JÓZSEF, Budapest 1987, 231.

⁹ *Balbi: Opera*, I, 3–4 és 5–7 (JOSEPH RETZER kiadásában, forrásjelzet nélkül). RILL, *Balbi*, 372 e leveleket II. Lajos trónralépte utánra, 1516–1518 közé helyezi.

vagy ezzel egyező értékű évjáradékot fog folyósítani számára.¹⁰ Utólag, 1522 tavaszáról, illetve 1522 őszéről bírunk egy-egy utalásszerű információmorzsát arról is, hogy II. Lajos is ígért egy megüresedő püspökséget Balbinak, illetve, hogy veszprémi püspökké nevezte ki volna, amelyet azonban Balbi utóbb nyilvánvalóan nem kapott meg.¹¹

A császári ígérvénylevélben említett szolgálatok a Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződés létrehozásában való közreműködést jelentették. Balbi volt az, aki I. Ferdinánd főherceg és Jagelló Anna királylány házasságkötésének egyeztetését végigvitte (és különben a főhercegi pár 1521. május 26-án, Linzben tartott esküvőjén is jelen volt).¹² Teljesen természetesen adódott hát a lehetőség, hogy a főherceg udvara felé tájékozódjon. A főherceg számára Balbi nem volt ismeretlen, hiszen diplomáciai megbízatásai alkalmával többször is találkoztak, és I. Ferdinánd meggyőződhetett Balbi tehetségéről, kiváló retorikai képességeiről és latintudásáról egyaránt. A képzett latinistát így örömmel fogadhatta a saját szolgálatába.

E folyamatot nem ismerjük részleteiben, de nyilvánvaló, hogy Balbi biztosra ment, és előbb köteleződött el a főhercegnél, mint hogy a magyar–cseh királytól kikérte volna magát. Már Andrea dal Burgo császár követ 1521. augusztus 25-ei, valószínűleg Dunaföldvárról Bernhard von Cles trienti püspökhöz, főhercegi kancellárhoz írt levelében említi, hogy Cles írjon Jakob Villingernek és Zyprian von Serntein tiroli kancellárnak, hogy neki, azaz Burgónak, illetve Balbinak is küldjenek pénzt, utóbbinak hatszáz rajnai forintot.¹³ Mindez már valamiféle megbízatást, szolgálatot feltételez, és talán azért nem hivatalos keretek között, mivel Ferdinánd csak az 1522. február 7-ei brüsszeli szerződés révén kapta meg teljességgel az osztrák tartományok kormányzatát.¹⁴

Végül teljesen nyilvánosan I. Ferdinánd a rákövetkező napon, február 8-án, Brüsszelben vette szolgálatába Balbit. E napon kelt oklevele szerint miután Balbi

¹⁰ ÖStA HHStA Reichsarchiv, Reichskanzlei, Reichsregisterbücher, Reichsregister Karl V, Bd. 1A (lateinische Reihe), fol. 51r. – Valamikor ezekben az években, talán 1519. évi két követsége alkalmával, lásd LAKATOS, *A király diplomatái*, II, 335 és 337) szerezhette meg Balbi I. Zsigmond lengyel királytól a stobnicai prépostságot is. Igaz, e méltóságára eddig csak egyetlen említést ismerek, már gurki püspök korából: *Balbi Opera*, II, 486.

¹¹ BERNARDO MORSOLIN, *Francesco Chiericati vescovo e diplomatico del secolo decimosesto*, Atti dell' Accademia Olimpica di Vicenza 3 (1873) 121–237, 220 és 226. – C. TÓTH NORBERT, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig* (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 27), Győr 2017, 120. szerint a veszprémi püspökség ekkor valóban üresedésben van, de azt októberben Várdai Pál kapta meg. Tehát lehet, hogy az értesítés igaz.

¹² ALFRED KOHLER, *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser*, München 2003, 96; LAKATOS BÁLINT, Andrea dal Burgo császári követ magyar- és csehországi missziója (1521–1523), *Világtörténet* 11 (43) (2021) 581–628, 599, lásd még az uo., a 95. és 96. j-ben idézett forrásokat és irodalmat.

¹³ Archivio di Stato di Trento (ASTn), Archivio Principato Vescovile (APV), Corrispondenza Clesiana, busta 8., fasc. 1., fol. 100–102 és 104.

¹⁴ ALPHONS LHOTSKY, *Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. (1520–1527)* (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte Österreichs 4), Wien 1971, 110 és 114–119; THOMAS WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg in konfessionellen Zeitalter*, Österreichische Geschichte 1522–1699 I, Wien 2003, 33–35; KOHLER, *Ferdinand I.*, 71–72.

esküt tett a kezébe, állandó és házi tanácsosává nevezte ki, és havi 100 rajnai forint fizetést állapított meg számára attól a naptól kezdve, amikor ténylegesen a szolgálatába áll, továbbá utasította Gabriel Salamanca titkárt és kincstartóját ennek folyósítására.¹⁵

Balbi mint magyar királyi követ 1522. március 20-án érkezett vissza II. Lajos király udvarába; mivel a királyi pár éppen Prága felé utazott, ezért a morvaországi Velké Meziříčí városában találkozottak.¹⁶ Balbi magánkihallgatáson beszámolt a királynak is nürnbergi missziója biztató eredményeiről.¹⁷ Ez alkalommal kérhette II. Lajos jóváhagyását ahhoz, hogy I. Ferdinánd szolgálatába is állhasson, és hogy neki esküt tehessen, egyúttal persze magyar szolgálatban is maradva mint a király főhercegnél tartózkodó követe, szolgálataiért évről-évre adékot is húzva.¹⁸

Balbi ezek után hazatért Pozsonyba – minden jel szerint éppen azért, hogy prépostságát Acél Ferenc királyi titkárnak bérbe adja. Egy Újlaki Ferenc pozsonyi prépost érdekében 1526-ban keletkezett pertöredék¹⁹ alapján az arenda-szerződésbe állítólag azt is belefoglalták, hogy amennyiben Balbi „e Magyar Királyságon belül vagy kívül valamilyen püspökséget elnyer vagy meg tud szerezni, ezt követően a pozsonyi prépostság Balbi úr abban bírt minden jogával és abból húzott összes jövedelmével és bármiféle tényleges bevételével együtt azonnal ténylegesen és teljesen Acél Ferenc mesterre szálljon és háramoljon.”²⁰ Noha a tényleges szerződést nem ismerjük, és a pertöredék a Balbival az idő tájt éppen a javadalomért pereskedő Újlaki Ferenc érdekében kelt, nem zárható ki, hogy csakugyan tartalmazott ilyen feltételt, tehát Balbi bízhatott abban, hogy előbb-utóbb csak elnyer valamilyen püspökséget. De hogy melyiket fogja megkapni, azt valószínűleg még nem tudhatta. Mindenesetre Pozsonyból visszaindult Nürnbergbe, állítólag a II. Lajos által az újabb birodalmi gyűlésre kiküldött két követ, Dészázi István és Jozefics Ferenc mellé.²¹

¹⁵ GERHARD RILL, *Fürst und Hof in Österreich von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526)*. I. Außenpolitik und Diplomatie. II. Gabriel von Salamanca, Zentralverwaltung und Finanzen (Forschungen zur Europäischen und Vergleichenden Rechtsgeschichte 7/1–2), Wien–Köln–Weimar 1993–2003, I, 153. 243. j. ÖStA HKA Gedenkbücher, Bd. 19, fol. 8v–9r („incipiendi die quo te ad nostra servitia transferas...”).

¹⁶ LAKATOS, *Andrea dal Burgo*, 606.

¹⁷ Burgo április 7-ei prágai levele V. Károly császárhoz: Archivo General de Simancas (AGS), Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1553, fol. 1.

¹⁸ „Dominus rex dedit ei licentiam, ut sit servitor sue serenitatis et ei iuramentum prestat. Et nihilominus maneat etiam servitor huius regis et orator apud ipsum dominum principem, et regia maiestas etiam ei ordinavit pro illa legatione bonam provisionem, quousque dabit ei episcopatum, quem promiserat.”

¹⁹ KNAUZ, *Balbi*, 401–413; KÖBLÖS, *Az egyházi középréteg*, 445.

²⁰ „...intra vel extra hoc regnum Hungarie aliquem episcopatum assequeretur assequique posset, extunc ipsa prepositura Poseniensis simul cum omnibus iuribus ipsius domini Balbi sibi in eadem prepositura Poseniensis et suis redditibus atque fructibus quomodolibet competentibus in eundem magistrum Franciscum Aczel ipso facto recideret et transfunderetur effective et plenarie.” KNAUZ, *Balbi*, 406.

²¹ Burgo 1522. ápr. 7-ei prágai levele V. Károly császárhoz említi a pozsonyi hazautat. AGS Cons. de Estado, Div. desp., legajo 1553, fol. 1. A pozsonyi prépostság bérbeadására: KÖBLÖS, *Az egyházi középréteg*, 445; vö. BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 75–77; LAKATOS, *A király diplomatái*, II, 343.

E ponton túl azonban Balbi már teljességgel osztrák főhercegi tanácsoként szerepel, magyar királyi szolgálatáról a források többé nem szólnak. A tényleges osztrák szolgálatba lépést követően a főherceg rögvest egymás után több különböző feladattal is megbízta, mintha ki akarná próbálni. Balbi – nyilván mindkét jogi doktori fokozata miatt is – 1522. július végén és augusztus elején többek között Pietro Bonomo trieszti püspökkel és Johann Schneitpeck későbbi magyarországi főhercegi követvel együtt részt vett az utólag bécsújhelyi vértörvényszék (*Wiener Neustädter Blutgericht*) néven elhíresült főhercegi politikai perben, amelyben Ferdinánd kasztíliai mintára leszámolt az I. Miksa halála óta önállósodó, „renitenskedő” alsó-ausztriai kormánysszék egyes tagjaival.²² Balbi az ítélkező bírói testületében kapott helyet, és mint a főherceg újszülött bízalmas tanácsosa részt vett az elmarasztaló halálos ítéletek meghozatalában is.²³ Ezt követően Ferdinánd szeptember végén–október elején Johann von Hardegg gróf társaságában mint követet küldte Prágába, II. Lajos királyhoz, több közös folyó ügyben – cseh követek küldése a nürnbergi birodalmi gyűlésre, az osztrák–cseh határviszályok tisztázásának előkészítése, a magyar „nova moneta” minőségjavítása, a porosz–lengyel viszályban való magyar közvetítés, a magyar részről a szövetségi szerződés megújítása, a törökellenes segítség és esetleges fegyverszünet lehetősége – ismerettni a főherceg álláspontját, és nyilvánosan, illetve bizalmasan egyeztetni. Október 3-án még várták a magyar király választát, amelyet néhány nappal később meg is kaptak.²⁴ Hardegg és Balbi 14-én II. Lajossal az osztrák–cseh határviszályok rendezésének menetrendjéről is megállapodtak,²⁵ majd valamikor ezután indulhattak visszafelé a főherceghez, aki addigra már Nürnbergbe utazott az újabb birodalmi gyűlésre.²⁶

2. EGY BÍBOROS ÉS EGY BONYOLULT JAVADALMI ÜGY

A későbbi történések megértéséhez több mint egy évtizedet vissza kell lépniünk az időben. A Balbit megelőző gurki püspök 1505-től I. Miksa császár nagyhatalmú embere, Matthäus Lang von Wellenburg bíboros volt. Lang éppen a császár szolgálatában emelkedett fel, és szerezte meg a bíborosi kalapot, majd lett a salzburgi érsekség ko-

²² LHOTSKY, *Das Zeitalter*, 123–131; WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, I, 36–38; KOHLER, *Ferdinand I*, 76–81.

²³ *Balbi: Opera*, I, 35 alapján KNAUZ, *Balbi*, 417; OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 291; a törvényszék résztvevői listájában említik: *Balbi: Opera*, II, 595; és WOLFGANG KIRCHHOFER, *Erinnerungen eines Wiener Bürgermeister 1519–1522*, eingeleitet und hrsg. von Richard Perger (Österreich Archiv, Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde), Wien 1984, 23–27, 114–115.

²⁴ 1522. okt. 3. Prága, Burgo levele V. Károlyhoz. AGS Cons. de Estado, Div. desp., legajo 1553, fol. 28 és 30. 1522. okt. 12. Prága, Burgo Cleshez. ASTn APV Corrip. Cles., busta 8, fasc. 1., fol. 122–124. – 1522. okt. 10. Prága, Burgo Brandenburgi Albert lovagrendi nagymesterhez. Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. HA, Ordensbriefarchiv, Nr. 25 673.

²⁵ RILL, *Fürst und Hof*, I, 252 (ÖStA HKA Gedenkbücher, Bd. 19, fol. 55v, latin nyelvű).

²⁶ RILL, *Fürst und Hof*, I, 252 valószínűleg a fenti forrás alapján arra következtet, hogy Hardegg és Balbi 1522. nov. 25. előttig maradtak volna, de vélhetően már október végén útra kelhettek.

adjutora, utóbb, 1519-től salzburgi érsek. Erre a délnémet térségben legjelentősebbnek számító főpásztori székre azonban mások is szemet vetettek, és Langnak csak sok év alatt, lépésről lépésre sikerült célt érnie.

A bajor hercegi Wittelsbach dinasztiában nem volt ritka a bőséges gyermekáldás. Az 1500-ban született Ernst (Ernö) bajor herceget két bátyja, a közösen kormányzó Ludwig és Wilhelm távol akarták tartani az uralkodástól, ezért egyházi pályára szánták, amihez a közeli Salzburgot nézték ki a számára. Itt azonban szembe kerültek Matthäus Langgal, akinek salzburgi koadjutorságáról és utódlásáról ekkor már többszörös pápai megerősítése volt, és akinek az utódlását I. Miksa is támogatta, nem akarván a saját területei közé mélyen beékelődő és lelki joghatóságában a tartományaira jórészt kiterjedő salzburgi érsekséget a Wittelsbach-dinasztia kezén látni.²⁷ Ezért a császár 1514-ben megállapodást hozott létre a felek között.

Az 1514. április 2-án Schärdingben megkötött szerződés szerint a bajor hercegek lemondtak Ernst salzburgi igényeiről (bár nem sokkal korábban az a kombináció is felmerült, hogy a herceg legyen Lang utódlási joggal bíró koadjutora), Lang megbízottai viszont kötelezettséget vállaltak arra, hogy amennyiben Lang a salzburgi érsekség birtokába kerül, a kezén lévő gurki püspökséget, a konstanzi székeskáptalan prépostságát és a Karintiában található, Klagenfurttól délre fekvő viktringi ciszterci apátság javadalmát a hercegnek fogja átadni, továbbá vállalta, hogy a salzburgi érseksége jövedelmeiből tekintélyes összeget, évi 3000 forintot fog évjáradékként fizetni. Ha a herceget más, azonos értékű egyházi javadalomhoz segíti, ez utóbbit nem kell tovább fizetnie. Mindezen felül Lang vállalta azt is, hogy kieszközli a pápától, hogy a herceg megkapja a passauai püspökség koadjutorságát is annátafizetési kötelezettség nélkül.²⁸ Ezt a szerződést X. Leó pápa (a salzburgi 3000 forintos évjáradék említése nélkül) 1514. május 1-jén, I. Miksa császár mint karintiai herceg pedig 1514. május 22-én meg is erősítette, az éppen Rómában tartózkodó Lang bíboros pedig május 8-án ratifikálta.²⁹ A szerződésnek egy része teljesült is: Ernst herceg 1517-ben valóban passauai koadjutor lett.³⁰

1519 júniusában meghalt Leonhard Keutschach érsek, így Lang utódlása napirendre került. A császárválasztó birodalmi gyűlésről új székhelyére igyekvő Lang igyekezett bebiztosítani magát, és az ekkor tizenkilenc éves Ernst herceggel 1519. augusztus 13-án Münchenben újabb szerződést kötött, amely a korábbi schärdingi egyezséget erősítette meg.³¹

Miután Lang ténylegesen is salzburgi érsek lett, arra törekedett, hogy a szerződésben megállapított javadalmainak átadása helyett más megoldást találjanak. Az ugyanis előre látható volt, hogy a karintiai rendek, illetve a Habsburgok sem akarnák Ernst

²⁷ JOHANN SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468–1540). Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen*, Salzburg–München 1997, 106–115.

²⁸ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 115–116. A schärdingi szerződés: ÖStA HHHStA Allgemeine Urkundenreihe, 1514-IV-2.

²⁹ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 117.

³⁰ Uo., 210.

³¹ Uo., 205–206. (E szerződés keltezetlen másolata: Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BHStA), Kurbayern Äußere Akten (KÄA), Bd. 1754, fol. 797r.)

bajor herceg karintiai birtoklását, a gurki és viktringi javak elfoglalása nem lenne számára ténylegesen kivitelezhető.³² Ezért 1519 őszén egy újabb terv körvonalazódott: a gurki, konstanzi és viktringi javadalmak Lang bíboros kezén maradnának, de évi járadékfizetési kötelezettséggel: a hercegnek a gurki püspökségből évi 800, a viktringi apátságból évi 300, a konstanzi prépostságból pedig évi 400 forint *pensio* járna. A javadalmak értékének és az összesen 1500 forint értékű járadéknak a különbözőzeteként Lang további 900 forint évjáradék folyósítását vállalta, amelyet különböző salzburgi intézményekből vagy a birtokában lévő észak-tiroli kitzbüheli uradalomból kell törlesztenie.³³ Mindezt a korabeli viszonyok között is tekintélyes summát a salzburgi érsekségből járó évi 3000 forint mellett, amelynek fizetését Ernst herceg 1519. október 20-án a salzburgi székeskáptalannal is elismertette, és amelyről Langgal közjegyzői okiratot állíttatott ki, hogy a bíboros erről Rómában külön pápai megerősítést is szerez.³⁴ Ernst herceg a biztonság kedvéért előbb 1519. december 2-án és 4-én ismét megerősítette igényét a gurki, konstanzi és viktringi javadalmakra, majd ezt követően december 23-án Augsburgban a személyesen jelen lévő Lang bíboros és Ernst herceg két-két főből álló követséget hatalmazott fel arra, hogy az újabb javadalmi megállapodásukat az egyházfővel jóváhagyassák. X. Leó 1520. február 15-én meg is erősítette Matthäus Lang fenti javadalmakat érintő járadékfizetési kötelezettségét, egy nappal később pedig a 3000 forintos salzburgi évjáradék-fizetési kötelezettségét is.³⁵ Ez utóbbit Lang egészen 1537-ig fizette – Balbi javadalma szempontjából ezt a szálat a továbbiakban figyelmen kívül hagyhatjuk.³⁶

A pápai jóváhagyás azonban nem jelentette a csikicsuki végét. Lang, aki – igaz, nagy anyagi áldozat árán – *de facto* birtokában tarthatta a három említett javadalmat, *de iure* is szeretne volna azokat a maga számára biztosítani, hiszen bármilyen járadékfizetési elmaradás automatikusan a herceg birtokjogának érvényesítését vonta volna maga után. Ezért 1520. július 14-én és 19-én Augsburgban két újabb szerződést is kötött a pénzéhes herceggel. Az előbbi technikai jellegű volt: a gurki, viktringi és konstanzi javadalmak utáni, illetve a salzburgi évjáradék összegét változatlanul hagyták, az évi 900 forintos javadalomérték-különbözet folyósítását viszont az egyes salzburgi intézmények bevételei helyett kizárólag a Lang bíboros földesúri birtokában lévő kitzbüheli uradalomra terhelték.³⁷ A későbbi, 19-ei megállapodás sokkal lényegesebb volt: Matthäus Lang közjegyzői okiratban vállalta, hogy ha megszerzi a herceg számára az eichstäti székeskáptalanban a nemrég megüresedett préposti

³² SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 216.

³³ Uo., 218. (1519. szept. hónapra keltezhető datálatlan fogalmazványa: BHStA KÄA Bd. 4050, fol. 299r–302r; az I. Ferdinánd jóváhagyásával számoló rész fogalmazványa uo., 1754, sine pag.)

³⁴ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 216. (A salzburgi káptalan elismervényének eredetije: ÖStA HHStA Allg. Urkunden., 1519-X-20; Lang közjegyzői okirata, Innsbruck, 1519. nov. 27.: BHStA KÄA Bd. 1754, fol. 780r–781v.)

³⁵ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 218. (Konsistorialarchiv Salzburg, Urkunde B 402, 1520. febr. 15., Róma, illetve AAV Camera Apostolica, Resignationes, vol. 22, fol. 178r; 1520. febr. 16., Róma.)

³⁶ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 218 és 225.

³⁷ Uo., 218–219. (BHStA KÄA Bd. 1754, s.f., 1520. szept. 12., Augsburg, a júl. 14-ei megállapodás véglegesítése.)

stallumot, amelynek éves bevételeit 2500 forintra becsülték, akkor cserében Ernst herceg lemond a gurki, viktringi és konstanzi javadalmak birtoklásáról – az évjáradékok összegének fenntartása mellett.³⁸ A pápai megerősítést Lang keresztül is vitte, mert a pápától az előbb kommandába megkapott préposti javadalmat egyszerűen továbbadhatta a hercegnek, akit X. Leó 1520. október 19-én már meg is erősített a prépostságban.³⁹ A július 14-ei augsburgi megállapodást az egyházfő 1521. február 15-én hagyta jóvá,⁴⁰ és a herceg még 1520. szeptember 22-én V. Károly választott császárral is megerősítette.⁴¹

Mindez összességében a herceg számára volt kedvezőbb, míg Lang a kezében tartott javadalmakat jelentős mértékben megterhelte. A konstanzi prépostság évi bevételeit 900 forintra, a viktringi apátságét 600 forintra becsülhetjük, ezekből a 400, illetve 300 forint kifizetése a jövedelem 44, illetve 50%-os lekötését jelentette.⁴² A gurki püspökség bevételeinek összegét nem ismerjük, de arányaiban a 800 forintos kiadás hasonlóképpen megterhelő lehetett.⁴³ A késő középkori magyarországi egyházmegyékhez képest a gurki egyházmegye területe ugyanis igen kicsiny volt, a Habsburg-tartományok délkeleti részén, a karintiai hercegség (és kisebb részt a stájer hercegség) területén a Mura mellékfolyója, a Gurk folyó felső völgyére terjedt csupán ki.⁴⁴

A fenti javadalmi ügy részletes taglalása azt is segíthet számunkra megérteni, hogy Lang bíboros kötődött is a gurki püspökséghez, de szabadult is volna tőle. Míg a konstanzi prépostságot saját unokaöccsének juttatta, a viktringi apátságot visszajuttatta ciszterci kézbe,⁴⁵ Gurkról nehezebb volt megválnia. A gurki püspöki szék betöltése rajta kívül voltaképpen még két politikai szereplő érdekeitől függött: Ferdinánd főhercegtől és ennek nagyhatalmú kincstartójától, Gabriel Salamancától.

³⁸ Uo., 219. (BHStA KÄA Bd., 1754, fol. 801r–802r; közjegyzői okirat másolata.)

³⁹ Uo., 219. (A pápai megerősítő okirat átírásai: Konsistorialarchiv Salzburg, Urkunde B 387, 1522. máj. 20., Róma, illetve uo., Urkunde B 402, 1526. ápr., Róma; VII. Kelemen újból megerősítette a herceg ebbéli igényét: AAV Registri Vaticani, vol. 1329, fol. 262r–263v, 1523. nov. 26., Róma.)

⁴⁰ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 219.

⁴¹ Uo., 220. (Louvain, 1520. szept. 22. Archiv des Erzbistums München und Freising, Ms 8° 724, fol. 388rv.)

⁴² Uo., 219. (Viktring és Konstanz bevételeinek megbecsülése: BHStA KÄA Bd. 1754, fol. 794r–796v, keltezetlen instrukció adatai.)

⁴³ A gurki püspökség után fizetendő annáta összege 1453-ban 1066 (kamarai) forint volt. HERMANN HOBERG, *Taxae pro communibus servitiis ex libris obligationum ab anno 1295 usque annum 1455 confectis* (ST 144), Città del Vaticano 1949, 60.

⁴⁴ ERWIN GATZ ET AL. (Hg.), *Atlas zur Kirche in Geschichte und Gegenwart. Heiliges Römisches Reich Deutschsprachige Länder*, Regensburg 2009, 126–127.

⁴⁵ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 224, 129. j.

3. ELŐJÁTÉK NÜRNBERGBEN⁴⁶

1522. szeptember 15-én a birodalmi gyűlésre igyekvő Lang bíboros Regensburgban várta be a főherceget, és onnan együtt utaztak a gyűlés színhelyére, ahol szeptember 20-tól együtt tartózkodtak.⁴⁷ A *Reichstag* végül csak november 17-én nyílt meg,⁴⁸ addig tehát bőségesen volt idejük egyeztetni. Tárgyalásaikon egyházpolitikai, egyházkeresztyoni, gazdasági és adminisztratív kérdések egyaránt szerepeltek. A legjelentősebb talán a salzburgi egyháztartományi zsinat ügye volt, amelyet 1522. május 26–31. között az Inn melletti Mühltdorfban tartottak. E reformzsinat (*Mühltdorfer Reformkonvent*) célja a lutheri tanok terjedésének megakadályozása és az egyházfegyelem helyreállítása volt a papság életvitelének megrendszabályozásával. Lang bizonyára tájékoztatta I. Ferdinándot a zsinat eredményeiről,⁴⁹ illetve igyekezett ennek határozataihoz utólagosan a főherceg támogatását megnyerni. (A Habsburgok ugyanis nem képviseltették magukat ezen a főleg bajor igények miatt összehívott zsinaton, és nem is voltak meghívva.) A zsinaton különben három hónapon belül Bajorország és az osztrák tartományok vizitációját határozták el,⁵⁰ ennek eredményes végrehajtásához pedig I. Ferdinánd jóindulatára is szükség volt.

A további témák között szerepelt egyrészt a néhai I. Miksa Lang irányában fennálló adósságának rendezése is. A főherceg elismerte az adósságot és oklevélben megerősítette nagyapja adóslevelét.⁵¹ Másrészt Lang I. Ferdinánddal a salzburgi hercegezség és Tirol vitás határáról is egyeztetetett.⁵² A gurki püspökséghez hasonló, bár kisebb jelentőségű javadalmi ügy volt a karintiai Wörthi-tó szigetén fekvő Maria Wörth prépostságának kérdése. Ennek a társaskáptalannak a préposti javadalmát (amelyet 1521 októberében bekövetkezett haláláig Paul Lang, a bíboros testvére bírt)⁵³ a főherceg még 1522. szeptember 2-án kincstartója, Gabriel Salamanca unokaöccsének, a fiatal

⁴⁶ Vö. RILL, *Fürst und Hof*, I, 241.

⁴⁷ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. III. Reichstage zu Nürnberg 1522/23*, bearb. von ADOLF WREDE, Gotha 1901 (DRTA JR III), 807–810. Ugyanekkor már különben Ludwig bajor herceg és Ernst herceg, passauai adminisztrátor is megjelent.

⁴⁸ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 265.

⁴⁹ Mindezt joggal feltételezi SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 265.

⁵⁰ A mühltdorfi konventről: uo., 255–259.

⁵¹ Uo., 268. 26. j. Vö. Stadtarchiv Kitzbühel, Lamberg Archiv, Urk. 211. 1523. febr. 7. Nürnberg (= Archiv-Berichte aus Tirol IV, Wien 1912 (hg. von. Emil von Ottenthal–Oswald Redlich [Mittehilungen der dritten (Archiv-)Section, III. Bd.], Nr. 1522.

⁵² SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 268.

⁵³ FRANZ PAGITZ, *Die Geschichte des Kollegiatstiftes Maria-Wörth* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 56), Klagenfurt 1960, 168. Paul 1502 nyarától bírta a javadalmat (uo., 61), és 1521. október 12-én hunyt el.

Antonio Salamanca-Hoyosnak⁵⁴ juttatta,⁵⁵ míg Lang bíboros salzburgi kanonokjának, Balthasar von Lambergnek szánta. Az ügyben november 9-ére egyeztek meg: Antonio lemondott a javadalomról Ferdinánd kezébe, cserében évi negyven rajnai forint évjáradékot kapott a Lang által ugyanezen a napon kinevezett Balthasar préposttól.⁵⁶ A konstrukció tehát hasonló volt, mint Lang bíboros és Ernst herceg esetében.

Mindezek mellett került tehát sor a gurki püspökség ügyének elrendezésére, Lang utódlására. Adott volt egy kis területű és szerény jövedelmű püspökség, amely különben a salzburgi érsekség által alapított négy *Eigenbistum* egyikeként (Chiemsee, Lavant és Seckau mellett) erősen függött a mindenkori érsektől, mivel a gurki püspök a salzburgi érsek alattvalója volt – nemcsak lelkiekben volt szuffraganeusa, hanem hűbérese is. A püspökség betöltése, pontosabban a jelölés, a megerősítés és az intronizáció az érsek joga volt, és az általa kinevezett gurki püspöknek hűbéri esküt kellett tennie.⁵⁷ Másrészt a püspökség betöltése az osztrák főhercegtől mint Karintia hercegétől is függött, annak kegyúri joga révén.

Balbi püspökségét feltehetően I. Ferdinánd javasolhatta.⁵⁸ Lang bíboros Balbit akár még az 1515. évi királytalálkozó pozsonyi tárgyalásairól ismerhette, de utóbb például 1521-ben a wormsi birodalmi gyűlésen, majd a főherceg esküvőjén is találkozott.⁵⁹ Személye ellen valószínűleg nem volt komolyabb kifogása, a lényeg a saját szempontjából csak az lehetett, hogy Balbi a kedvezőtlen feltételeket, tehát a járadékfizetést vállalja. A bíboros és a főherceg megegyezésébe azonban az utóbbi oldalán Gabriel Salamanca

⁵⁴ Antonio Inés Gonzales de Salamanca (Gabriel testvére) és Juan Hoyos, spanyol királyi kapitány (és I. Ferdinánd főherceg tanácsosa) egyik fia. Szülei 1503-ban házasodtak össze, és Ausztriába településükig Burgosban vagy annak környékén éltek. Családfá: RILL, *Fürst und Hof*, II, 114–115 ls 528. Lásd még OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 293.

⁵⁵ PAGITZ, *Die Geschichte*, 65, 89. j. (ÖStA HHStA Allg. Urkunden., 1522-IX-2, a jelzeten egy másik oklevél is található) Idézi OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 293, 45. j.

⁵⁶ PAGITZ, *Die Geschichte*, 64–65. Lamberg salzburgi kanonok lett préposttá kinevezve Matthäus Lang által (ÖStA HHStA Allg. Urkunden., 1521-XI-9). Pietro Bonomo trieszti püspök, kancellár is birtokában volt a prépostságnak, joga még a Paul Langnak való bíborosi átadás előtről származott. Bonomo azonban 1522. szept. 2. előtt a főherceg kezébe lemondott, ezért tudta I. Ferdinánd Antoniónak adni a kegyúri jogával élve a prépostságot. Az évjáradékot későbbi említésből ismerjük: I. Ferdinánd csak 1522. december 20-ai oklevelében prezentálta a bíboros érseknek a már a javadalomban ülő Balthasart, ebben szerepel a járadék, a fizetési határnap Szent Andráskor (nov. 30.); a fizetés elmaradása esetén Antonio a javadalmat lefoglalhatta (PAGITZ, *Die Geschichte*, 65 és 169., lásd ÖStA HHStA Reichskanz., Reichsregisterbücher, Ferdinand I., Bd. 1, fol. 87v; ÖStA HKA Gedenkbücher, vol. 19, fol. 65rv). Antonio Salamanca-Hoyos 1528-ig húzta az évjáradékot, amikor ismét megváltoztatták az egyezséget, lásd PAGITZ, *Die Geschichte*, 66. Az egész esetet röviden érinti SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 34–35, 213 is.

⁵⁷ PETER G. TROPPER, *Vom Missionsgebiet zum Landesbistum. Organisation und Administration der katholischen Kirche in Kärnten von Chorbischof Modestus bis zu Bischof Köstner*, Klagenfurt 1996, 54–56; CARL HOLBÖCK, *Das Salzburger Privileg der freien Verleibung der Suffraganbistümer*, Festschrift Hans Lentze. Zum 60. Geburtstag dargebracht (hg. von Nikolaus Grass–Werner Ogris), Innsbruck–München 1969, 325–338, ebből Gurkra: 326–327. 328. 330–331. 334–335.

⁵⁸ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 266.

⁵⁹ Uo 221. LAKATOS, *A királyi diplomatái*, II. 340–341; KOHLER, *Ferdinand I*, 96 (az eskető pap éppen Lang bíboros volt).

kincstartó is belefolyt. A kincstartó ugyan Balbi támogatójának számított (valószínűleg a főhercegi szolgálatba állását is elősegíthette), hiszen ezekben az években bizalmas viszonyban álltak, és Balbi Salamanca támogattói-kapcsolati köréhez tartozott,⁶⁰ ám egyúttal ifjú, tizennyolcéves unokaöccsének mindenképp egy jelentősebb egyházi javadalmat szeretett volna biztosítani. Ezért merült fel, hogy Balbi mellé Antonio Salamanca-Hoyost tegyék meg segédpüspöknek, mégpedig utódlási joggal. Mivel az utódlás meghatározása Lang mint salzburgi hatáskörébe tartozott, ehhez neki is hozzá kellett járulnia.⁶¹

A főherceg így Balbi mellett Antonio Salamanca-Hoyost is javasolta koadjutornak.⁶² Az egész konstrukciót ennek figyelembe vételével 1522. november közepén dolgozták ki, ahogy a főherceg november 21-én kelt megerősítő oklevele (lásd *Függelék*, 1. sz.) is mutatja. Balbi november 27-én írásban kötelezte magát, hogy elfogadja Lang javára szóló lemondását a feltételekkel együtt (uo., 2. sz.). Ugyanezen a napon állította ki a főherceg a Balbi prezentálását és püspöki kinevezését kérő, illetve Antonio segédpüspöki kinevezéséhez kegyúri beleegyezését tartalmazó, a pápához szóló leveleit (*Függelék*, 3–4. sz.). Lang bíboros pedig az ezt követő napon, 28-án mondott le Balbi javára (uo., 5. sz.).⁶³ A bíboros jól járt, mivel az utódlása a püspökségben a járadékfizetés átvállalásával rendeződött. A főherceg jól járt, mert tanácsosát püspökséggel jutalmazhatta és egy másik familiárisát is dotálhatta, miközben a kincstartójának is kedvezett. Antonio Salamanca-Hoyos kapott egy bebiztosított püspökséget. Voltaképpen Balbi járt a legkevésbé jól.

E ponton felmerül a kérdés, vajon megérte-e Balbinak ez az egész? Megérte neki, tényleges kormányzati súly és teljes pénzügyi mozgástér híján a püspöki méltóság? Vajon csak strómának használták-e fel a hatalmasok és jobb híján vette magára ezt a számára kedvezőtlen konstrukciót? Utóbbi kérdésre nagy valószínűséggel nemmel felelhetünk. GERHARD RILL véleménye szerint a gurki püspökség jövedelmei (noha csökkentett mértékben), a tanácsosi fizetés és a bérbeadott pozsonyi prépostságból származó bevétel Balbi számára elég szilárd anyagi alapot teremtettek arra, hogy további diplomáciai tevékenységet végezzen.⁶⁴ Valószínűleg a püspöki ranggal ki lett elégítve a hiúsága, és nem is tervezte, hogy folyamatos lelkipásztori tevékenységet végezzen, hanem saját szerepfelfogása szerint továbbra is elsősorban osztrák főhercegi tanácsosként és követként képzelte el tevékenységét. Saját püspökségére és koadjutora számára a pápai kinevezést és az egész ügylet szentszéki jóváhagyását amúgy is neki kellett Rómában kieszközölnie.

⁶⁰ RILL, *Fürst und Hof*, II. 60–62, 115, részletesen 217–218.

⁶¹ Vö. SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 222.

⁶² OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 293; RILL, *Fürst und Hof*, II. 114–115 és 528.

⁶³ Vö. OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 284 félreértése szerint Lang már 1521. február 9-én lemondott a gurki püspökségről. Ez az e napon kelt, a gurki püspök pallosjogát megerősítő, Wormsban kelt császári oklevél (Archiv der Diözese Gurk [Klagenfurt] (ADG), Urkunden, Nr. 691) félreértelmességéből adódik, korigálja SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 220 és 232. Lang mint gurki püspök még 1522. jún. 2-án is intézkedett. Uo.

⁶⁴ RILL, *Fürst und Hof*, I, 153.

4. BALBI RÓMAI MISSZIÓJA.
ELVESZETT PÁPAI BULLÁK NYOMÁBAN

VI. Adorján pápát, V. Károly volt németalföldi nevelőjét 1522 januárjában választották meg távollétében, de a spanyol területekről csak 1522 augusztus végén érkezett Rómába, és 31-én koronázták meg.⁶⁵ A keresztény közösségek és uralkodók részéről szokás volt minden egyes új egyházfőhöz ünnepélyes hódoló követségeket (*legationes oboedientiae*) meneszteni, hogy hódolatukat kifejezve biztosítsák az új pápát hűségükről és engedelmességükről.⁶⁶

Az I. Ferdinánd nevében hódoló követség kiküldéséről 1522 nyár végén, ősz legelején dönthettek. Balbi októberi prágai missziója alkalmával már tudta, hogy hamarosan Rómába fog utazni, ezért is tudta például segítségét felkínálni a magyar udvarban állomásozó Habsburg császári és főhercegi követnek, Andrea dal Burgónak annak magánügyében.⁶⁷ Október 24-én már Balbi tíz napon belüli elindulását valószínűsítették,⁶⁸ de ez azután mégis elhúzódott. A megbízóleveleket csak 1522. november 10-én állították ki Balbi és követtársa, Pedro de Cordoba gróf részére.⁶⁹ Az előkelő származású, fiatal Cordobának, aki ugyancsak a főherceg tanácsosai közé tartozott (és a kiküldetést követően a főherceg főlovászmestere lett) ez volt az első missziója.⁷⁰ Ezért a követségben Balbié volt a vezető szerep, lévén ő volt a tapasztaltabb.

Mivel a követség követutasítását azaz instrukcióját nem ismerjük, a megbízólevelek és a későbbi fejlemények alapján határozhatjuk meg a követség feladatát. Ez kettős volt: egyrészt nyilvánosan és ünnepélyesen kifejezni hódolatukat az új egyházfő előtt, másrészt kezdeményezni és keresztülvinni a pápa jóváhagyását ahhoz, hogy I. Ferdinánd az adott évben, 1523-ban minden, a tartományai területén található egyházi jövedelem harmadát (*Terz/Türkenierz*) beszedethesse, és abból keresztes háborút finanszírozhasson.⁷¹ Utóbbihoz kapcsolódott a törökellenes harc jegyében egy, a német területekre is küldendő pápai legátus kinevezése, illetve

⁶⁵ CONSTANTIN RITTER VON HÖFLER, *Papst Adrian VI. 1522–1523*, Wien 1880, 92–94 és 188–202.

⁶⁶ Lásd LAKATOS BÁLINT, *Ordo regum. Precedencialisták a pápai udvarban és a magyar király rangja a középkor végén*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH I/15), szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma 2017, 137–172, 142.

⁶⁷ 1522. október 12. Prága, Burgo Cleshez, ASTn APV Corrip. Cles., busta 8, fasc. 1, fól. 122–124. „*Dominus Balbus dixit mihi, quod in projectione Romam etiam queret causam, quomodo divertat ad ducem Mediolani et quod curaret, ut princeps daret ei commissionem pro me etc. et quod ipse operaretur etc.*”

⁶⁸ Nürnberg, 1522. október 24. Chieregati követ olasz nyelvű levele a mantuai bíboroshoz (?). MORSOLIN, *Francesco Chiericati*, 220: „*Questo Ser.mo Archyduca manderà fra X giorni il R.do M. Hieronymo Balbi veneto, nominato nunc dal Ser.mo Re d’Hungaria a la Chiesa de Vesprimia per suo Oratore ad Roma ad dare l’obedientia a S. S.à et fare residentia in corte*” (pontos jelzet nélkül, a mantovai levéltárból).

⁶⁹ ÖStA HKA Gedenkbücher, Bd. 19, fól. 52r. *Litterae credentiales* Pedro Cordoba, Capre grófja, a Szent Jakab-lovagrend lovagja és Balbi pozsonyi prépost, apostoli protonotárius, főhercegi tanácsosok számára. A szöveg eleje hiányzik.

⁷⁰ Személyéről RILL, *Fürst und Hof*, I, 125–128.

⁷¹ A Türkenierz problematikájára részletesen: RILL, *Fürst und Hof*, II, 294–298. A követség feladataira *Balbi: Opera*, I, XXIII–XXV. E szerint a misszió célja a luteránusok elleni fellépés, a moszkvai fejedelem vissza-

valamiféle hadisegély folyósíttatása. A kisebb jelentőségű ügyek között természetesen szerepelt a gurki püspökséggel kapcsolatos pápai bullák kiállíttatása is; Balbi ezen kívül többek, például Salamanca kincstartó magánügyeinek (az V. Károlytól kapott palotagrófi címéről szóló oklevél szentszéki megerősítése, Salamanca és családtagjai, valamint leendő apósa számára szabad gyóntatóválasztást engedélyező *confessionale*),⁷² továbbá valószínűleg Lang bíboros egyes javadalomügyeinek elintézésével is meg lett bízva.⁷³

Girolamo Balbi e római missziója alatt ismereteink szerint havi 150 rajnai forint juttatásban részesült.⁷⁴ Salamanca kincstartó számadásai szerint legalább 2420 forintot költöttek a követségre: 1050 forint volt Balbi díjazása (az 1522. november 15–1523. június 15. közötti teljes időszakra), a bullák kiállíttatási költségeire 293 forintot, a főherceg egyéb, nem részletezett céljaira kifizettek további 630 forintot, valamint további 447 forint hiányzik az elszámolásból. Ezen felül még Pedro de Cordoba is kapott – a követsége idején is tett – szolgálataiért 1470 font pénzbeli juttatást. Azaz Balbi és Cordoba kúriai missziójának átlagos havi költsége 215 rajnai forintra rúgott.⁷⁵ Mindez azt is jelenti, hogy a Balbi–Cordoba–követség a kifizetések alapján az 1522–1523 közötti időszak legköltségesebb diplomáciai kiküldetése volt a főherceg részéről, amelynek „beárazásában” Salamanca kincstartónak is szerepe lehetett.⁷⁶

A követség Nürnbergből, az akkor még éppen csak hogy elkezdődött birodalmi gyűlésről indult útnak 1522. november 28-án.⁷⁷ Tirolon⁷⁸ és valószínűleg Trienten keresztül jutottak el Itáliába, majd pontosan nem ismert útvonalon 1523. február legelején értek Rómába. A Városba ünnepélyesen február 4-én vonultak be.⁷⁹

---

tértésének kísérlete a római egyházba vagy legalábbis a lengyelekkel való kibékítésük a törökellenes harcra való erőgyesítés érdekében.

⁷² Lásd Balbi Salamanca kincstartóhoz írt febr. 23-ai levelét (*Függelék*, 8. sz.).

⁷³ 1523. márc. 3-án VI. Adorján megerősítette Matthäus Lang bíboros, salzburgi érsek javadalom-visszakapási jogát (*Regreßrecht, ius regrediendi*) a passai székeskáptalani prépostságra. SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 210 (ÖStA HHStA Allg. Urkunden., 1523-III-3), márc. 5-én a pápa megerősítette Matthäus Lang bíboros, salzburgi érsek kinevezettjét (Lang unokaöccsét), Johann Matthäus Schadot a konstanzi székeskáptalan prépostságában. (SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 211). Ezeket nyilvánvalóan Balbi intézte.

⁷⁴ RILL, *Fürst und Hof*, I, 153–154. Ezt egy 1523. augusztusi elszámolásból tudjuk, ÖStA HKA Gedenkbücher, Bd. 19, fol. 221r; illetve Rechenbuch II des Schatzmeistergenerals (1522–1523), HHStA Handschriften-sammlung, Bd. W 1081, fol. 25r és 28r.

⁷⁵ RILL, *Fürst und Hof*, I, 183 (Rechenbuch II des Schatzmeistergenerals [1522–1523], ÖStA HHStA Handschriften-s., Bd. W 1081, fol. 25r és 28r), valamint 242–243.

⁷⁶ RILL, *Fürst und Hof*, II, 218.

⁷⁷ DRTA JR III, 861–862. Chieregati követ levele Isabella d’Estéhez e napon: MORSOLIN, *Francesco Cbiericati*, 226.

⁷⁸ 1522. nov. 17. I. Ferdinánd levele az innsbrucki kormányzékhez, hogy Balbi és Cordoba megtekintik a schwazi bányákat SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 221.

⁷⁹ Biagio Martinelli da Cesena szertartásmesteri naplója, BAV Vat. Lat., vol. 12 276. fol. 28v. *Diarii di Marino Samuto (1466–1536) I–LVII, XXXIII*, 615. Itt febr. 7. szerepel a megérkezés napjaként. Lásd még HÖFLER, *Papst Adrian*, 371.

Nyilvános konzisztórium ülésen 1523. február 9-én, hétfőn jelentek meg és nyilvánítottak a főherceg nevében hódolatukat az egyházfőnek.⁸⁰ Ez alkalomból Balbi valóban megcsillogtathatta retorikai képességeit: egy hosszú, latin nyelvű hódoló beszédet mondott,⁸¹ amelyben történeti és jogi érveléssel⁸² az Ausztriai Ház, illetve a főherceg elkötelezettségét mutatta be a hitetlenek elleni harcban, amelynek előmozdítására a pápa segítségével folyamodott. (A beszéd nyomtatásban való megjelentetéséről nem sokkal később nyilván maga Balbi gondoskodott. A beszédnek 1523. április 4-én Rómában már a második, üdvözlőversekkel bővített kiadása is megjelent.)⁸³

Az egyházfő kedvezően fogadta a főherceg hódolatát, és a követség nyilvános feladatait, jelesül a *Türkenterz* kieszközlését jobbra sikerrel el is végezte. VI. Adorján 1523. március 11-én kelt bullájával engedélyezte I. Ferdinánd számára, hogy az örökös tartományainak egyházi javai és javadalmi után egy évben a bevételek egyharmadát a török elleni háborúra fordíthassa, és a keresztes háborúban részt vevők és az azt támogatók számára teljes bűcsút hirdetett.⁸⁴ Ugyanezen a napon kelt brevéjében felkérte a trienti és brixeni püspököket, hogy a főherceg uralma alatt álló területeken a papság életmódját igyekezzenek megreformálni.⁸⁵ Néhány nappal később, *Laetare* vasárnapon, 1523. március 15-én őszentsége ismét jelét adta a főherceg iránti nagybecsülésének. Egy díszes ötvösművet, az aranyrózsát (*rosa d'oro*), amelyet a pápák minden évben ezen a napon szoktak ajándékozni, ez alkalommal I. Ferdinándnak küldte, amelyet annak nevében Balbi és Cordoba vettek át.⁸⁶ VI. Adorján politikai téren is a főherceget támogatóan nyilatkozott: Balbi február 23-ai, Salamancához írt levele szerint az egyházfő

⁸⁰ BAV Vat. Lat., vol. 12 276, fol. 28v. – A. STARZER, *Regesten zur Kirchengeschichte Kärntens, gesammelt aus römischen Archiven*, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 17 (1894) 59–80, 70 egy „Bibl. Barb. XXXVI. 12.” kódex alapján (foliószám megadása nélkül) február 5-ét jelöli meg a hódolatnyilvánítás napjaként, bizonyára tévesen. Sanutónál mindkét dátum szerepel: *Diarii... di Sanuto*, XXXIII, 617 (a téves febr. 11.), 620 (febr. 9.).

⁸¹ *Balbi: Opera*, I, XXIII. (RETZER bevezetője idézi Antonio Salamanca-Hoyos latin nyelvű levelének részletét, amelyben a beszédről lelkendezik.) Ezek szerint Antonio is jelen volt Rómában.

⁸² Vö. RILL, *Fürst und Hof*, I, 191; HÖFLER, *Papst Adrian*, 371–373.

⁸³ A két kiadást Balbi tiszteleti címe alapján különböztethetjük meg. 1. kiad. *Oratio habita ab eloquentissimo viro Hieronymo Balbo... Ferdinandi... oratore... coram Adriano VI. S. 1. et a. / 2. kiad. Oratio reverendi Hieronymi Balbi episcopi Gurcensis, serenissimi principis Ferdinandi... oratoris una cum illustr(o) Pedro de Corduba eius collega coram Adriano VI pont. max. habita*, ed. Georg Saueremann, Romae 1523 (incipit: „Oratio habita ab eruditissimo viro”). A két kiadás az Österreichische Nationalbibliothek állományában digitalizálva elérhető. Az első kiadás („*ab eloquentissimo viro*”): <http://data.onb.ac.at/rec/AC09678144>. A második kiadás („*ab eruditissimo viro*”): <http://data.onb.ac.at/rec/AC09678143>. – Közlése (az első kiadásé, „*ab eloquentissimo viro*”): *Balbi: Opera*, I, 561–577. Uo., 85, *sine dato* szerepel egy Georg Saueremann részéről Bernhard von Cleshez szóló ajánlás; bár tényleg arról szól, mekkora sikert aratott a beszéd, ez az ajánlás a fenti két kiadásban nem szerepel.

⁸⁴ RILL, *Fürst und Hof*, I, 75. és II, 294; kiadása *Acta reformationis catholicae ecclesiam Germaniae concernentia saeculi XVI. Die Reformverhandlungen des deutschen Episcopats von 1520 bis 1570. I: 1520 bis 1532*, hg. von GEORG PFEILSCHIFTER, Regensburg 1959, 156–159.

⁸⁵ RILL, *Fürst und Hof*, II, 294; ÖStA HHSStA Allg. Urkunden., 1523–III–II.

⁸⁶ A pápai szertartásmester bejegyzése szerint: „*Die Dominica XV Martii in Rosa, quae tradita fuit per Papam oratori Archiducis Austriae bis verbis: accipe Rosam per nos bodierna die benedicam et illum portabis dilecto in Christo filio Ferdinando Archiduci Austriae et principi Hispaniarum, ut crescat in virtutibus etc. Associatus per*

pártolta a milánói hercegség I. Ferdinándnak való juttatását és a birodalmi vikárius-ságát, illetve március folyamán maga írt a főhercegnek, felajánlva a közvetítést a velenceiekkel való viszonya rendezésére.⁸⁷ A legátus kinevezése már nehezebben haladt; bár a február 27-ei konzisztórium ülésen kijelölték Pompeo Colonna bíborost,⁸⁸ Balbi még április 12-ei jelentéseiben is arra panaszkodott, hogy a legátus kiküldése és további pénzbeli segély megítélésének ügye a Bíborosi Kollégium egyes csoportjain elakadt.⁸⁹ Ezzel együtt a főherceg a pápai udvarban nagy megbecsültségnek örvendhet (*Függelék*, 18–19. sz.).

Ilyen körülmények között látott hozzá Balbi a gurki püspökség ügyéhez is. Még február 18-án szignálták azt a pápához Lang és Balbi nevében benyújtott, a főherceg 1522. november 21-én kelt megerősítő oklevelével (*Függelék*, 1. sz.) teljesen egyező tartalmú szupplikációt, hogy özszentsége hagyja jóvá Lang lemondását, Balbi püspökségét, Salamanca-Hoyos koadjutorságát és a gurki püspökségre, valamint a kitzbüheli uradalomra terhelt évjáradék megfizetését.⁹⁰ Egy nappal később, 19-én Balbi szállásán tanúk jelenlétében Balbi közjegyzővel átíratta Matthäus Lang bíboros lemondólevelét, és írásba adta saját nyilatkozatát a püspöki javadalom elfogadásáról (*Függelék*, 6. sz.).⁹¹ Mindez szükséges volt a pápai kinevezése keresztülviteléhez, amelyre az 1523. február 23-án, hétfőn tartott konzisztórium ülésen került sor. Ezen az egyházfő előterjesztésére elfogadták (a szignált szupplikáció szerint) Lang bíboros Balbi javára történő lemondását a püspökségről, az évjáradékokkal együtt, továbbá jóváhagyták Balbi haladékkérelmét, hogy a gurki püspökségre való kinevezését követően a pápának és a Bíborosi Kollégiumnak járó *servitium*- és annata-összegeket csak 1523. szeptember 29-én fizesse meg (lásd *Függelék*, 7. sz.). Igaz, ez utóbbival gondjai támadtak, mivel a március 24-ei konzisztórium ülésen az időközben benyújtott (újabb) fizetési kérelmét, hogy azonnal megfizetné a pápának és a Bíborosi Kollégiumnak járó összegek felét, ha a másik felét elengednék neki, elutasították. Ezért 1523. április 14-én a püspöksége után az Apostoli Kamarában megfizette a *commune servitiumot*.⁹² Természetesen erre csak püspökké

familiam Papae et Praelatos usque ad domum. Cardinalis Senensis celebravit, cum quo fui in prandio.” BAV Vat. Lat., vol. 12 276, fol. 29r; RILL, *Fürst und Hof*, I, 75; *Diarü... di Sanuto*, XXXIV, 39.

⁸⁷ A febr. 23-ai levelet lásd *Függelék* 8. sz. – *Diarü... di Sanuto*, XXXIV, 113.

⁸⁸ *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)* (CVH I/7), kiad. TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR, Budapest–Róma 2011, 39; ANTONÍN KALOUS, *Plenitudo potestas in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)* (Knížnice Matice moravské 30), Brno 2010, 376–377.

⁸⁹ Ugyanerről ír Brodarics I. Zsigmondhoz írt levelében, Róma, 1523. június 10. *Stephanus Brodericus: Epistulae* (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum ser. n. 16), ed. PETRUS KASZA, Budapest 2012, 73 (kiadva már *Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones res gestae serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi regis Poloniae... I–XIII*, ed. STANISLAUS GÓRSKI, Posenia 1852–1915, VI, 286–288). 43–51. sor, említi Balbit is mint követet, de név nélkül uo., 51.

⁹⁰ LAKATOS, *Regesta supplicationum 1522–1523*, 116–119.

⁹¹ SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 222 szerint febr. 2. és 19. (de csak 19-ei dokumentumra hivatkozik) felhívja a figyelmet, hogy – érthető módon – az iratban Ferdinánd főhercegről szó sem esik.

⁹² *Balbi: Opera*, II, 574. JOSEPH RETZER adata lapalji jegyzetben, jelzet nélkül, valószínűleg Giuseppe Garrampi bíboros közlése alapján.

szentelését követően került sor, amelyet Lorenzo Pucci bíboros végzett el Giovanni Battista Bonciani casertai és saját unokaöccse, Antonio Pucci pistoiai püspök asszisztenciájával 1523. március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén (*Függelék*, 16. sz.).⁹³

Balbi leendő segédpüspöke, Antonio Salamanca-Hoyos koadjutori kinevezését külön körben intézte. Említett február 23-ai beszámolójában csak azt újságolta a kincstartónak, hogy buzgó erőfeszítéseinek hála a bíborosok nagyobb részének a jóindulatát már megnyerte, és az erről szóló pápai bullák expedialása folyamatban van, és bőjtközép napjáig (azaz március 11-ig) meglesznek, ha Salamanca is mozgósítja kapcsolatait a Fuggereknél (lásd *Függelék*, 8. sz.). Ezzel nem is túlzott, hiszen Antonio segédpüspökségéről éppen az 1523. március 11-ei konzisztóriumon határoztak (uo., 9. sz.), és a bullák is ezt a napi keletet viselik. A Balbi kérését és a főherceg hozzájárulását említő bullák értelmében Antonio Salamanca-Hoyos állandó segédpüspöki kinevezésével együtt utódlási jogot is kapott, azaz a püspökség megüresedésével huszonhét éves koráig adminisztrátorként, ezt követően püspökként irányíthatja az egyházmegyét (lásd *Függelék*, 10–13. sz.). A három nappal később, március 11-én kelt újabb bullában (uo., 14. sz.) VI. Adorján engedélyezte Antoniónak a kisebb, illetve nagyobb papi rendek felvételét, illetve távlatilag püspökké szenteltetését, és nem kötötte ki azt sem, hogy a salzburgi érsek szentelje.⁹⁴

Mikor kelt Balbi püspöki kinevezése? A szakirodalomban a március 11-ei dátum bukkan fel, amely alapvetően a klagenfurti egyháztörténész, BEDA SCHROLL összeállításán alapulhat.⁹⁵ SCHROLL valójában Antonio Salamanca-Hoyos segédpüspöki bulláira hivatkozott, minthogy ezek – a főbulla és a mellékbullák – szerencsénkre valóban teljes számban megőrződtek a klagenfurti egyházmegyei levéltárban, mivel kedvezményezettjük Balbi 1526. évi lemondását követően valóban gurki adminisztrátor, majd 1545-ben bekövetkezett haláláig gurki püspök volt. Girolamo Balbié azonban, éppen lemondása miatt, nincsenek meg. Balbi ugyanis minden bizonnyal Rómába költözve magával vitte őket, és mivel lemondását követően a püspöki címét megtarthatta,⁹⁶ bulláit nyilván személyes iratai között őrizhette.

E ponton azonban sajnálatos módon az Archivio Apostolico Vaticanóban található bullaregisztrum-sorozatok sem segítenek. Balbi kinevezési bullájának és mellékbulláinak regisztrummásolata a lateráni sorozat (*Registri Laterani*) egy olyan kötetében volt található, amely a 19. század elején, a levéltár I. Napóleon császár parancsára Párizsba történt hurcolása vagy az onnan való visszaszállítás során veszett, kallódott el.⁹⁷

⁹³ A forrás alapján említi HÖFLER, *Papst Adrian*, 373 is.

⁹⁴ Ismerteti OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 294.

⁹⁵ BEDA SCHROLL, *Series episcoporum et S.R.I. Principum Gurcensium*, Klagenfurt 1885, 29; ez alapján OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 292, 36. j.

⁹⁶ 1526. június 26. VII. Kelemen pápa elfogadta Balbi lemondását és engedélyezte számára, hogy püspöki méltóságát megtarthassa. OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 295, 64. j.; STARZER, *Regesten zur Kirchengeschichte*, 71 (Bibl Barb. XXXVII. 1. sine fol.); említi: KNAUZ, *Balbi*, 485 (1526. jún. 13-ai dátummal, *Balbi: Opera*, II, 574 alapján).

⁹⁷ REMIGIUS RITZLER, *Die Verschleppung der päpstlichen Archive nach Paris unter Napoleon I. und deren Rückführung nach Rom in den Jahren 1815 bis 1817*, RHM 6–7 (1962/63–1963/64) 144–190.

A „tom. XXV.” régi jelzetű kötetről ugyanakkor a 18. században készült egy mutatókönyv (AAV, Sala dei Indici, Indice 536), amelynek bejegyzései – dátum nélkül – említik a bullákat. A szövegek elhelyezkedéséből ítélve valószínűsíthető, hogy a három szöveg ugyanazon a napon kelt (a sor végén zárójelben e mutatókötet foliósámai):⁹⁸

tom. XXV. f. 202. *Gurcen(sis)*. / *Hieronymus electus Gurcen(sis)*. / *Ecclesia propter cessionem* (fol. 83r)

tom. XXV. f. 203. *Stringonien(sis)*. / *Hieronymus electus Gurcen(sis)*. / *Retentio praepositurae* (fol. 177r)

tom. XXV. f. 204. *Gurcen(sis)*. / *Hieronymus electus Gurcen(sis)*. / *Idem. Absolutio*. (fol. 83r)

tom. XXV. f. 206. *Guercen(sis)* / *Antonio Salamanca-Hoyos. Coadiutoria, d(efec)t(u)s etatis Gurcen(sis)* (fol. 83r)

tom. XXV. f. 212. *Guercen(sis)* / *Idem. Idem.* / *Idem. Absolutio. Idem dispensa(ti)o etatis. Idem dispensa(ti)o se promovendi ad ord(in)es. Idem. Mun(i)ci(oni)s*. (fol. 83r)

Ha az Antonio Salamanca-Hoyos számára kibocsátott bullákról szóló bejegyzéseket nézzük, jól látható, hogy ezek a Balbi számára szóló bullák szövege után következtek a regisztrumban. A 206–212. foliósámnnyi terjedelmet magyarázza, hogy az 1523. március 11-ei kinevező bulla után az összes mellékbullát is bemásolták; a fol. 212-n pedig a március 14-ei, szentelésről kiadott bulla következett. A jelenkori kutatót egyébként csak bosszanthatja, hogy a Balbi műveit 1791/92 folyamán kiadó JOSEPH RETZER – miután Giuseppe Garampi bíboros szíves közlésére hivatkozva a pápai konzisztórium i jegyzőkönyvek megfelelő bejegyzéseit, majd a szertartásmestéri naplóban található püspökszentelés szövegét is közölte –, azt is megjegyzte, hogy „a Dataria levéltárában megtalálhatók VI. Adorján bullái Balbi számára a pozsonyi prépostság megtartásának engedélyezéséről, gurki püspökké választásáról, valamint Antonio Salamanca koadjutorságáról is.”⁹⁹ Dátumot azonban ő sem közölt. Ugyanez a helyzet a Balbi által tartott 1524. január 4-ei gurki egyházmegyei zsinati határozatok szövegével, amelyek szintén említik a bullákat. A határozatok élén szerepel az, hogy Balbi Ferdinánd főherceg révén Lang érsektől megkapta a gurki püspökséget, amelyre pápai kinevezést is kapott, és a pápai bullák értelmében aznapról átvette a püspökség kormányzását teljes jogkörrel.¹⁰⁰ Dátumot itt sem lehetünk.

⁹⁸ A Balbi bulláira vonatkozó adatot magam tártam fel és közöltem: LAKATOS BÁLINT, VI. *Adorján (Hadrianus) pápa (1522–1523) magyar vonatkozású bullái*, Acta Universitatis Szegediensis – Acta Historica 138 (2015) 109–144, 116–117. A Salamanca-Hoyos-féle bullákról szóló bejegyzéseket NAGY KATALIN, a Fraknói Kutatócsoport és a Moravcsik Intézet vatikáni levéltári rezidense nézte meg számomra a helyszínen 2022 júliusában. Segítségét ez úton is köszönöm.

⁹⁹ *Balbi: Opera*, II, 575. „In tabulario Datariae exstant Bullae Hadriani VI. de concessa Balbo retentione Praepositurae Poseniensis, de ejus electione in Episcopum Gurcensem, et de Coadjutoria Antonii de Salamanca.”

¹⁰⁰ „wie Ir dan in solchem Bapstlichen Bullen, so Ich euch Jezu verlesen wirdt clärlich vernemen verdet, also Lautt und etc.: Adrianus etc. Hoc pro primo.” *Balbi: Opera*, II, 482–483.

Balbi kinevező bullájának kelte tehát első közelítésben 1523. február 23., a konzisztórium ülés és március 25., a püspökké szentelése közé kellett, hogy essen, de a *terminus ante quem* Antonio Salamanca-Hoyos március 11-ei kinevező bullája révén szűkíthető, amely Balbit már püspökként említi. Ez utóbbi a regisztrumkötetről készült mutatókönyv tanúsága szerint is – amennyiben a bullaszövegek e szakaszban valóban szoros időrendben követték egymást – Balbi bulláit követte. Balbi maga a február 23-ai levélben különben még nem nevezte magát gurki püspöknek, de ha a döntés, az aznapi konzisztórium ülés jogérvényét nézzük, akkor a kinevező bulla keltezése valószínűleg azonos lehetett ennek napjával, hiszen Antonio Salamanca-Hoyos kinevező bullája esetén is ugyanezt látjuk. Ennél biztosabbat azonban újabb adat vagy éppen az eredeti bullapéldány előkerülése nem mondhatunk.

A főhercegi követek missziója tavasz végéig elhúzódott, de Pedro de Córdoba már 1523. április 12. előtt elindult haza Rómából, hogy beszámoljon a fejleményekről. Balbi e napon kelt levele szerint (*Függelék*, 18. sz.) Pedro vitte a közérdekű pápai okleveleket, míg Balbi eredetileg nyolc napot akart maradni a függőben maradt dolgok megsürgetésére. Végül azonban csak a május 4-ei pápai konzisztórium ülésen kért és kapott engedélyt a hazatérésre.¹⁰¹ 1523. május 13. előtt néhány nappal érkezett vissza a főhercegi udvarba, Innsbruckba.¹⁰²

5. A GURKI PÜSPÖKI SZÉK ELFOGLALÁSA

Az újonnan kinevezett gurki püspök nem sietett székhelyére, és nem is volt nagyon módja egyelőre a pihenésre. 1523 nyarán és őszén I. továbbra is Ferdinánd főherceg ügyeiben járt el. Július elején Christoph Fuchs és Johannes Zott társaságában a tiroli ezüsbányák személyzetének és szervezetének felülvizsgálatára kiküldött tartományúri megbízott volt,¹⁰³ majd augusztus 18. előtt ismét Innsbruckban tartózkodott.¹⁰⁴ Ennek megfelelően július–augusztusi római jelenléte¹⁰⁵ véleményem szerint nem igazolható (augusztus 5-én a pápai szertartásmester napjója szerint az osztrák főherceg követe jelen volt egy pápai misén a Santa Maria Maggioreban, de a követet név nélkül

¹⁰¹ AAV Archivio Concistoriale, Acta Vicecancellarii, vol. 2, fol. 234v. Tévesen ápr. 27-ei dátum alatt idézi STARZER, *Regesten zur Kirchengeschichte*, 71 („Bibl. Barb. XXXVI. 12. sine folio”).

¹⁰² *Diarü... di Sanuto*, XXXIV, 191.

¹⁰³ 1523. július 2. Schwaz, Balbi, Christoph Fuchs ritter és Johannes Zott tartományúri megbízottak levele Gabriel Salamanca kincstartóhoz Innsbruckba. ÖStA HHStA Große Korrespondenz, Kart. 25b, fol. 70. Vö. RILL, *Fürst und Hof*, II. 217–218. Balbi megbízása Gabriel Salamanca kincstartó érdekeinek megfelelően történt.

¹⁰⁴ Salamanca Cleshez, 1523. aug. 18. ASTn APV Corrip. Cles., I, busta 12, fasc. 15, fol. 207v, azzal a megjegyzéssel, hogy Balbi hamarosan ismét Rómába utazik.

¹⁰⁵ KARL VON HEFELE, *Conciliengeschichte*, Freiburg im Breisgau 1873–1918, IX, 281 szerint 1523 júliusában VI. Adorján pápa Rómából Balbit I. Ferdinándhoz küldte követeként (idézi OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 291). Vö. KNAUZ, *Balbi*, 419 (*Balbi: Opera*, I, 19 alapján). Hasonlóan zavarosan, egybemosva Balbi későbbi római tartózkodásával HÖFLER, *Papst Adrian*, 374–375.

említi, tehát feltehetően nem Balbiról van szó.)¹⁰⁶ 1523. szeptember–október folyamán Balbi főhercegi tanácsosként részt vett a trilaterális magyar–osztrák–lengyel bécsújhelyi királytalálkózón, illetve novemberi pozsonyi utótárgyalásain, ahol személyesen Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellárral is sokat egyeztetett.¹⁰⁷ Pozsonyban emellett esetleg alkalma nyílhatott a prépostsága megtartásáról szóló pápai bulláját is kihirdettetni.

Balbi még Bécsújhelyt kaphatott a főhercegtől engedélyt, hogy az udvarból eltávolozhasson, így utazott előbb Pozsonyba, majd onnan november legvégén új székhelyére, Gurkba. December 2-án már a püspöki rezidenciának számító, Gurk melletti Straßburg várában tartózkodott.¹⁰⁸ Két nappal később innen intézett német nyelvű püspöki körlevelet egyházmegyéje papságához, amelyben december 17-re a gurki székesegyházba hívta össze őket, hogy püspöki kinevező bulláit bemutathassa (lásd 19. sz.). Ugyanezen a napon kelt másik körlevele, amellyel az újévet követő hétfőre, 1524. január 4-re egyházmegyei zsinatot hívott össze az 1522. május mülhdorfi reformzsinat szellemében.¹⁰⁹ A karácsonyi ünnepeket ezért is végig Gurkban töltötte: december 24-én első előesti karénekét énekelte el a székesegyházban, december 25-én ugyanitt bemutatta első püspöki miséjét, majd 26-án újrászentelte a székesegyház kápolnáit és oltárait.¹¹⁰

A zsinat 1524. január legelején valóban rendben lezajlott, határozatai német nyelven ránk is maradtak.¹¹¹ Balbi 1524. február végén viszont ismét útra kelt, és útban Nürnberg felé március 1-jén Salzburgban letette a hűbéri esküt Matthäus Lang bíboros kezébe (lásd *Függelék*, 20. sz.).¹¹² Ezzel minden kötelességének eleget tett. Az újabb nürnbergi birodalmi gyűlésen egyebek mellett (és voltaképpen hűbéri esküje ellenére) birodalmi rendi státuszát, közvetlen császári alattvaló voltát kívánta – sikertelenül – elismertetni.

Ez azonban már egy másik történet.

¹⁰⁶ BAV Vat. Lat., vol. 12 276, fol. 31r: „*Papa cantavit preces et orationes et concessit indulgentiam plenariam. Oratores imperatoris, Anglię, Portugallię, Florentini, archiducis Austriae, Senenses, Lucenses et Ianuenses interfuerunt.*”

¹⁰⁷ 1523. dec. 2. Straßburg. Balbi levele Cleshez (idézi SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 222: ASTn APV Corresp. Cles., I, busta 4, fasc. B7, fol. 1–2) Ferdinándot Linzbe kísérte, ahonnan püspökségébe utazott, a bécsújhelyi királytalálkozó útba ejtésével, ott kapott engedélyt eltávozásra Gurkba. – 1523. nov. 23. Pozsony. Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár és követ levele I. Zsigmondhoz. (*Acta Tomiciana* VI, 173, 1522. évi-nek jelezve). – 1523. dec. 9. Pozsony. Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár és követ I. Ferdinándhoz. Itt volt Balbi gurki püspök, aki ártatlanul lett megvádolva a király előtt, Sz. jelenlétében F. testimoniumával hathatósan igazolta magát, amellyel mind a magyar király mind az urak (királyi tanács) elégedett volt, Balbi kegyelemben el lett bocsátva. Mivel régóta barátságban van vele, sokat beszélgettek, és Sz. megkérte Balbit, mondja el Ferdinándnak a bari hercegség ügyét, illetve a Bécsújhelyen tárgyalt új szövetségek dolgát, tudniillik Bécsújhelyen Sz. szállására jött Burgo, Szalkai kancellár (az egri püspök), illetve Gabriel Salamanca, és a lengyel–osztrák (I. Miksa által kötött) szövetség megújításáról egyeztettek vele. Várja ez ügyben F. válaszát, álláspontját. Noha Balbi nem szorul rá az ajánlására, nagyon dicséri tanúságát és az ügyek előremozdításában készségességét. (ÖStA HStA Staatenabteilungen, Polonica I, Kart. 1, fol. 277v.)

¹⁰⁸ Lásd az előző jegyzetet!

¹⁰⁹ *Balbi: Opera*, II, 484–485. Vö. OBERSTEINER, *Bischöfe von Gurk*, 284. 75. j. és 291.

¹¹⁰ *Balbi: Opera*, II, 484.

¹¹¹ *Balbi: Opera*, II, 48; *Statuta in synode celebrata Gurcae 1524*, lásd uo., II. 484–500 (a *Diözesenarchiv* példánya alapján közölve „*Ex Cod. Manuscript. Tapular. Capit. Gurc.*”). Lásd még TROPPEL, *Vom Missionsgebiet*, 122.

¹¹² Tévesen febr. 29-ei dátummal tartják nyilván. Helyesbíti SALLABERGER, *Kardinal Matthäus Lang*, 223.

FÜGGELÉK

Az alábbiakban a Balbi püspökségének elnyerésére vonatkozó források közül a legfontosabb és – ismereteim szerint – kiadatlan tételeket teszem közzé. (Az 1523. febr. 18-ai szupplikációt korábban már magam publikáltam.)¹¹³ Kivételt a pápai konzisztórium és a püspökszentelésről szóló szertartásimesteri naplóbejegyzések esetében tettem, itt a 18. századi közlés elavult volta indokolhatja az újraközlést. A közölt források szigorú időrendben követik egymást; a csak átírásból ismert tétel (5. sz.) az átíró oklevélből kiemelve, saját kronológiai helyén szerepel. (A pápai bullákat a márc. 25-ei firenzei évkezdet szerint datálják, ezért viselik az alábbi szentszéki dokumentumok az 1522. évi keltezését.) Az Antonio Salamanca-Hoyos számára kiállított és az Archiv der Diözese Gurk (ADG) oklevélsorozatában őrzött bullák közül, mivel ezek típuszövegek, a március 11-ei bullák közül csupán a kinevezésről szóló főbullát (*Függelék*, 10. sz.), a fiatal életkorból eredő szabálytalanság alóli felmentést (uo., 11. sz.), valamint a Lang bíborshoz, illetve a gurki káptalanhoz szóló mellékbullákat (uo., 12–13. sz.) közlöm, és mellőztem az egyházi fenytékek alóli általános felmentést tartalmazó, illetve a gurki klérushoz, a gurki egyház vazallusaihoz, illetve a gurki egyházmegye népéhez címzett mellékbullákat.¹¹⁴

A szövegközlés módja, illetve a latin nyelvű források átírási elvei a CVH I/16. kötetében írtakat¹¹⁵ követik, azzal a kiegészítéssel, hogy a görög karaktereket tartalmazó, görögös rövidítésekkel írt szavak latinus formában szerepelnek (például Christus, Hieronymus és alakjaik). Az *ę* caudatát, korjelölő jellege miatt megtartottam, bár használata nem következetes. Az oldalváltásokat nem jelöltem; a filológiai apparátus magyar nyelvű. A német források átírásánál – a központozás, az egybe- és különírás, kis és nagy kezdőbetű alkalmazása – a SZENDE KATALIN által összeállított szabályzatot¹¹⁶ követtem, mivel az a birodalmi források kiadására is alkalmazható; a mellékjelek közlésénél a magánhangzók felett megfelelő kis köröskéket vagy egyéb megkülönböztető jeleket kétpontos ékezetként írtam át, a 19. sz. püspöki körlevélben, amely az *s* és a *ß* mellett egyes betűkapcsolatokban egy külön, hurkolásos *s* betűt használ, ez utóbbi jelet egyszerűen *s* betűnek feleltettem meg. A német nyelvű források értelmezésében és átírásában PÉTERFI BENCE segítségét köszönöm. Az eredeti pápai bullák (10–14. sz.) esetében a példányok rájegyzéseinek, amelyek a kúriai ügymenetet jelzik, részletes és értelmező közlésére törekedtem, amelyet a szöveg után helyeztem el. Ennek formája saját korábbi, VI. Adorján pápa magyar vonatkozású bulláit közlő tanulmányom szerkezetét követi.¹¹⁷ A kúriai tisztségviselők azonosítása minden esetben THOMAS FRENZ *online* elérhető névkatasztere (RORC) alapján történt.¹¹⁸

¹¹³ LAKATOS, *Regesta supplicationum 1522–1523*, 116–119. Lásd még a *Megjegyzést* a tanulmány végén.

¹¹⁴ VI. Adorján pápa felmenti Antonio Salamanca-Hoyost az összes egyházi fenyték alól: ADG Urkunden, Nr. 702, *incipitje*: ‘*Apostolice Sedis circumspecta benignitas*’. Ugyanezen pápa bullái a gurki klérushoz: ADG Urkunden, Nr. 698, a gurki egyház vazallusaihoz, uo., Nr. 699, illetve a gurki egyházmegye népéhez, uo., Nr. 700, ez utóbbi ólombullája elveszett. Mindhárom bulla *incipitje*: ‘*Hodie dilectum filium*’.

¹¹⁵ LAKATOS, *Regesta supplicationum 1522–1523*, 79–86.

¹¹⁶ SZENDE KATALIN, *A magyarországi német nyelvű források kiadásának elvei és gyakorlata*, Fons 7 (2000) 49–62, 56–59.

¹¹⁷ LAKATOS, *VI. Adorján bullái*, 114 és 119 etc.

¹¹⁸ RORC, letöltés 2022. 07. 20.

I.

Nürnberg, 1522. november 21.

I. Ferdinánd főherceg megerősítő oklevele

I. Ferdinánd osztrák főherceg mint Karintia hercege jóváhagyja Mätthäus Lang salzburgi érseknek a gurki püspökségről történő lemondását Girolamo Balbi pozsonyi prépost javára a püspökség és az érsek kitzbüheli magánuradalmának jövedelmeiből az Ernst bajor herceg és passauai adminisztrátor számára meghatározott járadékfizetési feltételekkel és Antonio Salamanca-Hoyos utódlási joggal bíró gurki segédpüspökké való kinevezésével együtt.

(Teljes szövegű egykorú regisztrummásolat papíron, a 3–4. sz. források kezével egyező írással. ÖStA HKA Gedenkbücher, Bd. 19, fol. 56v–57r – reg.)

CONFIRMATIO resignationis ecclesie Gurcensis et eius coadiutorie
cum solutione pensionum etc.

Ferdinandus etc. recognoscimus pro nobis ac successoribus nostris per presentes, cum, sicut intellexerimus, reverendissimus in Christo pater, dominus Mattheus tituli Sancti Angeli presbyter cardinalis et archiepiscopus Saltzburgensis et episcopus Gurcensis, amicus noster carissimus eundem episcopatum sive ecclesiam Gurcensem, cui preest, in favorem reverendi, devoti nobis dilecti Hieronimi Balbi, prepositi Posoniensis et apostolici prothotarii ac consiliarii nostri dimittere sive resignare intendat, cumque ratione illius ecclesie inter eos inter alia conventum et concordatum fuerit, quoniam prefatus cardinalis, qui alias post assecutam a se Saltzburgensis ecclesie possessionem et administrationem in vim certe concordie facte per quondam dominum et avum nostrum cesarem Maximilianum clare memorie dictum episcopatum sive ecclesiam Gurcensem in favorem reverendi et illustrissimi domini Ernesti, Baviarie ducis, ecclesie Pataviensis administratoris, consanguinei nostri carissimi resignare et dimittere debebat, ipsam ecclesiam Gurcensem ob certos bonos respectus et virtute quorundam novorum contractuum inter se habiturum et factorum, de consensu eiusdem ducis Ernesti tunc retinuerit et econtra sibi duci Ernesto pensionem annuam scilicet octingentorum florenorum super fructibus dictę ecclesie Gurcensis reservaverit. Et ultra hos adhuc alios noningentos florenos super quodam dominio suo Kitzbuhl pro se et heredibus suis, donec ipse dux Ernestus in aliis locis super aliis fructibus loco istorum noningentorum florenorum contenteretur, assignaverit et assecuraverit accedentibus ad hoc auctoritate apostolica et consensu cesaris Caroli, fratris nostri carissimi, prout latius in prefatis contractibus atque apostolicis et cesareis litteris dicitur contineri.¹¹⁹ Quod idcirco prefatus prepositus Hieronimus sui que in ipsa ecclesia Gurcensi successores in antea, ne dum dictam pensionem octingentorum florenorum ex fructibus dictę ecclesie prefato duci Ernesto ad eius vitam, iuxta tenorem dictorum contractuum et litterarum apostolicarum ac^e in terminis et sub penis inibi expressis, singulis annis integre persolvere teneantur. Verum etiam ipse Hieronimus mox, postquam eidem ecclesie Gurcensi in episcopum seu presulem prefectus fuerit, pro se et suis in hoc episcopatum successoribus predictis,

¹¹⁹ Az 1520. júl. 14-én Mätthäus Lang és Ernst bajor herceg között megkötött augsburgi megállapodást a herceg V. Károly választott császárral 1520. szept. 22-én erősítette meg, X. Leó pápa 1521. febr. 15-én hagyta jóvá.

accedente etiam consensu honorabilis, devoti nobis sincere dilecti Antonii Salamanca, clerici Tornacensis diocesis, dicto Hieronimo in coadiutorem deputandi, per quas litteras desuper opportunas^b sufficientem obligationem facere et in forma ad hoc magis expediente expromittere debeat, quod ex fructibus, redditibus, proventibus, iuribus, obventionibus et emolumentis huius ecclesie Gurcensis ultra predictos octingentos florenos per ipsum prepositum Hieronimum et successores suos prefatos singulis annis dicto duci Ernesto ad illius vitam, quingenti alii floreni in defalcationem et diminutionem prefatorum noningentorum florenorum super dominio Kitzpühl, ut prefertur, assignatorum integre persolvantur. Et propter hoc ipse prepositus Hieronimus et successores sui prefato duci Ernesto de eisdem quingentis florenis ultra alios octingentos florenos prius super episcopatum reservatos, ut prefertur, in locis et terminis in assignatione dictorum noningentorum florenorum expressis singulis annis satisfacere et in hoc solutione eorundem quingentorum florenorum dictum reverendissimum cardinalem et heredes suos semper et ad omnes terminos relevare et indemnes servare teneantur et ad id efficaciter obligati existant, prout etiam in quadam concordia per eosdem cardinalem et Hieronimum desuper inita plenius asseritur contineri.¹²⁰ Et quia nos cupimus prefatum Hieronimum ob eius doctrinam et preclaras virtutes dictę ecclesie Gurcensis prefici prefatique reverendissimi cardinalis et suorum heredum quoad onus dictę pensionis in beneficium huius ecclesie Gurcensis susceptum indemnitati consultum iri, quod idcirco nos tanquam archidux Austrię et dux Carinthię, ad quem ius patronatus dictę ecclesie Gurcensis pleno iure spectare dinoscitur, in dictam concordiam et conventionem inter cardinalem et Hieronimum prefatos, ut prefertur, initum et nedum in solutionem dictorum octingentorum florenorum prefato duci Ernesto super fructibus huius ecclesie Gurcensis dudum assignatorum sibi annis singulis, modo premissis faciendam, verum etiam in predictam obligationem et expromissionem ratione aliorum quingentorum florenorum per dictum Hieronimum, cum ipse certus prefectus fuerit, pro se et suis successoribus, ut prefertur, fiendam, quodque idem Hieronimus et successores sui huiusmodi quingentos florenos ultra supradictos octingentos florenos prefato duci Ernesto in defalcationem et diminutionem predictorum noningentorum florenorum super dominio Kitzpühl assignatorum, modo premissis singulis annis ex fructibus, redditibus, proventibus, iuribus, obventionibus et emolumentis ipsius ecclesie Gurcensis, quantum illi ad hoc se extendere, persolvere et in hoc reverendissimum cardinalem et heredes suos predictos indemnes servare et relevare debeant ac teneantur tenore presentium et ex certa nostra scientia pro nobis et heredibus nostris virtute dicti iuris patronatus nostri duximus consentiendum, prout consentimus nostrumque ad hoc consensum et assensum liberum prestamus harum testimonio litterarum, sigilli nostri appensione munitarum. Datum Norinberge, die XXI^a mensis Novembris, anno MDXXII^o.

Ferdinandus
Salamanca¹²¹

^a ac] *utána kibúzza*: et. | ^b opportunas] oportunas

¹²⁰ Ezt a Lang és Balbi közötti, valószínűleg egyidejűleg vagy nem sokkal korábban kötött írásos megállapodást egyelőre nem ismerjük. Erre a következő forrás is utal.

¹²¹ Gabriel Salamanca kincstartó mint főhercegi első titkár aláírása.

2.

Nürnberg, 1522. november 27.

Girolamo Balbi kötelezvénye

Balbi pozsonyi prépost kötelezi magát, hogy Matthäus Lang salzburgi érseknek a gurki püspökségre vonatkozó kollációját elfogadja, és erről Rómában a pápai konzisztórium döntést megelőzően nyilatkozatot tesz.

(Papíron, autográf aláírással és papírfelzetes vörös gyűrűspecséttel. Vízjele lépő, nyújtott nyelvű medve, mérete ca. 5 cm. Hátoldalán egykorú irással (amely nagyon hasonló, de nem egyezik meg a kötelezvény szövegének kezével): *‘Obligatio domini Hieronimi Balbi de capienda collatione archiepiscopi Salzburgensis super ecclesia Gurcensi etc.’* Alatta más kézzel: *‘Illius vigore fuit expedita collationis ratihabitio per instantiam, que est deposita in Camera’*.¹²² Alatta ugyanezzel a kézzel: *‘D’*. ÖStA HHStA Allg. Urkunden., 1522-XI-27 – orig.)

Ego Hieronimus Balbi, utriusque iuris doctor, prepositus ecclesie Posoniensis polliceor et promitto bona fide per presentes, quod in vim certe concordie inter reverendissimum dominum Matheum, cardinalem et archiepiscopum Salzburgensem et me ratione ecclesie sive episcopatus Gurcensis nuper inite (vigore cuius dominatio sua reverendissima ipsam ecclesiam est resignatura seu dimissura)¹²³ collationem et provisionem eiusdem ecclesie ab ipsa dominatione sua reverendissima tanquam archiepiscopo Salzburgensi et ius de ipsa ecclesia disponendi habente litterasque dominationis sue reverendissime desuper confectas michi per procuratorem eiusdem dominationis sue reverendissime in Urbe Romana presentandas, antequam per summum pontificem michi de illa ecclesia consistorialiter provideatur, accepturus et ratihabiturus sum. In cuius fidem presentem obligationem manu propria subscripsi et sigilli mei impressione munivi. Datum Norinberge, die XXVII mensis Novembris, anno Domini 1522.

Hieronimus Balbus
manu propria

3.

Nürnberg, 1522. november 27.

I. Ferdinánd főherceg VI. Adorján pápához

I. Ferdinánd osztrák főherceg a kegyúri joga alá tartozó gurki püspökségre, amely Matthäus Lang bíboros lemondásával üresedett meg, tanácsosát, Girolamo Balbi pozsonyi prépostot prezentálja, kérve püspöki kinevezését.

(Teljes szövegű egykorú regisztrummásolat papíron, az 1. és 4. sz. iratokéval azonos kéz írásával. ÖStA HKA Gedenkbücher, Bd. 19, fol. 57v – reg.)

Presentatio et admissio resignationis pro domino Hieronimo Balbo
ad ecclesiam Gurcensem

Sanctissimo ac beatissimo in Christo patri, domino, domino Adriano sexto, sancte Romane ac universalis ecclesie summo pontifici, domino meo semper collendissimo,

¹²² Tudniillik a salzburgi érseki kamarába, pontosabban a kamarai iratok közé.

¹²³ E megállapodást szöveg szerint nem ismerjük, lásd az előző forrás vonatkozó jegyzeténél írtakat.

post humillimam beatorum pedum oscula debitam commendationem. Ad cathedralem ecclesiam Sanctę Emņę,¹²⁴ in civitate mea Gurcensi, cuius ius patronatus seu p̄sentandi personam idoneam ad illam, dum pro tempore vacat seu pastoris solatio destituitur, ad me et pro tempore existentes archiduces Austrię pleno iure dinoscitur spectare, per liberam reverendissimi in Christo patris, domini Mathei tituli Sancti Angeli presbyteri cardinalis, archiepiscopi Saltzburgensis, eiusdem ecclesię episcopi resignationem seu regiminis et administrationis illius cessionem, ad presens vacantem seu quam primum per eandem resignationem vacare contigerit, reverendum, devotum nobis sincere dilectum Hieronimum Balbum, prothonotarium apostolicum utriusque iuris doctorem, prepositum ecclesię Posoniensis, Strigoniensis diocesis, consiliarium nostrum tanquam personam habilem^a et idoneam ac doctrina morumque et vitę integritate et plerisque aliis preclaris virtutibus ornatum beatitudini vestrę duxi presentandum, prout tenore presentium p̄sento eandem beatitudinem vestram omni cum humilitate rogans, ut eundem Hieronimum dictę ecclesię in pastorem et p̄sulem perficere et eidem ecclesię de persona sua providere sibi que regimen et administrationem illius tam in spiritualibus quam in temporalibus committere dignetur, in quo efficiet rem mihi valde gratam omni devotionis et servitutis studio erga se recompensandam. In quorum fidem presentes litteras presentationis manu mea subscriptis et sigilli nostri appensione communiri feci et mandavi. Datum Norinberge, XXVII^a Novembris, anno XXII°.

Ferdinandus,
Salamanca¹²⁵

^a habilem] abilem

4.

Nürnberg, 1522. november 27.

I. Ferdinánd főherceg VI. Adorján pápához

I. Ferdinánd osztrák főherceg a gurki püspökségben, amelyre tanácsosát, Girolamo Balbi pozsonyi prépostot prezentálta, Antonio Salamanca-Hoyos segéd-püspöki kinevezéséhez mint kegyúr beleegyezését adja.

(Teljes szövegű egykorú regisztrummásolat papíron, az 1. és 3. sz. irattal azonos kéz írásával. ÖStA HKA Gedenkbücher, Bd. 19, fol. 57v–58r – reg.)¹²⁶

Consensus pro domino Antonio de Salamanca ad coadiutoriam ecclesię Gurcensis

Sanctissimo ac beatissimo in Christo patri et domino, domino Adriano sexto, sanctę Romane ac universalis ecclesię summo pontifici, domino meo collendissimo, post humillimam beatorum pedum oscula debitam commendationem. Presentavi hodie

¹²⁴ A székesegyház védőszentje Szent Hemma (995k.–1045), a gurki székesegyház előzményét jelentő gurki kolostor alapítója.

¹²⁵ Gabriel Salamanca kincstartó mint főhercegi első titkár aláírása.

¹²⁶ A forrást említi és tartalmilag hasznosítja RILL, *Fürst und Hof*, I, 115, 52. j. és 153, 244. j.

sanctitati vestre per alias litteras meas¹²⁷ ad ecclesiam Gurcensem mei iuris^a patronatus reverendum Hieronimum Balbum, prothonotarium apostolicum et consiliarium Deum devotum, mihi dilectum eidem ecclesie proficiendum^b presulem et pastorem, prout in illis plenius continetur. Sed quia, ut intellexi, ipse Balbus in provisione dicte ecclesie Gurcensis de persona sua per sanctitatem vestram fienda idoneum sibi coadiutorem, venerabilem videlicet devotum mihi dilectum Antonium Salamancam, clericum Tornacensis diocesis, familiarem nostrum^c dari et deputari^d desyderat, censens id nedum ex re sua, verum etiam ex commodo ipsius ecclesie et pro illius gerenda administratione futurum valde expediens, idcirco ego tanquam archidux Austrie, ad quem ius patronatus eiusdem ecclesie pleno iure spectare dignoscitur, ut eidem Hieronimo Balbo in provisione dicte ecclesie seu postquam eidem ecclesie prefectus fuerit, prefectus Antonius in regimine et administratione eiusdem ecclesie coadiutor per sanctitatem vestram deputetur tenore presentium duxi consentiendum, prout consentio harum testimonio litterarum sigilli mei appensione munitarum. Datum in oppido Norinberga, XXVII^a mensis Novembris, anno Domini etc. MDXXII^o.

Ferdinandus,
Salamanca¹²⁸

^a iuris] ius, *egyidejűleg javítva*. | ^b proficiendum] proficiendum, *egyidejűleg javítva*. | ^c nostrum] *egyidejűleg javítva*. | ^d deputari] *előtte törölve*: presentari

5.

Nürnberg, 1522. november 28.

Matthäus Lang bíboros oklevele

Matthäus Lang bíboros, salzburgi érsek a gurki püspökségről lemond

Girolamo Balbi javára.

(Átírta Louis d'Amboise tours-i egyházmegyei klerikus, pápai és császári közjegyző Rómában, 1523. febr. 19-én kelt oklevelében [6. sz.]. ÖStA HHSStA Allg. Urkunden., 1523-II-19 – *cop.*)

Matheus miseratione divina tituli Sancti Angeli sacrosancte Romane ecclesie presbiter cardinalis, archiepiscopus Saltzburgensis, Apostolice Sedis legatus etc. honorabili, in Christo devoto, nobis dilecto Hieronimo Balbo, preposito ecclesie Poseniensis, Strigonensis diocesis, utriusque iuris doctori salutem in Domino sempiternam. Laudabilia tue probitatis, prudentie et insignium virtutum merita et litterarum scientia et doctrina singularis, quibus Altissimus te insignivit, nos inducunt, ut reddamur ad exhibendam tibi gratiam liberales, teque sublimi ecclesiastice et pontifice¹²⁹ dignitatis titulo decoremus. Cum itaque ex certis rationabilibus causis animum nostrum moventibus ecclesiam cathedralem Gurcensem alias ex concessione apostolica nobis

¹²⁷ Lásd a 3. sz. forrást.

¹²⁸ Gabriel Salamanca kincstartó mint főhercegi első titkár aláírása.

¹²⁹ 'pontificus': 'főpapi' Lásd J. RAMMINGER, *Neulateinische Wortliste. Ein Wörterbuch des Lateinischen von Petrarca bis 1700*, s. v. 'pontificus', www.neulatein.de/words/3/021559.htm, letöltés 2022. 06. 06.

concessam et cui in pastorem et presulem prefecti fuimus, cuiusque collatio, provisio, institutio et omnimoda dispositio ad nos et pro tempore existentem archiepiscopum Saltzburgensem pleno iure spectare dinoscitur, dimittere et resignare illiusque regimini et administrationi cedere intendamus, prout exnunc sponte dimittimus atque cedimus ipsaque ecclesia per huiusmodi cessionem exnunc vacare seu pastoris solatio carere censetur, nos cupientes eidem ecclesie ne diutine vacationis dispendio subiaceat, opportune consultum iri, premissorum meritorum tuorum intuitu et consideratione omnibus, quibus possumus et debemus modo, iure, forma et effecta melioribus eidem ecclesie cathedrali Gurcensi de persona tua providendum tibi eandem ecclesiam conferendam et assignandam et illius regimen et administrationem tam in spiritualibus quam in temporalibus plenarie committendam duximus, prout ex privilegio, auctoritate et iure nobis tamquam archiepiscopo Saltzburgensi in hac parte concesso et competenti tenore presentium providemus, conferimus, assignamus atque committimus harum testimonio litterarum sigilli nostri appensione munitarum. Datum Nürnberge, vigesima octava mensis Novembris, anno Domini etc. vigesimo secundo.

6.

Róma, Girolamo Balbi szállásán, 1523. február 19.

Girolamo Balbi elismervénye

Louis d'Amboise pápai és császári közjegyző oklevele arról, hogy Hieronimus Balbi pozsonyi prépost elismeri és elfogadja Matthäus Lang salzburgi érseknek az ő javára szóló lemondását a gurki püspökségről, illetve a mindenkori salzburgi érseket illető prezentációját e püspökségre.

(Hártyán, amelynek alsó széle csúcsosan levágott, kiemelt szókezdő *I* betűvel és az első négy szó nagyobb, díszes írásával, a szöveg alatt balra közjegyzői jeggyel, amelynek tetején kétoldalt a közjegyző monogramja látható: 'L.D.', a jegy talpában a jelmondata: 'Cordi iusta fides' olvasható. A hát-lapon egykorú rájegyzés: 'Instrumentum, in quo reverendissimus dominus Hieronimus Balbus recognoscit se habuisse et accipere collationem sive presentationem ad ecclesiam Gurcensem a reverendissimo domino cardinale propter ius conferendi ecclesie Salz[burgensis]'. Reponendum in Camera Salz[burgensi]'. Mellette újkori kézzel: 'Nr. 59.' ÖStA HHStA Allg. Urkunden., 1523-II-19 – orig.)

In nomine Domini, amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum, quod anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo vigesimo tertio, indictione undecima, die vero decima nona mensis Februarii, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Adriani divina providentia pape sexti anno primo coram reverendo domino Ieronimo Balbo, preposito ecclesie Posoniensis Strigoniensis diocesis, utriusque iuris doctore, illustrissimi principis et domini, domini Ferdinandi archiducis Austrie etc. apud prefatum dominum nostrum papam et Sedem Apostolicam oratore ac in mei notarii publici testiunque infrascriptorum ad hec specialiter vocatorum et rogatorum presentia personaliter constitutus venerabilis vir, dominus Antonius Tamaroy, clericus Toletanus diocesis, reverendissimi in Christo patris et domini, domini Mathei tituli Sancti Angeli presbiteri cardinalis,

Saltzeburgensis nuncupati, ut asseruit, procurator¹³⁰ habens et tenens suis in manibus ac ibidem publice ostendens quasdam litteras eiusdem reverendissimi domini Mathei cardinalis provisionis ecclesie Gurcensis tunc per ipsius dimissionem vacantis^a de persona dicti reverendi domini Ieronimi prepositi per prefatum reverendissimum dominum Matheum cardinalem tamquam archiepiscopum Saltzeburgensem iure, privilegio et auctoritate sibi desuper competentibus et concessis facte, tenoris infrascripti, litteras ipsas eidem domino Ieronimo preposito suas ad manus exhibuit et presentavit, tradidit et consignavit. Quiquidem reverendus dominus Ieronimus prepositus litteras predictas ad se benigne recipiens illas ac per eas de persona sua^b dicte ecclesie Gurcensis factam^b huiusmodi acceptavit, ac ratas, gratas atque firmas habuit et habere se dixit. Quarumquidem litterarum tenor de verbo ad verbum sequitur et est talis: (*Lásd 5. sz.*) – De et super, quibus premissis omnibus et singulis dictus dominus Antonius assertus procurator et eo nomine sibi a me notario publico infrascripto unum vel plura publicum seu publica fieri atque confici petiit instrumentum an instrumenta. Acta fuerunt hec Rome, in domibus solito residentie ipsius domini Ieronimi prepositi sub anno, indictione, die, mense et pontificatu, quibus supra, presentibus ibidem venerabilibus viris, dominis Christoforo Ferdinandi et Gundisalvo Perez, Giennensis diocesis,¹³¹ gratiferis apostolicis de numero participantium ac Iohanne Dominici Tirrasonensis diocesis clericis, testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis.

Et ego Ludovicus Damboys, clericus Turonensis diocesis, publicus apostolica et imperiali auctoritatibus notarius in archivio Romane Curie descriptus, quia premissis omnibus et singulis presens fui eaque sic fieri vidi et audivi ac in notam scripsi, ideo hoc publicum instrumentum exinde confeci, subscripsi et publicam atque signam rogatus et requisitus.

^a vacantis] vacanti | ^{b-b} *Beszúrva a szöveg végén, a közjegyzői záradék előtt folytatólagosan.*

¹³⁰ Személyét nem tudtam azonosítani.

¹³¹ A RORC adatai szerint Christoforus Ferdinandi toledói egyházmegyes klerikus, 1521-ben *scutifer*, 1523 decemberében *substitutus prothonotariorum* tisztséggel szerepel a Római Kúriában. Ennek megfelelően Gundisalvus Perez is ebben a körben kell keresnünk, ám az adott időszakban a repertóriumban előforduló több Gundisalvus között a Perez atyai/megkülönböztető névelem nem szerepel, ezért nem azonosítható egyértelműen.

7.

Róma, 1523. február 23.
Pápai konzisztórium i ülés

VI. Adorján pápa előterjesztésére megvitatják Matthäus Lang salzburgi érseknek a gurki püspökségről való lemondását, Girolamo Balbi püspöki kinevezését, valamint a gurki és kitzbüheli uradalomra terhelt évjáradék kifizetését, továbbá a bíborosok jóváhagyják Balbi haladékkérelmét, hogy a pápának és a Bíborosi Kollégiumnak járó összegeket csak 1523. szeptember 29-én fizesse meg.

(ED.: *Balbi: Opera*, II, 573–574; JOSEF RETZER kiadásában, „*Ex. act. consist. arch. Vát.*”, Giuseppe Garrampi bíboros közlésére hivatkozva – láthatólag egy, az alábbiak valamelyikével azonosítható kora újkori másolat alapján –, olvasati pontatlanságokkal és eltérésekkel, ennek alapján ismerteti KNAUZ, *Balbi*, 481. REG.: STARZER, *Regesten zur Kirchengeschichte*, 70. AAV Arch. Concist., Acta Vicecanc., vol. 2, fol. 221v–222r, a vonatkozó szövegrész a 222r oldalon található. – *orig.*; kora újkori másolatai: *cop. a*) Uo., Acta Miscellanea, vol. 17, fol. 118v és *cop. b*) Uo., Acta Misc., vol. 31, fol. 139v–140r¹³²)

Rome, die lune XXIII Februarii MDXXIII fuit consistorium et expedita fuerunt infrascripta

[...] ¹³³ Proposuit etiam sanctitas sua, quod reverendissimus dominus cardinalis Salzeburgensis cedere volebat regimini et administrationi ecclesie Gurcensis, cui preerat, in favorem domini Hieronymi Balbi, oratoris illustrissimi Ferdinandi archiducis Austrię ad prestandam obedientiam ad Sedem Apostolicam destinati, ut illi de persona eiusdem Hieronymi provideretur, et ipse Hieronymus nolebat ecclesiam istam proponi, nisi concederetur ei dilatio ad solvendum iura pape et collegii usque ad festum Sancti Michaelis de mense Septembris, dicens, quod erat parva gratia, quam petebat, cum reperiretur assignata pensio VIII^C ducatorum super fructibus mense episcopalis Gurcensis cuidam domino Hernesto de Bavaria et nunc debebat sibi assignari alia pensio V^C ducatorum auri de camera, et sua sanctitas dixit, si placebat eis pro primo consistorio. Tunc omnes reverendissimi supplicarunt suę sanctitati, quod negotium absolveret in isto consistorio, et quod omnes erant contentissimi propter egregias virtutes ipsius domini Hieronymi et sic sua sanctitas ad supplicationem reverendissimorum dominorum admisit cessionem ipsius cardinalis Salzeburgensis ipsius ecclesię Gurcensis et eidem sic vacanti providit de persona ipsius Hieronimi cum reservatione pensionis D ducatorum, que transeat ad successores pro domino Hernesto et retentione beneficiorum.

Redditus flo(reni) IIII^M.

Taxa flo(reni) MD.

¹³² Mikrofilmmásolata: MNL-OL Filmár, X 9052, 31 110/1. és 2. tekeresztélen (a két másolati kötet, illetve az eredeti kötet bejegyzése is). További, e helyütt figyelembe nem vett 18. századi másolata: AAV Archivio del Sostituto del Concistoro, Atti Concistoriali, vol. 2, p. 382–386, ebből p. 384–386 (MNL-OL Filmár, X 9052, mikrofilmen: 31 110/3. tétel).

¹³³ A konzisztórium i ülés első napirendi két pontja (fol. 201v) VI. Adorján pápa beszéde, hogy békét kell létrehozni a keresztény fejedelmek között, de nem tudott eredményt elérni; illetve hogy legátust akar kiküldeni a magyar királyhoz, aki ezt kérte is. A bíborosok helyeselték az egyházfő szándékát. Lásd CVH I/7, 39. – A bejegyzés mellett a jobb margón: *E(piscopatus) Gurcen(sis)*.

8.

Róma, 1523. február 23.

Girolamo Balbi követ levele Gabriel Salamanca kincstartóhoz

Girolamo Balbi római főhercegi követ bizalmasan beszámol a követsége során intézett és folyamatban lévő ügyekről, előbb a magánérdekű, majd a közérdekű dolgokról. Antonio Salamanca-Hoyos számára a koadjutorságáról kiállítandó pápai bullák kieszközlése folyamatban van, már a bíborosok nagyobb részét megdolgozta, böjtközépig meglesz. Kéri a kincstartót, hogy a Fugger-bankházon keresztül is lobbizzon. A 40 forintos évjáradék kérdése rendezve, a Pietro Bonomo trieszti püspökkel kapcsolatos bécsi évjáradék ügye még folyamatban. A Salamanca és annak apósa számára confessionalék kieszközlését szintén intézi, ugyanígy a Salamanca számára szóló birodalmi palotagrófi rang pápai megerősítését is. A közügyek: VI. Adorján pápa támogatja a milánói hercegség I. Ferdinándnak való juttatását és birodalmi vikáriusságát.

(Papíron, ép papírfelzetes vörös gyűrűspecseffel, teljes egészében autográf írással; a címzés a *bifolium* külső oldalán található. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Diplomatische Korrespondenz, Kart. 1A, fol. 15–17 [a fol. 15 a *pallium*] – orig.)

Magnifico domino Gabrieli Salamancha, serenissimi principis Ferdinandi thesaurario, consiliario et supremo cancellario etc., domino et fratri colendissimo

Magnifice domine, domine et frater observande! In his litteris prius de privatis, postea de publicis scribam. Nihil me plus torquet, quam expeditio istius coadiutorie; habeo maiorem partem cardinalium propitiam et omnino spero usque ad medium quadragesimę rem totam ex sententia absolvere. Rogo autem plurimum, ut magnificentia vestra faciat Iacobum Foker¹³⁴ dare litteras ad nepotem suum Antonium,¹³⁵ qui hic Romę commoratur, ut extricet litteras coadiutorie. Deum testor, si id possem per me prestare, non implorarem alterius opem et nec unquam accipiam nomen huius episcopatus, nisi negotio coadiutorie ex sententia transacto. De pensionibus illa quadraginta florenorum est confirmata, alia Vienensis nondum potest, cum ipse dominus Tergestinus,¹³⁶ qui consensum prebuit, nondum sit confirmatus; ut spero tamen bonum finem habebit. Licet causa sua non careat dubietate, illud certe efficiam, ut eadem hora utrumque absolvatur et ecclesie et pensionis confirmatio. Quantum autem attinet ad confessionale tam suum quam patruí,¹³⁷ in quo et esus carniū et pleraque alia comprehenduntur, rem apud pontificem obtinuimus, licet non cum eo numero personarum, ut optabamus. Item quecunque ad capellam patruí sui pertinent, quicquid

¹³⁴ Jakob Fugger (1459–1525), az augsburgi Fugger-bankház feje.

¹³⁵ Anton Fugger (1493–1560), Jakob Fugger unokaöccse és a bankház vezetésében 1525-től egyik utóda.

¹³⁶ Pietro Bonomo (1458–1546) trieszti püspök (1502–1546) és bécsi adminisztrátor (1522–1523), HC II, 247 és III, 310, 333. 4. j., illetve I. Ferdinánd nagykancellárja (1522. jún.–1523. okt.), lásd GERHARD RILL, *Bonomo, Pietro*, DBI, vol. 12. Roma 1971, 341–346, online: [https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-bonomo_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-bonomo_(Dizionario-Biografico)/), letöltés 2022. 08 06.)

¹³⁷ Salamanca Bernhard Graf von Erberstein Elisabeth nevű leányát csak később, 1523. július 27-én vette feleségül. RILL, *Fürst und Hof*, II, 442.

denique dominatio vestra mihi demandaverat vel presens vel scriptis, id totum a summo pontifice est obtentum. Sed nullas litteras vel brevia adhuc exigere potui. Causa est defectus officialium, nam qui sub pontificatu Leonis erant in hoc genere peritiores, alii abierunt, alii obierunt, hii vero, qui nunc successerunt, sunt paucissimi et imperitissimi, adeo ut hic nihil expediatur et vix uno mense absolvi possit.¹³⁸ Et ego cogar per me et meos, quę sunt scribenda, perficere, habebitque magnificentia vestra intra paucissimos dies ea confessionalia, interim libere et intrepide utatur esu carniū, utque ita faciat pontifex, cum de tarditate expeditionis conquereretur, annuit et assensit. De confirmatione privilegii palatinatus¹³⁹ necesse est, ut magnificentia vestra de verbo ad verbum transmittat copias privilegii Caesareani, nec enim consuevit Curia Romana aliquid confirmare nisi tota scriptura confirmanda prius perspecta; tamen facilius esset atque etiam usitatus, ut magnificentia vestra tale privilegium accipiet a pontifice, quale a caesare habet, ita, ut uterque daret, quam ut alter alterius confirmaret. Quicquid tamen iusserit, effectum reddam.

Venio ad publica. Pontifex eadem per se mihi aperuit, quę datarius¹⁴⁰ communicaverat, atque etiam plura. Hoc enim adiecit se sperare, ut per concordiam Ducatus Mediolanensis ad eius manus tanquam arbitri et sequestri devolvatur, se vero omnem operam daturum, ut serenissimo principi nostro tandem cedat, id tamen esse secretissime celandum, quoniam et Helvetii et Veneti rem niterentur inturbare. Aiebat etiam se multum optare videre principem regem Romanorum, utque id facilius fiat, decrevisse paulatim allicere animos cardinalium, ut sint contenti. Coronam imperialem in Hispania ad caesarem transmitti velleque cum caesare agere, ut ea condicione coronetur imperator, ut fratrem in regem Romanorum promoveat. Dicebat quoque se cupere, ut princeps esset perinde locumtenens et vicarius Italię, quemadmodum est Imperii seque paratum, si ex usu esse videretur efficere apud caesarem, ut etiam priusquam agatur de rege Romanorum, princeps constituatur locumtenens Italię. Ego ad hęc parce et moderate respondi, in uno solo me effudi declarare scilicet sanctitatem suam non esse Italiam nec ullis in Italia amicorum aut consanguineorum presidiis fultam et perinde mille periculis et insidiis ubique expositam. Iccirco, si sanctitas sua cupit suę securitati et incolumitati quam optime consulere et Statum Pontificium firmare ac stabilire nulla ratione id commodius fieri posse, quam si res serenissimi Ferdinandi altius erigantur. Quicquid enim potentię virium ac dignitatis accesserit Ferdinando, id pariter ad cumulum suę sanctitatis accessurum; qui quo propinquior erit, sanctitas sua tranquillior et securior est futura. Sermo meus mirum in modum fuit gratus pontifici, et adiecit: „Vellem eum non modo Mediolani, sed etiam hic Romę

¹³⁸ Elődjéhez képest VI. Adorján valóban nem bővítette a kúriai alkalmazottak számát. Vö. THOMAS FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance 1471–1527* (BDHIR 63), Tübingen 1986, 200–201.

¹³⁹ Az 1522. okt. 20-ai, Salamanca (és családja férfitagjai) számára kibocsátott birodalmi palotagrófi kiváltóságokat adományozó császári diplomáról van szó. Ehhez pápai megerősítés is szükséges volt. Szövegkiadása és részletes elemzése: RILL, *Fürst und Hof*, II, 423–434.

¹⁴⁰ Wilhelm (Guillelmus de) Enckenvoirt (Enckenvoert), egyúttal több kúriai tisztség birtokosa, tortosai püspök. HC III, 186.

mecum habere!” Certe, magnifice domine, multum cuperem cum magnificentia vestra esse, ut hæc et alia liberius communicarem, nam etiam nescio, si ista tuto literis committantur. De ceteris vero per postam, qua hoc triduo absolvemus, latius magnificentie vestrę perscribam, cui me ut domino et fratri honorando plurimum commendo. Romę, die XXIII Februarii MDXXIII.

Eiusdem magnificentie vestre

Servitor Balbus

9.

Róma, 1523. március II.

Pápai konzisztórium-i ülés

VI. Adorján pápa Girolamo Balbi gurki püspök mellé annak beleegyezésével Antonio Salamanca-Hoyost segédpüspöknek nevezi ki azzal, hogy a püspökség megüresedése esetén huszonhét éves koráig a püspökség adminisztrátora legyen és azt kormányozhatja, de ezt követően felszenteltetheti magát.

(ED.: *Balbi: Opera*, II, 574; JOSEF RETZER kiadásában, „*Ex. act. consist. arch. Vat.*”, Giuseppe Garampi bíboros közlésére hivatkozva – láthatólag egy, az alábbiak valamelyikével azonosítható kora újkori másolat alapján –, tömörített szöveggel. AAV Arch. Concist., Acta Vicecanc., vol. 2, fol. 224r; kora újkori másolatai: *cop. a)* Uo., Acta Miscellanea, vol. 17, fol. 119r és *cop. b)* Uo., Acta Misc., vol. 31, fol. 140v–141r)

Rome, die mercurii XI Martii MDXXIII fuit consistorium
et expedita fuerunt infrascripta

Referente sanctissimo domino nostro

Deputavit¹⁴¹ coadiutorem perpetuum domino Hieronymo Balbo, electo Gurcensi dominum Antonium Salamanca, clericum Burgensem, in XVIII sue etatis anno vel circha, constitutum de consensu ipsius Hieronimi electi ita, quod eo cedente vel decedente seu eidem ecclesie presse desinente, antequam ipse Antonius perveniret ad XXVII dicte etatis annum et deinde providit eidem ecclesie de persona sua cum dispensatione, quod illi ex tunc presse et munus consecrationis suscipere et illo uti posset, cum retentione beneficiorum suorum.

Redditus flo(reni) IIII^M.

Taxa flo(reni) MD.

¹⁴¹ Tudniillik VI. Adorján pápa. – A bejegyzés az ülés első napirendi pontja, mellette a bal margón: ‘*Coadiutoria e(piscopu) Gurcen(sis)*’.

I O.

Róma, 1523. március II.

Pápai bulla Antonio Salamanca-Hoyos segédpüspöki kinevezéséről

VI. Adorján pápa – miután I. Ferdinánd osztrák főherceg hozzá küldött követét, Girolamo Balbit a főherceg kegyúri jóváhagyásával kinevezte a Matthäus Lang bíboros lemondásával megüresedett gurki egyházmegye püspökévé – Balbi püspök saját kérésére, aki öregsége miatt Antonio Salamanca-Hoyost óhajtotta segédpüspökként maga mellé, a tizennyolc éves Antoniót, ugyancsak a főherceg beleegyezésével a gurki püspök mellé állandó koadjutorává nevezi ki azzal, hogy a püspökség megüresedése esetén huszonhét éves koráig a püspökség adminisztrátora legyen és azt kormányozhatja, de a püspökség ingatlan és értékesebb ingó javaiból semmit sem idegeníthet el. Ezt követően gurki megyéspüspök lehessen.

(Hártyán, kiemelt és díszes A kezdőbetűvel és az első sorban hosszított betűszárakkal, színezetlen zsinóron függő ép ólombullával. ADG Urkunden, Nr. 701. – *orig.*)

Adrianus episcopus, servus servorum Dei dilecto filio Anthonio Salamanca, clerico Tornacensis diocesis salutem et apostolicam benedictionem. Romanus pontifex in potestatis plenitudine a celeste Pastore constitutus de statu ecclesiarum quarumcunque presertim cathedralium insignium, ne quibusvis pregraventur incommodis, more pii patris prospicit diligenter et, ut ecclesie ipse in spiritualibus et temporalibus valeant salubriter gubernari, iuxta dotam sibi a Domino intelligentiam de congruentis provisionis auxilio providet opportuni, prout temporum qualitas et ecclesiarum ipsarum utilitas exposcere videntur. Ad hoc quoque exacte diligentie studium adhibet, ut ecclesiis ipsis illarum occurrente vacatione pastores preficiantur^a idonei, qui populum sue cure creditum sciant non solum doctrina verbi, sed etiam exemplo boni operis informare commissasque sibi ecclesias^b in statu pacifico et tranquillo velint et valeant duce Domino feliciter regere^b et salubriter gubernare. Sane nuper ecclesiam Gurcensem, que de iure patronatus pro tempore existentis archiducis Austrie ex privilegio apostolico, cui nos est hactenus in aliquo derogatum existit, tunc ex eo, quod dilectus filius noster Matheus tituli Santi Angeli presbyter cardinalis regimini et administrationi dicte ecclesie, cui tunc preerat, in manibus nostris sponte et libere cessit, nosque cessionem ipsam duximus admittendam, vacante nos illis sic vacanti de persona dilecti filii Ieronimi electi Gurcensis, dilecti filii, nobilis viri Ferdinandi archiducis Austrie pro prestanda obedientia ad nos et Sedem Apostolicam oratoris destinati de fratrum nostrorum consilio ac prefati Ferdinandi archiducis expresse consensu, apostolica auctoritate providimus ipsumque illi preficimus in episcopum et pastorem, curam et administrationem ipsius ecclesie sibi in spiritualibus et temporalibus plenarie commitendo, prout in nostris inde confectis litteris plenarie continetur.¹⁴² Et, sicut accepimus, prefatus Ieronimus electus, qui senio confectus existit, ex certis causis ad id animum suum moventibus cupiat te in regimine et administratione dicte ecclesie

¹⁴² Utalás Balbi püspöki kinevező bullájára.

in coadiutorem perpetuum et irrevocabilem sibi dari et deputari, nos, ne ecclesia ipsa, cum vacabit, vacationis et interim propter ipsius Ieronimi senium aliis exponatur incommodis, paternis et sollicitis studiis intendentes post deliberationem, quam te deputando Ieronimo electo coadiutorem et, cum vacabit, ecclesie prefatis personam utilem et etiam fructuosam cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te prefati Ferdinandi archiducis familiarem in decimo actavo^c vel circa tue etatis anno constitutum clericali caractere dumtaxat insignitum, cui apud nos de litterarum scientia, vite munditia, honestate, morum spiritualium providentia et temporalium circumspectione^d aliisque multiplicum virtutum donis fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos^e nostre mentis, quibus omnibus debita meditatione pensatis te de Ieronimi electi et de quo nobis per suas patentes litteras suo sigillo munitas extitit legitima^f facta fides Ferdinandi archiducis predictorum expresso consensu,¹⁴³ de fratrum nostrorum consilio in coadiutorem perpetuum et irrevocabilem eidem Ieronimo electo, quamdiu dicte ecclesie prefuerit, in illius regimine et administratione in spiritualibus et temporalibus cum plena, libera et omnimoda facultate et potestate omnia et singula, que ad coadiutoris officium de iure vel consuetudine aut alias pertinent, faciendi, gerendi et exequendi prefata auctoritate damus et deputamus et nichilominus eodem Ieronimo electo cedente vel decedente seu regimini et administrationi dicte ecclesie alias preesse desinente seu ecclesia ipsa quovis modo vacante etiam apud Sedem Apostolicam ex nunc prout ex tunc et econverso te administratorem in eisdem in spiritualibus et temporalibus eiusdem ecclesie, donec vigesimum septimum dicte etatis annum attigeris, de similibus Ferdinandi archiducis consensu et fratrum consilio eadem auctoritate constituimus et etiam deputamus ita, quod interim debitis et consuetis mense episcopalis Gurcensis supportatis oneribus liceat tibi de residuis illius fructibus, redditibus et proventibus disponere et ordinare, sicuti episcopi Gurcenses, qui pro tempore fuerint, de illius disponere et ordinare poterunt seu etiam debuerunt, alienatione tamen quorumcunque bonorum immobilium et pretiosorum mobilium ipsius mense tibi penitus interdicta, et quamprimum dictum vigesimum septimum annum attigeris, de persona tua eidem ecclesie provisum teque illi in episcopum et pastorem prefectum fore decernimus, curam et administrationem predictas etiam coadiutoria et administratione huiusmodi durantibus tibi in eisdem spiritualibus et temporalibus plenarie committendo in illo, qui dat gratias et largitur premia confidentes, quod dextera Domini tibi assistente propitia prefata ecclesia etiam durante dicta coadiutoria sub tuo felici regimine prospere et salubriter dirigetur ac gratia in eisdem spiritualibus et temporalibus suscipiet incrementa. Quocirca discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus coadiutorie officium et commissam tibi dicte ecclesie administrationem ac cum dictum vigesimum septimum annum attigeris, impositum tibi a Domino onus regiminis et administrationis ecclesie huiusmodi suscipiens reverenter sic te in officio^g et in eisdem ecclesie cura et administratione utiliter et salubriter exercendis^h diligentem exhibeas et etiam studiosum, quod ecclesia ipsa gubernatori provideo et fructuoso administratori gaudeat se commissam, tuque preter eterne retributionis premia nostram et dicte Sedis

¹⁴³ Lásd I. Ferdinánd főherceg VI. Adorján pápához címzett 1522. nov. 27-i levelét (4. sz.).

benedictionem et gratiam uberius consequi merearis. Volumus autem, quod de gestis et administratis per te ratione officii huiusmodi iuxta tenorem constitutionis per felicis recordationis Bonifacii pape VIII, predecessoris nostri, que incipit „Pastoralis”, super hoc edite rationem reddere tenearis et quod propter commissam administrationem predictam ea durante ecclesia prefata in eisdem spiritualibus et temporalibus ulla tenus non ledatur, sed per idoneum antistitem gratiam et communionem dicte Sedis habentem, que ordinis episcopalis existunt, in eius civitate et diocesi diligenter exercentur. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quingentesimo vigesimo secundo, quinto idus Martii, pontificatus nostri anno primo.

A szöveg bal oldalán a *vicecancellarius* kiadást engedélyező kézjegye: *L*(ecta), jobb oldalon a keresztnéve monogramja: *I*(ulius).¹⁴⁴ – A *plicán* jobbra a *scriptor* neve és a *taxa* lerovását jelző vonások: *A*(lvarus) *de Sanctacrucis* XV 1 1 1 1 . – A *plicán* közepén, a bulla befűggesztése fölött a *collector taxae plumbi* kézjegye: *V. Barill*(ati). – A *plica* alatt balra a taxabefizetés hónapja, mellette a *scriptorok*nak járó taksa összege, alatta a *rescribendarius* és a *computator* neve: *Mar*(tius) / *LX. W*(ilhelmus) *de Enckenwoirt, Ie*(ronimus) *Salvi*(us). – Ez alatt, szintén a *plica* alatt balra, a *sollicitatorok*nak a díjuk átvételét nyugtázó kézjegyei egymás alatt: *Io*(hannes) *Alfonsi pro an*(nata) *ob*(tinu)it se; *A*(ndreas) *Cave*. – Ezek alatt egy sorban, kihajtva a hártya alsó szélén a *scriptorok* kollégiuma megbízottjának kézjegye az inémt már szereplő adatokkal (a taxabefizetés hónapja, a *scriptorok*nak járó taksa összege): *Mar*(tius), *LX.* és egy olvashatatlan, rövidített szó. – Ezek-től jobbra, a *plica* alatt a bulla befűggesztésétől balra a *magister plumbi* kézjegye: *A*(gapitus) *de Agazaria*. – A *plica* alatt közepén, a bulla befűggesztése fölött az *abbreviatorok*nak a nekik járó taksa átvételét igazoló kézjegyei egymás alatt: *T*(homas) *Regis, E*(duardus) *Cicada, O. de Lancell*(ottis). – A *plica* alatt, a bulla befűggesztésétől jobbra, nagyjából egymás alatt a közreműködők (1. egy *cubicularius*, 2. egy *scutifer*, 3. egy feltehetően *miles Sancti Petri*, 4. egy *substitutus magistrorum plumbi*, 5. az előbb *sollicitator*ként szereplő, de e helyütt azonosíthatatlan tiszttségű személy, talán mint protonotárius) rájegyzései a számukra járó annáta átvételéről: *Iob*(annes) *de Beka pro an*(na)ta, *solvit in provi*(sio)ne. / *Ioseph Pagliam*(inu)ta. / *Io. fr*(ater) *de Emanuell*(is), *solvit in provisione; Pe*(trus) *de Bartolis pro mag*(ist)ris *plumbi, sol*(u)ta *pro*(visio)ne. / *A*(ndreas) *Cave*. – A *plica* alatt, a szöveg jobb széle vonalában a titkár kézjegye: *E*(milius) *de Blanchis, solvit in provisione*. – Ez alatt közvetlenül egy másik közreműködő *scriptor* kézjegye: *Her: Crol*. – A *plica* alatt, a hajtásban a jobb szélén, egymás alatt a *presidens amonae et mercium*, valamint a *substitutus clericorum camerae* rájegyzései a számukra járó annáta átvételéről: *Hieronimus de Medullinis, sol*(v)it *in provisione. / Franciscus Tancredi pro clericis,*¹⁴⁵ *solvit in provisione*. – A *plica* alatt, a jobb sarokban egy *scriptor archivi Romane Curiae* kézjegye a számára lerótt annatáról: *pro Io*(hanne) *de Herrera*. – A hátlapon közepén regisztrálási jegy: nagyméretű *R*, a betű fejében a *magister registri cancellariae* keresztnéve: *Phi*(lippus), a betűszárban a vezetékneve: *de Senis*. – A hátlapon a bulla befűggesztésénél fejjel lefelé egy *abbreviator de parco maiore* kézjegye a tartalom végső vizsgálatának (*secunda visio* azaz *iudicatura*) megtörténtéről: *Io*(hannes) *Danielis*. – A hátlapon a jobb felső sarokban valószínűleg egy *scriptor* kézjegye, amely az összeolvasás (*auscultatio*) megtörténtét jelzi: *R. Marcus I*(ra)cen(us).

^a preficiantur] preficiantur | ^{b-b} in statu – regere] a szövegrész kikaparással javítva | ^c octavo] a szó fölött a korrektor jele látható: I. | ^d circumspectione] circumspectione | ^e oculus] oculus | ^f legitima] legitima | ^g officio] officio | ^h exercendis] exercendis | ⁱ officii] officii | ^j Bonifacii] Bonifacii

¹⁴⁴ Giulio de’Medici, a későbbi VII. Kelemen pápa.

¹⁴⁵ A rövidített ‘cler.’ szó feloldása ‘cler(icorum collegio)’ is lehet, lásd a 14. sz. bulla hasonló rájegyzését.

II.

Róma, 1523. március II.

Pápai díszpenzációs bulla Antonio Salamanca-Hoyos számára

VI. Adorján pápa a tizennyolc éves Antonio Salamanca-Hoyost, a gurki püspökség állandó koadjutorát, aki a püspökség megüresedése esetén huszonhét éves koráig a püspökség adminisztrátora, ezt követően püspöke lehet, motu proprio felmenti a fiatal életkora miatti irregularitás alól.

(Hártyán, kiemelt és díszes *A* kezdőbetűvel és az első szó nagybetűs írásával, az első sorban hosszúított betűszárakkal, vörös-sárga zsinóron függő ép ólombullával. ADG Urkunden, Nr. 693. – orig.)

ADRIANUS episcopus, servus servorum Dei dilecto filio Anthonio Salamanca, clerico Tornacensis diocesis salutem et apostolicam benedictionem. Divina superveniens largitas novumque in multis sic sue dona gratie diffundit, quod etiam defectum^a etatis patientes per suarum virtutum merita defectium^b suppletes eandem meretur ad dignitatum culmina promoveri. Cum itaque nos hodie te clericum Tornacensis diocesis, qui, ut accepimus, in decimo octavo vel circa tue etatis anno constitutus existis, coadiutorem perpetuum et irrevocabilem dilecto filio Ieronimo electo Gurcensi, quoad viveret, in regimine et administratione ecclesie Gurcensis in spiritualibus et temporalibus, quamdiu dictus Ieronimus electus regimini et administrationi ecclesie huiusmodi prefuerit, cum plena, libera et omnimoda facultate et potestate omnia et singula, que ad coadiutoris officium^c de iure vel consuetudine aut alias pertinent, faciendi et exequendi ac ipso Ieronimo electo cedente vel decedente seu regimini et administrationi ecclesie huiusmodi alias preesse desinente seu ipsa ecclesia quovis modo vacante etiam apud Sedem Apostolicam te administratorem ipsius ecclesie in eisdem spiritualibus et temporalibus, donec vigesimum septimum dicte etatis annum attigeris, constituere et deputare et deinde de persona tua eidem ecclesie providere teque illi in episcopum et pastorem preficere intendamus. Nos sperantes, quod tu propter grandia virtutum merita, quibus circumfultus existis et alia tibi affutura suffragia eidem ecclesie esse poteris multipliciter fructuosus, motu proprio, non ad tuam vel alterius pro te nobis super hoc oblate petitionis instantiam, sed de nostra mera liberalitate tecum, ut quamprimum dictum vigesimum septimum annum attigeris, dicte ecclesie in episcopum et pastorem prestiti et preesse illiusque curam et administrationem exercere et munus consecrationis suscipere ac illo uti libere et licite valeas, defectu etatis premissa, quem in dicto vigesimo septimo anno tunc constitutus patieris ac Lateranensis concilii et quibusvis aliis constitutionibus et ordinationibus apostolicis necnon dicte ecclesie iuramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus ceterisque contrariis nequaquam obstantibus auctoritate apostolica tenore presentium de speciali dono gratie dispensamus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre dispensationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hac attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac Beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quingentesimo vigesimo secundo, quinto idus Martii, pontificatus nostri anno primo.

A szöveg bal oldalán a *vicecancellarius* kiadást engedélyező kézjegye: *L*(ecta), jobb oldalon a keresztnéve monogramja: *I*(ulius). – A *plicám* jobbra a scriptor neve és a *taxa* lerovását jelző vonások: *A*(lvarus) *de Sanctacrucce* 7777. – A *plicám* közepén, a bulla befüggesztése fölött a *collector taxae plumbi* kézjegye: *V. Barill*(ati). – A *plica* alatt balra a taxabefizetés hónapja, mellette a *scriptorok*nak járó taksa összege, alatta a *rescribendarius* és a *computator* neve: *Mar*(tius) / *XXX. W*(ilhelmus) *de Enckenvoirt, Ie*(ronimus) *Salvi*(us). – Ettől jobbra, a *plica* alatt a bulla befüggesztésétől balra a *magister plumbi* kézjegye: *A*(gapitus) *de Agazaria*. – A *plica* alatt a bal alsó sarokban egy *scriptor archivi Romane Curiae* kézjegye a számára lerótt annátáról: *pro Io*(hanne) *de Herrera*. – A hátlapon középen regisztrálási jegy: nagyméretű *R*, a betű fejében a *magister registri cancellariae* keresztnéve: *Phi*(lippus), a betűszárban a vezetékneve: *de Senis*. – A hátlapon a bulla befüggesztésénél fejjel lefelé egy *abbreviator de parco maiore* kézjegye a tartalom végső vizsgálatának (*secunda visio* azaz *iudicatura*) megtörténtéről: *Io*(hannes) *Danielis*. – Ettől balra ugyanerről a vizsgálatról: *concordens iu*(dicata).

^a defectum] deffectum | ^b defectium] deffectium | ^c officium] offitium

12.

Róma, 1523. március 11.

Pápai bulla Matthäus Lang bíboroshoz, salzburgi érsekhez

VI. Adorján pápa értesíti Matthäus Lang bíborost, salzburgi érseket, hogy a tizennyolc éves Antonio Salamanca-Hoyost Girolamo Balbi gurki püspök mellé I. Ferdinánd osztrák főherceg mint kegyúr beleegyezésével állandó koadjutorrá nevezte ki azzal, hogy a püspökség megüresedése esetén huszonhét éves koráig a püspökség adminisztrátora legyen és azt kormányozhatja, ezt követően gurki megyéspüspök lehessen. Meghagyja az érseknek, hogy Antoniót a gurki egyházmegye adminisztrálásában támogassa.

(Hártyán, kiemelt és díszes *A* kezdőbetűvel és az első sorban hosszított betűszárakkal; a szókezdő betűk díszítettek; színezetlen zsinóron függő ép ólomballával. ADG Urkunden, Nr. 694. – orig.)

Adrianus episcopus, servus servorum Dei venerabili fratri archiepiscopo Saltzeburgensi salutem et apostolicam benedictionem. Ad cumulum tue cedit salutis et fame, si personas ecclesiasticas presertim ad pontificalem dignitatem assumendis divine propinationis intuitu opportuni favoris presidio prosequaris. Hodie dilectum filium Anthonium Salamanca, clericum Tornacensis diocesis, in decimo octavo vel circa sue etatis anno constitutum coadiutorem perpetuum et irrevocabilem dilecto filio Ieronimo electo Gurcensi, quoad viveret, in regimine et administratione ecclesie Gurcensis, que de iure patronatus archiducis Austrie pro tempore existentis ex privilegio apostolico, cui non est hactenus in aliquo derogatum existit, in spiritualibus et temporalibus, quamdiu dictus Ieronimus electus regimini et administrationi ecclesie huiusmodi preesset ac ipso Ieronimo electo cedente vel decedente seu regimini et administrationi ecclesie huiusmodi alias preesse desinente seu ipsa ecclesia quovis modo vacante etiam apud Sedem Apostolicam eundem Anthonium administratorem in eisdem spiritualibus et temporalibus, donec vigesimum septimum dicte etatis annum attingeret, constitui-mus et deputavimus, et quamprimum dictum vigesimum septimum annum attigisset, de persona sua nobis et fratribus nostris ob suorum exigentiam meritorum accepta ex hodie prout ex tunc et e converso apostolica auctoritate providimus ipsumque

illi prefecimus in episcopum et pastorem ac de persona sua eidem ecclesie provisum seque illi in episcopum et pastorem prefectum fore decrevimus de fratrum eorundem consilio et dilecti filii, nobilis viri Ferdinandi archiducis Austrie et dicti Ieronimi expresso consensu, curam et administrationem eiusdem ecclesie etiam coadiutoria et administratione predictis, durantibus sibi in eisdem spiritualibus et temporalibus plenarie committendo, prout in nostris inde confectis litteris plenius continetur.¹⁴⁶ Cum igitur idem Anthonius administrator et electus in commissa sibi prefate ecclesie cura facilius proficere valeat, tuus favor ei noscatur plurimum opportunus, fraternitatem tuam rogamus, monemus et hortamur attente per apostolica scripta tibi mandantes, quatenus eundem Anthonium administratorem et electum et ecclesiam predictam sue cure, ut prefertur, commissam, suffraganeam tuam, cum illam vacare contigerit, ut prefertur, habens pro nostra et dicte Sedis reverentia propensius commendatos in ampliandis et conservandis iuribus suis sic eos tu favoris presidio prosequaris, quod ipse Anthonius administrator et electus tuo suffultus auxilio in commisso ei prefate ecclesie Gurcensis regimine se possit utilius exercere tuque divinam misericordiam ac nostram et Apostolice Sedis benedictionem et gratiam valeas exinde uberius promereri. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quingentesimo vigesimo secundo, quinto idus Martii, pontificatus nostri anno primo.

A szöveg bal oldalán a *vicecancellarius* kiadást engedélyező kézjegye: *L*(ecta), jobb oldalon a keresztneve monogramja: *I*(ulius). – A *plicán* jobbra a sriptor neve: *A*(lvarus) *de Sanctacruc*e. – A *plica* alatt balra a taxabefizetés hónapja, mellette a *scriptorok*nak járó taksa összege, alatta a *rescribendarius* és a *computator* neve: *Mar*(tius) / *XXX*. *W*(ilhelmus) *de Enckenvoirt*, *Ie*(ronimus) *Salvi*(us). – Ettől jobbra, a *plica* alatt a bulla befűggesztésétől balra a *magister plumbi* kézjegye: *A*(gapitus) *de Agazaria*. – A *plica* alatt középen a bulla befűggesztése fölött az *abbreviatorok*nak a nekik járó taksa átvételét igazoló kézjegyei egymás alatt: *T*(homas) *Regis*, *E*(duardus) *Cicada*. – A hátlapon középen regisztrálási jegy: nagy méretű *R*, a betű fejében a *magister registri cancellariae* keresztneve: *Phi*(lippus), a betűszárban a vezetékneve: *de Senis*. – A hátlapon a bulla befűggesztésénél fejjel lefelé valószínűleg egy *abbreviator de parco maiore* kézjegye a tartalom végső vizsgálatának (*secunda visio* azaz *iudicatura*) megtörténtéről: *M*.

¹⁴⁶ Lásd VI. Adorján pápa ugyanezen a napon kelt koadjutori kinevező oklevelét Antonio Salamanca-Hoyos számára (10. sz.).

13.

Róma, 1523. március II.

Pápai bulla a gurki káptalanhoz

VI. Adorján pápa értesíti a gurki székeskáptalant, hogy a tizennyolc éves Antonio Salamanca-Hoyost Girolamo Balbi gurki püspök mellé I. Ferdinánd osztrák főherceg mint kegyúr beleegyezésével állandó koadjutorrá nevezte ki azzal, hogy a püspökség megüresedése esetén huszonhét éves koráig a püspökség adminisztrátora legyen és azt kormányozhatja, ezt követően gurki megyéspüspök lehessen. Megparancsolja a káptalannak, hogy a püspökség megüresedése esetén főpásztoruknak fogadják el és neki engedelmesskedjenek.

(Hártyán, kiemelt és díszes *A* kezdőbetűvel és az első sorban hosszított betűszárakkal; egyes szókezdő betűk díszítettek; színezetlen zsinóron függő ép ólombullával. ADG Urkunden, Nr. 695. – orig.)

Adrianus episcopus, servus servorum Dei dilectis filiis capitulo ecclesie Gurcensi salutem et apostolicam benedictionem. Hodie dilectum filium Anthonium Salamanca, clericum Tornacensis diocesis, in decimo octavo vel circa sue etatis anno constitutum coadiutorem perpetuum et irrevocabilem dilecto filio Ieronimo electo Gurcensi, quoad viveret, in regimine et administratione ecclesie vestre Gurcensis, que de iure patronatus archiducis Austrie pro tempore existentis ex privilegio apostolico, cui non est hactenus in aliquo derogatum existit, in spiritualibus et temporalibus, quamdiu dictus Ieronimus electus regimini et administrationi ecclesie huiusmodi preesset ac ipso Ieronimo cedente vel decedente seu regimini et administrationi ecclesie huiusmodi alias preesse desinente seu ipsa ecclesia quovismodo vacante etiam apud Sedem Apostolicam eundem Anthonium administratorem in eisdem spiritualibus et temporalibus, donec vicesimum septimum dicte etatis annum attingeret, constituimus et deputavimus, et quamprimum dictum vigesimum septimum annum attigisset, de persona sua nobis et fratribus nostris ob suorum exigentiam meritorum accepta ex hodie prout extunc et econverso apostolica auctoritate providimus ipsumque illi prefecimus in episcopum et pastorem ac de persona sua eidem ecclesie provisum seque illi in episcopum et pastorem prefectum fore decrevimus de fratrum eorundem consilio et dilecti filii, nobilis viri Ferdinandi archiducis Austrie et dicti Ieronimi expresso consensu, curam et administrationem eiusdem ecclesie etiam coadiutoria et administratione predictis, durantibus sibi in eisdem spiritualibus et temporalibus plenarie committendo, prout in nostris inde confectis litteris plenius continetur.¹⁴⁷ Quocirca discretioni vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus cum ecclesiam predictam vacare ac dictum Anthonium illi preesse contigerit, ut prefertur, eidem Anthonio administratori et electo tanquam patri et pastori animarum vestrarum humiliter intendentes ac exhibentes sibi obedientiam et reverentiam debitas et devotas, eius salubria monita et mandata suscipiatis humiliter et efficaciter adimplere curetis, alioquin sententiam, quam idem Anthonius coadiutor rite tulerit in rebelles, ratum habebimus et faciemus auctore Domino usque

¹⁴⁷ Lásd VI. Adorján pápa ugyanezen a napon kelt koadjutori kinevező oklevelét Antonio Salamanca-Hoyos számára (10. sz.).

ad satisfactionem condignam inviolabiliter observari. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quingentesimo vigesimo secundo, quinto idus Martii, pontificatus nostri anno primo.

A szöveg bal oldalán a *vicecancellarius* kiadást engedélyező kézjegye: *L*(ecta), jobb oldalon a keresztneve monogramja: *I*(ulius). – A *plicán* jobbra a *scriptor* neve: *A*(lvarus) *de Sanctacrucē*. – A *plica* alatt balra a taxabefizetés hónapja, mellette a *scriptorok*nak járó taksa összege, alatta a *rescribendarius* és a *computator* neve: *Mar*(tius) / *XXX*. *W*(ilhelmus) *de Enckenvoirt*, *Ie*(ronimus) *Salvi*(us). – Ettől jobbra, a *plica* alatt a bulla befüggesztésétől balra a *magister plumbi* kézjegye: *A*(gapitus) *de Agazaria*. – A *plica* alatt középen a bulla befüggesztése fölött az *abbreviator*nak a neki járó taksa átvételét igazoló kézjegye: *T*(homas) *Regis*. – A hátlapon középen regrisztrálási jegy: nagyméretű *R*, a betű fejében a *magister registri cancellariae* keresztneve: *Pbi*(lippus), a betűszárban a vezetékneve: *de Senis*. – A hátlapon a bulla befüggesztésénél fejjel lefelé egy *abbreviator de parco maiore* kézjegye a tartalom végső vizsgálatának (*secunda visio* azaz *iudicatura*) megtörténtéről: *iudicata*.

14.

Róma, 1523. március 14.

Pápai bulla Antonio Salamanca-Hoyos püspökké szenteléséről

VI. Adorján a tizennyolc éves Antonio Salamanca-Hoyosnak, a gurki püspökség állandó koadjutorának, aki a püspökség megüresedése esetén huszonzét éves koráig a püspökség adminisztrátora, ezt követően püspöke lehet, engedélyezi, hogy bármely püspök révén a kánoni idők figyelmen kívül hagyásával a kisebb papi rendeket és az alszerpapi rendet felveheti, majd a szükséges életkor betöltése után magát szerpappá, illetve áldozópapá szenteltetheti, végül a püspökség megüresedését követően ugyanezen vagy másik főpap révén, további két vagy három másik püspök jelenlétében püspökké szenteltetheti magát.

(Hártyán, kiemelt és díszes *A* kezdőbetűvel és az első sorban hosszított betűszárakkal; egyes kezdőbetűk díszítettek; színezetlen zsinóron függő ép olombullával. ADG Urkunden, Nr. 696. – *orig.*)

Adrianus episcopus servus servorum Dei dilecto filio Anthonio Salamanca, clerico Tornacensis diocesis salutem et apostolicam benedictionem. Cum nos nuper te in decimo octavo vel circa tue etatis anno constitutum in coadiutorem perpetuum et irrevocabilem dilecto filio Ieronimo electo Gurcensi, quoad viveret, in regimine et administratione ecclesie Gurcensis in spiritualibus et temporalibus de fratrum nostrorum consilio et ipsius Ieronimi electi consensu, apostolica auctoritate dederimus et deputaverimus ac eodem Ieronimo electo cedente vel decedente seu regimini et administrationi dicte ecclesie alias preesse desinente seu ipsa ecclesia quovis modo vacante etiam apud Sedem Apostolicam te administratorem eiusdem ecclesie in eiusdem spiritualibus et temporalibus, donec vigesimum septimum dicte etatis annum attigisses, ex tunc, prout ex ea die et e converso eadem auctoritate constituerimus et etiam deputaverimus, et deinde eidem ecclesie de persona tua etiam ex tunc, prout ex ea die eadem auctoritate providerimus teque illi prefecerimus in episcopum et pastorem, curam et administrationem eiusdem ecclesie tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo,

prout in nostris inde confectis litteris plenarie continetur.¹⁴⁸ Nos ad ea, que ad tue commoditatis augmentum cedere valeant, favorabiliter intendentes tuis supplicationibus inclinati tibi, qui clericali caractere dumtaxat insignitus existis, ut a quocunque malueris catholico antistite gratiam et communionem Apostolice Sedis habente aliquibus dominicis diebus vel festivis etiam extra tempora a iure statuta ad quatuor minores et subdiaconatus ac etate tibi suffragante legitima^a ad diaconatus et presbyteratus ordines successive et postquam eidem ecclesie preesse incipies, ab eodem vel aliquo alio catholico antistite similem gratiam et communionem habente accitis et in hoc sibi assistentibus duobus vel tribus catholicis episcopis similem gratiam et communionem habentibus munus consecrationis suscipere valeas et eidem antistiti, ut recepto prius per eum nostro et Romane ecclesie nomine fidelitatis debite solito iuramento iuxta formam presentibus annotatam, munus predictum auctoritate nostra libere impendere tibi possit plenam et liberam concedimus earundem presentium tenore facultatem. Volumus autem et predicta auctoritate statuimus et decernimus, quod si non recepto a te per ipsum episcopum dicto iuramento idem episcopus munus ipsum tibi impendere ac tu illud suscipere presumpseritis, dictus antistes a pontificalis officii exercitio et tam ipse quam tu ab administratione tam spiritualium quam temporalium rerum ecclesiarum nostrarum suspensi sitis eo ipso. Volumus etiam, quod formam huiusmodi a te tunc prestiti iuramenti nobis de verbo ad verbum per tuas patentes litteras tuo sigillo signatas per proprium nuntium quamtotius destinare procures quodque per hoc venerabili fratri nostro, archiepiscopo Saltzeburgensi, cui prefata ecclesia metropolitice iure subesse dignoscitur, nullum imposterum preiudicium^b generetur. Forma autem iuramenti sequitur: Ego Anthonius coadiutor et electus ab hac hora in antea fidelis et obediens ero Beato Petro sancteque apostolice Romane ecclesie et domino nostro, domino Adriano pape VI siusque successoribus canonice intransibus; non ero in consilio aut consensu vel facto, ut vitam perdant aut membrum seu capiantur mala captione, aut in eos manus quomodolibet violenter ingerantur vel iniurie alique inferantur quovis quesito colore. Consilium vero, quod michi credituri sunt per se vel nuntium seu literas, ad eorum damnum me sciente nemini pandam. Papatum Romanum et regalia Sancti Petri adiutor, eis ero ad retinendum et defendendum contra omnem hominem. Legatum Apostolice Sedis in eundo et redeundo honorifice tractabo et in suis necessitatibus adiuvabo, iura, honores, privilegia et auctoritatem Romane ecclesie, domini nostri pape et successorum predictorum conservare, defendere,^c augere et promovere curabo, non ero in consilio, facto seu tractatu, in quibus contra ipsum dominum nostrum vel eandem Romanam ecclesiam aliqua sinistra vel preiudicialia^d personarum iuris, honoris, status et potestatis eorum machinentur, et si talia a quibuscunque tractatu novero procurari impediam, hoc pro posse et quamtotius commode potero, significabo eidem domino nostro vel alteri, per quem ad sui notitiam pervenire possit. Regulas sanctorum patrum, decreta, ordinationes, sententias, dispositiones, reservationes, provisiones et mandata apostolica totis viribus observabo et faciam ab aliis observari. Ereticos,

¹⁴⁸ Lásd VI. Adorján pápa ugyanezen a napon kelt koadjutori kinevező oklevelét Antonio Salamanca-Hoyos számára (10. sz.).

scismaticos et rebelles domino nostro vel successoribus predictis pro posse persequar et impugnabo, vocatus ad sinodum veniam, nisi perperditus fuero canonica prepeditione. Apostolorum limina Romane Curie existente citra singulis annis, ultra vero montes singulis bienniis visitabo aut per me aut per nuntium meum, nisi ab apostolica absolvar licentia. Possessiones vero ad mensam meam pertinentes non vendam neque donabo nec impignorabo neque de novo infeudabo etiam cum consensu capitulo ecclesie mee, inconsulto Romano pontifice. Sic me Deus adiuvet et hec sancta Dei evangelia. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quingentesimo vigesimo secundo, pridie idus Martii, pontificatus nostri anno primo.

A szöveg bal oldalán a vicecancellarius kiadást engedélyező kézjegye: *L(ecta)*, jobb oldalon a keresztneve monogramja: *I(ulius)*. – A *plicán* jobbra a *scriptor* neve és a *taxa* lerovását jelző vonások: *A(lvarus) de Sanctacrucis* 77 – A *plicán* közepén, a bulla befüggesztése fölött a *collector taxae plumbi* kézjegye: *V. Barill(ati)*. – Az előoldalon, a szöveg felett jobbra az átírás láttamozása, korrektúrajegy, név nélkül: *Concordat etc.* – A *plica* alatt balra a taxabefizetés hónapja, mellette a *scriptorok*nak járó taksa összege, alatta a *rescribendarius* és a *computator* neve: *Mar(tius) / XXX. W(ilhelmus) de Enckenwoirt, Ie(ronimus) Salvi(us)*. – Ez alatt, szintén a *plica* alatt balra, a *solicitorok*nak a díjuk átvételét nyugtázó kézjegyei egymás alatt: *Io(hannes) Alfonsi, A(ndreas) Cave*. – Ettől jobbra, a *plica* alatt a bulla befüggesztésétől balra a *magister plumbi* kézjegye: *A(gapitus) de Agazaria*. – A *plica* alatt, a hajtásban a jobb szélén, egymás alatt a *praesidens amonae et mercium*, valamint a *substitutus clericorum camerae* rájegyzései a számukra járó annáta átvételéről: *Hieronimus de Medullinis, sol(v)it in alia. / Franciscus Tancredi pro cler(orum) coll(egio), in alia*. – A *plica* alatt, a jobb sarokban egy *scriptor archivi Romane Curiae* kézjegye a számára lerótt annatáról: *pro Io(hanne) de Herrera*. – A hátlapon közepén regrisztrálási jegy: nagyméretű *R*, a betű fejében a *magister registri cancellariae* keresztneve: *Pbi(lippus)*, a betűszárban a vezetékneve: *de Senis*. – A hátlapon a bulla befüggesztésénél fejjel lefelé egy *abbreviator de parco maiore* kézjegye a tartalom végső vizsgálatának (*secunda visio azaz iudicatura*) megtörténtéről: *Io(hannes) Danielis*. – Ettől balra ugyanerről halványan és kopottan: *concordetur et ... dicitur*.

^a legitima] legitima | ^b preiudicium] preiudicium | ^c defendere] deffendere | ^d preiudicialia] preiudicialia

15.

Róma, 1523. március 24.

Pápai konzisztórium-i ülés

VI. Adorján pápa előterjesztésére, hogy a korábban gurki püspökké kinevezett Girolamo Balbi, aki 1523. szeptember 29-ig kapott haladékot az annáta megfizetésére, azonnal megfizetné a pápának és a Bíborosi Kollégiumnak járó összegek felét, ha a másik felét elengedné neki, a bíborosok egy része ellenkezett, ezért a pápa a haladékkérelmet elutasította.

(AAV Archivio Concist., Acta Vicecanc., vol. 2, fol. 229v – orig.; kora újkori kivonatos másolatai: cop. a) Uo., Acta Misc., vol. 31, fol. 143v és cop. b) Uo., vol. 17, fol. 120v.¹⁴⁹)

Rome, die lune XXIV Martii MDXXIII fuit consistorium et expedita fuerunt infrascripta

¹⁴⁹ Mikrofilmmásolata: MNL-OL Filmtár, X 9048 és 9049, 31 110/1. és 2. tekercestételen (a két másolati kötet, illetve az eredeti kötet bejegyzése is).

[...] ¹⁵⁰ Sanctissimus dominus noster fecit verbum, quod alias in promotione facta de persona Hieronimi electi Gurcensis, quod daretur sibi dilatio ad solvendum iura pape et collegii usque ad festum Sancti Michaelis de mense Septembris, quod ipse libenter nunc solveret medietatem, si sibi fieret gratia de reliqua parte. Aliqui erant contenti, alii vero titubabant. Papa respondit, quod daret refutatorios. ¹⁵¹

16.

Róma, 1523. március 25.

A pápai szertartásmester naplóbejegyzése Girolamo Balbi püspökké szenteléséről
Bejegyzés Biagio Martinelli da Cesena szertartásmesteri naplójában.

(Ed. Balbi: *Opera*, II. 574. [„*Ex diariis Martinelli in Archiv. Vat.*”, Giuseppe Garampi bíboros közléséből]. *Diarium caeremonialium Blasii baronii de Martinellis de Cesena imperii comitis et caerimonialium apostolicarum magistrí*, BAV Vat. Lat., vol. 12 276, fol. 29v. – cop.) ¹⁵²

Die mercurii XXV Martii fuit consecratus reverendissimus dominus episcopus Gurcensis, orator archiducis Austriae per reverendissimum dominum Laurentium, cardinalem Sanctorum quator ¹⁵³ adhibitis reverendissimis dominis Ioanne Casertano ¹⁵⁴ et Antonio Pistoricensi episcopis, ¹⁵⁵ praesentibus domino Marcello Clodio et domino Mario de Putis etc.

17.

Róma, 1523. április 12.

Girolamo Balbi gurki püspök, követ levele I. Ferdinánd főherceghez

A Kúriában a főherceg ügyeinek állásáról visszatérő követtárs, Pedro de Córdoba fog beszámolni, akinek a tevékenységét csak dicsérni tudja. Ő maga előreláthatólag még nyolc napig itt marad, hogy a legátus kiküldetésével kapcsolatban és a pénzsegély kérdésében döntést tudjon kicsikarni.

(Papíron, papírfelzetes vörös gyűrűspeccsével, saját kezű aláírással. A címzés a bifolium külső oldalán található. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Dipl. Korresp., Kart. 1A, fol. 12–14 [a fol. 12 a *pallium*] – orig.)

Serenissimo principi, domino, domino Ferdinando Hispaniarum infanti et archiduci Austrię, duci Burgundię etc, imperiali locumtenenti generali etc., domino meo gratiosissimo clementissimoque

¹⁵⁰ A bejegyzés az ülés utolsó napirendi pontjaként szerepel. Mellette a bal margón: *De annata ecclesie Gurcensis*.

¹⁵¹ Az újkori másolati kötetek egyaránt némileg tömörített szöveget hoznak: *‘Sanctissimus dominus noster fecit verbum de annata solvenda ab electo Gurcensi, qui libenter nunc solveret medietatem, si sibi fieret gratiam de reliqua parte. Aliqui erant contenti, alii vero titubabant. Papa respondit, quod daret refutatorios’*.

¹⁵² A kézirat példány ismeretét NEMES GÁBORNAK köszönöm.

¹⁵³ Lorenzo Pucci bíboros. HC III, 13–14 és 62; VANNA ARRIGHI, *Pucci, Lorenzo*, DBI, vol. 85, Roma 2016, online: [https://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-pucci_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-pucci_(Dizionario-Biografico)/), letöltés 2022. 08. 06.

¹⁵⁴ Giovanni Battista Bonciani casertai püspök, pápai *referendarius domesticus*. HC III, 155.

¹⁵⁵ Antonio Pucci pistoiai püspök, Lorenzo Pucci unokaöccse. HC III, 21 és 275.

Serenissime princeps, domine mihi gratiosissime clementissimeque! Nullis nec litteris nec scriptis assequi possem, ut ea explicarem, quę illustrissimus dominus Petrus, collega meus coram serenitati vestrę est relaturus, ex quo planissime accipiet, quo in loco hic, in Curia Romana sint res serenitatis vestrę et quid apud hunc pontificem in rebus fidei nostrę demandatis sit absolutum vel reiectum vel dilatatum. Illud unum habeat serenitas vestra exploratum, nos ambos omnem curam, omnem studium et vigiliis in eo assumpsisse, ut quam maximus honor et gloria ex hac nostra legatione serenitati vestrę accederet. Videmurque iudicio^a omnium id assequuti, ut eius splendor et dignitas quantulacunque opera nostra hic Romę et in tota Italia fieret promulgatior atque illustrior. De domino Petro id verissime affirmare possum eum etiam supra ętatem et opinionem singulari industria et dexteritate munus optimi et prudentis oratoris obiisse cum summa omnium laude ac commendatione. Cur^b autem non simul, sed seiunctim revertamur, duę sunt causę: altera, ut quam citissime serenitas vestra de his certior fiat, quę nec litteris nec nunciis committi possunt, ideo, qui est iunior et ad labores magis idoneus, per postam iter expeditius suscepit; altera, ut unus nostrum hic Romę de legato et subsidio pecuniario mittendo urgeret. Omnium enim fere cardinalium et aliorum hęc est sententia, si ante rem confectam ambo recessissemus, nihil penitus super eo amplius consultum iri. Idcirco alter nostrum hic mansit, ego scilicet, qui licet nullam penitus spem vel valde exiguam habeam, nihilominus non cessabo etiam importunissime pontificem non tam admonere quam urgere et stimulare, ut religionis Christianę et Sedis Apostolicę ac promissorum suorum rationem habeat. Et vel aliquid exprometur vel omnibus testatum erit, per nos non stetisse, quo minus summus pontifex reipublice Christianę ad extremum exitium redactę his miseris temporibus opem feret. Quid autem efficere poterimus, serenitas vestra ex me cognoscet, qui octava die post egressum domini Petri hinc me movebo et, quoad potero, celerius ad serenitatem vestram revertar. Cui me et obsequia mea humillime commendo. Romę, die XII mensis Aprilis, anno MDXXIII.

Eiusdem serenitatis vestrę
humilis servitor

Hieronymus Balbus
episcopus Gurgensis

^a iudicio] iuditio | ^b Cur] Cum, *majd a szó egyidejűleg járótva*

18.

Róma, 1523. április 12.

Girolamo Balbi gurki püspök, követ levele Gabriel Salamanca kincstartóhoz

Követtársa, Petrus de Córdoba most hazatér, hogy beszámoljon, ő maga még előreláthatólag néhány napig Rómában marad, hogy a Kúriában a legátus ki-
küldetésével kapcsolatban és a pénzsegély kérdésében döntést tudjon kicsikarni. Az instrukciójukban meghatározott többi ügyet mind teljesítették, Pedro viszi magával a kibocsátott okiratokat, a többi ő maga fogja elhozni. Salamanca és apósa kéréseit is teljességgel sikerült elintézni. A császár itáliai helyzete ingatag: a svájciak a franciák jelzésére készek a Milánói Hercegségbe törni, és ha az angolok a francia haderőt le nem kötik, a milánói citadella is el fog esni. A helyzetet a főhercegnek a velenceiekkel kötendő békéje stabilizálhatná, de az egyházfő attól tart, nehogy a velenceiek a franciákkal szövetkezzenek, és egyre jobban látja a franciák csalárd viselkedését. Elfogták Soderini bíborosnak a francia királyhoz írt leveleit, amelyből egy Nápoly (Szicília) és Milánó elleni francia invázió terve derült ki; mindezt a császári követ, Sessa hercege leplezte le. A főherceghez írt levelében azt írta, hogy a legátus és a segély ügyében nem túl biztatóak a kilátások, de közben előrelépés látszik, remélhetőleg négy napon belül döntés születik.

(Papíron, papírfelzetes vörös gyűrűspecséttel, saját kezű aláírással. A címzés a bifolium külső oldalán található. A hátoldalon a címzés alatt korabeli kézírással: *‘Episcopi Gurcensis, Romanum Curiam avaram et venalem curiam vocat. 1523. 12. Apr.’* ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Dipl. Korresp., Kart. 1A, fol. 18–19. – orig.)

Magnifico domino, domino Gabrieli Salamanca, serenissimi principis Hispaniarum, archiducis Austrię etc. thesaurario ac summo cancellario etc., domino et fratri colendissimo

Magnifice domine, domine et frater honorande! Visum est pro negotiis principis commodius, ut illustrissimus dominus Petrus per postam celeriter me precederet. Ego vero aliquot paucos dies adhuc Romę commorarer, si forte possem ab ista avara et venali Curia exculpere subsidium pecuniarium diu et sepe nobis promissum unacum missione legati. Et quamvis omnes, qui melius mores pontificis callent, videantur desperare, ego tamen nondum omni spe sum vacuus, sed nec ultra octo dies sum hic permansurus, intra quod tempus vel res ex sententia conficietur vel nec cogitandum amplius erit. Reliqua vero in instructione nostra explicata ad unguem absolvimus, secum aliqua dylpomata fert dominus Petrus, vir singulari fide et integritate et magnificentie vestre deditissimus, alia mecum apportabo. Privata vero, que ad magnificentiam vestram spectant et patruum suum, ea quoque omnia sunt absoluta nihilque cuiquam alteri agendum commisimus, quandoquidem per nos ipsos omnibus extremam manum imposuimus. De his secretioribus, que prius dominus datarius,¹⁵⁶ homo summe apud pontificem auctoritatis mecum communicavit, postmodum etiam pontifex, spero me reportaturum aliquam bonam resolutionem. Res caesaris in Italia undique incipiunt

¹⁵⁶ Wilhelm de Enckenvoirt.

fluctuare, pleręque enim civitates ad Gallum se convertunt et Helvetii dicuntur ita parati, ut ad minimum nutum Gallorum sint in Ducatum Mediolanensem irrupturi adeo, ut nisi a rege Anglię vires Gallicę avertantur, video hac estate maximum periculum imminere,¹⁵⁷ tamen arx Mediolani propediem per deditionem est in potestatem ducis Francisci ventura, licet hec res apud me non sit maximi momenti. Pax Veneta cum caesare et principe nostro futura erat non modo utilis, sed rebus Italicis salutifera, quę unica poterat opes caesaris in Italia firmare, quę res quo in loco sit, penitus ignoro. Pontifex nulla ex re plus angitur quam ex ista inturbatione et timet ne si Veneti Gallis adhererint, omnia sint futura tam caesari quam infanti difficiliora. In quo toto negotio magnificentia vestra pro sua innata prudentia, quid optimum et tutissimum sit factu et quid ratio temporis presentis exoptulat, aperte cognoscit et procul dubio est exequutura. Unum me recreat, quod iam pontifex fraudes et dolos Gallorum incipit clarius intueri et perinde iam a sua neutralitate deflectere. Sunt etiam interceptę litterę, quas cardinalis Volterranus¹⁵⁷ scripserat regi Gallię,¹⁵⁸ in quibus feda et periculosa coniuratio est patefacta: vocabatur enim Gallus ad occupandam Siciliam et Ducatum Mediolanensem et utroque in loco erant insidię collocatę, quibus apertis nullus iam locus est relictus apud pontificem Gallos tuendi; hanc tamen rem clarius dominus Petrus, ut puto, explicabit. Nam industria domini ducis Sesse, eius fratris hec coniuratio in lucem prodiit.¹⁵⁹

Scripseram principi et etiam in prima parte harum litterarum me de legato et subsidio pecuniario exiguam spem habere, postmodum autem et urgendo et liberius accusando tam pontificem quam unumquemque cardinalium aliquid est factum, adeo rursus in bonam spem utriusque efficiendi erigar, quicquid erit, intra quatrimum erit. Legatus et pecunię, si res ex sententia succedet, brevi me subsequentur, qui quamprimum ad principem et magnificentiam vestram sum properaturus. Cui me ut domino et fratri colendissimo etiam atque etiam commendo. Romę, die XII Aprilis, anno MDXXIII.

Eiusdem magnificentie vestrę

bonus servitor
episcopus Gurcensis

^a imminere] iminere

¹⁵⁷ Francesco Soderini (1453–1524) bíboros, volterrai püspök. HC III, 8; FRANCESCO SALVESTRINI, *Soderini, Francesco*, DBI, vol. 93, Roma 2018, online: [https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-soderini_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-soderini_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 08. 06.

¹⁵⁸ I. Ferenc francia király (1515–1547).

¹⁵⁹ Don Luis Fernández de Córdoba, Sessa hercege, 1522-től 1526-ban bekövetkezett haláláig V. Károly császár követe Rómában. RILL, *Fürst und Hof*, I, 125; MIGUEL ÁNGEL OCHOA BRUN, *Historia de la diplomacia española V. La diplomacia de Carlos V* (Biblioteca diplomática española. Sección estudios 6), Madrid 2003, 107–108.

19.

Straßburg püspöki vára, 1523. december 4.

Girolamo Balbi gurki püspök körlevele

Girolamo Balbi gurki püspök parancslevele a gurki káptalanhoz és egyházmegegyéje papságához, hogy 1523. december 17-én jelenjenek meg Gurkban, ahol nyilvánosan be fogja mutatni a pápától kapott bulláit.

(Fogalmazvány vagy egykorú másodlat, papíron, pecsételés nélkül, titkári záradékkal. ADG DKA, Konsistorialakten, Kart. 21, s.f. – *conc./cop.*)¹⁶⁰

Wir Jheronimus von Gots gnaden bischove zu Gurg, brobst zu Pressburg, furstlicher durchleutikayt, unsers gnädigsten herren^a ratte etc. entpieten den erbirdigen, ersamen, geystlichen, unseren besonder^b lieben und getruen N., thumbrobst,^c dechant und capitel, auch allen pfarreren, vicarien und gemainen briesteren und anderen unseren und desselben unsers stiftts Gurck unterthanen, in was wurden, stats oder wesens und die in demselben unsers stieffts district und gepiet gesessen oder wonent seynd, und mit disem unseren brieff ersuecht werden, unseren gunstlichen grueß und genaigten^d willen zuvor, und verkunden euch, das wir in disen tagen hieher in unser stiefft Gurck kummen und willens sein auf den pfncztag nach Sandt Lücien tag, den sibenzehenten tag ditz monat Decembris schirist kummdt die possession in unser Karnten doselbs, zu Gurck zu nemen, und alda unser bullen und gerechtikaiten, so wir darinnen von bapstlicher heylikayt und anders haben, publiciren, euch auch ander notturff anzaigen und verkunden zu lassen, wie ir alsdann vernemen^e werdet, und begeren demnach an euch all und jeden in sunderhayt mit vleyß^f und ernst bevölchent, daz ir euch auf abgestimbten tag darnach richtet und zu solcher unser eynnemüing der^g possession kemmet, also daz ir am morgens zu fruierer tag zeyt und nemlich vor dem gotzdienst und singen gbislich alda sey, sollich unser bullen und gerechtikayten mitsambdt anderen, so wir euch also vor demselben gotzdienst publiciren, anzaigen und verkunden lassen, werden zu vernemen,^h und kaynswegs außbeleibet noch damit verziehet oder hierinnen ungehorsam erscheinet. Daran bebeyß ir unns guet wolgefallen und unsere ernstlich maynung. Datum in unserem schloss Straßburg,¹⁶¹ am freytag vor Sandt Niclas tag, den vierten tag des monats Decembris nach Christi, unsers lieben herrn gepurdtⁱ tausendt funfhundert unnd im dreyundzbahtzigisten.

Hieronimus episcopus Gurcensis
manu propria¹⁶²

¹⁶⁰ Külön borítékban. Régi jelzete: „Kapitelarchiv, Spiritualarchive, Lade 60”.

¹⁶¹ Straßburg, másként Hohenstraßburg, a gurki püspök rezidenciájául szolgáló vár Karintiában, a hasonnevű kisvárostól északra, Gurk városától északkeletre.

¹⁶² Az aláírás, Balbi más saját kezű aláírásaival összevetve, valóban saját kezűnek tűnik.

Nos prenomnatus episcopus Gurcensis etc. vobis omnibus et singulis prepositis, decanis, plebanis, presbyteris curatis etc., ut premittitur, committimus et sub pena obedientie mandamus, quatenus presens nostri datum in ambone vestrarum ecclesiarum festivis diebus populo vobis subiecto denunciatis et publicari etc., in hoc facitis nostram voluntatem. Datum, ut supra in litteris.

Unusquisque plebanorum et vicariorum dabit; narratio etc. 4 d(ierum) et se facturum; iusiurabat in deputato reverendissimi.

Stephanus Gschur
secretarius¹⁶³

^a herren] a szó a sor fölött beszúrva | ^b besonder] besonders, egyidejűleg javítva. | ^c thumbrost] thumprobst, egyidejűleg javítva. | ^d genaigten] előtte törölve: genach. | ^e vernemen] vernemem | ^f vleyß] fleyß, egyidejűleg javítva. | ^g der] das, egyidejűleg javítva. | ^h vernemen] vernemem | ⁱ gepurd] ez után tévesen: 15

20.

Salzburg, 1524. március 1.

Girolamo Balbi gurki püspök hűbéresküje

Girolamo Balbi gurki püspök hűbéri esküt tesz Matthäus Lang salzburgi érseknek, akitől a regáliákat átveszi, hogy személyében, javaival és minden vagyonával őt és utódait fogja szolgálni.

(Hártyán, hártyacsíkon függő vörös függőpecséttel, a *plica* alatt jobbra Balbi autográf aláírásával. A hát-lapon korabeli kézzel: 'Bischof Hieronimus von Gurkh versdreibung ertzbischof Mattheusen gegeben 1524'. Későbbi írással: 'N. 5r.' Későbbi ceruzás írással: 'E 14.' ÖStA HHStA Allg. Urkunden., 1524-II-29 – orig.)

Wir, Hieronymus von Gottes gnaden bischove zu Gurckh bekhennen offentlich mit dem brief, als der hochwirdigist furst und herr, herr Matheus der heiligen römischen kirchen cardinal, erzbischove zu Salzburg, legat des Stuels zu Rom etc., unnsere gnedigister herr unns mit seinen väterlichen gnaden bedacht und unnsere gotshaws Gurckh mit unnsere person furgesehen hat, also haben wir geredt und zugesagt, gereden und zugesagen auch hiemit in craft dits briefs, daz wir zu erkanntnuss sölher gnaden und furdrungen und nachdem, alsdann dasselb unnsere gotshawss Gurckh den stift Salzburg von erster stiftt zuegehört und gewondt und auch von alter herkömen und also pfleglich ist, demselben unnsere gnedigisten herren, seiner gnaden nachkömen und stiftt mit leib und guet und allem unnsere vermügen, dieweil wir leben, treulich diennen, bey ime bleiben und ine helffen sölle und wellen widermeniglich on all auszugg und widersprechen, ime sölle auch alle unnsere benanntten gotshawss Gurckh slösser zu allen iren notdurften offen sein, als offt sy des begeren. Wann wir auch obbelte slösser unnsere pflegeren und burggraven empfelhen, so sölle und wellen wir in irer huldigung nämlich begreifen und von inen aufnehmen, daz sy nach unnsere abgann, oder ob wir verrer zu ainem andern bistumb ge-

¹⁶³ Stephan Gschur püspöki titkár, előzőleg Matthäus Lang, majd 1524-től kimutathatóan Balbi püspöki vikáriusa, lásd OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk*, 284 és 291; TROPPEL, *Vom Missionsgebiet*, 121.

fordert wurden, unnserrn obgenannttem gnedigisten hern von Saltzburg und seinen nachkömen und dem, mit des person derselb unnserr gnedigister herr von Saltzburg oder sein nachkömen alsdenn unnserrn egenanntten gotshawss Gurgkh fursehen wurde, mit denselben slössern gehorsam und gwärttig sein. Wir, obgenanntter von Gurgkh sollen noch wellen unns auch zu kainem anndern fursten und hern noch yemants annderm verbinden, noch mit dinsten oder in ainicherlay weyss verpflichten on des egenanntten unnsers gnedigisten herrn von Saltzburg und seinen nachkommen wissen, günst und willen. Wir verjehen auch und bekennen, daz wir alle unnsers obgenanntten gotshaws Gurgkh weltlichait, die man nennet regalia, von dem benanntten unnserrn gnedigisten ^ahern^a von Saltzburg und seinem stiftt geraicht und empfangen haben, und ob unnserr vorvorderen bischoven zu Gurgkh sälinger gedächtnuss ainer oder meer solch regalia und weltlichait annderer ennden, dann von ainem ertzbischoven zu Saltzburg, der ye zu zeitten gewesen ist, vormals geraicht und empfangen hietten, oder ob dieselben unnserr vorvorderen icht statut, gesatz oder ordnung gemacht oder geworben hietten, allain oder mit unnserrn capitel zu Gurckh, die wider obgenanntten unnserrn gnedigisten herrn von Saltzburg oder seinen stiftt weren, wenig oder vil, derselben statut, gesatz und ordnungen sollen und wellen wir unns nit hallten, sonnder die, als vil an unns ist, abnehmen und unnserrn fleiss thuen an aller stat, do sich das geburet, das die gänztlich abgenommen werden. Wir sollen und wellen unns auch mit unnserrn obgenannttem capitel umb kainerlay mercklich geltschulden nicht verschreiben, nür allain wir thuen das in unnsers gotshaws trefflichen notdurfftten und mit rat, wissen und willen obgenants unnsers gnedigisten hern von Saltzburg und seiner gnaden nachkömen. Wir sollen und wellen auch auf kainerlay ersuechen noch anhallten, noch auch aus aigner bewegnuss nyemants zu coadiutoren obgenants unnsers gotshawss verrer an noch aufnehmen, noch auch dasselb unnserr gotshawss resignieren oder verwandden on sonnder wissen, günst, willen und erlawbnüss obgemelts unnsers gnedigisten hern von Saltzburg und seiner gnaden nachkömen, alles treulich on geverde. Und des zu urkhund geben wir den brief mit unnserrn anhangendem innsigel besigt. Geben zu Saltzburg, an eritag nach dem sonntag Oculi in der vassten, nach Christi, unnsers lieben herrn geburde fünfzehnhundert und im vierundzwainzigisten jare.

Hieronymus episcopus Gurgensis
manu^b propria

^{a-a} hern] a szó a sor fölött beszúrva. | ^b manu] ep(iscopus), egyidejűleg javítva.

LAKATOS BÁLINT¹⁶⁴

¹⁶⁴ A kézirat lezárása után sikerült kézbe vennem az alábbi munkát, amelyben az általam közölt források közül a három Balbi-követjelentés (8., 17–18. sz.) is ki van adva: HIERONYMUS BALBUS, *Opera omnia quae supersunt*, IV. *Opera*, ed. ANTON F. W. SOMMER (Editiones Neolatinae V/4.), Wien 1996, 201–203, 205–207, 207–208. A mű gépiratos volta és nehéz hozzáférhetősége a közlést ehelyütt mégis szükségessé teszi.

TÖBBSZÓLAMÚ HÍREK?

Pápai nunciusok jelentései Magyarországról a 16. század közepén*

Az 1550-es évek első fele a Magyar Királyság egyik legmozgalmasabb időszaka volt. Az országegyesítési kísérlet, valamint annak kudarca, Jagelló Izabella és János Zsigmond távozása, Castaldo erdélyi bevonulása, Fráter György meggyilkolása, Temesvár, Szolnok, Drégely, Veszprém és Eger ostroma fémjelzi eme esztendőök bonyolult belpolitikai, hadi és diplomáciai fejleményeit. Az eseményeket elsősorban belpolitikai és hadügyi szempontból vizsgálta eddig a magyar történetírás, s pár kivételtől eltekintve¹ a nemzetközi kontextusba ágyazás elmaradt. A korabeli Magyar Királyság területén zajló események megértéséhez mindazonáltal szükséges azt is látnunk, hogyan viszonyultak a keresztény Európa egyéb államai és döntéshozói Magyarországhoz, s egyáltalán mit tudtak a Királyság ügyeiről. Ezt vizsgálva pedig nem csak Isztambul és Bécs álláspontját szükséges ismerni, hanem azt is érdemes megnézni, hogy Európa további államai mit és hogyan láttak az 1550-es évek első felében a Magyar Királyságból.

Jelen tanulmányban éppen ezért azt vázolom fel, hogy a római Szentszék milyen hírek alapján tájékozódott a Magyar Királyságot illetően. Ehhez a Róma és Magyarország közti információ-áramlás legfontosabb szegmenseinek, a nunciusoknak a jelentéseit használok fel. Ezen belül is Girolamo Martinengo bécsi, valamint a magyar történettudomány által szinte ismeretlen velencei nuncius, Ludovico Beccadelli jelentéseit mutatom be. Választásom azért esett rájuk, mert a vizsgált korszakban a Habsburg Ferdinánd király mellé rendelt bécsi, valamint a Signoriához küldött velencei nunciusok jelentései tartalmazznak nagy mennyiségű, releváns magyar vonatkozású hírt, valamint a két nuncius egyazon időszakban, 1550 és 1554 között viselte a hivatalát. Kettejük jelentései közül a velencei nunciusé kap nagyobb teret, ugyanis hiába adta ki őket FRANCO GAETA 1967-ben, Beccadelli jelentéseinek magyar vonatkozású hírei még Martinengóéhoz képest is ismeretlennek számítanak a magyar történetírásban.

---

*Készült az ELKH TKI 30 207. sz. kutatócsoporti támogatás keretében.

¹ Például: KÖRPÁS ZOLTÁN, *V. Károly és Magyarország*, Budapest 2008; KÖRPÁS ZOLTÁN–B. SZABÓ JÁNOS, „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen.” *Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg baderök és stratégiák Európában*, *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában. 1552–1568* (szerk. Bujdosóné Pap Györgyi–Fejér Ingrid–H. Szilasi Ágota), Eger 2017, 89–116; GUITMAN BARNABÁS–KÖRPÁS ZOLTÁN–TÓTH FERENC–B. SZABÓ JÁNOS, *A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556*, *Világtörténet* 9 (2019) 253–293.

I. A KÉT NUNCIUS

Az 1501-ben, Bolognában született Ludovico Beccadelli kora jellegzetes humanista egyénisége volt. Jogi tanulmányait 1526-ban félbehagyva Padovába költözött, s a humán tudományoknak szentelte magát. 1535-től kora híres diplomatája, Gasparo Contarini bíboros titkára lett, valamint többször tartózkodott Reginald Pole bíboros kíséretében is diplomáciai útjai során. Patrónusa halála után Marcello Cervini Reggio Emilia egyházmegyében generális vikáriusává nevezte ki. Komoly pasztorális és teológiai érdeklődése miatt nem meglepő, hogy 1545-től a Trienti Zsinat titkára lett. Csak 1549-ben kapott püspöki széket, mikor is elnyerte a Nápolyi Királyság kis egyházmegyéje, Ravello püspökségét. Beccadelli szeretett volna egyházmegyéjébe látogatni, azonban szándéka meghiúsult, miután III. Pál, majd III. Gyula pápa a velencei nunciatúra élére nevezte ki. Az újdonsült nuncius jelleméről sokat elárul, hogy mivel nem tudott az egyházmegyéjében tartózkodni, lemondását tervezte, amelyet a pápa meggátolt, sőt a Val Lavino-i apátság *commendátorságát* is rábízta. 1550. március 17-én érkezett új állomáshelyére, ahol egészen 1554 közepéig maradt. Beccadelli buzgón látta el nunciusi feladatait, s mind a pápa, mind Velence elégedett volt vele, ezért két év után – bár a nuncius vissza szeretett volna térni az egyházmegyéjébe – Róma a *Signorina* egyetértésével a maradása mellett döntött. Négy éves velencei szolgálata során nemcsak a napi hivatali ügyek kötötték le, hanem humanista érdeklődéséből és magas műveltségéből adódóan továbbra is foglalkozott régi szövegek fordításával. Ennek ellenére Martinengóhoz hasonlóan újra a visszahívását kérte. Végül 1554. június 16-án kinevezték őt a római egyházmegye *vicarius in spiritualibus*ává, így 1554. szeptember elején tért vissza Rómába.²

Girolamo Martinengo patricius családba született 1504. szeptember 19-én, Bresciában. Az ifjú első jelentősebb tisztségét 13 évesen kapta, ugyanis 1517. december 21-én X. Leó pápa neki adta az orianói Santa Maria plébániatemplom javadalmát. Egyházi pályára készülve teológiai és jogi tanulmányait a padovai egyetemen folytatta, amelyet 1527-ben fejezett be. 1529-ben megkapta a lenói bencés monostor *commendátorságát*. Tevékenysége nem merült ki a jövedelmek beszédésében, hanem lelkesen és sikeresen vetette bele magát az apátság felvirágoztatásába. Tehetsége és kapcsolatai révén 1540-ben a római Kúria tagja, majd 1541-ben III. Pál pápa titkos kamarása lett, s ekkor szentelték pappá.³

² Életéről további szakirodalommal: GIUSEPPE ALBERIGO, *Beccadelli, Ludovico*, DBI vol. 7, Roma 1970, 407–413. – Nunciatúrájáról: *Nunziature di Venezia V–VI (21 marzo 1550 – 26 dicembre 1551)*, a cura di FRANCO GAETA, Roma 1967.

³ Életéről: *Enciclopedia Bresciana VIII*, ed. ANTONIO FAPPANI, Brescia 1991, 314; HENRYK DAMIAN WOJTYSKA, *Girolamo Martinengo, un bresciano nunzio apostolico in Polonia (1548)*, Cristianità ed Europa. Miscellanea di studi in onore di Luigi Prosdocimi (ed. Cesare Alzati), Roma–Freiburg–Wien 1994, 721–728; DONATO SQUICCIARINI, *Nunzi apostolici a Vienna*, Città del Vaticano 1998, 59–60; legújabbban: KANÁSZ VIKTOR, *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)* [doktori (Ph.D.) értekezés], Győr–Pécs 2022, 39–44. 173–176.

Hosszú hivatalnoki évek után 1548-ban Martinengót nunciusként Lengyelországba küldték, azonban megbízatását nem kísérte siker. A Szentszék mégsem hibáztatta, sőt III. Pál életének utolsó hónapjaiban kinevezte I. Ferdinánd mellé nunciussá és ebben III. Gyula is megerősítette. Ferdinánd udvarával, amely a birodalmi gyűlés miatt már egy hónapja Augsburgban tartózkodott, augusztus 14-én találkozott, ekkor történt meg a bemutatása, és kezdődött meg 1554-ig tartó nunciatúrájának időszaka.⁴

A Velencébe és Ferdinánd mellé rendelt nunciások egyik legfontosabb feladata Róma szakszerű és állandó, általában heti rendszerességű tájékoztatása volt, s ezáltal a Római Kúria információ-szerzési rendszerének szerves részét alkották. III. Gyula pápa pontifikátusa elején még azt az utasítást adta a nunciainak, hogy egyik kipróbált diplomatájának, az első (állam)titkárnak, Girolamo Dandinónak (Dandini) küldjék a jelentéseit.⁵ A helyzet azonban hamar visszarendeződött az elődje, III. Pál pápa alatti eljárásrend szerint: 1551 novemberében a pápa elrendelte, hogy a nunciások leveleiket ne Dandinónak vagy magának a pápának címezzék, hanem a frissen kreált bíboros neposának, Innocenzo Del Monténak, innentől kezdve neki küldte a jelentéseket Martinengo és Beccadelli is.⁶

Végül érdemes pár szót ejteni a két nunciás információs csatornáiról is. Martinengo kétségtelenül sokkal jobb helyzetben volt. A földrajzi közelség, a bécsi udvar jól informáltsága, a beágyazottság, valamint a magyar előkelőkkel tartott kapcsolata lehetővé tette számára, hogy első kézből szerezzen megbízható híreket a Magyar Királyságról. Ez a jelentései minőségén is látszik.⁷ Vele szemben a velencei nunciás – már csak a távolság nagyságából kifolyóan is – az esetek többségében nem támaszkodhatott közvetlen, első kézből származó információkra. Mivel híreinek forrását bizonyos esetekben közölte, azt láthatjuk, hogy a Magyar Királysággal kapcsolatban általában a neki küldött és a rajta keresztülmenő levelezésekből tájékozódott. Mivel a korabeli szentszéki diplomáciai levelezés Velencén keresztül zajlott, maga Martinengo is a városon keresztül továbbította a jelentéseit, Beccadelli ezúton sok mindenről értesülhetett.⁸

⁴ Nunciatúrájáról: *Nuntiatur des Girolamo Martinengo (1550–1554)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken [NB] I/16), bearb. von HELMUT GOETZ, Tübingen 1965; KANÁSZ, *Magyarország és a Szentszék*, 45–172.

⁵ LUDWIG FREIHERR VON PASTOR, *The History of the Popes, from the Close of the Middle Ages. XIII*, London 1924, 73. 75; róla: ANNA FOA, *Dandini, Girolamo*. DBI 32, Roma 1986, 413–423. A korabeli pápaságról: KENNETH MEYER SETTON, *The Papacy and the Levant (1204–1571). IV*, Philadelphia 1984.

⁶ GOETZ, *Martinengo*, 85–86. Innentől kezdve nem csak Martinengo, hanem a lengyelországi és a franciaországi nunciás is Innocenziónak küldte a jelentéseit. *Acta Nuntiaturae Polonae. II. Zacharias Ferreri (1519–1521) et Nuntii Minores (1522–1553)*, ed. HENRICUS DAMIANUS WOJTYSKA CP, Romae 1992, 426–428; *Correspondance du nonce en France. Prospero Santa Croce (1552–1554)* (Acta Nuntiaturae Gallicae 9), introduction par FRANCESCO GIANNETTO, texte édité et annoté par JEAN LESTOCQUOY, Rome–Paris 1972, *passim*.

⁷ KANÁSZ, *Magyarország és a Szentszék*, 51–57.

⁸ „Le lettere a mons. abbate Martinengo si sono mandate a buon cammino.” GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 141.

A fennmaradt nunciusi levelek között találunk két iratot, amit Martinengo közvetlenül velencei nuncius-társának írt. Ezekben is az információk továbbításáról volt szó: Fráter György és Giovanni Battista Castaldo leveleit továbbította velük.⁹ Emellett Beccadelli a Ferdinánd országaiból érkező utazók híreire is számíthatott, valamint Rómából előre jelezték neki az új bécsi nunciások érkezését, akik új állomáshelyük felé tartva megfordultak nála, így tett Martinengo, valamint utóda, Zaccaria Delfino is.¹⁰

2. AZ EGYHÁZ BELSŐ ÜGYEI

A magyar egyházal kapcsolatban Martinengo feltűnően keveset írt. Ezen belül gyakorlatilag három fő ügygel foglalkozott: az üresedésben lévő egyházmegyék kapcsán a püspökkinevezések kérdésével, a koronabíboros – azaz Fráter György – kreálásának hosszan elhúzódó procedúrájával, majd ezzel összefüggésben a pálos szerzetes meggyilkolása miatt indított szentszéki vizsgálattal, valamint a Trienti Zsinat vonatkozásában a magyar episzkopátus részvételének kérdésével.¹¹ Beccadelli pedig – bár Fráter Györgyöt többször megemlítette – lényegében nem írt a jelentéseiben a magyar vonatkozású egyházi kérdésekről, sokkal inkább a Zsinat ügyeit követte.¹²

Mivel a római szentszék diplomatairól beszélünk a protestáns felekezetszerveződések különböző irányzatai miatt különösen forrongó időszakban, úgy gondolhatnánk, hogy Róma követői különösen nagy hangsúlyt fektetnek a jelentéseikben a helyi részegyház ügyeire, a protestantizmus terjedésére, a szerzetesrendek sorsára, valamint a helyi klérus állapotára. Ezt a prekonceptiót erősíthetné az a tény is, hogy mind Martinengo, mind pedig Beccadelli a trienti szellemiséget képviselte. Mint láthattuk, igyekeztek – még ha ez sokszor nem is sikerült – odafigyelni a rá bízott javadalom – leltélyen az kolostor vagy egyházmegye – állapotára, a hívek lelkigondozására, nem is beszélve arról, hogy szívükön viselték, s személyesen is elősegítették a majd csak 1563-ban lezáruló Trienti Zsinat munkáját.

Mindezek fényében meglepő, hogy sem Martinengo, sem pedig Beccadelli nem mutatott különösebb érdeklődést a magyarországi egyházi viszonyok iránt. Ennek oka

⁹ GOETZ, *Martinengo*, 84–85; GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 326; valamint utóda, Zaccaria Delfino levelezését: GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 329. 331. A velencei nunciuson keresztül máskor is mentek levelek Magyarországról Rómába. Erre utal ugyanis az az 1550. dec. 13-án kelt jelentés, amely a váci püspök – Dudics (Sbardellati) János Ágoston – 1550. nov. 15-én, Egerben kelt levelének a másolatáról szól, amiből láthatták Rómában, hogy Fráter György legyőzte az Erdélyre törő moldvaiakat és törököket Uő, *Nunziature di Venezia*, 5. 186–187.

¹⁰ 1550. júl. 12-én a következőket írta Beccadelli: „*Mercore la sera venne mons. Martinengo per inviarse fra quatro o sei giorni al suo viaggio.*” Uo., 87, valamint 43; Uő, *Nunziature di Venezia*, VI, 291–292. 300. 305; *Nuntiatur Delfinos. Legation Morones. Sendung Lippomanos. (1554–1556)* (NB I/17), bearb. von HELMUT GOETZ, Tübingen 1970, IX. 1–2.

¹¹ KANÁSZ, *Magyarország és a Szentszék*, 101–148.

¹² Például GAETA, *Nunziature di Venezia*, V, 185. 282. 309.

részben abban kereshető, hogy a korszakban Várday Pál halála, valamint Oláh Miklós esztergomi érsek kinevezése között a magyar egyházi hierarchia sem tudott érdemben foglalkozni a problémával.

3. BELPOLITIKA ÉS UDVARI HÍREK

Mivel Ferdinánd egyik legfontosabb címe a magyar király volt, Martinengo feladatköre a magyar ügyekre is kiterjedt. Így ha nem is olyan szorosán, mint a mohácsi csata előtt a budai elődje, Burgio nuncius, de kapcsolatban állt a magyar rendekkel, a királyi udvarban, valamint a magyar országgyűlések alkalmával többször találkozott magyar világi és egyházi vezetőkkel, levelezést is folytatott több fontos személlyel, s folyamatosan kapott információkat a magyar helyzetről. Martinengo több alkalommal jelen volt a magyar országgyűléseken, például az 1552-es pozsonyi, valamint az 1553-as soproni diétán. Emellett a királyi udvarban tartózkodva az uralkodó és családja mindennapjaira is jó rálátást nyerhetett, s a látottakról részletesen beszámolt a jelentéseiben.¹³

Beccadelli Martinengóhoz hasonlóan, de nála jóval tömörebben sokszor írt jelentéseiben a belpolitikai fejleményekről. Például ő is nyomon követte az országgyűléseket. Figyelmének mélységét jól mutatják a már említett 1553-as soproni diéta kapcsán továbbított hírei. 1553. március 18-án bizonyos Grácból érkező levelekből még úgy tudta, hogy április folyamán Pozsonyban ül majd össze az országgyűlés.¹⁴ Április 1-jei jelentése szerint húsvét után Pozsonyban vagy Nagyszombatban kerül erre sor a király és a fiai jelenlétében.¹⁵ Április 20-án pedig már tudott róla, hogy végül Sopronban lesz a diéta.¹⁶ Ezen kívül Martinengo és Beccadelli is figyelemmel kísérték az erdélyi törekvéseket is: a nunciusok nem csak a magyar országgyűlés ügyeit követték, jelentettek például az 1551-es nagyenyedi és a kolozsvári gyűlésen történekről.¹⁷

Különös, hogy a nunciusok a magyar világi politikusok és egyházi vezetők közül nagyon keveset neveztek meg, Martinengo például az esetek döntő többségében csak a tisztségüket adta meg. A bécsi nuncius éleslátását mindenesetre kitűnően mutatja, hogy ezek közül az egyik Nádasdy Tamás, akit már két évvel a nádorrá választása előtt úgy jellemezett, mint „a magyar nemzet feje”.¹⁸ Martinengo mellett Beccadelli

¹³ GOETZ, *Martinengo*, 103–121. 241–248; KANÁSZ, *Magyarország és a Szentszék*, 94–100.

¹⁴ GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 214.

¹⁵ Uo., 216.

¹⁶ Uo., 222.

¹⁷ GOETZ, *Martinengo*, 26–30. 41–44. 63–66. Az 1553-as erdélyi országgyűlésről Beccadelli is tudott: GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 254.

¹⁸ „*Nadasdy, consigliere et capo della nation hunghera*”. GOETZ, *Martinengo*, 197. Martinengo jó véleményének feltehetően az is alapot szolgáltatott, hogy Nádasdy római egyetemjárása következtében ismerte az olasz szokásokat, valamint a korabeli római viszonyokat. A nuncius véleménye annak fényében érthető igazán, hogy Nádasdyt a bécsi udvarban ekkor valóban sokra tartották. PÁLFFY GÉZA, *Nádasdy Tamás, a Dunántúl*

is értesülhetett a későbbi nádor fontosságáról, ugyanis megemlékezett róla az 1553. február 18-ai jelentésében, például a dunántúli főkapitányságról való lemondásáról, és Tahy Ferenc kinevezéséről.¹⁹

A legnagyobb figyelem természetesen a királyi család tagjaira, valamint magára a királyi udvarra hárult. Martinengo az udvari ünnepekről és protokolláris rendezvényekről is megemlékezett, és nem egy esetben jelentette, ha az uralkodó vadászni indul.²⁰ Beccadelli ezt már nem követte nyomon, viszont érdekes, hogy Szulejmán esetében ő is továbbította a szultán vadászatairól szóló híreket.²¹ Emellett a nunciusok – a kor többi követével egyetemben – az uralkodócsalád egyes tagjainak utazásáról is gyakorta beszámoltak. A fontosabb házasságkötések is megjelentek a jelentésekben. Például Martinengo számára fontos ügynek számított – s Beccadelli is megemlékezett róla – Ferdinánd lányának, Katalinnak és II. Zsigmond Ágost lengyel királynak a házasságkötése, ahol végül ő képviselte a pápát, s amelynek az esküvői vacsorája kisebb diplomáciai zavart is okozott.²²

Ugyanakkor nem csak a reprezentatív, jeles bécsi napok, hanem a királyi udvar sötétebb tónusú sorscsapásai is megjelennek. Martinengo jelentéseiben többször olvashatunk a királyi család egyes tagjainak betegségeiről és baleseteiről. Igazán mély hatást azonban az 1552-ben kirobbant pestisjárvány okozott, amely során a bécsi nuncius karanténba zárva, halálfélelemben töltötte az év végét.²³ A járvány bécsi pusztítása Beccadelli figyelmét sem kerülte el, s úgy summázta február 4-én kelt jelentésében egy január 24-ei levelére hivatkozva a történeteket, hogy Bécsben, ahol 15 000 ember halt meg, megszűnt a pestis.²⁴

4. FRÁTER GYÖRGY MEGGYILKOLÁSA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A pestis dühöngése, Nádasdy egyre emelkedő karriere, valamint a királyi udvar ügyei mellett sokkal nagyobb figyelem szegeződött Fráter György tevékenységére, az országegyesítés folyamatára, a bíboros meggyilkolására, valamint az azt követő 1552-es oszmán hadjárat eseményeire.²⁵ E fejlemények a bécsi és a velencei nunciátúra kiemelkedő hírei közé tartoztak.

főkapitánya (1542–1546 és 1548–1552), Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: Sárvár 1998. szeptember 10–11. (szerk. Söptei István), Sárvár 1999, 29–54, 39–40.

¹⁹ GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 204–205., Vö. PÁLFFY, *Nádasdy*, 38–39.

²⁰ Például GOETZ, *Martinengo*, 249.

²¹ GAETA, *Nunziature di Venezia*, V, 311.

²² GOETZ, *Martinengo*, 255–256; GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 222. 254., A házasságról: AAV Misc. Arm. II. 55. 296r; ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Rom, Diplomatische Korrespondenz, Kart. 13 (1550–1555), fol. 270r–272r. Lásd a *Függelek*, 1. sz. iratát.

²³ KANÁSZ, *Magyarország és a Szentszék*, 168–171.

²⁴ GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 201.

²⁵ Fráter Györgyről az elmúlt években több monográfia is született: OBORNI TERÉZ, *Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551)* (Szilvett), Pécs–Budapest 2017; ADRIANO PAPO–GIZELLA NÉMETH PAPO, *Neműsurata ispita a puterii. Gbeorghe Martinuzzi, adevăratul rege al Transilvaniei în secolul al XVI-lea*. Oradea 2019.

Martinengo rendszeresen és részletesen, velencei kollégája pedig ritkábban, felületesebben, de szintén többször írt a kortársak számára is sokszor átláthatatlan erdélyi helyzetről, Fráter György és Jagelló Izabella antagonisztikus ellentétéről, valamint az egyre erősödő oszmán nyomásról. Hogy egy konkrét példát említsek, 1550. november 8-án Beccadelli azt jelentette Rómába, hogy nagy a felfordulás Magyarországon, mert a váradi püspök erősen felfegyverkezett a királyné és Petrovics Péter ellen.²⁶ Később már a felek tárgyalásairól és megállapodásáról és Fráternek a szultánhoz küldött követéségeiről is tájékoztatta az Örök Várost,²⁷ valamint az országegyesítés sorsát is nyomon követte.²⁸

A frissen bíborossá kreált Fráter 1551. december 17-ei meggyilkolásának európai hírű megdöbbenést kiváltó híreről sokat írt Martinengo. E vonatkozású jelentései és levelei – pár, például a mellékletben közölt irat kivételével – ismertek, ezért inkább a velencei nuncius eddig figyelembe nem vett híreit érdemes alaposabban áttekinteni.²⁹ Ludovico Beccadelli az események után egy hónappal, 1552. január 16-án már biztosan tudott a gyilkosságról.³⁰ Január 23-án azt jelentette Rómába, hogy látta Ferdinándnak a császár orátorához írt január 4-ei levelét, melyben a váradi bíboros halálát mentegeti, mondván, hogy nyugtalan és kapzsi természete kényszerítette a királyt erre az intézkedésre, hogy népe és az egész ország ne essen a törökök áldozatául, amint azt állítólag Fráter tervezte. Mindemellett a nuncius azt írta, hogy a beglerbég nem jött volna Magyarországra, ha nem lett volna a szerzetes, akinek Ófelsége a bíborosi megtiszteltetést szerezte, és őt Erdély kormányzójává és kincstartójává tette, valamint neki szándékozott adni az esztergomi érsekséget is. Mindezzel azonban Fráter nem volt megelegedve, ezért a törökökkel szövetkezett.³¹ Érdekes, hogy a hír terjedését maga is fontosnak érezte és nyomon követte, így február 20-án

²⁶ Uő, *Nunziature di Venezia*, V, 158.

²⁷ Uo., 203. 244. 311.

²⁸ Például uo., 269. 272. 283. 301. 327. 329. 332. Vö. *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*. I–II. bearbeitet von GUSTAV TURBA, Wien 1892, 522. 541.

²⁹ Például Martinengo GOETZ által kiadott, ide vonatkozó jelentéseit felhasználta: BARTA GÁBOR, *Vajon kié az ország?* (Labirintus), Budapest 1988.

³⁰ Lásd Innocenzio bíborosnak írt levelét: „*Il rev.mo di Tornone hiermatina partì di qui per Ferrara per venirsene a N. S. per trattar la pace, di che Dio gli faccia gratia. Il dì innanzi S. Sig.ria Rev.ma fu in Collegio a tor licenza et hebbe audienza secreta, nella quale potemo ben pensare che non lassasse di commendar la causa del suo Re, congiunta, come suol dire, con la libertà d'Italia, di che tanto più gli bavrà dato causa di ragionare questa nova sopravvenuta della morte violenta del card. Varadimo procurata dal sig. Sforza Pallavicino a Vinz in Transilvania alli 17 del passato, come V. S. ill.ma bavrà inteso.*” GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 36.

³¹ „*Ho veduto una lettera del ser.mo Re de' Romani, di 4 del presente, scritta qui all'oratore cesareo, nella quale il Re scusa la morte del card. Varadimo, dicendo che la sua inquieta et avida natura ha sforzato S. M.tà a pigliar questa provisione per assicurarsi che le sue genti con tutto quel regno non fussero preda de' turchi, sì come dice che si trattava di fare; et scrive che 'I beglerbei non seria venuto questo anno in Ongaria se non fusse stato il frate, al qual S. M.tà haveva procurato l'honor del cardinalato, datoli così extraordinaria mente da N. S., et l'haveva fatto vaivoda et thesauriero generale della Transilvania et datoli intentione dell'arcivescovato di Strigonia: ma con tutto questo non si contentava et teneva le pratiche sopradette con turchi, sì come più a pieno bavrà fatto intendere a N. S., et soggiungeva nella detta lettera che la Transilvania stava quietissima. Il che, anchora che possa esser soverchio, ho voluto scrivere a V. S. ill.ma.*” Uo., 39–40.

írt arról, hogy az oszmánokhoz is eljutott Fráter meggyilkolásának híre.³² Végül pedig a kiváltott reakciókat figyelve azt is tudatta Rómával, hogy Erdély a törtétek ellenére nagyon nyugodt.³³ A gyilkosság után egy évekig elhúzódó szentszéki vizsgálat kezdődött, ami a bíboros megölésének jogosságát volt hivatott tisztázni. Mivel ezt Martinengo nuncius vezette, a jelentéseiben gyakran visszaköszön a téma, valamint a nunciaturája kapcsán fennmaradt egyéb iratkorpuszt is e vizsgálat dokumentációja uralja.³⁴ Ezzel szemben a véres alvinci eseményeket követően Fráter alakja már kikerült Beccadelli jelentéseiből.

5. MARS BIRODALMA

A nunciusok már 1552 előtt is élénk figyelemmel kísérték a hadi események alakulását, valamint az oszmán vezetőkkel folytatott tárgyalásokat.³⁵ Mindenesetre a törtétek fényében Magyarországon, a bécsi udvarban, Velencében, s egész Európában egyre több hír keringett az oszmán készülődésről. Rendszeresen felmerült a velencei nuncius jelentéseiben is a kérdés, hogy a szultán vezet-e majd személyesen hadat Magyarországon, vagy ki áll majd a sereg élére, s mikor, hogyan indulnak vagy érkeznek a csapatok.³⁶ Ezzel összefüggésben mindkét nuncius követte Sforza Pallavicini botrányos

³² „Scrivono anchora che in nove giorni intesero la morte di fra Giorgio et che Rustan Bassà disse ch'era homo di due lingue et che li stava bene.” Uo., 51.

³³ Uo., 40. Erről Európa-szerte tudtak, például Antoine Perrenot de Granvelle arrasi püspök, a császár államtitkára 1552. jan. 17-én arról írt Habsburg Mária királynénak Innsbruckból, hogy Martinuzzi halála óta nincs mozgolódás Erdélyben. *Briefe und Akten zur Geschichte des sechzehnten Jahrhunderts. mit besonderer Rücksicht auf Bayerns Fürstenhaus. Beiträge zur Reichsgeschichte. II. 1552*, bearb. von AUGUST VON DRUFFEL, München 1880, 38.

³⁴ Az iratanyag elszórtan található a Vatikánban (AAV Miscellanea, Arm. II, vol. 55 és vol. 61; Archivum Arcis, Arm. I–XVIII, vol. 1711), Bécsben (ÖStA HHStA Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 65, Konv. B; Konv. C; Fasc. 72, Konv. B; Fasc. 74, Konv. D; Fasc. 75, Konv. B.), valamint Münchenben (Bayerische Staatsbibliothek, Oefeleana 246.) gyűjteményeiben. Több másolat is született róluk, például ELTE EKK Collectio Kaprinaiana, Ms. Ab 50, vol. XI, fol. 1–321. Mindezek mellett Ferdinánd király római ágense, Don Diego Lasso is gyakorta írt a vizsgálat és az *absolutio* kérdéséről, például ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korr., Kart. 13, fol. 116^rv. 120^rv. 128^v. 133^rv. 142^r. 147^rv. 157^r–164^v. 168^r. 170^r–171^r. 178^r. 185^r. 187^rv. 260^r. 266^rv. 287^v. 292^r. 294^v.

³⁵ Martinengo például tudott arról, hogy Bécsben járt a budai pasa követe, aki szerint a király emberei megszegették a fegyverszünet pontjait, és a szolnoki vár lerombolását kérte. GOETZ, *Martinengo*, 26–30. Mindez összefügghet a velencei nuncius 1550. dec. 6-ai jelentésével, amelyben arról írt, hogy a budai pasa tiltakozott az Eger közelében, a Tiszánál lévő új erőd miatt, amelynek a lebontását követelte. Ez minden kétséget kizáróan Szolnokra vonatkozhat. GAETA, *Nunziature di Venezia*, V, 178. Szolnok fontosságáról: AAV Misc. Arm. II. 55. 217^r–220^r; *Deutsche Reichstakten unter Kaiser Karl V. Der Reichstag zu Augsburg 1550/51, I–II*. bearb. von ERWEIN ELTZ, München 2005, 932–933. 1604.

³⁶ Például GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 36. 51. 71–72. 87. 92. 99. 108–109. 113. 119. 124. („*Che Acmar Bassà caminava con diligenza per la volta d'Ongaria et che in Samandria formaria l'essercito per andar poi in Transilvania.*”), 197. Mindez máshol is központi témának számíthatott. Arras püspöke jan. 24-én arról írt Innsbruckból, hogy a király megölette a váradi bíborost, de nem tudni, mi lesz ennek a hatása, Szulejmán tengeren vagy szárazföldön intéz-e támadást. DRUFFEL, *Briefe*, 58. Mindezt azért is követhették ilyen nagy

italiai toborzójának híreit, sőt Martinengo – valószínűleg felismerve annak fontosságát – mérsékelt támogatást – lobbitevékenységet – is nyújtott hozzá.³⁷

Az 1552-es hadi események bemutatását mindkét nuncius a szegedi veszedelem néven elhíresült sikertelen ostrommal kezdi. A mára a köztudatból kikopott keresztény ostrom európai léptékű hírértékét jól mutatja, hogy nem csak Tinódi Lantos Sebestyén énekelte meg, hanem Itália-szerte ismerték a fejleményeket, s Martinengo, valamint Beccadelli is írt róla.³⁸

Veszprém sorsa is érdekelte a két nunciust. Ez esetben is a várható séma ismétlődött: Martinengo sokat és pontosan írt az eseményekről, míg a velencei nuncius június 18-ai jelentésében megemlékezett Veszprém oszmán ostromáról. Ebben egy cseh nemesről hallott – kevésbé hiteles, ám annál érdekesebb – híreit osztotta meg Del Montéval, ugyanis úgy tudta, hogy Sforza Pallavicini az Itáliában toborzott haderejével a várost felmentette, s az oszmán csapatok Székesfehérvárra vonultak vissza.³⁹ A hír persze inkább a vágyvezérelt gondolat körébe tartozott, Veszprém ugyanis végül oszmán kézre került. Ugyanakkor mindkét nuncius hitelesen emlékezett meg jelentéseiben a keresztény csapatok katasztrofális vereségével végződő palásti csatáról is, ahol az ott harcoló olasz segélyhadakat külön megemlégtették.⁴⁰

figyelemmel, mert úgy vélték, – ahogy azt Arras püspöke 1552. ápr. 28-án Habsburg Máriának írta – ha a szultán nem támad személyesen Magyarországon, talán a béke vagy a fegyverszünet is elérhető, s ezzel Ferdinánd király támogatni tudja a császárt a harcaiban. Uo., 440.

³⁷ Az ügy gyakran feltűnik a jelentésekben: GOETZ, *Martinengo*, 99–126; KANÁSZ, *Magyarország és a Szentszék*, 63–65. A küldetésről Beccadelli is tájékoztatta Innocenziót 1552. jan. 2-ai jelentésében: „*Il sig. Sforza Pallavicino, ch'è al servizio del ser.mo Re de' Romani in Ongaria, ha mandato un suo parente in Italia che si chiama il sig. Hippolito per far 4000 fanti da condursi in quelle parti.*” GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 29., ápr. 23-án pedig: „*Il sig. Sforza con le sue genti, che dicono essere 4000 fanti, passano alla volta di Trieste per Ongaria et questi signori gli accomodano di barbe. Dice l'agente del Re de' Romani che l'Imperatore non ha voluto servirsi di questi fanti, ma ha commesso che vadano a loro viaggio.*” Uo., 93, valamint 123.

³⁸ GOETZ, *Martinengo*, 106–III. Beccadelli a következőket írta Del Monte bíborosnak márc. 26-án Velencéből: „*Scrissi alli 12 a V. S. ill.ma di quello che s'era inteso della recu peratione di Zeghadin in Ongaria. Di poi questi signori hebbero lettere di 10 come il bassà di Buda havea mandato gran numero di gente in soccorso per esser la terra aperta e le genti del Re s'erano ritirate a certi luochi oltra la Tissa. Hiermatina questi signori hebbero lettere dal suo orator di 14 che un'altra volta in Zegadin s'era sollevato il popolo et havea tagliato a pezzi i turcbi, ma la nova non si verifica perché ci sono lettere di 15 del Re de' Romani al suo agente che non ne parlano se non quanto ho scritto.*” GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 76.

³⁹ GOETZ, *Martinengo*, 185–186. Ludovico Beccadelli velencei nuncius jelentése Innocenzio Del Monte bíboroshoz, Velence, 1552. jún. 18.: „*Capitò qui, tre di sono, un gentilbomo del Re de Boemia che va a Milano, il qual mi disse che partì da Vienna al primo di questo, ov'era il Re Massimiliano che non attendeva ad altro che a mandar gente più che potea a soccorso dell'Ongaria, la qual era infestata da' turcbi che a quel tempo assediavano Veszprimo, città notabile in Ongaria, et erano da 10.000 cavalli turcbi; ma disse che da poi, giunto a Villacco, havea inteso come quella terra era stata soccorsa da cavalli ongari et boemi et le fantarie che ha menati d'Italia il sig. Sforza et che i turcbi s'erano ritirati in Albargale, ove da' cristiani erano stati assediati; et diceva che gli ongari erano benissimo viso luti di combattere e difendersi da' turcbi et che fra pochi di il prin cipe Ferdinando si dovea partire et andare in Boemia.*” Uo., 123.

⁴⁰ A velencei nuncius aug. 27-ei jelentésében többek közt kiemelte, hogy a hét órán át tartó csatában a magyarok és németek mellett olaszok is küzdöttek: „*Le nuove che questa settimana si dicono qui sono della rotta ch'hanno bavuto gli cristiani in Ongaria dal Bassà di Buda, che sono stati sette o otto millia fanti tra italiani, todeschi et ongari, i quali combattettero ben sette bore et con strage degli nemici; pur furono rotti dalla moltitudine di quelli,*

Hasonlót tapasztalunk Temesvár ostromával kapcsolatban is. Martinengo folyamatosan és alaposan jelentett az eseményekről, valamint Beccadelli augusztus 6-ai és 13-ei jelentése is megemlékezett az ostromról, bár ő úgy tudta, hogy a pasa visszavonult Temesvár alól, mert nehéznek találta a vállalkozást.⁴¹ Augusztus 20-án viszont már Temesvár elestét s védői gyászos halálát jelentette, végül pedig szeptember 3-án arról írt, hogy Castaldo serege Temesvár visszavételére készült, s hozzájuk csatlakozott volna Sforza Pallavicini Palátnál megvert serege.⁴²

Szolnok ostromáról is beszámolt mindkét nuncius. Martinengo 1552. szeptember 8-ai jelentésében írt arról először, hogy ostrom alá vették a várat, amelyet tüzéséggel és csapatokkal becsülettel felszereltek, s habár 2000 emberre lenne szükség a védelméhez, csak 1000 tartózkodik benne.⁴³ Beccadelli pedig bécsi hírekre támaszkodva a város elfoglalásáról értesítette Rómát.⁴⁴ A várostromok közül a legnagyobb figyelem már akkor is az egri vár viadalát övezte, a nunciusok is különösen sokat írtak róla.⁴⁵ Itt már az egyébként felettebb jól értesült Martinengo is több bécsi, utólag tévesnek

---

et del sig. Sforza Palavicino si pen sava male, non intendensosi sino alli 13 in Vienna nova di S. Sigria.” Uo., 145. Sforza Pallavicini megmeneküléséről és Bécsbe távozásáról: „*Che 'l sig. Sforza Pallavicino con alcuni altri capi era riscatato et era tornato a Vienna et stava bene.*” Uo., 165.

⁴¹ GOETZ, *Martinengo*, 157–184. „*S'è anco detto che 'l bassà, che era a campo a Temisvar in Transilvania, s'è ritirato, havendo trovato l'impresa difficile.*” GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 141. „*Scrive anco il maestro delle poste dell'Imperatore che li turchi, havendo dato assalti dannosi per loro a Temisvar, s'erano retirati et che si diceva ch'andariano sopra Lippa, la qual era però ben guar data.*” Uo., 142.

⁴² „*Qui si dice per certo che Temisvar in Transilvania fu preso per forza da' turchi con occisione di tutti quelli di dentro, i quali non morirono senza molta strage de' nemici.*” Uo., 143. „*Questi signori imperiali hier sera hebbero lettere d'Augusta dell'ultimo del passato con alcuni avisi, che V.S. Rev.ma vedrà in un foglio qui incluso. Quel capitolo della rotta de' turchi in Transilvania dicono ch'è scritto dal maestro delle poste d'Augusta, il qual accusa un aviso da Vienna del Silva, segretario del Re di Boemia; per ancho, qui non se n'ha altro scontro: pregaremo Dio che non sia vero. Dui di sono, a me refferi un gentilbomo che parti alli 17 da Vienna et havea parlato col Re che 'l Castaldo in Transilvania, doppo la persa di Temisvar, haveva insieme più di 60.000 persone per recuperar Temisvar come sperava, et che 'l sig. Sforza Palavicino andava a congiungersi con loro, quando fu assaltato dal Bassà di Buda, sì che potria esser molto bene che quei transilvani, per scotere il giogo turchesco, havessero fatto una buona unione.*” Uo., 148.

⁴³ GOETZ, *Martinengo*, 190–192. 1553. aug. végén a várban kitört nagy tűzvészről is megemlékezett Martinengo, amelyben az épületek nagy része elpusztult. Uo., 271.

⁴⁴ Ludovico Beccadelli így írt Del Monte bíborosnak okt. 1-jén: „*D'Ongaria sono lettere di 16 da Vienna che li christiani have vano abbandonato Tolnoc, luoco fortificato da loro sin l'anno pas sato, et turchi Phavevano occupato et trovatovi dentro di molta arti gliaria. Dicono che un ongaro, sul partir di detta fortezza, lassò un pezzo di corda accesa presso alla munitione, la qual abbrugiò nel tempo che turchi erano dentro et rovinò la fortezza con occisione de molti turchi, il campo de' quali si credeva che andasse sopra Agria.*” GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 158. Vö. JAC[QUES] AUG[USTE] THUANI, *Historiarum sui temporis opera*. I. [h.n.] 1609, 195; KÖRPÁS ZOLTÁN, *I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével, Juan Alonso de Gámezal (1542–1556)*, Fons 16 (2009) 309–372, 345–346. DRUFFEL, *Briefe*, 770; *Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen*. 6. 2. Mai 1552 – 11. Juli 1553 mit ergänzenden Dokumenten zum Tod des Kurfürsten, bearb. von JOHANNES HERRMANN–GÜNTHER WARTENBERG–CHRISTIAN WINTER, Berlin 2006, 516.

⁴⁵ Az ostrom kora újkori itáliai recepciójáról legújabbban: BÁNRÉVI MÓNKA, *16–17. századi itáliai beszámolók a török kori Magyarországról és Egerről*. Élet a török hódoltságban I. (főszerk. Sudár Balázs), Pécs 2022, 14–15; UÓ, *Körkép Egerről és környezetéről „A töröknek a hazában léte alati”*, Élet a török hódoltságban, 28–31.

bizonyult pletykát osztott meg Rómával.⁴⁶ Fontos kiemelni, hogy ez az ostrom a magyar vonatkozású hírek közül Ludovico Beccadelli egyik legrészletesebben jelentett eseménye. Október 1-jén már megemlítette a várost *Agria* néven, majd 15-én már tudott az ostromról, valamint Szász Móric Esztergom ellen tervezett támadásáról,⁴⁷ 29-ei jelentésében pedig arról írt, hogy a vitézül védekező magyarok három oszmán támadást is visszavertek, miközben Móric herceg 12 000 gyalogossal és 4000 lovassal Esztergom ellen indult, ami Eger felmentése miatt lett volna létfontosságú.⁴⁸ A jelentések közül a november 5-ei jól szemléleti a velencei nuncius informáltságát, ugyanis egy különleges, Bécsből érkező történetet jegyzett le: az egriek egy nagy árkot ástak a földbe, amit mesterséges tűzzel töltöttek meg, s úgy tettek, mintha egy részük meg akarná adni magát. Kinyitották a kapukat, a törökök pedig berontottak, s a tűz és a várvédők közé szorulva kétezren haltak meg.⁴⁹ Ez talán a Bornemissza Gergely által oly sikeresen alkalmazott tüzes kerék hírének lecsapódása lehetett. A velencei nuncius végül november 12-én jelentette Eger sikeres megvédésének hírét, amelyet egy november 1-jén, Bécsben íródott levélből tudott meg. A levél szerint október 28-án tudták meg, hogy a törökök feladták az ostromot (Martinengo is aznap írta meg a győzelem hírét). A védők a tábor bontása után összecsaptak az utóvéddel, amely során mintegy 2000 embert megöltek. A velencei nuncius – szintén Martinengo hírével összhangban – úgy tudta, hogy az ostrom felhagyásának oka a pestis volt, és hogy aznap több mint 400 ember halt meg a táborban, de mindemellett a város is jól meg volt erősítve, bár a falak nagy részét lerombolták.⁵⁰ Nem tudjuk, pontosan melyik jelentés ért először az Örök Városba, azt viszont tudjuk, hogy november 15-én már biztosan hallottak a nagy győzelemről Rómában.⁵¹

Végül fontos kiemelni, hogy mindkét pápai követ – valamint maga Ferdinánd király is – a magyarországi hadi helyzet kapcsán kiemelkedően fontosnak tartotta

⁴⁶ GOETZ, *Martinengo*, 193–198. KANÁSZ, *Magyarország és a Szentszék*, 81.

⁴⁷ GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 158. „*Cb'è turchi erano all'assedio d'Agria et che per disviarneli il duca Mauritio, che si truova in Ongaria con buon essercito, mostrava d'andare sopra Strigonia.*” Uo., 165.

⁴⁸ „*Per lettere di 11 et 12 da Vienna confermano la nova delli moldavi ribellati al Turco et adberenti al Re de' Romani, et dicono che gli ongari ch'erano in Agria s'erano diffesi valentemente da tre assalti dateli da' turchi et che 'l duca Mauritio con 12.000 fanti et 4.000 cavalli era andato alla volta di Strigonia.*” Uo., 170. Vö. DRUFFEL, *Briefe*, 796; HERRMANN–WARTENBERG–WINTER, *Politische Korrespondenz*, 490. 516–517. 535.

⁴⁹ „*S'è inteso che mostrando gli ongari che sono in Agria di volersi rendere a' turchi, fecero un gran fosso dentro la terra nel qual posero foco artificiato, et fingendo d'essere in divisione tra loro, la parte che mostrava favorire li turchi aperse le porte et turchi entrarono con impeto; et scrivono che tra quel fuoco et gli ongari inimici ve ne sono rimasti da 2000.*” GAETA, *Nunziature di Venezia*, VI, 174.

⁵⁰ „*Per lettere da Vienna, del primo di novembre. Cbe, per avisi di 28 d'ottobre da Agria, turchi haveano abban donato quella impresa et che nel levar del campo quelli di dentro erano usciti a combattere la retroguardia, dove che ne tagliarono a pezzi circa 2000. La causa del levar l'assedio dicono ch'è stata per rispetto della peste et che 'l giorno in campo morivano più di 400 persone, oltra che la città era ben munita, anchora che con l'arti ghiaria havessero buttato gran parte della muraglia.*” Uo., 177.

⁵¹ Erről Don Diego Lasso leveléből értesülünk, akinek a király írta meg a fejleményeket, s emellett Velencéből is kaptak híreket az ostrom végéről. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korr., Kart. 13, fol. 249r; DRUFFEL, *Briefe*, 825.

Szász Móricnak az utókor – és sokszor a kortársak számára is – kevés sikert hozó győri táborozását.⁵² Szerintük Móric nem csak a Győr körüli passzív védekezésre készült – amely már önmagában is intő jel volt az oszmán hadvezetés számára –, hanem Eger felmentése érdekében Esztergom megtámadását is tervezte.⁵³

6. ÖSSZEGZÉS

Összességében azt láthatjuk, hogy a többi korabeli nunciatúrához képest a velencei és a bécsi nuncius jelentései tartalmaznak érdemleges magyarországi híreket az 1550 és 1554 közti időszakból. Az I. Ferdinánd király mellé rendelt Girolamo Martinengo, valamint a Signoriához rendelt Ludovico Beccadelli nuncius nagy figyelemmel kísérte a Kárpát-medencében zajló fejleményeket. Értelemszerűen a bécsi pápai követ jóval részletesebben és gyakrabban jelentett a magyar ügyek alakulásáról, ugyanakkor a velencei nunciusról is megtalálhatóak a fontos – és néhol a kevésbé jelentős – események híre. Beccadelli bár többször közölt utólag álhírnék, téves információk bizonyuló híreket is, összességében jól tájékozottnak tekinthető, átlátta a Királyság politikai és hadászati körülményeit. A két nuncius figyelme középpontjában nem a magyar egyház belső problémái, valamint a protestáns reformáció viharos terjedése állt, hanem elsősorban a hadügyi és politikai kérdések foglalkoztatták őket a jelentéseikben. Kiemelten figyeltek az 1552-es magyarországi oszmán hadjáratokra, ezek során az egyes hadi eseményekről – például a várostromokról – részletesen írtak.

Habár nunciustársával összeköttetésben állt, hírei nem Martinengo jelentésein alapulnak, tőle független hírcsatornákon keresztül szerezte az információit. Ennek hatására Róma többszölamú hírforrással rendelkezett a Magyar Királysággal kapcsolatban: Bécs és Velence eltérő szövegei ugyanakkor összességében egymást erősítve közös hangzattá váltak.

A feltártak alapján azt is sikerül jobban megértenünk, hogy a pápai nunciusok a kora újkorban (sőt mindmáig) miért vannak mindig az adott állam fejéhez akkreditálva, noha küldetésükben a 17. századi pápai hatalomvesztéssel párhuzamosan mind erőteljesebbé vált a lokális egyházszerkezettől való elszakadás és irányítás.

⁵² Erről röviden: KANÁSZ VIKTOR, *Eger és a szentszéki diplomácia. Girolamo Martinengo jelentései Eger 1552. évi ostromáról*, Itália öröksége Egerben (Konferencia-tanulmányok, Eger, 2021. szept. 23–24.), szerk. Szilasi Ágota, Eger, s.a.

⁵³ GOETZ, *Martinengo*, 97. levél, Martinengo Del Monténak, Bécs, 1552. okt. 28. A hír háttérben talán az állhatott, hogy a király többször sürgette Móricot, és Castaldo is erősen szorgalmazta azt, hogy Móric induljon Eger felmentésére, vagy ha ez nem is valósul meg, legalább Esztergomig nyomuljon előre. Móric ugyanakkor okt. 18-án arról panaszkodott, hogy Ferdinándtól nem kapta meg az engedélyt a támadáshoz, így pedig a határ védelmén kívül nem lehet mást tenni, s majd megerősödve tavasszal lesz esély a támadásra. ÖStA HHStA Ung. Akt., All. Akt., Kart. 67. Konv. B. 1552, fol. 15r–18r. 49r–50v. 102r; HERRMANN–WARTENBERG–WINTER, *Politische Korrespondenz*, 516–517. Vö. GUITMAN BARNABÁS–KORPÁS ZOLTÁN–TÓTH FERENC–B. SZABÓ JÁNOS, *A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere*, 286. Szász Móric győri táborozásáról a későbbiekben külön tanulmányban fogunk foglalkozni.

FÜGGELÉK

I.

*Róma, 1553. május 25.**Don Diego Lasso I. Ferdinándnak*

Az uralkodó megbízásából igyekezett elérni, hogy Martinengo nuncius képviselje a királyi udvarban Habsburg Ferdinánd lányának, Katalinnak és II. Zsigmond Ágost lengyel királynak a házasságkötésén a pápát, de Rómában Maffei bíboros testvérét szemelték ki erre a feladatra, aki egy nyakláncot visz majd Katalinnak.

(ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korr., Kart. 13, fol. 272rv – orig.)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas

Per alias Maiestatis Vestrae litteras ad III presentis mensis Maii ad me datas impositum mihi est, quod si Sanctissimus Dominus Noster misurus sit aliquem nuncium, qui intersit eius nomine nuptiis inter serenissimos principes Sigismundum Augustum⁵⁴ et Catherinam archiducissam Austriae⁵⁵ celebrandis, ad quas ipse serenissimus princeps Sanctitatem eius invitaverat, ipse omnibus quibus possem modis et rationibus studerem et penes Sanctitatem Suam omni conatu instarem, ut iuberet reverendum abbatem Martinengum nuncium apostolicum in aula Maiestatis Vestrae residentem Sanctitatis eius loco et nomine hisce nuptiis interesse, quippe qui functus iam pro maiori parte in aliis locis commissione examinis in causa quondam Fratris Georgii⁵⁶ procul dubio eo ipso nuptiarum tempore apud Serenissimam Reginam Isabellam⁵⁷ pro prenominato examine futurus sit, eiusque Sanctitati omni studio omnique conatu supplicavi, ut hoc concedere dignaretur, sua tamen Sanctitas respondit de hoc tunc loquendum esse, cum dispensatio concessa fuisset, ipso vero medio tempore reverendissimus cardinalis Mapheus⁵⁸ curavit, ut eius frater eo transmitteretur, et propterea declaravit eius Sanctitas prenominatam cardinalis fratrem se velle transmittere, in eo ulteriorem diligentiam facere non valui, qui quidem nuncius geret certam gemmam ad Serenissimam Reginam Catherinam. Deus Vestram Sacratissimam Caesaream ac Regiam Maiestatem conservet cum augmento aliorum maiorum regnorum. Romae XXV Maii 1553.

Maiestatis Vestrae
humilis servus
Don Di[ego] Lasso

[*a terg.*] Sacrae Cesareae ac Regiae Romanorum Hungariae et Bohemiae Maiestati, domino Nostro

⁵⁴ II. Zsigmond Ágost lengyel király.

⁵⁵ Habsburg Katalin főhercegnő.

⁵⁶ Fráter György.

⁵⁷ Jagelló Izabella.

⁵⁸ Bernardino Maffei bíboros.

2.

Róma, 1554. szeptember 13.

Girolamo Martinengo I. Ferdinándnak

Támogatásáról biztosítja a királyt és bizakodik a Fráter György ügyében indult vizsgálat pozitív lezárásában.

(ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korr., Kart. 13, fol. 279^{rv} – orig.)

Serenissime Rex

Regiae Maiestatis Vestrae litterae mihi quam humillime omnia sua mandata suscipienti iucundissimam gratiae suae significationem praebuerunt: nam, cum nihil magis ex animo cupiam, quam devotionem meam Maiestati Vestrae modis omnibus declarare, ipsa sua benignitate obtulit optatam occasionem meamque fidem sibi notam et gratam esse ostendit, quod ego cum summa reverentia maximi beneficii loco accipio, atque omni studio operam dabo, ut Maiestas Vestra sciat me regias et pene paene divinas virtutes suas venerari et colere et in amplissima fortuna humanitatem illam admirari omni laude dignissimam, quae me ita habet obstrictum, ut nemini fide ac devotione erga Maiestatem Vestram cedam.

Quare cum Vestrae Serenitati maximas gratias habeam, in Georgiana⁵⁹ causa, cuius aliquas partes mihi dignata est committere, cum eam multi faciat, talem me praestabo, qualem Serenitas Vestra voluit me esse multis in me collatis favoribus ac beneficiis. Quia vero hactenus sit effectum, ex Reverendo Domino Preposito Viennensi,⁶⁰ qui accurate et prudenter attestationes confectas Suae Sanctitati praesentavit, coram poterit intelligere. Ego, quantum de Sanctissimi Domini Nostri mente, quae Maiestatem Vestram paterno affectu amplectitur, conycere possum, et ex Romanorum Cardinalium Vestre Maiestatis observantissimorum sermone, quibus ea cognitio commissa est iudicare, optimam spem capio, atque confido Maiestatem Vestram omnia ex sententia consecuturam. Quod ut maturius fiat, quamvis hic, a suo agente nihil praetermittatur, nullo meo labori parcam (quamvis non ille mihi videatur labor, cum Maiestati Vestrae inserviam cum voluptate), quin et instando et suum religiosissimum animum meritaque amplissima praedicando, sicut antea feci saepius, enitar, ut quam honestissimae de suo facto sententiae ferantur, et ego Maiestati Vestrae suisque omnibus meum devotissimum animum comprobem, quem cum hactenus sentiam sibi gratum esse, non desistam humillime rogare, ut sua singulari memoria, qua valet plurimum, me ita inter suos colloceat, ut ei perpetuo sim in gratia, meoque hoc devoto sibi animo assidue utatur, cum mihi nihil sit optatius, quam Maiestati Vestrae inservire, quam diu incolume nobis servari votis omnibus Deum precor.

⁵⁹ Fráter György.

⁶⁰ Martin Bondenarius bécsi prépost.

Datum in Urbe Roma, XIII. Calendis Septembris, anno a Christo nato millesimo quingentesimo quinquagesimo quarto,

eiusdem Serenissimae Vestrae Maiestatis
Devotissimus, fidelissimus
et humillimus servus
Hieronymus Abbas Martinengus comes

[*a terg.*] Serenissimo Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Regi, Domino meo Clementissimo etc.⁶¹

KANÁSZ VIKTOR

---

⁶¹ Ettől jobbra papírfelzetes vörös színű gyűrűs viaszpecsét. Érdekes, hogy míg a nuncius a szabatos királyi címzést használja, Lasso mint római királynak (és de facto trónörökös várományosnak) már kvázi császári címzést ad Ferdinándnak, noha ekkor még V. Károly a császár.

NUNCIUSOK HÁBORÚBAN

Filippo Spinelli jelentései a prágai udvarból*

I. AZ 1598-AS ÉV

Az 1598. év a pápai diplomácia szempontjából az átlagosnál eseménydúsabb esztendő volt: zajlott a tizenöt éves háború a Magyar Királyságban, ahol három ízben is megjelentek és harcoltak a pápai csapatok. Az első két hadjárat (1595, 1597)¹ után szinte azonnal, az említett évben került sor Ferrara bekebelezésére az Egyházi Allamba. A lépést a császári udvarban, tekintve, hogy a hercegség birodalmi hűbér is volt, meglehetősen rossz néven vették. Ugyanebben az évben hosszas, több évtizednyi vérontás után pápai közvetítéssel a nantesi ediktum véget vetett a francia polgár- és vallásháborúnak, valamint Vervins-ben megkötötték a spanyol–francia békét. Kelet-Közép-Európában azonban nem alakultak ilyen kedvezően a dolgok.

A hosszú török háború nagyon nehezen haladt előre, az 1596. évi mezőkeresztesi csata után a szembenálló felek óvakodtak egy újabb nyílt mezei összecsapástól. 1597-ben újabb pápai hadjáratra került sor, de ennek meglehetősen sovány eredményei voltak, Győr, illetve Buda ostroma helyett Pápát sikerült csupán visszafoglalni.² A következő évben azonban sikerült Győrt petárdával visszafoglalni, ami az előző évekhez képest igazi és jelentős, végre a keresztény oldalon megjelenő eredményként lehetett elkönyvelni.³

A ferrarai hercegség és az előző, 1597. évi magyarországi hadjáratnak a végeredményhez képest tetemes anyagi terhei miatt a Szentszék nem tervezte újabb sereg Magyarországra küldését, maradtak tehát a diplomáciai eszközök. Nyugaton tehát biztatóan alakult a helyzet, ezért a pápai diplomácia további erőfeszítéseket tehetett keleten, hogy a VIII. Kelemen a jelmondatában szereplő életprogramot (*marciare verso Costantinopoli*) a gyakorlatba is átültethesse. A kelet-közép-európai régióban Erdély és Lengyelország beillesztése a tervezett oszmánellenes ligába, amelyhez szentszéki re-

* Készült az ELKH TKI 30 207. sz. kutatócsoporti támogatás keretében.

¹ Erről lásd FLORIO BANFI, *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*, HK 40 (1939) 16–33, 213–228; KRUPPA TAMÁS (kiad.), *Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601)* (CVH I/17), Budapest–Róma 2020.

² Erről legújabban lásd a vonatkozó szakirodalommal KRUPPA TAMÁS, *Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális megbíúsult erdélyi hadivállalata 1595–1596-ban*, HK 131 (2018) 662–680; Uő, *Gianfrancesco Aldobrandini generális prágai tárgyalásai. Adalék a Szentszék háborús szerepvállalásához 1597-ben*, Lymbus, 2019, 85–116; KRUPPA TAMÁS, *Pápa és a Pápaság. Gianfrancesco Aldobrandini generális és katonái a város alatt 1597-ben*, Európa elfeledett hadszíntere. A tizenöt éves háború és Magyarország (1591–1606) (szerk. Kanász Viktor–Nagy L. István), Budapest 2021, 91–106.

³ A háború eseményeiről lásd JAN PAUL NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolf II. (1593–1606)*, Wien 1993; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, Szeged 2000.

mények szerint Franciaország és Spanyolország csatlakozni fognak, valamint a császári udvarban egyre erőteljesebben jelentkező béketörekvések megakadályozása tűntek a legfontosabb feladatoknak. Ennek megfelelően szabták meg a három új nuncius, Germanico Malaspina, Filippo Spinelli, valamint Claudio Rangoni tennivalóit. Malaspina erdélyi missziója különösen fontos volt, ezért az ő misszióját célszerűnek tűnt külön tárgyalni,⁴ megjegyezve ugyanakkor, hogy tevékenysége nagyon nehezen választható el két másik kollégájától.

Míg Malaspina és Rangoni feladata egy-egy ország ügyének vitele volt, addig Spinellinek a császári udvarban, egy birodalom központjában, jóval több, de főleg többféle teendője volt. Hogy csak a témánk szempontjából legfontosabbat említsük, az ő személye kötötte össze három királyság és egy fejedelemség közös ügyét, az oszmánellenes szent ligát, amelynek vezető ereje a Habsburg Monarchia és a Szentszék lesznek, legalábbis a pápa reményei szerint. Formális szövetség ugyanis, bár ez a tény rendre elsikkad a háború témájában született munkákban, nem állt fenn a császár és a pápa között, a tizenöt éves háború hivatalos hadviselő fele keresztény oldalon egyedül a Habsburg Monarchia volt, amelyhez 1595-ben dinasztikus kötelek által csatlakozott az Erdélyi Fejedelemség. Egyéb más hivatalos, szerződéssel elkötelezett tagja nem volt a ligának. Éppen ez volt a probléma, hisz egy liga szabályos szerződéssel garantálta volna azt, hogy a felek vállvetve küzdve megosztják a terheket, de ami a fő, nem *ad hoc* módon, hanem tartósan, éveken keresztül együtt harcolnak, optimális esetben a győzelemig. A pápa ennek akart tartalmat adni, amikor megpróbálta a szerződéssel elkötelezett tagok számát elsősorban a Lengyel, a Spanyol és a Francia Királysággal bővíteni.

2. ÚJ PÁPAI KÖVET ÉRKEZIK

A Cesare Specianot felváltó Filippo Spinelli instrukciója 1598. szeptember 22-én kelt: ha azt várnánk, hogy ez részletesen foglalkozik a Magyar Királysággal vagy Erdellyel, a háborúval vagy a törökkel, akkor nagyot csalódnánk. Ezekkel kapcsolatban semmilyen utalást nem tartalmaz követi utasításának szövege. A magyar ügyek mindössze egy bekezdés erejéig jelennek meg, de ezek a vallásügyre, a püspöki székek betöltésére vonatkoznak.⁵ Ez egyáltalán nem számít rendkívülinek, például a 6 évig a császári udvarban időző Speciano instrukciójában sem találunk a vallásügyön kívül erdélyi vagy magyar vonatkozásban számba jöhető utalást. Spinelli levelezése ugyanakkor valósággal hemzseg az ilyen természetű hírektől. Az instrukció a nuncius számára zsinórmértékül szolgált, az ott lefektetett ügyeket vinnie kellett az állomáshelyén, és ezekről rendszeresen referálnia kellett. Ennek alapján azt gondolhatnánk,

⁴ Malaspina nuncius erdélyi missziójával a forráscsoport igen jól körülhatároltsága miatt külön tanulmányban foglalkozom. KRUPPA TAMÁS, *Nunciusok háborúban. Germanico Malaspina erdélyi missziója 1599-ben*, Korunk 3 (2022) 3–12.

⁵ KLAUS JAITNER, (ed.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen I–II (1592–1605)* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1984, II, 565–569.

hogy ha valami nem szerepelt az instrukcióban, akkor azt nem tartották fontosnak. Ez nem teljesen van így, egyrészt azért, mert az írásbeli mellett mindig elhangzott szóbeli instrukció is, sőt a legbizalmasabb, legintimebb ügyekre vonatkozó utasításokat feltehetően nem is rögzítették írásban, másrészt működött egy sajátos munkamegosztás a nunciatúrák között.

Spinelli instrukciójában tehát nem szerepel, ami levelezéséből viszont egyértelműen kiderül, hogy legfontosabb feladatuként el kellett érnie, hogy a császári udvar folytassa a háborút, ezzel szoros összefüggésben pedig hogy tegyen erőfeszítéseket az említett hatalmakkal a tervezett és fentebb említett liga érdekében. És végül, hogy a császár bizonytalan és labilis szövetségését, az erdélyi fejedelmet mindenképpen tartsa meg a koalícióban.

Ez utóbbi feladattal kapcsolatban előzményként annyit okvetlenül meg kell jegyezni, hogy két évvel Mária Krisztiernával való házassága és a Habsburgokkal kötött szövetség után, Báthory Zsigmond az 1597. december 27-én lemondott trónjáról a császár javára.⁶ Az elképzelések szerint a fejedelemséget, mivel Zsigmond felesége, Mária Krisztierna jelezte, hogy válása után nem óhajt a fejedelemségben maradni, a császár testvére, Miksa főherceg vette volna át.⁷ Mivel 1598 elején a főherceg hosszas huzavona után végre letette az esküt a bedzini szerződésre, amelyben lemondott lengyel trónigényéről,⁸ elhárultak az akadályok, nemcsak az elől, hogy Erdély helytartójaként elfoglalja a fejedelemség trónját. Sőt, ezzel a lengyelekkel folytatott ligatárgyalások legfőbb akadálya is elhárult, ők ugyanis éppen a főherceg érvényben tartott jogigénye miatt nem akartak kötélnék állni. Legalábbis a tárgyalásokon ezt hangoztatták. Érthető, hogy Erdélybe kerülése esetén attól tartottak, hogy Miksa újra megpróbál, ahogyan 1589-ben tette, fegyveres úton érvényt szerezni trónkövetelésének. 1598 nyarán tehát úgy tűnt, minden rendben halad, de végül nem így történt.

Báthory Zsigmond ugyanis elégedetlen volt a szerződésben megkapott oppelni és ratibori hercegségekkel, valamint a pénzbeli kárpótlás kifizetésének késlekedésével, ezért 1598 augusztusában szabályosan hazaszökött Erdélybe. Miksa erdélyi útja törődött, és újra kezdődtek a lemondási tárgyalások.⁹ Ezt a helyzetet tükrözi az Államtitkárság 1599. január 2-ai levele Spinelli nunciushoz, amelyben azt olvassuk, hogy a fejedelem számtalan jelét adta, hogy ítélőképessége nem teljesen szilárd, ezért teljesíteni kell a kéréseit, mivel a császárnak is azzal okvetlenül tisztában kell lennie, hogy

⁶ Az okokról és az eljárásról részletesen SZILAS LÁSZLÓ SJ, *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*, ford. Ötvös Péter, Budapest 2001, 77–95.

⁷ Mária Krisztiernáról lásd BENDA KÁLMÁN, *Erdély végzetes asszonya*, Budapest 1986.

⁸ Lásd erről a császár pápát tájékoztató máj. 10-ei levelét. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 85A1, fol. 9^{rv}. A főherceg lengyel trónköveteléséről és a szerződésről lásd KRUPPA TAMÁS, *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)*, (CVH II/5), Budapest–Róma 2014, 175. 187–190.

⁹ SZILAS, *Carrillo*, 97–102, TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, *Báthory Zsigmond politikája és harmadik lemondása (1599–1600)*, *Aetas* 26 (2011) 85–98.

micsoda károk származnának erdélyi pozíciói megrendüléséből, vagy elveszéséből.¹⁰ Éppen ezért bizalomerősítő lépésként például rendezni kellene az Erdély védelme szempontjából kulcsfontosságú, császári kézben lévő Várad visszaadásának a kérdését, ami igazi botránykő (*pietra di scandalo*).

Spinelli híradásaival párhuzamosan a fejedelem környezetéből is hasonló tartalmú üzenetek érkeztek Rómába. A fejedelem egykori gyóntatója, bizalmasa és diplomatája, a jezsuita Alfonso Carrillo azt írta, hogy ura több vasat is tart a tűzben, tartja a kapcsolatot a Portával, amelyet egy régóta fogva tartott csasz által megkeresett, illetve unokatestvérével, a Lengyelországban nevelkedett Báthory András bíborossal, ermlandi püspökkel (1566–1599), akivel még 1597-ben békült ki, rajta keresztül pedig a lengyelekkel.¹¹

3. ERDÉLYI KÖVETEK A CSÁSZÁRI UDVARBAN

Prágában tehát nagyon várták az erdélyi követeket: a fejedelem és a rendek Naprági Demetert és Bocskai Istvánt menesztették az udvarba.¹² Mindketten Habsburg-párti politikusnak számítottak, Bocskainak, Báthory Zsigmond nagybátyjának mulhatatlan érdemei voltak abban, hogy a fejedelemség a császár oldalán lépett be a háborúba. Naprági kancellár és erdélyi püspök szintén a császár emberének számított. Báthory András bíboros azért küldte őket, hogy megszabaduljon tőlük, és bár a püspök hazatért, de nem lépett újra hivatalba, hanem gyalui birtokára húzódott vissza. Bocskai nem akart visszamenni, de visszaküldték, és ő is bihari birtokaira húzódott, ahol Báthory András nem érhetette el. Jól tette, mivel nótapert akasztottak a nyakába.¹³

Bocskai István felkeltette a nuncius érdeklődését, amit az jelez, hogy egész jelentést szánt neki, és később is visszatért a személyére. Úgy vélte ugyanis, hogy a császári udvar őt akarja ellenjelöltként felléptetni. Ezért megpróbálta megismerni, többször meghívta magához és kikérdezte. Az erdélyi főúr jó benyomást keltett, egyetlen kifogása ellene a kálvinizmus volt.¹⁴ Spinelli jól érzékelte, hogy Bocskai fontos tényező a kialakult bonyolult helyzetben, ám fejedelmi jelöltségének császári támogatását illetően bizonyosan tévedett. Egyrészt az udvar szemében sem lehetett esélye egy protestánsnak, másrészt Spinellinek tudnia kellett, hogy a császár Miksa főherceget akarja kormányzóként a fejedelemségbe küldeni. Tévedése viszont rávilágít a pápai diplomácia nagy dilemmájára: Báthory András bíboroson kívül nem volt jelöltjük az erdélyi trónra. Zsigmond Lengyelországban „bűjdosott” és állítólag Angliába vagy Franciaországba akart távozni, András testvére, ifjabb Báthory István (1553–1601), akit nagybátyja, István lengyel király (1576–1586) utódjának szánt, szóba sem került. Több nagykorú Báthory pedig nem volt. Ezért ragaszkodtak tehát mindenáron a bíboros személyéhez.

¹⁰ AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 57, fol. 106rv.

¹¹ SZILAS, *Carrillo*, 100–101.

¹² HORN ILDIKÓ, *Báthory András*, Budapest 2002, 220–221.

¹³ SZILÁGYI SÁNDOR (kiad.), *Erdélyi országgyűlési Emlékek. IV: 1597–1601*, Budapest 1878 (EOE), 322–326.

¹⁴ Bocskairól lásd a *Függetlenségben* közölt 2. és 3. sz. iratokat. A jelentéseket idézi AMBRÓ BÉLA, *Malaspina nuncius működése Erdélyben*, *Katolikus Szemle* 2 (1887) 263–264.

Bocskai és Naprági érkezése tehát nem egy újabb esetleges jelölt „felépítésére” adott volna lehetőséget, hanem az általuk hozott hírek miatt volt fontos. Például megbízható információkat hoztak a Porta által benyújtott békefeltételekről, amelyeket Bocskai egy június 30-ei keltezésű levélre hivatkozva ismertetett. Basta generális jelentése alátámasztotta a Bocskaitól nyert értesüléseket.

A fejedelem alapvetően két forgatókönyvet vázolt fel: az első esetben marad és harcol, ha Miksa főherceg lemond erdélyi kormányzóságáról, visszakapja határ menti várait, megkapja a kért fejedelmi titulust, belefoglalva a két román vajdaságot, valamint 300 000 tallért és ágyúkat a háborúhoz. A másik lehetőség, hogy megfelelő kárpótlásért cserébe nejevel együtt elhagyja a fejedelemséget.¹⁵

Eppen ez aggasztotta rendkívüli mértékben a pápai követet is: Spinelli zokon vette, hogy a tárgyalásokba nem vonják be a pápát, amire Rudolf Coraduzzi császári titkos tanácsostól azt a választ kapta, hogy ezt megtették volna, ha nem ismernék jól a pápa álláspontját, aki azt akarja, hogy Zsigmond maradjon a tartományban,¹⁶ ahogyan tehát első lehetséges megoldásként a fejedelem is ajánlotta. Ezek után nem kell csodálkozni, hogy a márciusban megszületett császári válasz nem Zsigmond maradását, hanem távozását és végkielégítését tartalmazta.¹⁷

Április 12-én pedig a császár írt Miksának felkérve, hogy vállalja el Erdély kormányzását. Biztonságát több regiment szavatolja, illetve kíséretében lesz két magyar biztos, a történetíró Istvánffy Miklós és Nádasdy Ferenc, a „fekete bég” is. Ebből az iratból jól látszik, hogy az udvar gyakorlatilag semmit nem fogadott meg sem az erdélyiek, sem a pápai követ kéréseiből, amelyek közül talán a legfontosabb az volt, hogy a császár erdélyit jelöljön a trónra.

Az udvarban senki nem gondolt arra, hogy ez a Zsigmond feltételei közt szereplő, de végül a szerződésbe nem kerülő kitétel nemsokára rettenetesen megbosszulja magát. A fejedelem nem mondta ki, hogy közelebről kire gondol: utólag persze egyértelmű, hogy Báthory Andrásra, de jó lenne tudni, hogy vajon akkor, 1598 márciusában megnyit sejtettek ebből Prágában.

¹⁵ A feltételeket ismertető SZILÁGYI SÁNDOR megjegyezte, hogy a Bethlen Farkas által megőrzött verzió némileg eltér egy másik általa ismert változattól, például, hogy közöljék a császárral, hogy ha nem tudnak megegyezni, akkor a törökökhöz fordulnak. Ez tulajdonképpen egy harmadik verziót jelentett. A követség instrukcióját lásd BETHLEN FARKAS, *Erdély története*, V, szerk. Jankovics József, Budapest 2010, 77–83, a követségről EOE IV, 74–77. 258–263, illetve legújabban KRUPPA TAMÁS, *Naprághy Demeter kancellár erdélyi tevékenysége és ami utána következett (1598–1602)*, Arrabona 57 (2019) 16–19. Az erdélyi követelések egy latin nyelvű változata alátámasztja a Szilágyi által mondottakat, amely ugyan a törököt kifejezetten nem említi, de ez a kontextusból kiderül, amikor arról van szó, hogy ha egyik fentebbi verzió sem valósulna meg, a fejedelem és a rendek saját érdekeiknek megfelelően fognak eljárni. KRUPPA TAMÁS (kiad.), *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Okmánytár II: 1595–1613* (CVH I/5), Budapest–Roma–Szeged 2009, 55.

¹⁶ CVH I/5, 54.

¹⁷ A császári *resolútiót* lásd CVH I/5, 55–56, a szerződést magyarul BETHLEN V, 101–103, eredetijét RODERICH GOOSS (bearb.), *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen*, Wien 1911, 261–264.

4. BÍBOROS ERDÉLY TRÓNJÁN

András tökéletes trónjelölt volt. Majdnem bizonyos, hogy VIII. Kelemen személyesen ismerte őt abból az időből, amikor Báthory András Rómában, vagy ő legátusként Lengyelországban járt. Remélni lehetett tőle az erdélyi katolicizmus támogatását, sőt terjesztését, és mivel pappá nem szentelték, különösebb bonyodalmak nélkül ki lehetett házасítani. Végül, ami a legfontosabb volt, Rómában nem felejtették el, hogy 1593–1594-ben igen lelkesen támogatta a török elleni szent háborút.

Amikor tehát április elején, nem sokkal az után, hogy a császár az erdélyi követekkel megkötötte a megállapodást, megérkezett a hír Báthory András fejedelemmé választásáról, és a követektől kezdve a császárig mindenki megdöbbsent, a pápai diplomácia nem tűnt túlságosan meglepettnek. Spinelli május 24-én azt írta Pietro Aldobrandini bíboros neposnak, hogy miután Zsigmond elvált a feleségétől, jó lenne, ha mindketten újra nőülhetnének, és hogy a kardinális nagyon is hajlana a házasságra. Róma terve a politikai ökonómia szempontjából nagyon egyszerű volt: el kell fogadni az előállt helyzetet, a császár Zsigmond után kössön szerződést az új fejedelemmel és adja feleségül hozzá Mária Krisztiánát. Vagyis kössön szerződést Báthory Andrásal az 1595. évi alapon. Ebben benne foglaltatott a török elleni háború, ami a Szentszék számára a legfontosabb volt. Mindez azonban azt is jelentette, hogy a császárnak szemet kellett volna hunynia az erdélyiek esküszegése felett, sőt bele kellett nyugodnia abba is, hogy a fejedelemségben nagy mértékben megnövekedett a lengyel befolyás, hisz az minden szereplő számára egyértelmű volt, hogy a bíboros igen szoros kapcsolatot tart fenn Zamoyskival, aki lengyel királyságát is támogatta volna, abban az esetben, ha III. Zsigmond végleg elhagyta volna országát, hogy elfoglalhassa atyja trónját.¹⁸ Sőt, mivel Moldva már 1595 óta lengyel-tatár protektorátus alatt állt,¹⁹ felmerült annak a lehetősége, hogy ez a befolyás kiterjed Havasalföldre is, amelyet régi jogcímre hivatkozva a lengyelek szintén oltalmuk alá akartak vonni, és ami természetesen teljes mértékben ellenkezett a Habsburg érdekekkel. Mindezt a legkönnyebben úgy lehetett volna orvosolni, ha a császár szabályos törökellenes ligát köt III. Zsigmonddal, amelyhez természetesen szuverén országként az erdélyi fejedelemség is csatlakozott volna. De ehhez először az erdélyi problémát kellett megoldani, tető alá hozva az új egyezséget Báthory András és a császár között. Éppen ennek érdekében küldték Erdélybe Visconti távoztával Germanico Malaspinát, az egykori lengyelországi nunciust, aki 1599 júliusában érkezett Bécsbe, ahol megkezdte a tárgyalásokat Mátyás főherceggel. Malaspina erdélyi missziójával külön tanulmányban foglalkozom,²⁰ ezért a továbbiakban elsősorban Spinelli – Malaspinától nyilvánvalóan nem teljesen függetleníthető – tevékenységét kísérem figyelemmel, aki kollégájával párhuzamosan és vele szorosan egyeztetve Prágában próbálta elérni ugyanezt.

¹⁸ A Báthoryak, főleg András lengyelországi kapcsolatairól részletesen lásd HORN, *Báthory András*, 139–154. 171–179. 221–222. 224.

¹⁹ Lásd erről IVANICS MÁRIA, *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*, (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 22), Budapest 1994, 83–88.

²⁰ KRUPPA, *Malaspina erdélyi missziója 1599-ben*, i.m.

Az új prágai nuncius tehát felvette a kapcsolatot a Báthory András által a császári udvarba küldött erdélyi követtel. Június 11. és 14-én írott leveleiben hosszan beszámolt a követtel folytatott tárgyalásairól: ezekből kiderül, hogy a bíboros azt várta, amit a császárnak írott leveleiben szóban is kifejezett, hogy először ismerjék el a trónváltozást, vagyis fogadják el törvényes és szuverén uralkodónak, ahogyan elődjével, Báthory Zsigmonddal tették. A szuverenitás jele lett volna, hogy Váradot a császár visszaadja, amiért cserébe visszakapta volna Husztot, amelyet kapitánya Spinelli szerint *contro la fede* az erdélyieknek adott át. Tehát nem pusztán várakról volt szó, amelyek stratégiai szempontból kétségtelenül igen fontosak voltak, hanem ezek a véghegyek szimbolizálták a határokat, amelyeket mint ismeretes, a speyeri egyezmény rögzített, kölcsönös tiszteletben tartását, azaz hogy két független, szuverén uralkodó készül megegyezni. Ebből a szempontból kell értelmezni az erdélyi követ nuncius által közvetített szavait is, aki Spinelli Huszt átadására vonatkozó kérdésére azt válaszolta, hogy addig nem adhatják át, amíg nincs megegyezés. Az ügyben konzultált a pápával, akinek a levelét továbbította neki. Spinelli szerint a követ felajánlotta, hogy 8 napon belül visszatér, illetve hogy még ebben a hónapban egy újabb követ érkezik teljhatalmú megbízással.²¹

A levélnek tulajdonképpen az volt a lényege, hogy tisztázza, a pápa azt várja el, hogy a császár tartsa tiszteletben a speyeri egyezményt és ne kebelezzé be a fejedelemséget. Ugyanakkor rávilágított a helyzet bonyolultságára. Báthory Andrást a szemjehonosította, azaz lengyel nemességet kapott, lengyel alattvalóvá (is) vált. Megillette a védelem és a támogatás, akármit jelentsen is ez a gyakorlatban. Mivel András, aki tehát formailag „kettős állampolgár” volt, trónra került, rangban emelkedett, ami által a fejedelemség, ha nem is vált volna lengyel hűbérré, ahhoz ugyanis kellett volna egy szerződés, de lengyel protektorátus alá került volna. Ne feledjük, a császárral a speyeri egyezményt megkötő János Zsigmond Jagelló volt, és mivel nagybátyjának, Zsigmond Agostnak nem volt fiú utóda, még lengyel királysága is szóba került. Utódát, Báthory Istvánt Jagelló Annával való házassága által „jagellósították”, így tudták elfogadtatni nemzeti uralkodóként a Habsburg jelölttel szemben, András pedig az ő unokaöccse volt. Ráadásul Erdély leköszönt fejedelmének a testvére, Báthory Grizeldisz Jan Zamoyski felesége volt, és bár a házasság a feleség halála miatt rövid ideig tartott, a rokonság ennek ellenére megmaradt. Ami újabb kötelékkel fűzte szorosabbra az új fejedelem és második hazája kapcsolatát.

Nem egészen két héttel később, június 28-án írt leveléből megtudjuk, hogy mik hátráltatják még az elvi és politikai megfontolásokon túl a nuncius által képviselt megoldásnak a gyakorlatba történő átültetését. Spinelli szerint a császár nem elégedett sem az Erdélybe küldött Malaspina személyével, sem a neki adott instrukcióval, mivel az nem veszi figyelembe az ő érdekeit. Zokon vette például, hogy egy pápa sem kedvelte volna ennyire a bíborost, mint éppen a mostani, amire a nuncius a császár emlékezetébe idézte, hogy rengeteg segítséget kapott a pápától, ezért próbáljon most nagyvonalú lenni és borítson fátylat a sérelmeire.

²¹ Lásd AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 87C, fol. 107r–108v.

A Szentsek álláspontjának tisztázása érdekében Spinelli írt egy rövid feljegyzést, *polizát* a császárnak. Ebben kifejtette, hogy a pápát a közérdek vezette, amikor az erdélyi misszióra Malaspinát választotta ki, és ez szolgálja a császár érdekeit is, annak ellenére, hogy az erdélyi viszonyokat behatóan ismerő császári diplomata, Pezzen azt mondta neki, hogy Báthory András követének instrukciója azt tükrözi, hogy a pápa tulajdonképpen jóváhagyja a történeteket, vagyis a bíboros trónbitorlását. Mivel az idő sürget, az audienciát ezzel az irattal pótolja, újfent leszögezve, hogy őszentsége személyes döntése volt, hogy Malaspinát küldi Erdélybe. Azt már nem írta le, hogy a pápai diplomácia nyilvánvalóan a személyes ismeretségre építve próbálta elfogadtatni álláspontját a bíborossal, és tető alá hozni az egyezséget a császárral. Erre utalt Spinelli, amikor azt írta, hogy ha Malaspina a császári szándéknak megfelelően kemény hangot ütne meg, elvesztenék a fejedelem bizalmát, aki kihúzná magát a császár iránti szolgálat alól. Pedig sokkal előnyösebb lenne, ha a tartományban marad, és ő védi az embereivel és katonáival, mert így sokkal kevesebbe kerül a császárnak. Ezt a politikát követte az elmúlt években az udvar is, amikor Zsigmond lemondását *ultima necessità*-ként fogadta csak el. Előnyösebb egy olyan fejedelem kezében hagyni a kormányzást, aki a császár szolgálja.²²

Néhány nappal később némi előrehaladásról számolhatott be: július 5-ei levelében olvashatjuk a császár és a Titkos Tanács álláspontját, ami első hallásra nem volt biztató: a fejedelemségbe igyekvő nunciának tolmácsolnia kellett a császár álláspontját, amely szerint jogtalanul és rosszhiszeműen foglalta el Erdélyt, ezért a pápával egyetértésben azt a döntést hozta, hogy az egyetlen megoldás, ha lemond a trónról. Spinelli megütözközve válaszolta a Tanács álláspontját tolmácsoló Bartholomäus Pezzennek, hogy ez a bíborost kényszerhelyzetbe hozza, és valósággal a török karjába löki. Pedig mindenki tudja, hogy András nem olyan jellemű, mint unokaöccse, Zsigmond, és hogy az idő sem engedi, hogy tárgyalásokkal töltsék, hanem nagyon sürgősen kell döntést hozni. Ráadásul az ügyben eljáró Malaspina instrukciójában egészen más szerepel, ezért Rómából érkező új utasítások nélkül nem is lesz képes tárgyalni a bíborossal, vagyis végső soron így nincs is értelme Erdélybe utaznia. Pezzen erre azt válaszolta, hogy a törökkel való megegyezés mellett az udvarban attól tartanak, hogy Zamoyski a fejedelemséget és Havasalföldet, miután onnan elkergette Mihály vajdát, valamint Moldvát egyesíteni akarja. Az így létrejövő terület kvázi semleges államként a császártól és a szultántól is függetlenedne. A levelet hosszan idéző Ambró szerint a nuncius szerint „e combinatio nem is olyan rossz.”²³ A levélben azonban nem ez áll, a kontextusból ugyanis az derül ki, hogy a semlegesség a gyakorlatban lengyel protektorátust jelentene, amire nem mondhatta Spinelli, hogy jó megoldás, mert ez egyet jelentett volna a tartomány Magyar Királyságból történő kiszakításával, egy olyan konfliktuszóna kialakulásával, amit a pápai diplomácia egyáltalán nem támogatott, mert ez polgárháborús viszonyokat teremtett volna, elvonva az erőket a török elleni hadműveletektől.²⁴

²² VERESS ENDRE (kiad.), *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600)* (MVH II/3), Budapest 1909, 431.

²³ AMBRÓ, *Malaspina nuncius*, 261.

²⁴ Ami természetesen nem jelentette azt, hogy a lengyel befolyás megerősödését Rómában ne tekintették volna elfogadható árnak cserébe a fejedelemség háborúban maradásáért, és a lengyelek csatlakozásáért a ligához.

Ilyen előzmények után, mint fentebb említettük, érkezett meg Prágába július közepén Bocskai és Náprági. Nem igazi követek voltak, ahogyan először a nuncius hitte. Fogalmazhatunk úgy is, hogy személyiük által finom, de határozott üzenet érkezett a kardinálistól. Bocskai István és Náprági Demeter, bár kétségtelenül küldték őket, de követi megbízatással nem rendelkeztek, semmilyen újabb ajánlatot sem hoztak, csak híreket, többek közt egy újabb erdélyi követségét. Megbízható információkat hoztak a Porta által benyújtott békefeltételekről. Az udvar ezért kivárt, visszatartotta Malaspinát Bécsben, közben tárgyalgatott Spinellivel egyszerre vádolva részrehajlással a Szentszéket, és követelve András lemondását, ugyanakkor lebegtette a tárgyalásos megegyezés lehetőségét.

5. HABSBURG–ALDOBRANDINI VETÉLKEDÉS ERDÉLYÉRT

Valójában a bécsi és a prágai udvar csupán áltatták Andrást és Rómát: eszük ágában sem volt belenyugodni a bíboros fejedelemségébe, az ő jelöltjük Habsburg Miksa főherceg volt. Az udvar időt akart nyerni, hogy katonailag oldja meg a kényes kérdést. Mihály vajda ugyanis, bár hűségesküt tett Báthory Andrásnak, miután titokban már az év tavasza óta tárgyalt az erdélyi katonai beavatkozásról, októberben támadást indított. A vajda támadásáról a nuncius először csak november 15-ei levelében számolt be, egy héttel később is még azt írta, hogy nem tud bizonyosat a bíboros sorsáról, illetve hogy Prágában az erdélyi eseményekről, ha egyáltalán szóba hozzák, olyan ellentmondásosan nyilatkoznak, hogy nem is érdemes beszámolnia.²⁵ A bizonytalanságnak az egyik oka bizonyára az volt, hogy az udvar a pestis elől Prágából Pilzenbe húzódott, ahová a nuncius, mivel nem találtak számára megfelelő szálláshelyet, nem követte a császárt, hanem Prágában maradt. Az udvarba Alberto Venturinit, az *uditor*ját küldte, a hírek tehát csak lassabban és áttételesen jutottak el hozzá. Venturini leveléből tudjuk meg, hogy András amúgy is ismert török kapcsolataira nem várt helyről érkezett megerősítés: Ibrahim pasa visszavonulás közben hátrahagyott sátrában több Andrástól származó, koronás pecséttel lezárt levelet találtak, amelyekben a bíboros hűségéről biztosítja a Portát, valamint elismeri, hogy trónját a szultántól kapta, azaz elfogadta a vazallitást.²⁶

Az előkerülő levelek, amelyeknek sajnos csak a listáját ismerjük, de azt több példányban is, rávilágítanak arra, hogy Báthory András kapcsolatot tartott a felső-magyarországi urak egy csoportjával. Közülük kétségtelenül a jelentéstevők által is kiemelt két legfontosabb személy a már említett ifjabb Báthory István, illetve a buzgó kálvinista ecsedi Báthory István országbíró (1555–1605) voltak. Velük természetesen nemcsak a bíboros, hanem Báthory Zsigmond is tartotta a kapcsolatot már csak a rokonság okán is. E kapcsolat felbukkanását különösen aggasztóvá tette, mivel ez azt jelentette, hogy nemcsak Erdély, hanem Felső-Magyarország biztonsága is kockán forgott.

²⁵ AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 67B, fol. 324^{rv}, 326^v, 331^v.

²⁶ AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 67B, fol. 341^{rv}, idézi röviden AMBRÓ, *Malaspina nuncius*, 386.

A császári és pápai diplomácia érdekei ekkor teljes mértékben egybeestek. A bíboros halála miatt összehívott kongregáció azt a döntést hozta, hogy Báthory András igazi háborúban esett el, függetlenül attól, hogy legyőzője szkizmatikus volt: ezt a felmentéssel egyenértékű vizsgálati eredményt VIII. Kelemen januári brévéjében a császár tudtára adta.²⁷

A sellenberki csatában vesztes, majd a menekülés közben megölt bíboros halálával új helyzet állt elő. 1600. február végén Spinelli azt írta haza, hogy Báthory Zsigmond még Poroszországban van, valószínűleg ekkor már kikerült a brandenburgi herceg őrizetéből, és nyomorúságos körülmények közt egy apátságban (ez a heilsbergi volt, Báthory András püspökségének területén) húzta meg magát. Zamoyski vette a pártfogásába, akinek a segítségével felvette a kapcsolatot a törökkel, és felajánlotta nekik a szolgálatait, de egyúttal ugyanezzel megkereste a császárt is.²⁸ Ezt egyébként Bocskain keresztül tette meg. Úgy tűnt tehát, hogy minden, ami az előző évben történt Báthory Andrással kapcsolatban, most megismétlődik: nem csoda, hogy a velencei követ Rómából azt írta haza, hogy a pápa fontolóra vette egy legátus kiküldését.²⁹

De fontolóra vettek mást is: erről árulkodik Spinelli két roppant érdekes 1600. február 14-én és 28-án kelt levele, amelyekben az Aldobrandini család egyik tagjának, Silvestrónak, VIII. Kelemen unokaöccsének erdélyi fejedelemségéről esik szó. Az ötlet természetesen Rómából érkezett és akkora horderejű volt, hogy Spinelli másfél hónapig gondolkozott rajta. Ebből az következik, hogy 1599. legvégén vagy 1600. legelején érkezett a megkeresés. Amely nem volt előzmények nélküli: egy másik, ha nem is vér szerinti unokaöcs, Cinzio Aldobrandini bíboros nepos neve szintén szóba került már Báthory Zsigmond első lemondása idején. Ez az adat régóta ismert VERESS ENDRE jóvoltából. Silvestro jelöltsége viszont ismeretlen. Az ajánlat tehát, amelyen a nuncius másfél hónapig gondolkozott a következő volt: Silvestro, aki ugyebár Miksához hasonlóan nem volt erdélyi, de ettől az eddig következetesen képviselt érvtől a Szent-szék ez alkalommal nagyvonalúan eltekintett, megkapná Erdélyt fejedelmi (*principe*) rangban és feleségül venné Mária Krisztiernát. Tehát tulajdonképpen a már fentebb említett 1595. évi Habsburg–Báthory dinasztikus szerződés és szövetség helyébe egy Habsburg–Aldobrandini szövetség lépett volna. Ez kétségtelenül óriási horderejű lépés lett volna, ha megvalósul, mert teljesen átrendezte volna a politikai viszonyokat. Most itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy Silvestro elfogadásával természetesen megnyíltak volna azok a pénzügyi csatornák, amelyekből 1597 után csak folydogált a segítség. Spinelli leveléből ugyanis megtudjuk, hogy az unokaöccsel az egyházfő magára vállalta volna a fejedelemség védelmét, amelynek költségét évi 300 000 scudóban jelölték meg. Az is kiderül, hogy ezt az összeget folyósította volna a Pápaság egy formális szövetség, a fentebb említett liga megkötése esetén. Amelyet az udvarban nem nagyon akartak, mert akkor meg lett volna kötve a kezük a Portával kötendő béke esetében, amelyről, mint említettem, ekkor már javában tárgyaltak.

²⁷ CVH I/5, n. 52.

²⁸ AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 87C, fol. 174v.

²⁹ Febr. 26-ai jelentés, Archivio di Stato di Venezia, Senato, Dispacci, Roma, filza 44, fol. 329v.

Spinelli – ma úgy mondanánk – „kontaktja” Coraduz vagy Coraduzzi császári tanácsos volt, akivel mint olvassuk, sokszor (*molte volte*) tárgyalt az ügyben. Coraduzzi jó viszonyt ápolt Rómával és persze katolikus volt, a választás tehát nem véletlenül esett őrá. Volt azonban némi nehézség a tervvel kapcsolatban. Az egyik, hogy Silvestro még fiatal volt a házassághoz, bár ez inkább csak formális dolog volt, tekintve az ügy politikai horderejét. A másik probléma Erdély feldúlt állapota volt: magyarán a 300 000 scudo nem lett volna elég Silvestro fenntartásához. Ehhez egyéb forrásokra volt szükség: például Correggio hercegségére, amely Észak-Itáliában található, és amelynek ura, Camillo da Correggio ekkor már betöltötte a 80. életévét, és nem volt törvényes örököse. Ezt a hűbért próbálta a pápa megszerezni Silvestro számára, ami nem tűnt könnyű dolognak, tekintve a ferrarai hercegség ügyét, amelynek elfoglalása a császári udvarban nagy visszatetszést szült. Correggio egészítette volna tehát ki az említett évi segély és persze a fejedelemség saját bevételeit. További problémaként jelölte meg a nuncius, hogy a hercegség, mint annyi más itáliai dominium túlságosan szoros spanyol befolyás alatt állott, amivel talán arra célzott, hogy emiatt Silvestro uralma túlságosan is ingatag maradt volna. Erdély és Correggio ügyét nemcsak Spinelli, hanem Coraduzzi is nehéznek találta, de nem tartotta lehetetlennek. Mindketten nélkülözhetetlennek tartották viszont a megfelelő időzítést.³⁰ Ezen elsősorban az udvar krónikus pénzhiányát kell érteni: mikor jut a kormányzat pénzügyi helyzete olyan kritikus állapotába, amikor mindenféle terv, javaslat nyitott fülekre fog találni? Más szavakkal, mikor lesz zsarolható Rudolf?

Spinelli két héttel későbbi, február 28-ai levelének egy része mintha erre utalna, amikor az Erdélybe induló császári követ, Bartholomäus Pezzen kapcsán arról ejt szót, hogy mindössze 15 000 tallért tudtak neki adni, ami egyébként azt a célt szolgálta volna, hogy stabilizálják a tartomány helyzetét. Politikai szempontból is kedvezőnek tűnt a helyzet: Mihály vajda követei, akiken keresztül 500 000 forint segélyt, valamint azt követelte, hogy ismerjék el életfogytig Erdély kormányzójának, üres kézzel indultak vissza.³¹ Az év elején, pontosabban januárban megérkeztek Rómából a már említett szövetség feltételei is. Ezt Raimondo della Torre császári követ juttatta el Bécsbe, ahonnan Mátyás január 20-ei levelében küldte tovább a császárnak Prágába: a szentszéki időzítés nyilván nem volt véletlen. Úgy tűnt tehát, hogy megvan a kellő alkalom a terv végrehajtására.

³⁰ CVH I/5, n. 53. – Az Aldobrandini-ház közép-európai tervezgetéseinek emléke még az 1660-as évek politikai elképzeléseiben is visszaköszönhetett. Vö. TUSOR PÉTER, „*Et a pensare al successore in caso*”. Szelepbény György es a rendi szervezkedés. (Égy nunciusi jelentés forrásrétke), LK 92 (2022) 39–102, 69–72.

³¹ CVH I/5, n. 54.

6. ZÁRSZÓ

Ám ezen a ponton elhallgatnak a forrásaink: csak annyi bizonyos, hogy Silvestro és vele együtt az Aldobrandini-ház erdélyi uralma nem szerepel többet a forrásokban. Erdély Mihály vajda kapcsán kerül elő, akit Bastával való ellentéte, valamint egyre önállóbb politikája miatt a császári udvar el akart mozdítani. Erre erőszakos eszközökkel került sor, az 1600. szeptember 18-án a miriszlói csatában. Szűk egy év alatt Báthory András és Silvestro Aldobrandini után tehát Mihály is lekerült a színről (ez utóbbi átmenetileg), akiknek a helyére újra Habsburg Miksa személye és erdélyi kormányzói jelöltsége került. Akinek az útja végül soha nem valósult meg, többek közt azért, mert a következő, 1601. év nyarán Báthory Zsigmond újra felbukkant, ezúttal egyértelmű lengyel (és tatár) segítséggel a háta mögött. A Szentszék és Spinelli ezúttal újfent régi/új jelöltjük útjának egyengetésébe kezdett, de már nem Erdély fejedelmeként, hanem hogy méltó kárpótlást kaphasson az augusztusban elvesztett goroszlói csata után valamelyik csehországi uradalom formájában.

A figyelmet azonban ekkor már nem Erdély, hanem Kanizsa eleste, és az ennek következtében az itáliai területekhez igen közel fekvő ausztriai végvidék súlyos helyzete kötötte le.

FÜGGELÉK

I.

Prága, 1599. július 26.

Filippo Spinelli Cinzio Aldobrandininek

Az udvarban semmilyen figyelmet nem fordítanak a beérkező hírek ellenőrzésére, ezért már restell ezekről beszámolni. Legutóbb az erdélyi követséggel történt ez, amely nem érkezett meg, Bocskai pedig a saját ügyében, és nem a fejedelem vagy a rendek képviselőjében érkezett. Malaspinától levelet kapott Bécsből, aki azt írta, hogy Mátyás főherceg semmilyen megbízatást nem kapott a császártól a (fejedelemmel folytatandó) tárgyalásokra. Ezért ideküldött egy gyorsfutárt. Elnézését kéri, ha félretájékoztatta, amelynek az itt eluralkodó káosz az oka. Ahogyan már beszámolt róla, a fejedelem megegyezett a törökkel, a feltételek hasonlóak azokhoz, amelyeket Bocskaitól hallott. A bíboros még nem küldte el rendes követeit, de amint megérkeznek, kiderül az igazság. Nemsokára elindítják Bécsbe az említett futárt. Az ígéret szerint tájékoztatni fogják, de a tanácsosok szokás szerint csak húzzák az időt. Tárgyalt más ügyekben Rumpffal, aki csak frázisokat mondott. Képtelen használható információkhoz jutni.

(AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 67B, fol. 75r-76v – cop.)

Copia della lettera che si scrive all'illustrissimo signor cardinal San Giorgio da Praga sotto la data de'28 di Luglio 99

Confesso liberamente ch'io mi vergogno hormai di dar piú avvisi a Vostra Signoria Illustrissima delle cose che si sentono qua poiche anche quelli che si cavano dalli signori consiglieri istessi per la poca cura che si pone in tener persone fuor che li

somministrino veri, e reali, si veggono ogni giorno riuscire molto diversi da quello che vengono rappresentati, com'è accaduto ultimamente dall'eletto d'Alba³² e del Buccicai, che per confermata relatione di che doveva, e poteva saperlo oltre a quello che me ne dirgle già affermativamente la persona istessa che fu mandata qua dal cardinale Battori, ho sempre inteso che venissero ambasciatori di sua signoria illustrissima o almeno della provincia e pur si vede che non è soveduto ne l'uno, ne l'altro, e che l'eletto non è comparso ancora, ne s'aspetta, et il Buccicai è venuto solo pur la cagione scritta con le passate.³³ Et havendo parimente significato alcune settimane uno a Vienna a monsignor Malaspina, che dall'arciduca Matthias gli sarebbe a pieno aperta la mente di sua maesta perche così era stato affermato più volte a me non solo dalli signori Ronf et Trauzen,³⁴ ma dal dottor Pez³⁵ che mi lo venne a dire per ordine di sua maesta e del Consiglio Secreto tengo hora lettere dal medesimo monsignor di 20 del presente da Vienna, che havendo trattato coll'arciduca li ha risposto non haver commissione alcuna dalla maestá sua intorno alle cose de Transilvania. Onde sua altezza si risolvette per questo effetto spedir subito a questa volta un corriero espresso. Io non ho mancato dimostrar più e più volte i disordini che posson nascere, e son nati sin hora dal non premere in questo particolare degli avvisi, e ne ho voluto anco scrivere a Vostra Signoria Illustrissima scusandomi se tal hora ho errato, e potrò errare per l'avvenire con quelli a i quali non posso, ne devo non credere.

Quanto all'accordo tra il cardinale e'l Turco si tiene tuttavia esser stabilito, si come ho scritto con le passate, havendo dipoi inteso questa materia appunto dal signor Runf,³⁶ che da persona secreta, che sta presso al Turco vien avvisato e confermato, e che presto dovevano uscire le condizioni le quali però sin a quest'ora non si son sentita diverse da quelle che riferisce il Buccai; et a me pare ch'il non risolversi ancora il cardinale a mandar qua ambasciatori o altra persona nel modo che quel suo mandato diede percelto che farebbe subito, sia segno evidente della veritá ch'egli habbia convenuto co'l Turco, la qual conventione ho già significato a monsignor Malaspina che se ne sta tuttavia a Vienna, aspettando d'intendere co'l ritorno del corriero (che intendo che sará spedito hoggi o dimani) il senso di sua maesta il quale havendo pure questa mattina procurato di cavar dal signor Runf m'ha risposto che'l Pez ha ordine di venire a significarmelo: ma essendo solito di venir sempre a negoziare il giorno doppio alla speditione, forse perche io non possa con presto darne conto: pregai il signor Ronf a volermelo esso comunicare; ma in somma mi replicó haver il Pez l'ordinario di farlo, e che perciò non poteva dirmene altro. Il signor Pominio scusi che non c'è tempo da copiarla. Ho poi trattato d'altri negotii co'l signor Runf, il quale fredissimo e lentissimo

³² Naprági Demeter erdélyi püspök (1597–1607), erdélyi kancellár (1598–1600).

³³ Lásd AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 67B, fol. 68r.

³⁴ Paul Sirt Freiherr und erster Graf zu Trautson (1550–1621†) 1581-től titkos tanácsos, 1582 és 1594 között *Reichsbofrathspräsident*, 1589-től udvari főmarsall. Rumpf mellett a másik császári kegyenc 1600-ig.

³⁵ Bartholomäus Pezzen Freiherr von Ulrichskirchen (?–1605†) 1575-től az Udvari Haditanács tagja, portai orátor (1587–1592), 1599-ben ő vezette az Ibrahim nagyvezírrrel folyó béketárgyalásokat.

³⁶ Wolfgang Siegmund Rumpf zu Wülroth főkamrás és titkos tanácsos. 1600 után Trautschonnal együtt kegyvesztett. Ekkor állnak Mátyás főherceg szolgálatába.

risponde con parole piú generali dell'imperatore, e certo vi vado per compimento che nel resto non ne cavo mai cosa di profitto, cose si negotia, e cose si stenta in questa corte, Non aggiungo altro solo che a Vostra Signoria Illustrissima fo riverenza. Da Praga li [!/] il 26 di Luglio.

Copia della lettera che si scrive all'illustrissimo signor cardinal San Giorgio

2.

Prága, 1599. augusztus 23.

Filippo Spinelli Cinzio Aldobrandininek

A császár nem oldotta fel esküjük alól Naprágit és Bocskait, és abba se ment bele, hogy elhagyják Erdélyt, arra hivatkozva, hogy a tartomány helyzete hamarosan rendeződni fog. Annak ellenére, hogy egyikőjük sem mutatkozott hűnek egyik fél felé sem, Bocskait mégis nagy előzékenységgel és udvariassággal fogadták, ami mögött valami titkot sejt. Pezzen azt mondta, hogy a bíboros embere Szatmáron van, ahol tárgyalt Basta képviselőjével. Budán és Esztergomban levelek és követek által folynak a béketárgyalások. Igyekszik megszerezni a nagyvezír és a szultán által küldött leveleket. Úgy véli, hogy bár a benyújtott feltételek az ellenkezőjét mutatják, mindkét fél hajlik a békére. A császár serege Esztergomban van, és figyelemmel kíséri a hajdúk által lerombolt eszéki híd újjáépítését. A pestis egyre jobban tombol, őrséget helyeztek a vár összes bejáratához és csak szigorú ellenőrzés után engedik be a népet. Az udvar Linzbe akar távozni, az előkészületeket már megkezdték.

(AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 67B, fol. 133r-134v + 138v - cop.)

Copia della lettera publica scritta al signor cardinal San Giorgio

Venne ultimamente il Pez a darmi conto da parte di sua maestà et del Consiglio Secreto della resolutione data all'eletto d'Alba Giulia,³⁷ et al barone Buccicai ch'è il non haver sua maestà voluto conceder loro né l'assolutione del giuramento ne tan poco assentire ch'eschino da Transilvania provedendoli altrove conforme alle dimande fatte dall'uno, et dall'altro, ma solo dato loro intentione che le cose de quella provintia fossero per accommodarsi in breve et che all'hora si pensarebbe a darli sodisfattione, di maniera ch'essi non restano sinhora congiunti né a sua maestà ne al cardinal cosa tanto inspettata che non si può credere che non comprenda qualche misterio, gia che haveva pur del verisimile, et del conveniente, che de i due partito ne fosse accettato l'uno, et quello che accresce la cagione di dubbitare è che al Buccicai, che tuttavia si trova qua pare che si faccino dimostrationi straordinarie di cortesia, et s'osserva universalmente ch'egli sene sta molto allegro oltre ch'io ho particolar' occasione di maravigliarmi nel vedere che mi sia stato dato conto di questo particolare, mentre nell'altre resolutione concernenti il negotio di Transilvania ho conosciuto apertamente che si son guardati dal parteciparme.

³⁷ Gyulafehérvár (Weissenburg, Alba Julia, RO).

Mi disse appresso il Pez haver'avviso ch'alli 13 del presente doveva una persona del cardinale essere in Sachmar per abboccarsi con uno mandato del signor Giorgio Basta³⁸ al quale era di tanto stata fatta istanza dal cardinale che poco prima gli haveva scritto d'haver'a communicar le cose di molta importanza. Ma questo medesimo avviso ho havuto io dall'istesso Basta, come Vostra Signoria Illustrissima vedrá dall'inclusa copia delle lettera sua³⁹ della quali pero non feci motto al Pez.

Quanto alla trattatione della pace introdotta dal Paleologo mandato dal Tartaro intendo da buona parte che da sua maestà sieno stati deputati l'arcivescovo di Stregonia, il Palfi,⁴⁰ et un'altro barone Unghero a negoziarla con altrettanti da deputarsi dal medesimo Tartaro dovendo questi state in Buda et quelli in Strigonia, e trattare per via di lettere et d'ambasciate. Sopra questo particolare ho intentione d'haver copia della lettera scritta ultimamente qua da Ibraim bassá⁴¹ da parte del Turco et anche di quella che portó il Paleologo scritta dal Turco al Tartaro che si le potró avere in tempo saranno con questa la veritá. Credo io che sia che l'una et l'altra parte inclini alla pace si ben di qua si mostra il contrario domandandosi al Turco la restitutione del paese et d'alcuni castelli che prese in tempo che ancora steva in piede la pace, et che fatta questa restitutione debbia poi venirsi alle conditioni le quali sin'hora pare che si riduchino, o a ritenersi ciascuno l'acquistato, o vero a restituirselo scambievolmente.

L'esercito di sua maesta si trova in Strigonia havendo risoluto di prendere quel posto per osservare l'andamenti del nemico il quale s'intende trovarsi ad Esecchio⁴² intento alla restauratione del ponte rotto dall'aiduchi restando tuttavia confermata la prigionia del bassá di Buda.

La peste qua va tuttavia aumentando che altro, et è di natura cosi maligna che in 24 hore per lo piú si vede ammalare, et morire la gente, che pur due giorni sono morí uno dell'aiutanti di cappella di sua maesta ch'il giorno avanti haveva servito alla messa propria della maestá sua. Si son poste le guardie a tutte le porte, et rastrilli del castello et non vi s'ammette la gente se non con molta cautela tenendosi per fermo che sua maesta sia per ritirarsi con la corte a Linz per dove è già partito il foriero per vedere et referirla dispositione et la capacità del luogo che succedendo s'intrará in una spesa grande et qui a Vostra Signoria Illustrissima fo humilmente riverenza. Da Praga il 24 d'Agosto 1599.

Copia della lettera publica che si scrive all'illustrissimo signor cardinal San Giorgio

³⁸ Giorgio Basta császári generális, az erdélyi fejedelemség katonai kormányzója (1602–1604).

³⁹ A júl. 23-ai levelet lásd VERESS ENDRE (kiad.) *Basta György hadvezér levelezése és iratai I: 1597–1602*, Budapest 1909, 228.

⁴⁰ Pálffy Miklós titkos tanácsos (1582–1600), a béke delegációban a magyar felet képviselte. Nádasdy Ferenc mellett a magyar csapatok főparancsnoka.

⁴¹ Ibrahim nagyvezír (1596. ápr.–okt., 1596. nov.–1597. vége másodsor).

⁴² Eszék (Osijek, HR).

3•

Prága, 1599. augusztus 31.

Filippo Spinelli Pietro Aldobrandininek

Az új rejtjelkulcs még nem érkezett meg, ezért saját kezű rendes levelet ír. Pezzen tájékoztatta a Bocskainak és Napráginak adott titkos tanácsi határozatról, amely visszautasította esküjüik alóli felmentésüket, illetve kérésüket, hogy a császár országában maradhassanak. De szerinte valójában a tanácsosoknak ezzel az a céljuk, hogy elhitessék a fejedelemmel, hogy gazdag és tekintélyes halálos ellensége kegyvesztett az udvarban. Közben pedig csak arra várnak, hogy a török csapatok visszavonulása után Bocskait rögtön Erdélybe küldjék. Ő a török ellensége és igen befolyásos személy, csakhogy buzgó kálvinista, aki miatt veszélybe kerülhet a hit Erdélyben. Ezt nem hangoztatja, nehogy megharagútsa a császárt, akinek a trónváltozással elveszett a befolyása Erdélyben. Felső-Magyarországon pedig nagyon erős a Báthory család, a magyarok pedig gyűlölik a németeket. Ezért a fejedelemség élére kizárólag erdélyi kerülhet, aki bírja a magyarok és a császár bizalmát, ellensége a töröknek. Bocskai mindig szolgálatkész volt a császár irányában, jó szolgálatot tett Zsigmond lemondásánál. Az udvarnál gyűlölik a bíborost és mindenki mást jobb jelöltnek tartanak. Kéri, hogy tájékoztassa a pápát erről, és várja a mielőbbi választ, mert az idő sürget. Ha a bíboros marad a fejedelem, akkor valószínűleg megegyezik a törökkel, ami nagy fenyegetést jelent Magyarország és Ausztria számára, de a hit megmarad. Ha Bocskai lesz a fejedelem, akkor a katolicizmusnak vége. Bocskai, aki többször is felkereste és bizalmat gerjesztően viselkedett, holnap elbúcsúzik tőle.

(AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 67B, fol. 169r–171v. 172v. 177v – orig. m. p.)

Illustrissimo et Reverendissimo Signor mio padrone colendissimo sempre

Quello che volevo scrivere in cifra sin dala settimana passata lo scrivo hora di mia mano per che nel cifrar si è scambiata la cifra con quella dell'illustrissimo signor cardinal San Giorgio ne vi è stato tempo da rifarla et spero così passera quanto piu secreto.

Il Pez mi venne trovar la settimana passata et da parte de sua maesta et del Consiglio mi diede conto dela resolutione data al Buzcai et all'eletto d'Alba che dimandavano l'assolutione del giuramento fatto a cesare l'anno passato o modo da viver neli regni di sua maesta sono stati esclusi dall'una et l'altra dimanda per le cause scritte la settimana passata ne la lettera publica. Hora considerando io che questi ministri mai hanno comunicato cosa alcuna con me di questi negotii ne mi parendo che questa resolutione fusse de qualita che ricercasse il bisogno me se ne desse conto ho sospettato che l'habbiano fatto per che ne dia conto a monsignor Malaspina et si dia ad intendere al cardinale che il Buzcai passa(?) dila corte mal sodisfatto et mal spedito dall'altra parte il Buzcai che per altro sta in pessimo stato havendo tutto il suo che importa 30 mila talleri d'entrata in paese de un suo inimico acerbissimo come il cardinale si vede allegrissimo et molto piu ben visto et accarezzato di quello che fu mai, effetti che non corrispondono col suo stato presente ne con le mal espeditioni percio credo per quel che vado raccogliendo dale cose passate che questi alla ritirata del Turco vogliano dar

adosso al cardinale et metter in quella provincia il Buzcai nemico del cardinale per le cause che Vostra Signoria Illustrissima sa un alieno dal Turco barone de primi et forti, il primo di quella provincia et di potenza et seguito grande lo che facilitera(?) l'impresa, ma quello che a me dispiace grandissimo calvinista che certo è in tal caso si spiacereia quella piccola pianta de religione che è in Transilvania. Non ho voluto scriverne a monsignor Malaspina e anco all'illustrissimo signor cardinal San Giorgio perche è mia coniettura pero che non vorria si penetrasse qui che saria disgustar l'imperatore si penetrasse che esce da me dubitando non ci fusse impedito il disegno con gravissimo preiuditio di sua maesta perché adesso non solo restano senza la superiorita de Transilvania ma temono dell'Ungheria Superiore dove questi Battori sono molti et potenti, et quantunque pretendano diverse stipite il nome è l'istesso che concilia amorevolezza et il vinculo dela natione con l'odio de Tedeschi vol dire assai, piu fondo in questo pensiero dall'haver havuto piu volte da costoro che è impossibile de poter tener la Transilvania in altro modo che sotto il principato de un Transilvano, volle(?) l'istesso re d'Ungheria cosi lo conobbero et osservorno, all'altra parte questo è benemerito de loro per che sempre inclino al servitio di cesare et fu buono instrumento dela renuncia dela provincia, et che Sigismondo si alienasse dal Turco, e serone de gran seguito et mostra valore, loro odiano il cardinal et dicono che è meglio che la Transilvania sia sotto con principe che la reconosca dall'imperatore che sotto l'imperatore immediate, ma però sotto ogni altro che del cardinale però ho fatto quello pensiero, supplico Vostra Eccellenza Illustrissima et rapresenti a sua santita accio possa farci consideratione et pigliar quella resolutione che giudica piu espediente perché il tempo non da dilatione veramente angustie sunt undique. Se resta il cardinale è difficele che cesare se ne fidi et facilmente converra col Turco con pericolo grande dell'Ungheria et dell'Austria et del stato dell'imperatore, ma la religione si accresciera, all'incontro se ci andara il Buzcai, la religione cattolica è spedita in Transilvania. Si sensero cosa alcuna faro offitio con sua maesta con ogni effcatia accio che in negotio religionis nihil innovetur, il Buzcai piu volte mi ha visitato mostra confidenza con me et io l'ho accarezzato assai. Indimane verra da me a pranzo che dice voler andar via. Non ho altro a Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima. Da Praga a 31 d'Agosto 99.

De Vostra Signoria Illustrissima

humilissimo ubbligatissimo servitor
l'arcivescovo Spinelli

All'illustrissimo et reverendissimo signor padron mio sempre colendissimo il signor cardinal Aldobrandino

KRUPPA TAMÁS

EGY ZÁGRÁBI KANONOK FELLEBBEZÉSE RÓMÁBA
PÁZMÁNY ELLEN
(gróf Erdődy János letétele az egri püspökségről, Sopron, 1625)*

I. ELŐJÁRÓBAN

FRANKÓI VILMOS és történésztársai római munkásságának alapkonceptiója, sőt inkább motivációja volt a felismerés, melyet mottószerűen FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ fogalmazott meg. Eszerint „Magyarország történelmét az olaszországi, s első sorban a vatikáni levéltárak ismerete nélkül megírni nem lehet.”¹ A ma örvendetes reneszánszát élő mondást² a pozitívizmus idején elsősorban a középkorra értették, mint ahogy a *Monumenta Vaticana Hungariae* súlypontja is a 14–15. századra esett.³ A tétel azonban bizonyos szempontból a kora újkorra is érvényes. Bizonyos kérdések, mi több, eddig jószerével létükben ismeretlen történelmi fordulópontok – határhelyzeteknek is nevezhetnének őket –, a vatikáni kutatások erőterében kerültek, kerülhetnek feltárára, megismerésre és megismertetésre.⁴

Az Erdődy János egri püspökre (1616–1625) irányuló korábbi vizsgálatunk a 17. századi *processus informativus*-projekthez⁵ kapcsolódóan helyzete el az ifjú arisztokrata rejtőzködő személyét és pályáját a magyar egyház- és köztörténetben. Előző tanulmányunk a frascati *Villa Belvederében* őrzött, 1617. évi tanúkihallgatási jegyzőkönyv, illetve kontrollforrások segítségével vitt közelebb az egri egyházmegye legkevésbé ismert⁶

* Készült az ELKH TKI 30 207. sz. kutatócsoporti támogatással.

¹ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, *A pápai levéltárak*, Századok 18 (1884) 66–73, 73.

² Például KANÁSZ VIKTOR: *Eger és a szentszéki diplomácia. Girolamo Martinengo jelentései Eger 1552. évi ostromáról*, Itália öröksége Egerben (Konferencia-tanulmányok, Eger, 2021. szept. 23–24.), szerk. Szilasi Ágota, Eger, s.a. (35. j.).

³ Vö. MVH I/1–6, Budapest 1887–1891 (Pápai tizedszedők, Gentilis bíboros iratai; IX. Bonifác bullái; Szentlélek-társulat anyakönyve; Mátyás király levelei). A *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* (Budapest 1896–1907) négy kötetének évszámai magukért beszélnek (1103–1276. 1276–1415. 1416–1492. 1492–1526).

⁴ Például Fráter György bíboros meggyilkolásának előzményei, körülményei. Legújabbán lásd KANÁSZ VIKTOR doktori disszertációját: *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nunciuss és Magyarország (1550–1554)*, Pécs 2022.

⁵ Genezisére, dimenzióra: TUSOR PÉTER: *Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei 1605–1711 (Historiográfia és projektterv)*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH I/15), szerk. Tumor Péter–Szóvák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma 2017, 243–315; vö. alább 7. 21. 23. j. is. – Kutatásunk felső időhatára 1711. A 18. századi jegyzőkönyvek módszeres feltárára: TÓTH TAMÁS, *A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban*, CVH I/15, 317–335.

⁶ Vö. SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története* (Az egri főegyházmegye schematizmusa 1), Budapest 1984, 295–296.

kora újkori főpásztorához, családjához és környezetéhez.⁷ „Kutatás-ismeretelméletileg” is tanulságos elemzés nyomán próbáltuk megállapítani a főpap pontos születési dátumát a már régóta ismert halálozási mellé. A kinyert biográfiai alapadatok a következők: Varasdon, 1590. június 24-én született, és vélhetően ugyanott halt meg, 1626. augusztus 13-án. Szülei vallását tekintve anyja, Ungnád Mária eredetileg lutheránus volt, férjhezmenetele után katolizált, megbízható tanúvallomás szerint Erdődy János világra jötte előtt két évvel. Apját, az 1558-as születésű Erdődy Tamás horvát bánt, illetve tárnokmester egybehangzóan katolikus születésűnek mondták a kánoni eljárás tanúi. Ebből az következik, hogy a biztosan protestáns születésű főúr katolizálásának az eddig feltételezetteknel (17. század első évtizede, 16. század utolsó évtizede) régebben kellett bekövetkeznie. Mindenesetre jóval korábban, mint feleségének, Erdődy János anyjának a kivizsgálás során a tanúk által egyöntetűen bemondott, 1587/88-ra tehető felekezetváltása.⁸

Tanulmányait Eger majdani püspöke 1606. március és 1610. május között fele-fele részben végezte Bolognában, majd Pármában. Utóbbi helyre három szemeszter elvégzése után ment át. Bolognába már a kisebb egyházi rendek birtokában érkezett. 1611. októbertől három évig Ingolstadtban tanult teológiát, ennek végeztével, 1614-ben szentelték pappá. Stúdiumait követően visszatért Horvátországba. Egyházi funkciót nem töltött be. Családi birtokán lakott – valószínűleg születési helyén, a varasdi kastélyban. Jámbor életvitelét, vallási erényeit a szokásos sablonokon túl méltatták a kánoni vizsgálat tanúi Prágában tett, 1617. áprilisi vallomásukban. A világtól elzárt életmód alapja nem egyfajta különleges életszentség, hanem az ifjú gróf komoly mentális betegsége volt. Elmeállapota súlyosságát nem tudjuk megállapítani.⁹

A forrásokból nyilvánvaló, hogy Erdődy János mindvégig zágrábi kanonokból, egyháziakból álló gondokság alatt állt. A kánoni kivizsgálási eljárás fő tanúja, Jagustich Pál zágrábi olvasókanonok saját elmondása szerint végig vele volt Bolognában, Pármában és Ingolstadtban. Bolognában két további gondviselő „mentorát” azonosíthatjuk Bozdogh Mártonnak, illetve annak a Verbanovich Gáspárnak személyében, aki 1626-ban a fiatalon elhunyt főpap síremlékét állíttatta a zágrábi székesegyházban. Az Erdődyvel kapcsolatos pármái/bolognai, ingolstadti nyomtatott kiadványok mögött e stáb munkáját kell keresniünk. A díszes kiállítású, mindenféle gondosan osztogatott tézisek, ünneplő kötetek sajátos intellektuális reprezentációként az ifjú főúr szellemi fogyatékát voltak hivatottak kompenzálni, pontosabb leplezni.¹⁰

⁷ TUSOR PÉTER, *Egy egri püspök itáliai iratai 1617-ből (Erdődy János kánoni processzusa a frascati Aldobrandini-levéltárban)*, Itália öröksége Egerben, s.a. A tanulmányban feldolgozott, illetve részlegesen közölt jegyzőkönyv és mellékletei lelőhelye: Archivio Storico Aldobrandini, Frascati (Villa Belvedere), Documenti Storici, n. 17/13.

⁸ További irodalommal és forrásokkal lásd az előző jegyzetben található tanulmányunkat (TUSOR PÉTER, *Egy egri püspök*, i.m.).

⁹ Uo. – Vö. alább a 21. j.-t.

¹⁰ Uo. Itt jegyezzük meg, utólag, hogy az előző tanulmányunkban alaposabban vizsgált ingolstadti kiadvány távlatosan némileg átgondolatlan volt. A *panegyricus* ugyanis évre, napra pontosan közölte a születési dátumot, melyet aztán pár év múlva gondosan igyekeztek kozmetikázni, és a püspökszenteléshez előírt 30. életévhez

Az itáliai, németországi taníttatás és peregrináció, a pazar kiadványok sora jól felépített családi stratégia elemeit alkották. Az apa, Erdődy Tamás törekvése a családja felemelkedését megalapozó, egy évszázaddal korábban birtokolt egyházi pozíciók „visszaszerzésére”, illetve állandósítására tökéletes megfelelést mutat az itáliai arisztokrata famíliák hasonló gyakorlatával a kora újkorban. Az egyszerre társadalmi, politikai befolyást s anyagi gyarapodást hozó, spirituális dimenziókat nyitó tervek elé azonban súlyos *human resource* akadályok hárultak. Az idősebb fiú, az 1604-ben apja által szerémi püspöknek kineveztetett István 1606-ra megvakult. Helyére Jánost nem sikerült azonnal előléptetni. Egy évtizednyi folyamatos udvari érdekérvényesítés kellett hozzá, mire a fiatalabb családtag püspöki székbe kerülhetett.¹¹ Igaz, ekkor Magyarország egyik legjelentősebb javadalmát, az egri püspökséget kapta meg.¹²

Maga a kinevezés 1616-ban történt, az iratokat viszont csak 1617. március 12-én bocsátotta ki az udvari magyar kancellária. Az aktusra ugyanazon politikai erőterében, a magyarországi Habsburg-utódlás összefüggésében kell tekintenünk, mint Pázmány előléptetése kapcsán. Esztergom érsekével ellentétben viszont Eger püspöke végül nem nyerte el a pápai megerősítést. Az egészen a római szakaszig gördülékeny kánoni eljárás a Kúriába érve hirtelen leállt. Okát csak találgathatjuk. Vélhetően valamilyen, a kinevezett püspök alkalmatlanságáról az Örök Városba eljutó, eljuttatott információ okozhatta ezt. Vagy pusztán csak a kánoni korhatár hiánya tette, habár a nem túl nagy hiátust a prágai nunciaturán nem tartották súlyos problémának.¹³ Már az illetékes bíborosoknak a tartalmi és formai követelményeket hitelesítő aláírása sem található meg a jegyzőkönyv végén.¹⁴ Ez pedig

---

közelíteni. – Saját kutatásunk mellett főként VERESS ENDRE adattárára támaszkodtunk. *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1224–1864* (MHI 3), Budapest 1941, 388–389.

¹¹ A szakirodalomban feltűnik Erdődy János átmeneti, pécsi püspöki kinevezése 1608-ból, ennek forrása-lapja azonban nem igazolható. PIUS BONIFATIUS GAMS, *Series episcoporum ecclesiae catholicae*, Regensburg 1873 (Graz 1957), 377. Vélhetően ennek alapján állítja GALLA FERENC is: *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*, Budapest 1940, 41 (67. j.).

¹² Uo. – Hasznosíthattuk az Erdődy-családkutatás eredményeit is: BENDA BORBÁLA, *Az Erdődy család 17. századi genealógiája*, Turul 80 (2007) 4. sz., 109–125. – Az egri püspöki javadalomra lásd az egyházmegye 1502. évi segédpüspöki processzusát e kötetben.

¹³ Uo. – Utólag itt jegyezzük meg, hogy Alessandro Vasoli internuncius készségét a kánoni kivizsgálás lefolytatásában, illetve a megerősítés ajánlásában ugyanúgy mozgathatta Melchior Klesl befolyása, mint Pázmány esetében, ahol Vasoli kifejezetten hivatkozik is a bíboros sürgetésére. TUSOR PÉTER: *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről (Családja, katolizálása, misszionálása). A Pázmány–Tboldy-archívum irataival* (CVH II/6), Budapest–Róma 2017, 116, 14. j. A kor viszonyait ismerve szöbe jöhet még Erdődy Tamásnak a nunciatura személyzete számára adott juttatása is. – Egy barokk műdedikáció kapcsán, velünk konzultálva, és több adatumkat, meglátásunkat felhasználva: GABRIELE TASCHETTI, *L'op. 14 di Tomaso Cecchini (1619) tra Dalmazia veneziana e Ungheria reale*, Između Srednje Europe i Mediterana: glazba, knjževnost i izvedbene umjetnosti / Between Central Europe and the Mediterranean: Music, Literature and the Performing Arts (ed. by Ivana Tomić Ferić–Antonela Marić), Split (Umjetnička akademija u Splitu / Filozofski fakultet u Splitu) 2021, 103–118.

¹⁴ A bíboros protektor mellett a három bíborosi rend (püspöki, papi, diakónusi) vezetői (*Capita Ordinum*) aláírása rendszerint úgy került felvezetésre, hogy magát a jegyzőkönyvet nem, hanem csupán a belőle készített kivonatot olvasták el. A római eljárásrend ismertetése: HIERONIM FOKCIŃSKI, *Le relazioni concistoriali nel*

még a kúriai szakasz kezdeti részéhez tartozott. A másik esetleges ok: a kuriális procedúra magas költségvonzata lehetett, melynek várható pontos összegével Rómában szembeülhettek.¹⁵

A pápai megerősítés hiánya s a felszentelés elmaradása, vagyis a kánoni jogok és kötelék hiánya később nagyban megkönnyítette a székhelyét sosem elfoglaló, mindvégig gondnokság alatt álló és szlavóniai családi birtokán élő, szellemi fogyatéka miatt inhabilis püspök eltávolítását az egri egyházmegye éléről az 1620-as évek derekán. Alábbi tanulmány ezzel, a Carlo Carafa pápai nuncius¹⁶ közreműködésével végbement, Pázmány Péter esztergomi érsek¹⁷ által kezdeményezett „történeti ténnyel” foglalkozik. A korábbi nevelő, a horvát Verbanovich Gáspár zágrábi kanonok és ügyvédtársai által 1625-ben az Apostoli Székhez benyújtott fellebbezés iratának segítségével Erdődy János javadalomfosztásának okait, az érdekelt felek különféle motivációt elemezzük az 1617-es kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv további hasznosításával, valamint bécsi források bevonásával, s helyezzük végül szélesebb kontextusba.¹⁸

2. VERBANOVICH KANONOK FELLEBBEZÉSE A PÁPÁHOZ

a) A fellebbezés körülményei és tartalma

Ha a korábbi kutatás kevésbé felületes, már régen felfigyelhetett volna arra, hogy Erdődy már nem egri püspökként halt meg 1626. augusztus 13-án, hiába állítja ezt sírkőfelirata.¹⁹ Utódát, Pyber Jánost II. Ferdinánd ugyanis Sopronban már tíz hónappal

---

Cinquecento, AHP 18 (1980) 211–261. – Rendkívül szokatlan, nem is emlékszünk rá, hogy egy a nunciatúráról Rómába került és ott megőrzött jegyzőkönyvváltozaton ne szerepelnének a kardinális ellenjegyzések.

¹⁵ A különféle költségtelekre: TUSOR PÉTER, *Pázmány pápai bullái és palliuma (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)*, Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13; szerk. Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczki Áron), Budapest 2013, 257–276, különösen 260–263 és 268–270.

¹⁶ Carafára legújabb: GUIDO BRAUN, *Kaiserhof, Kaiser und Reich in der „Relazione“ des Nuntius Carlo Carafa (1628)*, Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert), Roma 2006 (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12), hg. von Richard Bösel–Grete Klingenstein–Alexander Koller, 77–104. – Pázmánynak számos alkalmá nyílt arra, hogy eszmét cseréljen terveiről a nunciussal. Bethlen első támadása miatt ugyanis 1619–1621-ben Esztergom érseke Bécsben tartózkodott. Vö. PÉTER TUSOR, *Bericht der päpstlichen Diplomatie über den Wiener Hof (Herbst 1621)*, Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert (PUGW 8), hg. v. I. Fazekas–Anna Fundárková, Wien 2013, 77–102, 80–82 és 92–93.

¹⁷ Pázmány legfrissebb életrajzi áttekintés születése 450. évfordulóján PAUL SHORE-ral közösen: <https://ujkor.hu/content/pazmany-peter-biboros-esztergom-erseke-es-magyarorszag-primasa> (Újkor.hu., 2020. 10. 21.) ez az írás a korábbi angol szöveg általunk érdemben javított magyar változata. Annotált megjelenítése folyamatban.

¹⁸ Meghatározóan a FAZEKAS ISTVÁN, OROSS ANDRÁS és mások által összeállított *Hungaricana*-adatbázis segítségével. A tételesen idézett forrásokról OROSS ANDRÁS készített számomra lekötelező szívességgel másolatot.

¹⁹ A teljes sírfelirat: „*Ill(vstrissi)mi ac R(everendi)ss(i)mi D(omini) D(omini) Ioan(nis) Erdoedi el(ecti) Ep(is-cop)i Agrien(sis) S(acrae) C(aesareae) Regiaeque M(aiestatis) consiliari(i) haereditarii Comitiss Montis Clavdii et Varasdien. qui obyt die 13 Avgvsti An(n)o D(omini) 1626. aetatis suae 37. Tumulv(m) hvnc marmore exornavit*

korábban, 1625. október 21-én kinevezte Eger főpásztorává. Igaz, maga a kinevezőirat nem nyújt semmiféle közelebbi támpontot a változása okára nézve. Az előd elhalálása, áthelyezése, lemondása rendre szerepelni szokott, itt azonban csupán annyit találunk, hogy az egri püspökség *de iure* és *de facto* üresedésben van.²⁰ Az utód, Pyber János *processus informativusa* alkalmával valló tanúk közül azonban ketten is utaltak arra, hogy Pyber előléptetésére kifejezetten Erdődy inhabilitása miatt került sor, és mindnyájan megemlítették az ifjú gróf mentális betegségét.²¹ Többre az eddig vizsgált források segítségével nem jutunk. Az új főpásztor beiktatására a javadalomba azonnal, már a kinevezés napján utasítást adott az uralkodó.²²

Mit is jelent a *Királyi Könyvek*ben fennmaradt királyi oklevél tapintatos hallgatása a megüresedés módjáról, miért és miért éppen ekkor kellett távoznia Erdődynek Eger éléről, mi jellemezte főpásztori éveit, s mit lehet még megtudni betegségéről? Továbbá milyen szerepet játszott a javadalomfosztásban a főpapi székébe Erdődyvel közel egy időben kerülő Pázmány Péter? S legfőképpen vajon milyen általánosabb tanulságok vonhatók le a történésekből, akár az egri egyházmegye, illetve a magyarországi katolikus felekezetszerveződés, akár pedig a kora újkori magyar–horvát viszony tekintetében? A feleletet e kérdésekre a kutatás számára eddig tulajdonképpen ismeretlen vatikáni dokumentum segítségével kapjuk meg.²³ E dokumentum pedig nem más, mint Erdődy János ügyvédei által Pyber kinevezése után közvetlenül, már 1625. november 1-jén Sopronból VIII. Orbánhoz küldött hosszas fellebbezés, melynek eredetijét a *Biblioteca Apostolica Vaticana* kéziratára őrizte meg az utókor számára.²⁴ Rögtön adjuk is át a most a szót ennek az újabb itáliai dokumentumnak. A négy prokurátor által szignált irat szerint Erdődy János „választott egri püspök” nevében kényszerülnek panaszt emelni és tiltakozni, akit Carlo Carafa nuncius és Pázmány Péter esztergomi érsek a soproni országgyűlés alatt jogtalanul megfosztottak püspöki tisztétől, amelyet Pyber János nyert el. A pápa tudomására hozott részletes érvek a következőképpen hangoznak:

Gaspar Verbanovich custos et can(onicus) Zagrabien(sis) olim Cantor et Can(onicus) Agrien(sis) ac Praep(ositus) Stephani Regis ibidem svvs vero in studiis praefectus amoris ergo. Közölve: MIRKO VALENTIĆ, *Kameni spomenici Hrvatske xiii–xix stoljeća* (Katalog Muzejskih Zbirki 2), Zagreb [Povijesni muzej Hrvatske] 1969, 45–47; idézi TASCHETTI, *Lop. 14 di Tomaso Cecchini*, 10. és 26. j.

²⁰ MNL-OL MKL Libri Regii (A 57), vol. 7, fol. 422–423.

²¹ Dávid Pál és Posgay János vallott így vallomásai 12. pontjában (Sopron, 1625. nov. 17.). AAV P. Vienna, n. 17; AAV P. Cons., vol. 20, fol. 338r–349v.

²² Mandátum Hoffmann György tanácsoshoz. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, rote Nummer 143, Konv. März 1631, fol. 6.

²³ A megközelítőleg pontos levéltári jelzetét megadó GALLA FERENC hibás névolvasatokkal teljesen félrevezető híradást nyújt róla: „Erdődy János vál. egri püspök processzusának mellőzéséről szólna Urbanovich Gáspár szentistváni prépost, Tellaciis Gábor és Ivanovich Tamás a pápához intézett felterjesztésükben, 1625. nov. 1.” *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei*, LK. 20–23 (1942–1945) 141–186, 185–186.

²⁴ BAV Barb. Lat., vol. 6870, fol. 27r–28v. Közlését lásd alább, a tanulmány végén.

1. Erdődy letétele ellentétes a *Tridentinum* határozatával, amely szerint a súlyos bűnt elkövető püspököt csak a pápa foszthatja meg hivatalától, a metropolita csupán az eljárást folytathatja le a pápa megbízásából, de nem ítélezhet. Erdődyt sosem vádolták semmilyen vétékkel, s bár a többi magyar főpapnak is olyan ártatlan lenne, mint ő – húzták alá előljáróban az ügyvédek. 2. Jóllehet ellenfelei azt állítják Erdődyról, hogy eszement s így nem képes püspöki hivatalát ellátni, a főpap azonban csupán melankóliában szenved, leginkább újhhold környékén; napi zsolozsmáját elmondja, az előírt napokon böjtöl, misét hallgat, disputákon vesz részt és gyónását évenként többször elvégzi. 3. De még ha gyengeelméjű lenne is, akkor sem fosztható meg kánoni előírások szerint hivatalától, hanem koadjutort kell állítani melléje. 4. Ellenfelei ugyanakkor azt állítják, hogy Erdődy az előírt időben nem kérte pápai megerősítését, így csupán választott, és nem felszentelt püspök, tehát a kánonok nem védik őt. Az egyházi törvények azonban nem tesznek különbséget választott és felszentelt püspök között e téren, még a felszentelt papnak is kedveznek, hát még annak, akit püspökké is választottak. E téren a legfelsőbb pápai jogértelmezés kívánatos. Erdődy egyébként kérte megerősítését, és lefolytatott kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvét II. Mátyás Ridolfi nevű ágensének el is küldte, ám az országban keletkezett zavarok és betegsége megakasztották az eljárást. 5. Ám még ha nem is folyt volna le a kánoni kivizsgálás, illetve hogy nem kapta meg kért megerősítését, Erdődy akkor sem fosztható meg tisztétől. a) Amilyen személynek vádolják ellenfelei, olyanként a kánonok védelme alá esik. b) Letétele előtt kánonilag nem intették meg. c) Szokás Magyarországon, hogy a fel nem szentelt püspökök is már a teljes joghatóságot gyakorolják egyházmegyéjükben. 6. Ámbár az utódjául kinevezett Pyber felszentelt püspök, Erdődy pedig nem, tőle mégis több jót várhat az egri püspökség: ugyanis míg ő megfelelő ellátással koadjutort tartott ott, aki a lelkeknek gondját viselte, és most is törekszik tartani, addig Pyber sem személyesen, sem pedig segédpüspök által (*per coadiutorem suffraganeum*) nem fog rezideálni, s a püspöki funkciókat ellátni. Erdődynek az a szándéka, hogy fölös jövedelmét szemináriumok emelésére és alumnusok tartására fordítja, amely úton csökkenthető a nagy paphiány, ám letétele megghiúsítja ezt a nemes elhatározást. 7. Mindezekon túl Erdődy jámbor és tudós életű, kegyes és bölcs tanácsadókkal veszi körül magát, sokat használt egyházmegyéjének. Megfosztói sem ezekre, sem ősi családjára nem voltak tekintettel, amely mind a török harcokban, mind az eretnekek elleni küzdelemben kitüntette magát, különösen apja, aki Horvátország bánja volt és akit mind VIII. Kelemen pápa mind II. Rudolf császár gratuláló levelekkel tisztelt meg ebbéli tevékenységéért. A letétel e nemes családnak is szűgyene – sorjáznak egészen a családi sérelem előhozataláig a perindító ügyvédek által gondosan kimunkált érvek. 8. Mindezen szempontok alapján legvégül kéri a legfőbb pápai jogorvoslatot: Erdődyt VIII. Orbán őrizze meg püspöki jogában, rendeljen melléje koadjutort, s döntése meghozataláig függesse fel Pyber megerősítési eljárását.

Az Erdődy Jánossal foglalkozó korábbi tanulmányunk alapját képező kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv egri püspökségének kezdetén készült. A most ismertetett vatikáni irat, melyet négy szerző: Verbanovich Gáspár, Szent Istvánról nevezett (egervári) prépost, Tallián Pál, Jellacich Gábor és Ivanovich Tamás jegyzett, e furcsa főpásztori tevékenység végpontján keletkezett. Az érdemi szerző és az ügy mozgatója Erdődy egri őr-, majd éneklőkanonokja, a magát (egervári) Szent István-i prépostként aláíró Verbanovich volt.²⁵ Az alábbiakban őt fogjuk mindvégig nevesíteni kezdeményezőként.

²⁵ LJUDEVIT IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, Zagreb 1924, 473–477. n. 703.

A többi aláíró nem számított „tényező”-nek. Kézjegyük a fellebbezésen a védelem szerveztségének, hatékonyságának látszatát szolgálhatta. Kivétel nélkül világiak voltak. Tallián Pál kamarai igazgatás tagjaként ismert, előkelőnek nem mondható beosztásban. 1621-től a Vas vármegyei Radafalván harmincados, majd felsőőri kiterővel 1624-től a nedelici (drávavásárhelyi) harmincadvám vezetője.²⁶ Az utolsóként aláíró, ekkor még mintegy 25 éves Ivanovich Tamás Tallián utóda a felsőőri harmincadosságban,²⁷ a későbbiekben (1643 és 1648) Zrínyi Miklós jószágkormányzójaként, illetve a szlavóniai harmincadok főfelügyelőjeként tűnik fel.²⁸ Jellacich Gáborról mindössze annyit tudunk, hogy Erdődy-familiáris lehetett, illetve régóta kapcsolatban állt a családdal és ugyanez mondható el Talliánról is. Mindkettőjüknek több levele, irata maradt fenn az Erdődyek levéltárában. Tallián „*litteratus*” elnevezéssel is szerepel, vagyis lehetett bizonyos fokú jogi jártassága.²⁹

Hivatalból tartózkodhattak Sopronban a diéta idején, vagy Verbanovich-csal érkezték oda, nem tudjuk. Mint ahogy azt sem, hogy a horvát kanonok káptalani követként jelent-e meg ott, vagy netalán Erdődy János hivatalos képviselőjeként, esetleg csak az egri püspököt fenyegető veszély hírére utazott sietett az országgyűlés helyszínére. Bizonyos érdekvédelem mindenképpen fontos volt. Látni fogjuk az 1622. évi diéta kapcsán, milyen gyors, hatékony ügyintézésre nyílt lehetőség az udvar és a központi hivatalok kitelepülésének köszönhetően. A kérdésre még visszatérünk.³⁰ Mindenesetre a VIII. Orbánhoz intézett, 1625. november 1-jei fellebbezés jól és alaposan megszerkesztett. Megírására a Pyber október 21-ei kinevezését követő mintegy 10 nap elegendő lehetett.

A dokumentum számos tekintetben árnyalja, illetve igazolja az eddig, a kánoni kivizsgálás jegyzőkönyve kapcsán Erdődy Jánossal kapcsolatosan tett megállapításokat, meglátásokat,³¹ sőt új adatokkal és szempontokkal szolgál.

²⁶ ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 121, Konv. Sept. 1621, fol. 37–39; r. Nr. 126, Konv. Sept. 1624, fol. 84. A jelek szerint felsőőri harmincadosként említése 1630-ból téves. FALLENBÜCHL ZOLTÁN, Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon (Nemzeti Téka), Budapest 2002, 318.

²⁷ ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 126, Konv. Sept. 1624, fol. 84.

²⁸ „*universorum bonorum praefectus*” és „*suae maiestatis tricesimatorum regni Slavoniae supremus intendens*” AAV P. Cons. vol. 43, fol. 63^{rv}–64^{zv} és vol. 50, fol. 97^{9r}–100^{3v} (AAV P. Vienna n. 79 és n. 90). A szakirodalomban már 1629-től mint a nedelici főharmincad ellenőre (*contrascriba*) tűnik fel, 1654-ben kapott nyugdíjpótló kegyadományt. FALLENBÜCHL, Állami... tisztségviselők, 143.

²⁹ Jellacich Gábornak és Tallián Gábornak az Erdődy-család levéltárában fennmaradt levelei alapján tűnik úgy, mindketten Erdődy-familiárisok voltak. Vö. BENDA BORBÁLA–KOLTAI ANDRÁS, *Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában*, Lymbus (Magyarságtudományi Forrásközlmények), Budapest 2008, 429–460, 433–441 (az itt idézett levelek címzettje kivétel nélkül Erdődy Zsimond). Különösen érdekes Tallián Monyorókeréken, 1617. nov. 3. kelt levele és melléklete: „Tallian Pal deak kywansagi”. ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy, Lad. 101, Fasc. 10, nov. 3. Ennek és a több levélnek a másolatát OROSS ANDRÁSNAK köszönöm.

³⁰ Lásd alább, 123. j. – Elvethetjük, hogy amennyiben Verbanovich a püspök hivatalos képviselőjében jelent meg, a szavazati jog gyakorlásával is élhetett volna a horvát kanonok. Az első ilyen példát az 1649. évi diétán találtuk, amikor Simándy István erdélyi püspököt Balaskó István képviselte, mindazonáltal az alsótablán kapott helyet. ZSILINSZKY MIHÁLY, *A magyar országgyűlések vallásiügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve I–IV*, Budapest 1880–1897, III, 18. Az adatra FAZEKAS ISTVÁN hívta fel a figyelmemet.

³¹ Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13; TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

b) *A pápai megerősítés elmaradása*

A fellebbezés első legfontosabb információja, hogy Erdődyt Pázmány Péter Carlo Carafa nunciussal karöltve távolította el az egri egyházmegye éléről. Ők ketten az egri püspök rendre emlegetett „ellenfelei” (*adversarii*). Mindenekelőtt nyilván magáról Pázmányról van szó. Bizonyosra vehetjük ugyanis, hogy az esztergomi érsek lépett fel kezdeményezőleg egyháztartománya legnagyobb kiterjedésű püspöksége érdekében, nem a birodalmi hadi és egyházi ügyekben végletekig leterhelt Carafa. A nuncius inkább csak támogathatta a magyar egyház fejének lépéseit. Ez a támogatás azonban kulcsfontosságú volt. Épp emiatt kényszerül Verbanovich a nuncius megkerülésével, pontosabban ellenében közvetlenül a pápához fordulni.

Mindenekelőtt tehát Pázmány akciójáról beszélhetünk. Emiatt azonban roppant furcsa a prokurátorok 4. pontban megfogalmazott állítása, miszerint Erdődyt az a vád érte, hogy elmulasztotta előírt időben kérni pápai megerősítését. A kifogás alaptalan, hiszen korábban, a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv elemzése során használtuk a prágai nunciaturára beadott kérvényt, melyben az ifjú gróf igenis kérte a nunciaturán a bullák expediáltatását és az ehhez szükséges processzus lefolytatását. Egészen Rómáig nyomom követhettük az eljárást, ahová az összes irat rendben és előírászerűen megérkezett, beleértve a hiteles közjegyzők formában kiállított jegyzőkönyvet és az s.k. aláírt hitvallást, továbbá a nuncius jelentését és az eredeti királyi bemutatóiratot. Az eljárásban maga Pázmány is részt vett, mégpedig hivatalos megbízatással ő vette ki Körmöcbányán a katolikus hitvallást Erdődytól. Az aktus a kánoni kivizsgálási eljárás fontos részeként volt hivatott garantálni a felszentelendő püspök hit- és Róma-hűségét.³² Alapértelmezésben a pápai nuncius, illetve a Kúriában a bíboros protektor joga és fontos feladata volt, hogy kivegye a jelölttől, és erről közjegyzői hiteles okiratot állíttasson ki.

Amikor tehát Pázmány – legalábbis Verbanovich szerint – azzal vádolta a fiatal grófot, hogy elmulasztotta *kérni* a pápai bullák megszerzését, csak részben állított igazat. A momentum azon ritka pillanatok egyike, amikor a jezsuita érseket a történeti források bizonyossága ellentétbe hozza önmagával. Erre ugyanakkor jó oka volt a magyar egyházfőnek. Hiszen ha csupán annyit ír, hogy nem nyert pápai megerősítést, azal több püspöktársa legitimitációját is veszélyeztette volna. A rezideáló főpapok közül például az egri kötődésű, és a körmöcbányai hitvallás-letételnél közjegyzőként közreműködő Dallos Miklósét. Ő 1619-ben pécsi, 1621-ben váci, 1623-ban győri püspöki kinevezést nyert, de csak utóbbira kapott megerősítést, és azt is csak a halála előtti évben, 1629-ben.³³ A kánoni kivizsgálási eljárást azonban mindhárom alkalommal köz-

³² Uo.

³³ AAV P. Vienna, n. 6. 8. II; MNL-OL MKL Conceptus expeditionum (A 35), n. 97/1619. n. 239/1621. n. 92/1623; MNL-OL MKA Collationes ecclesiasticae (E 229), vol. 1, fol. 269–270. 281–282; *Hierarchia Catholica III–V*, ed. GUILLELMUS VAN GULIK–CONRADUS EUBEL–PATRITIUS GAUCHAT–REMIGIUS RITZLER–PRIMINUS SEFRIN, Monasterii–Patavii 1923–1952, IV, 290. 356. 207; KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1000–1900*, Esztergom 1900, 206–208; FRANKL VILMOS–RÁTH KÁROLY, *Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomatai iratai (1618–1626)*, Esztergom 1867, 5. – Dallos esetében viszont már ügyintézési problémákról lehetett szó.

vetlenül királyi kinevezés után lefolytattatta, így joggal hivatkozhatott arra, hogy a bullák megszerzése már folyamatban van, ami kánonjogi kiskaput jelentett számára és püspöktársai számára.³⁴

Nem véletlenül védekeztek tehát az ügyvédek azzal, hogy Erdődy esetében végbement a kánoni eljárás. Vagyis ezzel eleget tettek az előírásoknak, s csupán az ország zavaros viszonyai, illetve betegsége akadályozta a bullák megszerzését, felszentelését és az egri egyházmegye irányításának kánoni átvételét. Erdődy helyzete tehát nem különbözött a többi, pápai megerősítésére váró püspökétől, például az imént említett Dallosétól. A prokurátorok arról is informálva voltak, hogy a jegyzőkönyv a Habsburg-diplomácia útján került az Örök Városba.³⁵ Közlésük szerint Lodovico Ridolfi császári ágens kapta meg, és továbbította rendeltetési helyére. Akár az Államtitkárságon keresztül, mint véljük, de akár közvetlenül a római konzisztoriális procedúra illetékes bíborosához, Pietro Aldobrandinihez. Ridolfi intézte a Pázmány érseki kinevezése előtt tornyosuló jogi és egyéb problémák megoldását a Kúriában. A megerősítési eljárásban csak azért nem vett részt (domonkos szerzetes fivére helyettesítette), mert 1616 tavaszától 1617 nyaráig távol volt a pápai székhelytől: bresalui kanonokságát foglalta el, illetve különféle megbízásokat teljesített a császári udvarban. Ridolfi és Pázmány személyes kapcsolata a kor viszonyai között szorosnak mondható. Először 1614–1615 fordulóján találkoztak személyen Rómában, illetve legalább egy alkalommal Prágában is 1616 folyamán.³⁶ 1617 nyarán az esztergomi érsek megbízásából szintén Ridolfi tájékoztatta V. Pált Magyarország vallási és politikai helyzetéről. Érintkezésekre 1619-ből is van adat.³⁷

Lodovico Ridolfi római császári ügyvivő személyben egy olyan tényezőt azonosíthatunk, aki révén Pázmány informálisan leállíthatta a bullák kiállításának folyamatát Rómában. Személye újabb, erős érv a korábbi gyanú mellett, hogy tudniillik Erdődy eljárása szándékos intervenció nyomán akadhatott el Rómában.³⁸ A Verbanovich által alkalmazott, a későbbiekben is gyakori érv, miszerint az ország zavaros viszonyai akadályozták a pápai megerősítés intézését, nem állja meg a helyét. A jegyzőkönyv és királyi bemutatóirat már 1617 őszén Rómában, az illetékes kezekben volt.

1623-ban komolyabb pénzösszeget is letétbe helyezett Rómában Sennyey István kancellárral, hogy az a Pázmáneum rektora, P. Wilhelm Lamormain útján a *Collegium Germanicum et Hungaricum* rektorának, Bernardino Castoriusnak küldjön váltót, és így fizessék ki bullái taxáit Rómában: „*Rogo Rmam. D. V., ut me de statu processus mei et num praeconisatio peracta sit, informare velit, aut potius R.mum D. Vaciensem Stephanum Sennyey qui Viennae continuus est et apud quem pecunias deposui, idemque (prout mihi dixit) tractavit cum R. P. Regente, ut taxam R. P. Castorius Romae exponat. Vellem pro seruitio Ecclesiae, et priusquam denuo ineunte vere arma sumantur, peragere consecrationem, si S. Sedis gratiam et bullam S. Sanctitatis cito habere possem. In quo Rma. D. V. pro suo erga me affectu, labore?*”. Uo., 28. Lásd még FEHÉR LILLA–KANÁSZ VIKTOR, *Pázmány Péter 1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspökből*, *Századok* 149 (2015) 4. sz., 983–988, 987–988.

³⁴ Vö. CVH I/15, 276.

³⁵ Ezt Alessandro Vasoli internuncius Rómába írt 1617. szept. 12-ei levele alapján korábban már feltételeztük. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13; TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

³⁶ CVH I/13 *ad indicem*; különösen 201 (575. j.) és 219 (636. j.).

³⁷ CVH I/13, 201, 575. j.

³⁸ TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

Az említett felfordulás: Bethlen támadása, illetve az Erdődy esetében is vélhetően pártfogó szerepet játszó Klesl bukása 1619-ben következett be.³⁹ A Barberini-korszak vitái az annátáfizetés, illetve főkegyúri jog körül pedig csak 1623-tól vették kezdetüket.

Egy szándékos, a Kúriában tett prevenció megtörténtét az is indokolta, hogy a kánonjog szerint a pápa által már megerősített, felszentelt püspököt elmozdítani a helyéből lokális szinten gyakorlatilag kivitelezhetetlen volt. A magyar történelemből szűk évszázad múlva Telekessy Mihály példája bizonyítja ezt *a posteriori*. II. Rákóczy Ferenc főpapját Keresztély Ágostnak még a bécsi udvar támogatásával sem sikerült megfosztania püspökségétől 1709–1711 között. A változatosság kedvéért ugyancsak Egerről volt szó.⁴⁰

Verbanovich-csal az élükön Erdődy ügyvédei még a kánoni intézmény hiányában is komoly, forráslelőhelyekkel megtámogatott egyházi érveket soroltak fel védencük érdekében – miként az imént olvashattuk. Egy komoly módszertani hibát azonban elkövettek, amennyiben argumentációjukban összekeveredett a kánonjogi és magyar világi jogi szemlélet. A király által kinevezett püspököt ugyanis csak Magyarországon tartották és nevezték választott püspöknek, mégpedig annak nyomán, hogy a 15. század elején a káptalani választásokat váltotta fel az uralkodói kinevezés.⁴¹ A pápai udvarban viszont csak a tényleges káptalani választást fogadták el, és ismertek el bizonyos kánonjogi jogosítványokat ehhez fűződően. Ilyen választásra a Birodalom, és benne az örök tartományok területén a korszakban még több példa adódott. Szintén választott püspöknek (*episcopus electus*) tekintették (és tekintik máig) a pápa által már megerősített, illetve kinevezett főpapot is, még hozzá a felszenteléséig tartó időszakig. Erdődy János viszont kánonjogi szempontból csupán „kinevezett” pontosabban „megnevezett” püspök (*episcopus nominatus*) volt. Ténylegesen semmiféle kánoni jogosítvánnyal nem rendelkezett. A négy prokurátornak, pontosabban Verbanovichnak vélhetően semmilyen tudomása nem volt arról, hogy a kérdésben már több fordulónyi vita zajlott a pápai Államtitkárság és a magyar királyi kancellária között. A prágai nunciátúrán szintén mind gondosabban ügyeltek rá, hogy az új magyar püspökök a kánoni kivizsgálás során a megfelelő *terminus technicus* használják.⁴² Pápai bullák nélkül viszont a fiatal gróf semmiféle kánoni védelemben nem részesült. Ha Pázmány akadályozta meg megerősítését, rendkívül előrelátó volt. Ha Erdődyék álltak el szorgalmazásától, hatalmas hibát vétettek.

³⁹ Kleslre és bukására: JOHANN RAINER, *Der Process gegen Kardinale Klesl*, RHM 5 (1961–1962) 35–163; *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”*, RQ 59 (1964) 14–35.

⁴⁰ A történelem mintaszertű feldolgozása az AAV Nunziatura di Germania iratai alapján: ÁLDÁSY ANTAL, *Ttelekessy István egri püspök elmozdítása és a római curia*, MTT 1896, 646–688. – Telekessyre lásd MIHALIK BÉLA tanulmányát e kötetben.

⁴¹ A fenti, leegyszerűsítő fogalmazás részletesebben kifejtve: TUSOR PÉTER, *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században*, Memoriae tradere: tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára (szerk. Füzes Ádám–Legeza László), Budapest 2006, 357–378.

⁴² A rosoni, pécsi, zágrábi kinevezések ügyével lásd: FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895, 304–307; UŐ, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal I–III*, Budapest 1901–1903, III, 283–285; több vonatkozó forrás közölve UŐ, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*, Budapest 1899, 148–154; valamint KRUPPA TAMÁS, *Forgách Ferenc Okmánytár: Levelek és iratok (1585–1615)* (CVH II/9), Budapest–Róma 2022, 404–405, n. 182.

c) *Antitridentiánus trendek és Erdődy betegsége*

A római és magyar egyházjogi szemlélet antagonisztikus keveredése mellett a fellebbezés alapvető paradoxona, hogy úgy hivatkozik a püspökközpontú reformot középpontba helyező Trentói/Trienti Zsinatra és a főpásztort védő rendelkezéseire, hogy közben tökéletesen szembe megy azok szellemével és betűjével.⁴³ Nemcsak az isteni jog alapján kötelezővé tett rezidencia-kötelezettséggel szöges ellentétben veszi mintegy természetesnek azt, hogy az egyházmegye kormányzatát helyettes útján látják el. Hanem nyíltan hivatkozik Erdődy családjának, mindenekelőtt apjának érdemeire. Mint említettük, a kötődés bizonyos egyházi javadalmakhoz a kora újkorban is megszokott volt. Elég, ha csak az itáliai példákra gondolunk,⁴⁴ Így, ebben a formában nyíltan kimondva viszont túl középkori, mondhatni ódivatú követelőzésnek számított. A „magánpüspökségek” kora leáldozott, és a főúri családok számára biztosított egyházi javadalmak birtoklását összhangba kellett hozni a tridentianus reform előírásaival. A megfelelő képzettség, a mentális, spirituális és morális alkalmasság elengedhetetlen és együttes követelményrendszer volt.⁴⁵ Az egyik, jelen esetben az egészséges psziché hiányát nem ellensúlyozta a képzettség túlkompenzálása apai részről itáliai és birodalmi egyetemjárással, káprázatos kiadványokkal. Ugyancsak elégtelennek bizonyult a lelki és erkölcsi erények hangoztatása akár korábban a kánoni kivizsgálás

⁴³ A zsinat határozatainak közkezen forgó kiadása: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, ed. IOSEPHUS ALBERIGO–IOSEPHUS A. DOSETTI PERIKLE–PI. CLAUDIUS LEONARDI–PAULUS PRODI, Bologna 1973, 633–775; legújabb, áttekintő feldolgoása: JOHN W. O'MALLEY, *Trent. What happened at the Council*, Cambridge (MA) 2013. Lásd alább a 149. j.-t is.

⁴⁴ Minderre WOLFGANG REINHARD, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung” als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600*, Ausgewählte Abhandlungen (Historische Forschungen 60), Berlin 1997, 289–310; Uő, *Freunde und Kreaturen. Historische Anthropologie von Patronage-Klientel-Beziehungen*, Freiburger Universitätsblätter 139 (1998) 127–141; Uő, *Herkunft und Karriere der Päpste 1417–1963. Beiträge zu einer historischen Soziologie der römischen Kurie*, Medelingen van het Nederlands Instituut te Rome 38 (1976) 87–108; Uő, *Le carriere papali e cardinalizie. Contributo alla storia sociale del papato, Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyla* (Storia d'Italia. Annali 16), a cura di Luigi Fiorani–Adriano Prosperi, Torino 2000, 263–290.

⁴⁵ Két fő befolyásolási terület figyelhető meg a késő középkori gyakorlat nyomán. Egy adott püspökség feletti kegyúri jog ilyen-olyan megszerzése. Ez királyi adományon nyugvó, szórványos 15. századi előzmények (például Nyitra) után a 17. századra gyakorlatilag eltűnt. Az 1640-es években Zrínyi Miklós tett kísérlet felélesztésére családjának a modrusi (korbáviai) püspökség feletti állítólagos jogaira hivatkozva. Vö. MNL–OL MKL Propositiones et opiniones (A 33), fasc. 4, n. 313. (Proposita 7. Dec., 1640.) és fasc. 5, n. 229. (Proposita mensis Nov., 1641.) A kérdéssel, és Zrínyi modrusi püspöklöltjével, a konventuális ferences Francesco Mogliano da Cosmi külön tanulmányban fogunk foglalkozni. A másik befolyásolási terület az Erdődyek esetében megjelenő törekvés, amely bármilyen javadalomnak, de kifejezetten a család tagja számára történő megszerzésére irányult, évszázaddal korábbi precedensek (Esztergom, Zágráb) folytatásaként. A késő középkori előzményekre lásd KUBINYI ANDRÁS, *Mátyás király és a magyar püspökök*, Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére (szerk. Draskóczy István), Budapest 1994, 147–164, különösen 148. 152. 160–161 (Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, Budapest 1999, 69–86).

tanúi, akár most Verbanovich oldaláról.⁴⁶ Számunkra viszont a fellebbezés *expressis verbis* megerősíti mindazt, amit az apa, Erdődy Tamás szerepéről egyéb jelekből korábban észrevételeztünk. Tudniillik hogy Erdődy János egri püspöksége mögött az ő komplex családi stratégiája áll, amelynek keretében főleg a külföldi peregrináció nyújtotta lehetőségekkel igyekezett ellensúlyozni fia fogyatékoságát.

A horvát bán és tárnokmester e törkekvése sikeresebb volt, mint Verbanovich igyekezete. Míg ő tudniillik képes volt a püspöki kinevezés kieszközlésére II. Mátyástól, a derék kanonok ellenben az *institutio canonica* hiányát azzal sem tudta kompenzálni VIII. Orbán előtt, hogy ügyes jogi érveléssel Erdődy betegségének kezdetét püspöki kinevezése utánra tette. Részben ezzel magyarázva a bullák megszerzésének elmaradását is. Egy felszentelt, egyházmegyéjét pápai provízióval kormányzó főpásztor esetén egy ilyen fejlemény bekövetkeztekor valóban koadjutort volt kötelező kirendelni, ugyanúgy, mint az aggkori elgyengülés alkalmával. Egészen a 20. század második feléig ez volt az érvényes egyházbizományi szemlélet. A kánonilag érvényesen beiktatott főpásztort tudniillik az egyházmegye „atyjának” tekintették, aki haláláig az maradt, hacsak a pápa el nem oldozta a köteleket, áthelyezés vagy roppant ritka letétel esetén.⁴⁷ Ha azonban már a püspökszentelés előtt fennállt a betegség, csak például eltitkolták, az jóval problémásabbnak bizonyult, hiszen eleve inhabilitásnak számított. A helyzet tehát ugyanaz, mint a régi és mai egyházi házasságjogban.⁴⁸ Erdődy esetében viszont ügyvédei téves jogi fundamentuma miatt, vagyis hogy a királyi kinevezési aktusnak a magyar felfogás szerint bizonyos kánoni érvényességet tulajdonítottak, e szempont nem játszhatott szerepet. Számunkra viszont minden kétséget kizáróan megerősítik, hogy az egri püspök valóban mentális problémákkal küzdött. Placido de Mara nuncius 1615. decemberi diplomatikus megjegyzéséből pedig az is világos előttünk, hogy a magatartászavarral párosuló lelki, szellemi problémák bizony régebbi keletűek voltak.⁴⁹ A betegség eredetét és mibenlétét legjobban a fellebbezés értelmi szerzőjének, az azt első helyen aláíró ügyvédnek, Verbanovich Gáspár kanonoknak kellett volna tudnia, hiszen ő többedmagával már Bolognában felügyelt Erdődyre.⁵⁰

⁴⁶ Vö. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13; TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

⁴⁷ Vö. BÁNK JÓZSEF, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958, 101–115.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ AAV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 522r; a vonatkozó szövegrészlet közlése: TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

⁵⁰ Nem feladatunk Erdődy betegsége jellegének és súlyosságának meghatározása. Ügyvédei mindenestere a következőket írták róla: „S habár mondogatják az ellenfelek, hogy az említett Erdődy János gróf mindenestül eszement, és emiatt a püspöki hivatal nem tudja sem ellátni, sem gyakorolni, adassék persze kellő tisztelet az ilyesfélét állítóknak, mondjuk ki az igazságot a mindent látó és tudó Isten jelenlétében: a szóban forgó Erdődy János nem úgy esztévesztett, miként ellenfelei állítják. Ez már abból is nyilvánvaló, hogy naponta végzi a zsolozsmát, az előírt időben böjtöl, szentmisét hallgat, kihallgatásokat tart, melyeken válaszokat ad, disputációkat hallgat és válaszaival bekapcsolódik azokba, egy évben belül többször végez szentgyónást. E ténykedések nem egy teljesen demens ember sajátjai, hanem olyané, aki használja értelmét. Őszintén elismerjük ugyanakkor, hogy holdtölte környékén bizonyos ártalomtól szenved, amit az orvosok túlzó melanckóliának, az ördögűzők rontásnak tulajdonítanak. A betegség ártalma nem korábban, hanem a papság és a

Szintén az antitridentiánus jellegzetések közé sorolható az, hogy a fellebbezés teljes értékű megoldásnak veszi azt, hogy Erdődy másvalakivel intézteti egyházmegyéje *in spiritualibus* kormányzatát. A Rómába küldött irat szerint Erdődynek volt – és most is azon van, hogy legyen – felszentelt „koadjutor segédpüspök”-e az egri egyházmegyében, aki helyette az egyházmegyében rezideálva gondját viselte a lelkeknek, s aki minden püspöki kötelemet ellátott, és ezért bizonyos rész járt számára a püspöki jövedelmekből.⁵¹ Az irat minden bizonnyal Majthényi László egri nagyprépost, szerémi püspökre utal. Ő 1616. májusban pápai megerősítést kapott, és fel is szentelték⁵² Majthényi működése azonban nyilvánvalón nem Erdődynek volt köszönhető, hiszen már annak kinevezése előtt egri nagyprépost volt, Dallos Miklós utódaként. Bethlen első hadjáratának idején közismerten kalandos körülmények között volt kénytelen elmenekülni a jászói rezidenciáról 1619 szeptemberében. Átment az esztergomi káptalanba, majd családi birtokára visszavonulva hunyt el 1623-ban.⁵³ Emiatt céloz a fellebbezés arra, hogy Erdődy „most is azon van”, hogy legyen helyettese. Majthényi ugyanakkor valóban kaphatott némi províziót Erdődytől. Egy könnyen cáfolható állítást nem valószínű, hogy megkockáztatott volna Verbanovich kanonok.

3. TÖREKVÉSEK AZ EGYHÁZMEGYEI BEVÉTELEK MEGSZERZÉSÉRE

a) *Harc az uralkodói apanázsáért*

Az ifjú arisztokrata, pontosabban környezete kezdettől fogva leginkább abban jeleskedett, hogy az Udvari Kamarától minél több jövedelmet szerezzen meg a maga számára az egri egyházmegye bevételeiből. A hivatalos kinevezőiratok csak 1617 márciusában keltek, de már 1616-ban sor került az előléptetésre.⁵⁴ Még hozzá annak tavaszán, Erdődy ugyanis Bécsben, 1616. április 27-én kelt levelében köszönte meg Mátyásnak kinevezését. Az előléptetést az Ausztriai Háznak az Erdődyek iránti jótéményei közé sorolta, és az őseinek juttatott kitüntetésekkel egyenrangúnak tartotta, tekintettel kiváltképpen arra, hogy ilyen fiatalon nyerhette el Eger főpásztorságát.

püspökség felvétele után jutott osztályrészéül.” A fordítás a sajátunk. Az eredeti latin szövegrész: BAV Barb. Lat., vol. 6870, fol. 27r; átírása a *Függelék*ben.

⁵¹ „A mondott Erdődy János gróf ugyanis egyfelől koadjutort tartott, akinek kiutalta a bevételek bizonyos részét, és most is azért folyamodott, hogy legyen, aki az egyházmegyében rezideálva helyette a lelkek gondját viselje és a püspöki kötelemeket ellássa”. BAV Barb. Lat., vol. 6870, fol. 28r. Vö. az előző jegyzet végén mondottakat.

⁵² A konzisztórium döntés 1616. máj. 17-én kelt. HC IV, 317. Szentelési tevékenységére példa a Jászón, 1618. okt. 15-én kelt alszerpapi szentelési igazolás. Eszerint Majthényi László szerémi püspök, óbudai prépost és egri nagyprépost, egri helynök és általános ügyhallgató, a királyi tábla prelátusa igazolja, hogy az egri egyházmegye Cseh Jánost a jászói Szent Mihály plébániatemplomban 1618. szept. 22-én alszerpappá szentelte. Mivel püspökként nem rendelkezik *extra tempora* fakultással, számára elbocsájtót ad, hogy más püspökökkel pappá szenteltesse magát. Eredetije: AAV P. Vienna, n. 63; másolata AAV P. Cons., vol. 47, fol. 171r–193v.

⁵³ KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonok*, 224–225.

⁵⁴ TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m. (54–55. j.).

A hálatelt sorok igazolják a javadalomszerzés értelmezését családpolitikai összefüggésben.⁵⁵ Az ifjú főpap levele végén illő szerénységgel említette, hogy mivel az egyházmegye jövedelmeit az ország jelen szükségére fordítják, nem akar az uralkodó terhére lenni, és az egész ügyet rendelkezésére bízta. Egyedül azt kéri *loco coronidis*, hogy saját, illetve hivatása szükségleteire megfelelő tartásdíjat rendeljen, hogy a „Krisztus nyáját fenyegető farkasokat távol- és visszatarthassa”.⁵⁶

Ehhez képest az elkövetkező egy évben elképesztően rámenős követelőzés kezdődött Erdődy, pontosabban képviselői részéről az udvarban a bevételek megszerzése érdekében. A stratégiai cél a teljes jövedelem átengedésének elérése, a taktikai pedig nagy összegű, 3000 magyar aranyforintnyi éves provízió elnyerése volt. Utóbbit a rimaszombati harmincadvám terhére igényelték. Mintegy éves kötélhúzás kezdődött az ügyben, a kamarai apparátus érthető módon ellenállt.⁵⁷ Talán ez a hivatali obstrukció is közrejátszott abban, hogy a kinevezőiratokat végül csak 1617. március 12. körül állították ki. Az aktus felélénkítette az ügymenetet. Intenzív, körkörös levelezés kezdődött ekkor, pontosabban folytatódott az Udvari Kamara bécsi és prágai részlege, a Pozsonyi, illetve és a Szepesi Kamara között. Az ügyet bonyolította, hogy Erdődyék további igényt jelentettek be a királyi tanácsosi fizetésre is, fedezésére a csereháti Gagyvölgy tizedeit jelölték meg.⁵⁸

Rendkívül tanulságos az Udvari Kamara Prágában, 1617. április 22-én kelt átíratára Pozsonyból adott válasz. Ebben a magyar kamarai tanácsosok kifejtették, hogy

⁵⁵ „*Magna equidem olim serenissimae ac inclitae domus Austriae in maiores meos extiterunt beneficia. Verum si ea iusta rationis trutina altius mecum reputo, quibus me a maiestate vestra sacratissima iuvenili adhuc aetate hac existentem, praeter merita mea clementissime liberalitate et munificentia affecerit, cobonestando nimirum me et condecorando Agriensis episcopatus dignitate et praeminentia, non minore certe, quam maiores meos me a maiestate vestra sacratissima amplexum confiteri debeo, quo mihi stimulum maiestas vestra addit, et ansam praebet, ut tanto ferventius et constantius, quanto imperatoriae benignitatis et erga me indignum capellanum suum gratiae attestatio maior exemplo ductus maiorum meorum insistam fidelitati. Pro qua maiestatis vestrae sacratissimae in me clementia et singularissima munificentia, quas possum ac valeo, ago habeoque gratias maximas habiturus et acturus, quamdiu hac mortali aura uti perfruique licuerit demisse et humillime maiestati vestrae sacratissimae supplicans, ut quemadmodum me suum indignum capellanum benignitate sua imperatoria et plane paterna fovere coepit, ita deinceps clementissime conservet.*” Erdődy János levele II. Mátyáshoz, Bécs, 1616. ápr. 27. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 113, Konv. Apr. 1617, fol. 184–194, fol. 188^{rv} (egykorú másolata: uo., 187^{rv}). A levél aláírása s.k., de még csak ‘Comes Ioannes Erdődy’ szerepel. Az alább idézendő kérvényeken már feltűnik az ‘*electus*] episcopus’, de ezek a kérvények a korabeli gyakorlatot követve nem s.k. aláírásúak (és datálatlanok).

⁵⁶ „*Quia vero proventus illi a sacratissima maiestate vestra ad praesentes regni necessitates applicati sunt, nolo de iis maiestati vestrae sacratissimae molestus esse, quinimo totum maiestatis vestrae sacratissimae dispositioni humillime relinquo meque totum devoceo. Hoc unum coronidis loco adiungens, et demisse sacratissimae Caesariae regiaeque maiestati vestrae supplicans, mihi saltem de necessariis meis et vocationi meae competenti sustentatione et qua etiam necessitate urgente lupes ovile Chirsti impetentes arcere et remorari valeam, prospicere benignissime dignetur.*” Uo.

⁵⁷ 1616-ból egy fontos ügyirat maradt fenn, az Udvari Kamara 1616. okt. 12-ei felterjesztése. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 113, Konv. 1617. márc. fol. 236–243, fol. 238^{rv} és 240^{rv}.

⁵⁸ A némileg összekeveredett, illetve az imént idézett előző évi dokumentumokat is tartalmazó ügyiratok: ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 113, Konv. März 1617, fol. 236–243; r. Nr. 113, Konv. 1617. április, fol. 174–176 és 184–194. – Az 1617. tavaszi nyitányt az Udvari Kamara Bécs, 1617. márc. 17-én a Pozsonyi Kamarához intézett átíratára jelentette. Uo., r. Nr. 113, Konv. 1617. März, fol. 237.

egyfelől nincs tudomásuk Erdődy tanácsosi kinevezéséről, másfelől pedig a „püspöki egyházukat és jogaikat nem bíró” főpapokat a bécsi béke 6. pontja kizárta a tanácsból.⁵⁹ A jórészt katolikus tisztviselők számára az anyagi érdek szemlátomást még felülmúlta a felekezeti elköteleződést. Ráadásul nem is állítottak igazat. II. Mátyás Prágában kelt 1617. február 16-ai levelében értesítette Pázmányt és hetesi Pethe László kamarai elnököt, hogy gróf Erdődy János választott egri püspököt királyi tanácsossá nevezte ki, majd meghagyta nekik az eskü kivételét.⁶⁰ Az igényt május végén arra hivatkozva vetette el az uralkodó, hogy a kérelmezett gagyvölgyi tizedek le vannak kötve, vagyis Erdődyék vonatkozó információja téves volt.⁶¹

Az egri püspök részéről ebben az időszakban, vagyis 1617 tavaszán több, szokás szerint datálatlan kérvényt is benyújtottak. A leghosszabb és leginkább figyelemre méltó íromány előjáróban megemlíti a hosszas és különféle véleménynyilvánításokat Erdődy egri püspökségének feltételeiről, amelyek egyaránt érintették a főpap „püspöki hivatalának méltóságát, személyes tiszteletét és az uralkodó tekintélyét”. Az alaphang megadása után egy meglehetősen eredeti állítás következik, miszerint püspöksége jövedelmeit ő ajánlotta fel (mármint az uralkodónak), ami alighanem utalás az imént már említett, 1616. április 27-ei levélre. A „felajánlás” fényében a kérvény szemlátomást méltatlankodik azon, miszerint „kétely” keletkezett amiatt, hogy amennyiben ténylegesen és teljesen kézhez kapja a püspökség bevételeit, megfelelő lesz-e részéről a katonaság fizetése és tartása, és ez súlyos veszteséggel (*cum gravissimo dispendio*) jár számára. A Magyar Kamara vonakodása ellenére Erdődy és csapata nem adta fel a reményt. A főpap csupán *interim* kérte a 3000 forint, illetve már a tanácsosi fizetés kiutalását, mégpedig az adománylevél kiállításának napja szerinti esedékességgel. Az irat tehát valóban 1617. márciusi keletkezésű, ahogy az levéltári lelőhelyéből kikövetkeztethető. A rövid indoklás szerint a fennálló helyzet erősen kárt okozó és távolléte miatt az egyház számára is ártalmas (*sit valde distractorium et ex absentia mea catholicae ecclesiae nocuum*).⁶²

⁵⁹ „Generosas ac magnificas dominationes vestras edocemus de creatione ipsius domini Erdeöd in consiliarium suae maiestatis, domini nostri clementissimi nobis ad huc nihil innotuisse. Imo vetari articulo sexto constitutionum Viennensium tales episcopos in consilium admitti, qui suas ecclesias episcopales vel alia iura episcopalia non habuerint.” Pozsony, 1617. ápr. 31. Uo., r. Nr. 113, Konv. 1617. április, fol. 194. Az Udvari Kamara átírata: uo., fol. 184.

⁶⁰ FRAKNÓI–RÁTH, *Dallos*, 66–67, n. 54.

⁶¹ II. Mátyás a Szepesi Kamarának, Prága, 1617. máj. 23. ÖStA HKA Hofffinanz-Ungarn, r. Nr. 113, Konv. Mai 1617, fol. 166–168.

⁶² „Post longas, diversas, variasque opiniones de condicione episcopatus mei Agriensis pro dignitate officii episcopalis honorisque mei et auctoritatis vestrae sacratissimae maiestatis retinenda, augenda et promovenda ad sacratissimae maiestatis vestrae benignum arbitrium et clementem voluntatem negotium devolutum est. Ubi intelligo ex humili oblatione mea solutionis et intertentionem militum ad praesens ex proventibus praedicti episcopatus Agriensis solvi et interteneri consuetorum dubium oriri, si videlicet iidem proventus realiter mihi et integre ad dispositionem meam per maiestatem vestram sacratissimam conferentur, et propterea negotium meum cum gravissimo dispendio meo ad cameras Hungaricas maiestatis vestrae remitti. Cum autem id negotium sit valde distractorium et ex absentia mea catholicae ecclesiae nocuum, maiestati vestrae sacratissimae supplico humillime, ut interim mihi petitum deputatum trium millium tallerorum ex tricesima Rjma Sombat a die emanatae donationis mihi factae cum consueto consiliariatus mei salario quotannis deinceps pendendum cum assignatione decimarum Gagy veolgje clementer demandare

A Pozsonyi Kamara újabb elutasító válaszána­nak megérkez­te után azonnal, vélhetően még szintén márciusban beadott újabb kérelem megismétli a korábbi követelést, és még hangsúlyosabbá teszi a konfesszionális szempontot. Ezúttal amiatt kérte Erdődy az említett összeget és tanácsosi juttatást, hogy az uralkodói gondoskodásnak köszönhetően eleget tehessen lelkipásztori hivatalának és az Isten tiszteletét előmozdíthassa Felső-Magyarországon.⁶³ A püspök képviselői olyannyira résen voltak, hogy amikor kiderült, a gagyvölgyi tizedek nem használhatók fel, rögvest új szupplikációt nyújtottak be, és kizárólag a rimaszombati harmincad terhére kérték a 3000 forintot és a tanácsosi fizetséget.⁶⁴

Az igyekezet dacára az az 1617. április 20-ai uralkodói döntés maradt érvényben. A királyi rendelkezés szerint Erdődy évi 1200 forint penziót kap az egri egyházmegye jövedelmeiből, és ezeket Szent György napjával kell kifizetni neki „*pro familiae suae meliore sustentatione*”.⁶⁵ Szintén hasonló nagyságrendű, 1000 forintnyi összegről tudósít Alessandro Vasoli internuncius a kánoni kivizsgálási eljárás lezárásáról 1617. szeptember 12-én Rómába írt levelében.⁶⁶ Mindez meglehetősen csekély volt az egyházmegye tényleges bevételeihez képest, amiket Placido de Mara nuncius 1615. decemberi jelentésében évi 40 000 tallérra tett.⁶⁷ Ez az összeg a kamarai kezelésben lévő püspöki bevételeket jelentette. Kamarai kimutatás szerint az egyházmegyei tizedek évi 30 000 forintot tettek ki az 1616–1618 közötti években.⁶⁸ A fennmaradó 10 000 forint

dignetur.” Erdődy János (udvari képviselői által benyújtott) kérvénye az uralkodóhoz, 1617. március. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 113, Konv. März 1617, fol. 241r.

⁶³ „*Postquam informatio camerae Hungaricae ratione deputati episcopatus Agriensis mihi per maiestatem vestram sacratissimam benigne collati eidem maiestati vestrae nuper exhibita est, in eo eidem supplico humillime, ut super dicto deputato meo trium millium florenorum Hungaricalium ex tricesima Rima Sambat quotannis pendendorum ac decimis Gagyvölgye vocatis pro familiae meae sustentatione iuxta priorem meam humillimam supplicationem sese clementer resolvere dignetur, ut sic per maiestatem vestram sacratissimam provisus pastoralis officio satisfacere cultumque divinum in illis partibus superioribus promovere possim.*” Erdődy János (udvari képviselői által benyújtott) újabb kérvénye az uralkodóhoz, ugyancsak 1617. március. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 113, Konv. März 1617, fol. 239r.

⁶⁴ „*Maiestati vestrae identidem supplico humillime, ut salarium consiliariatus mei ex tricesima Rimasambath quotannis benigne solvi, sed et de pensione episcopatus mei Agriensis penes porrectum supplicem libellum meum sese clementissime resolvere dignetur.*” Erdődy János (udvari képviselői által benyújtott) ismételt kérvénye az uralkodóhoz, 1617. május. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 113, Konv. Apr. 1617, fol. 186r.

⁶⁵ II. Mátyás leirata az Udvari Kamarához. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 143, Konv. März 1631, fol. 7. Vö. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 113, Konv. Apr. 1617, fol. 73 is.

⁶⁶ Az internuncius eredeti levele a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv mellett. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13. Vasoli arról ír, vagy a pápai megerősítés támogatása végett, vagy mert éppenséggel nem volt teljesen tisztában a magyarországi viszonyokkal, hogy az összeget felszentalése után kapja majd meg Erdődy. Említi apja befolyását is.

⁶⁷ „*L'entrate di quella Chiesa, sono molti, et molti anni, che in caso di vacanza furono applicati al pagamento de confini oltre essa consequentemente, per lunghissimo tempo improvista di prelato...*” „*Pare bene stravagante, che da molti anni in quà si ritenghino le entrate di quella chiesa, che secondo ch'ella scrive ascendono a 40M tallari, concedendone solo a chi sarà provisto tre o 4M, il che non si sa, come si possa fare...*” AAV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 522rv; AAV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 9rv.

⁶⁸ ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 143, Konv. März 1631, fol. 11 („*extractus summarius super provisionibus decimalibus trium annorum episcopatus Agriensis*”).

birtokokból származhatott. Mindehhez jött még a káptalan tagjainak tényleges élvezett és az egyházmegye működését segítő jövedelme, ami Ferenczffy Lőrinc királyi titkár kalkulációit alapul véve mindösszesen évi 8000 forint lehetett.⁶⁹ Ugyancsak tőle tudjuk, hogy Szuhay püspöknek korábban évi 5000 forint apanázst adtak, annak halála után viszont nem folyósították senkinek.⁷⁰ Korábban Chereódy János püspöksége kezdetétől 4000-ret vehetett kézhez.⁷¹ Érdekes, hogy a 1610-es évek jövedelemadatai jóval magasabbak, mint az 1630–1640-es évek számai.⁷² A csökkenést első pillantásra Bethlen Gábor mintegy évtizedes hadjárataival, illetve az erdélyi uralom következményeivel magyarázhatjuk. Kiváltképpen, hogy hét vármegye és Kassa visszadására, melyek kivétel nélkül az egri egyházmegye területén találhatók, csak a fejedelem 1629. évi halála után került sor.

Szintén Ferenczffy megjegyzésének, illetve magának a kánoni kivizsgálási eljárásnak eljárásban megszólaló tanúk személye alapján tudjuk nagy valószínűséggel azonosítani, ténylegesen kik lehetettek Erdődy képviselői az udvarban. A királyi titkár 1617. áprilisi kijelentése szerint ugyanis a „jelenlegi püspök most is sürget őfelségénél bizonyos ellátmányt”.⁷³ Ennek a rámenős „sollicitálásnak” a mibenlétét szemrevételezhettük az imént. A Prágában április 4-én Erdődyról és az egri egyházmegyéről valló tanúk élén pedig ott találjuk azt a Jagustich Pál zágrábi olvasókanonokot, aki saját elmondása szerint végig a fiatal gróf mellett tartózkodott az itáliai és németországi tanulmányok idején. Szemernyi kétségünk sem lehet, magától értetődő hogy a pápai megerősítés mellett ő intézte a kamarai ügyeket is. Ő van leginkább „képben”, teljesen kizárt, már csak költségek miatt is, hogy másvalaki utazott volna az udvarba a másik, a bullákéhoz hasonlóan fontos, sőt talán fontosabb kérdés rendezésére. A kánoni kivizsgálás jegyzőkönyve egyúttal tehát elének hozza a kamarai kérvények névtelen benyújtóját és csapatát. Az udvari ügyintézésben a szintén vallomást tevő Mallenich Miklós, a horvát rendek ágense lehetett segítségére a zágrábi kanonok segítségére. Bennfentes információkkal pedig a mindenható Klesl bíboros udvarmestere, Székely György szolgálhatott. Ő a kinevezett püspök kompatriótajának mondta magát, kijelentve, miszerint gyakran látta őt szüleinél. Élhetünk a gyanúval, hogy korábban Erdődy-familiáris volt, és talán mint ilyen kerülhetett be a Titkos Tanács elnökének környezetébe.⁷⁴ Ez lehetett tehát az

⁶⁹ Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv V. tanúvallomása, 15. pont. A káptalan és jövedelmeinek a Boeszkai-féle vallásháború utáni restitúciójának hosszas folyamatára: ZSILINSZKY, *A magyar országyűlések*, II, II. 45. 66–68. 73–78. 80.

⁷⁰ „*Capta Agria fuerunt omnes redditus episcopales applicati conservationi confiniorum, salvo quod sua maiestas dabat quotannis defuncto episcopo, quinque millia florenorum, quae post mortem ipsius nemini soluta fuerunt...*”. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv V. tanúvallomása, 21. pont.

⁷¹ Lásd Mátyás főherceg mandátumának másolatát, Bécs, 1596. jún. 20. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 143, Konv. März 1631, fol. 12.

⁷² Vö. MOLNÁR ANTAL, *Az egri püspökség 17. századi történetéhez*, MEV-Regnum 14 (2002) 77–96, 88–93.

⁷³ „...*sed modernus nominatus sollicitat apud maiestatem pro aliqua provisione.*” Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv V. tanúvallomása, 21. pont.

⁷⁴ Jagustich, Mallenich és Székely közelebbi azonosítása TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

a „csapat”, mely árgus szemmel és mind türelmetlenebbül figyelte a kamarai adminisztráció tesze-toszaságnak álcázott, szembetűnő ellenállását, szorgosan gyártotta az újabb és újabb kérvényeket.

b) Célkeresztben az egri egyházmegye tizedei

Szintén a kánoni eljárás protokollumának segítségével tudjuk azonosítani Erdődy János egri püspökségének másik fő exponensét, a korábban a bolognai tanulmányok idején Erdődy mellett szintén feltűnő Verbanovich Gáspárt. Ő ekkor már egri örkanonokként a „terepen” tartózkodott, és onnan szolgáltatta Jagustich számára az adatokat az egyházmegyéről tett vallomáshoz.⁷⁵ Nyilvánvalóan ellátta minden olyan egyéb olyan helyi információval is, ami szükséges volt az udvari érdekérvényesítéshez. Valószínűleg ennek köszönhető a taktikaváltás is. Hamarosan ugyanis a konkrét helyi tizedbevételek megszerzésére összpontosítottak. 1618 nyarán a Zemplén vármegyei dézsma került célkeresztbe, nem is sikertelenül. Vélhetően az eddigi fejleményekkel elégedetlen Erdődy Tamás fellépése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy II. Mátyás bár az Udvari Kamara ellenállása miatt zempléni tizedek behajtását nem adta át, 1618. októberi határozatában megduplázta a korábbi apanázst, amely így már évi 2400 aranyforintra rúgott. Egyházi feladatok ellátásról ezúttal sem volt szó, a püspök és övéi kényelmesebb tartására (*pro commodiore sua et suorum sustentatione*) rendelkezett a kamarai kezelésű királyi bevételek terhére, elsődlegesen az egyházmegyei jövedelmekből.⁷⁶ Mindez a tehát püspöki jövedelmek kompenzálására adott juttatás volt. Erdődy az évi 400 forintra rúgó királyi tanácsosi fizetését viszont sosem kapta meg. A Magyar Kamara 1624. évi kimutatása szerint 1612 januárjától az egri püspöknek nem fizettek ilyen juttatást.⁷⁷

⁷⁵ Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv I. tanúvallomása, 13. 15. 17. 18. pont.

⁷⁶ II. Mátyás leirata az Udvari Kamarának, Bécs, 1618. okt. 16. „*Licet nobis trigesimo proxime elapsi mensis Augusti clementer innueramus, quatenus vos reverendum fidelem quoque nobis dilectum Iobannem Erdödy de Moniorokerek electum episcopum Agriensem et consiliarium nostrum a demissa praetensione sua, qua sibi vel integros proventus episcopatus sui vel si hoc fieri non posset, pro commodiore sua et suorum sustentatione decimas comitatus Zempliniensis ad eundem episcopatum Agriensem pertinentes benigne restituui demisse petiit, iuxta humilem opinionem vestram camerae nostrae aulicae vigesimo quinto nuper elapsi mensis Iunii transmissam debortari debeatis. Attamen cum is iterato apud nos eadem de causa demisse institerit, et secundum vestram sententiam non consultum sit ipsi decimas comitatus Zempliniensis concedere. Nos vero ipsum competentem et commoda sustentatione episcopali carere nequaquam velimus, pensionem ipsius annuam prius habitam ipsi mille ducentorum florenorum Hungarorum totidem florenorum Hungarorum ita ut annuatim ipsi bis mille quadringenti florenos Hungarorum numerentur et exolvantur, augendam annuimus et decrevimus. Vobis harum serie benigne mandantes saepedicto episcopo Agriensi ad priores mille et ducentos florenos Hungaros annuos adhuc alios mille ducentos florenos Hungaros intellecto modo ex proventibus nostris regis vobis conceditis, inprimis vero ex redditibus episcopatus Agriensis propter certiore exolutionem et numerationem iusto tempore certo et infallibiliter ipsi deponi et subministrari faciatis.* ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 143, Konv. März 1631, fol. 8.

⁷⁷ A Magyar Kamara az Udvari Kamarának, Pozsony, 1623. márc. 1. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 141, Konv. Apr. 1630, fol. 258–261.

A megemelt összeg még mindig csekélyebb volt az igényeknél. Jóval kevesebb, mint amit az elődök kaptak, s még inkább kevesebb annál, amit ténylegesen nyújtani tudtak a püspöki jövedelmek. Vallomásában Jagustich érdekes módon Eger eleste előtt ezeket 18 000 forintra becsülte, azt követően pedig mindössze csak 1000-re.⁷⁸ Nem tudunk mást látni ebben, mint egy nagyon átlátszó manővert egyfelől arra, hogy ilyen csekély összeg esetén a bevételek igazán átadhatók Erdődy kezébe, másfelől ennek sikere esetén nem is kellett volna többlet elszámolni a kamara felé – gondolhatta talán a jó horvát kanonok. Mindenesre a megszerzett összeg megkétszerezése ellenére sem igazolta a családja további felemelkedését és befolyásszerzését egyházi jövedelmek becsatornázásától remélő Erdődy Tamás elképzeléseit, sem pedig az e törekvést menedzselő familiáris kör magától értetődő anyagi reményeit. Az elhanyagolható bevételek okozták, illetve szolgáltak ürügyet arra, hogy Erdődy János, bár a Kamara bevezette a javadalomba,⁷⁹ mégis családi birtokán maradt.⁸⁰ Jászón tudniillik még püspöki ház sem volt, azt is bérelni kellett volna, csökkentve az amúgy is kiábrándítóan alacsony bevételeket.⁸¹

A megszerzett javak csekély mértéke egyébiránt amellet szól, hogy a bullák expedícióját esetleg mégiscsak anyagi okok miatt nem sürgették Rómában. A Habsburg-udvarnál ezzel szemben nem szűntek meg a próbálkozások. A fennmaradt források fényében szünet nélküli kísérletekről beszélhetünk. Különféle befolyások hatására – leginkább vélhetően Erdődy Tamáséra – az Udvari Kamara 1618 nyarán kért állásfoglalást az egri püspökség bevételeiről a Szepesi Kamarától.⁸² Egy év múlta előbbi intézmény elnöke, maga Lipót főherceg érdeklődött a püspökség tizedei, árendái kapcsán.⁸³ Bizonyos áttörés az 1622. évi országgyűlés alatt következett be.⁸⁴ Miután ugyanis a nikolsburgi békében Bethlen lemondott az egri egyházmegye tizedeiről, Erdődy, pontosabban képviselője/képviselői királyi pátenseket kértek, hogy a dézsmákat Sáros és He-

⁷⁸ „*Sum informatus, quod episcopus Agriensis ante occupationem a Turcis factam babuerit ad octodecim millia florenorum, sed quod post eandem occupationem non habeat, nisi mille.*” Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv I. tanúvallomása, 21. pont.

⁷⁹ Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv III. tanúvallomása, 20. pont. A beiktatás vélhetően képviselők által ment végbe, Erdődy nem volt személyesen jelen, miként egyébként második utóda, Lósy Imre sem. Vö. ILLÉSY JÁNOS, *Lósy Imre beiktatása az egri püspökségbe*, Századok 34 (1900) 459–461. A forrásközlés szemléletes képet ad az ilyesfajta beiktatások menetéről, módjáról.

⁸⁰ Vö. alább, 91. j.

⁸¹ Két, személyes helyismerettel rendelkező tanú, Jagustich és Ramocsaházy állítja ezt. Ferenczffy csupán „nem gondolja”, hogy lenne a püspöknek háza. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv I. IV. V. tanúvallomása, 20. pont. Egyedül Székely állítja az ellenkezőjét, amit e három ellenkező állítás fényében nem fogadunk el hitelesnek. Annak ellenére sem, hogy az Erdődyt (pontosabban vélhetően képviselőit) beiktató kamarai tisztviselők közlésére hivatkozik, miszerint „birtokol az uralkodó által kijelölt házat”. Talán az lehet az ellentmondás feloldása, hogy valóban kijelöltek egy épületet püspöki székhelyül, ám az ténylegesen nem került a birtokába. Uo., III tanúvallomás, 20. pont. A szakirodalom is Pyberhez köti a jászói püspöki rezidencia létesítését. SUGÁR, *Egri püspökök*, 297–301, 300.

⁸² ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 115, Konv. Jun. 1618, fol. 6.

⁸³ ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 119, Konv. Aug. 1619, fol. 89–90.

⁸⁴ Történetére lásd legújában a következő tanulmánykötetet: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés* (Annales Archivi Soproniensis), szerk. DOMINKOVITS PÉTER–KATONA CSABA, Sopron–Budapest 2014. A vállalkozást remélhetőleg a diéta iratanyagának publikálása fogja követni.

ves megyében mielőbb behajthatassa, nehogy ezt még a fejedelem emberei végezzék el. Heves vármegyénél gondot okoz, hogy Forgách Zsigmond özvegye bérelti őket, visszaadásukat külön kérte a maga és utódai számára. Hangsúlyozta, miszerint nem helyénvaló, hogy ő egyházi személyként családi bevételekből kénytelen megélni, miközben fonák módon világiak birtokolják az ő egyházi jövedelmeit.⁸⁵ A Magyar Tanács 1622. június 20-án méltányosnak nevezte és támogatta Erdődy kérését.⁸⁶ Ugyanezen a napon az Udvari Kamara áttette a Magyar Kamarához ügyet, mely viharos gyorsasággal már június 23-án válaszolt. Állásfoglalásában Sárosra nézve támogatta a kérést, mondván messze van a végektől, s amúgy is nehéz behajtani az ottani tizedeket. Hevest viszont aggályosnak tartották a magyar kamarai tanácsosok, mivel azokat Forgách nádor mint a bíboros örököse kapta meg tíz évre inskripcióba az annak halálakor az uralkodó számára lefoglalt javak fejében (*loco rerum cardinalis quondam Forgach post eius obitum pro sua maiestate occupatarum*). A borsodi tizedeket semmiképpen sem javasolta a Magyar Kamara, mert azokat a szendrői végvár ellátására szokták fordítani. Igaz, ezeket Erdődyék előrelátóan nem is kérték.⁸⁷

Úgy tűnik, a kora újkori országgyűlések őrizték a középkori királyi törvénykezési napok gyakorlatát. Az udvarral az összes intézmény kitelepült és kivételesen lehetővé vált a gyors, szinte azonnali ügyintézés. Ezen újabb, 1622. évi kérvényezés sikeréhez az a vállalkozói kreativitás is hozzájárult, melyben a püspök magára vállalta a behajtás megszervezését, ami a kamarai apparátusnak közvetlenül a háborús viszonyok után vélhetően nem ment volna zökkenőmentesen. Végül Erdődy behajtói sem jártak eredménnyel, noha haladéktalanul nekifogtak a báránytized behajtásának. 1622. augusztus 6-án érkezett kérvényében arról a püspök panaszkodik, hogy Bethlen emberi akadályozták őket, és ugyanezt helyezték kilátásba a gyümölcs- és bortized esetében.⁸⁸

Ezeket az országgyűlési beadványokat már meghatározóan Verbanovichhoz köthetjük, Jagustich Pál ugyanis 1619-ben eltávozott az élők sorából.⁸⁹ A kánoni kivizsgálása alapján

⁸⁵ „Caeterum cum decimae comitatus Heuess apud dominam relictam quondam domini palatini Sigismundi Forgach sint in inscriptione, quae res non modo est inconueniens, verum etiam aequitati non satis consona, ut videlicet ego ecclesiastica persona iam ab aliquot annis propriis paternis redditibus alar, alii vero proventus meos ecclesiasticos prout et dicta domina perperos possideant.” ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 123, Konv. Aug. 1622, fol. 301rv.

⁸⁶ Ferenczfy királyi titkárnak a kérvényen található ráirata tájékoztat erről. Uo.

⁸⁷ ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 123, Konv. Aug. 1622, fol. 297rv.

⁸⁸ „Decimatores meos, prout per illos plane informor, in agnellorum perceptione, quae prima decimatio est in iis comitatibus, qui dicto domino principi vigore eiusdem Nikolspurgensis tractatus cesserunt impedire, nec illos in decimis colligendis pergere, praesumere non sunt veriti, addendo idem se facturos in decimis frugum et vini”. Ismételtén kérte a hevesi tizedek visszaadását neki, mint jogos tulajdonosnak. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 123, Konv. Aug. 1622, fol. 301.

⁸⁹ Legálábbis a vonatkozó kéziratok archontológia szerint. IVANČAN, *Podatci o zagrebackim kanonicima*, 486–487, n. 713. Itt az olvassuk, hogy Jagustich 1578-ban született, apostoli közjegyző, 1604–1619 között volt zágrábi olvasókanonok, közben bolognai rektor, 1615-ig a báni törvényszék elnöke, 1615–1617 között a szabor képviselője. VERESS adat-tárában (i.m., 122) bolognai működésének évszámai 1607–1610, a matrikulában „Zagrabiensis, Ungarus” megjelöléssel tűnik fel. Az 1617. áprilisában lefolytatott Erdődy-processusban 37 évesnek vallotta magát. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv I. tanúvallomása; TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m. – Bolognai rektorságára, melynek során a bolognai Collegium Illyricum-Hungaricum utcai homlokzatára 1610-ben a Magyar Nagyasszonya, Szent István és Szent László képmását festettette és feliratoztatta (*Patrona Ungariae succurre labenti / Atque Jagustii dirige vota tui*): DANKO ŠOUREK, *The Architectural History of the Illyrian-Hungarian College in Bologna*, RIHA Journal

úgy tűnik, a tanulmányok idején Jagustich kísérte mindenhová Erdődy János. Ez idő alatt, majd később is ő, nem mellékesen *lectorként* a zágrábi káptalan második legrangosabb tagja volt az ifjú gróf fő gondviselője. A sírfeliraton magát büszkén az elhunyt főpap tanulmányi prefektusának valló Verbanovich szerepe – ami egyelőre csak Bolognából adatolható kontrollforrásokból⁹⁰ – Jagustich életében talán inkább másodlagos lehetett. 1619-től viszont ő lett a *spiritus rector*, ő mozgatott mindent a püspöki jövedelmek megszerzésért írt kérvényektől kezdve, a tizedbehajtások megszervezésén át egészen a VIII. Orbánhoz intézett fellebbezésig.

Feltűnő, hogy az 1622. évi beadványokban a korábbiakkal ellentétben már szó sincs konfesszionális, lelkipásztori szempontokról, a nyers anyagi érdekek dominálnak. Erdődynek tudnillik 1619-től, Bethlen támadásától kezdve semmiféle bevétele nem érkezett az egyházmegyéből. Ezt Hoffman György kamarai tanácsos utólagos, 1627. évi közléséből tudjuk, aki ekkor arról is szólt, hogy a püspök mindvégig szlavóniai birtokán tartózkodott, illetve hogy a nikolsburgi békekötés után a káptalan tagjai ugyanakkor visszakapták bevételeiket Bethlentől.⁹¹ Erdődy ama, 1622-es kijelentéséből pedig, hogy már évek óta „saját atyai jószágából” (*propriis paternis redditibus*) kénytelen megélni, arra utal: a megkettőzött állami apanázst ténylegesen nem kapta meg. Hiába szólt erős uralkodói mandátum arra nézve, hogy ezt az összes kamarai bevétel terhére biztosítani kell, nemcsak az egyházmegyétől befolyókéra. A háborús viszonyok között erre a jelek szerint végül nem került sor.⁹²

4. A TÖRTÉNESEK A KATOLIKUS KONFESSZIONALIZÁCIÓ ÉS A MAGYAR–HORVÁT KOORDINÁTÁIN

Majthényi provízióját leszámítva, ameddig folyósították, a főpásztori ellátmány Erdődy és környezete bevételeit gyarapították, nem pedig az egri egyházmegye javát szolgálták. Leginkább egyébként ez a legnagyobb veszteség, amit a nem rezideáló ordinárius az egri püspökségnek okozott.⁹³ Bethlen hadjáratai idején a bizonytalan politikai helyzetben tartós építkezésbe amúgy sem lehetett volna kezdeni. Az utód,

0205 | 25 February 2019 (International Association of Research Institutes in the History of Art), különösen 27. j. Az online tanulmány: <https://journals.ub.uni-beidelberg.de/index.php/rihajournal/article/view/69935/63676> (2022. 03. 25.).

⁹⁰ Vö. fentebb, 10. és 19. j.

⁹¹ „*Antecessor domini supplicantis fuit reverendissimus quondam dominus comes Ioannes Erdodi, qui in Slavonia continue residebat, ibi et tunc fuit, quando Bettlenius eruptiones in Hungariam faciebat, neque illi quicquam ex decimis suis per Bettlenium concessum est, sed et decimis et arenda semper caruit. Similiter factum est etiam cum moderno domino episcopo, cui in postrema Bettlenyui eruptione nec arenda nec decimis potiri licuit. Capitulum nubilominus Agriense post conclusiones pacis Nikolsburgensis decimis suis utcumque gavisum est, possidet illas et de facto.*” Hoffmann György válaszelevele az Udvari Kamara érdeklődésére, Nagyszombat, 1627. júl. 20. ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 141, Konv. Apr. 1630, fol. 263^v.

⁹² Lásd az előző jegyzetet. Mivel 1622-ben arról írt kérvényében a püspök, hogy családi javaiból kénytelen megélni, emiatt véljük úgy, 1619-től az szigorú uralkodói meghagyás ellenére semmiféle apanázst nem kapott a kamarai bevételekből. Vö. 85. j.

⁹³ Lásd az előző jegyzetet és keresztvizatkozásait. Ténylegesen mennyit és meddig utalt a kamara, nem tudjuk. A forrásokól az következtethető ki, hogy 1617-től 1200, 1618-tól 2400 forintot folyósíthattak, 1619-től pedig semmit sem.

Pyber is meghatározóan a bevételek visszaszerzésével tudott csak foglalkozni,⁹⁴ még káptalanjával is pereskedni kényszerült bizonyos tizedek miatt.⁹⁵ Pybertől is számos szupplikáció maradt fenn. Világosan látszik, hogy a módszer itt is, mint Erdődynél, először az egyes tizedek egyenkénti visszaszerzésére irányult.⁹⁶ E törekvések már az új püspök 1625. kinevezését követő években rendre sikerrel jártak, Heves megyéé például amiatt, mert lejárt a Forgách bíboros halálát követő kompenzációs elzálogosítás tíz éve.⁹⁷ Kiemelendő, hogy minden bevételt vissza akart szerezni, nem elégedett meg az Erdődyék által hiába igényelt 4000 aranyforint⁹⁸ felajánlott ellátmánnyal sem. A Pázmány által Eger élére helyzetetett püspök jól dokumentált⁹⁹ törekvéseinek feldolgozása külön tanulmányt érdemel, lévén, hogy az Erdődy-féle diszfunkcionális közjátékkal ellentétben ennek eredményei vetették meg a felső-magyarországi katolikus konfesszionalizáció kibontakozásának anyagi alapjait.¹⁰⁰

Pyber a Verbanovich-féle fellebbezés prejudikáló feltételezésével ellentétben rezi-deált egyházmegyejében.¹⁰¹ Alatta lett Jászón a püspöknek háza.¹⁰² Erdődy 1617-es processusából tudjuk, 1617-ben nem volt ilyen, és a jelek szerint Erdődy alatt nem futotta erre a megszerzett jövedelmekből. A kibontakozás végül Lósy Imre alatt indult meg, ennek jele az 1635-ös jászói zsinat, az esztergomiak és zágrábiak mellett a legfontosabb katolikus egyházmegyei szinódus Magyarországon a 17. század első felében.¹⁰³ Az első szemináriumot majd Lósy utóda, Lippay György alapítja meg Bécsben a Pázmáneum mellett. Azt 1625-ös fellebbezés vitathatatlan jelentősége ugyanakkor, hogy első történeti említése a professzionális utánpótlás képzés intézményének, pontosabban annak szükségességének az egri egyházmegye számára.

Ha összehasonlítjuk az elemeiben ugyan roppant hasonló, a püspöki jövedelem visszaszerzését célzó törekvéseket Pyber és Erdődy részéről, azt kell mondanunk, hogy mégis két teljesen különböző hátterű törekvőről van szó. Előbbi esetben ténylegesen a barokk művelt-

⁹⁴ A Pyber-féle törekvések összegyűjtött iratanyaga, melynek több, a korábbi évekre vonatkozó dokumentumát fentebb már használtuk, megtalálható: ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 141, Konv. Apr. 1630, 255–279 és r. Nr. 143, Konv. März 1631, 2–98.

⁹⁵ AAV Arch. Nunziatura Vienna, Controversie, n. 22. Az ügy Lósy alatt az esztergomi metropolitai főszentszékre, onnan az apostoli nunciaturára került. Böythe Miklós helynök (Dubovszky György helyettes vikárius által aláírt) transzmisszionálisa (*transmissio causae inter capitulum et episcopum Agriensem*) a nuncius számára az ügyben 1636. márc. 27-én kelt.

⁹⁶ ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 141, Konv. Apr. 1630, 268–275; r. Nr. 143, Konv. März 1631, 2–5, 35–36, 88–89.

⁹⁷ Vö. fentebb, 85. és 87. j.

⁹⁸ Lásd különösen ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn, r. Nr. 143, Konv. März 1631, fol. 79–98.

⁹⁹ Vö. az imént, 94. j.

¹⁰⁰ E modernizációs folyamatra és számos aspektusára legújabban: *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon, Mívelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából* (Folia Collecta 2), szerk. SZABÓ IRÉN, Sárospatak 2014. Lásd különösen MIHALIK BÉLA, *Katolikus megújulás az egri egyházmegyejében (1649–1699)*, uo., 40–62. Pyber törekvéseire lásd az imént idézett bécsi forrásokat, 94skk j-k.

¹⁰¹ Ha a jelek szerint nem is folyamatosan, hiszen Nagyszombatban hunyt el. SUGÁR, *Egri püspökök*, 299–300.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ A határozatok kiadva CAROLUS PÉTERFFY, *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742, 336–342. Vö. PL AEV Acta suffraganeorum, 2098/3/a.

séget és vallásosságot képviselő tridentianus reformprogram feltételeinek megteremtéséről, utóbbi esetében ugyan a reformprogram mögé bújó, de egy hamisítatlan reneszánszkori javadalomszerző törekvésről beszélhetünk. S nem csupán a késő középkori mintákra épülő főúri családépítő stratégia ismerveire figyelhetünk fel. Az iromány végén Verbanovich és prókátorársai nyíltan kimondják, hogy Erdődy mellett az őt körülvevő, hozzá hasonlóan „tudós és szentéletű férfúkat” szintúgy súlyos sérelem érte. Még hozzá annak ellenére szenvednek méltánytalanságot, hogy tanácsaiknak köszönhetően a püspök úgymond „sokat használt” az egyházmegyének.¹⁰⁴ Kik ezek a szintén pórul járt bölcs és jámbor személyek? Egyértelműen az a klerikusi kör, amely Erdődyvel együtt szintén elveszítette a befolyását az egri egyházmegye irányításában. S nemcsak a befolyást, hanem a jövedelmet is. Vezetőjük, Verbanovich még mint egervári szentistváni prépost írta alá a nevét a római fellebbezési iraton.¹⁰⁵ „Tudós és szentéletű férfú”: nyilvánvalóan több klerikusról is szó lehetett. Közülük a 1619-ben elhunyt, már többször előkerült Jagustichot tudtuk még azonosítani.¹⁰⁶ Neki egyébiránt úttörő szerepe volt az egri javadalom „becserkészésében”, hiszen zágrábi olvasókanonoksága mellé már 1613-ben egri olvasókanonokságot nyert. A széküresedés miatt II. Mátyástól kapta az adományt, tehát udvari érdekérvényesítés nyomán került sor kinevezésére.¹⁰⁷

Nagyon úgy tűnik, hogy a horvát térnyerés az 1610-es évek folyamán az egri egyházmegyében egy összetett, átgondolt akció volt, melynek Erdődy János püspöksége jelentette a tetőpontját. Mindez nem elszigetelt jelenség a 17. század első évtizedeiben. Várad, Csanád, valamint Pécs élén több horvát származású főpásztor találunk, Mikách Sándor (1598–1613), Herovich Mátyás (1608–1623), valamint Ergelich Ferenc (1608) Domitrovich Péter (1608–1611) és Vinkovich Benedek (1630–1637) személyében. Ergelich rádásul két évtizedig (1608–1628) Veszprém főpásztora volt.¹⁰⁸ Az 1630-as évek második felére ez a trend lényegében véget ért.¹⁰⁹

¹⁰⁴ „A fentebb mondottak mellett az említett Erdődy úr kiváló tudományú, szentéletű, és nemcsak a tudós, hanem az életüket tekintve szent, buzgó vallásos férfúkat kedveli, az ő tanácsokkal él, s emiatt már sokban segítette egyházmegyéjét, s őrájuk sem voltak semmiféle tekintettel.” BAV Barb. Lat., fol. 28; illetve alább a *Függelékben*.

¹⁰⁵ Az archontológiai szakirodalom nem tud Verbanovich egri kanonokságairól (őr- és éneklőkanonok), valamint szentistváni prépostságáról sem: NOVÁKY JÓZSEF, *Memoria dignitatum et canonicorum cathedralis ecclesiae Agriensis*, Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV (szerk. Leskó József), Eger 1907 [1908], 19–265, 190–196 (Jagustich olvasókanonokságának kezdődátuma viszont szerepel, uo., 190.); BÓHM JÁNOS, *A Szent István királyról és Szent Péterről nevezett egervári prépostságok*, Eger 1899, 47–48.

¹⁰⁶ Rá lásd korábban 10., 74. és 89. j.

¹⁰⁷ Jagustich 1617 áprilisában már múlt időben említette egri olvasókanonokságát, melyet 1613. nov. 18-án nyert el (II. Mátyás Linzben kelt oklevele mindkét jog doktorának és zágrábi olvasókanonoknak mondja. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv I. tanúvallomásaának 15. pontja és TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.; MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 6, fol. 435–436. Olvasókanonokságának kezdődátumát a *Királyi Könyvek* alapján említi NOVÁKY, *Memoria dignitatum*, 190.

¹⁰⁸ Rövid életrajzaik: BUNYITAY VINCE: *A váradai püspökség története IV*, Debrecen 1935, 83–94; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története 1608–1699* (Csanádvármegyei Könyvtár 29), Makó 1936, 7–16; *Zagrebački Biskupi i Nadbiskupi*, Zagreb 1995, 297–306. 307–314. 305–326. Minden esetben a királyi kinevezés évével számolunk.

¹⁰⁹ Söt Esterházy Imre, majd Klobusiczky Ferenc zágrábi püspökségével ellenkező irányú mozgás is megfigyelhető. A 18. században a két Patachich személyében ismétlődik a jelenség, de ez már nem képez történeti

Sem a horvát egyháziak térhódítása, sem pedig visszaszorításuk nem volt feszültségektől mentes. Herovich Mátyásnak például nem engedték meg, hogy aláírja az 1611. évi nemzeti zsinat határozatait. A zágrábi születésű Herovich sokáig II. Mátyás tábori káplánjaként szolgált.¹¹⁰ Jó udvari kapcsolatainak köszönhetően szerezte meg a csanádi püspökséget még azelőtt, hogy Veranchich Faustus lemondott volna. Pázmánnyal mint fehérvári prépost meghatározóan joghatósági vitába keveredett a fehérvári őrkanonokság adományozása kapcsán. Az ügybe nunciatúrai fellebbezés majd perdelegáció révén Domitrovich Péter zágrábi püspök is bekapcsolódott. Esztergom érseke kifejezetten törvénytelen haszonszerzéssel vádolta meg Herovichot.¹¹¹ Míg azonban ez inkább még csak egy alapvetően jurisdikcionális kontroverzia volt, Erdődy és köre esetében egy általánosabb ellentét is kitapintható a horvát és magyar egyháziak között. Verbanovich tudniillik a fellebbezés elején, miközben igyekezett Erdődy János debilitását „született ártatlansága” megőrzéseként aposztrofálni, erősen odaszúrt a teljes magyar püspöki karnak, mondván „bárcsak Magyarország többi preláta is ilyennek találtatnék...”, mint a fiatal arisztokrata.¹¹²

Szemléletmást nem csupán egy elvi ellenérzésről, hanem kőkemény érdekharcról volt szó. A fellebbezésből süt indulat: nemcsak Erdődy, hanem sokkal inkább a fellebbezést (is mozgató) stábjá érdekei forogtak kockán. Verbanovich kivételével patrónusuk környezetében, illetve közelében tartózkodtak, mint például Jagustich Zágrábban. Legfeljebb utasításokat közölni, jövedelmeket behajtani (amíg a hadi viszonyok lehetővé tették) jelenhettek meg Jászón, illetve az egri egyházmegye területén – ha egyáltalán. A főpásztor és udvara távolléte joggal szülhetett ellenérzéseket az egri egyházmegye központjában szolgálatot teljesítő, rezideáló papság soraiban. A rezideálás ekkor már mindinkább alapelvárás volt a káptalani tagoktól. Erdődy processzusában tett vallomása során Ramocsaházy Mihály említi 1617 tavaszán, hogy épp amiatt mondott le egri kanonokságáról, nem kívánt eleget tenni e kötelezettségnek.¹¹³

tendenciát. Vö. FORGÓ ANDRÁS, *Korszakváltás – elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11), szerk. Forgó András–Góczy Zoltán. Pécs 2019, 61–80, 65 és 79–80; valamint TÓTH TAMÁS, «*Si nullus incipiat, nullus finiet*». *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784)* (CVH I/6), Budapest–Roma–Szeged 2011. Fontos ugyanakkor aláhúzni, hogy az érdemben magyar lakossággal nem rendelkező, s a 18. század folyamán területileg is Horvátországhoz csatolt szerémi és boszniai püspökség irányítása ekkorra már teljesen horvát kézbe került. A 17. századi példákkal (Majthényi László, Nagyfalvy Gergely, Kéry János) ellentétben magyar származású főpapokat nem találunk az immár rezideálásra kötelezett ordináriusok között.

¹¹⁰ Vö. AAV P. Vienna, n. 4 (a III. és IV. tanú vallomásában).

¹¹¹ Az ügy ismertetése: JUHÁSZ, *A csanádi püspökség*, 13–14; HANUY FERENC (kiad.), *Pázmány Péter összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911, I, 156–157, n. 98; VANYÓ TIHAMÉR, *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786* (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris), Budapest 1986, 193–194; TUSOR PÉTER, *Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita*, MEV–Regnum 9 (1997) 1–2. sz., 83–146, 94–96 (n. 3).

¹¹² „...hanem mindig született ártatlanságáról ismeretes mindennemű panasza nélkül (ami bárcsak Magyarország többi főpapjára is ugyanígy igaz lenne)”. BAV Barb. Lat., fol. 27r; illetve alább a *Függelékben*.

¹¹³ Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13, a jegyzőkönyv IV. tanúvallomásának 15. pontja; TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

A harcnak dokumentálhatóan tényleges tétje volt: az 1625. november 1-jén még egervári Szent István prépostnak tituláló egri éneklőkanonok Verbanovich 1626. augusztusában, patrónusa sírfeliratán már csupán mint a zágrábi káptalan tagja jelenik meg, egri tisztségéről „egykori”-ként (*‘olim’*) szól. Az epitáfium nem csupán *bommage* a fiatal patrónus előtt, hanem szemlátomást nincs híján némi tüntetésjellegnek sem a kortársak előtt, hiszen Verbanovich közelmúltbeli saját javadalomfosztását örökíti meg általa. Erdődy egri püspökségénél viszont éppenséggel hiányzik az *‘olim’* kitétel.¹¹⁴ Az „egykoron” szócska mellőzése a fellebbezés ismeretében akként értelmezhető, hogy a székesegyház falán kőbe vésték, miszerint Pázmány fellépését nem ismerik el Zágrábban, és a grófort haláláig egri püspöknek tekintették. Aligha történt mindez a helyi ordinárius és a káptalan tudta, engedélye nélkül.

A síremlék az utókor számára az e tanulmányban feltártak alapján egészen különleges üzenetet hordoz. Elkészítésének szándékát nem csupán a benne említett „tanári szeretet” motiválta, hanem egyfelől a püspökségtől való megfosztás elleni protestálás szándéka. Másfelől pedig mindenki számára transzparens módon pedig Erdődy János és horvát környezete egri éveinek, pontosabban térnyerése emlékek megörökítése ösztönözte a legelőkelőbb és leglátogatottabb horvát egyházi épület, a zágrábi székesegyház falán. Alighanem még az állíttatás költségeit is Verbanovich korábbi egri bevételei fedezték...¹¹⁵

* * *

A vatikáni könyvtárban őrzött forrásból, a VIII. Orbánhoz Pázmány ellen benyújtott Verbanovich-féle fellebbezési iratból, melyet Erdődy János frascati proceszsusa és bécsi levéltári dokumentumok segítségével elemeztünk, a magyar felső- és középpapság rejtett, eddig nem ismert konfliktusa körvonalazódik előttünk. Az elentétet elsősorban a középkori és tridentianus szemlélet ütközéseként foghatjuk fel. Nem kerülheti el azonban a figyelmünket, hogy meghatározóan horvát egyháziak kerültek szembe magyar főpapokkal, melynek során a horvát fél az Apostoli Székhez fordult jogorvoslatért. Bizonyos szempontból tehát az 1630-as éveknek a zágrábi rítus miatt kialakult ellentétei előfutáraként tekinthetünk a kontroverziára.¹¹⁶ Magyar részről mindkettő főszereplője Pázmány Péter volt. Az esztergomi érseknek a zágrábi örkanonok általi feljelentése a pápánál semmiképpen sem tekinthető érdemtelen közjátéknak. Kiegészülve a magyar püspökre VIII. Orbán előtt tett kritikai megjegyzéssel („bárcsak Magyarország többi prelátusa is ilyenek találtaknák” – idézzük ismét) a magyar hierarchia fejének perbe hívása az Apostoli Szentszék előtt a zágrábi káptalanban már ekkor, az 1620-as évek derekán uralkodó légkör szembetűnő jele és bizonyítéka. Annak az atmoszférának, melyet az 1640-es évekre szintén e papi grémium keretében már kifejezetten magyarelles irodalmi felhang jellemezett.¹¹⁷

¹¹⁴ Vö. fentebb, 19. j.

¹¹⁵ Vö. fentebb, 19. j.

¹¹⁶ Vö. MOLNÁR ANTAL, *Magyar bódoltság – Horvát bódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2018, 213–220.

¹¹⁷ Uo., különösen 216. A kérdéssel foglalkozó BENE SÁNDOR alapműve: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát krónikája*, Budapest 2000, különösen 147.

Az eddigi kutatás a következőkben foglalja össze a zágrábi káptalan fő jellemzőit a 17. század első felében: „a testület igen sokban különbözött magyarországi társaitól: nagyszámú, de kifelé zárt tagsággal bírt, a horvátországi rendi társadalomban szilárdabb és tekintélyesebb helyet foglalt el, továbbá határozottan ellenállt a magyarországi főpapság beavatkozási kísérleteinek, így a horvát szuverenitás-gondolat egyik bölcsője is volt.”¹¹⁸ Ehhez vizsgálataink alapján nyugodtan hozzáfűzhetjük, hogy a mindezt a horvát klérus magyarországi terjeszkedésének megállítása előzte meg. Az expanzív lehetőségek beszüntülése nyilvánvalóan szerepet játszhatott a lojalitás és identitás változásában. Amikor Jagustich zágrábi olvasókanonok a bolognai kollégium homlokzatára magyar szenteket festet, azt egy szép egyházi karrier előtt álló, horvátországi honosságú magyar arisztokrata, Erdődy János nevelőjeként, az egri olvasókanonokság várományosaként teszi. Javadalmáról ugyanakkor a rezidenciakötelezettség erősödése miatt le kellett mondania, amit azonban kellően kárpótolt mentoráltja egri püspöksége, melynek kinevezési ügyeit ő intézte a prágai udvarban. Végig ott állt mellette kanonoktársa, Verbanovich Gáspár, aki az egri pozíciószerezés érdekében átmenetileg fel is adta zágrábi javadalmát.¹¹⁹

Verbanovich nemcsak átvette Jagustich után az irányítást, hanem egészen a Római Kúriáig ment az erélyesen beavatkozó esztergomi érsekkel szemben, aki háta mögött tudhatta a pápai nuncius támogatását. A meghatározóan késő középkori jellegű törekvés, a (kánon)jogászkodó, lényegében antitridentianus érvelés nem ért el eredményt Rómában. Semmiféle ottani válaszreakcióról nem tudunk. A fellebbezési iratból viszont egyértelmű, hogy a Pázmány és a horvát klérus között kibomló ellentét első felvonása a zágrábi kanonokok egri térhódításának visszaszorítása volt. Erdődy János villámgyors és kérelhetetlen javadalomfosztását az 1625. évi soproni diétán *sanatio in radice*-jellegű fellépésként értékelhetjük az esztergomi érsek oldaláról. Az 1630-as évek derekának rítusvitája a már egy évtizeddel korábban általánosabb jellegű öltő konfliktusnak – utalunk itt ismét a magyar főpapok Verbanovich általi bírálataira a pápa előtt – immár egy újabb, és nem kezdeti fejezetként értékelhető. Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépost ugyanakkor az általa a zágrábi egyházmegyéhez csatolni kívánt Muraközt állítólag „Felső-Horvátország” részének nevezte, ami ha így volt, az 1920-ban sikerre vitt elcsatolás igényének első jeleként értelmezhető. A prelátus botrányos megverése a magyar protestáns nemesek által a diétán ugyanakkor közismert, az 1625. évi 61. tc.-ben is megörökített tény.¹²⁰ Úgy tűnik, ha a horvát–magyar viszony megváltozásának kezdetét, pontosabban annak történeti diagnosztizálhatóságát időponthoz köthetjük, akkor ezt sokkal inkább az 1625. évi soproni országgyűlés

¹¹⁸ TÓTH GERGELY, *Politika, történelem, múltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben*, Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században (szerk. Varga Szabolcs–Vértési Lázár), Pécs 2018, 297–314, 305.

¹¹⁹ Erre azonban csak 1618-ban került sor. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima*, n. 703 (474).

¹²⁰ MARGALITS EDE, *Horvát történelmi repertorium I–II*, Budapest 1900–1902, I, 775 (*ad indicem*); *Zagrabčki biskupi i nadbiskupi*, ed. FRANKO MIROŠEVIĆ, Zagreb 1995, 315–325; további irodalommal VARGA SZABOLCS, *A zágrábi egyházmegyei zsinatok a 16–17. században*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10), szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértési Lázár, Budapest–Pécs 2014, 132–149, 143–144.

kapcsán tehetjük meg, semmint az évtizeddel későbbi rítusvita összefüggésében. A kutatást, gondolkodást talán érdemes lesz ebben az irányban folytatni. Ebben az érdektérben, Jagustich hasonló témájú bolognai festményei, vagy *mutatis mutandis* akár az Erdődy-epitáfium mintájára lehetséges értelmezni zágrábi székesegyházban ekkortájt állíttatott Szent István- és Szent László-szobrokat,¹²¹ magyarán a protestantizmus által kevésbé meggyengített horvát klérus Magyarország felé irányuló egyházi expanziója összefüggésében válik érthetővé állíttatásuk ténye és ideje. Mely terjeszkedésnek épp a Pázmány-i felekezetszervezés sikerei, leginkább az új magyar alsó-, közép- és felsőpap-ság kinevelése parancsolt megállást.

Maradt még egy kérdés, amit meg kell válaszolnunk. Miért éppen 1625-ben látta Pázmány elérkezettnek az időt, hogy rendezze az egri egyházmegye helyzetét? Kezdjük a kérdés szempontjából legfontosabbal. A fogycékos fiát tulajdonképpen nem is sikertelenül menedzselő apa, Erdődy Tamás 1624-ben halt meg. Ez előtt Pázmány egyszerűen nem volt abban a helyzetben, hogy szembemenjen a tekintélyes főúrral, aki annak idején érseki kinevezésének előkészítésében is tevékenyen közreműködött.¹²² A tárnokmester elhunytát követően pedig az országgyűlés kínálkozott a megfelelő alkalomnak a lépés megtételére. Kiváltképpen, hogy az négy évvel korábbi történések mintájára várható volt Erdődyék további próbálkozása a püspöki javadalom tényleges megszerzésére. Az elmondottak fényében Verbanovichot leginkább e cél hozhatta a diétára.¹²³ A sikerre a lassan évtizedes törekvések után, illetve a Bethlenhez fűződő viszony fokozatos konszolidálódása fényében mind nagyobb esély mutatkozott.¹²⁴ Ilyen mérvű jövedelemkiáramlás pedig súlyos érvágás lett volna a pázmányi program számára. Sőt a fennálló helyzetbe sokkal komolyabb veszély volt belekódolva annál, amit Erdődy Tamás családépítő törekvése, a mentális problémákkal küszködő püspök körül csoportosuló horvát egyházi középréteg tagjainak szorgos jövedelem-kicsatornázása jelentett. A protestáns rendek ugyanis 1618-ban arra hivatkozva, hogy a püspök nem tartózkodik az egyházmegye területén, az egri káptalan ismételt megszüntetését követelték.¹²⁵ Az egri kanonokok helyzetüket 1622-ben pedig olyannyira képlékenynek érezték, hogy Eperjest szertették volna Jászó helyett székhelyül.¹²⁶ Az inhabilis főpásztor okozta probléma rendezése nem tűrt további halasztás.

Erdődy János vélhetően sem a korábbi (1618-as és 1622-es) sem pedig ezen az 1625-ös diétán nem vett részt személyesen, szavazatának hiánya jól kommunikálható érv lehetett az egyházkormányzati szempontok mellett. Az országgyűlések rendre alkalmat adtak a püspöki kar tanácskozásaira, a fontosabb problémák rendezésére, ese-

¹²¹ Vö. VARGA, *A zágrábi*, 143–144.

¹²² CVH I/13, 22. 38. 228. 312. 342. 392.

¹²³ Vö. fentebb, 30. j.

¹²⁴ Mint ahogy tényleges meg is kezdődik Pyber alatt, vö. 94skk j.

¹²⁵ ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, 117.

¹²⁶ Uo., 285.

tenként a pápai nunciussal közösen.¹²⁷ Nem ez az első, és nem is az utolsó magyar diéta a 17. században, ahol valamilyen formában szerepet kapott a püspöki székek betöltésében: akár a kinevezés, a szentelés, vagy a kánoni kivizsgálási eljárások lefolytatása összefüggésében.¹²⁸ Utóbbiakra Sopronban is gyors egymásutánjában sor került. Egyfelől a Lépes Bálint győri püspök és kalocsai érsek 1623. évi halála miatti előléptetések miatt (Dallos Miklós, Győr; Balásfi Tamás, Pécs; Posgay János, Bosznia)¹²⁹ – másfelől pedig épp Erdődy letételének köszönhetően (Pyber János, Eger; Lósy Imre, Várad; Dubovszky György, Csanád).¹³⁰ Az Erdődy mentális állapotára vonatkozó, korábban idézett vallomások ekkor, Pyber eljárása során hangoztak el.¹³¹

Pyber kinevezése, s ezáltal az Esztergom után területileg legnagyobb királyságbeli egyházmegye vezetésének rendezésére előkerült már, 1625. október 21-én ment végbe, tehát az október 25-ei nádor-, illetve jóval a november végi királyválasztás előtt.¹³² S bár ezeknél a most rekonstruált ügy jóval kisebb jelentőségű, mégis érdemes lesz ezentúl feltüntetni az 1625-ös soproni diéta krónikájában. Pázmány kezdeményezésére, Carafa nuncius közreműködésével tudniillik ekkor került sor a magyar episkopátus helyzetének rendezésére, személyileg teljes egészében alkalmassá tételére a már megkezdett tridentianus reformok kibontakoztatására. Ennek alapja azonban egy eddig gyakorlatilag ismeretlen, az egyházi rendben belüli konfliktus, Erdődy János egri püspök letétele, javadalmától történt megfosztása volt. Az Apostoli Szék elé került, a horvát fél szempontjából kánonjogilag meglehetősen reménytelennek tűnő ügy a fiatal gróf következő évi halálával okafogyottá vált. Pyber pápai megerősítésére nem a Verbanovich-féle perindítási kezdemény miatt került sor végül csak 1631-ben, hanem minden valószínűség szerint a Barberini-korszak ekkorra már mindinkább szembetűnő problémái miatt.¹³³ A pápai megerősítés elhúzóda ellenére Pázmány erélyes fellépésének köszönhetően már 1625-től felszentelt ordinárius működött az egri egyházmegyében, mintegy két évtized után először.¹³⁴

¹²⁷ Példaértékű és legjobban feltárt az 1609. évi diéta története és ezen Placido de Mara nuncius szerepe: KÁROLYI ÁRPÁD, *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919–1920) 1–33 és 124–160.

¹²⁸ Így például az 1637. 1649. és 1662. országgyűlésen. GALLA, *A püspökjelöltek*, 167. 168. 169.

¹²⁹ GALLA, *A püspökjelöltek*, 164–166. A lefolytatott eljárások teljesebb jegyzéke: CVH I/15, 278–285.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Vö. fentebb 21. j.

¹³² Vö. HILLER ISTVÁN, *Magyar nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai*, Soproni Szemle 43 (1989) I. sz., 59–70. Az 1625. évi diéta történetére szélesebb kontextusban: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS PÉTER–KATONA CSABA–PÁLFY GÉZA, Budapest 2021. Vö. fentebb, a 84. j.-ben mondottakat.

¹³³ HC IV, 73. Az egyszerre adminisztratív, elvi és ideologikus problémák az évtized végére a magyar-szentszéki kapcsolatok súlyos válságához vezettek. TUSOR PÉTER, *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459.

¹³⁴ Szuhay István egri püspök 1607. októberben halt meg. HC IV, 73.

5. EREDMÉNYEK

a) A kora újkori katolikus felekezetszerveződés és a pápaságtörténet alapvető állítása, hogy a középkorból örökölt struktúrák kontinuuos továbbélése, pontosabban elhúzódo felszámolódoása számos tekintetben gátolta a megvalósultnál átfogóbb és maradandóbb konfesszionalizációs modernizáció kibontakozását.¹³⁵ A korábbi tanulmányunk vizsgálatait¹³⁶ továbbvivő és lezáró kutatás legfontosabb legfontosabb tézise abban fogalmazható meg, hogy sikerült a vatikáni forrásbázisnak köszönhetően árnyalni, hogy milyen, késő középkori típusú családi érdekérvényesítő törekvés befolyásolta kedvezőtlenül a magyar episzkopátus összetételét a 17. század első harmadában. Erdődy Tamás horvát bán és tárnokmester családépítő törekvése, elmebeteg János fia püspöki karrierjének építése egyaránt diszfunkcionális volt az egri egyházmegye és a magyar hierarchia egésze számára. A törekvés nincs híján a belső paradoxonnak sem. Erdődy Tamás egyúttal ugyanis Pázmány érseki kinevezésének a támogatója volt. Ugyanúgy, mint hetesi Pethe László kamarai elnök. Pethét viszont szintén rá tudta venni fia előléptetésének tevéleges előmozdítására.¹³⁷ A katolikus episzkopátus személyi összetétele alakításának ellentmondásos folyamatait a kleseli politika hozza közös nevezőre és teszi érthetővé. E politikát 1614/15-től mindvégig a Habsburg-örök-lés maximája határozta meg.¹³⁸ Melchior Kleslnnek emiatt volt szüksége Pázmányra, és emiatt tarthatta fontosnak Erdődy Tamás támogatásának biztosítását. A források alapján úgy tűnik, hogy az esztergomi és egri kinevezésekben egyaránt 1616 tavaszán döntöttek. Az iratok tényleges kibocsátását viszont a Pázmány jezsuita voltát övező jogi problémák, Erdődyt pedig a bevételekkel kapcsolatos kötérlhúzás késleltette.¹³⁹ Erdődy Tamás a püspöki javadalom megszerzése után is folytatta fia nimbuszának építését, immár nem tudományos téren, mint Bolognában, Pármában és Ingolstadban, hanem a művészetmecenatúra terén. Az Erdődy Jánosnak ajánlott zenei műdedikáció (Velence 1619) legalábbis erre utal.¹⁴⁰ A kiadvány elején található szerzői ajánlás nem véletlenül tartalmaz utalást a püspök apjának szerepére.¹⁴¹

¹³⁵ Vö. mindenekelőtt PAOLO PRODI, *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 1982; UÓ, *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio*, különösen 70–86; valamint például francia viszonylatban: FREDERICK J. BAUMGARTNER, *Change and Continuity in the French Episcopate. The Bishops and the Wars of Religion 1547-1610* (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies 7), Durham 1986.

¹³⁶ TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

¹³⁷ Erdődy Tamás már 1612 végén, 1613 elején kérvényezte fia számára az egri püspökséget, melyhez megnyerte hethesi Pethe László kamarai elnök támogatását is. Pethe Lászlónak a Hofkammerhez írt levele, Bécs, 1613. jan. 19. ÖStA HHStA Ungarische Akten, Miscellanea, Fasc. 422, Konv. A, 34–35.

¹³⁸ Vö. CVH I/13, 235–308; valamint TUSOR, *Egy egri püspök*, i.m.

¹³⁹ CVH I/13, 1163kk; vö. fentebb, 13, 54, 55. j.

¹⁴⁰ Tomaso Cecchini kompozíciójáról van szó: *Psalmi, missa, et alia cantica quinque vocibus, una cum gravi parte pro organo*, Venetiis, apud Alexandrum Vincentium, 1619. Vö. fentebb, 13. j.

¹⁴¹ „*Quid igitur mirum, si dominationi tuae illustrissimae ac reuerendissimae has musicales laudes ab auctore operis olim in munus acceptas tandem dicare studuerim? Si enim qualitates effectus, qualitatem causae consequi debet, hoc opus, quod sola harmonia viget, tibi praecipue dicasse, non indoctae cognitionis denotat argumentum: et*

b) E tanulmány másik fő tézise a Pázmány–Erdődy konfliktus felszínre hozatala a történeti múlt négy évszázados rétegeinek mélyéről. A beteg gróf 1625. évi, apja halálát követő megfosztása a püspöki javadalomtól az 1625. évi soproni országgyűlésen a magyar történelem mindeddig rejtőzködő *ténye* volt. Ennek az eredménynek jelentőségét nemcsak a főpap letételének megállapítása adja, hanem még inkább a probléma elhelyezése a magyar–horvát viszony fokozatos megromlásának folyamatában. A magyar felső- és középpapság e rejtett, eddig nem ismert belső konfliktusát a Rómába küldött fellebbezésben foglaltak alapján elsősorban a középkori és tridentianus szemlélet ütközéseként foghatjuk fel. Nem hagyhatjuk ugyanakkor figyelmen kívül, hogy a kúriai „feljelentésre” a magyar püspöki kar kollektív dehonesztálásának kíséretében került sor. Érdemi szerzője és kivitelezője pedig annak a zágrábi káptalannak egyik oszlopos kanonokja, Verbanovich Gáspár volt, amelynek egy másik tagja, Ráttkay György írásaiban két évtized múltán már nyíltan tetten érhető a magyarellenes él.¹⁴²

Nyilván nem árt azonban a kötelező óvatosság és az átfogó, árnyalt szemlélet. Az eddigi vizsgált források alapján például úgy tűnik, hogy a szintén horvát kötődésekkel rendelkező magyar arisztokrata, az ifjabb Draskovich György († 1650) kvázi bukását, akinek győri püspöksége Erdődyéhez majdnem hasonló, és mindenképpen dicstelen véget ért, leginkább személyes ellentétei okozták Lippay Györggyel. Feltűnő ugyanakkor, hogy Erdődy mellett szintén egy horvát–magyar arisztokrata család esetében figyelhetünk meg a korszakban magas egyházi tisztség állandósítására tett törekvést. Ifjabb Draskovich György több ízben kifejezett hivatkozott arra, hogy bíboros nagybátyja, az id. Draskovich György kalocsai érsek nyomdokaiban kíván járni.¹⁴³ Jegyezzük még meg, hogy Lippay György esztergomi érsek ugyanekkor, miként Draskovich-csal szemben, Ráttkay György ellen szintén morális kifogásokkal élt a célból, hogy megakadályozza annak esetleges zágrábi püspökségét.¹⁴⁴ Pázmány Péter esztergomi

---

*ut omitam caeleberrimi Patris tui consiliis (quae Andreas Altiatus harmoniae comparat) Romani Imperii moderamina temperari; ut silentii latebris illius dotes, illius orname[n]ta involvam, ut tuae domus insignia nunc oblite[r]ari patiar; ad te satis sit confugisse, quem nuper a summo romano Pontifice in partem operis sui, regimen sc[ilicet] Vimundriensis Ecclesiae assumptum esse, indicibili gaudio dignosco...”. Olasz fordításban és latinul is közölve: TASCHETTI, *Lop. 14 di Tomaso Cecchini*, 106–107 és 114–115. – Az itt nem idézett intitulatúrában is megtalálható *Vimundrensis*-t TASCHETTI Eger (*Agria*) ókori nevének mondja. Szerintünk inkább egy téves azonosítás a korszak divatos geográfiai kézikönyve alapján (*Vimundria* / *‘Agran*). Vö. *P. Bertii Commentariorum rerum Germanicarum libri tres: primus est Germaniae veteris, Secundus, Germaniae posterioris, a Karolo Magno ad nostra usq[ue] tempora, cum principum genealogiis, Tertius est praecipuarum Germaniae urbium cum earum iconismis et descriptionibus*, Amstelodami 1616; https://digi.lib.uni-beidelberg.de/diglit/caesar1548/0784/text_ocr – A közelmúltbeli pápai kinevezést említő zeneszerző szemlátomást a magyar királyi főkegyúri jogról sem rendelkezett megfelelő ismeretekkel.*

¹⁴² Vö. fentebb, 117. j.

¹⁴³ Minderre TUSOR PÉTER, *Nemzeti zsinat, 1648. Katolikus rendi autonómiatörekvés a kora újkor Magyarországon*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon, 69–130. – A Lippay–Draskovich személyes viszony feltárását még korántsem aknáztuk ki teljesen, a szexuális jellegű vádak sorát például még nem érintettük.

¹⁴⁴ „Ami Ráttkayt illeti, ama szabados életvitelű, éretlen ifjúról még említést sem kívánok tenni...” – írta 1648-ban III. Ferdinándnak Lippay. Latin levelének eredeti: MNL-OL MKL Litterae archiepiscoporum (A 30), 1. cs., n. 238.

érek bepanaszolását a pápánál Zágrárból mindazonáltal kivételes súlyú és jelentőségű esetként értékelhetjük, ami egyúttal megszegve a Kúriába történő közvetlen fordulás tilalmát, szigorú magyar törvényekbe is ütközött.¹⁴⁵ Utoljára a körmendi ágostonosok indítottak per a Kúriában a magyar egyház feje ellen, jó évszázaddal korábban.¹⁴⁶

c) Befejezésül említsük az egyházmegye-történeti aspektust, ahová eredetileg a tanulmányunk alapjául szolgáló vatikáni forrás alapvetően tartozik. A 17. században a katolikus konfesszionalizáció kibontakozásának az esztergomi főegyházmegye mellett legfontosabb színtere a szinte a teljes korabeli Felső-Magyarországot magában foglaló egri püspökség volt. Két Pázmány-utód, Lósy Imre és Lippay György innen kerül a prímási székhelybe. A folyamatot többek között bécsi szemináriumalapítás, a görög katolikus unió megkötése; a számos elemében máig használt *Cantus Catholicit* 1651-ben kinyomtató Kisdy Benedek püspök működése, benne a nagyszombatit követő második jezsuita akadémia, hamarosan egyetem megalapítása (1657 és 1660), valamint kiterjedt missziószervezés és államilag, kamarai tisztviselők által koordinált felekezeti expanzió jellemezte.¹⁴⁷ Míg azonban Esztergom esetében a trentói/trienti program szempontjából 1616-ban egy funkcionális lépés történt Pázmány Péter kinevezésével, ugyanazon politikai erővonalak mentén Eger élére egy mentálisan és pszichésen alkalmatlan fiatal arisztokrata, Erdődy János gróf került. A nem rezideáló gróf főpásztorságát horvát egyháziakból álló környezete lényegében a püspöki jövedelmek kicsatornázására használta fel. A visszaélés ugyanakkor Bethlen Gábor hadjáratai miatt végül nem okozott különösebb problémát. Erdődy Tamás 1624. januári halálát, illetve a második Bethlen-hadjáratot lezáró 1624. májusi bécsi békét követően azonban lehetővé, sőt égetővé vált a kérdés megoldása. Pázmány Péternek a pápai nuncius segítségével az 1625. évi soproni diétán véghezvitt lépése, Erdődy János letétele a püspöki székből – a még mindig fiatal főúr következő évi halálával nyilván nem lehetett előre számolni –, és a tapasztalt, már 1613-tól felszentelt püspök Pyber kineveztetése kulcsfontosságú lépésnek számított. A későbbi kibontakozás alapjául szolgáló jövedelmek visszaszerzése, rendbetétele és immáron funkcionális hasznosítása terén ő alatta érdemi áttörés történt.¹⁴⁸ Köztudomású, utaltunk már rá, hogy a kora újkori katolikus konfesszionalizáció alapvetően püspökközpontú volt.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Vö. például az 1471/19. és 1486/45. tc-t.

¹⁴⁶ Lásd CVH II/1.

¹⁴⁷ Lásd fentebb, a 100. j.-ben idézett irodalmat.

¹⁴⁸ Vö. fentebb, 94skk j.; lásd MOLNÁR, *Az egri püspökség*, 92–93 is. BUNYITAY VINCE (*A váradi püspökség*, 104) tévesen állítja, hogy Pyber haláláig nem jutott hozzá az egri egyházmegye jövedelmeihez. – Megjegyzendő, hogy Bethlen 1626. őszi, harmadik támadása nem járt nagyobb ütközettel, illetve pusztítással. Ugyanakkor a püspöki bevételek visszaszerzése a fejedelem 1629. évi halálát, a 7 vármegye visszaszát követően kapcsolhatott magasabb fokozatba.

¹⁴⁹ HUBERT JEDIN, *Das Bischofsideal der Katholischen Reformation. Eine Studie über die Bischofspiegel vornehmlich des 16. Jahrhunderts, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. I: Kirchengeschichtsschreibung. Italien und das Papsttum. Deutschland, Abendland und Weltkirche. II: Konzil*

A felekezetszervezésre inhabilis Erdődy eltávolítása a püspöki székből és az erre alkalmas Pyber áthelyezése pontosan ugyanolyan érdemi, jelentős s egyben szimbolikus mozzanatként interpretálható az egri egyházmegye és vele szinte a teljes Felső-Magyarország törtérijában, mint Pázmány Péter esztergomi érseksége a főegyházmegye és a magyarországi katolicizmus kora újkori történetében.¹⁵⁰

Feljebb lépve egy szinttel gondolatvezetésünk kereteiben, tegyük pontot tanulmányunk végére azzal a fentiekben plasztikusan igazolt meglátással, miszerint Magyarországon sincs éles határvonal középkor és kora újkor között. Számos alrendszer vonatkozásában igen hosszú, évszázados átmenetről beszélhetünk. Jelen esetben az egyházi javadalomszerzési technikák és főúri családépítő stratégia 17. századi továbbélése bizonyította, hogy a középkor beható ismerete nélkül a kora újkor történeti tényei és trendjei értelmezhetetlenek.

FÜGGELÉK

Sopron, 1625. november 1.

Erdődy János egri püspök prokurátorai VIII. Orbán pápához

(Barb. Lat., vol. 6870, fol. 27r–28v – orig.)

Beatissime in Christo pater et domine nobis clementissime¹⁵¹

Post humillima beatorum vestrae sanctitatis pedum oscula. Nomine et in persona illustrissimi ac reverendissimi domini comitis Ioannis Erdeődy, electi episcopi Agriensis¹⁵² cogimur vestrae sanctitati proponere, qualiter reverendissimus dominus Ioannes Erdeődy ad informationem illustrissimorum dominorum nuncii vestrae sanctitatis apud Caesaream maiestatem existentis ac archiepiscopi Strigoniensis sub praetextu dementiae episcopatu Agriensi sine omni praevia admonitione et iuridica revisione causae privationis sufficienti, imo etiam sine praescitu eiusdem sub hisce Soproniensibus comitiis contra iura non solum patriae, verum etiam canonica privatus, ac idem episcopatus Agriensis reverendissimo domino Ioanni Piberio, episcopo alias Varadiensi et metropolitanae Strigoniensis ecclesiae praeposito per suam maiestatem sit collatus.¹⁵³

[1] Quod autem haec privatio contra iura canonica facta sit, ex sequentibus canonibus et rationibus patet. Nam sacrosanctum concilium Tridentinum sess. 24.,

und *Kirchenreform*, Freiburg–Basel–Wien 1966, II, 75–117; GIUSEPPE ALBERIGO, *Lepiscopato nel cattolicesimo post-tridentino* Cristianesimo nella Storia 6 (1985) 79–91.

¹⁵⁰ E tézis mellett voltaképpen eltörpül az püspökség bevételeinek meghatározása az 1610-es évekből (vö. fentebb, 67–72. j.). Miként annak a régebbi állításnak (vö. SUGÁR, *Egri püspökök*, 295skk) implicit korrekciója, illetve árnyalása is másodlagos csupán, mely a modern szakirodalomban bárminemű kritikai reflexió nélkül ekképpen került megfogalmazásra: „a király 1622-ben visszabocsátotta Erdődy János egri püspöknek az egyházmegye tizedeit, de ezek tényleges birtokbavétele csak 1627-ben történt meg”.

¹⁵¹ A címzett VIII. Orbán pápa (1623–1644).

¹⁵² Erdődy Jánosra és egri püspökségére lásd fentebb 75skk j.

¹⁵³ Pyber Jánosra és kinevezésére vö. fentebb, 20–21. és 81. j.

cap. 5. de reformatione dictat, quod in gravissimis episcoporum criminibus, propter quae deberet episcopus privari aut deponi, nemo alter possit diiudicare causam, nisi solus Romanus pontifex, in aliis autem innoxibus [!] episcoporum delictis ad privationem et depositionem tendentibus, licet possint quidem metropolitani a summo pontifice eligendi inquisitionem et reformationem facere, iudicium tamen minime, sed ad summum pontificem eorum instructionem, seu processum transmittere tenentur iuxta praescripti concilii dictamen reservata eidem sanctissimo sententia definitiva, ita concilium sacrosanctum Tridentinum, ita etiam alii canones vetustiores in margine huius capituli annotati.¹⁵⁴ Cum autem praedictus dominus comes et episcopus Ioannes Erdeődy nunquam de aliquo scelere accusatus, aut in eo ab aliquo Metropolitano vel quacunque alia persona deprehensus sit, sed semper in nativa innocentia, sine omni quaerela compertus (in qua utinam et reliqui prelati Hungariae ita reperientur) eius etiam causa nunquam coram et ab ipso aliquo summo pontifice ventilata, nunquam ab eodem etiam contra eundem sententia privationis prolata extitit, sequitur ergo, quod etiam contra canones privatus sit.

[2] Et licet dicent adversarii dictum dominum Ioannem comitem Erdeődy esse per omnia mente captum et ideo munus episcopale non posse obire ac exercere, honos unicuique talia dicenti debitus detur, dicimus tamen veritatem in praesentia Dei omnia videntis et scientis praedictum Ioannem Erdeődy non esse ita mente captum, ut adversarii fatentur, quod vel exinde patet, quia singulis diebus divinum officium recitat, statutis diebus ieiunat. Sacra audit, audientias saepe et responsa praestat, disputationes audit, et ad eas respondet, intra annum pluries confitetur. Hi actus non sunt hominis per omnia dementis, sed ratione utentis. Fatemur tamen ingenue circa novilunium aliquid adversi eundem pati quod a medicis nimiae melancholiae, ab exorcistis vero maleficio ascribitur, quae adversitas infirmitatis, non ante, sed post presbyteratum et episcopatum susceptum eidem contigit.

[3] Posito, quod per omnia demens et mente captus esset, prouti adversarii asserunt, adhuc ideo secundum [fol. 27v] canones episcopatu non esset privatus, sed coadiutor eidem propter curam animarum dandus esset, ut sequentes canones dictant. Et quidem sexto Decretalium de clerico aegrotante caput unicum,¹⁵⁵ in quo inter reliqua haec de episcopo dementi dicuntur: Si vero episcopus demens fuerit, et quid velit, aut nolit, exprimere nesciat, vel non possit, tunc eius capitulum vel duae ipsius partes eadem auctoritate unum aut duos coadiutores assumant idoneos, qui eius officium exequantur. Item causa septima, q. 1. caput 1. quod incipit:¹⁵⁶ Pro molestia corporis suo honore non privetur episcopus etc., in quod post pauca haec reperiuntur: Nunquam canones praecipiunt ut pro aegritudine episcopo succedatur, et omnino iniustum est, ut si molestia corporis irruit, honore suo privetur episcopous aegrotus. Idem, caput 2:¹⁵⁷

¹⁵⁴ A *Tridentinum* határozatainak szövege: ALBERIGO et al. (ed.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, 633–775.

¹⁵⁵ Vö. *Decretum Gratiani*, https://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/kapitel/dc_chapter_1_1630. (letöltés 2022. márc. 29.)

¹⁵⁶ Vö. *Decretum Gratiani*, https://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/kapitel/dc_chapter_1_1676. (2022. 03. 29.)

¹⁵⁷ Uo.

De casu praemisso haec dicuntur: Cum percussio corporalis imminet, utrum pro purgatione, an pro vindicta contingat, Dei in hoc iudicium ignoratur, et ideo non debet a nobis addi flagellatis afflictio, ne nos culpa (quod absit) offensa respiciat. Praemissis similia passim in sacris aliis hic non citatis canonibus reperiuntur.

[4] Obiiciunt etiam adversarii praedictum dominum Ioannem Erdeődy a tempore electionis in episcopum non petivisse confirmationem ab aliquo summo pontifice interea viventi, et per consequens, cum tantum electus fuerit et non consecratus, cadit a iure episcopali, nec ei praecitati canones suffragantur, cum ii non de electo, sed de consecrato intelligi debeant. Ad praemissam objectionem respondemus dictos eidem domino Ioanni favere, ut patet textum legenti, et quidem etiam illum, qui de demente episcopo citatur, is enim generali loquitur, non solum de episcopo consecrato vel electo, sed etiam de clerico aegrotante, nam si simplici clerico quocumque morbo aegrotanti favet, multo magis praesbytero in episcopum electo favere debet iuxta commune iuridicum axioma: Ubi enim iura non distinguunt, nec aliquem expresse excludunt, neque nos distinguere aut excludere (nisi aliquid absurdi sequatur) debemus, maxime in iure favorabili, quale esset praecitatus canon. Unde, cum eius sit legem explicare, cuius est condere, ad vestram sanctitatem recurrendum est pro eiusdem explicatione. Quod attinet ad confirmationis petitionem, ea sub sanctissimae recordationis Paulo quinto petita et processus superinde formatus, et ad quandam piae memoriae defuncti Matthiae imperatoris et regis nostri Romae agentem, cognomine Rudolphi, missus fuisset, ast propter disturbia in Regno hoc Hungariae concitata et morbum etiam invalescentem ad extrahendum omissus fuisset.¹⁵⁸

[5] Sed esto licet processus formatus minime fuisset, etiamsi confirmatio petita, atque subsecuta non fuisset, ad huc dictus dominus comes Ioannes Erdeody taliter episcopatu privari non potuisset, propter tres sequentes rationes: Tum quia tali personae favent iura canonica praecitata, qualem adversarii praesupponunt dictum Ioannem Erdeődy, tum quia dictus dominus Ioannes non fuisset canonice ante ipsam privationem monitus super eo, ut vel satisfaceret suo officio, vel illud resignaret, si satisfacere non posset, tum quia consuetudo esset in Hungaria et partibus eidem annexis, quod electus ad episcopatum, etiamsi multis annis non procuret, vel procurare non posset ipsam confirmationem, pro episcopo tamen habetur, et potestatem iurisdictionis exercet, non solum secundum talem consuetudinem, quae vim legis in hac patria longa praescriptione et usu continuo [fol. 28^r] obtinuit, verum etiam canonibus faventibus, ut patet in titulis de electione, et electi potestate. Et quamvis semper plures episcopi reperiantur in Hungaria electi, quam confirmati, nihilominus ita electi atque consecrati exercent potestatem iurisdictionis, licet non ordinis.

[6] Unde, etiamsi dominus comes Ioannes Erdeődy sit tantum electus et non consecratus, alter autem (cui idem episcopatus est collatus) sit consecratus, plus tamen boni ecclesiae Agriensis et dioecesis per Ioannem Erdeődy, quam per illum accepisset, quod vel ex sequentibus patet. Nam dictus dominus comes Ioannes Erdeődy et habuisset coadjutorem assignata eidem proventuum portione, et hactenus pro habendo institit, qui curam animarum loco eiusdem in dioecesi residendo gessisset, omniaque munia episcopalia obivisset, dictus autem dominus Ioannes Piberius, (cui praedictus

¹⁵⁸ V. Pál (1605–1621) és II. Mátyás (1608–1619). Ridolfira lásd fentebb, 36–37. j.

episcopatus Agriensis collatus est)¹⁵⁹ nec per se nec per coadiutorem suffraganeum in dioecesi residebit, et per consequens functiones episcopales minime obibit, et sic minus utilis dioecesi erit, quam dictus dominus comes Ioannes Erdeődy fuisse. Qui etiam intentionis huius erat sanctae, quod quicquid proventuum extra necessitatem suam item familiae et coadjutoris, cui superasset, totum id volvit in erectionem seminariorum et intertentionum alumnorum convertere, ex quibus sacerdotum pluralitas (quorum magna inopia hisce in partibus esset) pullulasset, quod etiam bonum per hanc privationem impeditur, nisi vestra sanctitas iustitiam ac opem tulerit.

[7] Praeter praemissa cum dictus dominus Erdeődy sit doctrinae excellentis vitae sanctae, ametque viros non solum doctos, verum etiam vita sanctos, religione zelosos, eorumque utatur consilio, multum etiam inde dioecesim iuvisset, quorum nullus habitus est respectus, sed nec avitae familiae illius in Hungaria, Sclauonia et Croatia nominatissimae et de Christiana republica, ac fide catholica benemeritae, cuius parens prorex regnorum Sclauoniae ac Croatiae existens religionem catholicam in dictis regnis illibatam conservavit,¹⁶⁰ seseque adversus haereticos in dicta regna haeresim introducere nitentes, veluti murus aeneus ita eposuit, quod si illum Deus non suscitasset, haeresis pro certo dicta regna pervasisset, sed non tantum dicta regna ab haeresi, verum etiam a iugo Turcico victoriam et triumphos de eisdem reportando eliberavit, qua de re etiam summus pontifex, sanctae recordationis Clemens¹⁶¹ videlicet octavus ac augustissimus imperator, Rudolphus per litteras suas honorificentissimas adhuc extantes eidem congratulati sunt, praemissa quamvis sint vera, nullus tamen respectus eorundem in privatione hac habitus sit, nulla etiam admonitio, nulla canonica revisio praemissam privationem praecesserit. Ex qua illegitima privatione, non solum eidem domino comiti Ioanni Erdeődy, verum etiam [fol. 28v] toti eiusdem avitae ac celeberrimae familiae aeterna inuretur ignominia, nisi vestra sanctitas secundum Deum et iustitiam eius melam restitutionis tulerit.

[8] Posteaquam ergo dictus dominus comes Ioannes Erdeődy contra iura canonica sit privatus, ut supra ostensum est, posteaquam (etiamsi adversariorum praetensiones verae essent) eidem iura praecitata in corporis infirmitate post assumptum presbyteratum et episcopatum posito faverent, et cum nulla omnino culpa in eo reperiatur, propter quam privari deberet, nullaque admonitio aut canonica revisio privationem illius praecesserit, et ne in abusum id trahatur, quod hactenus nullo unquam tempore (ne quidem in clerico aut laico inferioris condicionis) contigisse auditum sit, et ne eidem domino comiti Ioanni Erdeődy ac avitae illius familiae exinde inuratur aliqua ignominia, ad vestram sanctitatem, veluti summum et ordinarium huius causae iudicem et iustitiarium humillime recurrimus, ponderatis bene praemissis canonibus et rationibus dignetur dictum dominum comitem Ioannem Erdeődy in suo iure episcopali conservare, conservando eidem de sufficienti coadjutore clementer providere, vel si id vestra sanctitas facere tenueret, saltem intuitu iustitiae publicae, intuitu Erdeő-

¹⁵⁹ Pyber János.

¹⁶⁰ Erdeődy Tamásra fentebb, 8. II. 12. etc. j.

¹⁶¹ VIII. Kelemen pápa (1592–1605).

dianae familiae de republica Christiana et fide catholica benemeritae confirmationem dicti episcopatus Agriensis usque ad revisionem canonicam Romae habendam iuxta sacrorum canonum dictamen prorogare dignetur. Eandem vestram sanctitatem ditissime valere, ac felicissime ecclesiam universalem gubernare ex animo optamus. Datae praesentes Soprony sub comitiis praesentibus regni Hungariae prima die mensis Novembris anno Domini 1625.

Eiusdem vestrae sanctitatis humillimi ac fidelissimi

servitores in obsequiis ac filii in Christo
procuratores dicti domini comitis el. episcopi Agriensis
[*m.p.*]

Caspar Verbanouich
praepositus Sancti regis Stephani *m.p.*

Paulus Tallian *m.p.*

Gabriel Jellacych *m.p.*

Thomas Iuanouich *m.p.*¹⁶²

TUSOR PÉTER

---

¹⁶² Azonosításuk fentebb, 24–28. j.

TELEKESSY ISTVÁN CSANÁDI PÜSPÖKI KINEVEZÉSE

Források a firenzei Medici-levéltárból (1696)*

Telekessy István a 18. század eleji magyar egyház- és politikatörténet méltán ismert alakja, főként egri püspökként a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepe és az azt követő meghurcolása kapcsán foglalkozott vele a korábbi történetírás.¹ Életpályájának másik részletesen feltárt momentuma győri kanonoki működése, főként a győri egyházmegye történetének összefoglalására tett kísérlete *Arca Noe* című kéziratában.² Kevésbé ismert viszont a csanádi püspöki kinevezése, főként amiatt, mert a törökellenes háború árnyékában még nem gondolhatott arra, hogy egyházmegyéjében rezideáljon.³ Az alábbiakban a csanádi püspöki székbe történő kinevezését tekintem át a Vatikáni Apostoli Levéltárban és a Firenzei Állami Levéltárban található iratok alapján. Ezek a források részben Telekessy István életútjához, részben pedig a csanádi egyházmegye 17. század végi állapotához is több kiegészítő és pontosító adattal szolgálhatnak. Maga a kinevezés folyamata – amely Telekessy esetében lényegében problémamentes volt – pedig a magyar főpásztorok pápai megerősítésének gyakorlatához szolgál adalékkul.

Telekessy István 1633. augusztus 20-án született a Vas vármegyei Csömöte községben birtokos nemesi családba.⁴ Középkolai tanulmányait az 1636-ban alapított soproni jezsuita kollégium mellett a következő évben megnyílt gimnáziumban végezte. A soproni gimnázium a pozsonyi és győri mellett regionális jelentőségű volt, a diákság létszáma az 1640–1650-es években 100–200 fő között mozoghatott.⁵ Filozófiai tanulmányait Nagyszombatban végezte, majd a teológiát Bécsben, a *Pazmaneum* növendékeként kezdte meg, de azt hamarosan, 1657-től Rómában, a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban folytatta. Itt szentelték pappá 1661-ben.⁶ Eletrajzírója, SZABADY

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült.

¹ A korábbi szakirodalomra és az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található forrásokra támaszkodó összefoglaló jellegű életrajza: SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története* (Az Egri Főegyházmegye schematizmus 1), Budapest 1984, 371–393.

² SZABADY BÉLA, *Telekessy István, egri püspök, a győri egyházmegye történetírója*, Győr 1941.

³ Csanádi püspökségéről összefoglaló életrajzzal: JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története (1608–1699)* (Csanádvármegyei könyvtár 29), Makó 1936, 120–126.

⁴ SZABADY, *Telekessy István*, 3. A születési helyet (*Czemetete*) Telekessy csanádi püspöki processzusában Hevenesi Gábor S.I. is megerősítette, aki többek elmondásából ismerte azt: AAV P. Vienna, n. 270.

⁵ KÁDÁR ZSÓFIA, *A soproni jezsuita kollégium működésének első szakasza (1636–1671)*, Soproni Szemle 72 (2018) 2. sz., 147–186, 169–170.

⁶ SZABADY, *Telekessy István*, 4. A nagyszombati és római tanulmányokat említi a csanádi püspöki processzusban Szentiványi Márton S.I.: AAV P. Vienna, n. 270. A 17. századi *processus informativusok* forrásértékéről: TUSOR PÉTER: *Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei 1605–1711 (Historiográfia és projekterv)*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH I/15.)

BÉLA szerint hazatérését követően a rozsnói jezsuitákkal együtt erdélyi missziós útra vállalkozott, erről azonban a püspöki processusban a tanúk nem szólnak. Maximilian Scherhackl S.I. győri rektor csak azt említi, hogy a rozsnói plébánián nyolc évig szolgált. Az esztergomi főegyházmegye történeti sematizmusa alapján viszont 1662-ben Hárskúton szolgált. A Gömör megyei község Rozsnyó közelében feküdt, így annak plébánosaként Telekessy bizonyosan szorosán együttműködött a közeli városban szolgáló jezsuitákkal, talán ezzel oldható fel a források közötti ellentmondás.⁷ Innen 1666-ban Nádasdy Ferenc gróf kérésére visszakerült szülőföldjére, Vas megyébe, a sárvári plébániára. A helyi anyakönyv szerint 1666. november 11-én iktatták be a plébániára.⁸ Két hónappal később a főúr kérésére a pápói perjeliséget a sárvári plébániához kapcsolták, és Széchényi György mint akkori győri püspök erre a címre Telekessyt megerősítette.⁹

A Wesselényi-féle főúri szervezkedés, majd annak bukása és Nádasdy kivégzése úgy tűnik nem érintette Telekessy pályáját. Az 1670-es évek elején mint sárvári plébános jelentős szerepe volt a környékbeli evangélikus parókiák felszámolásában és a templomok elvételeiben. Talán ez is közrejátszott abban, hogy 1673-ban Széchényi püspök a kanonokok közé emelte.¹⁰ Előbb soproni főesperes, majd 1676-ben már székesegyházi főesperes, 1681-ben szentadalberti prépost, és végül 1682-ben lépett elő őrkanonoknak.¹¹ Bár SUGÁR ISTVÁN az egri püspökök életrajzában azt állítja, hogy a győri nagypréposti címet is elnyerte, ez valószínűleg téves adat, sem SZABADY BÉLA, sem BEDY VINCE nem hoz erre utaló adatot, és legfőképpen püspöki processusának tanúi sem említik ezt, csak az őrkanonoki méltóságot.¹² BEDY szerint Széchényi püspök 1684-ben általános helynöknek nevezte ki. A kánoni kivizsgálás tanúi közül ezt nem említik róla, csupán Szentiványi Márton jegyezte meg – igazolandó Telekessynek a kánonjogban való jártasságát –, hogy a püspöki szentszék munkájában gyakran részt vett.¹³ 1686. december 26-án I. Lipót a tihanyi apátságot adományozta Telekessynek.¹⁴ Az uralkodó három évvel később már a csanádi püspöki székre nevezte ki Telekessy Istvánt.¹⁵

(szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás), Budapest–Róma 2017, 243–315; GALLA FERENC, *A püspökelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban*, LK 20–23 (1942–1945), 141–186.

⁷ AAV P. Vienna, n. 270; NÉMETHY LUDOVICUS, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis*, Strigonii 1894, 982.

⁸ Sárvári kereszteltek anyakönyve 1646–1696; pag. 101. (www.familysearch.org; utolsó letöltés 2022. 07. 22.) A Telekessy kanonoki életrajzát összefoglaló Bedy Vince hibásan 1667-re tette sárvári plébánosi működésének kezdetét: BEDY VINCE, *A győri székeskáptalan története* (Győr egyházmegye múltjából 3), Győr 1938, 443.

⁹ BEDY VINCE, *A pápói prépostság és perjeliség története* (Győr egyházmegye múltjából 6), Győr 1939, 63–64.

¹⁰ SZABADY, *Telekessy István*, 5–6.

¹¹ BEDY, *A győri székeskáptalan*, 444.

¹² SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök*, 372. Őrkanonoknak említi Hevenesi Gábor és Maximilian Scherhackl: AAV P. Vienna, n. 270.

¹³ BEDY, *A győri székeskáptalan*, 444.

¹⁴ MNL-OL MKL Libri regii (A 57), vol. 18., pag. 455. Bécs, 1686. dec. 26. Itt viszont – talán hibásan – olvasókanonoknak írják Telekessyt.

¹⁵ MNL-OL MKL Libr. reg., vol. 20., pag. 255–256. Augsburg, 1689. dec. 29.

Az augsburgi birodalmi gyűlésen tartózkodó I. Lipót még aznap aláírta a Telekessy Istvánt a csanádi püspökségre bemutatató oklevelet az újonnan megválasztott VIII. Sándor pápához (Pietro Ottoboni; 1689–1691). Miután Dvornikovich Mihályt áthelyezte a váci püspökség élére, a megüresült csanádi püspöki székre Telekessyt nevezte ki, és kérte az egyházfőt – tekintettel a háborús állapotokra és az egyházmegye pusztulására –, hogy az új püspököt erősítse meg, az ilyenkor szokott illetékek elengedése mellett.¹⁶

A csanádi püspökség valóban elpusztult állapotokat mutatott. A hódoltság idején alapvetően két, markánsan elkülönülő régió alakult ki a középkori egyházmegye területén. A Marostól délre eső területekre jelentős délszláv beáramlás történt, amely a balkáni katolikus, missziós struktúra megjelenését hozta magával. Ez raguzai bencéseket, leginkább horvát anyanyelvű jezsuita misszionáriusokat és mindenekelőtt a bosnyák ferenceseket jelentette. A Marostól északra eső területek viszont jobban megmaradtak a magyar egyházszerzetben, elsősorban a Szegeden fennmaradó ferences kolostornak köszönhetően. Ráadásul a Marostól délre eső, Temesvár központú térség maradt a legtovább török uralom alatt, mivel az csupán 1716-ban szabadult fel.¹⁷

A szegedi ferencesekkel a kapcsolatot már a csanádi püspököket megelőző előbb a váci püspök, majd a kalocsai érsek vette fel. A váci egyházmegye ugyanis lényegében a Kiskunságon keresztül Szeged határáig nyúlt, míg a csanádi püspökség a kalocsai érseki tartományhoz tartozott. A csanádi püspökök azonban csak a 17. század derekán kerestek kapcsolatot az egyházmegyéjük területén működő ferencesekkel. Zongor Zsigmond püspök (1644–1648) ugyan nem nevezte ki formálisan helynökeinek a szegedi ferences előljárókat, de valóban rajtuk keresztül tartotta a kapcsolatot a megmaradt katolikus lakossággal és tájékozódott egyházmegyéje állapotáról. Amikor a szegedi ferencesek konfliktusba kerültek a temesvári bosnyák ferencesekkel, akkor a püspök már egyértelműen saját jogköreit delegálta, amikor megbízta a szegedieket, hogy az illetéktelen szerzeteseket tartsák távol az egyházmegyétől. Ez a helynöki viszony majd Tarnóczy Mátyás idejében (1648–1650) kristályosodott ki teljes mértékben. A püspök 1649-ben a szalvatoriánus rendtartomány főnökét és az általa kijelölendő ferences szerzetest nevezte meg megbízottjának. Ettől kezdve a hódoltság végéig és a püspöki székhely újjászervezéséig az egyházmegye főpásztorai jellemzően a szegedi ferences gvardiánokat bízták meg az általános helynöki feladatokkal.¹⁸

Az 1680-as években az egyházmegye területe a törökellenes háború egyik legfőbb hadszíntere lett. Szegedet ugyan már röviddel Buda elfoglalása után visszafoglalták a keresztény csapatok (1686. október 23.), a Temesközben a háború végéig váltakozó sikerrel folytak a harcok, és végül a karlócai békében Temesvár és a Temesköz még oszmán fennhatóság alatt maradt.¹⁹ Ezt megelőzően épp 1685-ből, Fenessy György csanádi püspöki processzusából ismert néhány konkrét adat a Szeged környéki lelkipásztori tevékenységre –

¹⁶ AAV P. Vienna, n. 270. Augsburg, 1689. dec. 29. I. Lipót levele VIII. Sándorhoz (másolata Bécsben 1696. jún. 8-án a Magyar Kancellárián kiállítva).

¹⁷ MOLNÁR ANTAL, *Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez. (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyéről)*, MEV–Regnum 13 (2001) 1–2. sz., 67–83, 68.

¹⁸ MOLNÁR ANTAL, *Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből* (METEM Könyvek 41), Budapest 2003, 46–49.

¹⁹ JUHÁSZ, *A csanádi püspökség*, 116.

egyébként Kollonich Lipót, akkor bécsújhelyi püspök vallomásából. A ferencesek négy Szeged környéki plébániát láttak el, közte az egykori püspöki székhelyet, Csanádot is. Utóbbi település kis létszámú katolikus közösségét viszont alkalmanként bosnyák ferencesek is pasztorálták. A négy település közül az egyik helyen, Szentlőrinc mezővárosban egy licenciátus is működött. A környéken emellett nagyobb református közösség is élt, saját prédikátorokkal. A katolikus vallásgyakorlatot és a körmeneteket a törökök engedélyezték az erősségek nélküli helységeken, Szegeden viszont tilos volt harangozni.²⁰

Telekessy 1696-ban felvett processzusa is a teljes pusztulás állapotát rögzítette. Az ősi püspöki székhely, Csanád gyakorlatilag teljesen elpusztult, katolikusok nagyon kevesen lakták, a helyi népesség nagy részét ortodox szerbek alkották ekkor. A székesegyház és a püspöki palota elpusztult, de lényegében romjaikról se nagyon tudtak a tanúk. Hevenesi Gábor egy kis ferences templomról tudott, de lehet, hogy Szegedre vonatkoztatta, mert amint vallotta, nem tudja, hány település tartozik az egyházmegyéhez a városon kívül. A püspöki birtokok ugyancsak elpusztultak, és csak a törökkel kötendő béke esetén volt arra kilátás, hogy az uralkodó rendelkezéséből némi birtokhoz juthatna a püspök, hogy az egyházmegye újjászervezését elkezdhesse.²¹

Részben a javában zajló háború, részben az egyházmegye pusztulása volt az oka, hogy bár I. Lipót azonnal elküldte VIII. Sándornak a Telekessyt bemutató levelet, a püspök végül csak 1696-ban indította el pápai megerősítés folyamatát és a kánoni kivizsgálást. A 17. században összesen 18 püspököt neveztek ki a magyar uralkodók a csanádi egyházmegye élére, ebből tíz nyerte el a pápai megerősítést, és összesen kilenc processzus iratanyaga ismert, ezek közül az utolsó Telekessy.²² A választott püspök 1696. május 7-én tette le a bécsi nunciaturán az általános ügyhallgató, Francesco Maria Abbati előtt a trienti hitvallást, Huszár István Bács vármegye alispánja, Győr vármegyei nemes és Tarródy István, Sopron vármegyei nemes előtt.²³ A nunciaturai auditor másnap kezdte el a tanúvallomások felvételét Telekessy személyéről és alkalmasságáról, valamint a csanádi egyházmegye állapotáról. Összesen három tanút hallgattak meg, mindhárman jezsuiták voltak: Hevenesi Gábor, Szentiványi Márton és Maximilian Scherhackl. A vizsgálatot azért is az auditor vezette, mert a nunciusi poszt ekkor épp üresedésben volt, az előző pápai követ, a bíborossá kinevezett Sebastiano Antonio Tanara már év elején elhagyta Bécsset, míg az új nuncius, Andrea Santacroce még nem érkezett meg korábbi állomáshelyéről, Varsóból.²⁴

²⁰ MOLNÁR, *Püspökök, barátok*, 55. Szentlőrinc ma Makó városrésze. Kollonich részletes tanúvallomása talán egy mára már elveszett szegedi jelentésen alapult.

²¹ AAV P. Vienna, n. 270.

²² MOLNÁR, *Adalékok*, 70–73.

²³ AAV P. Vienna, n. 270. Bécs, 1696. máj. 7. *Forma iuramenti professionis fidei*. A Tarródyakkal egyébként szoros kapcsolata volt Telekessynek, egy Tarródy István (talán ugyanaz, aki jelen volt Bécsben az esküvőnél) később az egri püspöki birtokok jószágkormányzója, majd 1725–1731 Heves vármegye alispánja lett. BÀN PÉTER (szerk.), *Heves megye történeti arcbontológiája (1681–)1687–2000* (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 14), Eger 2011, 80.

²⁴ LUDWIG BITTNER–LOTHAR GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter alle Länder seit dem westphälischen Frieden (1648)*. I: 1648–1715, Berlin 1936 [Repr. 1976], 381. Andrea Santacroce 1696. jún. 16-án

A tanúvallomásokból Telekessy életére a fentiekén kívül még egy érdekes adalékra derült fény, Hevenes Gábor jóvoltából. A jezsuita páter ugyanis azzal indokolta Telekessy jártasságát kánonjog mellett a világi jogban is, hogy a bécsi udvar fölkérte őt magyar udvari kancellárnak. Ezt azonban Telekessy alázatosan visszautasította. 1695 októberében meghalt Jaklin Balázs nyitrai püspök, magyar királyi udvari kancellár, és posztjának betöltésére csak januárban került végül sor. A bécsi udvarból még Cseles Mártont, a római Szent Péter bazilika magyar jezsuita gyóntatóját is megkeresték, hogy tegyen javaslatot az új kancellár személyére. Cseles öt névből álló listát küldött az udvarba, első helyen Mattyasovszky László szepesi prépostot, tinnini püspököt javasolta, második helyen pedig Telekessyt nevezte meg. Rajtuk kívül még hárman kerültek fel a listára: Fenessy György egri püspök, Széchényi Pál veszprémi püspök és Benkovich Ágoston váradi püspök. Velük szemben azonban Cseles Márton negatívumot is megfogalmazott: Fenessy idős volt már és túl messze lakott az udvartól, míg Széchényi és Benkovich is pálos szerzetesek voltak, márpedig példa nélküli volt, hogy szerzetest nevezzenek ki magyar királyi kancellárnak. Ellenben Mattyasovszky és Telekessy alkalmasságát egyáltalán nem vitatta, és kiemelte mindkettőjük lojalitását az uralkodóházhoz. Ez utóbbi azért is érdekes, hiszen Telekessyt később épp azért hurcolták meg, mert első helyen írta alá majd a Rákóczi-szabadságharc idején a Habsburgok trónfosztását kimondó határozatot – igaz, aligha teljesen önszántából. Mindenesetre Hevenesinek 1696. május 8-án a bécsi nunciatúrán tett vallomásából még az is feltételezhető, hogy Cseles listáját figyelembe véve elsőként Telekessynek ajánlották fel a kancellári posztot. Csak Telekessy szerény visszalépése után nyílt meg a lehetőség Mattyasovszky László előtt, aki majd hamarosan nyitrai püspökké előlépve 1696 elejétől egészen haláláig, 1705-ig betöltötte a kancellári posztot.²⁵

A kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvét egy hónappal később, június 9-én később zárta le Michele Angelo Angelico, a nunciatúra prokancellárja.²⁶ Nuncius hiányában a jegyzőkönyvet helyben ismét csak Abbati auditor ellenjegyezte, erre Tanara nuncius távozásakor, még januárban kapott XII. Ince pápától (1691–1700) fakultást. Ezzel lezárult a püspök szentszéki megerősítésének nunciatúrai folyamata. Az elkészült jegyzőkönyvet a nunciatúráról továbbították Rómába, ezzel megkezdődött a püspök megerősítésének római szakasza.²⁷

A jegyzőkönyv lezárását követően az auditor által Fabrizio Spada bíboros-államtitkárnak küldött levél még néhány apró, ám fontos mozzanatra világít rá Telekessy ügyében. Abbati megerősítette, hogy bár a kinevezés már 1689-ben megtörtént, a

---

érkezett meg Bécsbe, egy héttel azután, hogy Abbati lezárta és elküldte Telekessy kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvét.

²⁵ MIHALIK BÉLA VILMOS: *Mattyasovszky László kancellári kinevezése (1695–1696)*, Századok, s.a.

²⁶ A nunciatúra adminisztrációjára: MICHAEL F. FELDKAMP, *Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien Ende des 17. Jabrbunderts*, QFIAB 71 (1991), 482–508. A nunciatúra teljes hivatali írásbeliségét a kancellária intézte, ennek élén a kancellár állt, aki az 1690-es években megegyezett az auditorral, mellette prokancellárok segítettek az adminisztrációt.

²⁷ A *processus informaticus* elkészítéséről, a megerősítés nunciatúrai és római szakaszáról: GALLA, *A püspökökjelöltek*, 149–156; TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004, 223–225.

háború és az egyházmegye elpusztult állapota miatt a püspök még nem is gondolta a rezideálásra és a püspökség újjászervezésére. Ezért Telekessy inkább a tőle szokott mély lelkülettel folytatta kanonoki működését Győrben keveset törődve püspöki méltóságával. Püspöki címe kapcsán csupán csak az egyházmegye pasztorációjával foglalkozott, ezalatt alighanem a szegedi ferencesek további megbízására gondolhatott Abbati. Az, hogy hét év várakozás után 1696-ban Telekessy mégis elindította az eljárást, Abbati értesülése szerint Kollonich Lipót bíborosnak volt köszönhető. A bíboros ugyan 1695-ben esztergomi érsek lett, és a győri püspöki székre Keresztély Ágost szász-zeitz herceg került, Kollonich már régóta szerette volna megtenni segédpüspökének a szorgalmas Telekessyt. Ehhez azonban szükséges lett volna a csanádi püspöki cím pápai megerősítése, ezért indította el Telekessy az eljárást.²⁸ Abbati – amint a bíboros-államtitkárnak is jelezte – a szokott módon elküldte a jegyzőkönyvet a bíboros protektornak, Francesco Maria de' Medicinek.²⁹

Medici bíboros 1689 óta volt az osztrák Habsburgok országainak protektora.³⁰ A bíboros azonban a konklávék időszakát leszámítva sosem tartózkodott Rómában, hanem Toszkánában, mindenekelőtt a Firenze melletti Lappeggiben kiépített villájában élt. A felmerülő ügyeket bécsi és római ágensein keresztül intézte. Leggyakrabban a püspökök szentszéki megerősítésében kellett eljárnia, jóllehet a Habsburg-diplómácia politikai kérdésekben is igénybe vette segítségét és kapcsolatrendszerét.

Medici távolmaradása is rávilágít az ágensi kapcsolatrendszer fontosságára, amelyre a legújabb kutatások is felhívják a figyelmet. A helyi egyházak, így a magyar katolikus hierarchia kúriai jelenlétének fontos szereplőivé váltak az esztergomi érsek római ágensei, akik 1639-től már az egész magyar egyházat képviselték. Akár világiak, akár egyháziak látták el ezt a tiszteket, jellemzően a Habsburg-hű itáliai arisztokrácia kliensei voltak, vagy a korábbi bécsi nunciusok környezetéből kerültek ki.³¹ Az 1690-es években, főleg annak derekától a forrásokban Gianbattista Mariotti apát neve szerepel mint Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek római ágense, aki valóban több magyar püspök megerősítésének ügyében fellépett.³²

²⁸ AAV Segreteria di Stato, Germania, vol. 233, fol. 350^{rv}. Bécs, 1696. jún. 9. Francesco Maria Abbati auditor levele Fabrizio Spada bíboros-államtitkárhoz.

²⁹ Hasonlóképpen a bíboros protektornak küldte el Abbati 1696 februárjában Mattyasovszky László nyitrai püspöki processzusát, majd májusban Széchényi Pál kalocsai érseki vizsgálatának jegyzőkönyvét: AAV Segr. Stato, Germania, vol. 233, fol. 142^r és 323^{rv}. Bécs, 1696. febr. 25. és máj. 19. Francesco Maria Abbati auditor levelei Fabrizio Spada bíboros-államtitkárhoz.

³⁰ A Habsburg bíboros protektorok archontológiája: JOSEF WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom IV/1), Innsbruck–Leipzig 1938. A Habsburg bíboros protektorok szerepéről újabban lásd: TUSOR PÉTER, *Magyarország bíboros protektorátusa a 15–17. században (Áttekintés)*, ESz 19 (2018) 4. sz., 3–21.

³¹ PÉTER TUSOR, „Ad Praelatorum et alia huius Patriae negotia in Curia Romana promovenda.” *The Roman Agents of Hungarian Bishops in the 17th Century*, Gli agenti presso la Santa Sede delle comunità e degli stati stranieri I. secoli XV–XVIII (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 8), a cura di Matteo Sanfilippo–Péter Tumor, Viterbo 2020, 41–84, 43–46.

³² Mariotti szerepére: MIHALIK BÉLA VILMOS, *A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése (1696)*, Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában, szerk.

Bár a jegyzőkönyvet jellemzően általában egyből Rómába küldték, mivel Medici nem élt ott, így Abbati ezért Toszkánába küldte. Medici innen továbbította azt római ágensének, Fabrizio Agostini apátnak. Mint Agostini egyik jelentéséből kiderül, a bíboros protektor elküldte Rómába az I. Lipót által hozzá intézett levelet is.³³ A király már Telekessy 1689. évi kinevezését követően azonnal írt a protektornak, amelynek kancelláriai másolatát Abbati egyébként mellékelte a processushoz.³⁴ A levélben az uralkodó a protektor közbenjárását kérte a kinevezett püspök pápai megerősítésének kedvező elintézéshez. 1696-ban I. Lipót ismét felkérte Medicit a pápai megerősítésben való közreműködésre – bár az uralkodó levele nem került elő a firenzei levéltárból –, amelyre válaszul a protektor természetesen megígérte, hogy a szokott módon eljár.³⁵

Miután a jegyzőkönyv megérkezett Rómába, azt három bíborossal ellenőriztetni és szignáltatni kellett. Ezután kellett elkészíteni a processzus kivonatát, amit aztán a pápai konzisztóriumon referálhattak. A kivonat elkészítésének feladata az adott ország bíboros protektorának titkárságán kellett elvégezni.³⁶ A kivonatok elkészítésének intézése alighanem Agostini apát feladata volt. Emellett a császári diplomácia Rómában tartózkodó tagjainak is lett volna szerepe Telekessy megerősítésének folyamatában. Az ágens érezhető rosszállással tájékoztatta a protektort, hogy sem a császári követ, Georg Adam von Martinitz gróf, sem az idős osztrák bíboros, Johannes von Goëss gurki herceg-püspök nem lépett még semmit. Pedig – írta Agostini – I. Lipót nekik is küldött levelet az ügyben. Martinitz egyedül a követségi titkárral, Chassignet báróval egyeztetett az ügyben, de anélkül, hogy bármi előrelépés történt volna.³⁷ Chassignet szerepéhez adalék, hogy egy évvel korábban, 1695 nyarán ő nyújtotta át a Kollonich Lipót bíborost az esztergomi érseki székre bemutató királyi oklevelet.³⁸

Agostininek végül épp Kollonich Lipót már fentebb említett római ágensével, Giambattista Mariotti apáttal sikerült előrébb jutnia. Agostini pár nappal később már arról

---

Marion József–Diósi Dávid, Budapest–Kolozsvár 2018, 283–304, 294. Mariotti 1699 őszén hunyt el. Ekkor többek között Andrea Santacroce bécsi nuncius és fivére, Antonio Santacroce márkai kezdtek el Kollonich számára új ágenset keresni. Az ágensek többes szerepvállalását Mariotti személye is mutatja, ugyanis nemcsak az esztergomi érsek, de Johann Philipp von Lamberg passauai püspök ágense is volt. ASR Archivio Santacroce, busta 1226. Bécs, 1699. nov. 14. Andrea Santacroce levele Antonio Santacrocehez.

³³ Archivio di Stato di Firenze (ASF), Archivio Mediceo del Principato, busta 5680. Róma, 1696. júl. 10. Fabrizio Agostini levele Francesco Maria de' Medici bíboroshoz.

³⁴ AAV P. Vienna, n. 270. Augsburg, 1689. dec. 29. I. Lipót levele Francesco Maria de' Medici bíboroshoz.

³⁵ ASF Archivio Mediceo del Principato, busta 5577. Firenze, 1696. jún. 30. Francesco Maria de' Medici bíboros levele I. Lipóthoz (fogalmazvány).

³⁶ TUSOR, *A barokk pápaság*, 224.

³⁷ ASF Archivio Mediceo del Principato, busta 5680. Róma, 1696. júl. 10. Fabrizio Agostini levele Francesco Maria de' Medici bíboroshoz. Goëss bíboros levéltárában több magyar kancelláriai kiadvány is fennmaradt, amelyben kéri közbenjárását egy-egy püspök pápai megerősítésében. 1696-ból fennmaradt az Illyés András erdélyi, Keresztély Ágost győri püspöki és Széchényi Pál kalocsai érseki kinevezése kapcsán Goëss bíboroshoz intézett kancelláriai leirat: Kärntner Landesarchiv, Familienarchiv Goëss, C49, Bécs, 1696. jan. 19. (Illyés András); Bécs, 1696. márc. 19. (Keresztély Ágost); 1696. ápr. 9. (Széchényi Pál).

³⁸ MIHALIK BÉLA VILMOS, *Kollonich Lipót esztergomi érseki kinevezése és Francesco Maria de' Medici bíboros*, Magyar Sion 14 (2020) 2. sz., 323–338, 329.

tájékoztatta Medici bíborost, hogy Mariotti átvette Telekessy ügyét, és nem várható semmi bonyodalom, minden menni fog a maga útján. A toszkán ágens csak annyit javasolt a protektornak, hogy esetleg írjon a Bíborosi Kollégium vezetőinek, hogy a pápai megerősítés ügyét ezzel előmozdítsa.³⁹ Medici bíboros válaszában csak annyiban reflektált, hogy jóváhagyva Agostini javaslatát, kérte őt, hogy nevében ajánlja a négy vezető bíborosnak Telekessy ügyét.⁴⁰ A toszkán ágens továbbra is rajta tartotta a szemét a csanádi püspök megerősítésén, és kapcsolatban maradt Mariotti apáttal. Kollo-nich bíboros, esztergomi érsek ágense kedvezően járt el Telekessy ügyében, XII. Ince pápa jóváhagyta, hogy megerősítése az annáta megfizetése nélkül (*gratis*) történjen. Mariotti a közelgő konzisztóriumon várta a megerősítés második lépcsőfokát, a *propositio* megtörténtét.⁴¹

Ami különös, hogy a konzisztóriumokról beszámoló kötetben, annak többszöri tüzetes áttekintése során sem találtuk meg Telekessy megerősítésének első betérjesztését, vagyis a *praeconisatiót*. A *propositióra* 1696. augusztus 13-án került végül sor, ahol Medici bíboros távollétében a komprotektor, Francesco del Giudice referálta a csanádi püspökség betöltését. A konzisztórium döntése értelmében Telekessy a csanádi püspöki cím mellett továbbra is megtarthatta a győri őrkanonoki stallumot.⁴² Ez a 17. századi csanádi püspökök esetében nem volt szokatlan. A cím mellett és a szegedi ferencesek segítségével beszedett kevéske jövedelem mellett szinte mindannyian címzetes apátok vagy prépostok voltak, valamint megélhetésük érdekében valamelyik működő káptalanban kanonoki stallumot is bírtak.⁴³ Telekessy is egészen 1699-ig megtartotta győri őrkanonoki javadalmát, amikor egri püspök lett.⁴⁴ A tihanyi apátságot viszont egészen 1701-ig bírta, amikor kárpótlásért cserébe lemondott arról az altenburgi apátság javára, és Tihany így visszakerült a bencésekhez.⁴⁵

A pápai megerősítést követően megkezdődött a bullák kiállítása, amely ismét hosszabb időt vett igénybe és a Rómában működő ágensek intézték ezt is. Georg Adam

³⁹ ASF Archivio Mediceo del Principato, busta 568o. Róma, 1696. júl. 14. Fabrizio Agostini levele Francesco Maria de'Medici bíboroshoz. Agostini négy ilyen vezetőről beszél (*quattro cardinali Capi d'Ordine*). Az Agostini által felsorolt bíborosok: Paluzzo Altieri (Albertoni), Francesco Maidalchini, Benedetto Pamphili és Leandro Colloredo. A levél Telekessyre vonatkozó része: „*Intorno al Vescovo Csanadiense devo dire a Vostra Altezza, che questo negozio è passato intieramente per le mani dell'agente del Sig. Cardinale Coloniz, ch'è il Sig. Abbate Mariotti il quale mi hà detto, che l'affare dovrebbe andar bene di sua natura e che non crede vi sia bisogno di far alcun passo per maggior diligenza, che se ne porrebbe dire una parola alli Signori Cardinali Capi d'Ordine, che sono Altieri, Maldachini, Panfili e Coloredo, alli quali ne passero raccomandatione di nome dell'Altezza Vostra, e à suo tempo le passerò l'avviso di quanto sarà seguito.*”

⁴⁰ ASF Archivio Mediceo del Principato, busta 568o. Firenze, 1696. júl. 17. Francesco Maria de'Medici bíboros levele Fabrizio Agostini apáthoz.

⁴¹ ASF Archivio Mediceo del Principato, busta 568o. Róma, 1696. aug. 6. Fabrizio Agostini apát levele Francesco Maria de'Medici bíboroshoz. Az annáta mögött a *servitium commune* értendő, amely a konzisztóriális javadalmak betöltésének megerősítése után volt fizetendő: TUSOR, *A barokk pápaság*, 101–102.

⁴² AAV Archivio Concistoriale, Acta Camerarii, vol. 24. fol. 153r: 1696. aug. 13.

⁴³ MOLNÁR, *Püspökök, barátok*, 46.

⁴⁴ BEDY, *A győri székeskáptalan*, 444.

⁴⁵ PRT XI, 5–6.

von Martinitz gróf végül 1696. november 3-án értesítette Bécset, hogy Mariotti apát aznap küldi a Telekessyt megerősítő pápai bullákat közvetlenül Kollonich bíborosnak.⁴⁶ Ezzel lényegében lezárult Telekessy megerősítése a csanádi püspöki székre.

A 17. században a csanádi püspökség a magyar katolikus egyházi karrierpályán a címzetes püspökségeket követte, mint a Hódoltság déli részén, mélyen oszmán uralom alá eső, kis jövedelmű püspökség. Ezt követhette a váci püspöki székre, onnan pedig a nyitrai vagy veszprémi egyházmegye élére kerülhetett a főpap. A karrier betetőzését leggyakrabban a győri és egri püspökségek jelentették, ritkább esetben pedig eljuthattak a magyar hierarchia csúcsát jelentő esztergomi érseki székre. A 17. században Lósy Imre, Szelepcsény György és Széchényi György jutott el végül a csanádi püspöki címről az esztergomi érsekségre. A csanádi főpásztorok közül a már említett Lósy, valamint rajta kívül Pálffy Tamás, Pálffy Ferdinánd, Fenessy György pedig egri püspök lett. Utóbbiak sorát gyarapította majd 1699-ben Telekessy István is.⁴⁷

Telekessynek csanádi püspökként egy érzékeny ügyben is szerepet kellett vállalnia. Még 1687-ben pécsi püspöknek nevezte ki I. Lipót Radanay Mátyás Ignácot, aki már a következő évben elindította a bécsi nunciaturán a pápai megerősítéshez szükséges kánoni kivizsgálást. Azonban mire a jegyzőkönyv Rómába került és a pápai konzisztórium előtt megtörtént az első referálás, vagyis a *praconisatio*, Radanay és a bécsi udvar viszonya rendkívül megromlott. A következő évtized lényegében folyamatos konfliktusok között zajlott, ezért 1697-ben I. Lipót pécsi püspöknek Dolny Istvánt nevezte ki, hátha így sikerülhet Radanayt elmozdítani. Ez a lépés a Szentszéket is közbelépésre sarkallta, és Andrea Santacroce bécsi nunciuson keresztül kivizsgáltatták Radanay ügyét. A nuncius a vizsgálat lefolytatásával Telekessy Istvánt bízta meg. Ennek eredménye végül az lett, hogy Rómában Radanayt erősítették meg, amit végül az uralkodó is elfogadott.⁴⁸

A háború miatt Telekessy azonban immár megerősített csanádi püspökként sem gondolhatott arra, hogy egyházmegyéjét felkeresse és megkezdje annak újjászervezését. A háborút 1699. január 26-án lezáró karlócai békét követően nem sokkal I. Lipót áthelyezte az egri püspökség élére. Ebben is Kollonich Lipót bíboros-érsek támogatta, részben amiatt is, hogy egy másik aspiráns ambícióit megakadályozza. Fenessy György egri püspök ugyanis még élt, de már nagybeteg volt, amikor a velencei származású Vincenzo Grimani bíboros, a Habsburg-diplomácia egy fontos szereplője kinézte magának a sok jövedelmet hozó, hatalmas kiterjedésű magyar egyházmegyéjét. Miután Fenessy püspök 1699. március 4-én meghalt, Kollonich bíboros váratlan szövetségest talált Santacroce nuncius személyében, akivel együtt megakadályozták Grimani törekvéseit, és sikerrel juttatták az egri püspöki székre Telekessyt.⁴⁹ Ellenkéntben a csanádi egyházmegyével, Telekessy 1699-ben megkezdte működését az egri

⁴⁶ ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Dipl. Korresp., Kart. 76, Georg Adam von Martinitz levelei I. Lipóthoz, 75r–76v. Róma, 1696. nov. 3. Georg Adam von Martinitz követ jelentése I. Lipótnak.

⁴⁷ MOLNÁR, *Püspökök, barátok*, 45–46.

⁴⁸ MIHALIK BÉLA VILMOS, *A Szentszék magyarországi egyházpolitikája a 17. század végén*, TSz 63 (2021) 4, 631–670, 642–646.

⁴⁹ MIHALIK, *A Szentszék magyarországi egyházpolitikája*, 650–651.

püspökségben, amelynek immár teljes területe felszabadult a török uralom alól. Az új püspök első intézkedése ezért az volt, hogy a székhelyet visszahelyezte Kassáról Egerbe, és megkezdte a város és az egyházmegye újjáépítését.⁵⁰

Telekessy utódja a csanádi püspökségben épp a pécsi püspöki címről Radanayval szemben végül lecsúszó Dolny István lett. Azonban neki sem volt lehetősége megkezdeni az egyházmegye újjászervezését, amely továbbra is rendkívül rossz helyzetben volt. A csanádi püspökség reorganizációja így csak a Rákóczi-szabadságharcot követően, Nádasdy László püspöksége idején (1710–1729) kezdődhetett meg. Olyannyira nehéz helyzetben kezdte meg működését, hogy még rezidenciája sem volt, ezért 1711-ben a szegedi ferences kolostorba költözött be. Akárcsak 17. századi elődei, Nádasdy anyagi helyzete miatt kanonoki stallumot nyert a győri káptalanban. A szegedi rezidencia és templom helyzetének megoldatlansága miatt Telekessyhez hasonlóan ő is Győről folytatta rezideálását. Komoly küzdelembe bonyolódott Szeged városával, amely arra hivatkozott, hogy a helyi plébánia exempt. Temesvár visszafoglalása sem oldotta meg a helyzetet, mert a helyi katonai parancsnok a bécsi Haditanács támogatását bírva nem engedte meg a püspöki joghatóság gyakorlását. Nádasdy erőfeszítéseit végül siker koronázta, mert 1723-ban III. Károly elismerte a csanádi püspök egyházi joghatóságát a Temesi Bánság felett. Azonban a katonai kormányzat érezhetően nem nézte jó szemmel a püspök jelenlétét, így Nádasdy, egy rövid temesvári látogatást (1724 márciusa) leszámítva, a szegedi rezidencia kiépítése mellett döntött. Ezzel egyidőben megkezdődött a káptalan újjászervezése is, amelyet Nádasdy már 1719-ben kért az uralkodótól. Az engedélyt 1723-ban kapta meg egy négy kanonokból álló káptalan megszervezésére, ám ennek működése végül csak Nádasdy utóda, Adalbert von Falkenstein püspöksége (1730–1739) alatt kezdődhetett meg.⁵¹ Falkenstein 1732-ban ünnepélyes keretek között vonult be Temesvárra, és ezzel a csanádi püspökség székhelye is átkerült Szegedről.⁵²

Telekessy István csanádi püspöki címének római megerősítése 1696-ban minden különösebb fennakadás nélkül ment át. A szokatlan legfeljebb az lehetett, hogy királyi kinevezése után hét évvel később szánta rá magát erre a lépésre. Francesco Maria Abbatini bécsi nunciaturai auditor levele alapján ekkor is leginkább Kollonich ösztökélésére. A 17. században azonban a több éves hiátus a királyi kinevezés és a pápai megerősítés között nem számított szokatlannak. Telekessy vonakodása – ahogy arra az auditor is utalt – olyan szempontból még akár logikus és jogos is volt, hogy 1689-ben, de valójában még 1696-ban sem látszott esély arra, hogy tartósan rezideálni tudna egyházmegyéjében. Azokban a hetekben, amikor kánoni vizsgálata és ehhez a tanúk meghallgatása zajlott, Bécsből heti szinten jelentették Rómába a régi püspöki székhely, Csanád

⁵⁰ MIHALIK BÉLA VILMOS, *Hangsúlyok és fordulópontok az egri egyházmegye történetében (1699–1761)* (CST III/4), 10–14.

⁵¹ TAKÁTS ENDRE, *Gróf Nádasdy László csanádi püspök (1662–1729)*, Szeged 1943, *passim*.

⁵² SZENTKLÁRAY JENŐ, *Mercy Claudius Florimund kormányzata a Temesi Bánságban. Újabb részletek Dél-magyarország XVIII. századi történetéhez* (Értekezések a történeti tudományok köréből XXII/4), Budapest 1909, 61.

környékén zajló hadmozdulatokat.⁵³ A *processus informativus*ból is egyértelműen kiderült, hogy az egyházmegye romokban volt. Lényegében csak a szegedi ferencesek és az ő pasztorációs körzetük képviselte ekkor a katolikus egyházszerkezetet a térségben.

Telekessy megerősítésének folyamata a firenzei Medici-levéltárban található források alapján így leginkább arra a gyakorlatra világít rá, hogy az 1690-es években hogyan működött a püspökök szentszéki megerősítése. A bíboros protektor nem élt Rómában, így ágensén keresztül intézkedett. Fabrizio Agostini apát azonban – ahogy Telekessy ügye is mutatja – nem az egyedüli szereplő volt. Az ágens ugyanis számított volna a császári diplomácia képviselőire is: a követre, a követségi titkárra és az Örök Városban élő osztrák Goëss bíborosra is. Végül a folyamat végigvitele a protektor ágense mellett az esztergomi érsek – és alighanem egyben a magyar püspöki kar – római ágensére, Gianbattista Mariotti apátra hárult. Telekessy római megerősítése így egy újabb adalék a római ágensek szerepéhez és fontosságához.

FÜGGELÉK

I.

Firenze, 1696. június 30.

*Francesco Maria de' Medici bíboros protektor I. Lipót császárnak,
magyar és cseh királynak*

Megkapta az uralkodó utasításait, amelynek alapján Rómában el fog járni Telekessy István kanonok érdekében.

(ASF Archivio Mediceo del Principato, busta 5577 – *conc.*)

Sua Altezza Reverendissima
all'Imperatore

li 30 Giugno 1696 di Firenze

E cosi segnalato l'onore che ricevo da comandamenti di Vostra Maesta Cesarea, che stimo mia gran fortuna il poterli eseguire col passare a Roma i miei piu premurosi uffizii a favore del Signore Canonico Stefano Telekessy, che goda la benigna considerazione della Maesta Vostra per dimostrare alla medesima gran venerazione che professo a suoi cenni. Ne lascero altresì di far tutta quelle parti che mi sembrano piu opportune per ubbidire^a Vostra Maesta conforme all' distintissimo obligo, che mene corre, e procacciarmi per^b la sorte di poter esercitare in altre occasioni il mio profondo^c rispetto verso la Maesta Vostra. Si degni di accogliere^d queste mie ossequiose asserzioni con quella clemenza, che è cosi propria di Vostra Maesta. Ed alla medesima^e etc. umilissimamente m'inchino.

^a Helyén áthúzva: 'servire'. | ^b Eredetileg fordított sorrendben: 'per procacciarmi'. | ^c Helyén áthúzva: 'profondissimo'. | ^d Utána áthúzva: 'colla sua clemenza'. | ^e Helyén áthúzva: 'quale'.

⁵³ A püspöki kivizsgálás lezárása után éppen két héttel jelentették például, hogy az eső miatt nehezített terepen a keresztény csapatok Szegednél keltek át a Tiszán, Csanád irányába felvonulva Temesvár ellen: AAV Segr. Stato, Germania, vol. 233., fol. 384^{rv}. Bécs, 1696. jún. 23. Hírlevél.

2.

Róma, 1696. július 10.

Fabrizio Agostini apát, római ágens levele

Francesco Maria de' Medici bíboros protektornak

A levélhez csatolva küldi vissza a bíboros protektornak I. Lipót császár levelét, amelyet Telekessy István kanonok csanádi püspökségre történt kinevezése kapcsán küldött Medici bíborosnak. Az ügyben eddig sem Johannes von Goëss bíboros, sem a császári követ (Georg Adam von Martinitz gróf) nem tett semmi lépést. A követ egyedül a követségi titkárral, François Chassignet bárónak szólt, hogy ő egyeztessen Goëss bíborossal, de semmi további nem történt. Agostini ígéri, hogy az ügyben el fog járni Medici bíboros nevében, és minden továbbirol tájékoztatni fogja őt.

(ASF Archivio Mediceo del Principato, busta 568o – *orig.*)

Roma 10 Luglio 1696

Trovara Vostra Altezza qui acclusa la lettera di Sua Maesta Cesarea che le ritorno, in proposito della nomina fatta del Signore Canonico Stefano Thelekessy al Vescovado Csanadiense dalla Maesta Sua, sopra di che devo dire all'Altezza Vostra che fin' ad ora, ne il Signore Cardinale di Goes, ne il Signore Ambasciatore Cesareo hanno fatto alcun' passo sopra questo affare a benche il medesimo Signore Ambasciatore habbia havuto anche Vostra Eminenza lettere dalla Maesta Sua sopra l'istesso negozio, ma che solamente ne haveva parlato al Signore Baron Sciasenet ad effetto pronto di muovere alcun passo di sensi le il sudetto Signore Cardinale di Goes per considerare quello si doveva fare e perche questo non si é fatta dal Signore Barone pronto di operare cos'alcuna me l'intendero col medesimo e secondo l'incaminamento del negozio non lasciar di fare con premura quello che occurrera in nome di Vostra Altezza alla quale anche daro conto di tutto il seguito et all'Altezza Vostra umilissimamente m'inchino.

MIHALIK BÉLA VILMOS

EGY KONKLÁVÉ HÍREI GYŐRBEN

Bartolomeo Pinto Poloni római ágens 1769-es levelei
Zichy Ferenc győri püspöknek*

Az 1769. február 15. és 1769. május 18 között megtartott konklávét nem véletlenül tartotta utólag de Choiseul bíboros ügydöntőtőnek a szempontból, hogy egységes maradhat-e a katolicizmus vagy a nemzeti egyházak további erősödésével a Szentszék főisége odavész. De Choiseul bíboros ezt minden bizonnyal komolyan is gondolhatta, hiszen a LUDWIG VON PASTOR által kiadott római, rendkívüli, konklávéra szóló utasításából kiderül, hogy esetlegesen egy, a Bourbon-udvarok számára nem tetsző új pápa megválasztása esetén felhatalmazást kaptak a spanyol, francia és nápolyi bíborosok Róma azonnali elhagyására anélkül, hogy az megválasztott pápát elismerték volna.¹ Ez a forgatókönyv végül nem valósult meg, de felmerül a kérdés, hogy mit is jelentett az, hogy a Bourbonok számára elfogadható pápa? Miben nyilvánult ez meg az 1769-es konklávé alatt? Ezen túl, mindezekről milyen információkkal rendelkezett Zichy Ferenc győri püspök? Milyen gyakorta jutott friss római hírekhez ágense révén Zichy? Az alábbiakban erre keresem a választ.

1769. február 2-án elhunyt XIII. Kelemen pápa.² Már Kelemen pápasága alatt elindult a Szentszék és az európai udvarok között egy konfliktus-sorozat, amely központi témája lett a február 15-én indult konklávénak is. XIII. Kelemen pontifikátusa alatt kezdett először az I. József által vezetett Portugália, majd a Bourbon-udvarok – elsősorban a madridi – nyíltan jezsuita-ellenes politikát folytatni. Ennek során kitelepítéseket kellett elszenvednie a Jézus Társaságnak először Spanyolországból, majd a szintén Bourbon főség alatt álló nápolyi királyságból.³ A fentnevezett udvarok étvágya azonban nem csillapult, nem elégedtek meg azzal, hogy a fennhatóságuk alatt álló területekről a Pápai Államba toloncolták a jezsuitákat, a feloszlátásukat követelték XIII. Kelemen pápától. E kívánságnak azonban a pápa haláláig ellenállt, pedig a diplomáciai nyomást egyre fokozta a Madrid–Párizs–Nápoly–Párma tengely.

* Készült az ELKH TKI 30 207. sz. kutatócsoporti támogatás keretében. Az olasz levelek átírásának lektorálásáért hálás köszönettel tartozom NAGY KATALINNAK.

¹ LUDWIG VON PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters XVI/2*, Freiburg 1932, 421. SZILAS LÁSZLÓ, *Konklave und Papstwahl Clemens' XIV (1769), Vorspiel zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu am 21. Juli 1773*, *Zeitschrift für katholische Theologie* 96 (1974) 287–299.

² BATTISTA MONDIN, *Pápák enciklopédiája*, Budapest 2001, 558. CHRISTOPH WEBER, *Genealogien zur Papstgeschichte* (Päpste und Papstum 29/2), Stuttgart 1999, 800.

³ WILLIAM V. BANGERT, *A jezsuiták története*, Budapest 2002, 321–343; PAUL SHORE, *The Years of Jesuit Suppression, 1773–1814: Survival, Setbacks, and Transformation*, Leiden 2020, 7–10; DALE K. VAN KLEY, *Plots and Rumors of Plots*, *The Jesuit Suppression in Global Context: Causes, Events and Consequences* (ed. by Jeffrey D. Burson–Jonathan Wright), Cambridge 2015, 13–39.

A konklávé azonban új lehetőséget teremtett az említett szereplőknek arra nézvést, hogy politikájukat sikerre vigyék. A madridi udvarnak, a franciával karöltve pontos elképzeléseik voltak a következő pápa személyét és politikáját illetően. Ezt de Choiseul bíboros fogalmazta meg a legnyíltabban 1769. március 21-ei levelében d’Osuna márkinak, amelyben kifejtette, hogy bármelyik kardinális, aki vállalja, hogy felosztatja a Jézus Társaságot, elismeri Franciaország avignon-i, és Nápoly pontecorvo-i és benevento-i foglalásait, valamint, hogy Pármának gesztusokat tesz és elégtételt ad, pápa lehet.⁴ Ez utóbbira XIII. Kelemen pápa 1768. január 30-án kiadott, *Alias ad Apostolatus* kezdetű enciklikája miatt érezték feltétlenül szükségét a Bourbon-udvarok vezetői, amelyben a pápa semmisnek nyilvánította a jezsuiták ellen irányuló pármai törvényeket.⁵ Az említett enciklikában XIII. Kelemen lényegében a kiközösítés lehetőségét vetítette előre a pármai udvar részére, a pápai főség megsértése és a jezsuiták erőszakos kitelepítése miatt. De Choiseul által megfogalmazott három szempont alapján – amelyeket a madridi udvar is osztott – a Szentszék mellé rendelt spanyol követség a teljes Bíborosi Kollégiumot négy csoportra osztotta.⁶ Ennek során az első osztályba kerültek a támogatott bíborosok, akiket szívesen látnának megválasztott pápaként. Második osztályba kerültek a „rossznak” titulált bíborosok, azon elvek alapján, hogy támogatnák-e a Bourbon politikát. Harmadik csoportba kerültek a kétségesek, billegők. Negyedik csoportba pedig az indifferensnek, a pápai trónra esélytelennek tartott kardinálisok.⁷ A spanyol követség által összeállított listán de Choiseul bíboros és a nápolyi Tanucci miniszter megjegyzései is helyet kaptak egy-egy kardinálissal kapcsolatban. Így tudható, hogy a francia bíboros szerint Cavalchini jó pápa lenne, de túl öreg, Neri Corsini bíborosról, hogy lehetetlen, hogy Róma püspökének válasszák. Sokatmondó, hogy de Choiseul, Ganganelli bíboros – a későbbi XIV. Kelemen pápa – neve mellé annyit írt „*très bon*” vagyis: nagyon jó. Ilyen elismerő minősítést a francia főminisztertől Ganganellin kívül csupán az ötvennégy éves Caracciolo bíboros kapott, azonban ott kiegészítette annyival, hogy „*mais trop jeune*”, vagyis: de túl fiatal.⁸ A Szentszék ellen offenzívában lévő uralkodói udvarok nem csupán az új pápa személyét, de az egész szentszéki politikát is irányításuk alá akarták vonni. Ékes példája ennek, hogy Versailles-ban Stoppani kardinális megválasztása esetén életbe lépett volna az forgatókönyv, amely szerint a genova-i Pallavicini bíboros államtitkári kinevezését igyekeztek volna elérni.⁹ A konklávé központi témája lett tehát, hogy melyik kardinális lesz hajlandó felosztatni a Jézus Társaságot.

Az egyedüli, és legnagyobb kérdés a fentiek fényében az maradt, hogy miként viszonyul a bécsi udvar a Bourbon tervekhez. Bécs hangoztatta, hogy egy olyan pápa

⁴ FERDINANDO PETRUCCELLI DELLA GATTINA, *Histoire diplomatiques des Conclaves IV*, Bruxelles 1866, 172.

⁵ BANGERT, *A jezsuiták története*, 344; DALE K. VAN KLEY, *Plots and Rumors of Plots*, 14.

⁶ A követség vezetését 1772-ig Tomás de Azpuru y Jiménez, későbbi valenciai érsek látta el.

⁷ A Bourbon-udvarok közti munkadokumentum tisztázata, a megjegyzésekkel együtt elküldték Bécsbe is: ÖStA HHStA Staatenabteilung, Rom, Varia, Kart. 52, fol. 165–167.

⁸ Uo., 165.

⁹ ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Varia, Kart. 52, fol. 166. GATTINA, *Histoire diplomatiques des Conclaves IV*, 174; PASTOR, *Geschichte der Päpste*, XVI/2, 25.

kell, aki békét hoz a katolikus udvarok és a Szentszék egyre elmérgesedő viszonyába.¹⁰ Ennél bővebben, vagy részletesebben azonban nem nyilatkozott a császári udvar, érdeemben nem foglaltak állást. Pedig nem lehet azzal vádolni őket, hogy ne lettek volna pontos ismereteik a kollégium bíborosairól. A franciához hasonlóan a saját követségük is készített jelentéseket, részletes leírást közöltek minden bíborosról. Úgy életrajzi, mind karrier adatokkal, valamint politikai beállítottsággal.¹¹ E konklávé megválasztott Ganganelliről például az előzetesen Bécsbe érkező jelentés azt írta, hogy általános tisztelet és szeretet övezi, pápaságra alkalmas jellem, aki valószínűleg Albani bíboros befolyása alatt maradhat. Megjegyzi a jellemzés továbbá, hogy a megválasztása előtt szintén konventuális minorita V. Sixtus pápához hasonlóan eredményes pontifikátust érhetne el.¹²

Azonban minden jelentés és tájékozódás ellenére Bécs a többi nagy katolikus udvarhoz képest passzívabb politikát folytatott. Ezt a passzivitást nem lehet a meglepétségből adódott dermettségre fogni. A fent említett 1768. január 30-ai pápai enciklika után a spanyol udvar diplomáciája fokozatot váltott. Valószínűleg ekkora látták be Madridban, hogy XIII. Kelemen pápa semmilyen esetben sem fogja kiszolgálni III. Károly király igényeit a Jézus Társaság feloszlásával kapcsolatban. Így 1768. február 3-ai dátummal a spanyol nagyköveten keresztül már jegyzék érkezett a bécsi udvarba Rudolph Joseph von Colloredo-Waldsee birodalmi alkancellárhoz, amelyben Madrid jövőbeni szentszéki politikájáról tájékoztatott.¹³ E levél egyben a bécsi elképzeléseket puhatoló kapcsolat felvételnek is tekinthető. A nagykövet levele kifejtette, hogy a madridi udvar szerint a korábbiaknál nagyobb jelentőséggel bíró konklávé fog elkövetkezni a jövőben. Ennek érdekében pedig arra kéri a bécsi udvart, hogy csatlakozzon Madrid, Párizs és Nápoly kooperációjához, melynek során bizalmasan listákat osztanak meg egymással arról, hogy kit tartanak a legalkalmasabbnak Szent Péter trónjára.¹⁴ Spanyol részről már e levélben sem hagytak kétséget afelől, hogy olyan személyt látnának szívesen az egyházi hierarchia élén, aki közömbösen viseltetik a jezsuita-kérdés iránt. Alig egy hetet kellett várni a bécsi válaszra, a február 9-ei válaszlevél helyeslően fogadta a felvetést a baráti udvarok közti kooperációról.¹⁵ A spanyol

¹⁰ PASTOR, *Geschichte der Päpste*, XVI/2, 18.

¹¹ ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Varia, Kart. 52, fol. 216–239.

¹² Uo., 229.

¹³ ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Varia, Kart. 53, 1768. febr. 3. „*La Cour d'Espagne jugeant que dans les circonstances, ou se trouvent actuellement plusieurs grandes Puissances Catholiques l'election d'un Pape futur devra être aujourd'hui beaucoup plus interessante, que dans les elections passées, croit qu'il conviendrait que les Cours de Vienne, Paris, Naples, et Madrid prissent des mesures d'avance, et avant que le cas du Conclave soit échü. Pour proceder d'accord Sa Majesté Catholique pense, qu'il seroit bon, que ces puissances se communicassent confidentiellement, premierement une liste des Cardinaux, qu'on croit en general pouvoir être élus pour cette supreme dignité, et qu'on appelle Papables; Secondement une liste separée de ceux, à qui chaque Cour souhaiteroit donner la preference.*”

¹⁴ Egy ilyen megosztott, Bécsben őrzött listáról idéztem fentebb a bíborosok jellemzését.

¹⁵ ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Varia, Kart. 53, 1768. febr. 9. „*Sa Majesté l'Empereur jugeant pareillement qu'il convient aux interets des quatre Cours amies de Vienne, de Madrid, de Paris, et de Naples de concerter entre Elles d'avance les mesures à prendre sur l'election future d'un Pape, il ne balance point d'y donner de son côté les mains et Sa Majesté Imperiale est par consequent prête à consentir aux ouvertures confidentielles qu'on se servit*

felvetésre, hogy az esetleges személyes egyeztetésekre a Madrid és Bécs között félúton lévő Párizsban találkozzanak a Habsburg fél felajánlotta a császárvárost. Együttal e levélben II. József császár a tárgyalásokra Colloredo alkancellárt delegálta.

A Habsburg-diplomácia simulékonyága és nyitottsága a Bourbon tervekre dinasztikus megfontolásokra vezethető vissza.¹⁶ Bécsben úgy gondolhatták, hogy nem kockáztathatják Mária Antónia és a Dauphiné, a későbbi XVI. Lajos eljegyzését a Jézus Társaság vagy a szentszéki diplomácia ürtügyén. Kaunitz épp ezért egy évvel később, a konklávé kezdetekor a jezsuiták pártját fogó Giuseppe Pozzobonelli kardinálist, Milánó érsekét nyugalomra és tétlenségre intette, kérve őt, hogy ne avatkozzon be érdemben a Madrid vezetete választásba.¹⁷ A császári udvar úgy állt az ügyhöz, hogy egy viszonylagos semleges állásponttal csak nyerhet, így bárhogy is alakul majd a konklávé, diplomáciai előnyökre tehetnek szert. Ennek a semlegességnek volt az is a része, hogy a három birodalmi kardinális, köztük Christoph Anton von Migazzi bécsi érsek és váci püspök nem vettek részt a pápaválasztáson.¹⁸ Egyéb látványos gesztust is tett II. József császár a Bourbonok kedvéért a jezsuiták rovására. A francia király szentszéki nagykövete Aubeterre jelentésében megjegyezte, hogy magánbeszélgetésükben a császár helyeselte a jezsuita rend feloszlását.¹⁹ A császár további jezsuita-ellenes megnyilvánulását is feljegyezte a francia és a spanyol követ.²⁰ Mindketten, Aubeterre és Azpuru is említést tettek II. József konklávé alatti római tartózkodása idején tett látogatásáról az Il Gésu-ban, ahol a Jézus Társaság általános rendfőnöke, Lorenzo Ricci a Szent Ignác oltár előtt könyörgött a császárnak, hogy ne hagyja feloszlalni a rendet. II. József már-már cinikusan annyit felelt, hogy válasszon a kollégium olyan pápát, aki nem pártolja a feloszlást. Majd folytatta, ő amúgy sem tehet semmit az ügyben.²¹

* * *

reciproquement de ses vues et idées par le moyen des Ministres respectifs. Le choix de l'endroit à fixer pour cette communication pouvant beaucoup contribuer à avancer les déterminations préalables, celui de Vienne paroît le plus convenable à Sa Majesté Imperiale, et c'est sur ses ordres, que le Vice-Chancelier de l'Empire à l'honneur de faire ces ouvertures sur ce que Monsieur l'Ambassadeur d'Espagne lui en date de 3. courant communiqué sur l'objet sus mentioné. Monsieur l'Ambassadeur voudra bien les faire parvenir à Sa Cour et le Prince de Colloredo le prie d'agréer les assurances de sa consideration parfaite et distinguée. A Vienne le 9. Février 1768.

¹⁶ PASTOR, *Geschichte der Päpste XVI/2*, 18.

¹⁷ PASTOR, *Geschichte der Päpste XVI/2*, 19.

¹⁸ Otthon maradt még Franz Christoph von Hutten zu Stolzenfels Speyer püspöke és Franz Konrad Kasimir Ignaz von Rodt konstanzi püspök.

¹⁹ PASTOR, *Geschichte der Päpste XVI/2*, 14.

²⁰ Ugyan így tett Visconti nuncius is, akinek 1769. jan. 2-ai, a bíboros államtitkárnak írt levelének az értelmében a császár nincs elkételeződve a jezsuita rend fenntartásában.

²¹ PASTOR, *Geschichte der Päpste XVI/2*, 15.

A hivatalosan február 15-én kezdődött konklávét végül május 18-án ért véget Giovanni Antonio – szerzetesi nevén Lorenzo – Ganganelli bíboros megválasztásával.²² Európa katolikus udvarai nagyobb vagy kisebb mértékben, de eldöntötték, bő egy év folyamatos diplomáciai egyeztetés árán, hogy nem bízzák kizárólag a Bíborosi Kollégium tagjainak a belátására az új pápa személyét. De milyen mennyiségű és minőségű hírek hagyták el konklávét falait? Milyen római információk, szóbeszéddek és pletykák jutottak ki az Örök Városból? Hol találtak ezek a hírek megértő fülekre? Milyen szerep és feladat jutott e közegekben az ágensekre?²³

Zichy Ferenc győri püspök (1743–1783) egy, a világegyház és az egyházpolitika iránt érdeklődő és érzékeny személynek tekinthető. Negyven éves püspöki funkciója alatt harminc évig biztosan tartott Rómában ágenst, aki rendszeresen hírekkel szolgált számára, illetve kúriai ügyeit, beadványait intézte. Jelenlegi ismereteim szerint Zichy egymást követő három ágenssel is kapcsolatban állt, akik mindegyike a Poloni család tagjai voltak.²⁴

Zichy püspök információ-éhsége érthető módon az 1769-es konklávét alatt sem csillapodott, ellenkezőleg, az 1753 és 1782 között fennállt levelezés legaktívabb éve volt az 1769-es év.²⁵ Az egész évet tekintetbe véve összesen huszonegy, ebből XIII. Kelemen pápa halálától, XIV. Kelemen pápa koronázásáig tartó időszakból – február elejétől június elejéig – tíz levél származik. E levelekben minden esetben szó esik a konklávét aktuális híreiről, az éppen megérkező bíborosokról, a kollégiumban kialakult aktuális erőviszonyokról, a Habsburg-család itáliai és római utazásairól és látogatásairól. Bartolomeo Pinto Poloni, Zichy ekkor Rómában működő ágense április közepéig, amíg a diplomáciai nagyüzem és a császár, valamint a Habsburg hercegek látogatása tartott, heti rendszerességgel írt. A Bourbon udvarok által várva-várt két késő spanyol bíboros május eleji megérkeztével aztán a konklávétbeli események

²² MODANI, *Pápák enciklopédiája*, 558–559. Bővebben lásd: *Letà de papa Clemente XIV. Religione, politica, cultura* (I Libri dell'Associazione Sigismondo Malatesta), a cura di MARIO ROSA–MARINA COLONNA, Roma 2010.

²³ A többféle római magyar ügyintézőre a késő középkorból lásd: NEMES GÁBOR, *Folytonosság vagy újra-kezdés?: Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak alakulása Mobács előtt és után*, Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 17), szerk. Varga Szabolcs–Vértési László, Pécs 2017, 105–133; Uő, *Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékkel (1532–1526)*, Századok 149 (2015) 479–506, 490–493. Szintén korai adatok magyar megbízással rendelkező ágensekre: *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)* (CVH I/7), kiad. TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR, Budapest 2011, LV–LVII. Az állandó jellegű, közös és multifunkcionális római magyar agentúra kialakulására és működésére a tizenhetedik században: TUSOR PÉTER, *A magyar egyházi elit római hírforrásai*, Információáramlás a kora újkorban (Információrténelem), szerk. Z. Karvalics László–Kis Károly, Budapest 2004, 108–124; Uő, *Gli agenti dei prelati ungheresi a Roma nel Seicento*, 92 (2012) 359–380; legújabban pedig szintén tőle „*Ad Praelatorum et alia huius Patriae negotia in Curia Romana promovenda*”. *The Roman Agents of the Hungarian Bishops in the 17th Century*, Gli agenti presso la Santa Sede delle comunità e degli stati stranieri I. Secoli XV–XVIII (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 8), a cura di Matteo Sanfilippo–Péter Tumor, Viterbo 2020, 41–84.

²⁴ OLÁH P. RÓBERT, *Zichy Ferenc győri püspök római ágensi levelezése*, Olasz–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században (szerk. Dóbké Ágnes), Budapest 2022, 264–265.

²⁵ OLÁH P., *Zichy Ferenc győri püspök római ágensi levelezése*, 267–268.

felgyorsultak, és bő két héten belül eredményre is jutott a pápaválasztó testület. Addig azonban minden héten római hírekkel látta el Pinto Poloni a győri püspöki udvart.²⁶

Milyen római hírekért is fizetett Zichy püspök?²⁷ 1769. február másodikán elhunyt XIII. Kelemen pápa haláláról szóló híradást két nappal később, február negyedikén már részletesen tudatta is Pinto Poloni a megbízójával. E levelében a pápa halálának körülményei meglehetősen részletességgel kerültek leírásra. A temetés előkészítésének folyamata mellett említést tett még például a Bíborosi Kollégium dékánjának, Cavalchini bíborosnak a betegeskedéséről, amely a kezdődő konklávé előtt különös jelentőséggel bírt. Február 11-ei levelében Pinto Poloni jelenti, hogy részt vett a pápa temetésén. Itt az ágens röviden kitért egy, a Bourbon-udvarok által különösen problematizált kérdésre, jelesül arra, hogy a katolikus udvarok határozottan kérték a kollégiumot, hogy ne válasszanak maguk közül új pápát, amíg az ultramontán bíborosok meg nem érkeznek a konklávéba.²⁸ Ezt a helyzetet különösen veszélyesnek ítélte meg az együtt politizáló három udvar, mert február során Flavio Chigi bíboros körül kezdett kialakulni egy egyre nagyobb őt támogató tábor. Chigi erősödésének a híre természetesen feszültséget váltott ki a Bourbon-diplomácia reprezentánsaiból, hiszen az előzetes munkadokumentumban „*trés mauvais*”, azaz nagyon rossz értékelést kapott.²⁹ Emellett Pinto Poloni szabatközve írta, hogy most semmilyen nyomtatványt nem küldött. Ezek szerint feltételezhető, hogy jelentéseivel együtt rendszerint római lapokat, nyomtatványokat is csatolhatott Zichy számára ágense.³⁰

Poloni március 4-ei levele újra több hírrel szolgált.³¹ Jelentette, hogy még továbbra sincsenek az Itálián kívüli bíborosok Rómában, azokra továbbra is várni kell. Megemlítette, hogy megérkeztek Carlo delle Lanze és Urbano Paracciani bíborosok Rómába és hogy számításai szerint így sincs egy bíboros sem, aki héténel több szavazattal bírna jelenleg. Tovább fűzte Pinto Poloni a jelentését kitérve a francia bíborosokra, akik közül csak ketten fognak érkezni, mivel de Choiseul nem vállalta a római utat. Megtudhatta e levélből Zichy püspök azt is, hogy Péter Lipót toszkán nagyherceg várhatóan napokon belül az Örök Városba érkezik. A soron következő március 15-ei levél egy gyors helyzetjelentésként közölte, hogy legutóbbi levele óta további három, közelebről meg nem nevezett itáliai bíboros

²⁶ A szóban forgó levelek az alábbiak: GyEL Püspöki Levéltár (PL), *Litterae Romanae* III, 1769. febr. 4., uo., 1769. febr. 11. uo., 1769. febr. 18. uo., 1769. márc. 4. uo., 1769. márc. 15. uo., 1769. márc. 18. uo., 1769. ápr. 1. uo., 1769. ápr. 15. uo., 1769. máj. 6. uo., 1769. jún. 10.

²⁷ Az további, részletes kutatás tárgyát képezi, hogy Bécs érintésével milyen római hírek birtokába jutott Zichy. Az azonban látszik, hogy elsőszámú és folyamatos információs csatornája a római Polonikon keresztül működött.

²⁸ GATTINA, *Histoire Diplomatique des Conclaves*, 179.

²⁹ ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Varia, Kart. 52, fol. 165.

³⁰ Ilyen például a portugál király Bíborosi Kollégiumnak írt levele, amiről tudni, hogy Poloni, levelével együtt csatolmányként Győrbe küldte. *Függelék*, 3. sz.

³¹ GyEL PL *Litterae Romanae* III, 1769. márc. 4. *Függelék*, 1. sz.

érkezett Rómába.³² A toszkán nagyherceg is bevonult, ahogy azt előre jelezte. Poloni szerint már csak a két francia és a két spanyol bíborosra várnak, akiknek hamarosan szintén érkezniük kell.

A fenti, viszonylag száraz és menetrendszerű, kiszámítható eseménysort nem más, mint a Szent Római Birodalom császára, II. József törte meg azzal, hogy március 15-én váratlanul Rómába érkezett.³³ Ennek tudható be Pinto Poloni szokatlanul sűrű levélküldése is, 15-e után 18-ai újabb, levele talán mind közül a legérdekesebb.³⁴ A jelentés leírja, hogy a város ujjongva fogadta a császárt, bármerre is járt Rómán belül. Poloni leveléből annyit tudhatunk meg, hogy Róma számos pontját meglátogatta. Más források azonban ezt alátámasztva pontosítják, hogy többek között a Szent Péter bazilikát látogatta meg a császár és a testvére, ahol a kupolába is felmentek.³⁵ E tudósításokból tudni, hogy megtekintette Alessandro Algardi Attila reliefjét és XIV. Benedek pápa sírját.³⁶ Az igazán érdekes részletek Poloni jelentésében azonban csak ez után kerültek elbeszélésre. A II. József császár és öccse, Lipót toszkán nagyherceg példátlan módon beléptek a konklávé elzárt részére, ahol két órán keresztül tartózkodtak, majd az akkor belépő Spinola bíborost közrefogva be is kísérték a többi bíboros közé. Kitért még a jelentés röviden arra, hogy a császár a bíborosokkal egyeztetést folytatott. Ezt a meglehetősen szokatlan jelenetet más elbeszélésekben is megtalálni, amelyben az uralkodó testvérpár, Spinola bíboros és a kétórányi elzárt részen időzés is megtalálható.³⁷ Külön érdekes, hogy e jelentés leírta a császár párbeszédét is, ami a belépést megelőzte. Ezek szerint József megkérdezte az ajtóban álló bíborosoktól, hogy lehetne-e négy-öt lépést tenni a zárt részen? Erre Fabrizio Serbelloni bíboros annyit felelt, hogy aki öt lépést megtesz ötszázat is megtehetne. Ezt a császár igenlő válasznak vette, és testvérével együtt ekkor lépett be a konklávé területére.

Az áprilisi levelek a fenti rendkívüli események után visszatértek a szokott rendbe mind témájukat, mind rendszerességüket illetően.³⁸ Április 15-én tudatta Pinto Poloni Zichyvel, hogy Lipót toszkán nagyherceg hazatért Firenzébe, ahol gyermeke születésének a híre fogadta.³⁹ Zichy ágense jelentést tett továbbá arról, hogy a nápolyi

³² GyEL PL *Litterae Romanae* III, 1769. márc. 15.

³³ PASTOR, *Geschichte der Päpste XVI/2*, 14–15. GATTINA, *Histoire Diplomatique des Conclaves*, 185. II. József itáliai utazásairól és azok jelentőségéről újabban: ELISABETH GARMS-CORNIDES, *E se venisse Cesare. Riflessioni intorno ad un progetto di viaggio*, Religione, cultura e politica nell'Europa dell'età moderna. Studi offerti a Mario Rosa dagli amici (a cura di Carlo Ossola–Marcella Verga–Maria Antonietta Visceglia), Firenze 2003, 309–333. Uő, *Bruder, Kaiser, Mitregent. Die Italienreise Josephs II 1769*, „Die Habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus“ Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II., 1765–1780 (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 16), hg. von András Forgó–Krisztina Kulcsár, Wien 2018, 27–44.

³⁴ GyEL PL *Litterae Romanae* III, 1769. márc. 18. *Függelek*, 2. sz.

³⁵ GATTINA, *Histoire Diplomatique des Conclaves*, 185.

³⁶ Uő.

³⁷ GATTINA, *Histoire Diplomatique des Conclaves*, 186.

³⁸ 1769. ápr. 1-jéről való levelet lásd: OLÁH P., *Zichy Ferenc győri püspök római ágensi levelezése*, 272–273.

³⁹ GyEL PL *Litterae Romanae* III, 1769. ápr. 15. Felesége valóban terhes volt ekkor Ferdinánd nevű fiukkal, a későbbi III. Ferdinánd toszkán nagyherceggel (1790–1801/1814–1824), azonban ő csak máj. 6-án született meg, így Poloni ezen értesülése pontatlannak bizonyul.

útjából április 10-én visszatért császár további egyeztetéseket folytatott Pozzobonelli bíborossal. Poloni tájékoztatta megbízóját, hogy előreláthatóan negyvenhét kardinális fogja alkotni a pápaválasztó grémiumot, amiből harmincegy megszerzett szavazat kell az érvényes választáshoz. Újra kifejtette itt, hogy a spanyol bíborosok szavazatai – akik még mindig nem érkeztek meg – lesznek a döntőek. Az ő érkezésüknek a híre készítette Polonit arra, hogy tollat ragadjon május 6-án.⁴⁰ Az ágens tudatta, hogy a fő téma a konklávét illetően továbbra is az, hogy milyen sorsra jut majd a Jézus Társaság. E szempontból a spanyol bíborosok érkezése előrevetíti az eredményt is, mert mint Poloni fogalmaz, olyan pápához ragaszkodnak, aki megfelel a királyi udvaruknak. Zárásként a levelében megemlíti azt a konklávéről terjedő pletykát, hogy három részre szakadt a testület, azonban, ezt ennél jobban nem bontotta ki a levél írója.

Bartolomeo Pinto Poloni e tárgyalt témában írt utolsó ismert levele június 3-án kelt, amelyben leírja a konklávét utáni római eseményeket.⁴¹ Megtudni e levélből, hogy másnap lesz a megválasztott pápa beiktatása. Illetve, hogy előreláthatólag június 5-én költözik be XIV. Kelemen pápa a Quirinal-ba. Tájékoztatta Poloni Zichyt, hogy hamarosan újraindul a hivatali élet is a Szentszéknél és kérelmei, beadványai elbírálásra kerülnek végre. Pinto Poloni az új pápa személyéről és várható politikájáról is szólt akkor, amikor jelezte, hogy kialakult politikát még nem látni XIV. Kelemennél, azt azonban tudja, hogy II. József császárnak már levelet küldött Firenzébe.

A konklávét hírei mellett újra és újra felbukkant Poloni leveleiben Kornis Ferenc ügye.⁴² Címzetes püspöki kinevezésének megerősítéséről szóló római híreket szoros figyelemmel követte Zichy püspök.⁴³ Végül a szentszéki megerősítés 1769. június 12-én lett kiállítva Kornis számára. Ugyanilyen érdeklődéssel követte Zichy a zágrábi püspöki szék betöltésének az ügyét.⁴⁴

Felmerül a kérdés, hogy mennyire számítottak Poloni római hírei exkluzívnak, lényegében megérte-e Zichynek fenntartania ügynökét? A válaszáért összevetem a konklávét ügyeiért felelős és az udvarok közti kapcsolattartásra kinevezett Colloredo birodalmi alkancellár ágensi levelezését Zichyével.⁴⁵ Az alkancellár római ágense Francesco Brunati, szintén egy ismert ágens-dinasztia képviselője volt.⁴⁶ Colloredo a tárgyalt év májusáig tizenkilenc levelet kapott, köztük hét olyat, ahol a jelentés mellett titkos jelentést is mellékelte Brunati a szavazások eredményéről és az elzárt részen

⁴⁰ GyEL PL Literae Romanae III, 1769. máj. 6.

⁴¹ GyEL PL Literae Romanae III, 1769. jún. 3.

⁴² HC VI, 247. BÉDY VINCE, *Győri Székeskáptalan története* (Győregyházmegye multjából 3), Győr 1938, 466.

⁴³ Kornis Ferenc püspöki processzusára lásd: TÓTH TAMÁS, *XVIII. századi magyar püspöki processzusok 1711–1780*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH I/15), szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma 2017, 317–335, 330.

⁴⁴ *Függelék*, 3. sz.

⁴⁵ Rudolph Joseph von Colloredo-Waldsee 1769-es évi római ágensi levelei: ÖStA HHStA Große Korrespondenz, Kart. 377, Fz. 15.

⁴⁶ ANDREAS GOTTSMANN, *Imperial-regia Agenzia austriaca nel lungo Ottocento*, Gli agenti presso la Santa Sede delle comunità e degli stati stranieri II. Secoli XVIII–XX (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 9), a cura di Matteo Sanfilippo–Péter Tusor, Viterbo 2021, 75–102, 75–76.

történekről. Feltűnő, hogy Poloni tíz, a konklávé alatt írt leveléből nyolc pontosan ugyanarra a napra esett, mint a Francesco Brunati által írt levelek. A római ügyek és a fent tárgyalt, a katolikus udvarok befolyásával lebonyolított konklávé Habsburg-részről egyik leginkább érintett személye Colloredo herceg volt. Így feltételezhetően az alkancellár az egyik legjobban tájékoztatott személy lehetett Bécsben 1768–1769 táján a római ügyekkel kapcsolatban. Ennek fényében, az alkancellárnak címzett levelek mellett megítélhetővé válik Pinto Poloni leveleinek a minősége is.

Alább három levélpárosból egy-egy általam kiragadott példa alapján ismertetem a hasonlóságokat és a különbségeket.⁴⁷ Már első ránézésre is látszódik, hogy Brunati levelei terjedelmesebbek, mint Pinto Poloni-éi. A március 4-ei leveleikben mindketten említést tettek delle Lanze bíboros érkezéről és Lipót nagyherceg jövőheti római látogatásáról. Francesco Brunati azonban egy bekezdés erejéig elemzi a március eleji konklávéi erőviszonyokat is, kitért az Orsini kardinális körül gyűlő erőkre és jelezte a bécsi udvar felé, hogy Torregiani bíboros Spinola személyére szóló szavazatok egyesítésével próbálkozott. Poloni még nem említette név szerint az érkezők között Bufalini bíborost, amit ágens kollégája ugyan azon napon már megtett.

Március 18-ai levelében Brunati hosszabban értekezett pápai Államtitkárságot és a többi szentszéki hivatlat működtető személyek fontosságáról, kiemelve ellenpéldaként a jelen helyzetet, amikor szerinte Torregiani államtitkár egyáltalán nem tud kiigazodni az európai politikán. Jelentette, hogy e posztra Spinola és Stoppani bíborosok látszanak legesélyesebbnek és legalkalmasabbnak is. Megemlítette továbbá, hogy a Dataria élére Pirelli, Fantuzzi, Veterani vagy de Rossi bíborosok esélyesek. Ezt az előrejelzést végzettségükre és kiterjedt jogi jártasságukra alapozta. Róma utcáin történt eseményekben azonban mindkét ágens pontos és érezhetően személyesen átélt élmények alapján írt. Brunati II. József császár római érkezéséről egyenesen azt állította, mintha Nagy Károly kora tért volna vissza Rómába. Poloni is az utcákon tülekedő és éljenző tömegekről írt. A konklávéba történt belépés eseményeinél azonban már érezhető, hogy Poloni feltehetőleg sokad kézből informálódhatott a történésekről, míg Brunati, ha nem is személyesen volt jelen, de utólag, egy vagy több jelenlétől hallhatta a történéseket. Ez jól megvilágítja kettejük jelentései között fennálló különbséget. Brunati sokkal pontosabb leírásokkal tudott szolgálni Bécsbe.

Ennek oka az 1769. április 15-ei Brunati levélben jól ki is tűnik. Colloredo alkancellár ágensé közvetlen és személyes kapcsolatban állt a bíborosok legalább egy részével. Példázza ezt az, hogy Pozzobonelli Rómába érkezésekor az alkancellár levelét Brunati adta át személyesen a kardinálisnak, amely után beszélgetést folytattak. Ugyanezen levél szerint Brunati a római nagykövetekkel is élő kapcsolatban állt. Pinto Poloninak valószínűleg fizetnie kellett olyan hírmorzsákért, amelyek Brunati asztalán számolatlanul heverték. Ugyanakkor Poloni levelei arról is tanúskodnak, hogy egy jószemű ágenssel dolgoztatott Zichy. Minden jelentős római történésről tudósított. Amelyekhez

⁴⁷ Itt nem térek ki a konklávén kívüli ügyek említésére azok összehasonlíthatatlan volta miatt. Brunati „kontrasztanyagként” használt jelentései: ÖStA HHStA Gesandtschafts- und Konsulatsarchiv, Gesandtschaftsarchiv Rom, Vatikan I, Kart. 175, fol. 23–26. 36–38. 56–57. Közlésüket lásd *Függelék*, 4–6. sz.

személyesen, nyilvánosan hozzáfért azokról bővebben és láthatóan pontosan, ferdítés nélkül adott hírt. Francesco Brunati által képviselt elit körhöz azonban nem volt személyes hozzáférése, ilyen esetekben elmondásokból dolgozhatott a kevesebb, de azt biztosan elve alapján. Ugyanakkor néha forrásai révén meglehetősen reális képet tudott alkotni akár a konklávé pártos ügyeiről is. Poloni csak megfigyelője volt azoknak az eseményeknek, amiknek Brunati részben alakítója is.⁴⁸

Zichy püspök, ágense révén – aki a leírt jelentései mellé nyomtatványokat és római újságokat is csatolt – egy heti rendszerességgel tájékoztatott, jól értesült főpap volt. A kérdésre a válasz, hogy megérte-e római ágensének a fizetése a válasz egy egyértelmű igen. Nem lehet azonban ezt minőségében és mennyiségében összevetni a birodalom irányításával megbízott prominens személyek tájékozottságával, akik a korszak legjobb ügynökeivel dolgoztattak és akik a legfelsőbb döntéshozói körökig bejáratosak és elismertek voltak.

FÜGGELÉK

I.

Róma, 1769. március 4.

Bartolomeo Pinto Poloni Zichy Ferencnek

Az Itálián kívüli bíborosok meg nem érkezéig nem választanak új pápát. Eddig egyik esélyes jelölt sem számolhat hétnél több szavazattal. Delle Lanze és Paracciani bíborosok már Rómában tartózkodnak, tegnap be is léptek a konklávéba, így már harmincan vannak jelen. A hírek szerint Franciaországból két bíboros fog érkezni, a Szent Római Birodalomból Migazzit lehet várni. A portugál és spanyol bíborosok érkezéséről jelenleg még nincs semmi információ Rómában. Véleménye szerint a milánói bíborosok közül fog kikerülni a következő pápa. A következő hétre várják a a toszkán nagyherceg Rómába érkezését. Kornis Ferenc címzetes püspöki méltóságának megerősítése elő van készítve. Ígéri, hogy be fog számolni a megválasztott új pápa személyéről, ugyanúgy, ahogy az előzőnek a haláláról is tájékoztatott. Közszájon forgó tény, hogy a zágrábi püspökségre a jelenlegi csanádi püspököt fogják kinevezni.

(GyEL PL Literae Romanae III, *ord. cron. – orig.*)

Excellentia Reverendissima Patrona⁴⁹

Connotae vere calamitosae circumstantiae huius Sedis Apostolicae et Ecclesiae et supplices instantiae horum gratorum exterarum regiarum aularum, ut suspendatur electio novi Pontificis vel usque ad adventum exterorum cardinalium vel saltem usque

⁴⁸ Vö. az előző j.-t.

⁴⁹ Első pillantásra szokatlan, más korszakokban nem igen használatos értelmező/jelző, az 'Excellentia'-hoz tartozik nyelvtanilag, a forrásokban a 'Prona' rövidítés, illetve függő alakjai találhatóak.

ad reditum expressorum cursorum expeditorum cum notitia sequuti obitus defuncti Summi Pontificis effecerunt et efficiunt, ut cardinales actu in conclavi existentes nec adhuc de eligendo novo Summo Pontifice serio cogitasse indicium praebeant, cum nemo ex eis maiora ad praesens habuerit suffragia, quam septem, in modum, ut clarissime per hoc demonstrent, quod nisi omnes, qui venturi sunt, de facto advenerint cardinales, novus Pontifex non eligetur.

Ex exteris seu ab Urbe absentibus duo solummodo comparuerunt, Eminentissimus scilicet cardinalis dele Lanze e Thaurino⁵⁰ et Eminentissimus Cardinalis Paracciani archiepiscopus Firmanus,⁵¹ qui post diem in conclave sese receperunt ac trigesimum cardinalium numerum compleverunt, praestolantur modo caeteri, quorum duos tantum ex Gallia (cum Eminentissimum cardinalem de Choiseul gravi morbo laborare dicatur).⁵² Unum ex Germania, Eminentissimum scilicet Migazzi⁵³ in itinere iam constitutos esse nuperrimi cursores retulerunt, ex Lusitania vero et Hispania nulla adhuc certa haberi potuit notitia.

Pro mea et aliorum etiam sententia futurus Pontifex est inter cardinales Mediolanenses et forsane electio non egredietur e persona hodierni eiusdem civitatis archiepiscopi, cum in eo coniuncta reperiantur illa requisita, quae in praesentibus Ecclesiae circumstantiis requiruntur.

Expectatur hic quoque in proxima hebdomada magnus Hetruriae dux Urbem (ut alii opinantur) cum plena libertate occasione sedis vacantis intuiturus vel (ut alii musitant) Neapolim iterum redditurus.

Hae sunt decurrentes notitiae, quae iam porrectis superaddendae inpraesentiarum occurrunt et per me ex debito mei muneris referendae veniunt Excellentiae Vestrae Reverendissimae, cuius potentissimo me recommendans patrocinio profundissimam ago reverentiam et in pleno respectu subscribor.

Excellentiae Vestrae Reverendissimae Patronae, reddita mihi nuper fuit gratiosissima litera Reverendissimi Domini Comitissae a Kornis⁵⁴ requirentis a me notitiam praecisi status eius suffraganeatus in pleno concistorio pro collatione tituli proponendi, unde referendo eidem, quod pro parte Excellentiae Vestrae Reverendissimae remissa ad me fuerat integralis summa pro efficienda expeditione eiusdem tituli et praeterea, quod in meis manibus reperiebatur adhuc originalis processus Sacrae Nunciaturae Viennensis pridie mortem Pontificis ad me perventus, et sic novo Summo Pontifici praesentandus subiunxi, quod statim ac Deo dante sequetur electio novi Pontificis, negotium sine dilatione perficietur, quod huiusmodi passum non fuisset dilationem, si supradictus, processus antea confectus et expeditus extitisset et inopinata Pontificis mors novum non interiecisset impedimentum.

⁵⁰ Carlo Vittorio Amedeo delle Lanze (1712–1784), bíboros. HC VI, 15.

⁵¹ Luigi Maria Torrigiani (1697–1777), bíboros, pápai államtitkár.

⁵² Antoine Clériadus de Choiseul de Beaupré (1706–1774), bíboros, Lotharingia primása, Besançon érseke. HC VI, 23.

⁵³ Christoph Anton von Migazzi (1714–1803), bíboros, bécsi érsek, váci püspök. HC VI, 23.

⁵⁴ Kornis Ferenc (1731–1790), c. juliopoliszi püspök, nagyvárad nagyprépost. HC VI, 247.

Evulgata est hic vox, quod ad vacantem Zagrabiensem episcopatum nominatus fuerit excellentissimus Dominus hodiernus Episcopus Chanadiensis⁵⁵ intrinsecus (ut audio) amicus Excellentiae Vestrae Reverendissimae, si haec vox veritati innitatur et quatenus idem Excellentissimus Episcopus Romano agente provisus non sit, supplicare auderem summae Benignitati eiusdem Excellentiae Vestrae Reverendissimae ad hoc, ut validissima sua penes eundem Excellentissimum Dominum Episcopum interpone-ret officia ad mei favorem, et denuo etc. Romae 4 Martii 1769.

[*m.p.*]

Humillimus addictissimus et
obligatissimus
iamdudum vobis obsequentissimus
Bartholomaeus Pinto Poloni agens
Excellentissimo Domino
Episcopo Iaurinensi

2.

Róma, 1769. március 18.

Bartolomeo Pinto Poloni Zichy Ferencnek

Március 15-ei levele óta újabb kardinálisok érkeztek Rómába. Megérkezett a városba II. József császár és öccse, Péter Lipót toszkán nagyherceg is. A testvérpárt általános éljenzés fogadta, bármerre is mentek Rómában. Ittlétük óta római látványosságokat kerestek fel. A császár tárgyalt Spinola bíborossal, majd beléptek a konklávéba, ahol több mint egy órát időztek a bíborosok között.

(GyEL PL Literae Romanae III, *ord. cron. – orig.*)

Excellentia Reverendissima Patrona

Ultra exteros seu ab Urbe absentes cardinales, quos notavi in praecedenti mea diei 15 currentis Martii et qui interea pervenerunt et in conclave ingressi sunt, alii quatuor hic comparuerunt, scilicet Pallavicini Ianuensis,⁵⁶ Priolus Venetus⁵⁷ Ljñes ex Gallia⁵⁸ et Sersale Archiepiscopus Neapolitanus.⁵⁹

Taliter autem exultat haec eadem Urbs ex praesentia Augustissimi Caesaris illiusque Celsissimi Fratris, ut ubique iidem Principes sese transferant, concomitentur ab universo fere hoc populo, alta voce clamante: vivat noster Augustissimus Imperator.

Sub externa autem die dicti Augustissimi Fratres sese contulerunt ad ianuam conclavis sub palliato colore videndi in illud ingredi Eminentissimum Cardinalem Spinola.⁶⁰ Unde adaptata ianua et ante illam stantibus omnibus purpuratis patribus Cardinalis Urbis

⁵⁵ Franz Anton Engl von Wagrain (1702–1777), csanádi püspök. HC VI, 188.

⁵⁶ Lazzaro Opizio Pallavicini (1719–1785), bíboros, konklávé után pápai államtitkár. HC VI, 24.

⁵⁷ Antonio Marino Priuli (1707–1772), bíboros, Vicenza püspöke. HC VI, 20.

⁵⁸ Paul d'Albert de Luynes (1703–1788), bíboros, Sens-i érsek. HC VI, 18.

⁵⁹ Antonino Sersale (1702–1775), bíboros, nápolyi érsek. HC VI, 17.

⁶⁰ Girolamo Spinola (1713–1784) bíboros. HC VI, 21.

Vicarius facta profunda reverentia sequentia protulit verba: Pro his exteris Celsissimis Principibus non est clausura, nulla est canonica interdictio. Proindeque, si velint, possunt ingredi. Ad quae repetiit Imperator: Libenter et ad hunc effectum deponam enses, quo cingor. Quo dicto subiunxit illico cardinalis Stoppani,⁶¹ veluti primus in ordine sub illa die: Ensis ille, qui ad nostrorum Sedis Apostolicae et Universalis Ecclesiae defensionem praelectus est deponendus non venit, sed nimium bene collocatus reperitur in Augustissima Persona, quae illum defert. Et hac servata formula tam dictus Augustissimus Imperator, quam eius Celsissimus Frater soli in conclave ingressi sunt, in quo per horam et ultra manserunt.

Ex permissione Sacri Collegii pro proximis Paschalibus Festis parantur artificiales Ignae Machinae, equorum cursus, et choreae.

Quandiu hic permansuri sint dicti Augustissimi Principes adhuc latet, opinatur tamen, quod ante diem 5 futuri Aprilis ambo discedent. Et in osculo sanctissimarum vestium dimississime maneo. Romae 18 Martii 1769.

Excellentiae Vestrae
Reverendissimae Patronae

[m.p.]

humillimus addictissimus et
obligatissimus
iamdudum vobis obsequentissimus
Bartholomeus Pinto Poloni agens

3.

Róma, 1769. április 15.

Bartolomeo Pinto Poloni Zichy Ferenc püspöknek

A toszkán nagyherceg hazament Firenzébe, ahol megszületett gyermeke. Április 10-én a császár visszatért Rómába Nápolyból, majd ment tovább Firenze felé. A császár egyeztetett Pozzobonelli bíborossal, milánói érsekkel. II. Józsefet távoztakor az Örök Városból nagy tömeg búcsúztatta. Úton vannak a spanyol bíborosok, de még nem érkeztek meg. Előreláthatólag negyvenhét bíboros fog összegyűlni, akik közül harmincegy kell az új pápa megválasztásához. Jelzi, hogy tart attól, hogy Zichy pár levelét nem kapta kézhez azok elkallódása miatt. Csatolja a portugál király kollégiumnak írt levelének másolatát. Úgy tudja, hogy a szerémi püspök ígéretet kapott a zágrábi püspökségre.

(GyEL PL Literae Romanae III, *ord. cron. – orig.*)

Excellentia Reverendissima Patrona

Consectanee ad ea, quae tam respectu ad Augustissimum Imperatorem Nostrum eiusque Celsissimum Fratrem Magnum Hetruriae Ducem, quam circa statum huius conclavis retuli in nuperrima mea diei 2. decurrentis Aprilis, subnectendum habeo,

⁶¹ Giovanni Francesco Stoppani (1695–1774) bíboros, palestrinai püspök. HC VI, 16.

quod de facto in die 3. huius eiusdem mensis praefatus Celsissimus Hetruriae Dux Florentiam reversus est, ubi post tres horas ab eius adventu in lucem dedit Celsissima eius coniux alterum filium masculum.⁶² Augustissimus vero Imperator in die 10. eiusdem currentis mensis e civitate Neapolitana redux, perintegram illam diem in hac Urbe permansit et in sequenti licet summo mane innumero nihilominus eum praestolante populo ex hac eadem Urbe discessit, Florentiam versus, eaque occasione in certo designato per huiusmodi iter loco per plures horas allocutus est cum Eminentissimo Cardinali Pozzobonelli,⁶³ archiepiscopo Mediolanensi, qui subinde Romam venit et hodie conclave ingressus est.

Deficiunt ergo ad complementum omnium cardinalium, qui in idem conclave ingressuri sunt, bini tantummodo ex Hispania, de quibus veluti mare secantibus nulla adhuc certa habetur notitia et, ut primum advenient, conficient numerum suffragiorum 47, quo stante eo tunc ad canonicam pontificis electionem suffragia triginta unum requirentur.

Ut prius, nunc quoque cardinales incerti vagantur cum eorum votis, unde nisi cito compareant Hispani patres vel ex misericordia Domini vota cardinalium actu in conclavi existentium in unum pro maiori parte conveniant, Deus scit, quando novum habebimus Pontificem.

Blandior, quod superiores meae litereae cum distincta relatione eorum hucusque occursorum a decessu Summi Pontificis interpellatim per me datae ad veneratissimas Excellentiae Vestrae Reverendissimae manus rite tempestiveque redditae sint, cum de eis earumque adventu nil certi adhuc audiverim ex deficientia literarum Excellentiae Vestrae Reverendissimae, quas anxie anhelabam et anhelō: et cum profundissimo obsequio sacras deoscolor vestes. Romae 15 Aprilis 1769.

Excellentiae Vestrae Reverendissimae Patronae

[*m.p.*]

humillimus addictissimus et
obligatissimus
iamdudum vobis obsequentissimus
Bartholomaeus Pinto Poloni agens

P. S. Post exaratam ac confectam praesentem, reddita mihi per hanc postham extitit perhumanissima Excellentiae Vestrae Reverendissimae litera firmata die 20. revoluti Martii: Cumque quoad summam pecuniarum, in postha Veneta totaliter distincta ac separata a consueta nostra Austriaca posta, per me demum inventam, opportune instructam ac certioratam reddiderim eandem Excellentiam Vestram Reverendissimam cum mea praecedenti litera diei 4. eiusdem mensis Martii. Ideo superaddere tantum debeo, quod (ut Primum Altissimus nobis concedet novum Ecclesiae Caput) non omniam indilate urgere pro expeditione opportunarum bullarum, pro quibus obtinendis iam omnia in promptu sunt. Perennes interim reddens gratias Summae Benignitati

⁶² Péter Lipót nagyherceg fia, a későbbi III. Ferdinánd toszkán nagyherceg a levél kelte után, máj. 6-án született.

⁶³ Giuseppe Pozzobonelli (1696–1783) bíboros, milánói érsek. HC VI, 13.

Excellentiae Vestrae Reverendissimae pro validissimis suis officiis, quae praestare in mei favorem parata fuisset penes Excellentissimum Dominum Episcopum Csanadiensem, quatenus vera fuisset vox illius electionis ad Episcopatum Zagrabiensem, et quae praestare gratiosissime pollicetur penes Episcopum Syrmiensem⁶⁴ vere futurum Episcopum Zagrabiensem, quem de caetero Episcopum Syrmiensem iam inserviendi feror honore, nisi hac occasione mei oblivisci placeat. Accludo pro notitia copiam literae regis Portugalliae Sacro Collegio Collegio Cardinalium conscriptae. Non verificatur supradata vox puerperii Magnae Hetruriae ducissae.

4.

Róma, 1769. március 4.

Francesco Brunati Colloredo birodalmi alkancellárboz

Torrigiani bíboros szavazatokát próbált egyesíteni Spinola bíboros számára. Orsininek elegendő ereje van, hogy a francia és spanyol bíborosok érkezése előtt eredményt érjen el. Bufalini bíboros megérkezett Rómába, holnap be is lép a konklávéba, ahol így már 31-en lesznek, amiből 21 szavazat kell az új pápa megválasztásához. Egész Róma Lipót toszkán nagyherceget várja, aki feltehetőleg jövő hétfőn érkezik.

(ÖStA HHStA Gesandtschaftsarch. Rom, Vatikan I, Kart. 175, fol. 23–26 – orig.)

Altezza

Per il Suo Maestro di Camera mandò jeri l'Ambasciadore di Francia al Cardinal Orsini⁶⁵ la lettera di Sua Maestà Cristianissima di riposta al Sacro Collegio sù la partecipazione della morte del Papa, la quale dal medesimo Cardinale fù immediatamente presenta ai Cardinali Capi d'ordini.

È falsa la voce che l'accennato Ambasciadore: abbia avuto ordine dalla sua Corte di dover spiegare il carattere d'Ambasciadore Straordinario al Conclave; si è meglio appurato d'aver egli unicamente ricevute delle istruzioni relative al presente stato delle cose: anzi non venendogli altri ordini, si crede che non sarà per fare venire publica comparse al Sacro Collegio.

Si vuole, che il Cardinal Rezzonico fiancheggiato dal Cardinal Torrigiani abbian ultimamente fatto qualche tentativo per unire un numero sufficiente di voti a favore del Cardinal Spinola Genovese, non si sà se seriamente, o per far prova delle loro forze, ma che non si è loro felicemente riuscito d'andare avanti con questo trattato. Il partito de zelanti unito a quello del Cardinal Orsini hanno forze bastevoli per rompere ogni disegno fino all'arrivo de Cardinali delle Corone.

Ieri giunse qui proveniente dal suo Vescovato d'Ancona il Cardinal Bufalini;⁶⁶ Dimani entrerà in Conclave, dove compreso il medesimo saranno fin'ora al numero di 31 i Cardinali rinchiusi in Conclave; sicche 21 voti ci vogliono ora per l'inclusiva, e 11 per la esclusiva.

⁶⁴ Paksy János († 1771) szerémi, majd 1770-től zágrábi püspök. HC VI, 382.

⁶⁵ Domenico Orsini d'Arragona (1719–1789), bíboros. HC VI, 14.

⁶⁶ Giovanni Ottavio Bufalini (1709–1782), bíboros, anconai püspök. HC VI, 23.

Il Cardinale de' Lanze si è provveduto di palazzo, si sente che resterà qui qualche tempo e che sarà forse incaricato di commissioni dalla Corte di Torino apponit⁶⁷ il nuovo Papa. Coerentemente all'umilissima mia de 25 scaduto rapporto al Capitolo intimato dalla Republica di Venezia ai P.P.⁶⁸ Benedettini de suoi Domini da tenersi dentro il corrente anno in Padova; Il Sacro Collegio ha creduto d'accordare la licenza a questi P.P. Superiori⁶⁹ di potervisi trasferire. Tutta Roma stà ansiosamente aspettando l'arrivo di Sua Altezza Reale l'Arciduca Leopoldo Grand Duca di Toscana, che si spera potrà qui seguire il Lunedì prossimo. Questa mattina è partito da qui il Ministro di Toscana per incontrare l'Altezza Sua Reale.

Si dice che l'ambascadore di Francia abbia avuto in riposta sul particolare del compollo di que' mal consigliati Cardinali che appena entrati in Conclave voleano precipitare un immatura elezione, che quel ministero avurebbe avuto piacere, che fosse seguita qui annessa ho l'onore d'umiliare a Vostra Altezza la solita relazione del Conclave, alla quale si degnerà l'Altezza Vostra di dar quel valore, che meritar può. Roma 4 Marzo 1769.

Col più profondo rispetto e sommissione ho il grand'onore di essere
Di Vostra Altezza

[m.p.]

Umilissimo Devotissimo
Obbligatissimo
Servitor Vero
Francesco Brunati

5.

Róma, 1769. március 18.

Francesco Brunati Colloredo birodalmi alkancellárhoz

A pápa megválasztása mellett nem kevésbé fontos a hivatalát alkotó személyek köre is. Az államtitkár pozíciójára mindig alkalmas személyt kell választani, nem úgy, mint jelenleg, amikor Torrigiani bíboros egyáltalán nincs tisztában az európai uralkodói udvarok viszonyaival. Stoppani és Spinola bíborosok jellemzése. A Dataria élére esélyes bíborosok felsorolása. Már csak Pozzobonelli és Sersale kardinálisok hiányoznak, akik minden bizonnyal közel járhatnak már Rómához. A meggondolatlan Molino bíboros pénzhiány miatt halogatja az indulását Ferrarából, támogatást kért a Velencei Köztársaságtól, de választ sem kapott. A francia Luynes bíboros megérkezett és társa Berny is bármelyik pillanatban befuthat. Kiderült, hogy Ganganelli kardinális a franciák választottjai között lehet. A minap a császár és öccse, a toszkán nagyherceg beléptek a konklávéba, ahol végigkísérték Spinola bíboros érkezését. Körülbelül másfél

⁶⁷ Tudnillik 'presso / a fianco di qualcuno'.

⁶⁸ 'Padrī'.

⁶⁹ Ua.

órát töltöttek az elzárt részen. Miután hódoltak nekik a bíborosok, megtekintették a cellákat és kápolnákat, majd elégedetten távoztak. A császárt a nép mindenhol a városban ujjongva fogadja. II. József esténként a római nemességgel tölti az idejét, ahol mindenkit elvarázsol szellemességével az édesanyja által átadott neveltetésével. Köszöni, hogy a császárnak ajánlották személyét.

(ÖStA HHStA Gesandtschaftsarch. Rom, Vatikan I, Kart. 175, fol. 36–38 – *orig.*)

Altezza

In proseguimento di quanto ebbi l'onore di rispettosamente umiliare a Vostra Altezza l'ordinario scorso de 11 corrente rapporto ai Cardinali e Prelati che saronno al nuovo Papa per coprire le cariche più importanti de Pontificio Ministero. Essendo indubitato, che l'accerto di ogni negozio de Principi dipende più dai Ministri, che sono in palazzo, che dalla stessa volontà del Papa, e che non deesi perciò meno badare all'elezione del Pontefice, che a quella de suoi Ministri; l'Ambasciadore ed il Cardinal incaricato del segreto di Sua Maestà Cesarea dovranno avere le più efficaci premure.

Ed attenzione nell'elezione di detti Ministri, e principalmente del Segretario di Stato e del Datario, impieghi i più importatni per influire nella tanto necessaria unione fra il sacerdozio e l'Imperio, per il sistema della Gerarchia Ecclesiastica di Germania e perle reciproche convenienze.

Questi due Ministri si fanno sempre avanti, che il Papa sia dichiarato ne credesi perciò, che si contraga alcuna simonia, oltre i più recenti esempi abbiamo quello nel Conclave del Sommo Pontefice d'Innocenzo XI il quale Santissimo uomo per quietare i Francesi, pure si contentò con patto espresso di promettere la segretaria di Stato al Cardinal Cibo⁷⁰ proposto dalla Francia.

La scelta del Segretario di Stato dovrebbe regolarmente esser d'un soggetto il più capace di tanta carica. Talvolta accade tutto il contrario, come ultimamente si é veduto nel Cardinal Torrigiani affatto ignaro del sistema delle Corti di Europa. Un tempo ad una tal carica s'inalzava un Prelato, ed alcuni credono, che ciò riuscisse di maggior vantaggio per i sovrani. Ora sarebbe ben difficile che i Cardinali si lasciassero scappar di mano un posto, che é il primo, ed il più importante di questa Corte.

I due Cardinali che vanno più in predicamento per cosi importante carica sono Stoppani, e Spinola. Del primo ne ho già umiliato a Vostra Altezza nelle mie riflessioni sopra il Conclave il pieno carattere. Rapporto al Cardinal Spinola mi resta aggiungere esser egli valido di corpo, di morigerati costumi, di sano discerniment e di affettare buona intenzione riguardo alle correnti vertenze. É molto pigro, lascia fare ai suoi subalterni, ed ha per massima di sempre sostenerli. Ha tutta l'alterigia Genovese, benché affetti il contrario. Tende al dispotismo, ed alla prepotenza, e nelle sue legazioni di Bologna e di Ferrara ha cercato coffare con i più forti, e questa é l'unica cosa, che ha fatto da per se. Egli é attaccatissimo a Torrigiani non tanto per stima, quanto per gratitudine poiche Torrigiani ha cercato sempre tutte le occasioni di guadagnarselo, deferendo sempre ai suoi voleri, specialmente sul nuovo piano delle truppe di Ferrare

⁷⁰ Alderano Cibo (1613–1700), bíboros, 1676-tól pápai bíboros államtitkár. HC V, 46.

unica passione del Cardinal Spinola. Le molte aderenze che per parentati la il medesimo qui in Roma colle primarie case, gli produrranno molti Cardinali contrari e fra questi non saran⁷¹ degli ultimi gli Albani⁷² ed altri, i quali volendo per vari motivi dominare temono il genio imperioso d'un primo Ministro.

Dovendo essere il Datario, secondo l'essenza di questa carica, buon Dottore, avendo parte nell'elezione del Papa, come sarà probabile, il Cardinal Pirelli,⁷³ Fantuzzi,⁷⁴ Veterani,⁷⁵ de Rossi soggetti di molta capacità nelle materie legali, forse riuscirà uno di questi nissuno per altro meglio del Cardinale a cui verrà affidato il segreto dell'Augustissima Reale Corte potrà conoscere a chi de Cardinali più convengan queste, ed altre cariche. Dai servizi che gli prestaranno i medesimi nell'elezione col dar mano al nostro partito potrà rilevarne autentiche prove del loro attaccamento, e divozione per prommovergli agli impiegi, che stimerà più convenienti all'interesse dell'Augustissima Reale Corte.

Avrei ardentemente desiderato descriver a Vostra Altezza quali sieno i Cardinali ed i Prelati attaccati sinceramente agli interessi della nostra Corte: ma l'amore della verità ed il dovere di fedel suddito, che non ha altro nel cuore che il buon servizio della Corte han⁷⁶ reso inefficace questo mio desiderio. Mi resta la speranza di veder in un nuovo Pontificato, che questo ministro incaricato de nostri affari non li posponga sempre ai suoi particolari interessi ed invece di alienare, sappia anzi cattivarsi gli animi de soggetti di vaglia, che mai mancano in questa corte.

Il Conclave si va riempiendo. Degli Italiani non mancano, che Pozzobonelli e Sersale, il quale deve essere poco lontano di Roma. L'imprudente Cardinal Molino per mancanza di denaro tarda⁷⁷ a muoversi da Ferrara; egli ha chiesto sussidio alla Patria la Republica di Venezia non gli ha nemeno risposto. Luynes é venuto, e si aspetta a momenti il Cardinale di Berny.⁷⁸ Si traspira, che il Cardinal Ganganelli possa esser molto in vista de francesi. Il partito di Stoppani va ora ordine retrogrado, s'impiccolisce alla giornata; i più de Cardinali gli son contrari. Ma ora il Conclave é più occupato a deliberar trattamenti a Sua Maestà Cesarea, che a brigare per l'elezione del Papa. Se gli preparanno infatti de sontuosi regalli de vari generi, e degli spettacoli pubblici, di girandole di fuochi d'artificio di corse e d'illuminazione della gran cupolla Vaticana.

Ier l'altro Sua Maestà Imperiale insieme col Gran Duca fu a San Pietro, dove girò da per tutto. E vi si trattenne quasi quattr'ore. Il popolo ed ogni classe di persone scorreva a torrenti per le strade, per le piazze, e per entro e fuori la chiesa; gli applausi e le acclamazioni furon continue ed universali: e la plebe Romulae ebra d'allegrezza esclamava da per tutto gettando i capelli per aria e viva il nostro Imperatore. Pareva

⁷¹ Tudniillik *'saranno'*.

⁷² Alessandro Albani (1692–1779), bíboros. HC VI, 53.

⁷³ Filippo Maria Pirelli (1708–1771), bíboros. HC VI, 24.

⁷⁴ Gaetano Fantuzzi (1708–1778), bíboros. HC VI, 22.

⁷⁵ Benedetto Veterani (1703–1776), bíboros. HC VI, 24.

⁷⁶ Tudniillik *'hanno'*.

⁷⁷ Tudniillik *'ritarda'*.

⁷⁸ François-Joachim de Pierre de Bernis (1715–1794), bíboros, Albi érseke. HC VI, 20.

il tempo di Carlo Magno, ogn'uno è attento ad osservarlo, ed ogn'uno si compiace della dolcezza della sua fisionomia ravvivata da alcuni tratti brillanti, e sani, fin il suo vestir semplice é applaudito. Lo stesso giorno poi dopo pranzo Sua Maestà Cesarea col Gran Duca ritornò a San Pietro per veder l'ingresso in Conclave del Cardinal Spinola. A quest'effetto si dovette approssimar alla porta del Conclave la quale fu subito spalancata, ed i Cardinali che eran ivi tutti raccolti v'invitarono ad entrare con premurose istanze i due sovrani, dicendo, che non avessero timore di rompere la clausura. Vi entrarono infatti i due sovrani, che furon accolti e complimentati da un Cardinale dopo l'altro e dopo essersi trattenuti circa un'ora e un quarto ad osservar le celle, e le due singolari capelle ne uscirono contentissimi.

Sua Maestà Imperiale va osservando tutte queste principali magnificenze e rarità, e le osserva con attenzione e con gusto, e fra i continui e viva del popolo che si affolla per tutto per vederlo ed acclamarlo con trasporti di giubilo. La sera egli va per conversazioni, che la più distinta nobiltà procura dargli nella maniera più cospicua e tutti dame, cavalieri, prelati rimangon incantati della sua affabilità, della sua disinvoltura, de suoi detti sani e spiritosi tutto riflette in gloria della rara educazione che gli ha data Sua Maestà l'Imperatrice Regina Apostolica. Insomma la venuta di Sua Maestà Imperiale in quest'alma città va a formar nella storia un'epoca, ma un'epoca della più dolce e grata memoria.

In questo momento vengo di ricevere il foglio veneratissimo di Vostra Altezza de 6 del corrente ed ho l'onore d'umiliarle in conferma di quanto si degna parteciparmi, che riguardo al contegno di Sua Maestà Imperiale egli continua qui a mantenere il più perfetto incognito, ciò nondimeno questo serve piuttosto a maggiormente eccitare la curiosità, e l'amorevolezza del popolo per vi é più acclamarlo. Penetrato dal più profondo rispetto e dalla più viva riconoscenza rendo all'Altezza Vostra le più ossequiose grazie per la sua benefica intenzione di raccomandarmi a Sua Maestà Cesarea prima che da costa partisse. Ma già ne ho rilevati i più benigni effetti da poi che ho avuto il grand'onore di esser presentato ai piedi di Sua Maestà Imperiale egli ha avuto la clemenza di accogliermi con espressioni le più benigne. E questo riconosco tutto dalla protezione di Vostra Altezza per essersi degnata di presentarli le mie relazioni delle quali la Maestà Sua Imperiale me ne ha dato cenno. Onde rendo di bel nuovo umilissime grazie all'Altezza Sua eminentissima.

Le professo infinitamente obbligato fino alle ceneri.

Questa sera è arrivato il Cardinale di Sersale e Lunedì prossimo entrerà in Conclave il Cardinale de Luynes. Roma 18 Marzo 1769.

Con profondo ossequio e Venerazione ho il grand'onore di essere.

Di Vostra Altezza

[m.p.]

Umilissimo Devotissimo
Obbligatissimo servitore vero
Francesco Brunati

6.

Róma, 1769. április 15.

Francesco Brunati Colloredo birodalmi alkancellárboz

Megérkezett Rómába Pozzobonelli bíboros, akit másnap teljeskörűen tájékoztatott a konklávé eseményeiről. Kézhez vette Albani bíboros levelét. A Bourbon-tábor ellenzéke megpróbálkozhat egy érvényes pápaválasztással különösen azért, mert a hírek szerint két spanyol bíboros a napokban indult el Alicante-ből hajó helyett végül a szárazföldön. Így május közepe előtt nem érkehetnek meg Rómába. Kánonjogászok és teológusok vizsgálják azt a francia elképzelést, hogy a megválasztandó bíboros tehet-e előre ígéreteket, amiket majd pápaként hajtana végre. Köszöni a megérkezett 400 forintos apanázst.

(ÖStA HHStA Gesandtschaftsarch. Rom, Vatikan I, Kart. 175, fol. 56–57 – *orig.*)

Altezza

Si sarà degnato l'Altezza Vostra di osservare nell'ultima umilissima mia de 12 del corrente che subito arrivato il Signor Cardinal Pozzobonelli mi sono portato ad inchinarlo ed a presentargli il piego di cui mi ha clementissimamente incaricato Sua Maestà Cesarea. La mattina susseguente secondo l'appuntamento dal medesimo dattomi ho avuto l'onore d'informarlo pienamente del sistema della cose del Conclave avendo inoltre concertata con esso Signor Cardinale un esatta corrispondenza e comunicazione per tutto ciò, che potrà occorrere a Sua Eccellenza il Signor Ambasciatore. A questo oggetto egli ha desiderato di avere un'accurata e distinta informazione sopra ogni particolarità, che riguarda il cerimoniale della publica udienza d'esso Eccellentissimo Signor Ambasciatore al Conclave, quale mi sono fatto debito di presentargli. Nello stesso giorno mi ha onorato d'un suo biglietto l'Eminentissimo Signor Cardinal Alessandro Albani, con cui mi fa la medesima ricerca, in esecuzione della quale gliene ho trasmessa copia in Conclave. Si rende più rimarchevole, che quest'ultimo porporato aveva due giorni prima mandata una memoria sopra il medesimo cerimoniale al Signor Conte Castellini, destinato Maestro di Camera di Sua Eccellenza il Signor Ambasciatore esibitagli forse dai Maestri delle cerimonie che sono in Conclave la quale varia di molto dal cerimoniale solito praticarsi dagli Ambasciatori Cesarei. È rimasto ancora molto sorpreso il Signor Cardinal Pozzobonelli in sentire che l'Eminentissimo Albani abbia per suoi conclavisti l'Abate Querelli suddito e pensionato del Re di Sardegna, e l'Avvocato Sala Calabrese. Egli dimostra tutto il zelo e divozione verso l'Augustissima e Reale Corte ed é rimasto incantato degli atti di clemenza di cui lo ha onorato Sua Maestà Imperiale nell'abboccamento tenuto col medesimo in Viterbo. Questa sera egli é entrato in Conclave in predicamento di Papabile. Si pretende che i Cardinali più impazienti non aspettavano che questo porporato per dar seriamente mano alla grand'opera dell'elezione del Papa. Almeno vi é chi crede, che il partito più forte possa forse azardare qualche tentativo prima dell'arrivo de Cardinali Spagnuoli, tanto più che coll'ultime lettere di Spagna, si é inteso il loro ritorno nel porto di Alicante, da dove hanno intrapreso colla permissione di Sua Maestà Cattolica il loro viaggio per terra cosicché per quanto lo prosseguino con diligenza, non potranno esser qui prima della metà,

o verso gli ultimi del prossimo mese di maggio. Questa notizia ha messo sossopra⁷⁹ i Cardinali in Conclave, molti de quali profiteranno probabilmente di questo incidente per attirare gli impazienti d'una più lunga cavecere, e carcere tanto più incomoda e pestifera quanto che già il caldo comincia a farsi sentire per sollecitare l'elezione.

Si dice esser stato commesso a vari Teologi e canonisti di esaminare se prima dell'elezione possan i Cardinali obbligarli ad alcuni patti e convenzioni da eseguirsi poscia dal futuro Papa. In altri tempi si son anché promossi con simili dubbi ed i più gravi Teologi sono stati per l'affirmativa; cioè tutto può farsi quando vi é l'utilità pubblica. È costante voce, che i due Cardinali Francesi abbiano dichiarato in Conclave che presentemente Il Signor Cardinal Cavalchini era libero da quelle opposizioni, che nel Conclave passato furono prodotte da quella Corte. Onde ora era in arbitrio del Sacro Collegio d'avere verso il medesimo que riflessi e pensieri che potessero reputarsi più congrui e convenienti quello che è certo si è, che questo porporato negli ultimi tempi del passato pontificato ha sempre dimostrato sentimenti favorevoli principalmente nell'affare de Gesuiti alle Reverendi Reali Corti di Bourbon.

Penetrato dai più vivi sentimenti del più profondo ossequio e vera riconoscenza rendo a Vostra Altezza le più devote grazie per le benignissime espressioni delle quali si degna onorarmi col veneratissimo suo foglio de 3 del corrente tutti gli atti di clemenza de' quali mi ha benignamente graziato Sua Maestà Cesarea durante il suo soggiorno in Roma li debbo riconoscere dai benignissimi influssi dell'alta protezione del'Altezza Vostra egualmente ancora la grazia de 500 fiorini per l'equipaggio ed i 400 fiorini mensuali, che durante l'Ambasciata straordinaria mi vien clementissime di compartire Sua Maestà l'Imperatrice Regina Apostolica somma che eccede ogni mia brama per dover raddoppiare il mio zelo nel servizio di Sua Eccellenza il Signor Ambasciadore nell'onorifico mio incarico di segretario d'Ambasciata sotto i diluvi ordini. Mancandomi i termini per esprimere a Vostra Altezza le mie infinite obbligazioni, col più profondo rispetto e sommissione ho il grand'onore di essere.

Di Vostra Altezza

acui ho l'onore d'umiliare l'annesso foglietto segreto del Conclave che ricevo questo punto

[*m.p.*]

Umilissimo Devotissimo
Obbligatissimo servitore vero
Francesco Brunati

OLÁH P. RÓBERT

⁷⁹ Tudniillik 'sottosopra'.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKSÉG LEGKORÁBBI PROCESSZUSA (1777)

A püspöki, illetve érseki kinevezések kánoni, információs eljárásának (*processus informativus*, más néven *processus inquisitionis* vagy *processus canonicus*), az ún. püspöki processzusoknak az anyagai az egyháztörténet eddig kevésbé kutatott, értékes forrásai.¹ 1777-ben nevezték ki Nagy Ignácot (sellyei, 1777–1789) az újonnan alapított székesfehérvári egyházmegye (*Albaregalen.*) első püspökévé, amelyhez kapcsolódóan a bécsi nuncius az előírásoknak megfelelően az egyházmegye állapotára nézve is lefolytatta a kánoni vizsgálatot. A Vatikáni Apostoli Levéltárban erre vonatkozóan két helyen találunk anyagokat, a Konzisztoriális Levéltár és a bécsi Apostoli Nunciatúra levéltári fondjaiban.

1. A SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE

A Nagyboldogasszonyról nevezett székesfehérvári társaskáptalant I. (Szent) István király alapította. A nyugaton ekkor már komoly hagyománnyal rendelkező királyi udvari kápolnák (*capella regia*) mintájára jöhetett létre, Székesfehérvár ugyanis királyi székhely volt, itt koronázták a középkori magyar királyokat, és legtöbbször ide is temetkeztek. Hosszú időn keresztül itt őrizték a koronát és a koronázási jelvényeket, amelyeknek őre kezdetben maga a prépost, később az örkanonok volt. Kiváltságos prépostság volt, amely a 13. századtól biztosan teljes passzív mentességgel (*exemptio*) rendelkezett, azaz közvetlenül a római pápának volt alárendelve. A prépost ebben az időben gyakran királyi alkancellári (*vicecancellarius regius*) vagy más fontos állami tisztséget is betöltött. A társaskáptalannak a késő középkorban harmincnégy tagja volt.

A török korban Székesfehérvár 1543 és 1688 között szinte végig török kézen volt. A királysírokat 1543-ban kifosztották. A hódoltság idején pusztult el a középkori királyi palota és a bazilika, illetve megszűnt a társaskáptalan is.

A felszabadulást követően megpróbálták a prépostok helyreállítani a társaskáptalant, azonban ezek a próbálkozások kevés sikerrel jártak. Talán ennek is köszönhető, hogy Székesfehérvárott sem az egyházmegye, sem a székeskáptalan nem jogutódja a

---

¹ Jelen közlemény egy, az 1711 és 1780 közötti, Magyar Királyságra vonatkozó püspöki processzusokat bemutató átfogó kutatás része. Vö. még TÓTH TAMÁS, *A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH I/15), szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Budapest–Róma 2017, 317–335.

középkori prépostságnak.² Az uralkodói kérésnek megfelelően az 1776. november 12-ei konzisztórium előzetesen jóváhagyta az egyházmegye és a káptalan létesítését. Mária Terézia 1777. február 17-én alapította meg (egyszerre a szombathelyi püspökséggel) az új egyházmegyét, és nevezte ki Nagy Ignác kaposfői prépostot, veszprémi éneklőkánonokot első püspökké (1777–1789). VI. Pius pápa 1777. június 17-én kelt *Cunctis ubique* kezdetű bullájával (a magyar jogrendben *bullá confirmatoria*) erősíti meg az alapítást. Az egyházmegye az esztergomi érsek szuffragáneusa lett. Területét a veszprémi egyházmegyéből hasították ki: Fejér és részben Pilis vármegyék kerültek az új püspök joghatósága alá, a tanúvallomások szerint hatvan (a konzisztórium dokumentumok és a történeti munkák szerint valójában hatvankettő) plébániával. A püspöki asztal várható bevételét kezdetben 15 000 forintra becsülték. A tizedbevételeken túl az egykori kiváltságos prépostsághoz, valamint a rend feloszlataáig a székesfehérvári jezsuitákhoz tartozó javak is a püspökhöz kerültek. Székesegyháza a nem sokkal korábban épült, bár középkori eredetű Szent István király-plébániatemplom lett. Sor került egy hat főből álló székeskáptalan megalapítására is, amelynek fenntartására Sukoró, Pákozdi, Etyek, Gyúró és Sós-kút birtokokot szánták, amelyeknek javai a török hódítás előtt nagyobb részt a székesfehérvári társaskáptalanhoz, majd a felszabadítást követően a rend feloszlataáig a komáromi jezsuitákhoz tartoztak; egy barátházi birtokrész (ma Sós-kút része) is a káptalanhoz került.

A 19. században az egyházmegye tovább fejlődött. Területe a történelme során csak egyszer változott: Szent II. János Pál pápa 1993. május 31-én kelt *Hungarorum Gens* kezdetű apostoli konstitúciójával módosította az egyházmegye területi határait. A Nagyboldogasszonyról nevezett székesfehérvári préposti cím külön ma is létezik, jelenleg a székesfehérvári püspök adományozza.³

² 1776–1777-ben három olyan helyen alapítottak egyházmegyét, ahol korábban társaskáptalan működött, azonban mindhárom alapítás különbözik egymástól: Székesfehérvárott teljesen új (jogelőd nélküli) alapítás történt, ezzel szemben Szombathelyen a székeskáptalan lett a korábban ott működő társaskáptalan jogutódja, és az első püspök kinevezése ettől függetlenül történt. Szepesben a székeskáptalan ugyancsak a társaskáptalan jogutója lett, de itt magát a prépostot emelték rezidenciális püspökké, így a csonkává lett kanonoki testület új nagypréposti hivatallal kellett kiegészíteni.

³ Vö. többek között: *Libri Regii. Királyi Könyvek. 1527–1918.* (DVD-ROM, szerk. VISSI ZSUZSANNA–TROSTOVSKY GABRIELLA–NÉMETH ISTVÁN ET AL., Budapest 2006, 50 133, 50 206–50 209, 50 223–50 225, 50 230, 50 230/a, 50 230/b, 50 230/g; HC VI, 72; AAS 85 (1993) 869–876; *Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája.* Budapest [1911–1935] (hasonmás kiadás, Szekszárd 1995–1996), 17 (1925) 458–460; *Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS ISTVÁN–VICZIÁN JÁNOS, Budapest 1993–2013, (12) 731–734 és 747–749; *Lexikon für Theologie und Kirche*, hg. von WALTER KASPER–KONRAD BAUMGARTNER–HORST BÜRKLE–KLAUS GANZER ET AL., Freiburg–Basel–Wien 1993–2001³, IX (Sonderausgabe 2009), 1058; JOHANNES PAUER, *Historia Diocesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877*, Albae-Regiae 1877; KÁROLY JÁNOS–NYIRÁK SÁNDOR, *Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére*, Székesfehérvár 1877; SEBESTYÉN JÓZSEF, *A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai*, Századok 59–60 (1925–1926) 376–395 és 462–497; BARÓTI JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye széttagolása 1777-ben*, kézirat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Könyvtára, Órtilos 1948; *A székesfehérvári Egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Alapításának 200. esztendejében*, Székesfehérvár 1977; *A székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége*, szerk. FARKAS GÁBOR, Székesfehérvár 1996; TÖRÖK JÓZSEF–MÓZESY GERGELY–LEGEZA LÁSZLÓ, *Jubilaeum Diocesis Albaregalensis*, Budapest 2002; KISS GERGELY, *A székesfehérvári prépostság egyházbizleti helyzete a középkorban*,

2. A PÜSPÖKI PROCESSZUS TANÚI AZ EGYHÁZMEGYÉRE VONATKOZÓAN

A két tanú közül az első Bernáth György volt, aki magyar kancelláriai tisztviselőként ismerhette Székesfehérvár helyzetét. Érdekeség, hogy Bernáth tanúvallomásának eredetileg Bécsben őrzött kéziratát vizsgálva úgy tűnik, saját maga írta le a kérdésekre adott válaszokat. A jegyzőkönyv a következő adatokat hozza a két tanúról. Bernáth György⁴ udvari vagyongazdálkodási titkár, magyar ágens, a Zala vármegyei ítéltábla ülnöke, 64 éves, 1777. március 13. Marko Franjul⁵ (Franyul Márk) modrusi kanonok, apostoli főjegyző, 80 éves és 5 hónapos, 1777. március 14. Szokatlan, hogy Marko Franjul (Franyul Márk) esetében az életkort hónapra pontosan megadták, amit feltehetőleg igen magas kora magyaráz. Franyul maga korábban a veszprémi egyházmegyében szolgált, elmondása szerint a székesfehérvári plébános mellett is volt. Az egyházmegye és (a társaskáptalannak nevezett) kanonoki testület alapítására vonatkozó két konzisztórium dekrétum is az anyag részét képezi 1776. november 12-ei dátummal.

Vallomásaik a következő érdemleges történeti információkat tartalmazzák:

1. Székesfehérvár szabad királyi város Fejér vármegyében fekszik. A katolikusok mellett református, evangélikus és ortodox lakosai is vannak. Utóbbiak saját templommal is rendelkeznek. Ezernél is több házból áll.

2. Eddig a városban plébániatemplom volt, amely székesegyház lesz. Védőszentje Szent István király, és újonnan építették a város számára. Külső felújításra nem szorul, belsőre azonban szükség lesz. Királynői bőkezűségből a templom a felszerelésére több ezer forintos adományban részesült.

3. A székesfehérvári püspök az esztergomi érsek szuffraganeusa lesz.

4. A templomban hat kanonok lesz: nagyprépost, olvasókanonok, éneklőkanonok, órkanonok és két további kanonok. A nagyprépost lesz a püspök után következő méltóság. Két karkáplán és egy előénekes lesz még a templomi szolgálatban. Franjul úgy tudja, hogy 500 forint lesz a kanonokok jövedelme, de ismerve a hely siralmas állapotát, kételkedik abban, hogy valóban lesz ennyi bevételük.

5. A plébániatemplomot fogják székesegyház rangjára emelni, amelynek keresztlőkútja is van.

6. A templomnak nincs megfelelő felszerelése, azonban a királynő bőkezűségéből néhány ezer forint el van különítve erre a célra.

Századok 141 (2007) 271–297; FORINTOS ATTILA, *A székesfehérvári székeskáptalan. Adattár 1777–2004* (Alba Civitas Történeti Alapítvány, Közlemények 1), Székesfehérvár 2005; UŐ, *A Székesfehérvári Székeskáptalan címzetes kanonokjai. Adattár 1795–2010* (Alba Civitas Történeti Alapítvány, Közlemények 3), Székesfehérvár 2010; UŐ, *A székesfehérvári püspökség adattára, 1777–2010*, Budapest 2011; ZSOLDOS ATTILA–THOROCZKAY GÁBOR–KISS GERGELY, *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, Székesfehérvár 2016; RIBI ANDRÁS, *A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457)*, Turul 91 (2018/4) 132–154.

⁴ Magyar kamarai ágens (ügyvivő) 1746–1780. Működött a Magyar Udvari Kancelláriánál is. FALLENBÜCHL ZOLTÁN, *A magyar kamara tisztviselői a XVIII. században*, LK 41 (1970) 259–336, 331.

⁵ Zenggi, 1747-től modrusi kanonok, előtte az esztergomi és a veszprémi egyházmegyékben is szolgált. PFEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8), München 1987, 416–417.

7. Nincs ereklye a templomban, azonban a királynő kívánságára meg fogja kapni Pozsonyból Szent István király koponyájának egy darabját, amelyet nyilvános tiszteletre is ki fognak állítani.

8. A templomtól 400 lépésre áll a préposti ház, amely azonban nem alkalmas püspöki lakhelynek. A visszabontásra és új rezidencia építésére az uralkodótól a püspök 10 000 forintot kap.

9. Fejér és Pilis vármegyék tizedeiből, valamint másfél majorságból 18 000 forint jövedelemre számítanak, amelyből háromezret a papnevelés céljaira kell majd fordítani. A püspöki asztal bevétele talán a 15 000 forintot éri majd el.

10. Egyetlen plébániatemplom van a városban, amelynek van keresztlőkútja, és amely székesegyház lesz. Egyebekben nincs itt társaskáptalan, sem női monostor, vannak viszont ferencesek, karmeliták, továbbá a pálosok, akik a feloszlott jezsuiták által korábban működtetett iskolát vették át. A ferencesek működtetnek kegyes társulatot. Sem *mons pietatis*, sem ispotály nincs a városban.

11. Fejér vármegye, valamint részben Pilis vármegye alkotja az új egyházmegye területét, és 60 plébániából áll.

12. Nincs szemináriuma, azonban 3000 forint van elkülönítve arra, hogy a papnövendékek a Collegium Generalis növendékeként tanuljanak.

13. Sosem volt püspöki szék, így nincs üresedésben, mivel most alapítják.

Az itt kivonatosan ismertetett forrás latin eredetije az alább következő *Függelékben* olvasható (2. és 3. sz.). Előtte a jegyzőkönyv Rómába küldött bevezetőjét közöljük, ahová bemásolták a Konzisztoriális Kongregációnak a székesfehérvári egyházmegye kánoni megalapításával kapcsolatos dekrétumát. A fontos forrást Pietro Maria Nigroni, a Kongregáció titkára ellenjegyezte.⁶

FÜGGELÉK

I.

Róma, 1776. november 12.

A Konzisztoriális Kongregáció dekrétuma az egyházmegye-alapításról

(AAV P. Cons., vol. 173, fol. 30v–31r – cop.)

In nomine Domini Amen

Per hoc publicum processus seu inquisitionis instrumentum cunctis ubique pateat et notum sit omnibus et singulis, ad quos spectat sive in futurum spectare poterit, quod cum ad supplicationem serenissimae Imperatricis Mariae Theresiae Hungariae apostolicae ac Bohemiae reginae, auctoritate apostolica, cathedralis ecclesia Albalregalensis noviter erecta et ex redivitibus jam antea ecclesiasticis ditata fuerit, prout ex decreto sacrae congregationis consistorialis diei 12. Novembris 1776, cujus tenor est –

⁶ *Petrus Maria Nigronus sacrae congregationis consistorialis secretarius.*

Veszprimiensis dismembrationis et erectionis in episcopatum Albaregalensem – oblati sanctissimo domino nostro precibus a serenissima domina Maria Theresia Hungariae ac Bohemiae regina apostolica, ut ob maximam amplitudinem dioecesis Veszprimiensis actu vacantis, qua unus tantum pastor tam gravi ferendo oneri est impar, ab eadem dioecesi Veszprimiensi integrum comitatum Albensem, nec non partem comitatus Pilisiensis dismembrare, ac novum episcopatum Albensem nuncupandum in regia ac libera civitate Albaregalensi erigere dignaretur nunc pro tunc, nempe cum vacaverit praepositura et custodiatu capituli ejusdem civitatis; Eadem Sanctitas Sua, audito prius sacrae congregationis consistorialis sensu, nec non attentis peculiaribus circumstantiis in casu, de quo agitur, et ad mei infrascripti secretarii relationem eidem Majestati Suae, quae religionis in dies propagandae desiderio flagrat, clementer obsecundare desiderans, praedictam liberam ac regiam civitatem Albaregalensem juxta canonicas sanctiones episcopalis civitatis titulo et honore decoravit, ac ecclesiam ipsius praepositurae civitatis Albaregalensis in cathedralem de pontificiae potestatis plenitudine erexit nunc pro tunc, nempe cum vacaverint praepositura et custodiatu praedicti, iisdem modo et forma iisdemque insignibus, privilegiis et praerogativis, [fol. 30v] quibus caeteri episcopatus praesertim Hungariae regni perfruuntur et gaudent: episcopo vero pro congrua sua sustentatione ac pro seminarii dotatione eadem Sanctitas Sua applicavit redditus tam praepositurae, quam custodiatu praedictorum, quibus eadem Majestas Sua ad orthodoxae religionis incrementum et ad majorem Dei cultum ac honorem libentissime se abdicat; assignando insuper pro dioecesi futuri episcopi integrum comitatum Albensem, nec non partem comitatus Pilisiensis,⁷ in quo terrarum tractu 62 matres ecclesiae parochiales praeter filiales ecclesias numerantur; Jus autem a Majestate Sua apostolica ejusque serenissimis in Hungariae regno successoribus nominandi seu praesentandi, intra tempus a jure praefixum, Sanctitati Suae et Romanis pro tempore pontificibus, personam idoneam ad episcopatum Albaregalensem a primaeva erectione vacantem, tam pro prima vice, quam etiam in posterum Sanctitas Sua clementer admittet pari prorsus modo, quo ad nominationem eandem, seu praesentationem episcopi ecclesiarum in praefato regno existentium a Sede Apostolica praefici consueverunt, ea tamen lege, ut tam episcopus primo instituendus, quam ejus in episcopatu hujusmodi successores omnes ordinariae archiepiscopi Strigoniensis pro tempore jurisdictioni subsint; eodemque modo Sanctitas Sua praefata serenissimae reginae apostolicae ejusque successoribus ad omnia in capitulo beneficia ecclesiastica et canonicatus jus conferendi reservavit. Voluit autem Sanctitas Sua ecclesiam Albaregalensem juxta ejus redditus de more taxari, ac hujusmodi taxam in libris camerae apostolicae describi, litterasque apostolicas sub plumbo desuper expediri, et reverendo perillustri domino apostolico Viennae nuntio committi pro [fol. 31r] executione tantum, cum facultate quoque subdelegandi, ac praesens decretum inter acta sacrae congregationis consistorialis referri.

⁷ Fejér vármegye, és részben Pilis vármegye.

2.

Bécs, 1777. március 13.

Bernáth György tanúvallomása

(AAV P. Cons., vol. 173, fol. 34^r–35^r – orig.)

Georgius Bernáth (Bernath), secretarius aulicae administrationis bonorum,
agens Hungaricus et comitatus Saladiensis tabulae judiciariae assessor

1. Civitas Albaregalensis est libera regiaque civitas sita in provincia seu comitatu ejusdem nominis, situs opportuni, catholicis incolis praeter aliquot Calvinistas, Lutheranos atque schismaticos ibidem domicilia, et templum schismaticorum quoque habentes, repleta, domos ultra mille circiter in se complectens, quia regia civitas est, regis dominio subjecta, supremum dominium Sua Majestas sacratissima in illa habet, commodaque illius, velut peculii sui regii trahit. [*fol. 34^v*]

2. Episcopalis ecclesia hactenus nulla fuit, sed parochialis; benigna augustissimae dominae reginae ordinatione, annuente summo pontifice, constituetur; est sub invocatione sancti Stephani regis Hungariae noviter per civitatem constructa, illius qualitatis, quod nulla reparatione extrinseca indigeat, intrinsecae⁸ vero instructionis egeat.

3. Episcopus Albaregalensis erit suffraganeus archiepiscopi Strigoniensis et primatis regni.

4. Erunt in dicta ecclesia canonici sex, praepositus, lector, cantor, custos, et duo alii canonici magistri, ex quibus praepositus est dignitas major post episcopalem. Erunt praeterea duo praebendaristae et unus succentor, et hic est numerus eorum, qui servient in ecclesia. Reditus canonicorum et dignitatum a proportione reddituum ex bonis, caeteris non canonicis pro ratione temporum determinabuntur congrui reditus; nulla adhuc, sed erigenda successive theologalis et poenitentiarum praebenda.

5. Ecclesia episcopalis non fuit hactenus, sed modo ex parochiali erigetur episcopalis, in qua exercetur cura animarum per proprium sacerdotem, et habetur fons baptismalis.

6. Modo non habet, nisi quod ex munificentia et largitate augustissimae dominae ad comparanda haec⁹ aliquot millia liberaliter jam resoluta donantis sit acceptura.

7. Nulla hucdum sunt corpora aut reliquae sanctorum, sed augustissimae dominae desiderio ex capitulo Poseniensi partem cranii sancti Stephani Regis Hungariae obtinebit, quod publico cultui exponetur.

8. Habet aliquam domum, sed non aptam¹⁰ pro uno episcopo: unde ad ejus reductionem, et aedificationem obtinet ab augustissimae dominae liberali pietate 10 millia florenorum. Distat ab ecclesia 400 circiter passibus.

⁸ Javított szó.

⁹ Javított szó.

¹⁰ Javított szó.

9. Ex camerali summi terrae principis conscriptione annui reditus, qui ex decimis [fol. 35r] in comitatu Albensi, et Pilisiensi,¹¹ item una et media villa seu possessione conflantur, ad 18 000 millia¹² calculata sint, quae non alia pensione, quam 3 000 pro intertentione alumnorum ad rationem dioecesis oneratur, sed ego non possum mihi persuadere, ut annuam 15 000 florenorum summam acquirat.

10. Unica ecclesia parochialis, ex qua fit cathedralis, fonte baptismali provisa, eadem nempe quae episcopalis futura, nulla collegiata, monasteria mulierum nullum: virorum nempe Franciscanorum, Carmelitarum, monachorum sancti Pauli, et quas hi religiosi confraternitates et sodalitates habent, non constat, ubi nullus mons pietatis, et hospitalia.

11. Constat ex comitatu Albensi et parte Pilisiensis,¹³ numerat parochias 60, in longitudine 10 milliarium, in latitudine quatuor, ubi plus, ubi minus, id constat ex relationibus excelsae cancellariae factis, ac occasione separationis dioecesis pro limitibus dioeceseos defigendis in calculum sumptis.

12. Nullum seminarium, sed ad rationem dioecesis ex supra memoratis tribus millibus florenorum in collegio generali Hungariae intertenebuntur penes universitatem alumni.

13. Nunquam fuit episcopalis, sed modo primum in episcopalem erigitur augustae pietate ex summi pontificis annuentia.

3.

Bécs, 1777. március 14.

Franýul Márk tanúvallomása

(AAV P. Cons., vol. 173, fol. 36r + 40r – orig.)

Marcus Franýul¹⁴ (Franýul, Fran̄ul) canonicus Modrusiensis
et protonotarius apostolicus

1. Scio civitatem Albaregalensem sitam esse in comitatu seu provincia, ex qua ipsamet nomen habet; scio eandem satis amplam esse, cum ultra [fol. 36v] mille domibus conflatur; quot autem ibi Christifideles inhabitent vix possum asserere, cum mixti cum acatholicis et schismaticis reperiantur. Civitas vero in temporalibus ipsi regi Hungariae subjacet, et hoc scio, cum saepius ibi fuerim, et parochus prope.

2. Ecclesia ibi cathedralis non fuerat hucusque, sed nunc primum annuentia summi pontificis et pietate regia erigitur ex ecclesia parochiali, quae sub invocatione sancti Stephani Hungariae regis denominatur. Ecclesia quidem satis ampla et bonae structurae, nec aliqua modo reparatione extrinseca indigenti, sed quoad interinsecam reparationem, ornamenta reginae liberalitas aliquot millia florenorum jam contulit; et haec scio, tum quod ibi fuerim, tum quod ab ipsomet episcopo audiverim.

3. Scio episcopum Albaregalensem futurum esse suffraganeum archiepiscopi Strigoniensis, et hoc ex summi pontificis auctoritate.

¹¹ Fejér és Pilis vármegyék.

¹² Ismétlés.

¹³ Fejér vármegye, részben Pilis vármegye.

¹⁴ Az 'y' felett kettős hosszú ékezzettel.

4. Scio in dicta neoerecta cathedrali ecclesia sex futuros esse cononicos,¹⁵ inter quos prima dignitas post episcopum est praepositus major, deinde lector, cantor, et custos; insuper duo ibi praebendarii constituentur, et unus succentor; et hic est numerus presbyterorum inibi inservientium. Reditus canonicorum calculantur ad quingentos florenos pro quolibet, ast ego pro veritate loquendo, non possum asserere; scio enim miserias loci. Caeterum nec theologalis, nec poenitentiaria praebenda ibidem adhuc est constituta, cum hucusque non fuerit nisi ecclesia parochialis.

5. Cum in parochia hucusque fuerit cura animarum et fons baptismalis, eapropter manebit etiam et in cathedrali.

6. Sacrarium non adeo erit provisum, cum parochialis adhuc fuerit ecclesia, et proinde neque ad exercenda pontificalia rebus necessariis [fol. 40r] instructa; sed ad haec omnia supplebitur per indicatam sub numero 2. augustae liberalitatem.

7. Praeter reliquam ex cranio sancti Stephani regis Hungariae, quae nunc primum ex Posenio ibidem translata est, nullae aliae sanctorum reliquiae ibi asservantur; et hoc scio ex ore ipsius episcopi nominati.

8. Pro domo episcopali convertetur nunc primum domus praepositorialis, pro cuius incremento ad dignitatem episcopalem convenienti regia Majestas contulit decem milia florenorum; haec vero domus distabit ab ecclesia 400 circiter passibus.

9. Reditus mensae episcopalis calculantur ad 15¹⁶ mille florenos. Consistunt verum ex decimis illius comitatus, et partim ex decimis item comitatus Pelisiensis;¹⁷ tum etiam ex bonis terrestribus eidem mensae assignatis, ex quibus detrahenda est pensio trium millium florenorum quolibet anno pro alendis in studio generali clericis dictae dioecesis necessariis pendenda; et hoc scio ex erectione ejusdem episcopatus.

10. Nulla alia ibi parochialis ecclesia aut collegiata existit, nec ullum mulierum monasterium, nec hospitalis,¹⁸ nec mons pietatis; sunt tamen monasteria virorum, nempe Franciscanorum, Carmelitarum et monachorum sancti Pauli primi eremite, qui nunc primum ad scholas docendas collegium extinctae Societatis Jesu obtinuerunt. Confraternitas apud Franciscanos sub nomine cordiferorum sancti Francisci reperitur; causa vero scientiae est, quod saepe ibidem fuit.

11. Dioecesis supradicta per longitudinem se extendit ad decem milliaria, per latitudinem vero ad quatuor, et complectitur sexaginta parochias, quae non adeo bene sunt fundatae.

12. Non est ibi seminarium, nec uti apparet erigetur, nam ut innuimus sub numero 9., destinata est ex proventibus episcopalibus pro alendis clericis [fol. 40v] in studio generali pensio trium millium florenorum annuatim persolvenda.

13. Ecclesia ipsa non vacat; sed nunc primum in cathedralem erigitur.

TÓTH TAMÁS

¹⁵ Recte: 'canonicos'.

¹⁶ 25-nek is olvasható.

¹⁷ Recte: 'Pilisiensis'.

¹⁸ Recte: 'hospitale'.

FRAKNÓI VILMOS KUTATÁSI KÉRELMEI A Vatikáni APOSTOLI LEVÉLTÁRBAN (1881–1885)*

I. A Vatikáni Titkos Levéltár Működése a 19. Század Végén

Az egyház központjának szívében található történelmi fontosságú Vatikáni Titkos Levéltár¹ évszázadok óta halmoz fel az egyháztörténelem szempontjából értékes dokumentumokat a különböző pápai levéltárak egységeit összegyűjtve. A 18. és 19. századok eseményekben gazdagok voltak a levéltár számára: az Angyalvárban őrzött dokumentumok gyűjteménye végleges elhelyezést kapott a Vatikánban a levéltár aktuális falai között (1798-ban),² átvészelve a megpróbáltatásokat, amiket az 1800-as évek elején a Napóleon által Párizsba szállíttatott levéltári *fondok* vesztesége okozott. Az 1815–1817 közötti időszakban, a levéltári egységek visszaszállítása során kerültek eredeti helyükre a Vatikánba, a vízi úton történő szállítás és egyéb balesetek miatt a dokumentumok egy része véglegesen elveszett.³

Közvetlenül a Vatikáni Titkos Levéltár hivatalos megnyitása (1881) előtti időszakban, 1870-ben a Vatikáni Titkos Levéltár prefektusát, Augustin Theinert⁴ több mint tizenöt év után megfosztották hivatalától⁵ a Vatikáni Levéltárnak a Trienti Zsinatról szóló iratainak

* Készült az ELKH Moravcsik Gyula Intézetben.

¹ A „Vatikáni Titkos Levéltár” elnevezés a 17. századtól került bevezetésre. Ferenc pápa a Vatikáni Apostoli Levéltár címet 2019. okt. 22-én tette hivatalossá egy apostoli levéllel *motu proprio* formában «*Lesperienza storica*» címmel, V. Pál kezdeményezéséhez visszanyúlva, ami alapján Vatikáni Titkos Levéltárból a Vatikáni Apostoli Levéltár megnevezés átvételére került sor. Ferenc pápa okt. 22-ei apostoli levele ezen az oldalon olvasható: https://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20191022_archivio-apostolico-vaticano.html, letöltés 2022. 07. 10.; a Levéltár névváltozásáról az intézmény honlapján is találunk információkat: <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/l-archivio.html>, letöltés 2022. 07. 10.

² A Vatikáni Titkos Levéltár működésének eseményeit a XV. századtól bemutatja: VITTORIO PERI, *Progetti e rimostranze: documenti per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano dall'erezione alla metà del XVIII secolo*, AHP 19 (1981) 191–237. Az első tervek egy állandó és publikus levéltár kialakításához már IV. Pius pontifikátusa alatt kirajzolódtak: „*Risale a Pio IV e al suo pontificato, fervido d'impulsi di rinnovamento, il grandioso progetto di costituire e costruire nei Palazzi Vaticani un Archivio centrale della Santa Sede, unificato e pubblico, capace di corrispondere con funzione propria alle sfide culturali e alle necessità organizzative, che la moderna fase storica suscitava nella vita della Chiesa. Che il disegno non si arrestasse al livello delle nobili intenzioni, pur affacciandosi alla ribalta solo nell'ultimo anno della vita del Pontificio, provano chiaramente diversi documenti ufficiali risalenti al 1565*”, PERI, *Progetti e rimostranze: documenti per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 191; PÁSZTOR LAJOS, *A Vatikáni Levéltár*; LK 20–23 (1942–1945) 100–120, 100.

³ MARIA PIA DONATO, *L'archivio del mondo. Quando Napoleone confiscò la storia*, Roma 2019, 14–24.

⁴ Augustin Theiner életművéhez további szakirodalom: LUCA CARBONI, *Theiner, Augustin*, DBI vol. 95, Roma 2019, [https://www.treccani.it/enciclopedia/augustin-theiner_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/augustin-theiner_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 07. 22.

⁵ PÁSZTOR LAJOS, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano nei Secoli XIX–XX. La carica di Archivistica della Santa Sede, 1870–1920. La prefettura di Francesco Rosi Bernardini, 1877–1879*, AHP 17 (1979) 367–423, 367–368.

közlésének vádja miatt. Ennek ellenére megtarthatta nyugdíját, a prefektusi címet és a vatikáni lakását is.⁶ Ebben a helyzetben a Vatikáni Titkos Levéltár pillanatnyilag irányítás nélkül maradt, egészen 1870. június 8-áig, amikor Giuseppe Cardonit⁷ választották meg a Levéltár vezetésére egy új címmel felruházva: „*Archivista della Santa Sede*”. Nem utolsósorban az is lényeges, hogy Cardoni meg tudta őrizni a már meglévő címét mint a Pápai Egyházi Akadémia Elnöke.⁸ Ugyanígy a közvetlen utóda, Carlo Cristofori⁹ is megtarthatta korábbi dékáni címét a Szignatúra Bíróságánál¹⁰ az 1873. áprilisi 14-ei kinevezése után is. Fontos alátámasztani, hogy ebben az időszakban használták elsőként az Anyaszentegyház Levéltárosa megnevezést a Vatikáni Titkos Levéltár irányításának élén álló személyre. Theiner váratlan halála 1874. augusztus 9-én és Cristofori felmondása – ekkor már „*Prefetto degli Archivi della Santa Sede*” –, csupán négyévi hivatal ellátása után, újra irányítás nélkül hagyta a Vatikáni Titkos Levéltárat.¹¹ 1877. január 17-én biztos kezekbe került a levéltár vezetése Francesco Rosi Bernardini¹² személyében, aki levéltáros ismeretei és a levéltár belső munkálataiban szerzett tapasztalatai révén harmonikusan tudta irányítani az archívumot.¹³ 1879. június 20-án XIII. Leó pápa Joseph Hergenröther¹⁴ bíborost nevezte ki a levéltár élére már az Anyaszentegyház Levéltárosa címmel – ebben az időszakban is a Vatikáni Titkos Levéltár prefektusi megjelölése és az Anyaszentegyház levéltárosi

Augustin Theiner a Vatikáni Titkos Levéltár prefektusa volt 1855. dec. 6. és 1870. jún. között, <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/1-archivio/note-storiche/custodi-e-prefetti.html>, letöltés 2022. 07. 12.

⁶ CARBONI, *Theiner, Augustin*, [https://www.treccani.it/enciclopedia/augustin-theiner_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/augustin-theiner_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2022. 07. 12.

⁷ Giuseppe Cardoni hivatala a Vatikáni Titkos Levéltár szolgálatában 1870. jún. 8. és 1873. márc. közé tehető, <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/1-archivio/note-storiche/custodi-e-prefetti.html>, letöltés 2022. 07. 12.

⁸ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 368. Bővebb adatokért Giuseppe Cardoniról lásd: CLAUDIO DE DOMINICIS, *Amministrazione Pontificia (1716–1870). Repertorio Biografico I*, Roma 2017, 218.

⁹ Carlo Cristofori a Vatikáni Titkos Levéltár vezetője: 1873. ápr. 14. és 1877. jan. 1. között, <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/1-archivio/note-storiche/custodi-e-prefetti.html>, letöltés 2022. 07. 12. Még pár adat Cristoforiról: DE DOMINICIS, *Amministrazione Pontificia (1716–1870) I*, 307.

¹⁰ Aktuálisan használandó elnevezése: Apostoli Szignatúra Legfelsőbb Bírósága (*Supremum Tribunal Signaturae Apostolicae*).

¹¹ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 369–370.

¹² Francesco Rosi Bernardini a vatikáni levéltár prefektusa a következő időszakban: 1877. jan. 17. és 1879. jún. között, <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/1-archivio/note-storiche/custodi-e-prefetti.html>, letöltés 2022. 07. 14. Rosi Bernardini munkásságáról bővebben olvashatunk: PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 386–404.

¹³ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 369.

¹⁴ Joseph Hergenröther bíboros a Vatikáni Titkos Levéltár vezetésének élén 1879. és 1890. között, <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/1-archivio/note-storiche/custodi-e-prefetti.html>, letöltés 2022. 07. 14. Pásztor ezekkel a szavakkal jellemezte Hergenröther bíborost: „*Il cardinale Hergenröther si distinse nella direzione dell'Archivio Vaticano particolarmente per il vivo interesse verso le ricerche archivistiche e per l'aiuto da lui dato agli studiosi. Quanto invece ai lavori interni dell'Archivio, all'ordinamento dei vari fondi, pare che durante la sua prefettura non fosse continuato, con il medesimo ritmo di prima, l'intenso e ben diretto lavoro, cominciato durante la prefettura del Rosi Bernardini. La sua permanenza nella carica di Archivista della Santa Sede rappresenta comunque un periodo prestigioso nella storia dell'Archivio in un decennio particolarmente difficile e carico di problemi*”. PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 376.

hivatalának elnevezése egybeesett.¹⁵ XIII. Leó elsődleges célja Hergenröther bíboros és történész kinevezésével a Levéltár színvonalának emelése volt. Ez a szándék Nina püspök 1879. június 9-ei leveléből is világosan kitűnik.¹⁶

Ebben a közegben, immár Hergenröther bíboros irányítása alatt élte meg a Levéltár azt a történelmi fontosságú pillanatot, amikor hivatalosan megnyitotta kapuit a kutatók számára. 1879-től fellelhetőek különböző kérvények, amik azt igazolják, hogy a kutatók már tanulmányozhatták a Titkos Levéltár és az Apostoli Könyvtár különböző fondja-it kutatás céljából, így említhetünk pár nevet, mint Vincenzo Natalucci, a Jogi Konferencia római Akadémiájáról, ugyanígy Ludwing von Pastor¹⁷ történész.¹⁸ Bár 1880-ban az olvasóterem kialakításának munkálatai a pápa ellenőrzése alatt folyamatban voltak, csak év végén tudtak néhány kutatót fogadni a helyiségben. Az 1880-as évben jelentősen növekedett a Levéltárba érkezett kutatási kérvények száma, körülbelül 1000 kérvényről lehetett szó.¹⁹ Ezért is fontos elsősorban hangsúlyt helyezni az 1881-es dátumra, amelyet fordulópontként említhetünk a Levéltár történetében. IX. Pius pontifikátusának utolsó éveiben már különleges engedélyek révén lehetséges volt a Vatikáni Titkos Levéltár fondjaiba betekintést nyernie a Rómába érkező kutatóknak. Így az 1881-es januári hivatalos megnyitása a levéltári anyagoknak már egy úgy mondhatjuk „természetes folyamata” a levéltár működésének, egyúttal az első engedéllyel rendelkező kutatók érdeméért is feltűnethető esemény.²⁰ A nyitás a Levéltár működését is jelentősen befolyásolta. A változások között említhetjük, hogy nőtt a levéltárosok száma és egy újonnan megalapított kongresszusi tanács segítette a prefektus feladatait, főleg a levéltárban folyó munkálatok menetének megszervezésével kapcsolatban. Így fontossá vált a napi érintkezés a prefektus és a levéltárosok között is a hatékony munka elősegítése érdekében.²¹

¹⁵ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 370.

¹⁶ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 361: Nina bíboros levele a brevék hivatalának titkárnak, 1879. jún. 9.: „Il Santo Padre considerando l'importanza sempre maggiore che acquistano nel movimento scientifico, storico, letterario e diplomatico le antiche memorie e conoscendo la grande copia ed il raro pregio dei documenti che si conservano nel detto Archivio, ha ripetuto opportuno di affidarne la conservazione e la direzione ad un Cardinale di S.R.C. che colla sua dignità accresca lo splendore dell'ufficio e per le sue personali doti sia in grado di esercitarlo con vantaggio della S. Sede ed in conformità dello scopo, per quale nel corso di tanti secoli i Sommi Pontefici non hanno cessato d'invigilare alla raccolta e custodia dei documenti medesimi”.

¹⁷ PASTOR életművéről a következő tanulmányban olvashatunk: HEINRICH SCHMIDINGER, *Pastor e la Storia dei papi*, AHP 19 (1981) 67–79.

¹⁸ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 372.

¹⁹ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 373–374.

²⁰ A Vatikáni Titkos Levéltár 1881-es megnyitásáról a kutatóknak: PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 367–423; további irodalommal TUSOR PÉTER, *Monumenta és Collectanea, Magyar történelmi kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (CVH I/20), Budapest–Róma 2022, 20–22; LUCA CARBONI, *Gli Archivi delle rappresentanze pontificie nell'Archivio Segreto Vaticano: versamenti e nuovi riordinamenti*, Religiosa Archivorum Custodia IV Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano (1612–2012) (Atti del Convegno di Studi, Città del Vaticano, 17–18 aprile 2012) (CAV 98), Città del Vaticano 2015, 273–303, 274–276; REINHARD ELZE, *L'apertura dell'Archivio Vaticano e gli Istituti Storici Stranieri in Roma*, Archivio della Società Romana di Storia Patria (ASRSP) 100 (1977) 81–91; GIACOMO MARTINA S. J., *L'apertura dell'Archivio Vaticano: clima generale romano e problemi*, ASRSP 100 (1977) 101–112; PÁSZTOR LAJOS, *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, ASRSP 100 (1977) 143–166, 146–147.

²¹ PÁSZTOR, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano*, 374–375.

2. FRAKNÓI VILMOS KUTATÁSAINAK KEZDETEI A Vatikáni Titkos Levéltárban

Az 1881-es év eddigi leírásunk szerint sorsdöntő évnak számít a Vatikáni Titkos Levéltár történetében, de nem jelenthetjük ki, hogy a magyar vonatkozású források kutatásának kezdete a Vatikánban teljes mértékig egybeesne ezzel a dátummal. A magyar kutatások már a barokk korban kezdetét vették, a magyar vonatkozású szentszéki források a 17–18. században működő jezsuita történetíró iskola figyelmét nem kerültk el.²²

Ahogy korábban is említésre került, IX. Pius pápa pontifikátusának végén, az 1878. év környékén külön engedéllyel lehetett tanulmányozni a Vatikáni Titkos Levéltár különböző fondjainak tartalmát.²³ Fraknói Vilmos, a magyar kulturális és tudományos élet egyik legjelentősebb alakja 1860-as évektől kezdett el Rómában kutatni.²⁴ Ezentúl Fraknói fennmaradt kutatási kérvényei is azt tanúsítják, hogy már 1867-től közvetlen kapcsolatban állt a Vatikánnal.²⁵ Ebben az időszakban egy, Giacomo Antonelli bíboros államtitkárhoz intézett leveléből kiderül, hogy belefogott Pázmány Péter bíboros, magyar prímás²⁶ és V. Pál, XV. Gergely és VIII. Orbán pápa fennmaradt levelezésének feldolgozásába az Apostoli Könyvtárban.²⁷ Ezek a kezdetei Vilmos Fraknói munkásságának a Vatikánban, a nemzetközi karrierjét a vallási és diplomáciai életben elsősorban a vatikáni kutatások kísérték el: 1879-ben az Akadémia főtitkára, 1878-tól nagyváradi kanonok, 1879-től szekszárdi címzetes apát, majd 1892-től arbei címzetes püspök, Rómában magyar történeti intézetet alapított 1892-ben, és mindenekelőtt a *Vatikáni Magyar Okirattár*, a *Monumenta Hungariae Vaticana* kötetek kiadásának felelőse.²⁸

Amikor Fraknói bekapcsolódott a vatikáni források kutatásába, úgy volt lehetséges bejutni a levéltárba, hogy egy kutatási kérvényt kellett benyújtani pontos leírással és indoklással, hogy melyik dokumentumokba szeretne betekintést kapni és milyen céllal. A kérvényt a pápai bíboros államtitkárnak címezve el kellett juttatni a Titkos Levéltár, illetve az Apostoli Könyvtár vezetőjéhez. Ezeket a kritériumokat megtalálhatjuk Fraknói Vilmosnak a Vatikáni Apostoli Levéltár Prefekturájának archívumában

²² A barokk kori forrásgyűjtésről: TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 15–19.

²³ TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 20.

²⁴ TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 20; PÁSZTOR, *A Vatikáni Levéltár*, 118.

²⁵ Fraknói már járt Rómában többször is a szentszéki gyűjtemények hivatalos megnyitása előtt: 1867-ben, 1870-ben, 1873-ban és 1874-ben, majd pedig 1881-ben, miután XIII. Leó pápa külön kihallgatása után minden évben pár hónapot Rómában tölthetett. ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia” megindítása*, MEV–Regnum 8 (1996) 3 61–72, 62.

²⁶ Ebben az időszakban már teljes erővel a Pázmány Péter levelezésének feldolgozásán dolgozott, így a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából publikálásra került a következő munka: *Codex Epistolaris Petri Pázmány Card. Pázmány Péter levelezése I, 1605–1625* (MHH Okmánytárak 19), ed. FRANKL [FRAKNÓI] VILMOS, Budapest 1873. Vö. ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos*, 62.

²⁷ CHRISTINE MARIA GRAFINGER, *Ricerche di Vilmos Fraknói nel Vaticano*, Gli Archivi della Santa Sede e il regno d’Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor (CVH I/4), a cura di Gaetano Platania–Matteo Sanfilippo–Péter Tumor, Budapest–Roma 2008, 247–254, 247.

²⁸ PÁSZTOR, *L’Istituto Storico Ungherese*, 143–144. Fraknói kutatásait és tudományos eredményeit összefoglalja: ÁLDÁSY ANTAL, *Fraknói Vilmos (1843 február 27 – 1924 novembre 20)*, Századok 57–58 és (1923–1924) 837–841.

nemrég fellelt kérvényeiben is (1881–1885).²⁹ Ha a kérvényt elfogadták, akkor a kutató az olvasóteremben tanulmányozhatta a dokumentumokat a levéltár személyzetének ellenőrzése alatt. IX. Pius pápa 1851. október 21-ei *motu proprio*-jában közétett rendelete szerint tilos volt átírni a dokumentumok eredeti szövegét,³⁰ de mint kiderül Augustin Theiner 1870-es leveléből, lehetséges volt másolatokat kérni az okmányokról.³¹

Fraknói Vilmos 1881 májusában a Vatikáni Titkos Levéltár hivatalos megnyitása után azonnal Rómába utazott.³² 1881. május 15-én Budapestről írta a kutatási kérvényét Ludovico Jacobini államtitkárnak címezve;³³ pár nap elteltével, június 6-án Rómából adta fel kutatási kérvényének meghosszabbítását.³⁴ Ebben az időszakban Fraknói fő feladata az volt, hogy meggyőzze Ludovico Jacobini bíboros államtitkárt és Joseph Hergenrother kardinálist, a római Anyaszentegyház levéltárosát, hogy a magyar vonatkozású forrásoknak egy önálló sorozatban való feldolgozása kerüljön az Apostoli Szenszék tervei közé a magyar egyház költségvetésén és pap-történészek forrásgyűjtő és feldolgozó munkája által.³⁵ „a vállalkozás révén a pápaság különösebb áldozatok nélkül felzárkózhat a modern történettudomány tevőlegesen pártfogoló államok sorába, egyúttal pedig a magyar katolicizmus és tudományosság nemzetközi hírneve is jócskán öregbedne. Nagy ívű elképzelése végső soron – amennyiben tudniillik az anyagi fedezetet sikerül majd előteremtenie – kedvező fogadtatásra talált a Kúriában”.³⁶ Említésre méltó még Fraknói magánkihallgatása XIII. Leó pápánál is az ügyben: őszentsége reménykedett abban, hogy az egyháztörténelem forrásainak feldolgozása napvilágot lát még pontifikátusa idején.

²⁹ Fraknói kérvényei (1881–1885): AAV Archivio della Prefettura, Serie H, Corrispondenza sec. XIX, H4, Fraknói Vilmos kérvényei Ludovico Jacobininak, Budapest, 1881. máj. 15.; Róma, 1881. jún. 6.; Róma, 1885. okt. 6. Közlésüket lásd a *Függelékben*.

³⁰ GRAFINGER, *Ricerche di Vilmos Fraknói nel Vaticano*, 247.

³¹ GRAFINGER, *Ricerche di Vilmos Fraknói nel Vaticano*, 247.

³² TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 20; GRAFINGER, *Ricerche di Vilmos Fraknói nel Vaticano*, 248.

³³ AAV Archivio della Prefettura, Serie H, Corrispondenza sec. XIX, H4 (Budapest, 1881. máj. 15., Fraknói Vilmos kérvénye Ludovico Jacobininak). Közlését lásd a *Függelékben*.

³⁴ AAV Archivio della Prefettura, Serie H, Corrispondenza sec. XIX, H4 (Róma, 1881. jún. 6., Fraknói Vilmos kérvénye Ludovico Jacobininak). Közlését lásd a *Függelékben*.

³⁵ TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 21; FRANKÓI VILMOS, *Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése*, Új Magyar Sion 13 (1882) 441–453 és 509–525, 443–444: „Ő Szentsége arra méltatott, hogy ez ügyről behatóan szóljt velem. Mondá, hogy teljesen belátja ily publicatio hasznosságát, időszerű voltát, sőt szükségességét; biztosítva, hogy minden célra irányuló törekvés helyeslésére, pártfogása és áldására biztosan számíthat”. XIII. Leó pápánál az audienciáról részletesebben: ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos*, 64: Fraknói Vilmos levele Ipolyihoz, 1881. jún. 12.: „Elmondtam neki, hogy még szerencsésebb volnék, ha valamikor közreműködhetnék a szentszék auspiciuma alatt megindítandó nagyszabású forráspublikációban, mely arányban állana az egyház múltjával és levéltárainak kincseivel. Készséggel ajánlanám fel tapasztalataim és jövedelmeimet is. A pápa élénk figyelemmel hallgatta végig, többször tetszését nyilvánította, szakítva meg előadásomat. Azután pontonként reflektált minden részére. Szabatosan, ekesen, emelkedetten beszélt. Hangsúlyozta a Magyarország iránti szeretetét, bajlását, hogy bő kívánsága a vatikáni könyv- és levéltárat kifejleszteni, kincseinek értékesítését előre segíteni. Szavaim, úgymond visszhangra találtak lelkében. Felkért, nyújtanék be neki promemoriát a teendők iránt. Közölni fogja Pitruával és Hergenrotherrel. Igen kegyesen bocsátott el”.

³⁶ Az idézet a következő tanulmányból származik: TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 21.

Fraknói a *Monumenta Vaticana* munkálatainak megszervezésére irányuló tárgyalások mellett 1881. május 26. és június 15. között³⁷ el tudta kezdeni munkáját a Vatikáni Titkos Levéltárban, ahogy ezt két, a Vatikáni Apostoli Levéltár Prefekturájának Levéltárából előkerült kérvényei is bizonyítják.³⁸ Fraknói május 15-ei kérvényében – Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek előzetes levelére hivatkozva – írt Ludovico Jacobini bíboros államtitkárnak azzal a céllal, hogy folytathassa a kutatást május 26-ától 1300-as és 1526-os évekből származó forrásokon a következő dokumentumokat és köteteket kérve: *Nunziatura della Germania* első és második kötetét, Campeggio bíboros egyik levelét (3160 di Castello),³⁹ *Litterae Principium* I–IV. kötetét,⁴⁰ *Regesta decimarum sex anualium et tria anualium in Hungaria* XIV. századból⁴¹ és a *Regesta Pontificia*. Jacobini bíboros elfogadta Fraknói kérvényét „con le facultá a norma dei vigenti regolamenti”.⁴² Pietro Balan atya,⁴³ a Vatikáni Titkos Levéltár allevéltárosa feljegyzése is felkerült a levélre „Sin usi pure i documenti usati con gran circospezione; il 1° e 2° vol. delle ud. ad Principes si possono consegnare, il 2° è nella mia stanza per emmesimo possibilmente si ritardi fino dopo le vacanze”.⁴⁴ A jegyzetek értelmezése alapján Fraknói valószínűleg kikérhette a kötetek legnagyobb részét május végén. Egy másik Rómából címzett levelében, 1881. június 6-án, Fraknói fakultásának meghosszabbítását kérte egy hosszabb listát mellékelve, ami egyértelműen jelzi kutatási szándékait a Vatikáni Titkos Levéltárban. Kiemelhetjük például a *Nunziatura di Germania* 53-as és 54-es kötetét, ezen belül különösen Campeggio bíboros leveleit. Fraknói folytatta feltáró munkáját a *Litterae Principium* első kötetében is, és VII. Kelemen pápa leveleibe szintén betekintést nyert.

Fraknói ugyanazon évben, az első, sikereiben gazdag kutatási periódus után hazatért, hogy teljes erővel elkezdhesse szervezni a munkálatokat Simor János bíboros hercegprímás, Ipolyi Arnold besztercebányai püspök, Haynald Lajos bíboros kalocsai érsek és nem utolsósorban, Schlauch Lőrinc szatmári püspök támogatásával.⁴⁵ Rómer Flóris 1881. augusztus 16-án a nagyváradi székeskáptalannál kezdeményezte a *Monumenta Vaticana* sorozat támogatását évi 500 forinttal és annak kiegészítését az ország

³⁷ ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos*, 63.

³⁸ Lásd imént, 33–34. j.

³⁹ Magyarországon tevékenykedő Campeggio, valamint Burgio pápai követek jelentései 1526 előtt a *Nunziatura di Germania* kötetei között voltak találhatók. Fraknói a *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* második sorozatának, a pápai nunciosoknak a magyar történelemhez kapcsolódó jelentéseit adta ki. Az első kötetbe kerültek Campeggio és Burgio nunciosok jelentései, PÁSZTOR, *AVatikáni Levéltár*, 109 és 119.

⁴⁰ A „*Lettere di Principi e Titolari*” nevű államtitkársági fond a pápákhoz, bíboros neposokhoz és bíboros államtitkárokhoz intézett leveleket tartalmazza, meghatározóan a kora újkorból. PÁSZTOR, *AVatikáni Levéltár*, 108 és 110. A pápai válaszbréveket részben az *Epistulae ad Principes* sorozat őrzi.

⁴¹ Fraknói előkészítette a munkálatokat az MVH első sorozatának első kötetéhez a „Magyarországon járt pápai tizedszedők 1281–1375 közötti időből fennmaradt számadásai” alapján, PÁSZTOR, *AVatikáni Levéltár*, 119.

⁴² Vö. fentebb, 33. j.

⁴³ Pietro Balan a Vatikáni Titkos Levéltár allevéltárosa 1879–1883, PIETRO SCOPPOLA, *Balan, Pietro*, DBI vol. 5, Roma 1963, [https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-balan_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-balan_(Dizionario-Biografico)/), letöltés 2022. 07. 17.

⁴⁴ Vö. fentebb, 33. j.

⁴⁵ TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 22; FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 444.

káptalanjainak adakozásával e nemes ügyre.⁴⁶ Fraknói tervei a Vatikán támogatásával annyira meggyőzőre sikerültek, hogy 1882-es év első hónapjaiban több mint 200 000 líra állt a munkálatok rendelkezésére 10 évre.⁴⁷ 1881 végére a számos adakozás láttán időszerűvé vált a munka pontos megszervezése és a szerkesztőbizottság kinevezése. Mindenekelőtt Haynald bíboros fel akarta venni a kapcsolatot a Vatikáni Titkos Levéltárral, hogy újra egyeztessen a meglévő fejlemények tükrében, kihangsúlyozva több ízben, hogy a szerkesztői és igazgatói bizottság helyszíne Magyarországon lenne a legmegfelelőbb, azért is, hogy a jövőbeli kiadványok magyar nyomda által lehessenek kiadva.⁴⁸ Tehát Haynald 1882. március 9-én írt egy levelet Jacobini államtitkárnak ez ügyben. Levelében ajánlja és dicséri Fraknói Vilmos munkásságát, ezentúl ecseteli a sikeres pénzbeli támogatás gyűjtés eredményeit a források kiadására említve 500 osztrák forintot és 120 000 olasz lírát szánva erre a költségekre.⁴⁹ Ugyanígy, fennmaradt Ipolyi Arnold 1882. október 30-ai ajánlólevele Fraknói kutatásainak támogatása kapcsán, Ludovico Jacobini vatikáni titkárhoz címezve, amiben ajánlja Fraknói Vilmos és Pesty Frigyes történész – aki 1881-től a várispánságok történetén dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére⁵⁰ – beengedését a levéltárba.⁵¹

Fraknóit és társát, Tárkányi Béla egri kanonokot 1882. május elején megint csak Rómában találjuk. Egy év elteltével korábban még nem ismert problémák léptek fel: Jacobini álláspontja szerint a vatikáni levéltár forrásainak kiadása a Szentszék illetékeségi körébe tartozik, emellett aggódott a pápai nunciusok jelentésének nyilvánosságra hozásáért is.⁵² Végülis Pietro Balan allevéltáros oldotta meg a kételyeket, kijelentve, hogy ő maga ellenőrizné le a kiadványok tartalmát.⁵³ Ezen az úton Fraknói kiküszöbölte Jacobini minden aggályát a jövőbeli forrásfeldolgozásokkal kapcsolatban.⁵⁴ 1882 májusára rendeződtek a munkálatok feltételei, amit Jacobini bíboros május 19-ei, Haynald bíborosnak írt levele igazol: „*Sua Santità accolse assai di buon grado tale manifestazione, ed encomiando il grandioso concetto e la generosità dei Vescovi, si è degnata ordinare che si desse tutto il conveniente appoggio, directione e protezione per le ricerche necessarie all'opera, ben persuasa, che la maggior luce data con tal pubblicazione, ridondera a gloria della Religione e della nobile Nazione Ungharese. Anche di viva voce Sua Beatitudine ha voluto reiterare queste sue benevole disposizioni ai due R[everendissimi] Canonici Ungharesi Adalberto Tárkányi*

⁴⁶ FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 444–445.

⁴⁷ TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 22; FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 444; ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos*, 66–67.

⁴⁸ TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 22; FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 446; ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos*, 69.

⁴⁹ FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 515–517; AAV Segreteria di Stato, anno 1882, rubrica 67, prot. Nr. 51059, fol. 14r–15r (Budapest, 1882. márc. 9., Haynald Lajos ajánlólevele Ludovico Jacobininak). Közlését lásd a *Függelékben*.

⁵⁰ MAGYAR TÖRTÉNETI TÁRSULAT, *Tárcza*, Századok XV (1881) 84–96, 89.

⁵¹ AAV Segreteria di Stato, anno 1882, rubrica 67, prot. Nr. 51059, fol. 14r–15r (Budapest, 1882. márc. 9., Haynald Lajos ajánlólevele Ludovico Jacobininak).

⁵² TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 23; ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos*, 69.

⁵³ ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos*, 70.

⁵⁴ TUSOR, *Monumenta és Collectanea*, 23.

e Guilelmo Fraknói, i quali a nome della Società di Santo Stefano, della Eminenza Vostra specialmente protetta, Le presentarono, insieme all'obolo della filiale pietà, le opere fin qui pubblicate per la sana educazione della Cattolica gioventù".⁵⁵ Ezen események után, Haynald megfelelőnek tartotta a pillanatot arra, hogy összehívjon június 4-én egy értekezletet az ajánlattevők jelenlétében, a Szent István Társulat üléstermében. A jövőbeli munka menete úgy lett kidolgozva, hogy a „pápai levéltárban létező s egyházunkat és bazánkat illető történeti emlékek kiadása” két sorozatba lát napvilágot: „a) *A magyar királyok udvaránál működő pápai nuntiusok levelezésének kiadása*; b) *Theiner «Monumenta Hungariorum Sacram illustrantia» című munkájának kiigazítása, kiegészítése és folytatása a munka címe leend: Vatikáni Magyarországi Okmánytár. Monumenta Tabularii Vaticani Hungarica*”.⁵⁶ Az értekezlet folyamán kinevezték a munkabizottság tagjait Ipolyi Arnold püspök bizottsági elnök vezetése alatt: Fraknói, Dankó József, Tárkányi, Knauz Nándor, Rómer Flóris akadémiai tagokat. A tudományos bizottság legfontosabb feladata a hazai források másolatainak összegyűjtése, a kötetek kiadásának sorrendjének meghatározása, a szerkesztési munkálatok irányítása, a munka végeredmények kiadása hazai nyomdában, ezentúl kötelezettek évente az előző év munkakimutatását, a jövőévi munkatervet és a költségvetés kimutatását bemutatni a bizottság elnöke által összehívott értekezleten az ajánlattevők jelenlétében Budapesten.⁵⁷ 1882. október végére kirajzolódni látszódott a munka menete, Ipolyi Arnold besztercebányai püspök október 30-án Ludovico Jacobini államtitkárnak címzett levelében leírta, hogy sikeresen megalakult a *Monumenta Tabularii Vaticani Historiam imprimis Ecclesiasticam Hungariae spectantia* szerkesztésének végleges bizottsága ezért is Fraknói Vilmos és Pesty Frigyes történész akadémikusok lettek kinevezve a kutatási munkák vezetésével a helyszínen a Vatikáni Levéltárban.⁵⁸ 1882-es tanévben a Titkos Levéltár november 6-án nyitott a kutatók számára, Fraknói november 18-áig tartózkodott Rómában.⁵⁹ 1884–1885-ös kutatási évben a lateráni bullaregisztrumok (*Registra Lateranensia*) (1389–1897) a Titkos Levéltárban kaptak helyet,⁶⁰ így a magyar kutatók, közöttük Fraknói folytathatta munkálatait a vatikáni magyar sorozathoz. Fraknói 1885. október 6-ai, Jacobini bíborosnak címzett kérelmé-

⁵⁵ Haynald bíboros levelét Fraknói idézi a következő tanulmányban: FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 520.

⁵⁶ Az idézet Fraknói vallomásából: FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 523.

⁵⁷ FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 521: Az ülésen a következő résztvevők jelentek meg: „Ipolyi Arnold, Császka György, es Schusztzer Konstantin megyés püspökök ő nagyméltóságaik, mélt. Németh József, felsz. püspök; Markusz Gyula esztergomi, Latinovich Gábor kalocsai, Tárkányi Béla egri, Fraknói Vilmos és Bubicz Zsigmond váradi, Vágner József nyitrai kanonokok, Ortvai Tivadar, Füssy Tamás és Csaplár Benedek, részben mint az ajánlattevő főpapok és káptalanok megbízottai”. A kiadványok példányait erre a célra szánták: „A közrebocsátandó munkából Ó Szentiségének bizonyos számú példányok, a külföldi és hazai főbb könyvtáraknak egy-egy, az ajánlattevőknek járulékaik arányában 1–5 példány fognak rendelkezésükre bocsátatni. A fennmaradó példányok könyvtárusi forgalomba bocsátatnak. A befolyó jövedelem a vállalat alapjához csatolhatik”, FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana Hungariae*, 524; ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos*, 71.

⁵⁸ AAV Segreteria di Stato, anno 1882, rubrica 67, prot. Nr. 51059, fol. 117v (Besztercebánya, 1882. okt. 30., Ipolyi Arnold ajánlólevele Ludovico Jacobininak). Közlését lásd a *Függelékben*.

⁵⁹ GRAFINGER, *Ricerche di Vilmos Fraknói nel Vaticano*, 250.

⁶⁰ Uo., 251.

ben ecsetelte, hogy a magyar viszonylatban napvilágra hozott kutatások eredményeit és kezdeti sikereket látván több magyar fiatal történetíró kapcsolódott be a munkába. Ezért Fraknói kéri Jacobini bíborost a kutatási fakultás megadására Fejérváthy László történész és könyvtárosnak, Petykó Albertnek, Baroni Ervin professzornak és Thallóczy Lajosnak a Magyar Országos Levéltár tisztviselőjének.⁶¹

* * *

Rövid áttekintésünkkel a *Monumenta Vaticana* (1881–1892/1909) kezdeti éveibe nyерhettünk betekintést, elsősorban Fraknói munkásságát követve nyomom, aki a *Monumenta Vaticana Hungariae* szervezési munkálatai alatt, utat tört és kiépítette a magyar tudományos élet és a Szentszék kapcsolatainak, mai napig jelentős pilléreit.

FÜGGELÉK

I.

Budapest, 1881. május 15.

Fraknói Vilmos Ludovico Jacobininak

Fraknói Vilmos kérvénye a Vatikáni Titkos Levéltár anyagainak kutatása céljából Ludovico Jacobini bíboros vatikáni államtitkárnak címezve.

(AAV Archivio della Prefettura, Serie H, Corrispondenza sec. XIX, H4 – *m.p. orig.*)

Eminentissime ac Reverendissime Domine S.R.E. Cardinalis Secretarie Status,
Domine benignissime!

Fretus summa ea benignitate, qua Eminentia Vestra literis suis de dato 12. Februarii ad Eminentissimum Cardinalem Haynald datis me de alto suo patrocinio securum reddere dignata fuit, Eminentiae Vestrae supplex esse audeo, quatenus efficere velit, ut mihi in Secretiori Tabulario Pontificio quaedam Ecclesiae Hungaricae antiquiorem historiam (1300–1526) illustrantia documenta investigare et describere, laborique huic 26-a huius mensis manus admovere liceat.

Principalia quae examinare optarem forent: a) Nuntiatura Germaniae volum. I et II.; b) Lettere del Cardinal Campeggio (3160 di Castello); c) Litterae Principum vol. I-IV.; d) Regesta decimarum sex anualium et tria anualium in Hungaria saec. XIV.; e) Regesta Pontificia. Me monumentorum horum ea ratione usum facturum, ut Ecclesiae et Sacrae Sedis in orbis Christiani populos salutaris influxus magis magisque elucescat, eatenus fidem faciunt opera mea a viginti annis luci publicae donata, et testimonium perhibent litterae Em[inentissimi] Cardinalis Haynald 5. Februarii a[nni] c[urrentis] ad Eminentiam Vestram datae. De caetero altis Eminentiae

⁶¹ AAV Archivio della Prefettura, Serie H, Corrispondenza sec. XIX, H4 (Róma, 1885. okt. 6., Fraknói Vilmos kérvénye Ludovico Jacobininak).

Vestrae favoribus devotus, in osculo s[acrae] purpurae emorior. Budapestini in Hungaria, 15 Maii, 1881.

Eminentiae Vestrae

humillimus servus Vilhelmus Fraknói abbas S[anctissimo] S[alvatoris] de Szekszárd canonicus E[cclesiae] C[athedralis] Varadiensis Academiae Scient[iarum] Hung[aricae] Secret[arius] Generalis

[*m.p.*]

Dalla Segreteria di Stato 1 Giugno 1881

All'E[ccellentissimo]mo Prefetto degli Archivi Segreti Vaticani con le facoltà a norma dei vigenti regolamenti.

L[udovico] Card[inal] Jacobini.⁶²

[*m.p.*]

Sin usi pure i documenti usati con gran circospezione; il 1° e 2° vol. delle ud. ad Principes si possono consegnare, il 2° è nella mia stanza per ennesimo possibilmente si ritardi fino dopo le vacanze.

P[ietro] Balan⁶³

2.

Róma, 1881. június 6.

Fraknói Vilmos Ludovico Jacobininak

Fraknói Vilmos kérvénye a Vatikáni Titkos Levéltár anyagainak feltárása céljából Ludovico Jacobini bíboros vatikáni államtitkárnak címezve.

(AAV Archivio della Prefettura, Serie H, Corrispondenza sec. XIX, H4 – *m.p. orig.*)

Eminentissime ac Reverendissime Domine S.R.E. Cardinalis Secretarie Status,
Domine benignissime!

Fretus summa Eminentiae Vestrae benignitate Eminentiae Vestrae supplicare praesumo, ut facultatem eam, quae mihi Tabularii Vaticani ostia jam patefecit, ad Vincentium Bunyitay⁶⁴ Varadiensis Dioecesis Presbyterum et Bibliothecarium in Em[inentissimi]mi Cardinalis Haynald literis commendatum extendere benigne dignetur. Simul liceat mihi preces illas iterare, quatenus Eminentiae Vestrae alta protectione ad Sanctissimi Domini Nostri pedum osculum admittar. Caeterum in Eminentiae Vestrae s[acrae] purpurae osculo emorior.
1881. 6-a junii (Hotel de Rome).

Eminentiae Vestrae Reverendissimae

humillimus servus
Vilhelmus Fraknói abbas
Varad[iensis] Canonicus.

⁶² Feljegyzés a kérvény hátoldalán.

⁶³ Feljegyzés a kérvény hátoldalán.

⁶⁴ Bunyitay Vince.

[*m.p.*]

Dalla Segreteria di Stato 9 Giugno 1881, All'E[ccellentissim]o Prefetto degli Archivi Segreti Vaticani con le facoltà a norma dei vigenti regolamenti.

L[udovico] Cardinal Jacobini.⁶⁵

[*m.p.*]

A P[ietro] B[alan] sotto-Archivista con raccomandazione,
G[ustav] Card[inal] Hergenröther.⁶⁶

[*m.p.*]

Raccomanda il B[alan] s[i]g[no]r con Fraknói, già annunciato secondo comunicazione dell'E[ccellentissim]o Card[inal] Segretario di Stato non esiste difficoltà contro la sua ammissione per fare gli studi nell'Archivio secondo i regolamenti, i quali sono in uso.

Il Cardinal Hergenröther.⁶⁷

Nuntiatura Germaniae vol. 53

A) fol. 1–32 Lettere scritte da Roma al Cardinal Campeggio negli anni 1530–1.

B) Lettere scritte dal Cardinal Campeggio Legato in Germania 1530,1.

Queste lettere si trovano nel volume 53, quando l'anno passato all'inizio di novembre l'ho esaminato. Quel volume essendo di nuovo legato, le dette lettere non si trovano più là. Sono certamente messe in volume separato.

Nuntiatura Germaniae vol. 54. Dal foglio 1 fin al foglio 68. Poi 104 fin al foglio 135.

Litterae Principum vol. I A folio 104–123.

Litterae Diversorum ad Clem[entem] Papam fol. 124. fol. 132. fol. 140–142.

Litterae Clementis VII. Anni 1532 Fol. 150–4.

10 Nov[embre] 1882

1.

Volumen quod continet Instructiones (Prima era Nunt[iatura] di Germania vol II)

2.

Volumen quod continet diversas litteras del Campeggio

Morone Rosario 1532–41. (Prima Nunt[iatura] Germania VIII.)

3.

Litterae diversorum ad Clementem VII. 1525–7 (Prima Nunt[iatura] di Germania) [vol.] XIV.)⁶⁸

⁶⁵ Feljegyzés a kérvény hátoldalán.

⁶⁶ Feljegyzés a kérvény hátoldalán.

⁶⁷ Hergenröther bíboros a kérvényhez csatolt névjegyén olvasható.

⁶⁸ A dokumentumokat áthúzással jelölték az eredeti szövegben.

4.
Lettere del nuntio Meandro 1531 (Prima Nunt[iatura] di Germ[ania] [vol.] V.)
5.
Lettere del Card[inal] Campeggio 1530. (Arm[adio] XI. Capsa VII. Fasc. 20. 7.)⁶⁹
6.
Lettere del Card[inal] Campeggio 1532 (Arm[adio] XI. Capsa XII)⁷⁰
7.
Lettere del Nunzio Vergerio 1533–6 (Prima Nuntiat[ura] di Germ[ania] IV.V.VI)
Germ[ania] 57. 47–50

3a.⁷¹

Budapest, 1882. március 9.

Haynald Lajos ajánlólevele Ludovico Jacobininak

Haynald Lajos, kalocsai bíboros érsek, ajánlólevele Fraknói Vilmos kutatása-
ihoz a Vatikáni Titkos Levéltárban Ludovico Jacobini pápai bíboros államtit-
kárnak címezve.

(AAV Segreteria di Stato, anno 1882, rubrica 67, prot. Nr. 51059, ff. 14r–15r – *m.p. orig.*)

L[audetur] J[esus] Chr[istus]! Eminentissime ac Reverendissime Domine
S.R.E. Cardinalis, Status Secretarie, Domine mihi Observandissime!

Doctissimus noster historiographus Canonicus Magnovaradiensis Guilielmus Fraknói eruditae Societatis Hungaricae primus Secretarius, qui non tantum inter ecclesiasticos Hungariae Viros summopere colitur, sed a quibusvis scientiae et eruditionis cultum foventibus magni habetur,⁷² redux Roma magna quaque (sed haud insueta) de clementia Sanctissimi Domini Nostri Leonis Papae XIII. Benignitate item Eminentiae Vestrae erga illum exhibita nobis retulit, et singularem illam liberalitatem, qua ad perlustrandos cum iusta discretione et pietate catholica Archivi Vaticani thesauros admissus fuerat, magna cum gratitudine, magnis cum encomiis celebravit.

Quia vero simul nobis exposuit eam se ex apostolicis Beatissimi Patris et benignis Eminentiae Vestrae enunciationibus spem concepisse fore, ut – si Viri pro documentis ad historiam Regni et Ecclesiae Hungariae illustrandam vi sive specialis naturae suae, sive universalis pro tota Ecclesia destinationis eximie idoneis post altissimam Suae Sanctitatis vel ab eadem deputationum virorum pro singulis scriptis obtentam singularem permissionem

⁶⁹ A dokumentumokat áthúzással jelölték az eredeti szövegben.

⁷⁰ A dokumentumokat áthúzással jelölték az eredeti szövegben.

⁷¹ Vö. MS 13 (1882) 515–517.

⁷² A kurzívval szedett, órá vonatkozó méltató részt Fraknói a *Magyar Sion*-beli kiadásban kipontozta. Lásd az előző jegyzetet.

luci publicae dandis vires suas intellectuales et pecuniarias conferrent: facultas scripta talia in Archivio Vaticano exquirendi, describendi et tum imprimendi benignissime tribuatur.

Quod intelligentes et ego et plures alii Hungariae Praesules et Dignitarii plurimaque Capitula pro eo nostro zelo, quo salubrem providentiae et gubernationis Pontificiae in vitam et historiam Regni populique nostri actionem mundo exhiberi et celebrari optamus, in unum coaluimus, ut aes paretur ad eruditos labores hoc fine Romae suscipi faciendos et typis imprimenda documenta, quae inde nobis cederentur. Sicque evenit, ut iam usque ad hodiernam diem quinquaginta millia florenorum Austriacorum, qui summae centumviginti mille libellas Italicas superanti aequivalent, intra decem annos in aequalibus annuis portionibus pendendorum lucraremur, quibus novae adhuc summae per tredecim adhuc sive Praesules, sive Capitula generatim promissae, non tamen adhuc certis numeris circumscriptae accedent.

Queis ita stantibus cum certum jam pecuniarium fundamentum habeamus, cui insistendo preces humillimas S[anctae] Sedi Romanae exprimere possimus: eo dirigitur mea plurimumque confratrum meorum episcoporum, Capitulorum et Dignitariorum Hungariae humillima supplicatio, ut cum 'spe' alicuius succesus liceat nobis canonicum Guilielmum Fraknói Romam mittere scopo eo, ut ibidem exponendo preces nostras de aditu ad Archivum Vaticanum de deligendis ibidem sub solita pontificia inspectione documentis ad rem nostram facientibus, de apographorum ex iis desumendorum modo et aliis ad rem hanc pertinentibus rebus altissimam S[anctae] Sedis Pontificiae mentem intelligat, iussa expetat, nobisque dein auctor sit, quomodo ad ulteriora iuxta Sanctissimi Domini Nostri voluntatem agenda in nomine Domini Jesu procedamus.

Oro igitur Eminentiam Vestram, ut me et per me confratres meos simul orantes benignissime edocere dignetur, an Canonicus Guilielmus Fraknói fine indicato post sacrum Paschatis tempus Romam venire possit. Quod superest, altis favoribus devotus manus humiliter osculor et profunda cum veneratione maneo

Eminentiae Vestrae Reverendissimae

Humillimus devotissimus servus
Ludovicus Cardinalis Haynald
Ar[chiepiscopus] Colocensis

Budapestini, die 9-a Martii, 1882.

Eminentissimo ac Reverendissimo Domino Ludovico S.R.E. Cardinali Jacobini, Status Secretario, Domino mihi Observandissimo, Romae

3b.

*Neosolio,*⁷³ 1882. október 30.

Ipolyi Arnold ajánlólevele Ludovico Jacobininak

Ipolyi Arnold, Besztercebánya püspökének ajánlólevele Fraknói Vilmos kutatásaihoz a Vatikáni Titkos Levéltárban Ludovico Jacobini bíboros vatikáni államtitkárnak címezve.

(AAV Segreteria di Stato, anno 1882, rubrica 67, prot. Nr, 51059, ff. 11r^v – m.p. orig.)

Eminentissime ac Reverendissime Domine S. R. E. Cardinalis et Status Secretarie, Domine mihi Gratosissime!

Amplissimam recolendo gratiam illam Eminentiae Vestrae, qua a Sua Sanctitate benignissimo Pontifice Nostro Maximo indultum exoperari dignata est ad perscrutanda et edenda monumenta Tabularii Vaticani historiam imprimis ecclesiasticam Hungariae spectantia: nunc dum iam operi huic nos accingimus, favorem et benevolentiam Eminentiae Vestrae inprimis exoramus. Episcopatus Hungariae ad edendos hos fontes commissionem virorum ecclesiasticorum literatorum historicorum statuit, cuius praesidem me demisse signatum habere voluit. Mei hinc officii est, dum haec commissio duos hoc scopo ad Urbem delegavit, nominatenus Reverend[um] Canonicum Ecclesiae Cathedr[al]is Cathedr[alis]. Magnovaradiensis Guillelmum Fraknoi et Fredericum Pesty⁷⁴ Suae C[ae]sareae Regiae Maiestati [!] a Consiliis virum de ecclesia nostra et historia aequo meritissimum iam laborem istum praesusipientes, summo favori et gratiae Eminentiae Vestrae enixe commendare. Qui in osculo sacrae purpurae gratiae et benevolentiae commendatus in profundissima veneratione emorior. Neosolii in Hungaria 30 Octobris 1882.

Eminentiae Vestrae

humillimus servus
Arnoldus Ipolyi
episcopus Neosoliensis

4.

Róma, Olaszország, 1885. október 6.

Fraknói Vilmos Ludovico Jacobininak

Fraknói Vilmos kérvénye a Vatikáni Titkos Levéltár anyagainak kutatásához Ludovico Jacobini bíboros vatikáni államtitkárnak címezve.

(AAV Archivio della Prefettura, Serie H, Corrispondenza sec. XIX, H4 – m.p. orig.)

Eminentissime ac Reverendissime Domine S.R.E. Cardinalis!

Domine, Domine benignissime!

Diplomatarii Vaticani, quod Praesules Hungariae in lucem edere coeperunt, ulteriori prosecutioni alacriter incumbentes, hac occasione plures e junioribus Hunga-

⁷³ Besztercebánya.

⁷⁴ Pesty Frigyes.

riae historiographis mecum Romam appulerunt, ut in labore partem capiant. Supplex igitur oro, velit Eminentia Vestra iisdem, utpote Ladislao Fejérpataki Bibliothecae Regnicolaris Officiali, Adalberto Petyko Tabularii Regnicolaris Officiali et Ervino Baroni Rosner Iuris Canonici Professori (qui simul opus de iure matrimoniali Hungariae scribere parat), demum Ludovico Thallóczy Archivi Regnicolaris Officiali, qui iussu C[aesarei] et R[egii] Regiminis Austriaco Hungarici historiam Regni Bosniae scribere molitur, facultatem concedere, ut in Tabulario Vaticano documenta antiquiorem historiam Regni Hungariae (saec. XIII.–XVI.) illustrantia exquirere et describere valeant. De caetero altis Eminentiae Vestrae favoribus commendatus in sacrae purpurae osculo emorior.

Romae, 6. Octobri 1885.

Eminentiae Vestrae

Humillimus et devotissimus servus Guil[elmus]
Fraknói Abbas Sanctissimi Salvatoris de Sexard
E[cclesiae] C[athedralis] Varadiensis Canonicus

[*m.p.*]

J[osephus] Card[inalis] Hergenroether⁷⁵

NAGY KATALIN

---

⁷⁵ Hergenröther bíboros aláírásával hagyta jóvá a kérvényt.

„EZ TISZTA MAGYAR ŐRÜLET...” Források a *Christifideles graeci* bulla utóéletéhez

2015. március 19-én Ferenc pápa az *In hac suprema*¹ kezdetű apostoli konstitúcióval megalapította a Magyarországon élő bizánci rítusú krisztushívők sajátjogú metropolitai egyházát. A köznyelvben – némileg félreérthetően² – görögkatolikus metropoliaként ismert új egyházi entitás létrehozása a magyar görögkatolikusok mozgalmas és hányattatott történelmében fontos mérföldkő,³ ami jelentőségét tekintve a hajdúdorogi egyházmegye megalapításához (1912) hasonlítható. Fontos különbség viszont a két esemény között az, hogy az *In hac suprema* konstitúció mind a hazai, mind pedig a nemzetközi közvélemény előtt szinte teljesen észrevétlen maradt, míg a hajdúdorogi egyházmegyét megalapító *Christifideles graeci* bulla a maga korában heves vitákat és indulatokat, diplomáciai csörtéket keltett. Sőt, az 1914. február 24-én Miklósy István első hajdúdorogi püspök és munkatársai ellen elkövetett debreceni véres bombamerénylet mindennél világosabban jelezte, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának hosszan tartó hatásai és súlyos következményei lesznek, különösen a magyar–román kapcsolatokban.

---

¹ AAS 107 (2015) n. 6, 505.

² Magyarországon a közbeszédben a „metropólia” alatt a római katolikus érseki egyháztartományt értik, mely áll egy főegyházmegyéből (házánkban ezek: esztergom-budapesti, kalocsa-kecskeméti, egri és veszprémi) és adott számú szuffragáneus egyházmegyéből. A főegyházmegye élén az érsek, vagyis a metropolita áll. Ferenc pápa az *In hac suprema* konstitúcióval egyidejűleg kiadott másik négy rendelkezést is, melyekkel hasonló intézkedést foganatosított. Vagyis, a már létező hajdúdorogi egyházmegyét főegyházmegyei (1. *De spiritali itinere*), a miskolci apostoli exarchátust egyházmegyei rangra emelte (2. *Qui successimus*), illetve létrehozta a nyíregyházi egyházmegyét (3. *Ad aptius consulendum*). E két utóbbit szuffragáneusként a főegyházmegye alá rendelte, melynek érsekévé az addig hajdúdorogi püspököt, Kocsis Fülöpöt nevezte ki (4.). Ugyanakkor az *In hac suprema* konstitúció ezen rendelkezések mellett került kiadásra és meghaladva a latin metropolia kereteit új egyházi entitást (új, debreceni székhellyel és székesegyházzal) hozott létre. A „görögkatolikus metropolia” helyett tehát pontosabb lenne a „görögkatolikus egyház” mint rövidített elnevezés használata, ami egyébként évtizedek óta része is a közbeszédnek. Kocsis Fülöp titulusa (érsek-metropolita) jól tükrözi az új egyházszerkezeti helyzetet: a fópásztor a hajdúdorogi főegyházmegye érseke és a magyar görögkatolikus egyház metropolitája. Ennek megfelelően liturgikus kommemorációja a miskolci és a nyíregyházi egyházmegyékben: „Fülöp metropolitánkért”, a hajdúdorogi főegyházmegyében „Fülöp érsek-metropolitánkért”.

³ Sőt, az egyházszerkezeti fejlődés szempontjából valószínűleg záróesemény. Az elnevezésben szereplő „metropolitai egyház” ugyanis arra utal, hogy a keleti katolikus egyházak egyházszerkezeti besorolása szerint a magyar görögkatolikusok a negyedik (egyéb egyházak) kategóriából a harmadik (metropolitai egyházak, vagyis érsek-metropolita által vezetett) kategóriába kerültek. A második, nagyérseki (például ukrán, román görögkatolikus egyház), illetve az első, pátriárkai (például káld, maronita, örmény) kategóriába való átlépés nem tűnik reális távlatnak.

Rövid forrásközlésünkben három olyan dokumentumot kívánunk bemutatni a pápai Államtitkárság levéltárából, melyek 28–30 évvel a kiadása után nemcsak kárhoztatják a *Christi fideles graeci* bullát, hanem egyikük egészen meglepő módon az általa okozott problémák megoldásaként – sajátos „gyökeres orvoslásként” – jogi érvénytelenségének kimondását is szorgalmazza.

Mindhárom dokumentum a második bécsi döntés után Észak-Erdélyben kialakult egyházi viszonyok rendezéséhez kötődik, azon belül pedig az 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyébe átsorolt, de 1920-ban Romániához került parókiák egyházkormányzati státuszához.

A források ismertetése előtt tekintsük át röviden a problematikát. Az alapkérdés úgy hangzott, hogy az államhatárok megváltozását követően az 1919-ben átmenetileg, majd pedig 1930-ban véglegesen az eredeti román görögkatolikus egyházmegyékbe visszasorolt parókiákat vissza kell/lehet-e sorolni a hajdúdorogi egyházmegyébe, ahogyan arról a *Christi fideles graeci* bulla a maga idejében rendelkezett.⁴ Elméletileg egyszerűnek tűnt a kérdés. 1919 májusában és júniusában a Szentszék a bécsi nunciuson keresztül mindössze néhány hét alatt döntött az érintett parókiák sorsáról, mivel a román katonai megszállás miatt Miklósy István hajdúdorogi püspök nem tudott fölöttük joghatóságot gyakorolni. Ez elegendő indok volt ahhoz, hogy a szamosújvári és a nagyváradai egyházmegyéből, valamint a gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegyéből 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyébe átsorolt parókiák apostoli kormányzója a nagyváradai, illetve a balázsfalvi ordinárius legyen.⁵ Az 1920-ban meghúzott új államhatár az érintett parókiák többségét, összesen 75-öt⁶ Romániába sorolta, s innentől kezdve már csak idő kérdése volt a visszasorolás véglegesítése. Részben a román konkordátumhoz vezető tárgyalások elhúzódása miatt viszonylag későn, 1930-ban történt meg a hivatalos visszasorolás,⁷ minek alapját az államhatárok adták. A második bécsi döntés 1940 augusztusában ezt az alapot változtatta meg. Jogilag tehát világos volt a helyzet: a Magyarországhoz visszacsatolt területeken azoknak a parókiáknak (szám szerint 70),⁸ melyek 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyébe kerültek, vissza kellett volna térniük a magyarországi görögkatolikus egyházszervezet keretei közé, vagyis a hajdúdorogi ordinárius joghatósága alá. A gyors megoldást sürgette az észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás tragikus görögkatolikus-ellenes fellépése is. A magyar állam képviselői ugyanis minden görögkatolikust román nemzetiségűnek tekintettek

⁴ Ennek megfelelően magyar oldalon következetesen a hajdúdorogi egyházmegye „reintegrációjáról” beszéltek, míg román oldalon többnyire a „második Hajdúdorog” vagy „második *Christifideles graeci*” kifejezéssel írták le a közelgő katasztrófát.

⁵ Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius dekrétumai: Bécs, 1919. máj. 10. és júl. 29. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 4/4. kötet: 1917–1926 (Collectanea Athanasiana [CA] II/4/4), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS ET AL. (Földvári Katalin–Varga Anett–Sárándi Tamás–Suslik Ádám), Nyíregyháza 2020, 172–173 és 186–187.

⁶ A 75-ből 68 a három román egyházmegyéből, 7 pedig a Munkácsi Egyházmegyéből került besorolásra a hajdúdorogi egyházmegyébe.

⁷ *Solemnis conventione* konstitúció, 1930. jún. 5. AAS 22 (1930) n. 9, 381–386.

⁸ Mindössze öt parókia – Alsóboldogfalva, Bözödújfalva, Oláhzsákokod, Illyefalva és Lisznyó – maradt Románia területén.

és azokat a magyar görögkatolikusokat, akik két évtizednyi román megszállás alatt is megőrizték magyar identitásukat, rítus- vagy felekezetváltásra ösztönözték. A magyar görögkatolikus közösségek felmorzsolódása miatt tehát sürgető lelkipásztori helyzet állt elő, a Szentszék – ellentétben az 1919-ben mutatott gyorsasággal – mégsem sietett megoldani a kérdést. Saverio Ritter érsek, egykori prágai nuncius személyében 1942 nyarán apostoli vizitátor látogatta meg a visszatért területeket.⁹ Az érsek részletes jelentést készített, amit az illetékesek alaposan megtárgyaltak. Úgy tűnik azonban, hogy Ritter érsek küldetése inkább a magyar kormány megnyugtatót szolgálta. Alexandru Nicolescu metropolita, gyulafehérvár-fogarasi érsek ugyanis 1941 februárjában, vagyis majd’ másfél évvel, a vizitáció előtt hálás szívvel köszönte Luigi Maglione bíboros-államtitkár üzenetét, amit Andrea Cassulo bukaresti nuncius közvetített neki, és ami arról szólt, hogy a Szentszék egyrészt nem fogja elsiegni a döntést, másrészt pedig a döntéshozók maximálisan figyelembe fogják venni a metropolita korábban kifejtett érveit.¹⁰ Az akkor már nagybeteg Nicolescu azzal a tudattal készülhetett a néhány hónappal később bekövetkezett halálra, hogy a hajdúdorogi egyházmegye nem fog több kárt tenni szeretett egyházának.¹¹

A kontextus rövid ismertetése után nézzük az iratokat. A három irat közül kettő magánlevél,¹² míg a harmadik egy hivatalos diplomáciai dokumentum.¹³ A diplomáciai irat műfaja emlékeztető (aide-mémoire/*pro memoria*), amit a szentszéki román követség nyújtott be az Államtitkárságnak 1941. január 3-án, ahol azt másnap iktatták. A magánlevelek szerzője Mariu Theodorian-Carada román szenátor. Az első, 1940. december 18-án kelt levele közvetlenül a román követség emlékeztetője mellett van elhelyezve az aktában. Ennek címzettje Valerio Valeri érsek, 1933–1936 között bukaresti nuncius. Az iratra ceruzával felvezetett megjegyzés szerint az akkor Franciaországban, a Vichy-kormányánál akkreditált nunciusként működő Valeri juttatta el a szenátor levelét az Államtitkársághoz.¹⁴ Mivel a megjegyzés szerint a levél 1941. január 7-én jutott el Luigi Maglione államtitkárhoz és Theodorian-Carada szenátor ugyanazon

⁹ A kérdés legújabb feldolgozása: SÁRÁNDI TAMÁS, *Adalékok a hajdúdorogi püspökség 1940 utáni északerdélyi jogkiterjesztéséről folytatott közvetlen tárgyalások történetéhez*, Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez (szerk. Véghseő Tamás) (CA I/10), Nyíregyháza 2019, 109–125.

¹⁰ Nicolescu metropolita levele Cassulo nunciushoz, Balázsfalva, 1941. febr. 18. ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 42rv.

¹¹ A metropolita a hajdúdorogi egyházmegye esküdt ellensége volt. Még a román püspökök római ágenseként 1919 tavaszán azzal a kérvénnyel járta a különböző kúriai hivatalokat, hogy a Szentszék szüntesse meg a hajdúdorogi egyházmegyét. „*Meg kell adni neki* (ti. a hajdúdorogi egyházmegyének) *a kegyelemdőfést*” – fogalmazott, ami jól érzékelteti indulatait. Alexandru Nicolescu kanonok, a román püspökök római prokurátorának felterjesztése Federico Tedeschini helyettes államtitkárhoz, Róma, 1919. márc. 21. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 4/4, 162–165. Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS, *A magyar görögkatolikus mozgalom és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának batása a magyar–román viszonyra a Trianoni Békeszerződést megelőző években*, Trianon és az Egyház (CST I/5), szerk. Sági György, Budapest 2022, 154–178, 178.

¹² Jelzeteik: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 262rv és uo., pos. 92A. fol. 38r–41r.

¹³ Jelzete: AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 247r–253r.

¹⁴ „7-I-41 Mandatami dal Nunzio di Vichy”.

kérdésben ragadott tollat, mint amit a követségi emlékeztető is tárgyalt, a bíboros ez utóbbihoz csatolta. Theodorian-Carada második levele 1942. szeptember 5-én kelt. Címzettje Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció titkára, aki október 7-én továbbította azt egy rövid kísérőlevéllel Maglione államtitkárhoz.

Ki volt Mariu Theodorian-Carada és miért tartotta fontosnak megszólalni a hajdúdorogi egyházmegye ügyében?

Az 1868-ban született jogász és politikus annak az Eugeniu Caradának (1836–1910) volt unokaöccse, aki évtizedeken át a Nemzeti Liberális Párt szürke eminenciásaként meghatározó szerepet játszott a román belpolitikában. Theodorian-Carada kezdetben szintén liberális elveket vallott, de 1914-ben Alexandru Marghiloman konzervatív pártjához csatlakozott. 1908-ban azonban még ennél is jelentősebb változás mellett döntve katolizált és görögkatolikus lett. Mivel a közéletben alapvetően egyházpolitikai és -jogi kérdésekkel foglalkozott, katolizálásának óriási jelentősége és visszhangja volt. Egyházi és egyházpolitikai kérdésekben az ország egyik legjelentősebb szakértőjeként a Konzervatív Párt küldöttei előtt 1916 decemberében olyan külpolitikát sürgetett, mely lehetővé tette volna a Román Királyság határain belül és kívül élő minden román vallási egyesítését egy román nemzeti egyházban.¹⁵ Nem sokkal később már azt a meggyőződését hirdette, hogy a Rómával való egység elfogadása az egész román ortodoxia útja. 1917 decemberében Raymund Netzhammer bukaresti római katolikus érsek közvetítésével a Szentszékhez is eljuttatott egy memorandumot, melyben arra hívta fel a figyelmet, hogy elérkezett az a történelmi pillanat, amikor megvalósítható a román ortodoxia egyesítése a római Apostoli Székkel.¹⁶ Egészen szürreális epizódként 1918 januárjában görögkatolikusként lett az ortodox metropólia titkára, s ilyen minőségében azonnal elrendelte a Gergely-naptár bevezetését, ami a katolicizmus felé vezető út egyik első lépése lett volna. A kísérlet és Theodorian-Carada titkárként néhány napon belül megbukott.¹⁷ Nagy-Románia létrejötte után továbbra is azt a gondolatot képviselte, hogy a román nemzet politikai egységének megteremtése után a vallási egység létrehozása a feladat. Részben visszatérve az 1916-ban megfogalmazott gondolatához egy román nemzeti egyház létrehozását sürgette, mely azonban se ortodox, se katolikus, a védnöke ugyanakkor a római pápa lett volna.¹⁸ A vallási egységet tehát a nemzeti egység alapjának és előfeltételének tartotta, a pápasághoz való kötődésben pedig az egész román nemzet nyugati orientációjának biztosítékát látta.

Theodorian-Carada nem volt magányos harcos. Elképzeléseit támogatta a már említett Netzhammer bukaresti érsek, s támogatták a román görögkatolikus püspökök is. A katolikus egyháziak természetesen nem pápai védnökségben gondolkodtak,

¹⁵ LUCIAN N. LEUSTEAN, *The Romanian Orthodox Church, Orthodox Christianity and Nationalism in Nineteenth-Century Southeastern Europe (Orthodox Christianity and Contemporary Thought)*, ed. by Lucian N. Leustean, New York 2014, 101–163, 130–131.

¹⁶ MARIAN ZIDARU, *The Theodorian Carada's Memorandum and the activity of Nunziatura Apostolica Wien in Romania during 1918*, *Revista de Științe Politice* 66 (2020) 40–52, 41–43.

¹⁷ LUCIAN BOIA, *Die Germanophilen. Die rumänische Elite zu Beginn des Ersten Weltkrieges*, Berlin 2014, 82–83.

¹⁸ DINU BALAN, *Națiune și religie în România modernă: cazul lui Mariu(s) Theodorian-Carada*, *Perspectivale și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației VIII/2*, Cahul 2021, 182–190, 182.

hanem a római Apostoli Székkel való teljes kánoni közösségben. Ennek a nem elhanyagolható különbségnek azonban a csupán retorika szintjén élő elképzelés képviselője során nem volt különösebb jelentősége.

Mindezeket figyelembe véve érthetővé válik, hogy egy magyar görögkatolikus egyházmegye létrehozása – különösen is abban a formában, melyben végül megvalósult – miért bizonyult elfogadhatatlannak a románok számára. Sokan már önmagában azt a gondolatot se tudták elfogadni, hogy a magyar nyelv, kultúra és identitás megjelenik a bizánci rítusú egyházi közegben, s ez egyházszervezeti változásokhoz vezet. „Sose gondoltam volna, hogy a magyarok elmennek odáig, hogy felállítanak egy keleti rítusú egyházmegyét” – mondta döbbenten Károly román király 1912 márciusában, amikor értesült a hajdúdorogi egyházmegye közelgő megalapításáról.¹⁹ Az a kifejezés, hogy „*a magyarok elmennek odáig*” jól adja vissza Károly királynak azt a – sokak által osztott – meggyőződését, hogy „a magyaroknak”, vagyis a magyar politikai elitnek nincsen keresnivalója a bizánci rítusú egyházi világban és az egész magyar görögkatolikus mozgalom csupán egy politikai akció, ami a budapesti kormány magyarosító törekvéseinek eszköze. Ennél megengedőbb álláspontra helyezkedtek a román görögkatolikus püspökök, akik ismerve a magyarországi valóságot alapvetően elismerték egy magyar jellegű görögkatolikus egyházmegye létjogosultságát.²⁰ Amikor azonban azzal szembesültek, hogy az új egyházmegyébe olyan parókiák is besorolásra kerülnek, melyek román jellege számukra megkérdőjelezhetetlen volt, s ráadásul maguk az érintett közösségek is hevesen tiltakoztak a változtatással szemben, változott az álláspontjuk és az új egyházmegyében már a román nemzet elleni támadást látták. „Hajdúdorog” ettől kezdve szitokszóvá vált a román közbeszélben és jelképezte a román nemzeti és vallási egység megvalósítására leselkedő veszélyeket és akadályokat. A román egyházi és politikai elit számára ugyanis nem volt kétséges az, hogy a hajdúdorogi egyházmegyébe kerülő román közösségek idővel elveszítik nemzeti identitásukat.²¹ Ezért a közvélemény előtt a katolicizmust és magát a Szentszékot nem volt nehéz a román nemzeti identitás elvesztésének katalizátoraként bemutatni. Ez nem csupán az ortodoxokat riasztotta el a Rómával való egység gondolatától, de magukat a görögkatolikusokat is megingatta.

Nem meglepő tehát, hogy Theodorian-Carada – ahogyan azt az 1942 szeptemberében Tisserant bíboroshoz intézett levelében feleleveníti – a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának első hírére véve már 1910-ben lépéseket tett a terv megakadályozásának érdekében. Mariano Rampolla bíborossal beszélt a közelgő veszélyről, kinek válaszát levelében szó szerint közli: „*Ismerem a kérdést. Ez tiszta magyar*

¹⁹ Raymund Netzbammer, *Bischof in Rumänien: im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan I–II*, hg. von NIKOLAUS NETZHAMMER, München 1995–1996, I, 350.

²⁰ A hajdúdorogi egyházmegye felállításáról tárgyaló püspökkari konferencián (1911. nov. 9.) a román püspökök is üdvözölték a kezdeményezést: „*rokonszenvvvel üdvözöltük az elképzelést*” – írták közös levelükben Alessandro Bavona bécsi nunciushoz, Budapest, 1911. nov. 10. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 4/2. kötet: 1906–1912 (CA II/4/2)*, szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS ET AL. (Földvári Katalin–Varga Anett–Sárándi Tamás–Suslik Ádám), Nyíregyháza 2019, 363–365, 364.

²¹ Ahogyan az 1920 után a Magyarországon maradt parókiák esetében egyébként meg is történt.

őrület, amit Róma sose fog komolyan megfontolni. Ebben legyen egészen biztos”. Ekkor azonban Rampolla már X. Pius bizalmát elvesztve nem bíboros-államtitkárként, hanem a *Sant’Uffizio* titkáráként nyilatkozott. Nem sejtette, hogy a „tisztá magyar őrület” hamarosan (1911 nyarán) nem más, mint az ő pápává választását 1903-ban megvétózó Ferenc József császár, magyar király terjeszti hivatalosan X. Pius elé, aki gondoskodott arról, hogy a románokat támogató bíborosok és hivatalok – különösen is a Propaganda Fide Kongregáció – teljesen kimaradjanak a tárgyalásokból. A román egyháziak és világiak – köztük Theodorian-Carada – döbbenten szemlélték, hogyan tárgyalja le a magyar kormánnyal a pártfogójukként ismert Szentszék nevében a Merry del Val bíboros-államtitkár vezette apparátus a hajdúdorogi egyházmegye felállításának kérdését és hogyan szentesíti a *Christi fideles graeci* bulla a román nemzeti és egyházi érdekek sárba tiprását.

Bármennyire is fájdalmas volt ez a tapasztalat a román görögkatolikusok számára, a nagy célkitűzést, vagyis a román nemzet és a katolikus egyház egységének jövőbeni megteremtését szem előtt tartva nem engedhették meg, hogy a román közvélemény előtt a pápa személye kompromittálódjék. Ezért egy olyan narratívát terjesztettek, mely X. Pius pápát felmentette a felelősség alól. Ez a narratíva olyanmire sikeres volt, hogy mindhárom forrásunkban megtaláljuk. Tehát majd három évtizeddel később is az események egyetlen lehetséges magyarázataként felidézi Theodorian-Carada szenátor mindkét levelében, s hivatkozik rá a szentszéki román követség is. Ez a narratíva Vasile Hossu szamosújvári püspök elbeszélésére épült, aki 1912 márciusában magánkihallgatáson járt X. Pius pápánál.²² A püspök a liturgikus nyelv kérdésén keresztül közelítette meg a problémát és próbálta meg jobb belátásra bírni a pápát. A Szentszék ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy az új egyházmegyében a magyar nyelv nem lehet hivatalos liturgikus nyelv. Ezzel kapcsolatban a magyar kormány írásos kötelezettségvállalást is benyújtott, melyben vállalta, hogy mindent megtesz a magyar nyelv visszaszorítása és a Szentszék által előírt ógörög liturgikus nyelv bevezetése érdekében. Hossu püspök – saját elbeszélése szerint – rávezette a pápát annak felismerésére, hogy ez csak egy csel a magyar kormány részéről, mert mindenki tudja, hogy az ógörög nyelv bevezetése teljesen irreális felvetés. Tehát az új egyházmegye nem visszaszorítani, hanem elősegíteni fogja a magyar nyelv liturgikus használatát, s ezen keresztül a románok elmagyarosítását fogja szolgálni. Amikor ezt X. Pius megértette – Hossu püspök szerint –, így kiáltott fel: *Gyermekeim, engem becsaptak! (Figliuoli miei, mi hanno ingannato!)*. Egyúttal ígéretet tett arra, hogy helyrehozza a hibát és elrendeli a *Christi fideles graeci* bulla revízióját. Theodorian-Carada verziójában ebben a pápát csak a nem sokkal később bekövetkezett halála akadályozta meg, míg a követségi emlékeztető szerint a magyar kormány szabotálta el a revíziót, amit aztán a Nagy Háború tárgyalanná tett.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy Vasile Hossu püspök és X. Pius pápa párbeszéde így zajlott le, és valóban magától a pápától származik ez a híres felkiáltás. Ugyanakkor más források arra utalnak, hogy a pápa már a Hossu püspökkel való találkozás

²² GIOVANNI GEORGESCU, *Il vescovado magiaro di Hajdu-dorogh*, Blaj 1940, 21.

előtt is alaposan ismerte a „magyar liturgia” kérdését, illetve a magyar nyelv templomi használatának elterjedtségét és beágyazottságát. A már említett Raymund Netzhammer, bukaresti érsek naplójában idéz fel egy beszélgetést X. Pius pápával, ami ezt bizonyítja. Netzhammer érseket X. Pius nevezte ki bukaresti érseknek, s a kinevezés alkalmából a lelkére kötötte, hogy német létére a román fővárosban szolgálva „legyen jó román”. Az érsek ezt nagyon komolyan vette és érseki szolgálata során mindvégig elkötelezetten és elszántan képviselte a románok érdekeit. Ez készítette arra, hogy a hajdúdorogi egyházmegye megalapításáról értesülve magánkihallgatásra jelentkezzen X. Piusnál. A pápa 1912. április 24-én fogadta. Rögtön a tárgyra térve az érsek figyelmeztette a pápát arra, hogy a magyarok becsapják a Szentszékét: az új egyházmegyét a magyar nyelv liturgikus használatának terjesztésére fogják felhasználni, hogy aztán Rómát kész helyzet elé állítsák. Ahogyan a nem sokkal korábban nála járt Radu nagyváradi és Hossu szamosújvári püspököket, úgy a pápa Netzhammert is próbálta nyugtatni: a Szentszék jól ismeri ezeket a törekvéseket, küzd is ellenük, az új egyházmegye liturgikus nyelve pedig az ógörög lesz, amit a magyar nyelv szentszéki elutasítása után maguk a magyarok javasoltak. Netzhammer ekkor feltette kérdést: „De vajon tartani is fogják magukat ehhez? A magyarra fordított keleti liturgikus könyvek már ki is vannak nyomtatva!” A pápa erre csak ennyit válaszolt: „Tudom, ott vannak”.

Ez az apró mozzanat nagyon jelentős. Azt jelenti, hogy a pápa a saját dolgozószobájában tartotta azokat a magyar görögkatolikus liturgikus könyveket, melyeket 1879–1881 között adtak ki Debrecenben magánhasználatra. Ezek a kiadványok kezelhető cáfolatai annak az állításnak, melyet a román görögkatolikusok püspökök képviseltek 1896-ban, amikor a Szentszék rendkívül szigorú intézkedéssel tiltotta be a magyar nyelv liturgikus használatát. Akkor a román püspökök azzal az érveléssel érték el a gyors (s mint kiderült: elhamarkodott) szentszéki tiltást, hogy a magyar liturgia mögött nem áll valós lelkipásztori igény. Csak a magyarosító kormány használja a pár ezernyi magyar görögkatolikust arra, hogy a nemzetiségellenes politikáját újabb eszközzel tudja megvalósítani. A magyar görögkatolikusok 1900. évi római zárandoklata, illetve a kérdés alaposabb vizsgálata után²³ vált ismertté a Szentszék előtt az a tény, hogy a magyar nyelv liturgikus használata egyes helyeken már egy évszázados gyakorlat, s a hajdúdorogi fordítóbizottság által kiadott, fentebb említett liturgikus könyvek egy valós és nem elhanyagolható lelkipásztori igényre próbáltak választ adni. Ez fordulatot jelentett a Szentszék álláspontjában: a korábbi tiltást ugyan nem vonhatta vissza, de a *tollelari potest* álláspontjára helyezkedve hallgatólagosan eltúrta a magyar nyelv használatát.

Ezt figyelembe véve több mint érdekes X. Pius és Netzhammer érsek párbeszédének további alakulása. Az érsek megpróbálta megrémisztetni a pápát: „Azt mondják, már most is vannak olyan magyar görögkatolikus papok, akik a liturgiát a népnyelven

²³ Ebben a szakértőként részt vevő NIKOLAUS NILLES jezsuita tudósnak nagy érdemei voltak. Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS, *Nikolaus Nilles és a magyar görög katolikus liturgia ügye*, Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (CA I/3), szerk. Véghseő Tamás, Nyíregyháza 2010, 91–97.

végzik. Tényleg attól tartok, hogy ebben a fontos kérdésben a Szentatyát becsapják!” X. Pius meglepő válasza: „Az bizony meglehet!” Majd kifejtette a minden bizonnyal meglepett érseknek, hogy ennek ellenére neki hinnie kell Magyarországnak primásának és püspökeinek, ha azok azt mondják, hogy az új egyházmegye liturgikus nyelve a Szentszék rendelkezésének megfelelően nem a magyar, hanem az ógörög lesz. Netzhammer érsek ekkor megjegyezte: „Egy román se hiszi el, hogy a magyarok be fogják tartani ezt a rendelkezést”. A pápa ezen a ponton szinte kíméletlenül zárta le a vitát: „A románok semmit se róhatnak fel a magyaroknak! Hiszen valójában a románok jogalap nélkül használják a román népnyelvet a liturgiában!”²⁴ Ezzel arra a tényre utalt, hogy bár a románok az unió megkötésekor a román nyelvet használták a liturgiában és erre hivatkozva folytatták a gyakorlatukat, de ettől még az nem számított liturgikus nyelvnek.

X. Pius pápa megnyilvánulásai a Netzhammer érsekkel folytatott beszélgetés során arra utalnak, hogy nehéz lett volna őt ebben a kérdésben tényleg becsapni. A beszélgetést lezáró „odaszúrása” arról árulkodik, hogy megértette a magyar görögkatolikusok nyelvhasználati igényeinek sokat hangoztatott alapját: nem kértek többet annál, mint ami a románoknak már két évszázada biztosított volt, vagyis azt, hogy a templomi szertartásokat és imádságokat ők is érthessék. Ugyanakkor megértette a magyar katolikus főpapság ellenérveit is, melyek végeredményben a magyar nyelv szentszéki engedélyezését ellehetetlenítették. A magyar püspökök ugyanis attól féltek, hogy a görögkatolikusoknak esetleg megadott engedély a római katolikus közösségekben is felkelti az igényt nemcsak a magyar, hanem a német, a szlovák, vagy a horvát nyelv liturgikus használata iránt, ami a vegyes lakosságú településeken az egyházi élet rendjének felborulásához vezetett volna. X. Pius pápa tehát igazat mondott, amikor Hossu püspöknek ezt mondta: „Engem becsaptak!” a fentiek figyelembevételével viszont kétségesnek tűnik, hogy ez számára meglepetés lett volna.

A „*Mi hamo ingannato!*”-sztori alkalmas volt arra, hogy a Szentszék tekintélye a Hajdúdorog-affér után helyreálljon. Ezért mindazok, akik Theodorian-Carada szenátorhoz hasonlóan sokat dolgoztak azon, hogy ez így legyen, 1940 őszén rémülten szembesültek azzal, hogy Hajdúdorog réme ismét fenyeget. A Valerio Valeri érseknek írt levelében a szenátor nem felejt el feleleveníteni X. Pius elhíresült felkiáltását és igyekszik kihangsúlyozni a veszély rendkívüli mértékét. Sőt, úgy gondolja, hogy a „szerencsétlen” és a „kereszténységnek oly súlyos károkat okozó” hajdúdorogi egyházmegye reintegrációja még súlyosabb következményekkel fog járni. 1912-ben ugyanis „csupán” az a veszély fenyegetett, hogy a csalódott és dühös román görögkatolikusok szakítanak Rómával. Ezzel szemben Theodorian-Carada szerint 1940-ben jelentős számú ortodox püspök készült katolizálni és törekedett arra, hogy megtalálja az utat, mely minden románt elvezet a római Apostoli Székkal való egységre. Sőt, a szenátor úgy tudja, hogy Nikodém pátriárka hamarosan lemond és utódja felveszi a kapcsolatot a Szentszékkal.²⁵

²⁴ Raymund Netzhammer I, 361–363.

²⁵ Ez utóbbi információt semmivel se támasztja alá. Tény, hogy a pátriárka nem mondott le, s nyolc évvel később bekövetkezett haláláig ő vezette a román ortodox egyházat.

Tehát nemcsak a skizma veszélye fenyegette az erdélyi görögkatolikusokat, hanem az is, hogy az ortodoxok oly közelinek tűnő uniója Rómával végérvényesen ellehetetlenül. Levelét azzal zárja, hogy kötelességének érzi mindent megtenni a közelgő katasztrófa elhárítása érdekében. Utóiratban megjegyzi, hogy hasonló tartalmú levéllel kereste meg Francesco Marmaggi bíborost is, aki Valerihez hasonlóan szolgált nunciusként Bukarestben. Marmaggi ebben a minőségében a románok barátjának bizonyult, ahogyan következő állomáshelyén, Prágában is gyakorlatilag a csehszlovák kormány szövetségeseként működött közre Papp Antal munkácsi püspök letételében és kiutasításában.

A szenátor 1942. szeptember 5-én Tisserant bíborosnak írt levelének hasonló a hangneme. Néhány állítása azonban az újdonság erejével hat. Fentebb már említettük a Rampolla bíborossal 1910-ben lezajlott beszélgetését. Természetesen a „*mi hanno ingannato*”-sztori felelevenítése, illetve a skizmaveszéllyel való riogtatás ebből a levélből se maradhatott ki. Előző levelében viszont nem említette azt a meggyőződését, hogy a hajdúdorogi egyházmegye miatt maradt el 1918-ban a románok uniója Rómával. Tehát nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása nélkül 1918-ban nemcsak a román nemzet nagy egyesülése következett volna be, hanem az ortodoxok is egységre léptek volna a római Apostoli Székkel. Sőt, úgy véli, hogy erre az unióra lehetőség nyílt volna abban esetben is, ha sikerrel jár az a próbálkozásuk, mely a hajdúdorogi egyházmegye felszámolására irányult. Mint fentebb említettük, 1919 tavaszán Alexandru Nicolescu (későbbi metropolita) a román püspökök római ágenseként próbálta meg ezt elérni. A szenátor sajnálkozik amiatt, hogy akkor nem sikerült a Rota Romana elé vinni az ügyet és kimondatni a *Christi fideles graeci* semmisségét arra hivatkozva, hogy a bulla ellentétes a keleti egyház kánonjaival és privilégiumaival. Azt javasolja Tisserant bíborosnak, hogy kérje a *Rota Romanától* a „szerencsétlen bulla” jogi érvénytelenítését és ezzel egyszer és mindenkorra biztosítsa a Szentszéknek a „*magyarok intrikáival*” szemben. Ha ez megtörténik, hiteltelenné válik a román ortodoxoknak az az állítása is, mely szerint a Szentszék a magyarosító politikát folytató budapesti kormányok szövetségese. Ez utóbbi volt mindig is – írja Theodorian-Carada – a „román skizma” legfőbb oka, s nem a latinizációtól való félelem.

Theodorian-Carada magánleveleihez képest a szentszéki román követség 1941. január 3-án összeállított emlékeztetője természetesen más hangnemben, illetve a realitásokhoz közelebb eső megoldási javaslatokkal tárgyalja a kérdést. A követséget ekkor Vasile Grigorcea rendkívüli és meghatalmazott követ vezette, aki 1940. november 15-én váltotta Nicolae Petrescu-Comnen nagykövetet.²⁶ A követség egyházi tanácsosa Aloisie Ludovic Tăutu kanonok volt, aki a sűrűn cserélődő követek és nagykövetek mellett 1937–1948 között egyfajta állandóságot biztosított. Mivel már a teológiai tanulmányait is Rómában végezte, a Kúriában kiváló kapcsolati hálóval rendelkezett. Domenico Tardini érsek, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkára például gyakor tanára volt.²⁷

²⁶ Grigorcea követet már 1941 nyarán visszahívták, s helyét Dănilă Papp tábornok vette át.

²⁷ Ez a sajátos helyzet egy némileg meghökkenítő esethez is vezetett. 1942 decemberében Tăutu szóbeli jegyzéket nyújtott be az észak-erdélyi rendezéssel kapcsolatban. Ennek hangnemét és tartalmát Tardini ér-

A hivatalos emlékeztető megelőzően Tăutu tanácsos 1940 novemberében, majd pedig december 23-án hosszú és részletes dolgozatokban²⁸ fejtette ki a román álláspontot a hajdúdorogi egyházmegye reintegrációjával kapcsolatban. Az 1941. január 3-án kelt emlékeztető ezekhez képest rövidebb és nem tartalmaz részleteket. Célja inkább az, hogy a Szentszéket meggyőzze a döntés elhalasztásának szükségességéről. A követség fő érve a halasztás mellett az, hogy a bukaresti külügyminisztériumtól érkező információk szerint a Román–Magyar Bizottság, mely a bécsi döntés végrehajtásának kérdéseiben hivatott dönteni, a budapesti és a bukaresti nunciusok bevonásával átfogó megoldási javaslaton dolgozik az észak-erdélyi katolicizmus helyzetének rendezése érdekében. Olyan megegyezés van készülőben, melyet a két kormány jóváhagyásra beterjeszteni készül a Szentszékhez. A Szentszék esetleges döntése a kérdésben mindenképpen elhamarkodott lenne. Mint fentebb jeleztük, ez összhangban állt Nicolescu metropolita javaslatával és végül meghallgatásra is talált.

Jól látható, hogy Theodorian–Carada radikális javaslatához képest a követségi emlékeztető végeredményben jóval békésebb megoldás felé mutat. Ugyanakkor ebből a diplomáciai szövegből se maradhatott ki a *Christi fideles graeci* bulla kárhoztatása. A szöveg utolsó harmadában – a fent említett tárgyalásokról szóló szövegrészt megszakítva – az emlékeztető kitér a hajdúdorogi egyházmegye reintegrációjára, s megállapítja, hogy a magyarok által igényelt „restitutio in integrum” már csak azért sem lehetséges, mert jogi értelemben maga az alapító bulla hibás (vagyis *vitium*-mal terhelt), amit a kiadása után elrendelt revízió bizonyít. Ekkor érkezik szinte menetrendszerűen a „mi hanno ingannato”-történet felidézése mint a *vitium* melletti érvelés megalapozása.

A *Christi fideles graeci* bulla kiadásának, s következőképpen a hajdúdorogi egyházmegye felállításának káros voltát és végzetes következményeit az emlékeztető a viszonylag hosszú történeti visszatekintésben is kihangsúlyozza, mégpedig egy egészen sajátos szempontra irányítva a figyelmet. Míg Theodorian–Carada a román ortodoxok uniójának elmaradása miatt kárhoztatta a bullát, az emlékeztető az államközi kapcsolatokra gyakorolt negatív hatását emeli ki. A követség hivatalos álláspontja szerint – ami nyilvánvalóan megegyezett a román külügyminisztérium álláspontjával – „I. Károly király Ausztria–Magyarországgal folytatott szövetségi politikájának vége ettől az időponttól datálható.” A romániai közvéleményt ugyanis olyannyira felháborította a budapesti kormány támadása a magyarországi románok ellen, hogy egy szövetségi politika fenntartása tovább már nem volt lehetséges. Az emlékeztető a következmények közé sorolja a debreceni bombamerényletet is, kiemelve azt, hogy az orosz titkosszolgálat, az Ohrana állt a gyalázatos támadás mögött, még ha a végrehajtói románok is voltak. Az emlékeztető gondolatmenete szerint a budapesti kormány elhibázott dönté-

sek nem találta megfelelőnek, ezért egészen egyszerűen visszaküldte neki és újra íratta vele, mint egy rosszul sikerült iskolai dolgozatot. Domenico Tardini érsek levele Aloisie Ludovic Tăutu kanonoknak, Róma, 1942. dec. 22. ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria, Anno 1939–1948, pos. 109, fol. 259r–262r.

²⁸ Jelzeteik: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92A, fol. 324r–333v (1940. nov. 15.) és fol. 343r–376r (1940. dec. 23.).

se váltotta ki azt az elementáris felháborodást Romániában, ami aztán felkeltette az oroszok figyelmét is. Szentpétervár a véres merénylettel próbálta meg kiprovokálni a magyar kormány erőszakos fellépését a magyarországi románokkal szemben, ami a még hivatalosan fennálló szövetség végét jelentette volna.²⁹

A diplomáciai emlékeztető és Theodorian-Carada szenátor két magánlevele mintegy három évtizeddel a kiadása után is lesújtó véleménnyel van a *Christi fideles graeci* bulláról, s mindarról, amiről rendelkezett. Rampolla bíboros 1910-ben megfogalmazott sommás ítélete („Ez tiszta magyar örület”) – úgy tűnik – megadta az alaphangot a magyar görögkatolikus egyházmegyéről szóló román diskurzusnak. Theodorian-Carada és a diplomaták nem fogalmazzak olyan élesen, mint a korabeli sajtó („gyilkos bulla”³⁰ „Zúzzuk szét a hajdúdorogi szörnyeteg fejét!”³¹), de olyan súlyos következményeket tulajdonítanak a Christifideles graeci bullának, mint a román ortodox egyház uniójának elmaradása vagy Románia és a Monarchia közötti politikai szövetség felbomlása. Rómában – különösen az Eugène Tisserant bíboros vezette Keleti Kongregációban – nagy megértéssel fogadták a román aggodalmakat és többnyire osztották a románok magyar görögkatolikusellenes érzelmeit. Ezért a hajdúdorogi egyházmegye reintegrációjára nem került sor. Igaz, hogy ennek eredményeként néhány év alatt csak a Székelyföldi Külhelynökség területén 16 000 görögkatolikus „tűnt el” (vagyis váltott felekezetet vagy rítust),³² de mivel ők döntő többségükben magyar identitásúak voltak, elvesztésüket a hajdúdorogi püspökön és a magyar görögkatolikusokon kívül más nem érezte tragédiának.

A *Christi fideles graeci* bulla mint dokumentum sorsa is figyelemre méltó. Bár egy működő főegyházmegye alapító bullája, mégse a hajdúdorogi metropolitai levéltár vitrinben őrzött féltett kincse. Sőt, a *Christi fideles graeci* bulla nem is „járt” még Magyarországon. Miután a magyar kormány – a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium közötti civakodás után – 1912 őszén végre kifizette az elkészítéséért előírt 5000 lírás díjat,³³ a bulla a bécsi nunciatúrára került. Eljuttatása az új egyházmegye püspöki hivatalába Rafael Scapinelli de Léguigno nuncius feladata lett volna. Erre azonban nem került sor, mert a román tiltakozások eredményeként a magyar kormány és a Szentszék kilátásba helyezte a bulla revízióját. Az erre irányuló tárgyalások azonban 1914 tavaszán elakadtak, majd a Nagy Háború okafogyottá tette

²⁹ Bár az oroszok számítása akkor nem jött be és a debreceni merénylet után elmaradt az erőszakos megtorlás, de erre igazából már nem is volt szükség. Két évvel később Románia hadba lépésekor Ferdinánd király a románoknak a Monarchiától elszenvedett sérelmei között az első helyen említette a hajdúdorogi egyházmegye felállítását. Vö. Matthias Erzberger titkos bukaresti tárgyalásai 1916 februárjában Netzhammer érsek naplójában: *Raymund Netzhammer I*, 606–609.

³⁰ Románul, II. évfolyam, 134. sz., 1912. júl. 5/18. 1. oldal.

³¹ Románul, II. évfolyam, 262. sz., 1912. nov. 28/dec. 11. 2. oldal.

³² Gheorghe Pop marosvásárhelyi helynök és főesperes jelentése Saverio Ritter apostoli vizitátornak, Marosvásárhely, 1942. aug. 25. ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 109, fol. 53^v–54^v.

³³ *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 4/3. kötet: 1912–1926* (CA II/4/3), szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ MÁRTON ÁRON ET AL. (Földvári Katalin–Varga Anett–Sáránci Tamás–Suslik Ádám), Nyíregyháza 2019, 220–221.

a kérdést. A bécsi nunciaturán a bulla az ügy más irataival együtt levéltárba került, s ma is a Vatikáni Apostoli Levéltár raktáraiban őrzik.³⁴ 2012-ben a hajdúdorogi egyházmegye centenáriumára készülve Kocsis Fülöp megyéspüspök – a Keleti Kongregáció támogatását bírva – hivatalosan is kérte a bulla átadását, de erre a Vatikáni Apostoli Levéltár vezetője nem látott lehetőséget.

FÜGGELÉK

I.

Bukarest, 1940. december 18.

Mariu Theodorian Carada román szenátor magánlevele Valerio Valeri érsekhez
(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 262^{rv} – *dactylogr.*)

Bucarest le 18 Decembre 1940³⁵

Monseigneur

J'étais sur le point de vous écrire pour vous souhaiter de bonnes fêtes et une nouvelle année pacifique; lorsque j'apprends, avec une très grande inquiétude, que les Hongrois auraient demandés a Rome l'incorporation de paroisses roumaines a ce malheureux eveché de Haydu Dorog, qui a fait tant de mal a la chrétienté. Vous savez que les Hongrois n'ont pas tromper Pie X que très peu de temps et qu'il s'excusait auprès des évêques roumaines en leur disant:

Mi hanno ingannato et en leur promettant de revenir sur ce qu'il avait accordé.

C'est seulement parcequ'il est mort trop tôt, que c'est Benoit XVI qui a rendu les paroisses roumaines à leurs évêques canoniques. Je ne crois pas qu'il serait a présent possible de revenir.

Je tiens cependant de mon devoir vous attirer l'attention sur l'extrême gravité de la question. À cause de Haydu Dorogh il a été sérieusement question que tous les roumaines unis reviennent au schisme. À présent les conséquences seraient beaucoup plus graves, qu'alors. Il serait vraiment très malheureux que, juste au moment où, vous devez le savoir, un grand nombre d'évêques non unis essaient a trouver la manière de réaliser l'Union de tous les Roumaines, On Vient de parler de nouveau de Haydu Dorogh.

Sachez donc, que si sur cette questions on ferait aux Hongrois la moindre concession, au lieu de marcher vers l'Union, on arriverait a la desunion générale. Cette réalité m'oblige a vous supplier d'empêcher avec votre autorité un coup que ne servirait qu'a renforcer le schisme en l'engrandissant. Car dans un tel cas presque tout le clergé unis et la totalité du peuple transylvain se soumettraient au Patriarche de Bucarest, pour se

³⁴ Jelzete: AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, vol. 766, fasc. 9, fol. 461^r–466^r.

³⁵ A lap tetején kézírással: „7-I-41 Mandatami dal Nunzio di Vichy”. (A Vichy-kormánynál akkreditált nuncius Valerio Valeri érsek volt, aki 1933–1936 között bukaresti nunciusként működött.) – A dokumentumok áttérásánál megőriztük a források írásmódjának sajátosságait.

separer de Rome. Tel serait le resultat des désirs des Hongrois, juste alors que c'est plus que possible que le successeur du Patriarche Nicodem, dont la demission est très prochaine, pourrait inaugurer son election en adressant une lettre irénique au Saint Père.

Je vous assure que je suis consterné par la nouvelle que j'ai recqu et que me force a m'adresser a Votre Excellence en l'implorant d'impêcher á tout prix une telle catastrophe.

Je finis en vous souhaitant de bonnes fêtes et d'agréez l'expression de ma haute consideration.

[*m.p.*]

Carada³⁶

Cette lettre est presque une copie de celle que j'ai écrit en même temps au Cardinal Marmiaggi. Je m'adresse une aux anciens nonces à Bukarest, car à qui d'autres pourrais-je mieux donner l'alarme. Ici l'hiver a commencé, ce qui me force à garder presque continulment la chambre.

2.

Róma, 1941. január 3.

A szentszéki román követség emlékeztetője az észak-erdélyi görögkatolikus parókiáknak a bajdúdorogi egyházmegyébe történő visszasorolása tárgyában

(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92B, fol. 247r–253r – *dactylogr.*)

Légation Royale de Roumanie Près le Saint-Siège³⁷

Aide – Memoire

Au commencement de ce siècle vivait en Hongrie un très petit nombre de catholiques de rite grecque ayant le hongrois comme langue maternelle. Il est évident que ces fragments ethniques très petits et extrêmement dispersés, ne pouvaient pas provenir de l'union d'une Eglise maghyare orthodoxe avec Rome, ou qu'une Eglise pareille n'a jamais existé dans l'histoire. Il s'agissait uniquement de quelques éléments ethniques d'origine roumaine et ruthène, qui au cours du XIX – siècle et sous l'influence de l'administration hongroise avaient perdu l'usage de leur langue. Se basant sur l'existence de ces petits groupements le Gouvernement hongrois avait essayé d'obtenir la création d'un Evêché catholique de rite grecque et de langue lithurgique maghyare. Se rendant compte que le Saint Siège ne voulait pas obtempérer à ce désir, ou que l'admission d'une nouvelle langue liturgique Lui paraissait indésirable, le Gouvernement hongrois a changé de tactique. En effet en 1912 une demande directe et urgente fut faite par l'Empereur François Joseph en sa qualité de Roi Apostolique, pour demander la constitution d'un Evêque catholique de rite et de langue grecque. Cette demande a été

³⁶ Az aláírás és az utóirat kézírással.

³⁷ A lap tetején kézírással: '4-I-41 a m Barbetta'.

basée sur des données statistiques dictées par l'intérêt politique, mais loin de correspondre à la réalité. Ainsi furent réclamées pour l'Evêché en question 83 paroisses avec 73.000 croyants dont pas pas un quart n'étaient de langue maghyare. Contrairement aux usages canoniques, les Evêques des diocèses en question ne furent pas consultés et aucune liste des paroisses à céder ne leur fut montrée.

Cédant à la demande du Roi et du Gouvernement de Hongrie, Sa Sainteté Pie X a accordé la création de cet Evêché (de Hajdu-Dorogh) par la Bulle „Christifideles graeci” de 1912.

La constitution de cet Evêché a été saluée par la presse et l'opinion publique hongroise comme une grande victoire nationale et ceci certainement avec raison. La langue liturgique grecque a été immédiatement changée en maghyare, quoique cette dernière n'ait jamais été admise par les fors compétents comme langue liturgique. Mais il s'agissait avant tout d'une action purement politique, pour laquelle la religion ne devait servir que de prétexte, le but réel étant la dé-nationalisation d'un certain élément ethnique roumain.

Cette tendance a tout de suit provoqué une explosion de colère de la population roumaine, ainsi qu'une profonde agitation nationale et politique.³⁸

Les diocésains roumains du nouvel Evêché se sont mis en résistance passive et ont en grande partie cessé de fréquenter les églises et d'user des consolations de la religion, attitude évidemment peu chrétienne et explicable seulement par l'attachement extraordinaire des „Uniates” à leur langue liturgique traditionnelle.

Les inspections canoniques du Vicaire de l'Evêché de Hajdu-Dorogh, manifestement inspirées par le désir d'imposer dans les églises la langue nouvelle, ont donné lieu à des incidents d'une grande violence avec intervention de la force armée et finissant par des procès et des condamnations pénales de prêtres, d'intellectuels et de paysans roumains.

Le peuple roumain de Transylvanie a protesté contre le démembrement des Evêchés roumains dans une réunion monstre à laquelle assistèrent plusieurs dizaines de milliers de paysans avec leur clergé et leurs intellectuels en tête.

Dans le Parlement de Budapest plusieurs interpellations suivies de discussions orageuses se sont déroulées.

Dans l'ancien Royaume de Roumanie la création de l'Evêché de Hajdu-Dorogh ne fut pas moins ressentie comme un coup porté aux intérêts de la nation roumaine. La presse du Royaume a mené pendant longtemps une campagne d'une grande violence et l'opinion publique roumaine toute entière s'est montrée révoltée à ce point contre la politique du Gouvernement hongrois, qu'on peut dater depuis lors la fin de la politique d'alliance du Roi Carol I-er avec l'Autriche Hongrie.

L'exaspération extraordinaire de l'opinion publique roumaine a attiré jusqu'à l'attention de la Russie des Tzars, décidée de détacher la Roumanie de son alliance avec la double Monarchie. Une équipe d'agents de la fameuse „Ohrana” choisie exprès parmi des éléments bessarabiens, fut envoyée en Hongrie pour commettre à Debreczen l'odieux attentat à la bombe, dont tomba victime le Vicaire de l'Evêché de Hajdu-Do-

³⁸ A 'nationale et politique' kézírásal beszúrva.

rog. Le but de cette manoeuvre abjecte a été de provoquer une répression sévère de la part du Gouvernement hongrois et partant d'une nouvelle vague d'indignation en Roumanie, capable d'enlever à l'alliance officielle ses dernières sympathies.

Si entre 1912-1914, lorsqu'une alliance formelle existait entre la Roumanie et l'Autriche-Hongrie, la création de l'Evêché de Hajdu-Dorogh a pu provoquer une réaction aussi passionnée de la part de tous les Roumains, il est aisé à prévoir quelle en serait la réaction en ce moment quand la Roumanie se trouve tellement aigrie à la suite d'un traitement inique et des persécution bien connues. Un simple examen du passé nous montre abondamment quel serait l'avenir dans le cas d'une réintégration de l'Evêché en question. Il est certain qu'une décision prématurée provoquerait une nouvelle tension de nature à empêcher toute entente et même toute discussion plus calme. Un tel résultat serait certainement contraire à l'attitude constante du Saint Siège lequel poursuit avec tant de ténacité le noble but d'un rapprochement entre les parties adverses.

Une entente amiable entre les deux Gouvernements en question n'est d'ailleurs nullement impossible. Elle est au contraire même très probable. Des informations données par le Gouvernement roumain à sa Légation auprès du Saint Siège, il résulte que lors des délibérations de la commission roumano-hongroise, instituée pour le règlement des questions résultantes de l'Arbitrage de Vienne, il a été décidé d'élaborer de commun accord un statut pour les Eglises catholiques de rite latin et grecque, de la partie cédée de la Transylvanie, statut qui devait être en suite soumis à l'approbation et à la ratification du Saint Siège. Les Nonciatures Apostoliques de Bucarest et Budapest consultées à ce sujet, ont donné aux procédés envisagés leur entier consentement.

Entre temps les travaux de la dite commission ont été suspendus de par la volonté unilatérale du Gouvernement hongrois, mais, d'après les informations fournies par le Gouvernement de Bucarest, la reprise des travaux de la commission serait imminente. Il est plus qu'évident que la ré-intégration prématurée de l'Evêché de Hajdu-Dorogh préjugerait d'une façon dangereuse et inutile tout accord, tandis qu'au contraire l'ajournement prudent d'une décision en cette matière en faciliterait la solution par un accord bi-latéral équitable.

Il serait d'ailleurs peu conforme aux usages d'une bonne procédure d'établir d'un côté le principe d'un accord librement négocié et conclu, et de s'adresser de l'autre côté à un for tiers pour demander une décision anticipée et rendant tout accord inutile. Il est une règle de droit universellement reconnue, qu'on ne peut choisir deux voies pour arriver à la solution d'un litige. Le principe „via electa” est donc opposable au Gouvernement hongrois jusqu'au moment où l'impossibilité d'un accord serait devenue évidente.

En ce qui concerne la demande de l'Evêque de Hajdu-Dorogh, que son Evêché soit ré-intégré dans les limites territorielles de la Bulle papale de 1912, il serait en outre à objecter que Sa Sainteté le Pape Pie X s'est rendu compte de la tempête politique provoquée par la création de cet Evêché. Par ses célèbres paroles „Mi hanno ingannato”, prononcées dans l'audience accordée à l'Evêque roumain Vasile Hossu, Sa Sainteté a reconnu d'avoir été induit en erreur et a donné en conséquence l'ordre de procéder à

la révision de la dite Bulle. Si cette révision n'a pas pu être faite tout desuite,³⁹ cela se doit uniquement aux méthodes procédurales du Gouvernement hongrois qui a trainé les choses jusqu'en 1914, lorsque la guerre mondiale éclatant, la question devint d'une actualité secondaire. Cette révision a cependant eu lieu ultérieurement, lorsqu'en 1934 les paroisses de l'Evêché de Hajdu-Dorogh situées en Roumanie furent restituées à leurs anciens diocèses. En tout cas il reste établi que la „restitutio in integrum” d'une institution est impossible si cette institution a été dès son origine frappée de ce qu'on appelle en langue juridique „vice” et si en outre elle a été soumise par son constituant lui-même au procès de la révision.

En examinant ces considérations avec un esprit objectif, on arrive forcément à résultat que toute décision prématurée de cette question serait contraire à l'esprit du droit et inopportune du point de vue d'une entente entre deux nations. En ajournant la décision la solution du problème, actuellement épineuse, pourra au contraire se produire d'elle-même et sans la moindre friction.

Rome, le 3 Janvier 1941

3.

Bukarest, 1942. szeptember 5

*Mariu Theodorian Carada román szenátor levele a bíboroshoz a Christi fideles graeci
bulla érvénytelenítése tárgyában*

(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 92A, fol. 39r–41r –
cop., dactylogr.)

Copia

Bucarest, le 5 septembre 1942

76 Boulev. Maria

Eminence,

Depuis mon entrée en ville, j'ai entendu parler – dans certains cercles schismatiques – que le Vatican préparait un second Haydu-Dorog. Comme je savais la mal qu'avait produit en 1912 ce malheureux diocèse, j'ai considéré que ce n'était qu'une intrigue schismatique, destinée à affaiblir les sympathies unionistes de tant de Roumains. Car l'Union de tous les Roumains aurait probablement eu lieu en 1918 sans ce malheureux Haydu-Dorog, et même après celui-ci, si on avait eu l'habileté d'annuler au moins la création de ce diocèse, comme anticanonique et contraire aux privilèges incontestables des églises orientales. Je soupçonnais que ce n'était que des manoeuvres destinées à ressusciter la légende d'après le Vatican se fait instrument de la magyarisation des nations, temporairement soumises au gouvernement de la Hongrie. L'envoi d'un visiteur qui pourrait se laisser de nouveau induire en erreur, ma fait frémir.

Comme Pie XI me permettait de lui écrire directement, j'ai pensé que c'était de mon devoir, d'user envers son successeur aussi de cette faveur. Mais puisque pour le

³⁹ A 'tout desuite' kézírással beszúrva.

Pape Regnant je ne suis qu'un inconnu, je préfère m'adresser toujours à vous.

Dès 1910 je savais que les Hongrois demandaient au Pape un évêché greco-catholique de la langue hongrois. Forsque je parlai au Cardinal Rampolla du danger que présentait cette prétention magyare, le cardinal ma répondit textuellement: „Je connais cette question. C'est une pure folie hongroise, que jamais Rome ne prendra en consideration. Soyez-en absolument sûr”. En 1912 Mgr. Netzhammer écrivait au Cardinal, en le priant d'assurer le Pape „que les Hongrois trompent le Saint-Père” – et ils réussirent, malheureusement. L'histoire saura un jour de quelle manière... Il suffit, pour le moment, de dire que le résultat immédiat fut le suivant: Quelques mois après, Pie X disait aux évêques roumains qu'on l'avait trompé (miei figlioli, mi hanno ingannato), et il les autorisait à déclarer qu'il reviendra sur ce qu'il avait fait. C'est seulement la mort, qui l'a empêché de tenir sa promesse.

En 1919 Benoit XV revint sur presque tout, c'est dommage, de n'avoir pas compris que la meilleure solution c'eût été de faire annuler par le Tribunal de la Rote la bulla, comme contraire au droit canonique oriental et aux privilèges de l'église orientale. En tout cas, en 1913, il fut très sérieusement question pour les Roumains unis de déclarer les sceaux, c'est – à – dire de revenir sur l'union faite par le Métropolitaine Athanasie Anghel.

Pour faire échouer un pareil project, dont on parlait alors très sérieusement, je me suis donné la peine de justifier, tant bien que mal, cette malheureuse disposition. Grâce à Dieu, mon intervention, toute aussi gauche qu'elle fut en réalité, a de beaucoup contribué à empêcher un nouveau schisme. Ce qui surtout avait servi à cela, se fut en premier lieu la promesse de Pie X de revenir sur ce qu'il avait accordé au Gouvernement hongrois, la crise synodame de Bucarest et pour beaucoup la guerre de 1914.

Pour que Rome soit à jamais à l'abri des intrigues hongroises, il serait peut-être bon qu'on demande au Tribunal de la Rote d'annuler cette malheureuse bulle.

Ce n'est qu'ainsi que l'on pourrait donner le démenti à l'affirmation, que Rome le jeu de la magyarisation des nations tombées sous le gouvernement de la Hongrie. C'est cette légende qui a été toujours la principale cause du schisme roumain (de beaucoup plus que la peur du latinisme).

C'est pourquoi la moindre concession faite aux Hongrois, non seulement créerait un nouvel abîme entre le Vatican et les Roumains, mais il serait bien possible que ses conséquences soient incalculables et même tragiques.

Pour empêcher un pareil désastre je suis prêt à faire tout ce qui dépend de moi; bien que fatigué par une forte néuralgie, je crois de mon devoir de donner l'alarme.

Usez de ces lignes comme vous voudrais; je serais désolé de voir s'écrouler mon idéal, précisément à l'instant où, après tant d'efforts, j'avais l'impression qu'il devait enfin se réaliser.

Veillez agréer, Eminence, l'expression de ma très haute considération et de mon dévouement le plus profond

(signé) Carada

VÉGHSEŐ TAMÁS

GRÓSZ JÓZSEF KALOCSA-BÁCSI ÉRSEK MEGBESZÉLÉSEI

Alvary Gascoigne budapesti angol követtel 1945-ben*

Az alábbiakban Alvary Gascoigne budapesti angol rendkívüli követnek és meghatalmazott miniszternek (1945–1946) két jelentését¹ mutatom be, illetve elemzem, melyekben a brit kormányt tájékoztatta Grósz József kalocsa-bácsi érsekkel (1943–1961) folytatott megbeszéléseiről. Ezeket a budapesti diplomata másolatban a vatikáni kollégájának, Sir Francis D’Arcy Osborne rendkívüli követnek és meghatalmazott miniszternek (1936–1947) is eljuttatta Rómába, így az ő közvetítésével kapta kézhez Domenico Tardini pápai államtitkár-helyettes (1935–1958) is, aki egyúttal a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának (*Sacra Congregatio de Negotiis Ecclesiasticis Extraordinariis*) titkáráként (1937–1952) az Apostoli Szentszék államközi kapcsolataiért is felelt. Brit közvetítéssel tehát XII. Pius pápa is így közvetlenül magyarországi forrásból értesülhetett a második világháború végével hazánkban kialakuló egyházi- és politikai helyzetről.

I. A TÖRTÉNELMI HÁTTÉR

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. január 20-tól kezdte meg munkáját, miután Moszkvában a magyar delegáció² aláírta a fegyverszüneti megállapodást. Magyarországon a bizottság elnöke a szovjet fegyveres erők parancsnoka, Kliment Vorosilov marsall volt. A bizottság működése során végig a szovjet szempontok érvényesítése volt túlsúlyban, mellette az angolszász hatalmak képviselői kevésbé tudtak befolyást kifejteni. A békeszerződés elfogadtatásáig³ teljes beleszólással ellenőrizték az állam kül- és belpolitikáját, de mint ahogy alább szó is esik róla, Alvary Gascoigne angol követ amennyire lehetett, igyekezett tartózkodni az aktív beavatkozástól. A szovjetek nem voltak ilyen visszafogottak, maximálisan belefolytak a magyar ügyekbe.⁴

* Készült az ELKH TKI 30 207. sz. kutatócsoporti támogatás keretében.

¹ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 124, 6465/1945 és 6466/1945. Közlésüket lásd a *Függetlenségben*. – Külön köszönettel tartozom NAGY KATALINNAK, a Fraknói Kutatócsoport vatikáni rezidensének, aki az itt bemutatásra kerülő dokumentumokat részemre lemásoltatta, majd eljuttatta.

² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében Gyöngyösi János külügy-, Vörös János honvédelmi miniszterek és Balogh István államtitkár írták alá.

³ 1947. febr. 10-én Gyöngyösi külügyminiszter írta alá. Lásd TARJÁN M. TAMÁS: *A párizsi békeszerződés aláírása*, RubiconOnline. <https://rubicon.hu/kalendarium/1947-februar-10-a-parizsi-bekeszerzodes-alairasa> (letöltés: 2022. 08. 01.).

⁴ VICZIÁN JÁNOS, *Szövetséges Ellenőrző Bizottság*, Magyar Katolikus Lexikon XIII (főszerk. Diós István), Budapest 2008; vö. FÖLDESI MARGIT, *A megszállók szabadsága*, Budapest 2002.

Ilyen politikai helyzet uralkodott az országban, amikor 1945. március 29-én Esztergomban elhunyt Magyarország hercegprímása, Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek (1927–1945). Az esztergomi székiüresedés idejére rangidős főpapként, Grósz József kalocsa-bácsi érsek lett az ország első számú katolikus főpáστοra. Grósz ekkor első ízben vette át a püspöki kar vezetését.⁵

Kalocsa szovjet katonai megszállását (1944. október 31.) követően az érsek először 1945. április 5-én tudott felutazni a fővárosba. Célja az volt, hogy tájékozódjon a kormánytól a kialakult helyzetről, valamint a márciusban hozott földreformrendelet következményeiről is tárgyalni szeretett volna. A kormány tagjai közül azonban személyesen ekkor csak gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszterrel (1944–1945) tudott konzultálni. A naplójában az érsek azt is hangoztatta az akkori állapotok kapcsán, hogy véleménye szerint Vorosilovnak – és a magyar kommunistáknak – érdeke is az anarchikus helyzet fenntartása, mivel az angolszász hatalmak képviselőit így később kész tények elé tudják állítani, azaz Magyarország mindenképpen szovjet érdekszférába kerülhet.⁶

Mikor Angelo Rotta budapesti apostoli nunciussal találkozott, a pápai diplomata tudomására hozta az érseknek, hogy másnap, április 6-án 10°-kor el kell hagynia a nunciatúrát, mivel ki lettek utasítva az országból. Távozása előtt azonban a nuncius arra az időre, amíg rendes körülmények között lehetetlen az érintkezés a magyar katolikus Egyház és az Apostoli Szentsek között rendkívüli felhatalmazásokat adott át Grósznek.⁷

2. GRÓSZ ÉRSEK GASCOIGNE KÖVETNÉL

Grósz József érsek tehát mint a püspöki kar az idő szerinti elnöke kereste fel mindkét későbbi alkalommal Budapesten a brit külképviselet élén diplomáciai feladatokat ellátó Alvary Gascoigne-t. Beszélgetéseik során egyházi-, politikai és társadalmi kérdéseket egyaránt érintettek.

Ugyan Gascoigne a háború foratagát követően került Budapestre a követség élére, de a terep nem volt számára már teljesen ismeretlen. Már 1936 és 1938 között Sir Geoffrey Knox követ mellett szolgált a magyar fővárosban, elsőtítkárként. 1939 és 1944 közötti elhelyezkedése szempontjából a szakirodalom ellentmondásos. Van, ahol úgy szerepel, hogy folytatólagosan 1939-től egészen a diplomáciai kapcsolatoknak a Magyar- és Egyesült Királyság közötti 1941-es megszakadásáig szolgált Sir Owen

⁵ SÁGI GYÖRGY, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grósz József érsek tevékenysége 1944–1946*, BA-szakdolgozat, PPKE BTK, Piliscsaba 2011, 42.

⁶ Uo., 42–43. Vö. *Grósz érsek naplója*, kiad. TÖRÖK JÓZSEF, Budapest 1995, 190–192.

⁷ SÁGI, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete 42–43; A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között* (Magyar Történelmi Emlékek – Okmánytárak. Egyháztörténeti Források 1), kiad. BEKE MARGIT, Budapest 2015, 81.

St Clair O'Malley követ⁸ mellett is, szintén elsőtítkárként; máshol azonban az található, hogy 1939 és 1944 között a Tanger övezetbe és a marokkói spanyol protektorátusba akkreditált főkonzulként teljesített diplomáciai szolgálatot a brit korona számára.⁹ Feltehetően az utóbbi lehet a valós adat. Meg kell még jegyezni, hogy röviddel a brit külügyi szolgálatba lépését követően 1919 végén is már néhány hónapot Budapesten töltött Sir George Clerk missziójában.¹⁰

Érdemes röviden szót ejteni a diplomatáról. 1945 februárjában érkezett Magyarországra, február 23-tól Debrecenből, majd másfél hónappal később már Budapestről látta el a brit képviselőt az országban. Képességeiről ambivalensek a vélemények, ugyan felkészült diplomatának számított, de személyiségéből adódóan szemlélődő semlegességgel jellemezték a brit külügynél, ahol állítólag azért esett rá a választás, hogy Magyarországra küldjék, mert a magyarok helyzete nem számított kardinális kérdésnek számukra. Ettől függetlenül jelentéseinek mennyiségéből kiviláglik, hogy aktívan igyekezett mégis minden tőle telhetőt megtenni, törekedett az objektivitásra, kiegyensúlyozottságra minden szituációban. Széleskörűen igyekezett tájékozódni, Grósz érsek egyike volt csupán a sok általa fogadott személynek, ami információ-szerzést segítette elő. Mindig arra törekedett az alatt az idő alatt, amíg a politikai misszió vezetését ellátta, hogy ne avatkozzon be közvetlenül a magyar ügyekbe. Még úgy is, hogy olyan utasítás volt érvényben kormánya részéről, hogy elkerülendő, hogy Magyarország szovjet irányítás alá kerüljön. Kész volt mindenkivel találkozni, ha egyetértett vele politikailag és ideológiailag, ha nem. Így tehát ugyanúgy fogadta Grószot, és például hajlandó volt beszélni Rákosi Mátyással is.¹¹

Grósz érsek akkoriban vezetett naplója tanúsága szerint a közte és Gascoigne között létrejött két találkozó négyszemközti megbeszélésként zajlott le a felek között. Hogy milyen nyelven? A jelek szerint angolul, tolmács útján. Annyi ugyanis biztosan megállapítható, hogy az érsek nem tudott ezen a nyelven.¹² Azt is tudjuk azonban

⁸ Az Egyesült Királyság Magyarországon 1963-ig követi, azóta napjainkig nagyköveti szinten képviselteti magát. Az addigi budapesti követ (1961–1963), Sir Ivor Pink lett az első magyarországi nagykövete (1963–1965) a szigetországnak. A két ország között az első világháborút követően jött létre a diplomáciai kapcsolat. A budapesti brit követség annak idején Sir Thomas Hohler követ (1921–1924) irányítása alatt került megszervezésre, de már bizonyos szintű kapcsolatfelvétel megtörtént Sir George Clerk diplomata Budapestre érkezésével.

⁹ FÜRJ ORSOLYA, *A brit diplomáciai jelenlét Magyarországon 1924 és 1941 között. A British Legation szervezete és működés*, Disszertáció, Debreceni Egyetem, Debrecen 2017; vö. PETER LOWE, *Sir Alvary Gascoigne in Japan, 1946–51*, *British Envoys in Japan, 1859–1972* (ed. by Hugh Cortazzi), Folkestone 2004, 162. Gascoigne 1946-tól az Egyesült Királyság Tokióba akkreditált rendkívüli követeként és meghatalmazott minisztereként, 1951-től 1953-ig pedig moszkvai rendkívüli és meghatalmazott nagykövetként szolgált tovább a brit koronát. VI. György brit király (1936–1952) moszkvai kinevezését megelőzően ütötte lovaggá.

¹⁰ FÜRJ, *A brit diplomáciai jelenlét Magyarországon 1924 és 1941 között*, 27.

¹¹ M. MADARÁSZ ANITA, *Barcza–Szent-Györgyi–Gascoigne. Magyar–brit kapcsolatok három diplomata tevékenysége alapján (1941–1946)*, Súlypontáthelyezés a diplomáciában. A NEB külügyi munkacsoportjának tanulmányai 1 (szerk. Soós Viktor Attila), Budapest 2015, 105–112.

¹² Grósz érsek német anyanyelve mellett, anyanyelvi szinten beszélte természetesen a magyart, továbbá kiválóan tudott latinul és feltehetően érthetett olaszul. Ezen kívül a győri bencéseknel a görög nyelvet is biztosan tudható, hogy elsajátította.

ezekből a feljegyzéseiből, hogy nem egyedül utazott fel Budapestre egyik alkalommal sem. 1951-es vallomásában utalt is arra, hogy Bárd János – későbbi segédpüspöke – vele volt az angol követnél¹³, így feltehetően ő lehetett, aki tolmácsolt, tudvalevőleg kiválóan beszélt az angol nyelvet. Naplójában az érsek nem részletezte ezeknek a találkozónak a tartalmát, csak meglehetősen szűkszavúan jegyezte le azokat.¹⁴

a) *Első találkozó (1945. május 28.)*¹⁵

Az első találkozóra 1945. május 28-án került sor. Az érsek¹⁶ feljegyzései alapján nagyon szívélyes fogadtatásban volt része Gascoigne részéről. Az angol követtel másfél órás tartalmas diskurzust folytatott.¹⁷ Elmondása szerint a diplomata örömmel fogadta, amikor az érsek kifejtette, hogy az angol és amerikai követ megérkezéssel javulás volt megfigyelhető az országban. Grósz megfigyelése alapján Gascoigne akítvan érdeklődött a magyarországi viszonyok felől, mik a tapasztalatok magyar részről. A kalocsai főpap részletesen beszámolt mindezekről és kérte, hogy a külföldi diplomata továbbra is kísérfje figyelemmel a helyzetet, úgy, hogy ez ne maradjon a külvilág előtt sem titokban. Értelem szerűen a politikai helyzet megfelelő mederben maradása volt az érsek célja, elkerülendő, hogy a szovjetek részéről érkező beavatkozás hatására az antidemokratikus változások tovább erősödjenek.

Gascoigne követ másfél oldalas beszámolót állított össze június folyamán a magyar főpappal való megbeszéléséről; a találkozórol természetes, hogy tájékoztatnia kellett kormányát. Erről a megbeszélésről írt alábbiakban a *Függelékben* közölt szöveg pedig Rómába lett eljuttatva, az Apostoli Szentszékhez akkreditált kollégájához. Így az tehát Osborne követ¹⁸ közvetítésével jutott el a pápai Államtitkárságra június 26-án, azaz szűken véve egy hónappal később. Ezt a tájékoztatót a pápa néhány nappal később, június 29-én szintén olvasta.

A beszámolóban rögzítette a követ, hogy az érsek a nemsokkal korábbi – 1945. május 24-én este fél 7-kor összeülő – püspökkari konferenciát követően néhány nappal kereste fel őt, hivatalában, püspöktársai testületi megbízásával, hogy a magyar Egyház pillanatnyi állapotáról, helyzetéről tájékoztatást adjon.¹⁹ Grósz elmondása

¹³ *A Grósz-per előkészítése 1951*, szerk. SZABÓ CSABA, Budapest 2001, 193.

¹⁴ *Grósz érsek naplója*, 224, 246.

¹⁵ Az egész alfejezet vonatkozásában lásd: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 124, 6465/1945.

¹⁶ A jelentésében Gascoigne következetesen püspökként (*Bishop*) említi Grósz érsek (*Archbishop*) helyett.

¹⁷ „[Május] 28-án majdnem másfél órán át az angol követtel tárgyaltam. Rendkívül szívesen fogadott és melegen érdeklődött a magyar viszonyokról. Neki is éppen úgy, mint az amerikai követnek elmondtam nehézségeinket. Láthatóan örült, amikor azt mondtam neki, hogy pusztá megjelenésük sokban hozzájárult a magyar viszonyok javulásához. Kértem, hogy kísérfje továbbra is figyelemmel a magyar életet úgy, hogy ezt észre is vegyék. Ezzel magával is sokat segítenek rajtunk.” Lásd *Grósz érsek naplója*, 224.

¹⁸ Osborne-nak az Apostoli Szentszék mellett végzett diplomáciai szolgálatába is betekintést ad THOMAS GORDON, *XII. Piusz és a zsidók. A Vatikán titkos zsidómentési terve a náci időkben*, Szeged 2017.

¹⁹ Az említett püspökkari konferencián Hamvas Endre csanádi megyéspüspök megjegyezte, hogy a szovjetek rendkívül idegesek voltak és ingerültek, mivel az angolszászok megjelenésével az országban szembekerültek

szerint a szovjetek részéről nem tapasztaltak külső beavatkozást a tekintetben, hogy az Egyház normális működését nem érte gát, a szertartásokat továbbra is megtarthatták a szokásoknak megfelelően. A hitoktatás is akadály nélkül folyhatott továbbra is az iskolákban, ha erre volt lehetőség. Velük szemben azonban a magyar kommunisták igyekeztek akadályozni az egyházi működést, a püspökök közötti kapcsolattartást; ehhez hozzá járult még az is, hogy ekkor a háborút követően rendkívül leromlott volt az infrastruktúra, nem is beszélve a kommunikációs nehézségekről. Maga az érsek is két nap alatt ért fel Budapestre székvárosából, lovaskocsival. Elmondása szerint hátrányosan érintette az Egyházat az is, hogy nem rendelkezett katolikus sajtóval.²⁰

Az érsek részletesen beszámolt a magyar kommunisták és a politikai rendőrség viselt dolgairól. Utóbbiak rendszeres visszaéléseiről a lakosság kárára, maga az érsek is rendelkezett információkkal Kalocsáról, de általánosságban is.²¹ Az úgymond magyar demokratikus rendszer és a nemzetiszocialista rezsim között teljes párhuzamot vont. Ahogy később a pápának eljuttatott levelében is megírta, ekkor is hangsúlyozta, hogy a kommunisták kisebbségben vannak a támogatottság tekintetében, mégis ők urálnak mindent, tekintve hogy érzik maguk mögött a szovjetek támogatását.²² A magyar kormány mellettük gyenge, nem tudja kellőképpen érvényesíteni hatalmát az országban. Hatósági engedély nélkül vonattal sem lehet közlekedni.²³ Gascoigne egyéb hivatalos levelezéséből tudjuk, hogy a politikai rendőrség túlkapásaival tisztában volt, ahogyan a kommunisták azon belüli szerepével, ami őt és a brit kormányt is aggodalommal töltötte el. Elvei és kinevezése alapján azonban közvetlenül nem avatkozhatott be.²⁴

Két pap példáját is felhozta az érsek arra, hogy miként nehezítik meg a papság életét a kommunisták. Egyiküket – akit nem nevesített a követ, vagy csak nevét elfelejtette – azért verték meg május 1-én, mert szóvá tette a táncolóknak, hogy nincs itt az ideje örömködni a háború borzalmi után. A másik Kriston Endre egri segédpüspök esete volt, akinek felrótták, hogy 5–6 éve felszólalt a kommunista ideológia ellen.²⁵ Lényegében az érsek által elmondottak alapján kettősség bontakozik ki a fentiek alapján, míg a szovjetek részéről az érsek elmondása alapján üldözést nem tapasztaltak az Egyház működésében, annak „hiányát” cserébe a magyar kommunisták bepótolták.

---

velük. Értsd ez alatt, hogy különböztek az érdekeik. Feltehetően erre utalhat Gascoigne-nak Grősz érsek is, amikor azt említi a követnek, hogy az angolszászok megjelenésével javult némiképpen a helyzet. Vö. BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 80.

²⁰ A *Nemzeti Ujság* megszüntte külön is szóba került, hogy ahhoz hasonló lap lenne jó.

²¹ Lásd például *Grősz érsek naplója*, 196–197, 215–216. 219–220. Sztrilich Károly egyházmegyei *Actio Catholica* titkár (1945–1946) esetét taglalja naplójában is.

²² *Grősz érsek naplója*, 305–317.

²³ Grősz meg is jegyezte, hogy valószínűleg ő sem jöhetett volna fel a fővárosba, ha nem a lovaskocsit veszi igénybe, tekintve, hogy ilyen papírja neki sem volt.

²⁴ Lásd Douglas Howardnak, a brit külügy magyarországi ügyveinek illetékeséhez írt leveléből itt: M. MADARÁSZ, *Barcza–Szent-Györgyi–Gascoigne*, 112.

²⁵ *Grősz érsek naplója*, 217, 311.

Szóba került az úgynevezett földreform is, mellyel alapvetően az Egyház részéről egyetértettek volna, ha a kivitelezés megfelelően valósult volna meg. Ezzel szemben gyakorlatilag a legalkalmatlanabb forgatókönyv alapján realizálódott.²⁶ Aggodalmát fejezte ki a főpap a korábban a földekből befolyó jövedelemből fenntartott kiterjedt katolikus intézményhálózat jövője kapcsán. Ugyanis korábban ez adta a működéshez szükséges anyagi biztonságot és függetlenséget többek között a szemináriumoknak és iskoláknak is. A jövőben módot kellett így találni, hogy az intézmények fenntartását egyéb forrásokból megoldhassák. Pillanatnyilag azonban nem volt konkrét elképzelése ekkor erre még Grósznek, hogy ezt miként fogják megoldani. Megemlítette, hogy a vonatkozó rendelkezés okozta nehézségek kapcsán a főpapok Miklós Béla miniszterelnököt (1944–1945) is megkeresték beadványokkal.

Az angol diplomata elmondása szerint válaszában az érsek pesszimizmusát igyekezett eloszlatni a kibontakozó új magyar politikai berendezkedés kapcsán. Utólag mi már látjuk, hogy az érsek félelmei nem voltak alaptalanok, idővel beigazolódtak aggodalmai. Gascoigne feltehetően valóban megértőnek mutatkozhatott, tekintve hogy naplófeljegyzése alapján az érsek pozitívan értékelte a találkozót. Nem is vitatnám esetleges személyes jó szándékát sem. A Rómába eljuttatott beszámolójában úgy tűnik azonban, hogy kevésbé érezte fenyegetőnek a szituációt, illetve, ha el is ismerte, hogy abban igaza van Grósznek, hogy nem tökéletes a helyzet, azt viszont átmenetinek értékelte. Ahogy a jelentés szerint azt az érseknek is elmondta, hogy hirtelen bekövetkező politikai változások alkalmával – mint ami Magyarországon is megtörtént – nem szokatlan, hogy a hatalom új birtokosai „tűlbuzgón” lépnek fel. Gascoigne tehát arra számított, hogy helyre fog billenni előbb vagy utóbb a helyzet. Azt a nem túl diplomatikus megjegyzést is megtette állítólag Grósznek, hogy a zsidóknak és kommunistáknak jogos sérelmeik is vannak a korábbi rendszer részéről, így ő nem tartotta meglepőnek, hogy ha esetleg most revansot vesznek. Hogy ez utóbbi eszmefuttatás valóban elhangzott-e a beszélgetés során, fenntartásokkal kezelném, nem zárom ki, hogy csak beszámolójában fogalmazott így, tekintve hogy akkor gyaníthatóan kevésbé lett volna bizakodásra okot adó az érsek véleménye a találkozó eredményességét tekintve.

Diplomatától szokatlan naivitással – erősen félresiklott helyzetfelismeréssel – azon a véleményen volt Gascoigne, hogy a valóban létező baloldali szélsőségesek előbb-utóbb megismerik, hogy milyen a valódi demokrácia, amit az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok képvisel. Vallotta, hogy ennek realizációját kell neki elősegítenie Magyarországon. Értsd, ha ezt megismerik, akkor ez fog megvalósulni hazánkban is, miután látni fogják annak előnyeit a magyar politikusok is. Gascoigne véleménye szerint azt kell elérni, hogy az emberek értékeljék a demokratikus elveket, így ugyan kemény munkával, de létrejön az igazi demokrácia. Grósz érsek erre reagálva mondta azt, hogy az amerikai és angol misszió megérkezése óta valóban javult a légkör. Itt szögezte le azt is, hogy a katolikus Egyház azt várja el az angolszászok jelenlététől,

²⁶ A püspöki kar a nemzeti és szociális alapú földreformot támogatta, ezzel szemben az politikai alapon valósult meg, hátrányos helyzetbe juttatva sokakat. Vö. BEKE, *A magyar katolikus püspöki tanácskozások*, 81.

hogy elriasszák a kommunistákat, hogy támadóan lépjenek fel. Alapvetően a pillanatnyi helyzet kapcsán megállapítható, hogy az érsek szkeptikusabban látta a dolgokat. A mából visszanézve, jól kivehető azonban, hogy ő látta jól, sokkalta reálisabban, az angol túlzottan optimista volt, nem ismerte fel kellőképpen a kommunisták jelentette veszélyt – hátuk mögött a szovjet támogatással – Magyarországra, a demokráciára.

b) Második találkozó (1945. július 23.)²⁷

Grósz érseknek Gascoigne követel történő következő, második találkozására 1945. július 23-án került sor. Ezúttal is kétnapi lovaskocsizás után érkezett fel székvárosából a fővárosba. A követtől értesült az érsek, hogy valójában már korábban szeretett volna vele ismételt konzultálni, Jánosi József jezsuita útján már korábban üzent neki, de az valamiért ezt nem továbbította az irányában.²⁸ A napirenden ekkor is a fennálló magyarországi helyzet volt. A követi jelentésből tudható, hogy ekkor is közel két óras diskurzus zajlott le kettejük között. A diplomatának erről a megbeszélésről készített jelentéséből kiderül, hogy azt még azon a napon elkészítette és küldte el Winston S. Churchill brit miniszterelnöknek címezve.²⁹ Másolatban ez a dokumentum is eljutott a pápai Államtitkárságra, így XII. Pius is további információkhoz juthatott a magyar egyházi és állami állapotokról. Ezt a jelentést ő szeptember 2-án olvasta.

A jelentés elejéből kiderül, hogy a fent említett májusi jelentéstételét követően volt még egy másik június 17-én kelt is, ami a Grósz érsekkel folytatott megbeszélésével volt kapcsolatban, erre vonatkozóan azonban nem rendelkezem forrással. Ezt követte az érsekhez kapcsolódó harmadik jelentés, ami második találkozásukat követően lett papírra vetve. Itt a reláció elején rögzítette, hogy Grósz József hercegprímás hiányában a magyar Egyház fejének tekintendő, ő vezeti a püspöki kart. Jelentésében tematikusan számolt be a beszélgetésük során elhangzottakról.

Elsőként az ún. földreform rendelet egyházi vonatkozásait, következményeit beszélték át. A pillanatnyi helyzet kapcsán konstatacióra került ugyan, hogy birtokaik egy részét az egyházak visszakaphatják, ezen kívül a kormány részéről olyan irányú szándék mutatkozott, hogy támogatni kívánják, hogy intézményeik fenntarthatóságát ne érje csorba. Az érsek ezzel szemben rendkívül szkeptikus volt, álláspontja szerint nem javult semmit a helyzet azóta, hogy májusban találkoztak, sőt, a véleménye szerint sokkal rosszabb volt mint legutóbb. Leszögezte, hogy a korábban megtarthatott 300 hold földből, jelenleg annak már csak a harmada van ténylegesen a püspökök felügyelete alatt. Ezen kívül közölte, hogy az egyes helyi katolikus iskolák fenntartására is kb. 25 hektár áll már csak rendelkezésére azoknak a plébánosoknak,

²⁷ Az egész alfejezet vonatkozásában lásd: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 124, 6466/1945.

²⁸ A második találkozásról még szűkszavúbb feljegyzést készített az érsek: „[Július] 23-án az angol követnél jártam, aki Jánosi páter útján már régebben izent, hogy beszélni szeretne velem, az izenetet azonban Jánosi páter nem tartotta szükségesnek továbbítani.” Lásd *Grósz érsek naplója*, 246.

²⁹ Mivel a brit választásokat Churchill elvesztette, így 1945. júl. 26-án Clement Attlee lépett hivatalba. Ebből adódóan Gascoigne jelentését kormányfőként már ő olvashatta.

akik plébániája rendelkezik még földdel. Az érseknek nem volt kétsége Miklós Béla miniszterelnöknek az egyházak irányában meglévő jó szándéka felől, de erős kétségei voltak a tekintetben, hogy a Szovjetunió mennyi mozgásteret fog engedni neki. Szóba került a Georgij Puskin rendkívüli és meghatalmazott nagykövet (1945–1949) szájából elhangzott azon mondat is, hogy az Egyházat nem kell kímélni. Gascoigne követ azon kérdésére, hogy mi a véleménye arról a főpaprak, hogy mi állhat a szovjetek ezen álláspontja mögött: csak az Egyház támadása lehet a háttérben, vagy ánblokk azt akarhatják, hogy egyetlen intézmény se élvezzen kiváltságokat. Az érsek meglátása szerint a földreform rendelet nem egyházellenes célzattal született, eredőjében a kommunista politikai felfogást látta, miszerint egyformán akartak mindenkit kezelni. Fentebb már szerepelt, hogy magával a földosztással nem volt problémája a püspököknek, így Grósznek sem, a reform szükségességét nem vonta kétségbe, a kivitelezés módjával azonban nem értettek egyet.

Érdekelte a követet az is, hogy mi az érsek véleménye, milyen változás történt azóta a magyar jogrendben, mióta először beszéltek, értsd, milyen a jobbiztonság az országban a tapasztalatai szerint. Grósz József ezt röviden nagyon rossznak ítélte meg, két papja kálváriáját hozva fel példaként. Kerner Istvánnak³⁰, a kalocsai Nagyszeminárium rektorának (1939–1947) és Belon Gellért³¹ spirituálisnak (1944–1947) a letartóztatásáról emlékezett meg, kiknek „bűne” az volt, hogy öt évvel korábban a helyi sajtóban négy cikkük jelent meg, melyben a marxi ateizmus ellen szólaltak fel.³² Hozzá tette, hogy se szeri, se száma azoknak a katolikus és protestáns papoknak, lelkészeknek, akiket most több évvel korábbi antikommunista írásaik miatt hurcolnak meg, indítanak ellenük eljárást.

A megszálló szovjet katonák fosztogatásairól is beszámolt az angol követnek. Itt azt nem hozta fel, de naplójából is tudjuk, hogy különbséget tett a szovjet tisztek és közkatonák között. Az előbbiekkkel kifejezetten jó és diplomatikus kapcsolatot sikerült helyben Kalocsán is kiépítenie, így a helyi viszonyok a háború utóhatásaitól függetlenül jobbak volt, mint másutt.³³ Ennek is köszönhető, hogy „Kalocsa megmentőjeként” él az érsek az utókor emlékezetében.³⁴ A közkatonákról azonban nagyon rossz véleménye volt, sok problémát okoztak. Gombos Károly érseki irodaigazgató (1944–1950) és Ságghy Elek érseki jószágkormányzó (1943–1946) útján igyekezett segíteni a joghatósága alatti területen élőknek. Ebből kifolyólag a két papja rendszeresen konzultált a megszálló

³⁰ Korábban a *Kalocsai Néplap* szerkesztője is ő volt.

³¹ A kommunista pártállam későbbiekben is figyelemmel kísérte az általa „reakciónak” tartott Belon tevékenységét. Noha 1959-ben elízi címzetes püspökké lett kinevezve, felszenteléséhez majd csak 1982-ben járult hozzá az állam, ekkortól lett pécsi segédpüspök.

³² *Grósz érsek naplója*, 237. Szörényi Andor szemináriumi ökonómust is keresték, de ő akkor kórházban feküdt lábtöréssel.

³³ *Grósz érsek naplója*, 37. Vö. SÁGI GYÖRGY, *Kalocsa megmentője, Grósz József érsek*, E.Sz 18 (2017) 4. sz., 70–77.

³⁴ Mindezekhez hozzá tartozik, hogy még a szovjetek Kalocsára történő megérkezése előtt az elmenekült Lantay István polgármester helyére felkérte a város vezetésére Hazai Gyula volt járási főszolgabíró, akit mivel tehát így hivatalban volt városvezetőként, a megszálló szovjet parancsnokság is meghagyta a helyén. Lásd részletesebben ezzel kapcsolatban SÁGI, *Kalocsa megmentője, Grósz József érsek*, 62–80.

csapatok tisztjeivel. A jelentés tanúsága szerint ekkor általánosságokban beszélt az érsek a szovjet katonák részéről tapasztalt visszaélésekről, a civilek kiebbrudalásáról otthonaikból, s az ott talált ingóságok elzabrálásáról. A vidéki állatállományt gyakran szintén elhajtották. Esetek jórészében ezek visszaszerzése vagy lehetetlen volt, avagy nagy nehézségekbe ütközött.³⁵

A soron következő magyarországi nemzetgyűlési választások témájára áttérve Grósz érsek leszögezte, hogy a kommunisták célja mindenképpen az, hogy az mielőbb megtartásra kerüljön. A miniszterektől származó információi szerint azonban ez kb. egy év múlva lesz realizálható. Utóbb tudjuk, hogy végül még azévb, november 4-én lebonyolításra került, ugyan nem éppen az ő reményeiknek megfelelő eredménnyel. *Nota bene* befolyásuk még sem csökkent a közismert okok miatt. Ekkor júliusban azonban Grósz még erről nem tudhatott. Elmondta, hogy véleménye szerint mindent elkövetnek a szovjetek, hogy majd elcsalják a választásokat. A keleti fronton hadifogságba esett – az arra fogékony – katonák között a szovjetek politikai képzést folytattak, közülük kb. 300-an hazajöve máris kommunista agitátorként léptek fel. Ezzel együtt azonban meggyőződése volt az érseknek, hogy a kommunisták nem csak a soron következő, de bármelyik azt követő választást is el fogják bukni, érezhető volt, hogy annyira nagy a társadalmi elutasítottságuk.

Szóba került a magyarországi antiszemitizmus kérdése is. Grósz érsek két részre bontotta a magyarországi zsidóságot, ebből kiindulva értelmezte a kérdéskört. Álláspontja szerint vannak az őszinte és hazafias magyar zsidók, akik hittársaik gazzetteivel nem értenek egyet, a másik rész – ez utóbbiak – pedig a zsidóknak azon csoportja, akik részt vállallnak a politikai rendőrség törvénytelenéseiben, beállnak a kommunisták soraiba, vagy éppen feketén kereskednek. Lényegét tekintve ezzel arra utalt, hogy a két csoport értelemszerűen más megítélés alá esik a magyar társadalom széles rétegei előtt. Gascoigne azon érdeklődésére, hogy az érsek nem tudna esetleg ráhatni a rabbikra, hogy a magyar zsidóság tévelygő részét helyes irányba tereljék; Grósz úgy reagált, hogy ami tőlük tellett, azt ő illetve ők már megtették. Sajnos hasztalan...

Teleki Géza gróf, vallás- és közoktatásügyi miniszter személyét, illetve helyzetét az érsek hozta fel a beszélgetés során. Kérte a követ segítségét, amennyiben kikerülne a kormányból a politikus. Hangsúlyozta, hogy a jelen tragikus állapotok között Teleki igyekszik minden tőle telhető segítséget megadni az Egyháznak. Egyértelműen tarthatott attól a főpap, hogy mindezeket utóbb a kommunisták megbosszulhatják a grófon. Habár az angol Teleki kapcsán osztotta az érsek véleményt, hasznos embernek nevezte, de diplomáciai bonyodalomtól tartva, nem értett egyet azzal, hogy neki az érdekében szerencsés lenne, ha beavatkozik. Azt azonban elvállalta, hogy a miniszterelnök irányában közvetít, noha az ő véleménye is az volt, hogy Miklós hiába kormányfő, nincs elég szava saját „háza táján” sem. Gascoigne is úgy érzékelt egyébként, hogy Teleki menesztése a kormányból napirenden lehet, noha szerinte

³⁵ Grósz érsek naplója, 54. 58. 61; vö. SÁGI, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete*, 24–27; továbbá SÁGI, *Kalocsa megmentője, Grósz József érsek*, 74–77.

sem lenne az jó lépés. Végül november közepén ez valóban megtörtént, a parasztpárti Keresztury Dezső követte a tárca élén (1945–1947). A Polgári Demokrata Párt elnöki székéből azonban már korábban, néhány nappal a követ és az érsek között megtörtént találkozót követően lemondani kényszerült a gróf.³⁶ Igaz rövidesen a kormány élén is változás történt a választások folyamodványaként, Tildy Zoltán miniszterelnök (1945–1946) lépett hivatalba.

Az érsek általánosságban is hangsúlyozta, hogy a követ tegyen meg mindent, hogy Magyarország fennálló nehéz helyzetén segítsen, s erre ösztönözze a brit kormányt is. Ugyan kifejtette, hogy a hívek hűségeseek az Egyházhoz, de az ország demokratikus kibontakozása akadályokkal teletűzdelt. Így tehát az Egyház is nehézségekbe ütközött, hogy megfelelően terelje híveit. A „keleti mintájú demokráciát” élesen különbözőnek értékelte Gascoigne, mint amit ők az Egyesült Királyságban megszoktak. Korábbi beszámolójával ellentétben, tehát ekkor már óvatosabban fogalmazott a tekintetben, hogy milyen tempóban valósulhat meg a háború utáni Magyarországon a demokratikus berendezkedés. Azt se ekkor, sem korábban nem vitatta, hogy vannak szélsőséges túlkapások, ekkor azonban érezhetően már kevésbé látta optimistán, hogy hamar rendeződhet majd egy bizonyos átmeneti állapotot követően a politikai helyzet Magyarországon.

Grősz érsek annak eléréseért, hogy valóban demokratikus rendszer valósuljon meg az országban, a szövetséges hatalmak – nyilván ez alatt az angolokat és amerikaiakat értette – aktívabb szerepvállalását kérte, hogy a kellő nyomásgyakorlással megakadályozzák az embertelenségeket, a törvénytelenégeket és különféle visszaéléseket. Jelentésében is megjegyezte a követ, hogy az érsek meggyőződése szerint a lakosság túlnyomó többsége a demokrácia kibontakozását kívánja, a kommunista ideológiát pedig elveti. Ekkor is megismételte tehát a főpap májusban megfogalmazott álláspontját a magyar politikai viszonyokról. Gascoigne is májusi választát ismételte meg erre, kérve az érseket, hogy legyen még türelemmel, ne veszítse el a reményt, hogy rendeződik a politikai helyzet Magyarországon. Továbbá leszögezte a követ, hogy a brit királyi kormány számára létfontosságú, hogy az 1945. február 11-én kelt Jaltai Nyilatkozat alapján Magyarországon demokratikus eszközökkel kerüljenek megoldásra a politikai és gazdasági kérdések. Habár a követ is elismerte tehát, hogy ugyan lassabban valósulhat meg, de továbbra sem zárta ki, hogy a teljesen demokratikus berendezkedés gyökeret fog eresztetni az országban.³⁷ Ha nagyon hosszú távon értelmezzük ezt, akkor valóban igaza lett, csak erre 1989/1990-ig várni kellett. Megjegyzendő azonban, hogy szembetűnő, hogy továbbra sem számolt igazán a szovjetek befolyásával az országban, a kommunisták mögötti egyértelmű jelenlétükkel. Ha a szovjet katonai jelenlétet

³⁶ MOLNÁR KÁROLY, *Teleki Géza és Keresztury Dezső a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén (1944–1946)*, Neveléstörténet 13 (2016) 1–2. sz., 147–153.

³⁷ Vö. BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 126. Az 1946. ápr. 2-ai püspökkari értekezleten az előző őszre visszautalva is konstatálták a magyar püspökök, „hogy Közép-Európa nem váltott ki érdeklődést az angolszászoknál. Örültek a háború befejezésének. A bolsevizmus hidegen hagyta őket. Most [azonban már] valami keresztény szolidaritás jelentkezése észlelhető náluk. A westminsteri [Bernard Griffin], [Francis Spellman] New York-i bíborosok hazaérkezve melegen nyilatkoztak Közép-Európa ügyéről.”

is ide számítjuk, akkor az meg véglegesen majd csak 1991-ben zárult le csapataik kivonulásával.³⁸ A püspökök a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol és amerikai tagjainak figyelmét később is igyekeztek felhívni a magyarországi visszásságokra.³⁹

A búcsúzáskor Grósz érsek külön is megköszönte, hogy kommunikációs folyósót biztosít az angol követ a magyar Egyház és az Apostoli Szentsték között. Meg is jegyzete, hogy igénybe is fogja venni ezt a lehetőséget a közeljövőben, s reményét fejezte ki, hogy ismét találkozhat még majd a követtel. Az érseknek azt a kérését sajnos vissza kellett utasítania, hogy lehetőség szerint a követségi autóval kísérgesse a hazaúton, tekintve, hogy ha lovaskocsival megy, mindig benne van a pakliban, hogy a szovjetek lefoglalják a lovakat. Gascoigne követ úgy látta, ha az autóval menne az érsek, az számára nem lenne biztonságos diszkréció szempontból.

3. AZ ÉRSEK ÉS A TALÁLKOZÓK „UTÓ- ÉS MELLÉKHATÁSA”

Grósz érsek az említett kommunikációs folyósót használta 1945. szeptember 2-án kelt nevezetes XII. Pius pápához intézett levelének eljuttatására is. 16 oldalas drámai hangvételű beszámolóban tárta a pápa elé a magyar Egyház és nép helyzetét, ebben élelátásáról, kiváló helyzetfelismeréséről és helyzetértékeléséről adott tanúbizonyságot, rámutatva a valóságra, azaz, hogy „ami ma nálunk van, az nem demokrácia, hanem a demokráciának a megcsúfolása. Országunkon egy baloldali kisebbség uralkodik, amely ugyan a nép nevében beszél és rendelkezik, de a nép megkérdése nélkül. [...] Téhetetlenek vagyunk vele szemben, mert az orosz fegyverekre támaszkodik”. Ebben a levélben több Gascoigne-nak már korábban említett problémáról áttekintő beszámolót nyújtott a katolikus egyházfőnek. A jelentést Sággy és Gyetvai Péter érseki titkár (1944–1950) adta át a követnek, az érsek által adott meghatalmazás szerint – a követtel való korábbi megegyezés alapján – nyitott borítékban, így azt Gascoigne is olvashatta, illetve lefordíthatták neki.⁴⁰

Politikai okokból a későbbiekben ezutóbbi levelének tartalmát, de a Gascoigne-nyal valamint Arthur Schoenfeld amerikai követtel folytatott találkozóit is ellene fordították a pártállam urai, nemes egyszerűséggel felhozták ellene, hogy bizalmas adatokat idegen hatalmaknak átadott, vagy éppen lehetőséget adott, hogy azokhoz hozzá jussanak. Az természetesen nem merült fel problémaként, hogy folytatott megbeszélést Puskin szovjet nagykövettel is. Felróták neki az 1951-es koncepció perében lefolytatott vizsgálati anyagban, hogy kvázi *homo regius*ként lépett fel 1945-ben. Az ekkori vallomásában olvashatjuk, hogy habár kétszer is járt az angol követnél,

³⁸ ROMSICS IGNÁC, *Volt egyszer egy rendszerváltás*, Budapest 2003.

³⁹ BEKE, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 176 és 215. Az 1946. júl. 20-ai püspökkari értekezlet jegyzőkönyvének tanúsága szerint akkor Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek (1945–1973) is közölte társaival, hogy köszönetet mond az angol és amerikai követségnek, amiért a magyar Egyház és papság irányában törekednek segítőtleg fellépni.

⁴⁰ SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése*, 297–298. A pápának küldött jelentés szövegét magyar nyelven TÖRÖK JÓZSEF közölte az általa sajtó alá rendezett Grósz napló mellékletében, lásd *Grósz érsek naplója*, 305–317.

a legkevesebbre – legalábbis akkori elmondása szerint – a vele való beszélgetésekre emlékezett. Tudva levő, hogy mindent magára vállalt, amit csak mondtak, ezzel lehetőleg elkerülendő, hogy másoknak akár akaratlanul is ártson. Vallomása tehát erős forráskritikával értelmezendő. A fent említett Gascoigne-on keresztül a Vatikánba XII. Piusnak eljuttatott 1945. szeptember eleji jelentésének elkészítését vették a legrosszabb néven tőle, mivel az nem csak az Egyház, hanem az ország gazdasági és politikai helyzetéről is tartalmazott információkat. Ráadásul abból az angol követ is informálódhatott a továbbítás előtt. Összességében az Apostoli Szentszékkal tartandó illegális kapcsolatok felhasználását is felrótták neki. Ide sorolták a követségeken keresztül való kommunikációt a Vatikánnal.⁴¹

Summa summarum azonban, a Rómába beérkező különféle jelentések ellenére a Grósz érsektől a püspöki kar vezetését visszavevő Mindszenty József új esztergomi érsek 1945. november 30. és december 20. közötti vatikáni tartózkodásáról is még úgy számolt be, hogy nagyon kevés információval rendelkeznek az Apostoli Szentszéknél a magyar helyzetről, így minden híradásnak nagyon örültek. Mindszenty közlése alapján azonban ezek a Tardinihez és Giovanni Battista Montini pápai államtitkár-helyetteshez (1937–1953) – akikkel ő személyesen is megbeszélést folytatott – beérkező ilyen tárgyú iratok rövid úton minden esetben XII. Pius dolgozóasztalára kerültek. A pápa tehát amennyire tőle tellett, igyekezett pontosan átlátni a fennálló magyarországi állapotokat.⁴²

* * *

Az alább közlésre kerülő angol követi jelentések fontos információkkal szolgálnak számunkra arról, hogy a már eddig is ismert korabeli forrásokon felül, tovább mélyíthessük a püspöki kar akkori elnökének diplomáciai téren való ténykedését, amely során igyekezett a politikai és társadalmi normalizálódás érdekében lépéseket tenni a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol tagján keresztül. A politikai utóhatás milyensége, perében ennek abszurd módon való felhasználása, kvázi az akkori jogbiztonság hiányában nem okozhat meglepetést az utókor számára, ismerve a kiépült Rákosi-rendszer⁴³ milyenségét.

⁴¹ SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése*, 297–299.

⁴² BEKE, *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozások*, 99–100.

⁴³ GYARMATI GYÖRGY, *A Rákosi-korszak. Rendszer váltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*, Budapest 2013².

FÜGGELÉK⁴⁴

I.

Budapest, 1945. június(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 124, 6465/1945 – *dactylogr.*)

S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari

Data del documento: *giugno 1945**Objetto: Colloquio di monsignor Giuseppe Grősz⁴⁵, arcivescovo di Kalocsa, con il capo della missione politica inglese in Ungheria: Normale svolgimento del culto – Soppressione della stampa cattolica – Arristo di sacerdoti (il suo segretario e il vescovo ausiliare di Agria, mons. Andrea Kriston⁴⁶) Incominienti della siforma agraria –**V.S.P.⁴⁷ 29-VI-45*

In these last days a Conference of the Catholic Bishops of Hungary has been held at the capital, and Bishop Grősz, the Bishop of Kalocsa (Southern Hungary) called upon me this morning on behalf of his colleagues and proceeded to discuss the present position of the Catholic Church in Hungary.

The Church, he said, was not outwardly at any rate being interfered with by the Russians, and religious services were being held as usual. There was no persecution of religion as such, and the teaching of religion was proceeding, as far as this was possible, in the schools.

But owing to the complete lack of communication and transportation, and also owing to the hindrance from the Hungarian communists, the heads of the Catholic Church in Hungary were finding it impossible to move about in their dioceses; contact between the clergy and the people had therefore come to a standstill, and the church was not fulfilling its function. The Church was furthermore very much hampered by not having a newspaper at its disposal. The old Catholic paper of Budapest, the *Nemzeti Ujság*, had been suppressed, and a request that a new Catholic Press organ should be started had been refused by the Minister of Interior (a communist)⁴⁸ after having been sanctioned by the Prime Minister.⁴⁹

⁴⁴ Az írás során csak az egyértelmű betű elütések kerültek korrigálásra, illetve a magyar személynevek esetén az ékezetes betűkre való kicserélés, az eredeti névben való használat alapján. Utóbbi oka, hogy minden bizonnyal angol betűkészletű írógéppel íródott a két szöveg. Kézzel írt részek kurzívval lettek szedve.

⁴⁵ Grősz József.

⁴⁶ Kriston Endre egri segédpüspök.

⁴⁷ *Visto dal Santo Padre*, vagyis a „Szentatya látta”.

⁴⁸ Gascoigne-nak részben van ebben igaza. 1945. május–június hónapokban a még hivatalosan Nemzeti Parasztpárt-béli politikus, Erdei Ferenc volt a belügyminiszter (1944–1945), a kommunista Nagy Imre csak a novemberi választásokat követően vette át a tárca irányítását (1945–1946). A forrásokból azonban valóban tudható, hogy Erdei 1944 decemberétől már titkos tagja volt a Magyar Kommunista Pártnak, mint kriptokommunista. Vö. GYARMATI GYÖRGY, *A közigazgatás újjászervezése az „idejelenesség” korszakában*, TSz 38 (1996) 1. sz., 77.

⁴⁹ Miklós Béla miniszterelnök.

The Bishop then proceeded to expand upon the misdeeds of the Hungarian communists and the „political police”. He said that the present „democracy” in Hungary was similar in effect to the nazi régime. The communists were in the minority in the population but they were all-powerful everywhere as they were armed and enjoyed the support of Russians. The agents of the Central Government had but little authority in the Provinces. There was no individual liberty. He himself would probably not be allowed to come to Budapest again now that official permits were required for persons travelling by rail, (on this occasion he had come by horse from his diocese to Budapest, a journey of two days, in order to attend the conference). The Hungarian communists, who closely follow the edicts of Karl Marx⁵⁰, numbered many militant atheists within their ranks, and these were all out to make things difficult for the Church. Thus he cited the cases of two priests, one of whom was his own private secretary, who, after being most brutally beaten, were now in goal⁵¹ in Budapest – the first (his secretary) for having forbidden the people of Kalocsa to dance on May 1, arguing that this was not a moment for rejoicing in Hungary – the second, the „Auxiliary” Bishop of Eger⁵², for having spoken against communism some five or six years ago. Any excuse was being seized upon by the communists to persecute the servants of the Church.

Speaking of land reform, Bishop Grósz said that this had been carried out in a manner which was most unsatisfactory as far as the church was concerned. The Church lands had been sliced up with the rest of the country, and it was from the revenues of these lands that the Church paid for its seminaries, schools and other institutions. How these establishments were to be paid for in the future he did not know; the matter had been brought to the notice of the Prime Minister by petitions.

In reply to Bishop Grósz, I did my best to dispel some of his pessimism by pointing out that all sudden changes in political régimes (as for example the one which had taken place in Hungary) were nearly always attended by displays of excessive zeal on the part of the new parties in power. I also suggested that it was only natural that the communists on the one hand and the Jews on the other, both of whom had suffered much terrible persecution in Hungary in the past, should perhaps tend to go too far now that their day had dawned. I felt that with patience and careful handling the intemperance which was possibly being displayed by certain sections of the left, would gradually subside, and that there was no reason why Hungary should not in time come to know the benefits of a democratic régime such as was in force in the United Kingdom and the United States of America. Real democracy was not easily come by, it had to be achieved through hard work and through an appreciation by the people of true democratic principles.

To this the Bishop replied that ever since the arrival here of the American and British Missions, the atmosphere had become calmer throughout the country. The Catholic Church, he said, looked to us to do our best to discourage the wholesale persecution of the Hungarian people by the communists.

---

⁵⁰ Karl Marx, német filozófus, közgazdász, szociológus, a kommunista munkásmozgalom teoretikusa.

⁵¹ Másképpen: *jail*.

⁵² Kriston Endre egri segédpüspök.

2.

Budapest, 1945. július 23.

(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 124, 6466/1945 *cop.*, *dactylogr.*)

S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari

Data del documento: 23 luglio 1945

Oggetto: *Colloquio fra mons. Giuseppe Grősz, arcivescovo di Kalocsa, e il capo della missione politica inglese in Ungheria. Riforma agraria – Arresto di sacerdoti – Tacchigi e violenze commesse dalle truppe russe – Propaganda comunista in vista delle elezioni – Atteggiamento degli ebrei – Benemerenze del conte Géza Teleki, ministro dell' educazione*

Copy.

No. 208. British Political Mission in Hungary Budapest, 23rd July, 1945 (76/17/45)
V.S.P. 2-9-45

Sir,

I have the honour to refer to my despatches Nos. 97 and 128 of the 28 may and the 17 june respectively in which I had the honour to report on the views held by Bishop Grősz, the Bishop of Kalocsa and, (in the absence of a Prince Primate in Hungary) the ranking Catholic Bishop of this country, on the subject of the present situation in Hungary.

2.⁵³ Bishop Grősz, back in Budapest from his diocese after a two day journey by horse carriage, spent nearly two hours with me this morning. The following is a summary of what the Bishop said regarding the subjects upon which he dwelt with special emphasis.

3. (a) The seizure of the Church lands under the Land Reform Act.

There had been recently some signs that the Church was to be given a moiety of satisfaction in that: -

(i) part of its lands might be given back, and

(ii) the Hungarian Government might subsidise the church institutions to make up for the lack of yield coming from the lands which had been seized.

Bishop Grősz, however, said that the position was just the same as when he came to see me before. In fact it was rather worse as Bishops had now only 100 hold of Church land under their supervision instead of the 300 hold which they had at first been permitted to retain. Furthermore parish priests who had had certain lands from which to pay the expenses of local Catholic schools, etc. were now left with only 25 acres. The position was therefore extremely difficult from the financial point of view. The Bishop did not see daylight. He said that General Miklós (Béla), the Prime Minister, had good intentions and had wanted to help the church out of its present difficulties in this respect (my despatch No. 186 (21/18/45) of the 17 July), but that word had come from Moscow through the mouth of my colleague, Mr. Ambassador

⁵³ A sorszámok az eredeti szövegben vannak elírva.

Pushkin⁵⁴, the Russian political representative, that the Church was not to be spared. I interrupted at this point to ask Bishop Grósz whether he considered that this was an attack upon the Church as such by the Russians, or whether it was merely their desire that no institution should⁵⁵ be privileged. The Bishop said that he did not think it was an attack against the church, but that it was in accordance with the communist policy that all should be treated alike where land reform was concerned.

(b) Law and order in the country.

I asked Bishop Grósz whether this was any better than when he had last visited me. He said that, on the contrary, it was worse if anything. Two of his priests, one the head of a Catholic seminary at Kalocsa, the other the spiritual adviser to the said seminary, had been imprisoned in that town by the orders of the Hungarian communists for having written, some four or five years ago, articles to the local press against the atheistic principles included in the doctrines of Karl Marx. There were several other examples of priests, he said, both Catholic and Protestant, who had been arrested for anticommunist writings, writings which had taken place years ago and were now being „ferreted” out by the Political Police and the Communists.

(c) The occupying power.

As regards the Russians, the Bishop complained that they were now pillaging the countryside in the same manner as they had done during their advance through Hungary in the days of the liberation. As an illustration of this Bishop Grósz told me that on arrival at their billeting areas Russian troops were wont to select certain portions of the town, village, or district from which they would order instant evacuation of all the inhabitants. Everything in the houses in those selected areas would then be removed. Farms and homesteads in the countryside were also being denuded of what livestock was left.

(d) Elections.

As regards the forthcoming elections, Bishop Grósz said that in his opinion the communists would prefer to have the elections soon, i. e.⁵⁶ this year, but that according to his information secured from Cabinet Ministers, they would not be held for another year. In this connection he said that the Russians had been giving political training to certain Hungarian prisoners of war taken on the Eastern front and that some 300 of these men had now returned to Hungary to work in the communist cause and to act as communist agitators. The Russians, he said, were already doing everything possible to „rig” the elections. Despite this Bishop Grósz felt, however, that the communists would be defeated in the elections whenever these were held, as the hatred against them was now universal through the country.

(e) The Jews.

Speaking of anti-semitism (which is undoubtedly gaining ground here and which has already reached a certain momentum), Bishop Grósz said that there were two categories of Jews.

⁵⁴ Georgij Puskin, budapesti szovjet nagykövet. Az eredeti szövegben 'Fushkin' alakban szerepel.

⁵⁵ Eredeti szövegben 'cbould' szerepel.

⁵⁶ Eredetileg 'i. s.' szerepel a szövegben.

(i) the sincere and patriotic Jews who appreciated the misdeeds of their co-religionists, and

(ii) these nefarious sections of the Jewish population which permeated the Political Police, the Communist Party and the Black Market.

Asked whether he could not perhaps bring some useful influence to bear upon the Rabbis to work on these bad Jewish elements, he replied, sorrowfully, that he had already done his best with the Rabbis. For the moment these Jews who were attached to the chariot of the Hungarian communists and those who were making vast sums of money, many of them in the „Black Market”, would not listen to reason.

(f) Count Teleki (Géza).

Bishop Grósz then enlisted my assistance with regard to the possible future exclusion from the Government of the Minister of Education, Count Teleki (my letter No. 30/2/45 of the 25 May to Mr. Douglas Howard⁵⁷). Count Teleki, Bishop Grósz said, was doing everything he could to help the church in its present plight, and it would be a „disaster” if he were to be thrown to the wolves. The Communists were after him, however, and the Bishop felt that Teleki would soon find himself „in the wilderness”. I agreed with Bishop Grósz that as far as I could see Count Teleki must be a useful person, but I said that it would be delicate for me to interfere in such a matter. I shall do what may be possible in the way of using my influence with the Prime Minister on this subject, but General Miklós has, as you know, but little power in his own house, and it is quite possible, I fear, that the portfolio of „Education and Religion” may soon be filled by another incumbent. Teleki’s same [!] is already said to be on the starting gate for a post abroad.

4. For at least half an hour Bishop Grósz’s visit was taken up with an impassioned appeal to me to secure your assistance for Hungary in her present plight. The financial difficulties of the Catholic Church, he said, were bad enough, but these would be overcome by help of the people themselves, who had implicit faith in the church. But owing to the reign of terror which existed in the country by reason of the implementation of the Eastern brand of democracy, which was so diametrically opposed to the democracy as practised in Great Britain, the church found itself quite unable to help its flock. The church had no proper contact with the people and in their present desperate plight the latter needed help now more than they had ever, probably, needed it before. First and foremost therefore Bishop Grósz desired the active intervention of the allies in Hungary in order that democracy in its truest form should be introduced here, where it was so necessary and where it would be so heartily welcomed by the vast majority of the population, who loathed communism and all it implied.

5. I begged Bishop Grósz to be patient and above all not to give up hope. I reiterated the opinions which I had expressed to him before (my despatch No. 97, paragraph 10 of the 28 May). I also said that I knew that my Government were vitally interested in seeing that the people of Hungary should, to use the words of the Yalta Declaration

---

⁵⁷ Douglas Howard a brit külügyön belül a magyarországi ügyek illetékese volt.

„solve by democratic means their most pressing political and economic problems”. Discussions had taken place between the Great Powers on the subject of the situation in Hungary and in other countries in South Eastern Europe. The evolution of Hungarian democracy as practised in the West, although it must I felt come slowly, would nevertheless take shape, and furthermore it would I knew be cultivated in every way possible by the authorities of the United Nations.

6. Finally Bishop Grósz thanked me sincerely for our promise to serve as a channel of communication between him and the Vatican (your telegram No. 19 Saving [!]). He would soon, he said, be availing himself of this. He promised to come back to see me at Budapest in three weeks time if it were possible for him to make the journey. In this connection he said that when travelling by carriage he never know whether the Russians might not seize his horses, and he asked me to send him back to his diocese in my car – a request with which I should have been extremely glad to comply but for the fact that this would not have been at all discreet from the point of view of his own safety.

The Right Hon[our]able.
Winston Spencer Churchill, C. H.⁵⁸, F. R. S.⁵⁹, M. P.⁶⁰,
Foreign Office,
London, S. W. 1⁶¹.

SÁGI GYÖRGY

⁵⁸ Brit Becsületrend (*Order of the Companions of Honour*).

⁵⁹ A Királyi Természettudományos Társaság tagja (*Fellow of the Royal Society*).

⁶⁰ A Parlament tagja (*Member of Parliament*), azaz képviselő.

⁶¹ SW1, a Délnyugati (*South Western*) londoni postai kerület megnevezése. SW1A 2AH a Külügyminisztérium, SW1A 2AA a Miniszterelnökség, azaz a Downing Street 10 irányítószáma.

TOMEK VINCE PIARISTA GENERÁLIS A VATIKÁNI DIPLOMÁCIA TANÁCSADÓJA ÉS KRÓNIKÁSA¹

Az Apostoli Szentszék újkori diplomáciai szolgálatában, amelynek egyik legfőbb feladata és célja a világ országaiban élő katolikus egyházrészek jogainak és érdekeinek védelme valamint a katolikus hit terjesztése és megerősítése,² fontos szerep jutott a hivatalos diplomáciai összeköttetéseken túl azoknak az informális csatornáknak is, amelyek belső egyházi vonalon álltak rendelkezésre. Ezek segítségével ellenőrizni és árnyalni lehetett azokat az információkat, amelyek a sajtó, a diplomáciai képviselők és más civil források révén futottak be az Apostoli Szentszék Államtitkárságára, s fontos háttéranyagot szolgáltatottak és támaszt jelentettek a döntéshozók számára, hogy a legmegbízhatóbb információk alapján alakíthassák ki a megfelelőnek tűnő diplomáciai magatartását és cselekvési programot a helyi egyházak érdekében.

A belső egyházi képviselő területén a nunciatúrák és a püspökök római ügyvivői, ágensei mellett nagy jelentősége volt a római székhelyű szerzetesi generális kúriáknak, amelyek nemzetköziségük miatt globális képpel rendelkeztek a rendjük által választott működési területek és országok problémáiról és belső viszonyairól. Ilyen szempontból a legfontosabb a jezsuita generális kúria volt, de a ferencesek, domonkosok, piaristák, szaléziak, verbiták, bencések, premontreiek és ciszterciek római központjai is jelentős szerepet játszottak.

Az 1945 utáni években csaknem mindegyik generális kúrián voltak magyar szerzetesek is szolgálatban, akik közül kiemelkedett a magyar származású Tomek Vince. 1947-ben választották meg a piarista rend generálisának és 1967-ig állt a nemzetközi hírű, s főként Olaszországban, Spanyolországban és Kelet-Közép Európában működő tanítórend élén.³ Szerepét különösen fontossá teszi, hogy a vezetése alá kerülő piarista rend

---

¹ Tomek Vince Sch.P. hagyatékát, amelyet Rómában, az Archivio Generale delle Scuole Pie (AGSP) gyűjteményében a piarista generális kúria épületében (Casa Generalizia dei Padri Scolopi, Róma, Piazza dei Massimi, 4) őrzik P. JOSÉ PASCUAL BURGÚÉS levéltárigazgató engedélye nyomán volt lehetőségem 2019 novemberében egy hétig tanulmányozni. A kutatást a TUSOR PÉTER által vezetett Fraknoi Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport támogatása tette lehetővé, továbbá KOLTAI ANDRÁSNAK, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (PMKL) vezetőjének 2013-ban elvégzett munkája, amelynek során rendezte a terjedelmes hagyatékot és részletes jegyzéket is készített hozzá. Ezúton is szeretném megköszönni KOLTAI ANDRÁSNAK és ALESSANDRA MERIGLIANO levéltárosoknak a kutatás során nyújtott segítségét.

² ROBERT A. GRAHAM, *Vatican Diplomacy. A Study of Church and State on the International Plane*. Princeton 1959; HYGINUS EUGENE CARDINALE, *The Holy See and the International Order*, Toronto 1976.

³ Tomek Vince Sch.P. (1892–1986): magyar piarista szerzetes. 1892. nov. 9-én született a Sáros megyei Palocsa községben (ma Plaveč, Szlovákia), 1916-ban szentelték pappá. 1919-ben doktori fokozatot szerzett. 1946-ban provinciálissá nevezték ki, majd 1947. szept. 3-án Rómában a piarista rend generálisává választották. Megbízatását többször meghosszabbították, végül 1967-ben 75 éves korában kérte felmentését a generálisi szolgálat alól. Ezután Rómában a generális kúrián lakott, ahol főként visszaemlékezéseinek és naplófeljegyzéseinek rendszerezésével

rendházainak és iskoláinak jelentős része a szovjet megszállás alatt lévő Kelet-Közép Európa országaiban feküdt, és katolikus gimnáziumokat működtető rendi vezetőként közvetlen tapasztalatai voltak a magyarországi szovjetizáció folyamatáról.⁴ Ezek a tapasztalatok egyre inkább felértékelődtek, mivel Angelo Rotta budapesti nuncius 1945. április 4-én történt méltatlan kiutasítása után a szünetelő vatikáni-magyar kapcsolatok helyreállítására egyre kisebb esély mutatkozott. A magyar egyház képviselőjét Serédi Jusztinián hercegprímás halála miatt ideiglenesen Grósz József kalocsai érsek látta el egészen 1945 szeptemberéig, Mindszenty József esztergomi érseki kinevezéséig.⁵

Magyarország a második világháború végén a Szovjetunió hadseregének megszállása alá került, amely állapot az 1947. februári párizsi békeszerződés után állandósult. A jaltai találkozón 1945 februárjában született paktum értelmében Magyarország a szovjet blokk országai közé került, ismét a trianoni határok közé szorítva, jelentős magyar közösségeket csatolva el az anyaországtól, kényszerű kisebbségi létre ítélve azokat. A változások a magyar piaristákat is érzékenyen érintették, hiszen több jelentős gimnáziumuk is az új határokon kívülre esett.⁶ A megszálló csapatok támogatása és felügyelete mellett elkezdődött a szovjet típusú diktatúra kiépítése Magyarországon is.

Ez a politikai folyamat magával hozta a marxista alapokon nyugvó szovjet egyházpolitika átvételét is. A katolikus egyház tanítása és a keresztény emberkép szöges ellentétben állt a marxista alapokon nyugvó, materialista, kommunista társadalompolitika programjával, amelynek célja a vallás és az egyházak elszigetelése és fokozatos kiiktatása volt. A Magyar Kommunista Párt a moszkvai direktíváknak megfelelően a hatalom megszerzésének érdekében eleinte békés magatartást tanúsított a magyarországi egyházak felé, azonban kezdetektől a vallásos világnézet háttérbe szorítására és társadalmi befolyásának csökkentésére törekedett. Szellemi holdudvara a nemzetközi kommunista mozgalom munícióival ellátva egyre erőteljesebb támadást intézett a katolikus hittel és a bibliai emberképpel szemben, amelyeket a kommunikációs csatornák kisajátításával és az egyházellenes sztereotípiák szüntelen ismétlésével egyre erőteljesebben érvényesített a szigorúan ellenőrzött nyilvánosság fórumain.⁷

---

foglalkozott. A magyar emigráció életében továbbra is szerepet játszott, lakhelye fontos találkozóhely maradt. 1986. ápr. 18-án hunyt el Rómában, holttestét Budapesten a piarista kriptában helyezték örök nyugalomra. Életrajzi adatait lásd: *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997*, ed. LÉH ISTVÁN–KOLTAI ANDRÁS, Budapest 1998, 390; *Ephemerides Calasantianae* 86 (1986) n. II, 476–500.

⁴ Vö. *Annuario Pontificio 1948*, Roma 1948, 692; *Ordinis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum catalogus generalis exeunte anno scholastico 1947–1948*, Roma 1948, 43–65, 103–106, 133–139.

⁵ LAPO LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa orientale agli albori della guerra fredda: i casi della Polonia e dell'Ungheria*, Roma–Budapest 1997, 88–98.

⁶ BORHI LÁSZLÓ, *Magyarország a bidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1945–1956*, Budapest 2005; KERTÉSZ ISTVÁN, *Magyar békeillúziók 1945–1947*, Budapest 1995.

⁷ LOMBARDI, *La Santa Sede*, 88–89; MINDSZENTY JÓZSEF, *Emlékirataim*, Toronto 1974; SALACZ GÁBOR, *A Magyar Katolikus Egyház tizenbét esztendeje (1948–1964)* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 9), München 1988; SZABÓ CSABA, *Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945–1965*, München 2003; ORBÁN JÓZSEF GYULA, *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*, Budapest 2001; ADRIANYI GÁBOR, *Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert*, Paderborn 1992; *Catholicism and Politics in Communist Societies*, ed. PEDRO RAMET, London 1990.

Magyarországon 1945-ben a katolikus egyház az első világháborút követő katolikus megújulás és reneszánsz időszakát élte, a katolikus hívek száma 6,5 millió körül mozgott, amely az összlakosság közel 68 százalékát jelentette. A katolikus egyház erős társadalmi támogatással és beágyazottsággal rendelkezett főként a vidéki, falusi lakosság körében, amely a mezőgazdasági ország legjelentősebb társadalmi csoportját képezte. Emellett azonban a városokban is jelen volt egy öntudatos, katolikus arisztokrata és polgári réteg, akik képesek voltak a közösség közéleti, tudományos és kulturális képviselőjére is a papság mellett. A magyar katolicizmus jelentős oktatási, egészségügyi és szociális intézménnyel rendelkezett, amelyek nagy részét főleg szerzetesek működtették és az egész országot behálózták. A világi és szerzetespapok összlétszáma 1948-ban közel 6300 fő volt, amelyből 3846 volt a világi pap és 2429 a szerzetesek száma, akik 4822 lelképásztori szolgálati helyen és a 22 rend 157 rendházában és 74 iskolájában működtek. A női szerzetesek száma 10 000 fő körül mozgott, akik 580 rendházban éltek és 27 főiskolát, 92 középiskolát, 209 általános iskolát, 127 óvodát, 80 kórházat és 173 szociális intézményt működtettek. A személyi utánpótlás fő forrását pedig a gyermekekben gazdag vidéki Magyarország jelentette, minden évben megteltek a szemináriumok és szerzetesi főiskolák növendékekkel. A magyar egyház életerejét az 1938-as budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson is megmutatta a világ katolikusai előtt. A háború okozta trauma a vallásgyakorlat intenzívebbé válását, és az emberek Istenhitének erősödését is magával hozta Európa-szerte és Magyarországon is. A templomok minden nap megteltek a szentmiséken résztvevő emberekkel. A zarándokhelyeken továbbra is hatalmas tömegek gyűltek össze, és a vallási rendezvények a helyi közösségekben életadó kapaszkodókká váltak sok magyarnak a háborút követő nélkülözés és családi tragédiák közepette.⁸

A szovjet megszállást követően azonban sorozatosan történtek olyan események, amelyek az egyház jövőjével kapcsolatos pozitív várakozásokat egyre jobban beárnyékolták. Az első ilyen lépés az 1945. március 15-én Debrecenben elfogadott földtörvény volt, amely kárpótlás nélkül elvette az egyházi intézmények gazdasági alapját biztosító nagybirtokokat. Ezt hamarosan, 1945. április 4-én a zsidók és menekültek százait megmentő Angelo Rotta pápai nuncius kiutasítása követte. A nyár folyamán tovább sokasodtak az egyházat ért sérelmek, az egyházi személyek és intézmények elleni atrocitások, amelyek tovább növelték a magyar püspökök aggodalmait a magyar demokratikus kibontakozással és az egyház szabad működésével kapcsolatban.

A veszélyekre és a hitvalló helytállásra a magyar egyház új vezetője, az 1945. szeptember 8-án esztergomi érsekké kinevezett Mindszenty József már érseki székfoglalásakor felhívta a hívek figyelmét. 1945. október 7-én megtartott beszédében bibliai képekbe rejtve világította meg az ország helyzetét: „Babilon vizeinél ülünk és elpatogott hárfahúrokon idegen énekekre akarnak tanítani bennünket” – mondta.

⁸ *A magyarországi latin-és görögszertartású egyházmegyék és szerzetesi, római katolikus papság és női szerzetesrendek névtára, iskolái, közjóléti és hitbuzgalmi egyesületek feltüntetésével*, Budapest 1948; Az adatok feldolgozása a következő kötetben található: BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*; Budapest 1996, 170 és 195–200.

Babilon a fogságra és a megszállásra, az idegen ének a kommunizmusra, az elpattogott hárfahúrok pedig az 1919-es kommunista proletárdiktatúrára utaltak. Ezt a beszédet a november 4-ei országgyűlési választások előtt már egy sokkal nyíltabb hangú püspökkari körlevél követte. Az esztergomi érsek által szövegezett, október 18-án kiadott körlevélben a következőképp fogalmaztak: „Meg kell mondanunk, hogy a magyar közéletben sok, nagyon sok olyan jelenséget tapasztalunk, melyek a tiszta demokrácia elveivel éles ellentétben állnak. [...] Meg kell mondanunk, hogy keresztény választó nem adhatja a szavazatát olyan irányzatra, mely újabb elnyomást, újabb erőszakos uralmat, a természettörvények mellőzését felelőtlenül és sűrűn elköveti.”⁹ A körlevél rendkívül felbőszítette a magyar kommunistákat és a szovjet vezetést is, mert a demokratikusnak álcázott diktatórikus törekvéseikről rántotta le a leplet.

Az egyházon belül már ekkor komoly véleménykülönbségek alakultak ki a diktatórikus és egyházellenes hatalmi törekvésekkel kapcsolatos magatartást illetően. Mindszenty József és a magyar klérus nagyobb része úgy vélte, hogy az erőszak és a zsarnokság annál nagyobb lesz, minél kevesebb ellenállásra talál. Befolyásos katolikus körök – élükön Czapik Gyula egri érsekkel és vezető jezsuitákkal – viszont bíztak abban, hogy a konfliktusokat elkerülve sikerül megtalálni az egyház életlehetőségeit, azaz a *modus vivendi* az új helyzetben és csendben meghúzódva el lehet kerülni a hatalom agresszív lépéseit, és ezáltal biztosítani az egyház jövőjét. Ehhez az irányzathoz tartozott Tomek Vince generális is, valamint Bánáss László veszprémi püspök és Barankovics István, a Demokrata Néppárt vezetője is. A valóság azonban az volt, hogy a magyar kommunisták a szovjet pártvezetés támogatásával az egyházat egyre jobban korlátozva társadalmilag karanténba akarták zárni, amelynek végső célja az egyházi élet fokozatos eltorzítása volt. Az egyházi vezetés számára a nagy dilemma az volt, hogy mi szolgálja inkább az egyház jövőjét egy diktatúrában, mi segíti a túlélést és a rendszer bukása utáni újrakezdést. A jelentős társadalmi támogatottság és intézményhálózat mellett szükséges-e kompromisszumokat tenni, mekkora a valódi mozgástér, ilyen erős háttérbázissal, és mekkora veszteségeket érdemes elszenvedni.¹⁰ A totalitárius hatalmakkal való tárgyalásokról XII. Pius pápának is sok keserű tapasztalata volt a náci birodalom és a lengyel területeket megszálló szovjet hatalom részéről, így a Vatikánban is aggódva figyelték a szovjet befolyás alá került egyházak sorsát.¹¹

A dilemmák tisztázását nehezítette, hogy az Apostoli Szentszék hivatalos képviselője, a budapesti nunciatura az 1947-es párizsi békeszerződés után sem állt helyre. A hivatalos diplomáciai kapcsolatok híján felértékelődtek a demokratikus államok

⁹ *Egyházam és bazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*, szerk. BEKE MARGIT, Esztergom–Budapest 1991, 14–16 és 32–36.

¹⁰ *Egyházam és bazám*, 35; GÁRDONYI MÁTÉ, *Túlélés – együttműködés – ellenállás*, Csapdában (szerk. Gyarmati György–Bánkuti Gábor), Budapest 2010, 31–42; KÁLMÁN PEREGRIN, *Mindszenty, Tomek, Barankovics – Arcvadások és fordulópontok a keleti politika világában*, Budapest 2020.

¹¹ ANDREA TORNIELLI, *Pio XII. Eugenio Pacelli. Un uomo sul trono di Pietro*, Milano 2008; ROBERT A. VENTRESCA, *Soldier of Christ: The Life of Pope Pius XII.*, [s.l.] 2013; ROBERT A. GRAHAM, *The Vatican and Communism during World War II, What Really Happened*, San Francisco 1996; HANSJAKOB STEHLE, *Eastern Politics of the Vatican, 1917–1979*, Athens 1981.

budapesti külképviseletei. Különösen a brit és olasz követség közvetítő szerepe volt jelentős, továbbá a nyugati újságok tudósítóinak munkája, azonban a szovjetekkel kapcsolatos aktuálpolitikájuk szerint szűrve továbbították az egyházak életével és a vallásszabadságra vonatkozó információkat, amelyeket ezért fenntartással kellett kezelni.

Több magyar egyházi kezdeményezés is indult a Szentszék tájékoztatására főként a jezsuiták részéről, amelyek közül kiemelkednek Nagy Töhötöm jezsuita 1945–1946 közötti római útjai. XII. Pius pápa 1945 őszétől azonban Mindszenty József esztergomi érseket tekintette elsődleges hírforrásnak, akit a német megszállás utolsó hónapjaiban a hatalomba kerülő nyilas diktatúra börtönbe zárt. Mindszenty Józsefnek 1945 novemberében és 1946 februárjában nyílt módjában Rómába utazni, ahol személyesen találkozott az egyházfővel. A találkozók során aggályait fejezte ki a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételével összefüggésben, így a kérdés rendezését elhalasztották.¹²

A magyar püspökök Rómával való kapcsolattartása a háború utáni helyzetben amúgy is komoly akadályokba ütközött, a magyar belpolitikai helyzet kiéleződésével egyre inkább beszűkült, és csak néhány püspök és rendfőnök tudott ellátogatni Rómába. Ebben a helyzetben kiemelt jelentősége volt annak, hogy Tomek Vince piarista provinciális, akit 1946-ban választottak a rendtartomány élére 1947 augusztusában kiutazási engedélyt kapott Rómába a generálisválasztó káptalanra, az pedig még nagyobb meglepetést okozott, hogy 1947. szeptember 3-án generálissá választották, s ebben a pozíciójában egy éven belül két alkalommal is megfordult Magyarországon.

Tomek Vince már megválasztása előtt komoly pozíciókat töltött be Magyarországon, és elismertség övezte Rómában is. Papszentelését követően nem sokkal, 1920-ban a rend budapesti központjába került és a rendi tanárképző főiskola tanára, prefektusként pedig a piarista szerzetesjelöltek nevelője lett. 1928-ban a provinciális egyik asszisztensévé nevezték ki és bekapcsolódott a piarista rend kormányzatába. Kezdetektől a magyar tartomány reformján dolgozott és aktív publikációs tevékenységet végzett, nagyra becsülve a humán tudományokat. 1934–1935-ben részt vett a piarista rend szabályzatát átdolgozó bizottságban, amelynek egyházjogásként egyik fő munkatársa lett. Mindez nemzetközi szinten is ismertté tette személyét. Kiváló nyelvérzéke volt, a korban kötelező latinon és németen kívül megtanult olaszul és franciául, szlovák felmenői révén pedig anyanyelvi szinten beszélt szlovákul, és otthonosan mozgott a cseh, lengyel és rutén nyelvben is. Nyelvtudásának köszönhetően csaknem minden rendtársával anyanyelvén tudott beszélni. A II. világháború idején a rendi vezetésben azok közé tartozott, akik igyekeztek távolságot tartani a politikától, ellenezte a túlzott nacionalizmust és a politikai szerepvállalást, elsődleges feladatának a rendi reform megvalósítását tartotta. Éveken keresztül vezette a magyarországi szlovákok kulturális egyesületét, a Szent Adalbert Egyesületet. A deportálások idején – a későbbi köszönetnyilvánító levelek tanúsága szerint – Tomek lehetett a fő szervezője annak, hogy 1944–1945-ben a budapesti piarista rendházban is sikeresen adtak menedéket üldözött zsidóknak.¹³

¹² LOMBARDI, *La Santa Sede*, 95–98 és 102–104; ENNIO DI NOLFO, *Vaticano e Stati Uniti 1939–1952*, Milano 1978; PETRÁS ÉVA, *Álarcok mögött*. Nagy Töhötöm életei (ÁBTL Monográfiák), Budapest 2019.

¹³ [MAGYARY, GYULA], *Tomek Vince 70 éves*, Katolikus Szemle 14 (1962) 4. sz., 310–312; SZABÓ FERENC SJ, *Egy bölcs magyar Rómában. Tomek Vince emlékezete*, Katolikus Szemle 38 (1986) 2. sz., 168–170; SZTAKOVICS

A piarista gimnáziumok, főként a budapesti, a magyar középiskolák élvonalába tartoztak és a magyar konzervatív középosztály utánpótlásképzésének fontos helyszínei voltak. A rend tanítványai közül az 1945 előtti magyar egyházi és világi elit számos tagja került ki, akik közül sokan a háború után kialakuló új politikai felállásban is pozícióban maradtak. A püspöki kar tagjai közül Czapik Gyula egri érsek, Kovács Sándor szombathelyi püspök és Bánáss László veszprémi püspök is a piaristák tanítványa volt, akik bizalmi kapcsolatot tartottak fenn a piarista renddel. A háború utáni időszak egyik meghatározó közéleti szereplője, Ortutay Gyula vallás és közoktatásügyi miniszter is piarista diák volt, zsidó származású feleségét a háború alatt a piaristák segítségével bújtatták el.¹⁴

A háború után azonban a Horthy-rendszer elitjével ápolt kapcsolatok egyre terhebbé váltak, amely a rend vezetésében is változásokhoz vezetett. A problémákra Tomek Vince már 1946. február 6-án kelt levelében felhívta Rómában Giuseppe del Buono rendi generális figyelmét, kiemelve, hogy azoknak akik politikailag exponáltak magukat a háború előtt, jó lenne háttérbe húzódnuk. Emellett javasolta, hogy ne a provincia válasszon provinciálist, hanem a római generális nevezzen ki új vezetőt.¹⁵ Az egyre feszültebbé váló magyar belpolitikai helyzetben végül az a döntés született, hogy Zimányi Gyula provinciális, aki többek között a háborús bűnösneként elítélt, szintén egykori piarista diák Imrédy Béla miniszterelnök gyóntatója volt 1946. augusztus 10-én lemondott hivataláról.

A kényes helyzetben Giuseppe del Buono generális nevében Walter János, a rend Magyarországon tartózkodó és meghatalmazott generális asszisztense Tomek Vincét nevezte ki provinciálisnak. A kinevezéssel egy szlovák felmenőkkel rendelkező, tapasztalt és felkészült, diplomatikus, a politikától távolságot tartó személy került a provincia élére. Tomek ráadásul egyik asszisztensének és helyettesének a zsidó származású Sík Sándort, az országos hírű katolikus költő és irodalomtörténész rendtársát tette meg. Mindez a rendtartomány életében élesnek látszó váltást és a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodást jelzett, valamint higgadt reálpolitikára való törekvést az egyre szélsőségesebbé váló magyar belpolitikai viszonyok között. A rend vezetését nagy felelősség terhelte, hiszen 273 rendtagot és a 10 gimnáziumban tanuló közel 8000 diákot kellett a nehéz körülmények között képviselniük és gondoskodni róluk.¹⁶

1947 elején tovább fokozódott Magyarországon a belpolitikai harc, amely az egyházakat és az iskolákat is elérte. 1947 tavaszán felmerült a hitoktatás fakultatívva tétele, amelynek azonban akkor az elenyésző számú ateista család és diák miatt nem sok alapja

ERIKA, *Tomek Vince és a magyarországi szlovák egyesületek*, Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés. Kiállítási katalógus (szerk. Koltai András) Budapest 2019, II, 209–216; AGSP Fondo Tomek (FT), Corrispondenza con secolari, 56. tétel, Lővi László, Barsi Imréné, Varsányi Katalin, Rózsa Lászlóné Kiss Margit levelei Tomek Vincéhez.

¹⁴ Piarista Rend Magyar Rendtartomány Központi Levéltára (PMKL), IV. 198. Tomek Vince hagyatéka, Saját kéziratok 12, Tomek Vince önéletrajzi feljegyzései, fol. 63.

¹⁵ AGSP Regestum generalitatis, 268: Hungria, Tomek Vince levele Giuseppe del Buono generálisnak, Budapest, 1946. febr. 6. (A másolatot JOSÉ PASCUAL BURGÚÉS bocsátotta rendelkezésemre.)

¹⁶ *Ordinis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum catalogus generalis exeunte anno scholastico 1947–1948*, Roma 1948, 52–65.

volt, és a komoly tiltakozás miatt egyelőre el is halasztották. Mindez azonban tovább növelte az egyház és a vallásszabadság jövőjével kapcsolatos aggodalmakat. A magyar demokratikus kibontakozás lehetőségét pedig az árnyékolta be végzetesen, hogy 1947 nyarán Nagy Ferenc miniszterelnököt megzsarolták és emigrációba kényszerítették, így már nem térhetett haza svájci nyaralásáról.¹⁷

Ebben a feszült helyzetben nagy sikernek számított, hogy Tomek Vince provinciálisnak és Walter János asszisztensnek sikerült kiutazási engedélyt szerezniük Rómába a piarista rend generális káptalanjára. Ennek kapcsán felmerültek olyan feltételezések is, hogy Rákosi Mátyás azért engedélyezte a kiutazást, hogy Tomek Vince járjon közben a Vatikánban Mindszentyvel szemben, az állam és egyház közötti tárgyalások érdekében. Tomek Vince visszautasította ezeket a vádakokat, amelyeket Sulyok Dezső, a Magyar Szabadság Párt elnöke terjesztett. Sulyoknak írt levelében és visszaemlékezésében is megírta, hogy Ortutay Gyulának és lengyel titkárnőjének köszönhetette az engedélyt, miután Rákosi Mátyás ridegen visszautasította.¹⁸

Tomek Vince minden érdeme ellenére sem számított arra, hogy esélyes jelölt lehet a generális választáson, mert ezt a tisztséget addig csak olasz és spanyol piaristák töltötték be egy német kivétellel a 18. században. Így nem is vitt sok csomagot magával. Rómában mégis személye mellett döntöttek. A választás azt mutatta, hogy a Spanyolországon és Itálián kívül főként Kelet-Közép-Európában jelenlévő piarista rend számára fontosak a magyar, lengyel, szlovák és cseh rendházak, és a szovjet megszállási zónába került közösségek és iskolák megsegítése érdekében olyan generálisra van szükség, aki nagy helyismerettel és tapasztalattal rendelkezik a kihívások előtt álló régióban. Tomek Vince a szlovák felmenőkkel rendelkező, szerteágazó nyelvtudással bíró, 55 éves magyarországi provinciális erre a feladatra a legalkalmasabb jelölt volt, aki a rendi reformnak is elkötelezett híve volt. A döntés Magyarországon általános meglepetést okozott. Sokan a küszöbön álló nehéz idők jelét látták benne, a baloldali sajtó pedig a progresszió és a modernizáció sikerének könyvelte el, mivel Tomek Vincére mint „haladó” egyházi emberre tekintettek.¹⁹

A piarista rendnek 1948-ban 1955 örökfogadalmas, teljes jogú tagja volt, a szovjet fennhatóság alatt pedig 6 rendtartománya működött. A cseh provinciában 5 házban 11 piarista 27 diákról gondoskodott, a lengyel provinciában, amelynek határai messze átnyúltak az új határokon a piaristák 9 helyen 74 rendtaggal és 877 diákkal működtek, Magyarországon 13 intézményben 273 rendtaggal és 7972 diákkal, Ausztriában 4 házban 19 rendtaggal és 354 diákkal, Romániában 4 házban 32 rendtaggal és 2032 diákkal, a szlovák rendtartományban pedig 4 házban 17 rendtag 90 diákot tanított.²⁰

¹⁷ ORBÁN JÓZSEF GYULA, *Katolikus papok békemozgalma*, 30–40.

¹⁸ PMKL I. i. b. Magyar rendfőnökség új levéltára, Iktatott levelezés 1947/Vác/990, Szita Imre váci házfőnök és Tomek Vince levélváltása, 1947. aug. 13–15; PMKL I. i. b. Magyar rendfőnökség új levéltára, Iktatott levelezés 1947/Magánosok/1003, Tomek Vince levele Sulyok Dezsőnek, Budapest, 1947. aug. 16; PMKL IV. 198. Tomek Vince hagyatéka, Sajtó kéziratok, Visszaemlékezések, Rómába való kikerülésem 1947-ben, fol. 62–63.

¹⁹ Vö. [GOGOLÁK LAJOS]: *Séták Péter Tomekkel a Dunaparton*, Haladás, 1947. szept. 11. 9. p.

²⁰ *Annuario Pontificio 1948*, Roma 1948. 692; *Ordinis clericorum regularium pauperum Matris Dei scholarum piarum catalogus generalis exeunte anno scholastico 1947–1948*, Roma 1948, 43–65. 103–106 és 133–139.

Ez az intézményhálózat kiemelt szerepet biztosított Tomek Vincének Rómában, hiszen a különböző országokban működő iskolákban tanító rendtársaitól első kézből szerezhetett információkat és tapasztalatokat a kommunista rezsimok oktatás- és egyházpolitikájáról, a korlátozó intézkedések eltéréseiről és hangsúlyairól, amely alapján differenciált képet tudott rajzolni a katolikus iskolák helyzetéről a szovjet zónában. Az oktatás kérdése pedig a háború utáni helyzetben mind a katolikus egyház, mind pedig a kommunista pártok számára stratégiai terület volt, amelyben a piaristák magas színvonalon és nagy társadalmi elismertség mellett vettek részt.

Megválasztása után nem sokkal 1947. szeptember 13-án Tomek Vincét audiencián fogadta XII. Piusz pápa, aki a piarista rend helyzetén túl elsősorban a magyar egyházpolitika és a magyar katolikus iskolák helyzetéről valamint Mindszenty József szerepvállalásáról érdeklődött az új piarista generálisnál.²¹

A pápai audienciát követően nem sokkal 1947 októberében Tomek Vince Magyarországra utazott a provincia meglátogatására, és tervbe vette a cseh, a szlovák, a lengyel és a román provincia vizitálását is, sajnos azonban nem kapott megfelelő vízumokat és a magyar rendőrségen csak útlevelének érvényességét terjesztették ki a környező országokra, így tervét nem tudta megvalósítani. Magyarországon azonban sikerült találkoznia Mindszenty József bíborossal és 1947. október 20-án számos témáról tárgyaltak a prímással, többek között a vatikáni-magyar diplomáciai kapcsolatokról, Tomek pápai audienciájáról, a nyugati országokban lévő magyar diplomaták lemondásáról és a királykérdésről.²²

Rómába visszatérve Walter Jánossal felkeresték Angelo Rotta volt budapesti nunciust, aki megosztotta velük azt az értesülését, hogy a Vatikánban egyelőre nem akarják a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását, mivel azt a kormányzat Mindszenty bíboros ellen szeretné felhasználni, kiiktatva őt az egyház helyzetét rendező tárgyalásokból.²³

Az 1947. augusztus 31-ei országgyűlési választások után a Kominform határozatainak megfelelően a magyar kommunista párt tovább folytatta és felgyorsította a totális hatalom megszerzésére törekvő politikáját a szovjet hadsereg támogatásával, a politikai ellenfelek sorozatos likvidálása után pedig a hatalmi törekvések útjában álló katolikus egyház ellen fordultak. Az 1948 februárjában megkezdett támadások célja az volt, hogy elszigeteljék Mindszenty bíborost és a katolikus egyházat tárgyalóasztalhoz ültessék annak érdekében, hogy az egyházat jelentősen korlátozó megállapodást írsanak alá a megfélemlített püspökökkel. Az ürügyet a katolikus intézmények helyzetének és pénzügyi fenntartásának rendezése jelentette, mivel a földbirtokok elvétele után állami forrásokból kellett megoldani a finanszírozást. Ez rendkívül kiszolgáltatott helyzetet teremtett, és a tulajdonképpeni cél az egyház és intézményeinek állami ellenőrzés alá vonása volt. A tárgyalásokon valójában az egyháznak csak az egyoldalú

²¹ AGSP FT 8. busta, Diariorum extractus 3. Vegyes naplójegyzetek és feljegyzések, Feljegyzés a Mindszenty Józseffel folytatott megbeszélésről, 1947. okt. 20.

²² Uo. Feljegyzés a Mindszenty Józseffel folytatott megbeszélésről, 1947. okt. 20.; AGSP FT 8. busta, Diariorum extractus 5. *Utolsó látogatásom Magyarországon 1948. július 25.–augusztus 16.*, fol. 17. Közlését lásd a *Függelékben*.

²³ AGSP FT 8. busta, Diariorum extractus 3. Vegyes naplójegyzetek és feljegyzések, Tomek Vince kéziratot jegyzetfüzete, fol. 4.

döntések tudomásul vételének szerepét szánták, és mindössze arról lehetett tárgyalni, hogy mekkora legyen a börtönbe zárt egyház mozgásterét, a diktatúra által adott engedmények és kedvezmények pedig a zsarolás eszközüvé váltak.

Mindszenty bíboros erre nem volt hajlandó és elutasította az egyház számára előnytelen, garanciák nélküli megállapodást. A püspökök egy csoportja Czapik Gyula vezetésével, egyes jezsuiták és Barankovics István kereszténydemokrata politikus segítségével megpróbálta csökkenteni az ellentéteket és mederben tartani az eseményeket, de ez egyre inkább lehetetlenné vált. A baloldali sajtó a nyilvánosság előtt egységes püspöki kar megosztására és a feszültségek fokozására törekedett.

Miután a különféle állam és egyház közötti előzetes egyeztetések nem vezettek eredményre, a kormány végül egyoldalúan döntött az összes egyházi kezelésben lévő iskola államosításáról. A parlament 1948. június 16-án szavazta meg a 33. törvénycikket, amely elrendelte az egyházi iskolák államosítását. Még azt megelőzően, június 7-én a püspöki kar megtiltotta a szerzeteseknek, hogy az államosított, kommunista szellemiségű iskolákban bármilyen munkát is vállaljanak. A tanítással foglalkozó rendeknek ez hatalmas veszteséget jelentett, életformájukat és küldetésüket alapjaiban rengette meg. A döntés a magyar társadalmat is sokkolta és a döntés híre futótűzként terjedt.²⁴

Tomek Vincét spanyolországi vizitációja közben, június 21-én érte a hír Barcelonában. Azonnal megszakította spanyol útját és Rómába utazott előkészíteni magyarországi utazását. Az útlevel megszerzésében Velics József római magyar követ segített neki, és sikerült olyan útlevelet szerezni számára, amely a Rómába való visszatérést is lehetővé tette.²⁵ Közben a magyarországi szerzetesrendek főnökei útmutatást kértek római vezetőiktől, hogy tárgyaljanak-e a kormánnyal. Ennek pontos részletei nem ismertek, de a tanítórendek főnökei július elején lépéseket tettek a minisztériumban a szerzetesi iskolák és a szerzetestanárok kivételezése érdekében. A püspöki kar ettől elhatárolta magát ezért a kezdeményezés eredménytelenül zárult.²⁶

Tomek Vince a helyzetet látva utazása előtt a pápai Államtitkárságon tájékozódott a hivatalos álláspont felől. Itt azt a választ kapta, hogy az iskolák kérdésében folytatott tárgyalások ügyét Mindszenty bíboros döntésére bízzák, mert a rendkívül gyorsan változó helyzetet jobban látni helyben, mint Rómában. Továbbá azt a véleményt is megfogalmazták, hogy a többi ország tapasztalata azt mutatta, hogy tárgyalásokkal vagy anélkül sem sikerült semmi érdemleges eredményt elérni a katolikusok javára, a kormányok egyoldalúan döntöttek a katolikus egyházat érintő kérdésekben. Tomek Vince a nemzetközi politikai helyzet értékelése céljából felkereste a Rómában élő magyar emigráns diplomatákat is, közöttük Apor Gábor volt szentszéki követet. Egyöntetűen úgy nyilatkoztak, hogy új háború nem várható, és a kommunista diktatúrákkal évtizedekben kell számolni.²⁷

²⁴ SALACZ, *A magyar katolikus egyház tizenbét esztendeje*, 9–11; BALOGH MARGIT, *Kötélbúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban*, Vigília 73 (2008) II. sz., 813–822; ORBÁN JÓZSEF GYULA, *Katolikus papok békemozgalma*, 38–44.

²⁵ AGSP FT *Utolsó látogatásom Magyarországon*, fol. 1r.

²⁶ MNL-OL Külügyminisztérium Levéltára, XIX-J-1-v-3-b. tétel; PMKL IV. 213. Albert István hagyatéka, Iratok 4., Czapik Gyula iratai, Ad nexum 3.

²⁷ AGSP FT *Utolsó látogatásom Magyarországon*, fol. 1v–2r.

Tomek Vince 1948. július 25-én érkezett Magyarországra és rögtön kapcsolatba lépett a katolikus egyház prominens egyházi és közéleti szereplőivel. Megbeszéléseket folytatott Jánosi József jezsuitával, aki Mindszenty mellett jelölt volt az esztergomi érseki székre, Endrédi Vendel ciszterci apáttal, Barankovics István kereszténydemokrata politikussal, Cavallier Józseffel, akit a kormány vatikáni magyar követnek szánt, Tildy Zoltán köztársasági elnökkel és Slachta Margittal, akik mindannyian szükségesnek találták kedvezmények kiharcolását a szerzetesi gimnáziumok érdekében. Tomek Vince augusztus 10-én találkozott Czapik Gyula egri érsekkel, aki azt kérte tőle, hogy azt próbálja megértetni Mindszenty prímással, hogy a kommunista diktatúrával hosszútávon kell számolni.

Tomeket augusztus 11-én fogadta Esztergomban Mindszenty József, akivel hosszas megbeszélést folytatott a délelőtt és délután folyamán. Tomek feljegyzései szerint a prímás nyugodtan végighallgatta a római magyar diplomaták véleményét a nemzetközi helyzetről, de nem reagált rá. Nagyon érdekelt viszont, hogy az iskolák államosítása után Rómából valóban küldtek-e a tanítórendi vezetők utasítást a magyarországi felelősöknek. Tomek egyértelmű nemmel válaszolt, és továbbította a prímásnak a pápai Államtitkárság állásfoglalását arról, hogy az iskolakérdésben szabadon dönthet.²⁸

A piarista iskolák ügyében szeptemberig semmi eredményt nem sikerült elérni, így az államosított iskolákat a piarista szerzeteseknek is el kellett hagyniuk, azonban a gimnáziumok mellett lévő rendházakat még használhatták. A renden belül komoly feszültségeket okozott a kialakult helyzet, mert szinte mindenkinek lelkipásztori állást kellett vállalni, sokszor a rendházaktól távol. Többen kiléptek a rendből, de csupán néhányan vállaltak állami oktatói munkát.

1948 ősze folyamán tovább erősödtek az egyház és Mindszenty bíboros elleni támadások, különösen az 1947 szeptembere óta zajló Mária-év rendezvényei zavarták a kommunista pártvezetést, mivel a rendezvénysorozat hatalmas tömegeket mozgató meg. A kormányzat mindenképpen megállapodást akart kicsikarni az egyháztól és Mindszenty bíborost félre akarta állítani. Czapik Gyula a rendkívül feszült légkörben egy utolsó próbálkozást tett arra, hogy a Szentszéket és XII. Piusz pápát informálja a magyar egyház helyzetéről. Erre az 1948-ban éppen esedékes *ad limina* látogatás adott alkalmat, és római útjához a kormányzat is hozzájárult. Utazása előtt szeptember 9-én hosszas megbeszélést folytatott Rákosi Mátyással, ahol elutasított minden Mindszenty-ellenes akciót.²⁹

1948. szeptember 21 és október 4-e közötti római tartózkodása során Czapik érsek Tomek Vince vendége volt a piarista generális kúrián, akinek így részletesen beszámolt tárgyalásairól és minden jelentést és dokumentumot átadott neki másolatban. A beadványok fordításában Magyary Gyula és Walter János segítettek Czapiknak. A dokumentumokat a római magyar papság vezető személyiségéhez, Zágon

²⁸ AGSP FT *Utolsó látogatásom Magyarországon*, fol. 1v–3r; PMKL IV. 198. Tomek Vince hagyatéka, Saját kéziratok, Visszaemlékezések, Kapcsolataim Mindszenty bíborossal, fol. 97.

²⁹ ASGP FT 8. busta, Diariorum extractus 6. Pro memoria Czapik Gyula egri érsek 1948. évi római útjáról; RÉTFALVI BALÁZS, *Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye*, ESz 12 (2011) 2. sz., 3–38.

Józsefhez is eljuttatták. Az egri érsek a legtöbb tárgyalást Robert Leiber jezsuitával folytatta, aki XII. Piusz pápa magántitkára és tanácsadója volt. Czapik Gyula római tárgyalásainak eredményeként XII. Piusz pápa kinyilvánította tárgyalási szándékát, és a magyar helyzet kivizsgálására apostoli vizitátornak nevezte ki Angelo Rottát. Rotta érsek Budapesten a piarista rendházban kapott volna szállást, azonban a kormány az Osservatore Romano egyik cikkére hivatkozva végül nem adott vízumot számára.³⁰

Mindszenty bíboros december 26-ai letartóztatása és 1949. február 8-án történt elítélése és bebörtönzése után a magyar egyház és a Szentszék kapcsolatai végképp ellehetetlenültek. A Rákosi Mátyás által vezetett kommunista diktatúra minden kapcsolat felvételi kísérletet kémkedésnek minősített, a politikai rendőrség pedig folyamatos megfigyelés alatt tartotta a püspököket, a szerzeteseket, valamint az olasz, belga és francia nagykövetségeket. Rómában a magyar követségen működő hírszerzők hasonlóképpen figyelték a Vatikán és a római magyar emigráns papság minden lépését, sőt papi ügynökök beszerzésével is próbálkoztak. Ebben a helyzetben a Vatikán számára a római magyar emigráns papság szerepe még jobban felértékelődött a magyar egyházzal kapcsolatos tájékozódás terén. A római magyar papság központját ebben az időben a Palazzo Falconieriben (Via Giulia 1.) működő Pápai Magyar Intézet jelentette, amelynek vezetői Mester István a magyar püspökök római ágense és Zágon József, a magyar menekültek vatikáni megbízottja voltak. Helyzetüket nagyon megnehezítette, hogy a kommunista vezetés alá kerülő magyar kulturális intézettel egy épületben kellett működniük.³¹

A római magyar papok csoportjának meghatározó tagjai közé tartozott Tomek Vince piarista generális is. Nagyra becsülték széleskörű tájékozottságát, higgadt, pragmatikus, reálpolitikai megközelítését, amely minden apró körülményt figyelembe vett és mérlegelt. A Vatikáni Államtitkárság munkatársai is gyakran fordultak hozzá magyar ügyekben is a különféle információk ellenőrzésére.

1949. május 13-án például Giulio Barbetta, az államtitkárság első szekciójának munkatársa kérte segítségét a Bánáss László halálával megüresedett veszprémi püspöki szék betöltésénél. A jelöltek közül Tomek Badalik Bertalan domonkos szerzetes kinevezését javasolta, akit végül XII. Piusz pápa június 10-én ki is nevezett veszprémi püspökké.³²

Tomek Vince folyamatosan követte a magyarországi eseményeket, amelyeket 1949-től kezdve rendszeresen rögzített is gyorsírással vezetett naplóiban. Rómában őrzött terjedelmes hagyatékában mind naplói, mind a nyugdíjazása után készült átiratok és kivonatok is fennmaradtak, amelyek azonban csak részlegesen, Tomek Vince szűrésében tartalmazzák a naplók adatait. Sajnos számos dokumentum nem maradt fenn. A Szentszékhez benyújtott beadványairól készült másolatokat maga semmisítette meg hagyatékának rendezése közben, más iratokat pedig Zágon József halálakor,

³⁰ Uo.

³¹ FEJÉRDY ANDRÁS, *Hontalanok. A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei*, TSz 51 (2009) 1. sz., 59–89; TÓTH TAMÁS, *The Pontifical Hungarian Ecclesiastical Institute in Rome, The Falconieri Palace in Rome* (ed. by Molnár Antal-Tóth Tamás), Budapest 2016, 170–187.

³² AGSP FT 8. busta, Diariorum extractus 3. Vegyes naplójegyzetek és feljegyzések, Giulio Barbetta levele, Róma, 1949. máj. 13., Tomek Vince feljegyzése a veszprémi püspök 1949-es kinevezéséről.

1975-ben kellett beszo­l­gá­l­tat­nia a Va­ti­kán­ba.³³ A 25 do­boz ter­je­del­mű ha­gya­te­káb­an 7 do­boz­ban 90 nap­lót ő­riz­nek, amely 5534 oldalon ke­resz­te­ül tar­tal­maz gyorsí­rás­ról átírt, fő­ként ma­gyar nyel­vű fel­jeg­yzé­se­ket az 1949 és 1975 kö­zö­tti idő­szak­ból. Az első nap­ló 1949. jú­nius 16-án kez­dődik. A be­jeg­yzé­sek első­sor­ban a piarista rend törté­ne­té­re vo­nat­ko­znak, de gaz­dag anyag maradt fenn a szovjet blokk or­szágai­ról, különö­sen Ma­gyarországra vo­nat­ko­zó­an, és nagy­on ér­te­kesek a II. Va­ti­ká­ni Zsi­na­tról szó­ló adatok és leírások is. Tomek Vince a nap­lók­ból tematikus ki­vo­na­to­kat is készített az általa leg­fontosabbnak tartott témák­ban. A ma­gyarországi egyháztörténet szempont­jából az a 488 oldalas kézirat kiemelt ér­te­kű, amely 1961 októberétől 1971 decemberéig tar­tal­mazza a közép-európai s fő­leg ma­gyar ügyekkel kapcsola­tos be­jeg­yzé­sek átí­ra­ta­it. Különö­sen ér­te­kes részei a kéziratnak a II. Va­ti­ká­ni Zsi­na­ton résztvevő ma­gyar püspökök tárgyalásaival és római műkö­dé­se­vel kapcsola­tos leírások.³⁴ A kézirat rendkívül adat gaz­dag, ren­te­g háttérinfor­má­ciót tar­tal­maz a ma­gyar egyházi és világi közélet szereplőiről fontos kontrollforrásként a korabeli esemé­nyek vizsgálatához, továbbá a ma­gyar emigrációról, amelyek fontos részleteket jelentenek egy-egy szemé­lyiség port­réjának meg­raj­zo­lá­sa­hoz. A ha­gya­te­kban 8 do­boznyi levelezést is talál­ha­tó, amelyből ma­gyar szempontból ki kell emelni a ma­gyar emigráció tagjaival és a Kovács Sándor szombathelyi püspökkel váltott leveleket. Utóbbi több mint 100 levelet tar­tal­maz az 1947 és 1972 kö­zö­tti idő­szak­ból. Kovács püspökhöz nagy­on régi, kecskeméti családi kapcsola­tok fűz­tek Tomek Vincét, aki kecskeméti tanársága idején Kovács Sándor nővére­nek, Margitnak a gyóntatója volt és a család mellett állt, amikor Margit férj­ét a Tanácsköztársaság idején bebörtönözték. A levelekben rendszeresen beszámoltak egymásnak a zsinati reformok megvalósításáról és a római kúria, valamint a ma­gyar egyház esemé­nyeiről is. Jelentősek a ha­gya­te­knek azon részei is, amelyek a ma­gyar emigráció prominens szemé­lyiségeitől kerültek Tomek Vincéhez. Ezek kö­zül Barankovics István iratait kell kiemelni.³⁵

Tomek Vince szemé­lye generális műkö­dé­se alatt, és azután is végig meghatározó maradt mind a Va­ti­kán­ban, mind a ma­gyarok kö­zö­tt. A II. Va­ti­ká­ni Zsi­na­at idején a Rómába érkező ma­gyar püspökök sok kérdésben fordultak hozzá. A ma­gyar helyzet

³³ AGSP Fondo Tomek. A ha­gya­te­kban ő­rzött kéziratokból először 2015-ben közöltek szemelvényeket: KOLTAI ANDRÁS–LUKÁCS LÁSZLÓ, *Tomek Vince piarista generális feljegyzéseiből*, Vigilia 80 (2015) 1. sz., 52–59. 2020-ban *Kálmán Peregrin* publikált tematikusan válogatott forrásokat és adatokat a gazdag ha­gya­te­kből a korábban már idézett kötetében: *Mindszenty, Tomek, Barankovics – Arcvonalok és forduló­pon­tok a keleti politika világában*, Budapest 2020; Az iratok selejtezésére vo­nat­ko­zó­an lásd: KÁLMÁN, *Mindszenty, Tomek Barankovics*, 16., továbbá PMKL IV. 198. Tomek Vince ha­gya­te­ka, Saját kéziratok, Visszaemlékezések, Kapcsola­taim Mindszenty bíborossal, fol. 97–98.

³⁴ ASGP FT 10. busta, Diariorum extractus 21. *Feljegyzések a közép-európai, fő­leg ma­gyar ügyekről*. A ma­gyar zsinati részvételre vo­nat­ko­zó­an lásd: FEJÉRDY ANDRÁS, *Pressed by a Double Loyalty. Hungarian Attendance at the Second Vatican Council, 1959–1965*, Budapest–New York 2016.

³⁵ ASGP FT 21. busta, 7.c. Corrispondenza con ecclesiastici, fol. 53; Kovács Sándor; Uo., 17–19. busta, 7.a. Corrispondenza con scolopi ungheresi, slovacchi, polacchi e austriaci, fol. 1–96; Vö. KÁLMÁN, *Mindszenty, Tomek, Barankovics*. RÉTFALVI BALÁZS, *A kormányzó bizalmában. Kovács Sándor szombathelyi püspöki kinevezésének háttere*. Hármás püspöki kinevezés 1944-ben. Hamvas Endre, Kovács Sándor, Mindszenty József. szerk. Zombori István, Budapest 2018, 45–95.

feltérképezésére és megoldására 1962-ben többen felvetették közüliük, hogy őt kellene apostoli vizitátorként Magyarországra küldeni. A Vatikánban is gyakran kérték ki véleményét a magyarországi püspöki kinevezésekkel kapcsolatban, az 1963-ban meginduló vatikáni–magyar államközi tárgyalásokon a Vatikáni Államtitkárság megbízásából fordítóként vett részt.³⁶ A tárgyalások vezetését végül Franz König bécsi bíboros érsekre bízta.

A magyar emigráció prominens képviselői is gyakran megfordultak nála, és kedvesen csak a római bölcsnek becézték. Személye igazodási pont volt, római lakása pedig fontos találkozási pont, ahol hosszas beszélgetéseket lehetett folytatni bizalmas és nyugodt körülmények között. Márai Sándor is felkereste és több alkalommal órákon keresztül beszélgettek egymással.³⁷

Értékes hagyatékának feldolgozása elkezdődött KÁLMÁN PEREGRIN ferences szerzetesnek és KOLTAI ANDRÁS piarista levéltárosnak köszönhetően. A munkát nehezíti a hagyaték kutatóktól való távolsága, hatalmas terjedelme, a feljegyzések rövid, vázlatos formája és a közölt adatok szétszórtsága, tematikus kevertisége. A rendkívül adatgazdag, fontos háttér-információkat tartalmazó hagyaték szisztematikus feldolgozásának és publikálásának folytatása ennek ellenére fontos feladat a 20. századi magyar egyház- és emigrációtörténet, valamint a II. Vatikáni Zsinat történetének jobb megismeréséhez. Ez Tomek Vince szándékával is megegyezik, hiszen naplójának átírására, naplókivonatainak elkészítésére sok időt és energiát áldozott visszavonulása után, amellyel az volt a célja, hogy idővel tapasztalatai és emlékei nyilvánosságot kapjanak és segítsék a magyarországi katolikus egyház 1945 utáni, küzdelmekkel és szenvedésekkel teli korszakának feltárását.

FÜGGELÉK

Tomek Vince piarista generális visszaemlékezése 1948-as magyarországi útjáról

(AGSP FT 8. busta, Diariorum extractus 5. *Utolsó látogatásom Magyarországon 1948. július 25.–augusztus 16., fol. 1r–3v – dactylogr.*)

Utolsó látogatásom Magyarországon³⁸

Ez a látogatás 1948. július 25. és augusztus 16. között ment végbe. Magát a látogatást az első spanyol vizitáció (1948. április 30. – június 21.) végén Barcelonában határoztam el, amikor ti. tudomásomra jutott az összes nem állami és így a szerzetesi iskolák államosítása Magyarországon. Rómába való hazatérésem után mindjárt hozzáfogtam

³⁶ ASGP FT *Feljegyzések a közép-európai, főleg magyar ügyekről* 12–13. 1962. dec. 3-ai, 1962. dec. 8-ai bejegyzés; KÁLMÁN, *Mindszenty, Tomek, Barankovics*, 16.

³⁷ *Interjú Szőnyi T. Zsuzsával*, Műhely 23 (2000) 2–3. sz., 144–153.

³⁸ A szövegben említett személyek neveinek kiegészítései és lábjegyzetben közölt életrajzi adatai a következő művekből származnak: *Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS ISTVÁN–VICZIÁN JÁNOS, Budapest 1993–2013; *Annuario Pontificio 1948*, 1951; *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997*, ed. LÉH ISTVÁN–KOLTAI ANDRÁS, Budapest 1998; DIÓS ISTVÁN–VICZIÁN JÁNOS, *Előtűnk jártak a hitben, 1945–2010 között elhunyt kedvesnőveink mintegy 4100 életrajza*, Budapest 2014.

az út előkészítéséhez. Ez az előkészítés főleg három irányban történt: a.) biztosítani kellett, hogy olyan magyar útlevélem legyen, amellyel nemcsak Magyarországra mehessek, hanem vissza is térhessek Rómába; b.) tudnom kellett, hogyan gondolkozik az iskolaállamosításról a Pápai Államtitkárság; c.) ugyanígy hallanom kellett komoly véleményeket a kommunizmus, illetve a magyar kommunizmus jövőjét illetően.

Ad a.) Útlevelügyem. Annak idején csak Ausztriára és Olaszországra szóló útlevéllel jöttem Rómába. Minthogy első otthoni utam alkalmával meg akartam látogatni a cseh, a szlovákiai, a lengyel és a román rendházakat is, útleveletem a Magyar Államrendőrség főkapitánya kiterjesztette 1947. szeptember 29-én Jugoszláviára, Bulgáriára, Csehszlovákiára és Lengyelországra is, Romániára azonban nem. Minthogy vízumokat nem kaptam, nemcsak a romániai rendházakat útlevél hiánya miatt, hanem a többieket sem bírtam meglátogatni. Utána új útlevelet kaptam 1947. október 25-én ugyancsak az említett Főkapitányságtól 18.629 sz.a. félévi érvénnyel. Ezt Velics követ³⁹ jóvoltából 1948. március 24-én 1148/KA 1948. sz.a. kiterjesztették Spanyolországra s 1948. április 25-én 456.202/1948. B.k. rend. sz.a meghosszabbították egy évre, vagyis 1949. április 25-ig. Minthogy pedig akkor az volt a helyzet, hogy a meghosszabbítás ellenére is, ha hazamegyek, bevonják az útleveletem, gondoskodnom kellett, hogy az új útlevelet minél előbb megkapjam. Ezt nekem Velics követ szintén elintézte úgy, hogy csak fel kellett mutatnom a hivatalos írást és meg kellett kapnom az új útlevelet. (Ez csakugyan így is történt: hazaérkezésem után mindjárt másnap megtettem a szükséges lépéseket s megkaptam 1948. július 31-én a régi sz.a. 18.629 Jugoszláviára, Triesztre és Olaszországra szóló útlevelet 1949. január 31-ig szóló érvénnyel. Ez az útlevél birtokomban van.)

Ad b.) Az Államtitkárságon – már nem tudom kitől – azt a felvilágosítást kaptam, hogy az iskolák ügyében azt tegyünk, amit a Prímás Úr mond. Ha azt mondja, hogy tárgyaljunk a kormánnyal, akkor tárgyaljunk, ha pedig nemleges álláspontra helyezkedik, akkor is engedelmessédjünk neki: otthon jobban lehet látni a helyzeteket, mint Rómában. Egyébként – szerintük – a tapasztalat az, hogy akár tárgyalnak – amint azt Csehszlovákiában teszik –, akár nem – amint az Romániában van, ahol a kormány nem is kíván tárgyalni a püspöki karral – semmi eredményt nem érnek el a katolikusok javára. Persze ez az iskolaügyre vonatkozó álláspont nem akart [pre]judikálni a magyar kormány és a Vatikán közötti tárgyalásoknak, hiszen a Vatikán jól tudta, hogy Velics követet azért küldték Rómába, hogy puhatolódzék ilyen irányban. (Az ő édesapja és ő is a Pápával német nuncius korában személyes összeköttetésben álltak.)

Ad c.) Amíg odahaza a közeli háborúval számoltak és remélték, hogy a kommunizmus nem lesz hosszú életű, itt a politikusok és a diplomata a helyzetet másként ítélték meg. Ebben az irányban, amióta elkerültem hazulról [fol. rv] nem egy komoly emberrel beszéltem. Elegendő ezeket a neveket említenem: Apor Gábort, volt szentszéki követünket, Marosy Ferencet, akkor Madridban élő volt finnországi követünket és az itteni lengyel követet, akinek nevére már nem emlékszem, de aki a lengyel Mikolajczyk⁴⁰ pártjához

³⁹ Velics László (1890–1953): magyar diplomata, 1947. okt. 10–1949. ápr. 25. között római magyar követ.

⁴⁰ Stanisław Mikolajczyk (1901–1966): lengyel politikus, 1943–1944-ig az emigráns lengyel kormány miniszterelnöke, 1945–1947-ig miniszterelnök-helyettes Lengyelországban.

tartozott. Ezeknek egyformán az volt a véleményük, hogy rövid időn belül háború nem lesz s hogy a kommunizmus otthon minimálisan 15 évig, sőt több ideig is eltarthat.

Az otthoni eseményekről a feljegyzéseimből csak azokat említem, melyek az egyházi és politikai helyzettel összefüggésben voltak, nemkülönben azokat a rendi vonatkozásokat, amelyeknek némi rendtörténeti jelentőségük volt. Eszerint nem szólok az öcsémmel, gyónóimmal, ismerőseimmel való találkozásokról és a rendtársakkal való akár hivatalos, akár másnemű, de nem nagy jelentőségű beszélgetéseimről.

[1948.] július 25. vasárnap: du. fél 4-kor érkeztem meg.

[1948.] július 26. hétfő: útlevelém ügyében eljárta az Eötvös-utcában. Találkoztam Endrédy Vendel zirci apáttal. Annak ellenére, hogy a Prímás Úrnak barátja és egyik leghűségesebb embere, szeretné megmenteni iskoláinknak legalább egy részét a kormánnyal való tárgyalás alapján. Ebéden a szervitáknál. Du. 2 után nálam Barankovics István a kommunista párt után a legnagyobb párt vezére, Jánosi [József]⁴¹ akkor igen tekintélyes valaki, akit pl. Serédi halála után prímásutódként emlegettek. (Du. 4 órakor a váci püspök⁴² úrral beszélgetés.)

[1948.] július 27. kedd: du. itt a Sacré Coeur főnöknője,⁴³ információkat kér az iskolaiügyben.

[1948.] július 28. szerda: a Sion főnöknője⁴⁴ szintén ilyen információkat kér. Még de. rövid találkozás Bánáss [László] püspök úrral, későbbre hagyva a hosszabb beszélgetést. (A betegsége miatt elmaradt, ellenben van két levél tőle, amely némileg világot vet gondolkodására.) Találkozás Antall Józseffel, volt kisgazda építésügyi miniszterrel, aki Drahos [János] atyához és hozzám nagyon közel állott. Du. Boér Miklós. Az említett és nem említett megbeszélések végén (pl. Sík Sándorral és az asszisztensekkel való megbeszélés után) a feljegyzésekben megjegyzem: *Látni, mennyire ellentétesek a vélemények s hogy aligha tudjuk megúszni ezt a nagy válságot.*

[1948.] július 29. csütörtök: kora reggel itt [volt] Bátor Jóska, akinek elmondottam, mit szeretnék vele kezdeni: kijuttatni és a leendő USA-i alapítás élére állítani. Cavallier [József] íróval való tárgyalás. Ő volt ti. – legalább úgy látszik – a kormány jelöltje a vatikáni magyar követségre vagy legalábbis követ akart lenni. Amikor 1947. október 20-án jártam a Prímás Úrnál, akkor az nagyon ellene volt s említette, hogy annak idején Serédi ellenére akarták megtenni a római Magyar Intézet vezetőjének. Azután Tildy Zoltán köztársasági elnöknel. Ez utóbbi óhajára történt, s óhaját a már említett Antall József volt építésügyi miniszter, jötevőnk és veszprémi diákunk közvetítette. Tildy a Kustodiátus egyik protestáns közösségének volt a lelkésze s mindig jó véleménye volt rólunk. A beszélgetés igen szívélyes módon a körül forgott, vajon az iskolaiügyben beállott válság ellenére is van-e kilátás a Szentszékkal való érintkezés felvételére.

⁴¹ Jánosi József SJ (1898–1965): jezsuita szerzetes, filozófus, egyetemi tanár.

⁴² Pétery József (1890–1967): váci püspök 1942-től haláláig. 1953-ban Hejcére száműzték.

⁴³ M. Jármai Edit (1908–1994): 1946–1949-ig a Mikszáth téri Sophianum leánygimnázium igazgatója és budapesti házfőnöknő.

⁴⁴ Braunecker Margit, Marie de Sacré Coeur (1895–1962): 1939–1948-ig Zalaegerszegen a Notre Dame leánylíceum és tanítónőképző igazgatója, 1945-től haláláig rendfőnöknő.

Teljes őszinteséggel elmondhattam neki azt, amit az iskolaügyben elfoglalt vatikáni álláspontról tudtam, nemkülönben azt, hogy az érintkezés hídja nincs felégetve. A beszélgetésről jó véleményem volt és sajnáltam, amikor rövidesen lemondásra kényszerítették. Estefelé Antall Jóskaival Bognár [József] polgármesternél voltam, utána pedig Antall Jóskaéknál vacsorán, amely után a beszélgetés majdnem éjfélig elnyúlt. Meg kell említenem, hogy Antall Jóska volt az, aki miniszteri biztos korában az olasz foglyokat látogató [Angelo] Rotta nunciust elvitte Zalaegerszegre s utána a [z ott] plébános Mindszenty kérésére átadta a nunciának az említett curriculum vitae-jét. Antall mindig meg volt győződve, hogy Mindszenty ennek alapján lett veszprémi püspök. Egyébként a lengyel menekülteknek volt előtte nagy támogatója.

[1948.] július 30. péntek: du. itt Sántha Gyuri. Ki akar menni. Szerinte ezt óhajtják Szoboszlai [András] és Végh Árpád is. Találkozás [Balázs] Lajos plébánossal, aki a belvárosi templomban nagyon bátran prédikál. [fol. 2r]

[1948.] július 31. szombat: legelőször Személyi József diákunkkal beszélgettem; ő novícius lesz s levelezést kezdett az „én ex-angolommal” (nem emlékszem kis az), Megyer Jóskaival találkozás. Ki akar jönni. Itt [volt] Vidákovics [Aladár] premontrei vikárius szintén az iskolaügyben. Utána egymás után Bartos képviselő, Hencz volt képviselő, Toszt Barna kanonok, ifj. Meskó Zoltán és Toponáry Ede, az irgalmasok tartományfőnöke. Ez mind de., du. valami 8 más emberrel beszélgetés és az angolkisasszonyoknál látogatás.

[1948.] augusztus 1. vasárnap: de. itt járt Slachta Margit testvér, akivel nagyon meg voltam elégedve. Talán még egyszer sem láttam annyira [ki]egyensúlyozottnak és bölcsnek, mint akkor. Nagyon kért, hogy beszéljek a Prímás Úrral s tanácsoljam neki, hogy értsen szót Balogh [István] páterrel és Barankovics Istvánnal. Utána a novíciátusba Sík Sándorral. Du. ott Karl [János], Albert [István] és Rokka [Pál]. Sík Sándorral együtt ez utóbbira gondoltunk mint pesti házfőnökre. Este nagy élmény a Magyar Nemzet vezércikke (már nem emlékszem, hogy miről szolt.)⁴⁵

[1948.] augusztus 2. hétfő: Kerkai [József] felmentése az asszisztensség alól azzal, hogy Argentínába megy magyar pasztorációra. Helyébe Szűcs János került. Nálam [volt] Szűcs Pista bácsi⁴⁶ volt államtitkár, akihez majd elmegyek, hogy személyesen átadjam a konfráteri oklevelet. Okrutzky Erzsébet elhozta az új kelyhet. Igen szép. A tokot Szakácsy Dániel bácsi készítette. Itt [volt] Borsody Gyula barátom, aki évek óta annyira tisztelt. Hosszabban beszéltem Radisics Elemérről.⁴⁷ Nagyon mondta, hogy a prímást le kell inteni az antiszemita nyilatkozatokról. Itt [volt] Jámbor Mike [OSB]. P. [Leodegario] Picanyol értesítése, hogy megvan a patronátus.

[1948.] augusztus 3. kedd: első látogatóm Szentgyörgyvölgyi Ervin. Utána itt Senye István, aki Ferenc nevében is kért és kapott írást, hogy Rómába kell utazniuk. (Celebret) Czike Gábor és Sibalszky után itt Juhász Vilmos.⁴⁸ Nagyon értékes és bölcs ember.

⁴⁵ A vezércikk Tildy Zoltán köztársasági elnök lemondásáról szolt. Vö. Magyar Nemzet 4 (1948) 174 (1948. júl. 31. szombat, 1.).

⁴⁶ Szűcs István (1867–1953): a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa 1896-tól, 1927–1931-ig helyettes államtitkár. Antall József miniszterelnök anyai nagyapja.

⁴⁷ Radisics Elemér (1884–1972): lapszerkesztő, publicista, 1945–1947-ig a külügyminisztérium munkatársa.

⁴⁸ Juhász Vilmos (1899–1967): író, műfordító, egyetemi tanár, 1945–1948-ig a Vigilia folyóirat társszerkesztője

Az egységes katolikus pártról beszélgettünk. Részletesen elmondta, hogy a Prímás Úr ama meggyőződésének, hogy a rendszer igen rövid lejáratú lesz, az amerikai követség néhány tagja és az amerikai katolikus papság a sugalmazói. Újra itt Szűcs Pista bácsi. Du. fél 5-től háromnegyed 6-ig itt [volt] Sárközy [Pál OSB] apát úr, természetesen elsősorban az iskolai helyzetről beszélgettünk.

[1948.] augusztus 4. szerda: de. Barankovics proponálja, hogy menjünk ki egy napra Balatonfüredre Bánáss püspök úrhoz. Ott lesz Czapik érsek úr is. (Nem tudom már, [hogy] miért hiúsult meg e terv; augusztus 11-én ő írt.) Du. gyóntatás az angolkisszonszoyoknál. Erről a feljegyzés ezt írja: *Szépen voltak és valabogy úgy érzem, hogy ez nekem való terület. Sok örömem volt.*

[1948.] augusztus 5. csütörtök: a kehely kihozásának intézése. Pintér Mihállyal való tárgyalás. Itt [voltak] a szalvátor nővérek. Vacsora után Hám Tibor: szólni a bécsi piaristáknak, hogy szeptember végén megy oda feleségével és kisgyermekével (3-4 évesek). [Endrédy] Vendel apát újra keresett.

[1948.] augusztus 6. péntek: Örültem a Benkével való beszélgetésnek. Sík Sándorral való tárgyalásom miatt nem tudtam fogadni Bartost és Henczet. Székely Károlyéktól való hazatérésem után este fél 10-kor nálunk találtam Barankovicsot.

[1948.] augusztus 7. szombat: itt [volt] Implon [Lajos] domonkos tartományfőnök. Du. többi közt itt [volt] Gyárfás Kálmán. [fol. 2v]

[1948.] augusztus 8. vasárnap: du. itt a két Sacré Coeur főnöknő. A kérdés, menjen-e egyikük Rómába, ahogy Cavallier biztatja őket. Felelet: igen.

[1948.] augusztus 9. hétfő: nálam a szervita provinciális.⁴⁹ Boldizsár nem jött. Egészen röviden Czapik érsek úrnál.

[1948.] augusztus 10. kedd: reggel Bátor. Hosszabban Czapik érsek úrnál. Az a legnagyobb baj – mondja –, hogy erőseknek gondolnak bennünket, s most kitént, hogy gyengék vagyunk. S mindennek a prímás az oka. A prímás gyűlölködő, beteges ember. Barankovics-hoz való viszonya lehetetlen. A nevezetes per nem az AC ügye, hanem csak a prímásé. A Prímás Úrnál elsősorban arról szólnak, hogy a kommunizmus nem „pünkösdi királyság”. (Megmutattam ti. neki, amint másoknak is, hogy milyen témákról óhajtok beszélni Esztergomban s ő is, ugyan úgy, mint mások elsősorban az említett téma szükségességét emelték ki.) Az érsek úr után üdvözöltem még a csornai prépost⁵⁰ urat, beszélgetve vele is az iskolaügyről. Ő hazakísért. Du. itt [volt] Apor Gizi bárónő megbízásából a lelki atyja. A bárónő még Budapesten van a Vöröskeresztben. Most a hó végén fog kiköltözni Gerecsére Borza grófékhoz. Kap nyugdíjat havi 480-at s most kapott 2000-et egy egyházi helyről, amelynek eredetét nem tudja. Jól van. Utána Mátray [János] és Rokka rendtársak kíséretében átmentünk Szűcs Pista bácsiékhoz átadni a konfráteri oklevelet.

[1948.] augusztus 11. szerda: de. és részben du. Esztergomban. Nekem előtte is ismételték voltak a Prímás Úrral kapcsolataim. Így konszekrációja napján 1944. március 25-én üdvözöltem őt néhány szóval a piarista rend részéről, melynek tagjaival Nagykanizsán jó, sőt barátságos viszonyban állott s ismételtén megfordult náluk.

⁴⁹ Héder M. László (1908–1982): 1941-től szervita tartományfőnök, 1947-ben Rómába távozott.

⁵⁰ Simonffy Jenő (1885–1954): 1943-tól csornai premontrei prépost.

Amikor veszprémi püspök korában 1945 tavaszán vagy nyár elején Varga Béla felhozta őt Budapestre, a Marianumban ismételten találkoztam vele. Akkor ti. a szlovákiai Magyar Párt ügyésze és öcsém jó barátja Szilárd Marcell megkért, hogy a veszprémi püspök útján kérjük a szlovákiai püspököket, hogy enyhítsék a Szlovákiában üldözött magyarok sorsát. Valószínűleg ott már akkor várták az ő prímási kinevezését. Ő az általam javasolt szöveget jóváhagyta s adott hivatalos papírt a levelek megírásához. Aláírásuk után azok elmentek Szilárd Marcellhez. Aztán volt vele dolgom mint már prímással az irgalmas rendnél viselt vizitatori tisztség révén. Ugyancsak ismételten találkoztam vele mint provinciális. (Ő egyébként Zimányit mint magyart nagyon sokra tartotta s az én provinciálisságomat Walter János közléséből tudomásul vette, de megjegyezte, hogy én nem vagyok magyar.) Így pl. mint a Katolikus Iskolák Végrehajtó Bizottságának tagja, vagy mint közös vendégek Bánáss püspök úr debreceni szentelésén, vagy amikor informáltam őt arról a megbeszélésről, amelyen katolikus részről Witz Béla, Badalik Bertalan és én vetünk részt s meghallgattuk Nagy Ferenc miniszterelnök, Varga Béla parlamenti elnök és Balogh páter államtitkár információit a fakultatív vallásoktatásról. Amikor mint generális 1947. október 20-án tiszteletemet tettem nála Budán, akkor nagyon reménykedett, hogy én leszek majd az az eszköz, aki visszahozza Szlovákiát a Magyar Szent Koronához. Ezek a kapcsolatok mind megmagyarázzák, hogy de. hosszan tudtunk elbeszélgetni, hogy ott maradtam nála a szerénynél is szerényebb, bor nélküli ebéden, s hogy még du. is beszélgettünk. Nagyon nyugodtan meghallgatta az említett diplomata véleményét a háború lehetőségét és a kommunista uralom idejét illetőleg, de semmi választ nem adott rá. Az iskolaiügy terén nagyon érdekelte, vajon mi más generálisokkal együtt üzentünk-e haza, hogy a főelőjárók tárgyaljanak a kormánnyal. Persze könnyű volt a legőszintébb válasz, hogy nem, s persze hogy megnyugtatta az Államtitkárság állásfoglalása. Azután nagyon részletesen elmondotta, hogy milyen nyomás segítségével ütötte nyélbe az általa teljesen megvetett kormány az államosítást. Bízott benne, hogy nélkülünk az 1948/49[-es] iskolai évet nem bírják megoldani. (Nem érdektelen, hogy a szalvator nővérek Olimpia generális főnöknőjének, ha nem csalódom június végén azt mondotta, hogy az [fol. 3r] 1948/49 iskolai év elején újra tanítunk majd). Informáltam őt az úgynevezett Dr. Kristóf-ügyről, amit tudomásul vett. Örült, amikor említettem, hogy jártam Lequeitio-ban (ő ti. mint plébános járt ott, amikor ott laktak Ottóék).⁵¹ Akkor azt a bizalmas értesítést kapta, hogy a kommunisták egy sereg nőt toboroztak azzal a céllal, hogy katolikus papokhoz menjenek és kompromittálják őket. Ennek megelőzésére a legjobb eszköznek tartotta, hogy Mihalovics [Zsigmond]ék és Péterffy [Gedeon]ék a külföldi sajtóban helyezték el ezt a hírt, ami aztán itthon megakadályozza a terv végrehajtását. (Ezt a hírt gyorsírással leírtam, a lapot eltéptem s Rómában újra összeragasztottam, majd átadtam rendes írásban a címzeteknek.) Természetesen a több órai beszélgetés alatt még sok mindenről esett szó. Ne feledjük, hogy a találkozás közvetlenül azután történt, hogy nem engedték meg neki az utazást Kölnbe a dóm avatására. Mindenképpen nem egy mondata testamentum-szerűen hangzott s érezni lehetett, hogy a legrosszabbra is el van készülve.

⁵¹ Pehm József 1924-ben találkozott velük, amikor lourdesi zarándoklaton vett részt. Vö. BALOGH MARGIT, *Mindszenty József (1892–1975) I–II*, Budapest 2015, I, 170.

Jártam utána Drahos [János]nál is. Horák megsegítéséről, az irgalmasokról és Sidorékról beszélgettünk. Meszlényi [Zoltán] püspök urat nem találtam otthon. Budapestre érve Lantos Zoltánékkal ezekről beszélgettünk: a.) most már olyan virágnyelven írni, ahogyan Magyary [Gyula] szokott gyanús; b.) valami külföldi konviktusban kelene elhelyezni Eszterkét. (Nem érdektelen, hogy az 1947. október 20-i audiencián a prímás úr ajánlotta, hogy vigyázzunk a legitimista Magyaryra, mert annak a baloldali körökkel közvetlen kapcsolatai vannak.)

[1948.] augusztus 12. csütörtök: Hildeberta nővér látogatása. Du. temetőlátogatás. Látogatás a ferences provinciálisnál. Szervitáknál vacsora.

[1948.] augusztus 13. péntek

[1948.] augusztus 14. szombat: korán reggel Csertő [Sándor] nálam. 11-kor itt [volt] Sík Endre. Találkozás Schrotty Pállal. Du. Zugligetben az angolkisasszonyoknál. Beszéltem a tartományfőnöknővel,⁵² M. Darvassal [Anna], az egri és a veszprémi főnöknőkkel etc. persze főleg iskolaügyről.

[1948.] augusztus 15. vasárnap: Zichy Rafaelnével találkozás. Du. Sík Sándorral és Karl Jánossal a noviciátusban, ahol lelkigyakorlatok voltak. Utána Kanszkyéknál vacsora és búcsúzkodás.

[1948.] augusztus 16. hétfő: de. Bécsbe. Az állomáson várt Frieda fivére és felesége, Zellhofer [János SchP] és Niemeček. Du. 2-kor értünk a rendházba. Rövid ebéd és pihenés. 4-kor elmentünk a kalazantinusokhoz. A látogatás rövid volt, de annál bőségebben történt. Üdvözölt a generális, az egyik asszisztens és egy magyar atya. Beírtam néhány sort az emlékkönyvbe s utána elbeszélgettünk. Kaptam két Schwartz-életrajzt és folyóiratuk egyik számát. Imádkoztam az alapító sírja mellett. Utána a rektor atyával a városban barangoltunk. 7-kor értünk haza. Imádság, vacsora, amelyen ott volt a minorita provinciális.

[1948.] augusztus 17. kedd: egy Weisz Elemér nevű nagykanizsai volt diákunk – zsidó – autóján a minorita provinciális és Haumer atya kíséretében Kremsbe. Ott ebédeltünk, azután 4-kor haza s 6-kor újra Bécsben.

[1948.] augusztus 18. szerda: Zellhoferrel beszélgetés. Azután a plébánia helyiségeinek megnézése. Az a benyomás, hogy jól dolgoznak. Átmentünk a Sankt Theklaba, ahol szintén jó benyomást nyertem. Du. 3-7 Klosterneuburgban a general-abt⁵³ névnapját ünnepelte (Alipius!). Vacsora után újra eljött a minorita provinciális és a derék Laszmann, aki autójával állt rendelkezésemre. [fol. 3v]

[1948.] augusztus 19. csütörtök: reggel Róma felé indulás.

[1948.] augusztus 20. péntek: harminc óránál hosszabb utazás után Rómába érkezés, ahol az állomáson vártak Walter [János] atya és az új titkár, Laureano Suárez.

RÉTFALVI BALÁZS

⁵² Krigovszky Magdolna (1892–1967): 1937-től haláláig az angolkisasszonyok önálló magyar tartományának első főnöknője.

⁵³ Alipius Linda (1891–1953): 1937–1953-ig klosterneuburgi ágostonrendi apát.

RÖVIDÍTÉSEK

AA.EE.SS	Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
AAS	Acta Apostolicae Sedis
AAV	Archivio Apostolico Vaticano
AHP	Archivum Historiae Pontificiae
ASR	Archivio di Stato di Roma
ASRS	Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali
BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana
BDHIR	Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom
BIHB	Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CeSPoM	Centro Studi sull'Età dei Sobieski e della Polonia moderna
CST	Collectanea Studiorum et Textuum
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae (I/1–20 és II/1–10, Budapest–Róma 2004–2022)
DBI	Dizionario Biografico degli Italiani (vol. 1–100, Roma 1960–2020)
DF	Diplomatikai Fényképtár
DL	Diplomatikai Levéltár
ELKH	Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
ELTE EKK	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Kézirattár
ESz	Egyháztörténeti Szemle
GyEL	Győri Egyházmegyei Levéltár
HC	Hierarchia Catholica (<i>Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum Pontificum</i> , S.R.E. Cardinalium, ecclesiarum Antistitum series I–IX, ed. GUILIEMUS VAN GULIK–CONRADUS EUBEL–PATRICIUS GAUCHAT–LUDOVICUS SCHMITZ–KALLENBERG–REMIGIUS RITZLER–PIR- MINUS SEFRIN, Monasterii–Patavii 1913–2002)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HKA	Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
LK	Levéltári Közlemények
LSz	Levéltári Szemle
MEV–Regnum	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum
MKSz	Magyar Könyvszemle

MKL	Magyar Királyi Kancellária. Magyar Kancelláriai Levéltár
MNL-OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MHI	Monumenta Hungariae Italica (Olaszországi Magyar Oklevéltár)
MHH	Monumenta Hungariae Historica (Magyar Történelmi Emlékek)
MREV	Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (<i>Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I–IV</i> , szerk. FRAKNÓI VILMOS–LUKCSICS JÓZSEF, Budapestini 1896–1907)
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MVH	Monumenta Vaticana Hungariae (<i>Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár, I/1–6. II/1–3</i> , szerk. FRAKNÓI VILMOS, Budapestini 1881–1909)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
QFIAB	Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken
P. Cons.	Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales
P. Vienna	Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, Processi Canonici
PPKE	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
PRT	Pannonhalmi Rendtörténet (<i>A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I–XII/B</i> , szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁCZ, Budapest 1902–1916)
PUGW	Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien
RORC	Repertorium Officiorum Romane Curie (<i>Repertorium Officiorum Romane Curie</i> , hg. von THOMAS FRENZ, https://www.phil.uni-passau.de/histhw/forschung/oroc/)
RQ	Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte
ST	Studi e Testi
THEINER, <i>Vet. mon. Hung.</i>	AUGUSTINUS THEINER (ed.), <i>Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia</i> I–II, Romae–Parisiis–Vindobonae 1859–1860.
THEINER, <i>Vet. mon. Slav.</i>	AUGUSTINUS THEINER (ed.), <i>Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia</i> , I–II, Roma 1863–1875.
TSz	Történelmi Szemle

SZERZŐK

SOLYMOSI LÁSZLÓ – az MTA rendes tagja; professor emeritus, ELTE BTK

RÁCZ GYÖRGY – Ph.D., főlevéltáros, MNL; egyetemi docens, PPKE BTK

BÁCSATYAI DÁNIEL – Ph.D., tudományos munkatárs, ELKH BTK TTI

FEDELES TAMÁS – D.Sc., tudományos tanácsadó, kutatócsoportvezető, ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; egyetemi tanár, tanszékvezető PTE BTK

KUFFART HAJNALKA – Ph.D., tudományos munkatárs, ELKH BTK TTI; a PPKE Vestigia Kutatócsoport tagja

NEMES GÁBOR – Ph.D., tudományos főmunkatárs, ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; főlevéltáros, igazgató, Győri Egyházmegyei Levéltár

C. TÓTH NORBERT – D.Sc., főlevéltáros, MNL; tudományos tanácsadó, kutatócsoport-vezető, ELKH-MNL-SzTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport

LAKATOS BÁLINT – Ph.D., tudományos főmunkatárs, ELKH-MNL-SzTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport

KANÁSZ VIKTOR – Ph.D., tudományos munkatárs, ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport

KRUPPA TAMÁS – Ph.D., dr.habil.; tudományos főmunkatárs, ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; egyetemi docens, SzTE

TUSOR PÉTER – D.Sc., dr.habil., a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport alapító vezetője; tudományos tanácsadó, osztályvezető, ELKH Moravcsik Gyula Intézet; egyetemi docens, PPKE BTK

MIHALIK BÉLA VILMOS – Ph.D., tudományos munkatárs, tudományos titkár, ELKH BTK TTI; egyetemi adjunktus, ELTE BTK

OLÁH P. RÓBERT – Ph.D.-jelölt, tudományos segédmunkatárs, ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; levéltáros, Győri Egyházmegyei Levéltár

TÓTH TAMÁS – Ph.D., dr. habil., főiskolai tanár, Gál Ferenc Katolikus Egyetem

NAGY KATALIN – Ph.D., tudományos munkatárs, ELKH Moravcsik Gyula Intézet; a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport vatikáni kutatási rezidense

VÉGHSEŐ TAMÁS – Ph.D., dr. habil., főiskolai tanár, Szent Atanáz Görögkatolikus Hit-tudományi Főiskola; vezető kutató, MTA-SzAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

SÁGI GYÖRGY – Ph.D.-jelölt, tudományos segédmunkatárs, ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport

RÉTFALVI BALÁZS – Ph.D.-jelölt, tudományos munkatárs, Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; gyűjteményvezető, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár

MAGYARORSZÁG ÉS A RÓMAI SZENTSZÉK III.

Összefoglalók

JOLÁNTA KIRÁLYNÉ HITBÉRE ÉS AZ ARANYBULLA *Egy ismeretlen királyi adománylevél 1222-ből¹*

1. 1251. október 12-én kelt végrendeletében II. András magyar király leánya, Magyarországi Jolánta aragóniai királyné fiaira hagyta magyarországi jussát, az anyjától örökölt pozsonyi várispánságot. A szülőföldjétől messzire szakadt királyné és örökösei természetesen soha nem vették birtokba Pozsonyt, a Magyar Királyság nyugati kapuját. Tanulmányom elsőként arra keresi a választ, hogy milyen alapon formálhatott igényt Aragónia királynéja Magyarország egyik leggazdagabb várispánságára. *A megoldásboz egy 1222. december 9-én kelt pápai oklevél adja meg a kulcsot, amely átírásban tartalmazza II. András király ugyanezen év elején kibocsátott oklevelét is.* A korábban ismeretlen királyi adománylevélből megtudjuk, hogy II. András második feleségének, Courtenay-i Jolántának adományozta a pozsonyi várispánságot hitbérül; közös gyermekük, Magyarországi Jolánta aragóniai királyné ezért tekintette jogos örökségének a területet.

2. Milyen körülmények között került sor a konstantinápolyi latin császári házból származó Courtenay-i Jolánta és II. András házasságkötésére? A Bizánci Birodalom örökébe lépő Latin Császársággal 1215-ben létesített dinasztikus kapcsolatot a magyar uralkodóház. Flandriai Henrik latin császár arra törekedett, hogy megszilárdítsa országa balkáni befolyását, s a célt a katonai győzelmek mellett házassági kapcsolatok létesítésével kívánta megvalósítani. Az Árpádokkal kötött szövetségnek az elmúlt évtizedek során önállósodott balkáni államok ellenőrzésében juthatott szerep. A császár és a magyar király 1215 vagy 1216 Húsvétja táján személyesen is találkoztak a szerbiai Nišben, amelyről életteli beszámolt őrzött meg a vendéglátó, II. (Prvovenčani) István szerb király egykorú hagiográfiai műve. Kézenfekvőnek tűnik az a feltételezés, hogy Courtenay-i Jolánta császári nagybátyja, Flandriai Henrik kíséretében érkezett Szerbia földjére, s onnan vőlegénye oldalán folytatja útját Magyarország felé. Ha valóban így volt, akkor a találkozót az esküvő évére, azaz 1215-re keltezhetjük.

3. II. András a korszak európai fejedelmeinek szokásait követte, amikor országa egy gazdag városát és körzetét ajánlotta fel felesége hitbéréül. De mekkora összegnek számított Jolánta királyné 8000 márka ezüstöt kitevő hozománya? A korszak magyar és európai királynéinak és hercegnőinek hozományával összehasonlítva Jolánta hozománya átlagosnak tekinthető. Az Árpád-ház dinasztikus kapcsolatainak történetében azonban szélsőségesen kiugró összegekkel is találkozhatunk; ilyen volt I. (Anjou) Károly szicíliai király leányának, Izabellának a hozománya, amely 200 ezer márka

¹ Lásd 13–35. o.

ezüstit tett ki. Az összeg szokatlan nagyságát talán az indokolta, hogy Izabella apósa, V. István magyar király hajlandó volt lemondani balkáni igényeiről a Latin Császárság restaurálásán fáradozó szicíliai király javára.

4. Az újonnan előkerült oklevél abban a mozgalmas esztendőben hagyta el a királyi kancelláriát, amikor az uralkodó kibocsátotta a magyarországi alkotmányos fejlődés gyakran hivatkozott dokumentumát, az Aranybullát. A Jolánta királyné hitbéréől rendelkező oklevél hozzásegít az 1222. év viharos politikatörténetének rekonstruálásához és a híres szabadságlevél kibocsátási körülményeinek megértéséhez. II. András három ízben változtatta meg felesége hitbérét az 1222. év során. Az 1217-ben biztosított, jövedelmen alapuló hitbért 1222 elején területi adomány, a pozsonyi vár és tartozékai váltották fel; Pozsonyt azonban még július 7. előtt a Szlavóniai Bánsággal, valamint a zalai, a somogyi, a varasdi és a szerémi ispánságokkal cserélte fel az uralkodó. A hitbért érintő intézkedéseket az Aranybulla kiadását kísérő konfliktusokkal, s magával az Aranybulla 16. pontjával hozzuk összefüggésbe, amelyben II. András ígéretet tett arra, hogy „egész ispánságokat vagy bármiféle méltóságokat örök tulajdonul vagy birtokképpen nem adományozunk.” II. András lépései annak a személynek az érdekeit sértették leginkább, akinek a nevében az Aranybulla kibocsátását kikényszerítő ellenzék fellépett: a király legidősebb fiát, Béla herceget, aki trónörökösként a Szlavóniai Hercegség ura volt, de az ország kormányzatának átvétele után a pozsonyi várispánság elidegenítésének is kárvallottja lett volna. Mivel III. Honorius pápa a szlavóniai adományt az Aranybulla kiadása után, július 7-én erősítette meg az uralkodó kérésére, így feltételezhető, hogy II. András már július előtt úrrá lett a királyságában kialakult válságos helyzeten, és elég erősnek érezte magát, hogy a korábbi kompromisszumot – de legalábbis az egész ispánságok adományozására vonatkozó tilalmat – sutba dobva megbüntesse a trónörökös Béla herceget és megfossa Szlavóniától. Az év második felében azonban apa és fia között helyreállt a béke, s Béla herceg visszanyerte hercegségét. II. Andrásnak sikerült megvalósítania eredeti szándékát: a pozsonyi várispánság eladományozásával, amely az év első felében az Aranybulla kibocsátásához vezető konfliktus egyik előzménye lehetett, méltóképpen gondoskodott Jolánta királyné jövőjéről.

5. Oklevelünknek van még egy pontja, amely összefüggést mutat az Aranybullával, ebben az esetben azonban nem csak ok-okozati kapcsolat sejtethető, hanem eszmei rokonság is megfigyelhető. II. András pontosan tisztában lehetett azzal, hogy a Jolántának tett pozsonyi adomány – különösen Béla herceg környezetében – komoly ellenérzéseket kelthet, ezért példátlan garanciákkal bástyázta körül intézkedését. VI. (Babenberg) Lipót osztrák herceg személyében védnököt jelölt ki, aki az adomány érvénytelenítése esetén Magyarország előkelőivel a királynénak megfelelő segítséget nyújthat a hitbér megvédelmezésében. Az intézkedés jogalapot teremthetett volna egy szomszédos uralkodó számára arra, hogy II. András halála után az özvegy és örökösei megsegítésének indokával beavatkozzon a Magyar Királyság belügyeibe. Az ellenállás joga az ország előkelőit is megillette, ami azt a lehetőséget vetítette előre, hogy az egyeduralmat átvevő trónörökös polgárháború nélkül nem fogja tudni Pozsonyt visszaszerezni Jolántától és születendő örököseitől, hacsak ki nem fizeti nekik a hitbér összegéül megállapított nyolcezer márkát. II. András volt tehát az első, aki örökösei

várható sérelmes intézkedései ellen az ország előkelőinek ellenállását is mozgósítani kívánta, s ezt írásba is foglaltatta. A király aligha gondolt arra, hogy ugyanezt a fegyvert nemsokára ellene is élesíthetik: az Aranybulla ellenállási záradéka szemléletesen igazolja, hogy II. András ellenzékében is akadtak olyan személyek, akik – származásuk és képzettségük okán – jól ismerték a hatalom hatékony ellenőrzését célzó európai kísérleteket; s ha mégsem lettek volna ilyenek – amelynek csekély a valószínűsége – akár II. András adománylevele is mintául szolgálhatott volna számukra.

BÁCSATYAI DÁNIEL

A BÍBOROSI KOLLÉGIUM ÉS A MAGYAR KONZISZTORIÁLIS JAVADALMAK

A 14. SZÁZAD VÉGÉN

Az Obligationes et Solutiones 52. kötetének magyar vonatkozású bejegyzései

A pápa és a Bíborosi Kollégium által közösen adományozott, illetőleg megerősített püspöki, valamint a jelentősebb apáti méltóságok (*beneficia consistorialia*) után, amelyeknek éves jövedelme meghaladta a 100 kamarai forintot, a 13. századtól *servitium commune* kellett fizetni. A befizetendő díjtétel IV. Sándor pontifikátusától (1264–1271) egyenlő, 50–50%-os arányban oszlott meg a *Reverenda Camera Apostolica* és a Bíborosi Kollégium Kamarája között. A kezdeti időszakban a szervícium összege az adott javadalom – becslés alapján (*communi extimatione*) meghatározott – éves jövedelmének egyharmadát tette ki, majd a nagy nyugati egyházszakadást (1378–1417) követően ez az arány megközelítőleg ötöd–hatod részre változott. Az említett kinevezési illetéken felül egy további díjtételt, amely öt különböző részből tevődött össze (*quinque servitia*), s a 15. század elejétől *servitia minuta* néven állandósult a pápai adókönyvekben, is be kellett fizetniük az újonnan kinevezett prelátusoknak. Ennek az összegét a bíborosok létszáma határozta meg: annál magasabb volt a fizetendő díj, minél kevesebb kardinális volt jelen a javadalom adományozásakor a konzisztóriumon. A kinevező pápai bullát abban az esetben állították ki, ha az illető prelátus személyesen vagy képviselője révén kötelezte magát (*se obligare*) a kinevezési díj befizetésére (*solutio*). A *Camera Apostolica* és a *Camera Collegii* számára tett fizetési kötelezvényeket természetesen gondosan dokumentálták. A főpapok a fizetési ígéreteket az Apostoli Kamara élén álló *camerlengo* és a Szent Kollégium kamarása jelenlétében tették le, a két intézmény pedig párhuzamos könyvelést vezetett. Az adóslevelek tartalmazták a kötelezettségvállalás napját, a kinevezett keresztnévét, illetőleg képviselője nevét, az adományozott javadalmat, a *servitium commune* összegét, adott esetben az előd/elődök hátralékára vonatkozó adatokat, valamint a fizetésre vonatkozó határidőket. Több bejegyzésben a jogi aktus helyét és a tanúk neveit egyaránt feltüntették. A kötelezvényeket és a fizetés tényét rögzítő számlák legnagyobb részét a Vatikáni Apostoli Levéltár (*Archivio Apostolico Vaticano*) úgynevezett *Obligationes et Solutiones* sorozata tartalmazza, amelyből az 1295 és 1555 közötti periódus tekintetében összesen 91 kötet maradt korunkra.

¹ Lásd 37–63. o.

Jelen tanulmány az *Obligaciones et Solutiones* sorozat 52. kötetében fellelhető magyar vonatkozású bejegyzéseket közli, amelyek többsége korábban nem volt ismert. Jóllehet néhány évvel ezelőtt kiadásra került a néhai LUKCSICS JÓZSEF gyűjtését közreadó *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)* forráskiadvány, e gyűjtemény azonban mindössze egyetlen bejegyzést tartalmaz az említett kötetből. Mindez vélhetőleg azzal magyarázható, hogy a sorozat 52. volumene tartalmazza a Bíborosi Kollégium számára tett kötelezettségvállalásokat, míg a széria ezzel részint párhuzamosan vezetett 48. kötetében a *Camera Apostolica* számára tett fizetési ígérvényeket dokumentálták, s LUKCSICS JÓZSEF a nagyobb időintervallumot felölelő, ezáltal több magyar adatot tartalmazó 48. kötetet magyar vonatkozású bejegyzéseit készítette elő publikálásra. A 197. papírfoliós 52. kötet IX. Bonifác pápa pontifikátusának időszakára vonatkozó adatokat őrzött meg. Az első bejegyzés dátuma 1390. szeptember 28. (fol. 1r), míg az utolsóé 1401. augusztus 24. (fol. 196v). A volumen összesen 16 magyar vonatkozású bejegyzést foglal magába az 1394. február 4. és 1400. április közötti évekből. Ezek közül összesen hetet még eddig nem publikáltak, kilencet pedig javarészt a párhuzamosan vezetett regiszterek alapján tettek közzé. A bejegyzésekben összesen hét magyar püspökségre vonatkozó információ található: Zágráb három, Erdély, Szerém, Várad és Veszprém két-két, míg Eger és Nyitra egy-egy alkalommal szerepel. Az említettek mellett szerepel egy *in partibus in fidelium* egyházmegye, jelesül a várnai, amely püspöke egyúttal a szepesi ciszterci monostor javadalmát is birtokolta. E bejegyzés érdekessége, hogy az utóbbi javadalmat a Szentatya nem a konzisztóriumon adományozta (*dictum monasterium fuit datum in commendam motu proprio et non per consistorium*), ezáltal a bíborosi kollégium kamarája nem részesült a kinevezési illetékből. A jelen tanulmányban közzétett bejegyzések a magyar egyházi archontológiai és proszopográfiai kutatások számára is több új adatot tartalmaznak. A korábbi szakirodalomban nem volt ismert például Péter fia Demeter pécsi székesegyházi kanonok, János csázmái kanonok és kemléki főesperes, Lőrinc váradi kanonok és bihari főesperes, vagy Lőrincfi Imre almádi apát neve. Összességében a tanulmányban közölt adatok hozzájárulnak a Szentszék és a magyar egyház között a nagy nyugati szkizma idején fennálló kapcsolatok árnyaltabb megismeréséhez.

FEDELES TAMÁS

KÉT ISMERETLEN BRÉVEREGISZTRUM IV. SIXTUS PÁPA IDEJÉBŐL¹

A Római Állami Levéltár (*Archivio di Stato di Roma*) 1970-ben a londoni Sotheby's aukciós ház árverésén, majd 1972-ben egy magánszemélytől, Muriel Fink-Errerától vásárolt egy-egy kötetet. Mindkettő kifogástalan állapotban van ma is, jelenlegi kötésüket a 18. században nyerhették el. A két kötet (Acquisiti e doni, busta 26/1. és 27/1.) IV. Sixtus pápa pontifikátusának 6. évében kiadott *commune* típusú brévétet tar-

¹ Lásd 65–93. o.

talmazza. E két bréveregisztrum-kötet eddig ismeretlen volt a magyar kutatás előtt, így a benne lévő 16 bréve számos ismeretlen adalékkal gazdagítja a Mátyás-kori pápai magyar kapcsolatok történetét.

IV. Sixtus pápa írt az arbei püspökség javait jogtalanul elfoglaló Frangepán Zsigmond zenggi ispán özvegyének, Ilonának, valamint Korbáviai János grófnak, hogy tevékenységükkel hagyjanak fel. Egy, a zágrábi káptalannak és Szentlászlói (Tűz) Osvát zágrábi püspöknek szóló brévében Marócsai Balázs zágrábi kanonok ügyében értekezett, akinek megengedte, hogy – bár nem volt pappá szentelve – a káptalan teljes jogú tagjaként működhessen. A pápa írt Matucsinai Gábor kalocsai érsekhez a Magyarországon tevékenykedő domonkos rend érdekében és Gabriele Rangoni egri püspökhöz, pápai követhoz az elhagyatottá vált csúti és a zsámbéki premontrei monostorok vizitálása miatt. A brévékben találkozunk két bencés szerzetessel is. Szécsényi János tíz éves korában lépett be a ferences rendbe, amit még fogadalma előtt elhagyott, és ezután kérte átvételét a bencés rendbe. A másik, Patacsi Bertalan a pécsi domonkos rendházban tett fogadalmat, de az őt kízó fejfájás miatt a felettesétől engedélyt kapott arra, hogy bármely más rendbe átmehet, kivéve a bencések. Ő azonban mégis a bencés rendet választotta, és talán ezért került szülőföldjétől ilyen messze. Olvashatunk a török által fenyegetett modrusi egyházmegyéről is, amelynek székesegyházában Nagyboldogasszony ünnepén a pápa jubileumi búcsút engedélyezett.

Két bréve – amely pénzbeli tartozás miatt íródott – fontos adalékokkal szolgál az itáliai magyar jelenlétre. IV. Sixtus pápa azt írta Mátyás magyar királynak, hogy Ióánnész Argüropulosz egykor kölcsönadott Garázda Péter pozsegi prépostnak 300 aranyat, amelyet még mindig nem kapott vissza. Argüropulosz a firenzei humanista kör egyik fontos szereplője volt, ő tekinthető a neoplatonizmus egyik atyjának. Kapcsolatban állt a magyarországi humanistákkal is: Janus Pannonius Firenzében járva két alkalommal is felkereste és lelkesen hallgatta előadásait. Garázda Péter 1469 és 1471 között biztosan Firenzében tartózkodott: egyrészt bekapcsolódott a humanista körökbe, másrészt magyarországi főpapok számára szerzett be értékes kódexeket. Ezek közül hármat Zrednai János, egyet pedig Janus Pannonius püspöknek maga vásárolt reprezentatív ajándék gyanánt. Hogy mire költötte Garázda ezt a háromszáz forintot, arról csak találgatni tudunk: vagy díszes kódexekre vagy mindennapi költségeire. Hasonló problémával szembesült Kelemen fia Imre boszniai prépost, bácsi kanonok és Mihály főesperes, váci kanonok is. Ők 1474-ben a Római Kúriánál lévő Medici és Pazzi kereskedőháznál vettek fel kölcsönt, amit 1477. január 30-ig nem törlesztettek. Kelemen fia Imre az uralkodó diplomatájaként többször megfordult Rómában, és mivel római tartózkodása alatt számos alkalommal járt el az apostoli kamaránál, a felvett kölcsön talán éppen a kamarai ügyintézőskor fizetendő taksák fedezését szolgálták.

A feltárt brévék között találunk két ajánlólevelet is. Az egyikben IV. Sixtus pápa egy bizonyos Antonius Aloysius velencei polgárt ajánlotta az illető nagybátyja, Péter fia Domonkos pápai írnok és familiáris kérésére I. Mátyás magyar királynak és Gabriele Rangoni egri püspöknek. A szóban forgó személyek azonosítása nem egyértelmű: Antonius Aloysius talán Alvise Malombra lehet, aki 1484-ben a velencei fennhatóság alatt lévő arbei egyházmegye püspöke, és Rangonival való familiárisi kapcsolata is igazolható.

A másik ajánlólevél főszereplője is rejtélyes. A Rómába érkező és 1477. július 28-án Mátyás magyar királynak és Gabriele Rangoni egri püspöknek címzett ajánlólevelet kérő Mihály pécsi olvasókanonok vezetéknevét a regisztrum írnoka nem tudta a fogalmazványból elolvasni, ezért azt kipontozta. Mivel 1472 és 1478 között nem ismerünk pécsi olvasókanonokat, ezért hogy ki lehet e Mihály, azt további kutatások dönthetik majd el.

A Római Állami Levéltár két bréveregisztrum-kötete a római magyar kutatás számára eddig jószerével ismeretlen forrásokat rejt. Bár minden kétséget kizáróan a pápaságtörténet és a magyar-szentszéki kapcsolatok központjának a Vatikáni Apostoli Levéltár (*Archivio Apostolico Vaticano*) számít, e két kötet is azt bizonyítja, hogy sokszor más itáliai gyűjtemények is őrznek értékes és nélkülözhetetlen dokumentumokat. Másrészt a 15. századi brévék vizsgálata napjainkban újra a kutatások homlokterébe került. SERGIO PAGANO, a vatikáni levéltár prefektusa jóvoltából 2021-ben II. Pál pontifikátusának idejéből fennmaradt legrégebb regisztrumkötet brévéinek regesztában történő kiadásával egy grandiózus sorozat vette kezdetét. A figyelemreméltó vállalkozás célja, hogy az 1469 és 1493 között a vatikáni levéltár bréveregisztrumaiban fennmaradt csaknem tízezer forrás latin nyelvű regeszta formájában a kutatók rendelkezésére álljon. A római magyar kutatás fontos kötelessége, hogy bekapcsolódjon a most elindult tudományos projektbe, mégpedig oly módon, hogy a Vatikánban és az itáliai gyűjteményekben őrzött 15. századi magyar vonatkozású brévék a Kárpát-medence levéltáiraiban fellelhetőkkel kiegészítve, az egyes forrásokat teljes szövegében kiadva állhassanak a hazai egyháztörténetírás, illetve a magyar és egyetemes történettudomány rendelkezésére.

NEMES GÁBOR

EGY ISMERETLEN KONZISZTORIÁLIS FORRÁS 1502-BŐL
Egri segédpüspöki processus informativus a modenai Este-levéltárban¹

A nemzetközi tudományosság a 19. század végén, a Vatikáni Titkos Levéltár megnyitáskor figyelt fel a kánoni vizsgálati eljárás (*processus informativus, processus inquisitionis, processus canonicus*) során keletkezett jegyzőkönyvekre, azok proszopográfiai, biográfiai és egyházmegyétörténeti forrásértékére. Az eljárást a Trienti Zsinaton, illetve az követően megreformálták és kiterjesztették, hogy biztosítsák az új püspökgenerációk hithűségét és alkalmasságát. Az is cél volt, hogy megfelelő információkkal lássák el a Római Kúriát az egyes egyházmegyék viszonyairól. Az 1620-as évek derekától a jegyzőkönyvek sorozata szinte folyamatos a Vatikáni Apostoli Levéltár különféle állagaiban (*Archivio Concistoriale, Dataria Apostolica, Nunziatura Apostolica in Vienna*).

Az eljárás már a *Tridentinum* előtt is létezett. Az V. Lateráni Zsinat 9. ülésén elfogadtak alapján X. Leó 1514-ben adta ki *Supernae dispositionis arbitrio* kezdetű apostoli rendelkezését. A pápai konstitúció több elemét már VI. Sándor korábbi, publikálatlan

¹ Lásd 95–110. o.

reformbullája megfogalmazta, és leginkább a jelölt személyes tulajdonságaira nézve („*circa sublimes et literatas personas*”) tartalmazott előírásokat. A vizsgálat lefolytatását és a konzisztórium jelentését a területileg illetékes bíboros protektorra bízta. X. Leó rendelkezése több pontjában a 15. század folyamán kifejlesztett gyakorlat formába öntése volt. A 16. század első feléből összegyűjtött és az angyalvári levéltárban (*Archivum Arcis*) elhelyezett jegyzőkönyvekkel gyakorlatilag megegyező processzust már 1464-ből ismerünk. Ez a legkorábbi ilyen típusú fennmaradt dokumentum. Juan de Cerda barcelonai püspök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve brévefogalmazványok közé keveredve őrződött meg az utókor számára a vatikáni levéltárban.

Püspökjelöltek kivizsgálásainak forrásai a vatikáni gyűjteményeken kívül is találhatóak. Az Aldobrandini család frascati magánlevéltára (*Villa Belvedere*) például 25 ilyen dokumentumot őriz Pietro Aldobrandini bíboros hagyatékából az 1594–1620 közötti évekből. Négy, 1614–1617-ből származó jegyzőkönyv magyar vonatkozású, köztük találhatóak Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezésének iratai. A *Tridentinum* előírásai szerint készített jegyzőkönyvek közül a legkorábbi ismert magyar forrás Pyber János 1612-es pécsi processzusa, mely az *Archivio Concistoriale*-ben lelhető fel. Ezt megelőzően csupán egyetlen egy magyar vonatkozású kánoni kivizsgálási eljárás jegyzőkönyvről tudott a kutatás, melyet Tasnádi Tamás nyitrai és esztergomi kanonokról a salonai (*Salonen.*) címre folytattak le Rómában, 1518. szeptemberében (AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 2858).

Jelen közlemény egy még korábbi, és a Vatikánon kívül őrzött kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvét közli, dolgozza fel és helyezi történeti, historioráfiai kontextusba. Lelőhelye: *Archivio di Stato di Modena, Archivio Estense, Camera, Amministrazione dei Principi nr. 823. (Filza di documenti vari 1494–1518)*. Feltárása a Vestigia Kutatócsoport, személyt szerint KUFFART HAJNALKA érdeme. A forrás egy olyan vegyes csomóban szerepel, melyben Estei Hippolithoz kapcsolódó anyagokat gyűjtöttek össze, különböző rendező elv nélkül, még időrendet sem alakítottak ki.

A jegyzőkönyv 1502. április 7-én kelt, Federico Sanseverino bíboros titkára, Jeromos császári közjegyző vetette papírra, Ippolito d’Este bíboros egri segédpüspök-jelöltje, Antonio de Perea ügyében. A kihallgatott tanúk a következők. Consalvo de Castro pápai familiáris (*comestabilis sanctissimi domini nostri*); Daniele Vivis, Francesco Borgia bíboros titkára; Petrus Alamanus, esztergomi egyházmegyes klerikus, Este bíboros 40 éves familiárisa; Martinus de Ezet egri egyházmegyes klerikus, Este bíboros familiárisa és Alvis Malombra arbei püspök, Sanseverino bíboros udvarmestere (*magister domus*), korábban Gabriele Rangoni bíboros familiárisa.

A jelölről közölt állításaik lényege, hogy spanyol származású, a toledói egyházmegyében született törvényes házasságban, 32 éves, obszerváns ferences szerzetes, áldozópappá szentelték, rendszeresen és az előírások szerint miséznek, valamint kiválóan prédikál. Az egri püspökségről a tanúk kifejtették, hogy Magyarország egyik legnagyobb egyházmegyéje, éves jövedelme mintegy 10 000 dukát. Mindig szokott lenni segédpüspöke, akit általában a megyéspüspök saját familiárisai közül választ. Pozsega-vári Mátyás segédpüspök (*Dominus Mathiam episcopus de Popcha*) néhány éve halt meg. Malombra tanú emlékszik Bernát ferences szerzetesre, árkádiai címzetes püspökre is, aki hozzávetőleg 22 évig volt segédpüspök.

A jegyzőkönyv utolsó oldalára bemásolták Ippolito d'Estének a pápához írott kérvényét. Eszerint az egri egyházmegyének rendszerint két segédpüspöke szokott lenni, de az egyik elhunyt, és ezért Antonio de Pereát a béjaiai (*Bugiensis*) püspökség címére szeretné kinevezetni („*ad dignitatem episcopalem sub titulo episcopatus Bugiensis, qui vacat in partibus ultramarinis*”). Püspökhöz illő megélhetéséhez évi 200 forintot juttatna számára egyházmegyéje jövedelméből.

KUFFART HAJNALKA, NEMES GÁBOR, TUSOR PÉTER

KIÉ A KINEVEZÉS JOGA?

Az esztergomi Szent Péter-oltár kegyurasága¹

A tanulmány és a hozzá csatlakozó forrásközlés az esztergomi székeskáptalan és Bakóc Tamás bíboros, esztergomi érsek között zajló perben keletkezett *libellus* tartalmát ismerteti, illetve szövegét közli. A forrás ma a Vatikáni Apostoli Levéltár (*Archivio Apostolico Vaticano*) *Tribunalia, Sacra Romana Rota, Processus actorum* I. sorszáma alatt található meg. Az iratról készült mikrofilm másolat 1977-ben érkezett meg a Magyar Országos Levéltárba (jelzete: X 9042, 31109. sz.), de – mivel a mikrofilm felvételekről azóta sem készült nagyítás – nem került be az Országos Levéltár adatbázisába, aminek következtében néhány személyen kívül senki sem tudott a forrás létezéséről. A *libellus* pergamen borítóba kötött papírlapokból áll, összesen nyolcvan oldalnyi szöveget tartalmaz, a margón a Római Kúriában tett, az ügyintézést segítő, a tartalomra utaló szavakkal és rövid összefoglalásokkal. A *libellust* Marosi Zsigmond közjegyző állította össze, aki minden oldalt aláírt, a közjegyzői záradéka és jele után a pannonhalmi konvent oklevele is szerepel, amelyben igazolták, hogy Marosi Zsigmond valóban közjegyzőként tevékenykedik a Magyar Királyságban.

A per két javadalom eladományozása után, azok kegyúri joga okán indult. Az egyik az esztergomi székesegyházban lévő Szent Péter (és Pál)-oltár igazgatósága, amelyet az esztergomi székeskáptalan tagjai a javadalmas halálával bekövetkezett üresedés után kegyúri jogával élve kanonoktársuknak, Budai Bálintnak adtak 1512. november 16-án. Ez ellen Bakóc Tamás érsek ügyvéde útján tiltakozott, illetve eltiltotta a székeskáptalant az adományozástól, a kanonokot pedig a birtokba vételétől. A másik az Esztergom-Tapolcán, a hévizek mellett fekvő ház és a benne 1380 előtt alapított Szent Erzsébet-kápolna igazgatósága, amelyet szintén az utolsó javadalmas halála után ugyancsak a kegyúri jogokkal élve a székeskáptalan Szatmári János kanonoknak adományozott 1510. október 4-én. Bakóc érsek egyetértésével azonban nem sokkal később Ibrányi István kanonoktársuk a káptalan jogaival és saját esküjével szemben erőszakkal elfoglalta azt.

A székeskáptalan a fenti két sérelme ügyében az újonnan megválasztott X. Leó pápához nyújtott be szupplikációt kérve panaszuk orvoslását. A pápa az apostoli ügyhallgatók közül Dominicus de Iacobatiis lucerai (Nocera dei Pagani, Olaszország)

¹ Lásd III–146. o.

püspököt jelölte ki az ügyben bírónak, aki 1514. augusztus 27-én, a felek ügyvédeknek – Budai Bálint kanonokot Henricus Howel, Bakóc Tamás érseket Egidius Zephirus képviselte – adott parancsot az ügy kivizsgálására. A kijelölt végrehajtók Rékai János pannonhalmi szerzetes, dékán és Budai Pál őrszerzetes 1514. december 15-i – a *libellus* formában kibocsátott – levelükben számoltak be az ügyhallgatónak az általuk elvégzett vizsgálatról. (Az ügyhallgató parancsában a Szent Erzsébet-kápolna javadalmáról számunkra ismeretlen okból már nem esik szó.)

A kijelölt végrehajtók az első tárgyalási napot 1514. december 4-én tartották, a következő ülésre pedig egy héttel később, december 11-én került sor, amikor is kihirdetéssel megidéztték a feleket maguk elé. Az utolsó tárgyalás december 15-én volt. (Az ülések minden alkalommal Pannonhalmán a főpáti palotában zajlottak.) Ekkor Budai Bálint esztergomi kanonok, a Szent Péter (és Pál)-oltár igazgatója személyesen jelent meg, míg Bakóc Tamás bíboros, esztergomi érsek kijelölt ügyvédei, azaz Kamarcai Vitéz Mihály pápai penitenciarius, Csúti Menyhért fehérvári kanonok és Alsószegedi Benedek közjegyző közül senki. A tárgyalás során Budai Bálint és a székeskáptalan érdekében Ivánci Bereck deák bemutatta Türje nembeli Fülöp esztergomi érsek 1272. április 10-i oklevelét az oltár kegyuraságának a káptalan részére történt átadásáról; a székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyvének a Szent Péter-oltárra vonatkozó részét, valamint a székeskáptalan három, az oltárjavadalom adományozásáról szóló 1453. január 2-i, 1485. december 29-i és 1511. (*recte* 1512.) november 16-i oklevelét. (Az okleveleknek ez az egyedüli szövegtanúja.) A bizonyítékokat a jelenlévő esztergomi kanonokok és javadalmasok megvizsgálták és hitelesnek találták, így az *executorok* felvették szövegüket a *libellus*ba.

A per végeredménye források hiányában egyelőre nem ismert, az ugyanakkor biztos, hogy 1515. október 1-jén a Római Kúriában még zajlott. A későbbi közvetett bizonyítékok alapján azonban az ügyhallgató az esztergomi székeskáptalan javára dönthetett, mintegy tíz évvel később ugyanis a Szent Péter-oltár új igazgatóját ismét a székeskáptalan nevezte ki, még pedig a karrierje elején álló Oláh Miklós esztergomi kanonok, komáromi főesperes személyében.

C. TÓTH NORBERT

ELVESZETT PÁPAI BULLÁK NYOMÁBAN

Girolamo Balbi pozsonyi prépost gurki püspöki kinevezése (1522–1523)

A velencei származású Girolamo Balbi (1460 körül–1535) pozsonyi prépost, költő és humanista, II. Ulászló, illetve II. Lajos magyar és cseh királyok Európa különböző udvaraiban missziót teljesítő diplomatája 1522 tavaszán állt át királya engedélyével II. Lajos sógora, I. Ferdinánd osztrák főherceg szolgálatába. Ennek oka egyrészt az lehetett, hogy Belgrád 1521. augusztusi oszmán elfoglalását követően diplomataként pontosan tisztában lehetett a Magyar Királyságot fenyegető oszmán veszély súlyával, másrészt az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés végrehajtása körül, I. Ferdinánd és

Jagelló Anna házasságának tető alá hozásában szerzett érdemei miatt a Habsburg-fivérek, V. Károly császár és a főherceg is egy püspöki javadalmat helyeztek neki kilátásba.

Balbi végül a kis területű gurki püspökséget nyerte el, amely a karintiai hercegség északnyugati részén feküdt, és a salzburgi érsek metropolitai joghatósága alá tartozott. A mindenkori püspöknek mégis hűbéri esküt is kellett tennie az érsek kezébe, az osztrák főherceg tartományúri jogai és érdekei ellenére. A püspökség Matthäus Lang (1468–1540) bíboros, salzburgi érsek kezén volt, aki az érseki szék megszerzését követően (1519) is magánál tartotta. De mivel a püspökség jövedelmeiből egy évvel korábbi, többrendbeli szerződéssel megerősített módon évi 800 rajnai forint évjáradékot is kellett fizetnie Ernest bajor hercegnek (a passauai püspökség adminisztrátorának), ezért nem zárkozott el Gurk átadásától. Ferdinánd főhercegnek Balbi mellett nagyhatalmú kincstartója, a kasztíliai származású Gabriel Salamanca, Ortenburg grófja érdekeire is tekintettel kellett lennie, aki unokaöccse, a tizenhét éves Antonio Salamanca-Hoyos részére akart egyházi javadalmat szerezni. Az érsek és a főherceg az 1522 őszi nürnbergi birodalmi gyűlésen, november végén állapodtak meg a konstrukció részleteiről, amely szerint Lang bíboros Balbi javára lemondott a gurki püspökségről, aki vállalta az elődje által a püspökségre terhelt évjáradék további folyósítását, de azt is, hogy Antonio Salamanca-Hoyos utódlási joggal bíró gurki koadjutora legyen.

A tanulmány fókuszában Balbi mint I. Ferdinánd főherceg VI. Adorján pápához küldött követe 1523 tavaszi, Pedro de Córdoba követtel közösen végrehajtott római missziója áll, amely során az instrukciójában foglalt politikai és egyházkormányzati ügyek elintézése mellett sikerült saját püspöki, valamint Antonio Salamanca-Hoyos segédpüspöki kinevezését biztosító pápai bullákat is kiállíttatnia. Míg a Hoyos számára 1523. március 11-ei dátummal kiállított kinevező főbullájának és ezek ugyanezen a napon, valamint március 14-én kelt mellékbulláinak eredeti példányai a ma Klagenfurtban őrzött gurki egyházmegyei levéltár (*Archiv der Diözese Gurk*) oklevélsorozatában hiánytalanul fellelhetők, Girolamo Balbi bullái elvesztek.

Balbi kinevezése után néhány évvel, 1526 nyarán lemondott a püspökségéről, és végérvényesen Rómába telepedett át. A bullák regisztrummásolatai sajnos a Vatikáni Apostoli Levéltár (*Archivio Apostolico Vaticano*) lateráni sorozatában sem maradtak fenn, a megfelelő kötet a levéltár 19. század eleji Párizsba hurcolása, illetve visszazállíttatása során megsemmisült. Tartalmáról csupán egy 18. századi indexkötet tájékoztat. A Balbi számára kiállított bullák kelte és tartalma tehát csak az ügyre vonatkozó egyéb források segítségével, hozzávetőlegesen állapítható meg. A tanulmány *Függeléke* ezeket a püspökkinevezési ügyre vonatkozó legfontosabb, a Vatikánban, Bécsben, illetve Klagenfurtban található 1522–1524 között keletkezett latin és német nyelvű forrásokat közli.¹

LAKATOS BÁLINT

¹ Lásd 147–194. o.

TÖBBSZÓLAMÚ HÍREK?

Pápai nunciások jelentései Magyarországról a 16. század közepén¹

A tanulmány Girolamo Martinengo bécsi, valamint Ludovico Beccadelli velencei nuncius Rómába küldött jelentéseinek magyar vonatkozásait vizsgálja az 1550 és 1554 évek között.

Ennek során megállapítható, hogy a többi korabeli európai nunciatúrához – például a franciához – képest a velencei és a bécsi nuncius jelentései tartalmaznak Magyarországgal kapcsolatos érdemleges híreket. Mindkét nuncius nagy figyelemmel kísérte a Kárpát-medencében zajló fejleményeket, ezeket pedig nem önmagukban, hanem a korabeli főbb törésvonalak mentén, az oszmán–Habsburg, valamint a Valois–Habsburg ellentétén keresztül, elsősorban a római Szentszék érdekeit figyelembe véve értelmezték, mely során különleges figyelmet kapott az Itália sorsát meghatározó páрмаi háború (1551–1552), a Birodalom belháborúja – azon belül is elsősorban Szász Móric hadjárata –, valamint az oszmánokkal vívott harcok.

Értelemszerűen a bécsi pápai követ jóval részletesebben és gyakrabban jelentett a magyar ügyek alakulásáról, ugyanakkor a velencei nunciusról is megtalálhatóak a fontos – és néhol a kevésbé jelentős – események híre. Beccadelli bár többször közölt álhírneket is, összességében jól tájékozott volt, s átlátta a Magyar Királyság politikai és hadászati körülményeit. Ugyanakkor sem ő, sem pedig Martinengo nem foglalkozott mélységében a magyar klérus állapotával és a protestáns reformáció térnyerésével, figyelmüket elsősorban a hadügyi fejlemények – például az 1552-es oszmán hadjárat, Temesvár, Szolnok és Eger ostroma – és kisebb részben a politika – pl. az országgyűlések –, valamint az uralkodói udvar eseményei kötik le. Habár Beccadelli Martinengóval összekötöttségben állt, hírei nem Martinengo jelentésein alapultak, tőle független hírcsatornákon keresztül szerezte az információit.

Így tehát a 16. század közepén Róma többszólamú hírforrással rendelkezett a Magyar Királysággal kapcsolatban: Bécs és Velence eltérő szólamai ugyanakkor összességében egymást erősítve közös hangzattá váltak. A feltártak alapján azt is sikerül jobban megérteni, hogy a pápai nunciások a kora újkorban (sőt mindmáig) miért vannak mindig az adott állam fejéhez akkreditálva, noha küldetésükben a 17. századi pápai hatalomvesztéssel párhuzamosan mind erőteljesebbé vált a lokális egyházszervezett feletti ellenőrzés és irányítás.

KANÁSZ VIKTOR

¹ Lásd 195–209. o.

NUNCIUSOK HÁBORÚBAN
*Filippo Spinelli a prágai udvarban*¹

Az 1598-ban a prágai császári udvarba érkezett új pápai nuncius, Filippo Spinelli egyik legfontosabb teendője egy nagy oszmánellenes szent liga tető alá hozása volt. Ennek azért volt jelentősége, mert formai szempontból az Oszmán Birodalom ellen csak a Habsburg Monarchia és az Erdélyi Fejedelemség harcolt, amelynek akkori ura, Báthory Zsigmond 1595. január 28-án dinasztikus házassági szerződést kötött: a Habsburg–Báthory-szerződés egyúttal egy katonai koalíció is volt. VIII. Kelemen pápa ezt a koalíciót próbálta a Pápaság, Lengyelország, Franciaország és Spanyolország csatlakozásával egy nagy törökellenes szent ligává bővíteni. Spinellinek ezért mindenképpen el kellett érnie, hogy a háborúba belefáradó császári udvar folytassa a küzdelmet és ne kössön békét, illetve hogy az Erdélyben Báthory Zsigmond 1598-as távozásával, majd váratlan visszatéréssel, majd néhány hónappal későbbi újabb lemondásával kialakult hatalmi válságot a Szentszék számára előnyösen rendezze. 1599 áprilisában ugyanis Báthory András bíborost választották erdélyi fejedlemmé, amely váratlanul érte a császári udvart.

Róma azonban lehetőséget látott meg ebben a változásban. Spinelli nunciusnak a Vatikáni Apostoli Levéltárban (*Archivio Apostolico Vaticano*) őrzött jelentéseiből (*dispacci*) kiderül, hogy a Szentszék elképzelése az volt, hogy az András javára lemondott Báthory Zsigmond elvált a feleségét, Habsburg Mária Krisztiánát Báthory kardinális – bíborosi méltóságáról lemondva – feleségül vegye. Ez a gyakorlatban azt jelentette volna, hogy a császár elfogadva a kialakult helyzetet, kössön új szerződést az új fejedelemmel az 1595. évi Habsburg–Báthory szerződés alapján. Ebben benne foglaltatott a török elleni háború, és az új fejedelem felekezeti hovatartozása miatt a katolikusok védelme, amelyek az Apostoli Szentszék számára a legfontosabb pontok voltak. Mindez azonban azt is jelentette, hogy a császárnak szemet kellett volna hunynia az erdélyiek esküszegése felett, sőt bele kellett nyugodnia abba is, hogy a fejedelemségben nagymértékben megnövekedik a lengyel befolyás. Az ugyanis minden szereplő számára egyértelmű volt, hogy Báthory András igen szoros kapcsolatot tart fenn Jan Zamoyski lengyel főkancellárral.

A pápa a Báthoryakat jól ismerő Germanico Malaspinát küldte Erdélybe, akit Spinelli Prágából próbált segíteni. Diplomáciai misszióját a pápa annyira fontosnak tartotta, hogy a követutasítás szövegét saját kezűleg javította. Nem sokkal Malaspinának, az új erdélyi nunciusnak a megérkezése előtt jelent meg a prágai udvarban Naprági Demeter és Bocskai István. Nem Báthory András követei voltak, ilyen felhatalmazással ugyanis nem rendelkeztek, a bíboros csak meg akart szabadulni tőlük, mert mindkettőjüket a Habsburgok emberének tartotta. Bocskait ráadásul személyesen tette felelőssé unokaöccse, Báthory Boldizsár halála miatt, akit a törökellenes háborúba való belépés miatt kirobbant konfliktusban végeztetett ki Zsigmond. Spinelli többször is találkozott Bocskaival, mert úgy vélte, hogy a császár őt akarja András helyett az erdélyi trónra ültetni. Ezt veszélyes dolognak tartotta, mivel Bocskai kálvinista volt.

¹ Lásd 211–227. o.

Az udvar jelöltje Erdély élére vele szemben Habsburg Miksa főherceg volt. Császári részről csak azért kezdtek tárgyalni Báthory Andrással, mert időt akartak nyerni, hogy katonai eszközökkel rendezzék a fejedelemség feletti uralom kérdését. Nem teljesen világos, hogy Spinelli nuncius sejtette-e, miszerint a tárgyalások Báthory András később megérkező követével, akik hivatalos követi felhatalmazással nem is rendelkeztek, csak ezt a katonai felkészülést szolgálják, októberben azonban, amikor Mihály vajda csapatai betörték a fejedelemség területére, minden világossá vált. A sellenberki csatában vesztes, majd a menekülés közben Csíkszentdomonkos határában megölt bíboros fejedelem halálával új helyzet állt elő.

A pápai diplomácia erre a fordulatra szinte azonnal reagált: erről árulkodik Spinelli két roppant érdekes, 1600. február 14-én és 28-án kelt jelentése, amelyekben az Aldobrandini család egyik tagjának, Silvestrónak, VIII. Kelemen unokaöccsének erdélyi fejedelemségéről esik szó. Az ötlet természetesen Rómában született, és akkora horderejű volt, hogy Spinelli másfél hónapig gondolkozott rajta, vagyis a vonatkozó államtitkársági utasítás az Örök Városból 1599 legvégén vagy 1600 legelején érkezett meg hozzá. Az elképzelés nem volt előzmények nélküli: egy másik, ha nem is vér szerinti pápai unokaöccs, Cinzio Aldobrandini bíboros nepos neve szintén szóba került már Báthory Zsigmond első lemondása idején 1597-ben. A pápai diplomácia ajánlata a következő volt a császári udvar számára: Silvestro Aldobrandini megkapná Erdélyt fejedelmi (*principe*) rangban és feleségül venné Mária Krisztiánát. Tehát tulajdonképpen a már fentebb említett 1595. évi Habsburg–Báthory dinasztikus szerződés és szövetség helyébe egy Habsburg–Aldobrandini szövetség lépett volna. Ez kétségtelenül óriási horderejű lépés lett volna, ha megvalósul, mert teljesen átrendezte volna a politikai viszonyokat. Silvestro Aldobrandini elfogadásával megnyíltak volna a pénzügyi csatornák is, mivel a pápa magára vállalta volna a fejedelemség védelmét, amelynek költségét évi 300 000 *scudó*-ban jelölték meg. Ezt az összeget egészítették volna ki a correggiói hercegség bevételei, amelynek hűbérébe a pápa megpróbálta beiktatni Silvestrót, valamint a fejedelemség jövedelmei. További problémát jelentett, hogy a hercegség, mint annyi más itáliai *dominium* túlságosan szoros spanyol befolyás alatt állt. Erdély és Correggio ügyét nemcsak Spinelli nuncius, hanem tárgyalópartnere, Rudolf Coraduzzi császári titkos tanácsos is nehéznek találta, de nem tartotta lehetetlenné. Az év elején, pontosabban januárban megérkeztek Rómából a már említett szövetség feltételei is: az időzítés nyilván nem volt véletlen.

Ezen a ponton elhallgatnak a források. Silvestro Aldobrandini és vele együtt az Aldobrandini-ház erdélyi uralma nem szerepel többet a történeti dokumentumokban. Erdély élére helytartóként Mihály vajda került, akit Giorgio Basta császári hadvezérré való ellentéte, valamint egyre önállóbb politikája miatt a császári udvar Báthory András fejedelemhez hasonlóan erőszakos eszközökkel elmozdított. A Báthory Andrással, valamint a Silvestro Aldobrandinivel kapcsolatos szentszéki erőfeszítéseket nem koronázta siker. A pápai diplomácia figyelmét ezt követően 1600 végén történt Kanihsa eleste, és az ennek következtében az itáliai területekhez igen közel fekvő ausztriai végvidék súlyos helyzete kötötte le.

EGY ZÁGRÁBI KANONOK FELLEBBEZÉSE RÓMÁBA PÁZMÁNY ELLEN
Gróf Erdődy János letétele az egri püspökségről (Sopron, 1625)

A kora újkori katolikus felekezetszerveződés és a pápaságtörténet alapvető állítása, hogy a középkorból örökölt struktúrák kontinuus továbbélése, pontosabban elhúzódo felszámolódása számos tekintetben gátolta a megvalósultnál átfogóbb és maradandóbb konfesszionalizációs modernizáció kibontakozását. Egy korábbi írásban összegzett vizsgálatokat továbbvivő és lezáró jelen tanulmány a vatikáni forrásbázisnak köszönhetően arányalja és történeti összefüggésekbe helyezi, hogy milyen, késő középkori típusú családi érdekérvényesítő törekvés befolyásolta kedvezőtlenül a magyar epizkopátus összetételét a 17. század első harmadában.

Erdődy Tamás horvát bán és tárnokmester családtámogató törekvése, elmebeteg János fia püspöki karrierjének építése egyaránt diszfunkcionális volt az egri egyházmegye és a magyar hierarchia egésze számára. A törekvés nincs híján a belső paradoxonnak sem. Erdődy Tamás egyúttal ugyanis Pázmány érseki kinevezésének a támogatója volt. A katolikus epizkopátus személyi összetétele alakításának ellentmondásos folyamatait a kleseli politika hozza közös nevezőre és teszi érthetővé. E politikát 1614/15-től mindvégig a Habsburg-öröklés maximája határozta meg. Melchior Kleslnak, a császári Titkos Tanács elnökének emiatt volt szüksége Pázmányra, és emiatt tarthatta fontosnak Erdődy Tamás támogatásának biztosítását.

A források alapján úgy tűnik, hogy az esztergomi és egri kinevezésekben egyaránt 1616 tavaszán döntöttek. Az iratok tényleges kibocsátását viszont a Pázmány jezsuita voltát övező jogi problémák, Erdődyt pedig a bevételekkel kapcsolatos kötérlhúzás késleltette. Erdődy Tamás a püspöki javadalom megszerzése után is folytatta fia nimbuszának építését, immár nem tudományos téren, mint Bolognában, Pármában és Ingolstadtban, hanem a művészetmecenatúra terén. Az Erdődy Jánosnak ajánlott zenei műdedikáció (Tomaso Cecchini, Velence 1619) legalábbis erre utal. A kiadvány elején található szerzői ajánlás nem véletlenül tartalmaz utalást a püspök apjának szerepére.

A tanulmány további fontos eredménye a Pázmány–Erdődy konfliktus felszínre hozatala a történeti múlt négy évszázados rétegeinek mélyéről. A beteg gróf 1625. októberi, befolyásos apja előző évi halálát követő megfosztása a püspöki javadalomtól az 1625. évi soproni országgyűlésen a magyar történelem mindeddig rejtőzködő ténye volt. Ennek az eredménynek jelentőségét nemcsak a főpap letételének megállapítása adja, hanem még inkább a probléma elhelyezése a magyar–horvát viszony fokozatos megromlásának folyamatában. A magyar felső- és középpapság e rejtett, eddig nem ismert belső konfliktusát az Apostoli Szentszékhez az egri püspökségről való letételt követően azon nyomban küldött fellebbezésben foglaltak alapján elsősorban a középkori és tridentianus szemlélet ütközéseként foghatjuk fel. Nem hagyhatjuk ugyanakkor figyelmen kívül, hogy az Erdődy János érdekében az esztergomi érsek ellen a Római Kúriánál tett „feljelentésre” a magyar püspöki kar kollektív dehonesztálásának kíséretében került sor. A VIII. Orbán pápához fordulás kiötlője, kivitelezője, egyben pedig a Vatikáni Apostoli Könyvtár (*Biblioteca Apostolica Vaticana*) *Barberini Latini* sorozatában

fennmaradt perindítási irat érdemi szerzője a zágrábi káptalan egyik oszlopos kanonokja, Verbanovich Gáspár volt. Ugyenezen káptalan másik tagja, Ráttkay György írásaiiban két évtized múltán már nyíltan tetten érhető a magyarellenes él. Pázmány Péter esztergomi érsek bepanaszolását a pápánál Zágrárból kivételes súlyú és jelentőségű esetként értékelhetjük, ami egyúttal megszegve a Római Kúriához történő közvetlen fordulás tilalmát, szigorú magyar törvényekbe is ütközött. Utoljára a körmendi ágostonosok indítottak pert a Kúriában a magyar egyház feje ellen, jó évszázaddal korábban.

A tanulmány fő alapjául szolgáló vatikáni forrás, a Pázmány Pétert a Római Kúriánál feljelentő irat alapvetően az egri egyházmegye történetéhez tartozik, hiszen ennek letett püspöke érdekében emel szót a pápánál. A 17. században a katolikus konfesszionalizáció kibontakozásának az esztergomi főegyházmegye mellett legfontosabb színtere a szinte a teljes korabeli Felső-Magyarországot magában foglaló egri püspökség volt. Míg Esztergom esetében a trentói/trienti program szempontjából 1616-ban egy funkcionális lépés történt Pázmány Péter kinevezésével, ugyanazon politikai erővonalak mentén Eger élére egy mentálisan és pszichésen alkalmatlan fiatal arisztokrata, Erdődy János gróf került. A nem rezideáló gróf főpásztorságát horvát egyháziakból álló környezete lényegében a püspöki jövedelmek kicsatornázására használta fel. A visszaélés ugyanakkor Bethlen Gábor hadjáratai miatt végül nem okozott különösebb problémát. Erdődy Tamás 1624. januári halálát, illetve a második Bethlen-hadjáratot lezáró 1624. májusi bécsi békét követően azonban lehetővé, sőt égetővé vált a kérdés megoldása. Pázmány Péternek a pápai nuncius segítségével az 1625. évi soproni diétán véghezvitt lépése, Erdődy János letétele a püspöki székből – a még mindig fiatal főúr következő évi halálával nyilván nem lehetett előre számolni –, és a tapasztalt, már 1613-tól felszentelt püspök Pyber János kineveztetése kulcsfontosságú lépésnek számított. A későbbi katolikus terjeszkedés alapjául szolgáló jövedelmek visszaszerzése, rendbetétele és immáron funkcionális hasznosítása terén ő alatta érdemi áttörés történt. A kora újkori katolikus konfesszionalizáció alapvetően püspökközpontú volt. A felekezetszervezésre inhabilis Erdődy eltávolítása a püspöki székből és az erre alkalmas Pyber János áthelyezése pontosan ugyanolyan érdemi, jelentős s egyben szimbolikus mozzanatként interpretálható az egri egyházmegye és vele szinte a teljes Felső-Magyarország történetében, mint Pázmány Péter esztergomi érseksége a főegyházmegye és a magyarországi katolicizmus kora újkori történetében.¹

TUSOR PÉTER

¹ Lásd 229–264. o.

TELEKESY ISTVÁN CSANÁDI PÜSPÖKI KINEVEZÉSE
Források a firenzei Medici-levéltárból (1696)¹

Telekessy István püspök (1633–1715) a Rákóczi-szabadságharc idején mint egri püspök vált ismertté, miután elsőként írta alá a Habsburgok trónfosztását kimondó törvényt az ónodi országgyűlésen (1707). Kevésbé ismert korábbi egyházi karrierje, amelynek során győri kanonokként 1689-ben csanádi püspökké is kinevezték. A csanádi egyházmegye szinte teljes egészében elpusztult az oszmán hódítás következtében, a magyarországi hierarchiával lényegében csak a szegedi ferencesek tartották a kapcsolatot. A 17. század során a Magyar Királyságban élő csanádi püspökök a szegedi ferences előjárót bízták meg helynöknek, hogy a pasztorális és az egyházkormányzati feladatokat ellássák a török uralom alatt is. Az 1683–1699 között zajló török háború idején a Temesköz állandó harcok helyszíne volt, így Telekessy István nem is gondolhatott arra, hogy egyházmegyéjében rezideáljon és a püspökség újjászervezését megkezdje. Emiatt sem indította el Rómában püspöki címének pápai megerősítését. Erre végül csak 1696-ban került sor, amikor Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek rábeszélésére jelentkezett a bécsi nunciatúrán, hogy a megerősítés eljárását megkezdje. A folyamat két részre oszlott: a nunciatúrai és a római szakaszra. A nunciatúrát ekkor ideiglenesen Francesco Maria Abbati auditor vezette, aki a szokásoknak megfelelően folytatta le a püspökjelölt kánoni kivizsgálását. Ennek során három jezsuita atyától (Hevenes Gábor, Szentiványi Márton, Maximilian Scherhackl) vettek fel tanúvallomásokat. A tanúvallomás részben a jelölt személyére, részben a csanádi püspökség helyzetére vonatkoztak. Hevenes Gábor vallomásából egy eddig ismeretlen életrajzi adat is kiderült: Telekessyt korábban a bécsi udvar magyar királyi kancellárnak is felkérte, de ő ezt visszautasította. A tanúk egybehangzóan alkalmasnak ítélték római teológiai tanulmányokat végzett Telekessy személyét a püspöki méltóságra. Viszont mindhárman elmondták, hogy a csanádi egyházmegye szinte teljességgel elpusztult, és a helyi pasztorációban csak a szegedi ferencesekre lehet támaszkodni. Miután a nunciatúrán a püspök kánoni vizsgálatának jegyzőkönyvét lezárták, megküldték a Habsburgok bíboros protektorának, Francesco Maria de' Medicinek. Medici bíboros nem Rómában élt, így ágensén, Fabrizio Agostini apáton keresztül tudta a megerősítés római eljárását intézni. Az ágens és a Medici bíboros közötti levelezés alapján a császári diplomácia római képviselői (Georg Adam von Martinitz gróf, császári követ, Johannes von Goëss bíboros, gurki hercegpüspök és François Chassignet követségi titkár) lassan reagáltak a Bécsből megküldött dokumentumokra és utasításokra. Fabrizio Agostini végül Kollonich Lipót bíboros római ágensével, Gianbattista Mariotti apáttal tudott együttműködni, ezt követően semmilyen fennakadás nem volt Telekessy István pápai megerősítésének folyamatában. Az 1696. augusztus 13-ai pápai konzisztóriumon Francesco del Giudice bíboros, komprotektor referálta a csanádi püspök ügyét, amely már a második előterjesztés (*propositio*) volt. XII. Ince pápa ahhoz is hozzájárult, hogy az eljárást *gratis* folytassák le, tekintettel a csanádi egyházmegye elpusztult állapotára. Mariotti apát

¹ Lásd 265–276. o.

1696. november 3-án küldte el Kollonich bíborosnak a Telekessyt megerősítő bullát. A püspököt azonban néhány év múlva 1699-ben áthelyezték az egri püspöki székhelyre. A csanádi egyházmegye újjászervezése csak 1716 után kezdődhetett meg, miután a keresztény csapatok visszafoglalták a törököktől Temesvárt. A püspökség reorganizációja előbb Szeged, majd Temesvár székhellyel kezdődött meg az 1720-as évektől.

MIHALIK BÉLA VILMOS

EGY KONKLÁVÉ HÍREI GYŐRBEN

Bartolomeo Pinto Poloni római ágens 1769-es levelei Zichy Ferenc győri püspöknek¹

Az ágensek kutatása és megbízóiknak küldött leveleik feltárása és közreadása hatalmas lehetőségeket rejtenek magukban arra nézvést, hogy a megbízó tájékozottságáról, ügyeik mibenlétéről képet alkothassunk. Különösen igaz ez a magyar püspökök esetén, akik Bécsen túl, Róma irányába is kapcsolatokat tartottak fent ügynökeik révén. Nem volt ez máshogy Zichy Ferenc győri püspök (1743–1783) esetében sem, aki három évtizeden át tartott Rómában ügyvivőt. Zichynek egyazon családból, egymás után három személy is, Pietro Poloni, Bartolomeo Pinto Poloni és Francesco Poloni látta el a római ágensi teendőket.

E kapcsolatrendszer egyik kiemelkedő éve az 1769-es esztendő, amikor XIII. Kelemen pápa február eleji halála miatt konklávét kellett összehívni Rómába. Ez év során huszonegy jelentést írt akkor fungáló ágense, Bartolomeo Pinto Poloni, amelyből tizenegy a konklávé időszaka alatt kelt. Római ügynöke tájékoztatta Zichyt az Örök Városba érkező bíborosok személyéről, az aktuális római pletykákról, a konklávé állásáról. A nyilvános eseményeken rendszerint jelenlévő ügynök lényegre törő, pontos híradásokat közölt. Jelentéseiből kiderül, hogy általában nyomtatványokat, újságokat is csatolt leveleihez Pinto Poloni, így a győri püspöki udvar az egy héttel korábbi római hírekről viszonylag átfogó képpel rendelkezett.

Az 1769-es konklávé különös jelentőséggel bírt, mert Európa nagy, katolikus udvarai, élükön a Bourbon-udvarokkal eldöntötték, hogy erőiket koordinálva olyan pápát segítenek Szent Péter trónjára, aki politikájukat kiszolgálja, elsősorban a jezsuita rend feloszlata, valamint Franciaország és Nápoly területi gyarapodásának az elismerése kapcsán. A konklávé tehát, egy nagy európai projekt lett, amiben a Habsburg birodalom leginkább a megfigyelő szerepét játszotta. Azonban ügynökeik révén a bécsi udvar is tájékozódott. Tanulmányomban Pinto Poloni leveleinek a kiértékelése mellett összevettem azokat Francesco Brunati római ágens leveleivel, aki Colloredo birodalmi alkancellár ügynöke, és mint ilyen a legbelsőbb körökig bejáratos és jól informált személy volt.

OLÁH P. RÓBERT

¹ Lásd 277–297. o.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKSÉG LEGKORÁBBI PROCESSZUSA (1777)¹

A püspöki, illetve érseki kinevezések kánoni, információs eljárásának (*processus informativus; processus inquisitioni; processus canonicus*), az úgynevezett püspöki processzusoknak az anyagai az egyháztörténet eddig kevésbé kutatott, értékes forrásai. 1777-ben nevezték ki Nagy Ignácot (séllyei, 1777–1789) az újonnan alapított székesfehérvári egyházmegye (*Albaregalen.*) első püspökévé, amelyhez kapcsolódóan a bécsi nuncius az előírásoknak megfelelően az egyházmegye állapotára vonatkozóan is lefolytatta a kánoni vizsgálatot. A Vatikáni Apostoli Levéltárban (*Archivio Apostolico Vaticano*) erre vonatkozóan két helyen találunk anyagokat, a Konzisztoriális Levéltár és a bécsi Apostoli Nunciatúra fondjaiban.

A Nagyboldogasszonyról nevezett székesfehérvári társaskáptalant I. (Szent) István alapította. A nyugaton ekkor már komoly hagyománnyal rendelkező királyi udvari kápolnák (*capella regia*) mintájára jöhetett létre, Székesfehérvár ugyanis királyi székhely volt, itt koronázták a középkori magyar királyokat, és legtöbbször ide is temetkeztek. Kiváltságos prépostság volt, amely a 13. századtól biztosan teljes passzív mentességgel (*exemptio*) rendelkezett. A török korban Székesfehérvár 1543 és 1688 között szinte végig oszmán kézen volt. A felszabadulást követően megpróbálták a prépostok helyreállítani a társaskáptalant, azonban ezek a próbálkozások kevés sikerrel jártak. Talán ennek is köszönhető, hogy Székesfehérvárott sem az egyházmegye, sem a székeskáptalan nem jogutódja a középkori prépostságnak. Az uralkodói kérésnek megfelelően az 1776. november 12-i konzisztórium előzetesen jóváhagyta az egyházmegye és a káptalan létesítését. Mária Terézia 1777. február 17-én alapította meg (egyszerre a szombathelyi püspökséggel) az új egyházmegyét, és nevezi ki Nagy Ignác kaposfői prépost, veszprémi éneklőkanonokot első püspökké (1777–1789). VI. Pius pápa 1777. június 17-én kelt *Cunctis ubique* kezdetű bullájával (a magyar jogrendben *bullá confirmatoria*) erősíti meg az alapítást. Az egyházmegye az esztergomi érsek szuffragáneusa lett. Területét a veszprémi egyházmegyéből hasították ki: Fejér és részben Pilis vármegyék kerültek az új püspök joghatósága alá, a tanúvallomások szerint hatvan (a konzisztórium dokumentumok és a történeti munkák szerint valójában hatvankettő) plébániával. A püspöki asztal várható bevételét kezdetben 15 ezer forintra becsülték. A tized bevételeken túl az egykori kiváltságos prépostsághoz, valamint a rend feloszlásáig a székesfehérvári jezsuitákhoz tartozó javak is a püspökhöz kerültek. Székesegyháza a nem sokkal korábban épült, bár középkori eredetű Szent István király-plébániatemplom lett. Sor került egy hat főből álló székeskáptalan megalapítására is, amelynek fenntartására Sukoró, Pákoz, Etyek, Gyúró és Sósút birtokokat szánták, amelyeknek javai a török hódítás előtt nagyobb részt a székesfehérvári társaskáptalanhoz, majd a felszabadítást követően a rend feloszlásáig a komáromi jezsuitákhoz tartoztak; egy barátházi birtokrész (ma Sósút része) is a káptalanhoz került.

¹ Lásd 299–306. o.

A püspöki processzus tanúi az egyházmegyére vonatkozóan ketten voltak. Az első Bernáth György volt, aki magyar kancelláriai tisztviselőként ismerhette Székesfehérvár helyzetét. Marko Franjul (Franyul Márk) modrusi kanonok korábban a veszprémi egyházmegyében szolgált, elmondása szerint a székesfehérvári plébános mellett is volt.

TÓTH TAMÁS

FRAKNÓI VILMOS KUTATÁSI KÉRELMEI
A Vatikáni Apostoli Levéltárban (1881–1885)¹

A tanulmány Fraknói Vilmos Vatikáni Apostoli Levéltárban (*Archivio Apostolico Vaticano*) őrzött kutatási kérelmeit (1881–1885) dolgozza fel. Elsősorban a manapság is csak külön engedéllyel kutatható Prefektusi Levéltár állagaiban őrzött kérvényeknek a témakörrel foglalkozó szakirodalomba való beágyazásával teszi ezt. Áttekinti a Vatikáni Titkos Levéltár korabeli viszonyait, és ezek keretében alkot képet Fraknói Vilmos kanonok és történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára munkásságáról a Vatikánban, kiváltképpen a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozat köteteinek kiadási munkálatainak kezdetéről.

Abban az időszakban, amikor Fraknói bekapcsolódott a vatikáni források kutatásába, az volt az előírás, hogy a kutatási kérvényt a pápai Államtitkárnak kellett benyújtani, aki jóváhagyás után eljuttatta azt a Levéltár vezetőjéhez. A kérvénynek pontos leírást és indoklást kellett tartalmaznia, hogy a kutató mely dokumentumokba szeretne betekintést kapni és milyen céllal. Ezeket a kritériumokat megtalálhatjuk Fraknói Vilmosnak a Vatikáni Apostoli Levéltár prefektusi levéltárában fellelhető kérvényeiben is (1881–1885). Ha a kérvény el lett fogadva akkor a kutató az olvasóteremben tanulmányozhatta a dokumentumokat a levéltár személyzetének szigorú ellenőrzése alatt. Fraknói a *Monumenta Vaticana* munkálatainak megszervezésére irányuló tárgyalások mellett 1881. május 26-a után tudta megkezdeni feltáró munkáját a Vatikáni Titkos Levéltárban, ahogy ezt kérvényei bizonyítják: Fraknói május 15-ei kérvényében, Haynald előzetes levelére hivatkozva, írt Ludovico Jacobini bíboros államtitkárnak, azzal a céllal, hogy folytathassa a az 1300-as és 1520-as évekből fennmaradt források kutatását a *Nunziatura della Germania* és a *Litterae Principium* köteteiben, Campeggio bíboros és VII. Kelemen pápa leveleiben. 1881. június 6-án engedélyének meghosszabbítását kérte Fraknói, és egy hosszabb kutatási listát mellékel. 1885-ös kérelmében pedig azt ecseteli, hogy a magyar viszonylatban napvilágra hozott kutatások eredményeit látván a kezdeti sikereket követően több magyar fiatal történétíró kapcsolódott be a munkába.

A rövid áttekintés a *Monumenta Vaticana Hungariae* (1881–1892/1909) kezdeti éveibe nyújt betekintést, elsősorban Fraknói munkásságát követi nyomon, aki a *Vatikáni*

¹ Lásd 307–321. o.

Magyar Okirattár szervezési munkálatai alatt utat tört és kiépítette a magyar tudományos élet és a Szentszék kapcsolatainak mai napig jelentős pilléreit.

NAGY KATALIN

„EZ TISZTA MAGYAR ÓRÜLET...”
Források a 'Christi fideles graeci' bulla utóéletéhez¹

A magyar identitású görögkatolikusok számára 1912 felállított hajdúdorogi egyházmegye heves bel- és külpolitikai vitákat, olykor szélsőséges indulatokat váltott ki és diplomáciai csörtéket eredményezett. A magyarországi románok, valamint a román királyság közvéleménye a budapesti kormány támadását látta a kezdeményezésben, mivel az új egyházkormányzati egység parókiáinak mintegy felét az erdélyi román görögkatolikus metropólia egyházmegyéitől sorolták át. A Ferenc József mint apostoli király által kezdeményezett alapítást Szent X. Pius pápa a *Christi fideles graeci* kezdetű bullával prekonizálta. Ezáltal a román narratívában maga a bulla az elszenvedett igazságtalanságot, a román görögkatolikusok jogainak sárba tiprását, a román nemzeti identitás veszélyeztetését jelképezte. A trianoni békeszerződés orvosolta, sőt jócskán kompenzálta a román sérelmeket, így a *Christi fideles graeci* bulla a két világháború közötti időszakban a múltban elszenvedett üldöztetések jelképévé alakult. A második bécsi döntés felélesztette a román félelmeket, mivel az államhatárok megváltozása miatt Dudás Miklós hajdúdorogi püspök kezdeményezte az 1912-ben egyházmegyéjébe sorolt, de 1919-ben az anyaegyházmegyék ordináriusai alá rendelt parókiák visszasorolását. 1940 őszétől kezdve az illetékesek hosszú tárgyalásokon és egy apostoli vizitátor kiküldésével próbálták megtalálni a megoldást, amit aztán – a *Christi fideles graeci* bulla revíziójához hasonlóan – a háborús események és azok következményei okafogyottá tettek.

A tanulmány két magánlevél és egy diplomáciai emlékeztető segítségével (lelőhelyük a pápai Államtitkárság Történeti Levéltára, *Archivio Storico della Segreteria di Stato*) annak bemutatására tesz kísérletet, hogyan látta a problematikát egyrészt a hivatalos Románia, másrészt pedig a román politikai élet egyik veteránja, Mariu Theodorian-Carada szenátor. Ez utóbbi három évtizeden át követte a magyar görögkatolikusok törekvéseit és kivette a részét a *Christi fideles graeci* elleni küzdelemben. Hozzáállását és gondolkodását meghatározták Mariano Rampolla bíboros 1910-ben egy magánbeszélgetésben hozza intézett szavai a magyar görögkatolikusok mozgalmáról: „*Ez tiszta magyar örület.*”

VÉGHSEŐ TAMÁS

¹ Lásd 323–339. o.

GRÓSZ JÓZSEF KALOCSA-BÁCSI ÉRSEK MEGBESZÉLÉSEI ALVARY GASCOIGNE
BUDAPESTI ANGOL KÖVETTEL 1945-BEN¹

A tanulmányban Alvary Gascoigne budapesti angol rendkívüli követnek és meghatalmazott miniszternek (1945–1946) két jelentése kerül bemutatásra, illetve elemzésre, melyekben a brit kormányt tájékoztatta Grósz József kalocsa-bácsi érsekkel (1943–1961) folytatott megbeszéléseiről. Ezeket a budapesti diplomata másolatban a vatikáni kollégájának, Sir Francis D'Arcy Osborne rendkívüli követnek és meghatalmazott miniszternek is eljuttatta Rómába. A pápai Államtitkárság Történeti Levéltárában (*Archivio Storico della Segreteria di Stato*) ránk maradt iratokat az utóbbi diplomata közvetítésével kapta kézhez Domenico Tardini pápai helyettes-államtitkár, aki egyúttal a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának titkáraként az Apostoli Szentzsék államközi kapcsolataiért felelt. Brit közvetítéssel tehát XII. Pius pápa is így közvetlenül magyarországi forrásból értesülhetett a második világháború végével hazánkban kialakuló egyházi- és politikai helyzetről.

A történeti háttérnek, valamint Gascoigne pályájának rövid felvázolását követően kerül bemutatásra az érsek és a követ két megbeszélése (1945. május 28. és július 23.). A találkozók során átbeszélték a fennálló politikai-, társadalmi- és egyházi helyzetet; valamint megvitaták a szovjetekkel és kommunistákkal kapcsolatos magyarországi tapasztalatokat. Fontos kérdésként merült fel a földreform és a földosztás megvalósulásának mibenléte, valamint a kiterjedt egyházi intézményrendszer fenntartásának nehézségei. Más témák mellett a magyar jogrendszer állapota és a soron következő nemzetgyűlési választások kérdése is megvitatásra került az érsek és a diplomata között.

Gascoigne felajánlotta a kommunikációs folyosó lehetőségét a magyar Egyház és az Apostoli Szentzsék között, amit Grósz érsek igénybe is vett. Így jutott ki az Örök Városba Grósznak XII. Pius pápának írt 1945. szeptember 2-án kelt a magyar nép és Egyház helyzetéről összeállított jelentése. Az angolszász diplomatákkal való kapcsolat-tartásáról és hatásairól is szó esik röviden a forrásközlő tanulmány végén, azoknak az érsek 1951-es koncepciók pere során volt recepciója tekintetében.

SÁGI GYÖRGY

TOMEK VINCE PIARISTA GENERÁLIS
A VATIKÁNI DIPLOMÁCIA TANÁCSADÓJA ÉS KRÓNIKÁSA

Az Apostoli Szentzsék újkori diplomáciai szolgálatában a nunciatúrák mellett jelentős szerep jutott a szerzetesrendek római székhelyű generális kúriáinak, amelyek nemzetköziségük miatt átfogó képpel rendelkeztek szolgálati helyeik problémáiról. Az 1945 utáni években ezek a belső csatornák még inkább felértékelődtek, mivel Angelo Rotta budapesti apostoli nunciának a szovjet megszállók általi kiutasítása után

¹ Lásd 341–358. o.

Magyarországon nem működött hivatalos szentszéki diplomáciai misszió. A Vatikán képvisellete, illetve informálása meghatározóan Mindszenty József bíboros, esztergomi érsekre hárult.

A háború utáni Rómában csaknem mindegyik jelentős férfi szerzetesi központban voltak magyar szerzetesek szolgálatban, akik közül kiemelkedett az 1947-ben piarista generálissá választott Tomek Vince. A több szláv nyelven is beszélő Tomek szerepét különösen fontossá teszi, hogy a vezetése alá kerülő piarista rend rendházainak és iskoláinak jelentős része a szovjet blokk országokban feküdt és katolikus gimnáziumokat működtető rendi vezetőként közvetlen tapasztalatai voltak a szovjetizáció folyamatáról és a kommunista oktatáspolitikáról. A magyarországi egyházi iskolák 1948. június 16-ai államosítása után – amely a tanítással foglalkozó piarista rendet tragikusan érintette – július 26. és augusztus 16. között Magyarországra látogatott, hogy a szerzetesi gimnáziumok mentesítését megpróbálja elérni az államosítás alól.

1948 őszén a magyar egyházpolitikai helyzet rendezése céljából Rómába utazó Czapik Gyula egri érsek segítője volt, aki rendi generálisként otthonosan mozgott a kúriai hivatalokban. A Pápai Államtitkárság munkatársai is gyakran fordultak hozzá. 1949 májusában Giulio Barbeta az államtitkárság munkatársa a veszprémi püspökség betöltésénél kérte tanácsát. A veszprémi püspök végül a Tomek által is javasolt Badalik Bertalan domonkos szerzetes lett. Tomek Vince folyamatosan követte a magyarországi eseményeket, különösen a II. Vatikáni Zsinat alatt megélnékül tárgyalásokat, amelyekről rendkívül adatgazdag naplót vezetett. 25 doboznyi hagyatékában 7 dobozban 90 naplót őriznek, amelyek 5534 oldalon keresztül tartalmazznak feljegyzéseket az 1949-1975 közötti időszakból. Értékes hagyatékának feldolgozása elkezdődött KÁLMÁN PEREGRIN ferences szerzetesnek köszönhetően, amelynek folytatása fontos feladat a 20. századi magyar egyház- és emigrációtörténet, valamint a II. Vatikáni Zsinat történetéhez jobb megismeréséhez.¹

RÉTFALVI BALÁZS

---

¹ Lásd 359–377. o.

UNGARN UND DER HEILIGE STUHL VON ROM III.

Zusammenfassungen

DER MUNTSCHATZ DER KÖNIGIN JOLANTHA UND DIE GOLDENE BULLE *Eine unbekannte königliche Schenkungsurkunde aus dem Jahr 1222¹*

1. In seinem Testament aus dem 12. Oktober 1251 vererbte Königin Jolantha, die Tochter des ungarischen Königs Andreas II. ihren Söhnen ihren ungarischen Erbteil, die Burggespanschaft Pressburg (Bratislava), die sie von ihrer Mutter geerbt hatte. Die Königin, die aus ihrem Heimatland weit gelangte, und ihre Erben nahmen Pressburg, das westliche Tor des Königreichs Ungarn, natürlich nie in Besitz. Meine Studie sucht erstens auf die Frage eine Antwort, auf welchen Grund die Königin von Aragon auf einer der reichsten Burggespanschaften des Landes Anspruch erheben konnte. Eine auf den 9. Dezember 1222 datierte päpstliche Urkunde liefert uns den Schlüssel zur Lösung dieser Frage, die in Umschrift auch eine Urkunde Andreas' II. aus demselben Jahr beinhaltet. Aus dieser, früher unbekanntenen königlichen Schenkungsurkunde erfahren wir, dass König Andreas seiner zweiten Frau Jolantha von Courtenay die Burggespanschaft als Muntschatz schenkte. Deshalb betrachtete ihre Tochter Jolantha, Königin von Aragon, das Grundstück als ihr rechtmäßiges Erbe.

2. Unter welchen Umständen fand die Eheschließung zwischen der aus dem lateinischen Kaiserhaus von Konstantinopel stammenden Jolantha von Courtenay und Andreas II. statt? Das ungarische Königshaus nahm 1212 mit dem Lateinischen Kaiserreich, das das Byzantinische Reich zeitweilig ablöste, den dynastischen Kontakt auf. Der lateinische Kaiser Heinrich von Flandern versuchte den Einfluss seines Reiches auf dem Balkan zu sichern, und dieses Ziel wollte er neben den militärischen Siegen auch mit ehelichen Beziehungen zu erreichen. Die Allianz mit dem Arpadenhaus spielte wohl in der Kontrolle der seit den vorigen Jahrzehnten unabhängig gewordenen balkanischen Staaten eine Rolle. Der Kaiser und der König trafen sich zu Ostern 1215 oder 1216 in der serbischen Stadt Niš persönlich, und das Treffen wurde vom Gastgeber Stefan II. (Prvovenčani), König von Serbien, in einem zeitgenössischen hagiographischen Werk lebhaft dokumentiert. Es ist naheliegend vorauszusetzen, dass Jolantha von Courtenay in Begleitung von ihrem kaiserlichen Onkel, Heinrich von Flandern, nach Serbien kam, und sie ihren Weg von dort an auf der Seite ihres Bräutigams nach Ungarn fortsetzte. Wenn es wirklich so geschah, dann können wir das Treffen auf das Jahr der Hochzeit, also auf 1215 datieren.

---

¹ Siehe pp. 13–35.

3. Andreas II. folgte den Bräuchen der europäischen Monarchen, als er seiner Ehefrau eine reiche Stadt und ihre Umgebung als Muntschatz anbot. Aber wie hoch können wir den Wert der Mitgift von Königin Jolantha, die 8000 Marken Silber ausmachte, schätzen? Im Vergleich zu den Mitgiften der Königinnen und Fürstinnen Europas und Ungarns kann sie als durchschnittlich bewertet werden. In der Geschichte der dynastischen Beziehungen des Arpadenhauses finden wir jedoch auch extrem hohe Summen: Eine solche war die Mitgift Isabellas, der Tochter Karls I. (Anjou), Königs von Sizilien, die 200.000 Marken Silber ausmachte. Diese ungewöhnlich hohe Summe kann vielleicht damit erklärt werden, dass ihr Schwiegervater Stefan V., König von Ungarn, sich bereit erklärte, zugunsten des sizilianischen Königs, der sich um die Restaurierung des Lateinischen Kaiserreichs bemühte, auf seine balkanischen Ansprüche zu verzichten.

4. Die jüngst aufgetauchte Urkunde verließ im jenen bewegungsvollen Jahr die königliche Kanzlei, als der König das oft zitierte Dokument der ungarischen Verfassungsentwicklung, die Goldene Bulle, erließ. Die Urkunde, die Jolanthas Muntschatz regelt, hilft uns die stürmische Politikgeschichte des Jahres 1222 zu rekonstruieren, und die Umstände des Erlasses des berühmten Freiheitsbriefes besser zu verstehen. Andreas II. änderte im Laufe des Jahres 1222 den Muntschatz seiner Frau dreimal. Der Muntschatz von 1217, der auf Einnahmen basierte, wurde im Frühjahr 1222 mit einer territorialen Schenkung, der Festung Pressburg und ihren Pertinenzen, ersetzt, aber auch Pressburg wurde noch vor dem 7. Juli mit dem Slawonischen Banat, sowie mit den Gespanschaften von Zala, Somogy, Warasdin (Varašdin) und Syrmien (Srijem) ersetzt. Die Maßnahmen bezüglich des Muntschatzes können mit den Konflikten im Zusammenhang gesetzt werden, die den Erlass der Goldenen Bulle begleiteten, sowie auch mit dem Punkt 16 der Bulle selbst, indem Andreas II. die Zusage machte, „ganze Gespanschaften oder jegliche Würden nicht als ewiger Besitz oder Eigentum zu verschenken“. Die Maßnahmen Andreas' II. verletzten meistens die Interessen derselben Person, in deren Namen die Opposition auftrat, die den Erlass der Goldenen Bulle erpresste, namentlich den ältesten Sohn des Königs, Prinzen Béla, der als Thronfolger Slawonien besaß, und der nach seiner Machtübernahme auch mit der Enteignung der Burggespanschaft Pressburg benachteiligt wurde. Da Papst Honorius III. die slawonische Schenkung am 7. Juli, nach dem Erlass der Goldenen Bulle, auf Wunsch des Königs bestätigte, kann vorausgesetzt werden, dass Andreas II. bereits vor Juli die im Königreich entstandene Krise beseitigte, und sich stark genug fühlte, den früheren Kompromiss – oder wenigstens das Verbot der Schenkung von ganzen Gespanschaften – zu verwerfen, und den Thronfolger Béla mit der Entziehung von Slawonien zu bestrafen. In der zweiten Jahreshälfte wurde jedoch der Friede zwischen Vater und Sohn wiederhergestellt, und Béla erhielt seinen Besitz zurück. Andreas II. war imstande, sein ursprüngliches Anliegen zu verwirklichen: Er verschenkte die Burggespanschaft Pressburg, die in der ersten Jahreshälfte eine Vorgeschichte des zum Erlass der Goldenen Bulle führenden Konflikts bildete, und somit kümmerte er sich würdig um die Zukunft der Königin Jolantha.

5. Unsere Urkunde hat noch einen Punkt, der mit der Goldenen Bulle in Zusammenhang gesetzt werden kann, in diesem Fall kann jedoch nicht nur ein kausales Verhältnis, sondern auch eine geistliche Verwandtschaft vermutet werden. Andreas II. musste wohl wissen, dass die Schenkung Pressburgs an Jolantha – besonders in Bélás Umgebung – heftige Widersprüche erwecken konnte, weswegen er seine Bestimmung mit beispiellosen Garantien verschanzte. Er bestimmte in der Person Leopolds VI. (Babenberg), des Herzogs von Österreich, einen Protektor, der im Fall der Entkräftung der Schenkung mit den Notabilitäten des Königreichs der Königin eine adäquate Hilfe leisten konnte, um den Muntschatz zu verteidigen. Diese Bestimmung konnte den Herrscher eines benachbarten Territoriums ermächtigen, nach dem Tod Andreas' II. mit dem Anlass der Hilfeleistung für die Witwe und deren Nachkommen sich in die Angelegenheiten des Königreichs Ungarn einzumischen. Das Widerstandsrecht wurde auch den Notabilitäten des Königreichs zugesagt, was auch die Möglichkeit voraussetzte, dass der Thronfolger nach der Machtübernahme Pressburg von Jolantha und ihren zukünftigen Nachkommen ohne einen Bürgerkrieg nicht zurücknehmen konnte, es sei denn, er bezahlte ihnen das Entgelt des Muntschatzes im Wert von 8000 Marken. Andreas II. war also der erste, der gegen die erwarteten nachteiligen Maßnahmen seiner Erben den Widerstand der Notabilitäten des Königreichs mobilisieren wollte, und dies auch schriftlich zusicherte. Der König dachte wohl nicht daran, dass diese Waffe etwas später auch gegen ihn eingesetzt wird: Die Widerstandsklausel der Goldenen Bulle bestätigt plastisch, dass auch im Kreis der Opposition Andreas' II. solche Personen zu finden waren, die – dank ihrer Abstammung und Bildung – die europäischen Bestrebungen für die effektive Kontrolle der Macht kannten, und wenn es keine solchen Personen gegeben hätten – was sehr unwahrscheinlich ist – hätte der Schenkungsbrief Andreas' II. ihnen auch eine Vorlage geben können.

DÁNIEL BÁCSATYAI

DAS KARDINALSKOLLEGIUM UND DIE UNGARISCHEN KONSISTORIALPFRÜNDE
AM ENDE DES 14. JAHRHUNDERTS

Die Ungarn betreffenden Einträge des 52. Bandes der Obligationes et Solutiones¹

Nach den vom Papst und dem Kardinalskollegium gemeinsam verschenkten, bedeutenden Bischofs- und Abtwürden (*beneficia consistorialia*), deren jährliches Einkommen 100 Kammergulden überstiegen, musste seit dem 13. Jahrhundert ein *servitium commune* bezahlt werden. Die zu bezahlende Summe wurde seit dem Pontifikat Alexanders IV. (1264–1271) in 50–50% zwischen der *Reverenda Camera Apostolica* und der Kammer des Kardinalskollegiums aufgeteilt. In der Anfangsphase machte die Summe eines *servitium* den – aufgrund einer Schätzung (*communi extimatione*) – festgestellten Drittel des

¹ Siehe pp. 37–63.

Jahreseinkommens, und dieser Anteil änderte sich nach dem Großen Abendländischen Schisma (1387–1417) ungefähr auf einen Fünftel bzw. Sechstel. Außer der erwähnten Gebühr mussten die neu ernannten Prälaten einen weiteren Gebührensatz zahlen, der aus fünf verschiedenen Teilen (*quinque servitia*) bestand und in den päpstlichen Steuerbüchern als *servitia minuta* vorkommt. Deren Summe wurde anhand der Anzahl der Kardinäle bestimmt: Je weniger Kardinäle bei der Schenkung der Pfründen auf dem Konsistorium anwesend waren, desto höher war die Gebühr. Die päpstliche Ernennungsbulle wurde in dem Fall erstellt, falls die betroffene Person oder ihr Vertreter sich verpflichtete (*se obligare*), die Ernennungsgebühr zu bezahlen (*solutio*). Die für die *Camera Apostolica* und die *Camera Collegii* erklärten Schuldverpflichtungen wurden natürlich sorgfältig dokumentiert. Die Prälaten machten ihr Schuldversprechen in Anwesenheit des *camerlengo* und des Kämmerers des Heiligen Kollegiums, und die zwei Institutionen führten eine parallele Buchhaltung. Die Schuldbriefe beinhalteten das Datum der Schuldverpflichtung, den Vornamen des ernannten Prälaten bzw. dessen Vertreter, die verliehene Pfründe, die Summe des *servitium commune*, ggf. auch die Daten bezüglich der Rückstände des/r Vorfahren, sowie die Termine bezüglich der Zahlung. Bei mehreren Einträgen wurden auch der Ort des Rechtsaktes und die Namen der Zeugen ebenfalls angegeben. Die Mehrheit der Schuldverpflichtungen und der Rechnungen bezüglich der Auszahlungen sind in der Reihe *Obligaciones et Solutiones* im Vatikanischen Apostolischen Archiv (*Archivio Apostolico Vaticano*) aufbewahrt, von denen in der Periode zwischen 1295 und 1555 insgesamt 91 erhalten geblieben sind.

Die Vorliegende Studie ediert die Ungarn betreffenden Einträge des Bandes 52 der *Obligaciones et Solutiones*, die früher mehrheitlich nicht bekannt waren. Obwohl die von seitdem verstorbenen JÓZSEF LUKCSICS zusammengestellte Quellensammlung *Camera-lia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)* vor einigen Jahren ediert wurde, enthält sie lediglich einen Eintrag aus dem erwähnten Band. Dies kann wahrscheinlich damit erklärt werden, dass der Band 52 die Verpflichtungserklärungen beinhaltet, die für das Kardinalskollegium gemacht wurden, während die Erklärungen, die für die *Camera Apostolica* gemacht wurden, im Band 48 der Serie dokumentiert wurden. JÓZSEF LUKCSICS bereitete den Band 48 zur Edition vor, der eine breitere Zeitspanne überdeckt und deswegen mehr Ungarn betreffende Einträge beinhaltet. Im 197 Papierfolien starken Band 52 wurden die Einträge aus dem Pontifikat Bonifaz' IX. überliefert. Der erste Eintrag stammt aus dem 28. September 1390 (fol. 1r), der letzte vom 24. August 1401 (fol. 196v). Das Volumen beinhaltet insgesamt sechzehn Ungarn betreffende Einträge zwischen dem 4. Februar 1394 und April 1400. Von denen sind sieben noch nicht veröffentlicht, während neun davon anhand überwiegend parallel geführten Register publiziert wurden. In den Einträgen finden wir Informationen bezüglich sieben Bistümer des Königreichs Ungarn (und Kroatien): Zagreb ist dreimal, Siebenbürgen, Syrmien (Srijem), Wardein (Oradea) und Wesprim (Veszprém) sind zweimal, Erlau (Eger) und Neutra (Nitra) sind einmal erwähnt. Außerdem finden wir ein Bistum *in partibus infidelium*, namentlich Varna, dessen Titularbischof gleichzeitig auch die Pfründe der Zisterzienserabtei in der Zips (Spiš) innehatte. Interessant ist, dass letztere Pfründe vom Heiligen Vater nicht während eines Konsistoriums verliehen

wurde (*dictum monasterium fuit datum in commendam motu proprio et non per consistorium*), weshalb die Kammer des Kardinalskollegiums an der Ernennungsgebühr nicht teilhaben konnte. Die Einträge, die in der vorliegenden Studie publiziert werden, liefern sowohl für die kirchliche Archontologie, als auch für die Prosopographie neue Informationen. In der früheren Forschungsliteratur waren z. B. Peters Sohn Demeter, Kanoniker der Kathedrale in Fünfkirchen, Johannes, Kanoniker von Čazma und Archidiakon von Kalnik, Laurenz, Kanoniker von Wardein und Archidiakon von Bihor oder Emmerich Lőrincfi, Abt von Jablanka, nicht bekannt. Insgesamt tragen die Daten, die in der Studie publiziert werden, zu besseren Erkenntnis der Beziehungen zwischen dem Heiligen Stuhl und der Kirche Ungarns bei.

TAMÁS FEDELES

ZWEI UNBEKANNTE BREVEREGISTER AUS DER ZEIT SIXTUS IV.¹

Das Römische Staatsarchiv (*Archivio di Stato di Roma*) kaufte 1970, auf der Auktion von Sotheby's in London, und 1972 von der Privatperson Muriel Fink-Errera je einen Band. Beide sind auch heute in einem einwandfreien Zustand, ihren heutigen Einband erhielten sie im 18. Jahrhundert. Die zwei Bände (Acquisiti e doni busta 26/1 und 27/1) beinhalten die *commune*-Brevn, die aus dem sechsten Jahr des Pontifikats Sixtus IV. erlassen wurden. Diese zwei Registerbände waren für die ungarische Forschung bisher unbekannt, somit bereichern die 16 Brevn mit zahlreichen neuen Informationen die Geschichte der Beziehungen zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Königreich Ungarn in der Zeit Matthias' Corvinus.

Sixtus IV. verordnete der Witwe Zsigmond Frangepáns (Frankopans), Gespans von Zengg (Senj) und Grafen Johannes von Krbava, die Güter des Bistums Arbe (Rab) nicht weiter unrechtmäßig zu besetzen. In einem weiteren Breve an das Kapitel von Zagreb und Bischof Oswald (Tuz) äußerte sich der Papst im Fall von Balázs Marócsai, Kanoniker von Zagreb, dem er gestattete, obwohl er nicht zum Priester geweiht war, als vollberechtigtes Mitglied des Kapitels zu wirken. Der Papst wandte sich sowohl an Gábor Matucsinai, Erzbischof von Kalocsa, im Interesse des in Ungarn wirkenden Dominikanerordens und als auch an den päpstlichen Legat Gabriele Rangoni, Bischof von Erlau, bezüglich der Visitation der verlassenen Prämonstratenserklöster von Csút und Schambek (Zsámbék). In den Brevn begegnen wir auch zwei Benediktinermönche: János Szécsényi trat mit zehn Jahren in den Franziskanerorden ein, den er noch vor dem Ablegen des Gelübdes verließ und danach seine Aufnahme in den Benediktinerorden beantragte. Der andere, Bertalan Patacsi, legte sein Gelübde im Dominikanerkloster von Fünfkirchen (Pécs) ab, erhielt jedoch von seinem Vorgesetzten in Folge seines quälenden Kopfschmerzens die Erlaubnis, in jeden anderen geistlichen Orden zu übertreten, ausgenommen den Benediktinerorden. Er wählte trotzdem

¹ Siehe pp. 65–93.

ausgesprochen die Benediktiner und geriet wahrscheinlich deswegen so weit weg von seinem Heimatland. In den Breven können wir auch über die von den Osmanen gedrohten Diözese Modrus (Modruš) lesen, in deren Kathedrale der Papst am Festtag Mariä Himmelfahrt einen Jubiläumsablass gestattete.

Zwei Breven – die infolge einer Geldschuld erstellt wurden – sind wichtige Überlieferungen der ungarischen Präsenz in Italien. Papst Sixtus IV. schrieb den ungarischen König Matthias, dass Ioannes Argyropulos Péter Garázda, Propst von Poschega (Požega), 300 Goldstücke verlieh, die er bis dahin nicht zurückerhielt. Argyropulos war ein wichtiges Mitglied des humanistischen Kreises von Florenz, der als einer der Gründer des Neoplatonismus betrachtet wird. Er hatte Kontakte auch zu den ungarischen Humanisten: Janus Pannonius besuchte ihn anlässlich seines Aufenthaltes in Florenz zweimal und nahm an seinen Vorlesungen begeistert teil. Péter Garázda hielt sich zwischen 1469 und 1471 sicherlich zweimal in Florenz auf: Er schaltete sich einerseits in die humanistischen Kreise ein, besorgte andererseits für ungarische Prälaten wertvolle Codices. Von denen kaufte er für den Bischof János Zrednai drei und für Janus Pannonius eins als repräsentatives Geschenk. Für welche Zwecke Garázda die 300 Goldstücke verwendete, können wir nur vermuten: entweder für verzierte Codices oder für seinen täglichen Unterhalt. Mit ähnlichen Problemen konfrontierten sich Clemens Sohn Emmerich, Propst von Bosnien und Kanoniker von Batsch (Bač), sowie Archidiakon Michael, Kanoniker von Waitzen (Vác). Sie nahmen 1474 vom Kommerzhaus Medici und Pazzi bei der Römischen Kurie ein Darlehen auf, das sie bis zum 30. Januar 1477 nicht tilgten. Clemens Sohn Emmerich hielt sich als königlicher Diplomat mehrmals in Rom auf, und da er während seiner Romaufenthalte mehrmals bei der Päpstlichen Kammer tätig war, verwendete er das aufgenommene Darlehen vielleicht zur Abdeckung der bei dem Geschäftsgang zu bezahlenden Taxen.

Unter den Breven finden wir auch zwei Empfehlungsschreiben. Im einen empfahl Papst Pius IV. dem ungarischen König Matthias Corvinus und dem Erlauer Bischof Gabriele Rangoni einen venezianischen Bürger namens Antonius Aloysius, auf der Bitte seines Onkels Peters Sohn Dominik, päpstlichen Schreiber und Familiär. Die Identifizierung der betroffenen Personen ist nicht eindeutig: Antonius Aloysius kann vielleicht Alvisé Malombra sein, der 1484 der Bischof der unter venezianischer Herrschaft stehender Diözese Arbe (Rab) war, und dessen familiären Kontakte zu Rangoni nachgewiesen werden können. Auch der Protagonist des anderen Empfehlungsschreibens ist rätselhaft. Den Nachnamen Michaels, Lektors des Domkapitels Fünfkirchen, der in Rom ankam und am 28. Juli 1477 um einen an König Matthias und Bischof Gabriele Rangoni adressierten Empfehlungsbrief bat, konnte der Schreiber des Registers aus dem Konzept nicht entziffern, weswegen er ihn punktierte. Da es uns zwischen 1472 und 1478 keinen Lektor des Domkapitels Fünfkirchen bekannt ist, können nur weitere Forschungen feststellen, wer der erwähnte Michael sein konnte.

Die zwei Breveregister des Römer Staatsarchivs beherbergen solche Quellen, die für die ungarische Forschung bisher größtenteils unbekannt waren. Obwohl das Vatikanische Apostolische Archiv (*Archivio Apostolico Vaticano*) ohne Zweifel als Zentrum der Geschichte des Papsttums und der Beziehungen zwischen Ungarn und dem Heiligen

Stuhl gilt, beweisen auch diese zwei Bände, dass auch andere italienische Sammlungen wertvolle und unentbehrliche Dokumente aufbewahren. Andererseits stehen die Untersuchungen der päpstlichen Breven des 15. Jahrhunderts erneut im Mittelpunkt der Forschung. Dank SERGIO PAGANO, dem Präfekten des Vatikanischen Archivs, begann 2021 mit der Edition der Regesten des ältesten Registerbandes der Breven aus der Zeit des Pontifikats Pauls II. die Publikation einer grandiosen Reihe. Ziel dieses beachtenswerten Unternehmens ist, dass die zwischen 1469 und 1493 in den Breveregistern des vatikanischen Archivs erhalten gebliebenen beinahe zehntausend Quellen in Form von lateinischen Regesten den Forscherinnen und Forschern zur Verfügung stehen. Eine wichtige Pflicht der ungarischen Forschung in Rom ist, sich in dieses jetzt begonnene wissenschaftliche Projekt einzuschalten, und zwar so, dass die Ungarn betreffenden Breven aus dem 15. Jahrhundert, ergänzt mit denen, die in den Archiven des Karpatenbeckens erhältlich sind, mit der Edition der Quellen in ihrem ganzen Wortlaut für die ungarische Kirchengeschichte und die ungarische, sowie die internationale Geschichtswissenschaft zur Verfügung stehen.

GÁBOR NEMES

EINE UNBEKANNTE KONSISTORIALE QUELLE AUS 1502

Ein processus informativus über einen Erlauer Weibbischof aus dem Archiv der Este¹

Die internationale wissenschaftliche Forschung wurde Ende des 19. Jahrhunderts, anlässlich der Eröffnung des Vatikanischen Geheimarchivs, auf die Protokolle und deren prosopographischen, biographischen und kirchenhistorischen Quellenwert aufmerksam, die im Laufe der kanonischen Informationsprozesse (*processus informativus, processus inquisitionis, processus canonicus*) entstanden sind. Der Prozess wurde auf dem Konzil von Trient bzw. danach reformiert und ausgedehnt, um die Glaubensstreue und die Befähigung der neuen Bischofsgenerationen zu sichern. Ein weiteres Ziel war, die Römische Kurie über die Gegebenheiten der einzelnen Diözesen mit entsprechenden Informationen zu versorgen. Seit der Mitte der 1620-er Jahre sind die Reihen der Protokolle in den verschiedenen Beständen des Vatikanischen Apostolischen Archivs (*Archivio Concistoriale, Dataria Apostolica, Nunziatura Apostolica in Vienna*) beinahe lückenlos.

Der Prozess existierte bereits vor dem *Tridentinum*. Aufgrund des Beschlusses der 9. Sitzung des V. Laterankonzils erließ Leo X. 1514 die apostolische Konstitution *Supernae dispositionis arbitrio*. Mehrere Elemente der päpstlichen Konstitution wurden von Alexander VI. in seinen nicht publizierten Reformbulle formuliert, und sie beinhalteten größtenteils bezüglich der persönlichen Eigenschaften des Kandidaten („*circa sublimes et literatas personas*“) gewisse Vorschriften. Mit der Durchführung der Untersuchung und der Berichterstattung für das Konsistorium wurde der territorial

¹ Siehe pp. 95–110.

zuständige Kardinalprotektor beauftragt. Die Verordnung Leos X. war in mehreren Hinsichten eine Formulierung der im Laufe des 15. Jahrhunderts entwickelten Praxis. Ein Prozess aus 1464 ist bereits bekannt, der mit den am Anfang des 16. Jahrhunderts gesammelten und im Archiv der Engelburg (*Archivum Arcis*) aufbewahrten Protokollen praktisch identisch ist. Dies ist das früheste bekannte Dokument dieser Art. Das kanonische Informationsprotokoll Juan de Cerdas, Bischofs von Barcelona, ist im vatikanischen Archiv, gemischt mit Brevekonzepten für die Nachwelt erhalten geblieben.

Quellen bezüglich der Untersuchung von Bischofskandidaten sind auch außerhalb der vatikanischen Sammlungen zu finden. Im Privatarchiv der Familie Aldobrandini in Frascati (*Villa Belvedere*) sind z. B. aus dem Nachlass des Kardinals Pietro Aldobrandini, zwischen 1594 und 1620, insgesamt 25 solche Dokumente aufbewahrt. Vier Protokolle zwischen 1614 und 1617 haben einen ungarischen Bezug, u. a. die Dokumente der Ernennung Péter Pázmány zum Erzbischof von Gran. Die früheste Quelle unter den Protokollen, die nach den Vorschriften des *Tridentinum*s zusammengestellt wurden, ist der Prozess János Pybers aus Fünfkirchen (Pécs), aus dem Jahr 1612, der im *Archivio Concistoriale* zu finden ist. Vor diesem Zeitpunkt ist der Forschung lediglich das Protokoll eines einzigen kanonischen Informationsprozesses bekannt, der im September 1518, bezüglich der Ernennung Tamás Tasnádis, Kanonikers von Neutra (Nitra) und Gran (Esztergom) zum Titularbischof von Salona (*Salonen.*) durchgeführt wurde (AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 2858).

In der vorliegenden Mitteilung wird ein noch früherer, außerhalb des Vatikans aufbewahrter Prozess einer kanonischen Untersuchung ediert, ausgearbeitet und in den historischen und historiographischen Kontext eingesetzt. Der Fundort ist: *Archivio di Stato di Modena, Archivio Estense, Camera, Amministrazione dei Principi, nr. 823. (Filza di documenti vari 1494–1518)*. Die Erschließung der Quelle ist das Verdienst der Forschungsgruppe *Vestigia*, namentlich Frau HAJNALKA KUFFART. Die Quelle liegt innerhalb eines solchen gemischten Faszikels, indem Materialien bezüglich Ippolito d'Este gesammelt wurden, ohne ein besonderes Ordnungsprinzip und Chronologie.

Das Protokoll wurde auf dem 7. April 1502 datiert und vom kaiserlichen Notar Hieronymus, dem Sekretär des Kardinals Federico Sanseverino, bezüglich der Ernennung Antonio de Castritos, eines Familiären des Papstes und Weihbischofskandidaten Ippolitos d'Este, namens Antonio de Perea, verfasst. Die befragten Zeugen sind die Folgenden: Daniele Vinis, Sekretär des Kardinals Francesco Borgia; Petrus Alamanus, Diözesankleriker von Gran (Esztergom), ein 40-jähriger Familiär des Kardinals Este; Aloysius Malombra, Bischof von Arbe, Hofmeister (*magister domus*) des Kardinals Severino und früher ein Familiär des Kardinals Gabriele Rangoni.

Die wichtigsten Informationen bezüglich des Kandidaten sind, dass er von spanischer Abstammung in der Diözese Toledo, aus rechtmäßiger Ehe geboren und 32-jährig sei, zur Franziskaner Observanz gehöre, zum Priester geweiht worden sei, regelmäßig und ordnungsgemäß Messe lese und ausgezeichnet predige. Die Zeugen erörterten bezüglich der Diözese Erlau (Eger), dass sie einer der größten Diözesen Ungarns sei, deren jährliches Einkommen ungefähr 10 000 Dukaten ausmache.

Sie verfüge regelmäßig über einen Weihbischof, der gewöhnlich von den Familiären des Diözesanbischofs ernannt sei. Weihbischof Mátyás Pozsegavári (*Dominus Mathiam episcopus de Popcha*) sei vor etlichen Jahren gestorben, und Zeuge Malombra erinnere sich an den Franziskanermönch Bernhard, Titularbischof von Arkadien, der ungefähr 22 Jahre lang die Würde des Weihbischofs innehatte.

Auf die letzte Seite des Protokolls wurde den Antrag Ippolitos d'Este an den Papst abgeschrieben. Laut dem verfüge die Diözese Erlau gewöhnlich über zwei Weihbischöfe, der eine sei jedoch verstorben, weswegen er zu dieser Würde Antonio de Perea auf den Titel des Bistums *Burgiensis* ernennen lassen möchte („*ad dignitatem episcopalem sub titulo episcopatus Burgiensis, qui vacat in partibus ultramarinis*“). Zu seinem, einem Bischof würdigen Unterhalt bot er jährlich 200 Gulden an.

HAJNALKA KUFFART, GÁBOR NEMES, PÉTER TUSOR

WER HAT DAS ERNENNUNGSRECHT?

*Das Patronat des Sankt-Peter-Altars in Gran (Esztergom)*¹

Die Studie und die beigefügte Quellenedition erörtern den Inhalt des *libellus*, bzw. edieren dessen Text, der im Gerichtsprozess zwischen Kardinal Tamás Bakóc, Erzbischof von Gran (Esztergom), und dem Domkapitel Gran entstand. Die Quelle befindet sich heute im Vatikanischen Apostolischen Archiv (*Archivio Apostolico Vaticano*) *Tribunalia, Sacra Romana Rota Processus actorum* unter Nr. I. Die Mikrofilmkopie des Schriftstücks geriet 1977 ins Ungarische Staatsarchiv (unter der Signatur: X 9042, 31109), da aber vom Mikrofilm bis heute keine Vergrößerung erstellt wurde, geriet es nicht in die Datenbank des Staatsarchivs, weswegen die Existenz der Quelle bis auf wenige Personen völlig unbekannt ist. Der *libellus* besteht aus Papierstücke, die im Pergament eingebunden sind, und beinhaltet einen Textkörper von insgesamt achtzig Seiten, und am Seitenrand befinden sich Wörter und kurze Zusammenfassungen, die in der Römischen Kurie für die Erleichterung der Geschäftsführung auf den Inhalt bezogen, vermerkt wurden. Der *libellus* wurde von Zsigmond Marosi zusammengestellt, der jede Seite unterschrieb, und nach seiner Beglaubigungsklausel steht auch die Urkunde des Konvents von Martinsberg (Pannonhalma), in der bestätigt wurde, dass Zsigmond Marosi im Königreich Ungarn tatsächlich als Notar tätig war.

Der Prozess begann nach der Versenkung von zwei Pfründen, aufgrund ihrer Patronatsrechte. Die eine war das Rektorat des Sankt-Peter-(und Paul)-Altars in der Kathedrale von Gran, das von den Mitgliedern des Graner Kapitels am 16. November 1512, nach der Vakanz, die infolge des Todes des Präbendars erfolgt hatte, kraft ihres Patronatsrechts an den Graner Kanoniker Bálint Budai verliehen wurde. Dagegen protestierte Tamás Bakóc mithilfe seines Anwalts, bzw. verbat dem Kapitel die Verleihung der Pfründe und dem Kanoniker deren Inbesitznahme. Die andere Pfründe

¹ Siehe pp. 111–146.

war ein Haus, das in der Ortschaft Esztergom-Tapolca, neben den Heilwassern stand und das Rektorat der darin zu befindenden Sankt-Elisabeth-Kapelle, das nach dem Tod des letzten Präbendars, am 4. Oktober 1510 vom Domkapitel, ebenfalls kraft dessen Patronatsrechts, an den Kanoniker János Szatmári verliehen wurde. Mit dem Einverständnis von Erzbischof Bakóc wurde es jedoch wenig später von einem anderen Kanoniker, István Ibrányi, im Gegensatz zu seinem eigenen Eid und den Rechten des Kapitels mit Gewalt besetzt.

Das Domkapitel reichte dem jüngst erwählten Papst Leo X. bezüglich der Beschwerden eine Supplikation, mit der Bitte, die Klage zu remedieren. Der Papst wies von den Auditoren Dominicus de Iacobatiis, den Bischof von Lucera (Nocera di Pagani, Italien), dem Fall als Richter zu. Iacobatiis befahl am 27. August den Anwälten der Beteiligten – Kanoniker Bálint Budai wurde von Henricus Howel und Erzbischof Tamás Bakóc von Egidius Zephirus vertreten – die Untersuchung des Falles. Die designierten Vollzieher waren János Rékai, Ordensmann und Dekan in Martinsberg, und Pál Budai, ebenfalls Ordensmann und Kustos. Sie berichteten dem Auditor in ihrem Schreiben vom 15. Dezember 1514 die Ergebnisse ihrer Untersuchung. (Im Befehl des Auditors ist aus von uns unbekanntem Gründen die Pfründe der Sankt-Elisabeth-Kapelle nicht mehr erwähnt).

Die designierten Vollzieher hielten am 4. Dezember 1514 den ersten Verhandlungstag, und zur nächsten Sitzung kam es am 11. Dezember, als sie die Beteiligten persönlich vorluden. Der letzte Verhandlungstag war am 15. Dezember. (Die Sitzungen fanden jedes Mal im Schloss des Erzabtes von Martinsberg statt). Zu diesem Zeitpunkt erschien der Graner Kanoniker Bálint Budai, Rektor des Sankt-Peter-(und Paul)-Altars persönlich, seitens des Kardinalerzbischofs Tamás Bakóc erschienen seine Anwälte, namens Mihály Vitéz Kamarcai päpstlicher Pönitenziar, Menyhért Csúti, Kanoniker von Weißenburg (Fehérvár) und Notar Benedek Alsószegei jedoch nicht. Im Laufe der Verhandlung präsentierten Bálint Budai und zugunsten des Domkapitels der Schreiber Bereck Ivánci die Urkunde des Erzbischofs von Gran, Fülöp von Türje aus dem 10. April 1272, bezüglich der Übergabe des Patronatsrechts des Altars an das Domkapitel, einen Teil des Visitationsprotokolls des Domkapitels, der sich auf den Sankt-Peter-Altar bezog, sowie drei Urkunden des Domkapitels vom 2. Januar 1453, 29. Dezember 1458 und 16. November 1511 (recte 1512), bezüglich der Verleihung der Altarpräbende. (Dies ist der einzelne Textzeuge der Urkunden.) Die Beweise wurden von den anwesenden Kanonikern und Präbendaren von Gran untersucht und als authentisch anerkannt, sodass die Exekutoren ihren Wortlaut in den *libellus* aufnahmen.

Der Ausgang des Prozesses ist aus Mangel der Quellen bisher unbekannt, es ist jedoch sicher, dass er am 1. Oktober 1515 in der Römischen Kurie noch lief. Aufgrund von späteren indirekten Beweisen können wir behaupten, dass der Auditor zugunsten des Graner Domkapitels entschied, da der Rektor des Sankt-Peter-Altars zehn Jahre später wiederum vom Domkapitel ernannt wurde, in Person des noch am Anfang seiner Karriere stehenden Graner Kanonikers und Komorner Archidiacons, Miklós Oláh.

AUF DEN SPUREN VERLORENER PÄPSTLICHEN BULLEN

*Die Ernennung Girolamo Balbis, Propstes von Pressburg, zum Bischof von Gurk (1522–1523)*¹

Der aus Venedig stammende Girolamo Balbi (um 1460–1523), Propst von Pressburg, Dichter und Humanist, der als Diplomat der böhmischen und ungarischen Könige Wladislaws II. und Ludwigs II. in verschiedenen europäischen Höfen Missionen führte, trat im Frühling 1522 mit der Erlaubnis seines Königs in den Diensten des Schwagers Ludwigs II., Erzherzogs Ferdinand I. von Österreich. Ein Beweggrund war vermutlich, dass das Ausmaß der osmanischen Gefahr auf das Königreich Ungarn dem Diplomaten nach der osmanischen Besetzung von Belgrad im August 1521 genau bewusst war, andererseits wurde ihm dank seinen Verdiensten bei der Durchführung des habsburgisch-jagiellonischen Vertrags von 1515 mit der Durchführung der Heirat zwischen Ferdinand I. und Anna Jagiello, von den Brüdern Karl V. und Erzherzog Ferdinand eine bischöfliche Pfründe angeboten.

Balbi erhielt letzten Endes das kleine Bistum Gurk, das auf dem nordörtlichen Teil des Fürstentum Krain lag, und unter die Jurisdiktion des Erzbischofs von Salzburg als Metropolit stand. Der Bischof war verpflichtet, trotz der Rechte und Interessen des Erzherzogs von Österreich als Landesherrn den Lehnseid in die Hände des Salzburger Erzbischofs abzulegen. Das Bistum hatte Kardinal Matthäus Lang (1468–1540), Erzbischof von Salzburg, inne, der es auch nach dem Erhalt des Erzbischofsstuhls von Salzburg (1519) behielt. Da er aus dem Einkommen des Bistums dem bayerischen Herzog Ernest (dem Administrator des Bistums Passau), eine aus mehreren Jahren mit mehrfachen Verträgen bestätigte Jahresrente auszahlen musste, lehnte er die Übergabe des Bistums nicht ab. Erzherzog Ferdinand musste jedoch neben Balbi auch auf seinen mächtigen Schatzmeister, den aus Kastilien stammenden Gabriel Salamanca, Grafen von Ortenburg, Rücksicht nehmen, der für seinen Neffen, den 17-jährigen Antonio Salamanca-Hoyos, eine geistliche Pfründe gewinnen wollte. Der Erzbischof und der Erzherzog vereinbarten sich auf dem Nürnberger Reichstag vom Herbst 1522, Ende November, über die Details der Konstruktion, nach dem Kardinal Lang zugunsten Balbis auf das Bistum Gurk abdankte, und Balbi sich hingegen verpflichtete, die Jahresrente, die auf das Bistum gelastet war, weiterhin auszuzahlen. Außerdem stimmte er zu, Antonio Salamanca-Hoyos als Koadjutor mit Nachfolgerecht zu ernennen. Im Fokus der Studie steht die Rommission Balbis als Gesandten Erzherzog Ferdinands I. an Papst Hadrian VI., die er im Frühling 1523 mit dem Gesandten Pedro de Córdoba vollzog. Anlässlich dieser Mission gelang es ihm, neben den, in der Instruktion erwähnten politischen Angelegenheiten auch die Bullen erstellen zu lassen, die seine Ernennung auf den Bischofsstuhl und die von Antonio Salamanca-Hoyos als Weihbischof gesicherten. Während die Originalen der mit dem Datum 11. März 1523 für Hoyos erstellten Hauptbulle und die an demselben Tag, bzw. am 14. März erstellten Nebenbullen in der Urkundenreihe des Archivs der Diözese Gurk, das heute in Klagenfurt

¹ Siehe pp. 147–194.

aufbewahrt ist, vollständig zu finden sind, gingen die Bullen Girolamo Balbi verloren. Einige Jahre nach seiner Ernennung dankte Balbi im Sommer 1526 vom Bistum ab, und ließ sich endgültig in Rom nieder. Die Registerabschriften der Bullen sind in der lateranischen Reihe des Vatikanischen Apostolischen Archivs (*Archivio Apostolico Vaticano*) bedauerlicherweise nicht erhalten geblieben, da der einschlägige Band während dessen Verschleppung nach Paris bzw. der Zurücklieferung vernichtet wurde. Über dessen Inhalt berichtet uns lediglich ein Index aus dem 18. Jahrhundert. Das Datum und der Inhalt der für Balbi erstellten Bullen sind nur mithilfe von anderen, auf den Fall bezüglichen Quellen und nur ungefähr zu rekonstruieren. Im Anhang der Studie werden diese, auf die Bischofsernennung bezüglichen wichtigsten, zwischen 1522 und 1524 entstandenen Quellen, die im Vatikan, in Wien und in Klagenfurt zu finden sind, ediert.

BÁLINT LAKATOS

MEHRSTIMMIGE NACHRICHTEN?

Berichte von päpstlichen Nuntien über Ungarn, in der Mitte des 16. Jahrhunderts¹

Die Studie untersucht die ungarischen Bezüge der von den Nuntien von Wien und Venedig, Girolamo Martinengo und Ludovico Beccadelli zwischen 1550 und 1554 nach Rom geschickten Berichten.

Während der Untersuchung konnte festgestellt werden, dass die Berichte der Nuntien von Wien und Venedig, im Gegensatz zu den anderen zeitgenössischen europäischen – z. B. französischen – Nuntiaturen auch solche Nachrichten beinhalteten, die über Ungarn nennenswerte Informationen erwähnten. Beide Nuntien folgten mit großem Interesse den Geschehnissen, die im Karpatenbecken stattfanden, und diese interpretierten sie im Zusammenhang mit den zeitgenössischen Bruchlinien der Konflikte der Habsburger mit den Osmanen und dem Haus Valois, sowie unter Berücksichtigung der Interessen des Heiligen Stuhls. Währenddessen gewannen der Krieg von Parma (1551–1552), der das Schicksal Italiens beeinflusste, sowie der Bürgerkrieg innerhalb des Heiligen Römischen Reiches, – ausgesprochen des Feldzugs Moritz¹ von Sachsen –, sowie die mit den Osmanen gekämpften Schlachten ein besonderes Interesse.

Der päpstliche Gesandte in Wien berichtete Rom natürlich viel ausführlicher und öfter über die ungarischen Angelegenheiten, in den Berichten des Nuntius von Venedig finden wir jedoch ebenfalls wichtige – manchmal weniger bedeutende – Nachrichten. Obwohl Beccadelli mehrmals auch Falschmeldungen lieferte, insgesamt war er informiert, und kannte sich in den politischen und militärischen Angelegenheiten des Königreichs Ungarn aus. Andererseits beschäftigten sich weder er noch Martinengo tiefer mit dem Stand des ungarischen Klerus und der Verbreitung

¹ Siehe pp. 195–209.

der protestantischen Reformation. Im Mittelpunkt ihrer Aufmerksamkeit standen in erster Linie die Ereignisse des Krieges – z. B. der osmanische Feldzug von 1552, die Belagerung von Temeswar, Szolnok und Erlau – und in kleineren Maßen die Politik – z. B. die Landtage –, sowie die Ereignisse des Wiener Hofes. Obwohl Becadelli mit Martinengo im Kontakt stand, basierten sich seine Nachrichten nicht auf die Berichte Martinengos, sondern er beschaffte seine Informationen anhand unabhängiger Quellen.

So verfügte sich Rom über mehrstimmige Nachrichtenquellen bezüglich des Königreichs Ungarn, die verschiedenen Stimmen Wiens und Venedigs stellten sich, einander gegenseitig verstärkt, in einen gemeinsamen Akkord zusammen. Aufgrund der Analyse kann man besser verstehen, warum die päpstlichen Nuntien in der Frühen Neuzeit (und eigentlich bis heute) zum Haupt der jeweiligen Staaten akkreditiert waren, obwohl es in ihren Missionen, parallel mit dem päpstlichen Machtverlust des 17. Jahrhunderts, die Kontrolle über das lokale Kirchenregiment immer stärker erschien.

VIKTOR KANÁSZ

NUNTIEN IM KRIEG
*Filippo Spinelli im Prager Hof*¹

Der 1598 im Prager Kaiserhof angekommene neue päpstliche Nuntius, Filippo Spinelli, hatte als wichtigste Aufgabe die Gründung einer großen Liga gegen die Osmanen. Dies war deswegen von Bedeutung, da nur die Habsburgermonarchie und das Fürstentum Siebenbürgen gegen das Osmanische Reich kämpften, und der Herr des Letzteren, Zsigmond Báthory, am 28. Januar 1595 einen dynastischen Heiratsvertrag schloss. Der zwischen den Häusern Báthory und Habsburg geschlossene Vertrag war zugleich eine militärische Koalition. Klemens VIII. versuchte diese Koalition mit dem Beitritt des Papsttums, Polens, Frankreichs und Spaniens zu einer großen antiosmanischen Liga zu erweitern. Deswegen musste Spinelli unbedingt erreichen, dass der Kaiserhof, der des Krieges müde wurde, keinen Frieden schloss, sondern den Kampf vorsetzte. Er versuchte außerdem die politische Krise in Siebenbürgen, die mit der Abdankung Zsigmond Báthorys im Jahr 1598, später mit seiner unerwarteten Rückkehr und wenige Tage später mit der erneuerten Abdankung entstand, zugunsten des Heiligen Stuhls zu regeln. Im April 1599 wurde nämlich Kardinal András Báthory zum Fürsten gewählt, was für den Kaiserhof unerwartet erfolgte.

Rom sah in dieser Wende hingegen eine Möglichkeit. Aus den Berichten (*dispacci*), die im Vatikanischen Apostolischen Archiv (*Archivio Apostolico Vaticano*) aufbewahrt werden, wird uns klar, dass der Plan des Heiligen Stuhls war, die frühere Ehefrau des zugunsten von András Báthory abgedankten Zsigmonds, Maria Christina von Österreich, von der er geschieden war, András Báthory zu Frau zu geben, der dafür von

¹ Siehe pp. 211–227.

seiner Kardinalswürde abdanken würde. Dies hätte in der Tat bedeuten können, dass der Kaiser die Situation akzeptiert und mit dem neuen Fürsten, aufgrund des Abkommens von 1595, einen neuen Vertrag schließt. Dessen Hauptpunkte waren einerseits der Krieg gegen die Osmanen, andererseits infolge der konfessionellen Zugehörigkeit des neuen Fürsten der Schutz der Katholiken. Dies bedeutete außerdem, dass der Kaiser den Eidbruch der Siebenbürger ignoriert und im Fürstentum einen erheblich größeren polnischen Einfluss akzeptiert. Allen Beteiligten war nämlich eindeutig, dass András Báthory mit dem polnischen Erzkanzler Jan Zamoyski eine enge Beziehung hatte.

Der Papst schickte Germanico Malaspina nach Siebenbürgen, der die Báthorys gut kannte, und Spinelli versuchte ihn von Prag aus zu unterstützen. Malaspina hielt seine diplomatische Mission für so wichtig, dass er seine Anweisung eigenhändig korrigierte. Kurz vor der Ankunft des neuen siebenbürgischen Nuntius Malaspina erschienen Demeter Naprági und István Bocskai im Prager Kaiserhof. Sie waren nicht die Gesandten András Báthorys, da sie über keine solche Vollmacht verfügten, der Kardinal wollte ihnen lediglich loswerden, da beide von ihm die Befürworter der Habsburger gehalten wurden. Der Fürst machte Bocskai sogar für den Tod seines Neffen Boldizsár Báthorys verantwortlich, der von Zsigmond Báthory im Konflikt bezüglich des Eintritts des Fürstentums in den Krieg gegen die Osmanen hinrichten ließ. Spinelli traf Bocskai mehrmals, da er behauptete, der Kaiser wollte Bocskai statt Báthory auf den Thron Siebenbürgens zu setzen. Dies hielt er für gefährlich, da Bocskai ein Calvinist war. Der Kandidat des Hofes war statt ihm Erzherzog Maximilian von Österreich. Man wollte mit András Báthory lediglich die Verhandlungen aufnehmen, um für die militärische Regelung der Machtverhältnisse bezüglich des Fürstentums Zeit zu gewinnen. Es ist nicht ganz klar, ob Spinelli vermutete, dass die Verhandlungen mit den später angekommenen Gesandten András Báthorys, die bereits über die nötige Vollmacht verfügten, nur dieser militärischen Vorbereitung dienten, als jedoch im Oktober die Truppen des Woiwoden Mihai Viteazul ins Fürstentum einbrachen, wurde der Plan eindeutig. Nach der Niederlage in der Schlacht Schellenberg (Șelimbăr) und der Ermordung des Kardinals während seiner Flucht bei Sankt Domenikus (*Sândominic*) entstand jedoch eine neue Situation.

Die päpstliche Diplomatie reagierte auf diese Wende fast gleichzeitig. Von diesem zeugt zwei äußerst interessante Berichte Spinellis vom 28. und 14. Februar 1600, in denen Silvestro, ein Mitglied der Familie Aldobrandinis und ein Neffe des Papstes Klemens VIII. als Fürst von Siebenbürgen erwähnt wurde. Die Idee stammte natürlich aus Rom, und hatte eine so große Bedeutung, dass sie von Spinelli anderthalb Monate lang überlegt wurde. Die bezügliche Anweisung des Staatssekretariats erreichte ihn aus der Ewigen Stadt Ende 1599 oder Anfang 1600. Das Vorhaben hatte bereits eine Vorgeschichte: Der Name eines anderen, wenn auch nicht blutsverwandten Neffen, Kardinal Cinzio Aldobrandini, tauchte bereits zur Zeit der ersten Abdankung Zsigmond Báthorys im Jahr 1597 auf. Das Angebot der päpstlichen Diplomatie für den Kaiserhof war das folgende: Silvestro Aldobrandini erhielt Siebenbürgen im Rang eines Fürsten (*principe*), und heiratete Maria Christina. Also auf die Stelle des dynastischen Vertrags zwischen Báthory und Habsburg aus dem Jahr 1595 wäre ein Bündnis zwischen den

Habsburgern und den Aldobrandinis gestellt worden. Dies wäre ohne Zweifel ein sehr bedeutender Schritt gewesen, da es die politischen Umstände grundsätzlich umgeordnet hätte. Mit der Akzeptanz Aldobrandinis würden auch die finanziellen Quellen eröffnet, da der Papst die Verteidigung des Fürstentums auf sich genommen hätte, dessen Kosten mit einer jährlichen Summe von 300 000 *scudo* bestimmt wurden. Diese Summe würde mit den Einnahmen des Fürstentums Correggio, mit dem der Papst Silvestro zu beehren versuchte, sowie mit den Einnahmen des Fürstentums selbst gedeckt. Ein weiteres Problem stellte sich damit heraus, dass Correggio, wie viele andere italienische Dominien unter spanischem Einfluss stand. Die Angelegenheit des Fürstentums Siebenbürgens und Correggios fand nicht nur Spinelli, sondern auch sein Verhandlungspartner Rudolf Coraduzzi, kaiserlicher Geheimrat, für schwierig, jedoch nicht hoffnungslos. Im Januar dieses Jahres kamen aus Rom auch die Bedingungen des erwähnten Bündnisses an, und die Wahl des Zeitpunktes war sicherlich kein Zufall.

Auf diesem Punkt verstummen die Quellen. Silvestro Aldobrandini und die Herrschaft des Hauses Aldobrandini in Siebenbürgen tauchen in den Dokumenten nicht mehr auf. Auf die Spitze des Fürstentums geriet Mihai Viteazul als Statthalter, der infolge seines Konfliktes mit dem kaiserlichen General Giorgio Basta und seiner immer mehr unabhängigen Politik vom Kaiserhof, ähnlich wie Báthory, mit Gewalt entfernt war. Die Anstrengungen bezüglich András Báthorys und Silvestro Aldobrandinis blieben erfolglos. Die Aufmerksamkeit der päpstlichen Diplomatie wurde Ende 1600 an den Fall Kanischas (Kanizsa) und das demzufolge entstandene schwere Lage der österreichischen Grenzgebiete gefesselt, die sehr nah zu den italienischen Territorien lagen.

TAMÁS KRUPPA

DER EINSPRUCH EINES KANONIKERS VON ZAGREB GEGEN PÁZMÁNY NACH ROM
*Die Absetzung János Erdődys vom Erlauer Bischofsstuhl (Ödenburg, 1625)*¹

Eine grundlegende These der frühneuzeitlichen Konfessionalisierung und der Geschichte des Papsttums ist, dass die kontinuierliche Existenz der aus dem Mittelalter vererbten Strukturen, genauer formuliert, ihrer langwierigen Beseitigung eine umfassendere und dauerhaftere konfessionelle Modernisierung behinderte. Die vorliegende Studie, die eine, in einer früheren Publikation zusammengefassten Untersuchung weiterführt und abschließt, vertieft und kontextualisiert anhand der vatikanischen Quellenbasis, welche zum mittelalterlichen Typus gehörenden familiären Strategien die Zusammensetzung des ungarischen Episkopats im ersten Drittel des 17. Jahrhunderts ungünstig beeinflussten.

Die familiäre Strategie Tamás Erdődys, Banus von Kroatien und Schatzmeisters, die bischöfliche Karriere seines geisteskranken Sohnes János zu bahnen, war sowohl

¹ Siehe pp. 229–264.

für die Diözese als auch für den ganzen ungarischen Klerus dysfunktional. Aus der Bestrebung fehlt auch das innerliche Paradoxon nicht. Tamás Erdődy war nämlich zugleich auch ein Befürworter der erzbischöflichen Ernennung Péter Pázmány. Die widersprüchlichen Prozesse der Formung des Personals des ungarischen Episkopats kann durch die Politik Klesls auf einen gemeinsamen Nenner gebracht und verstanden werden. Diese Politik wird seit 1614/15 durchgehend von der Maxime der habsburgischen Erbfolge bestimmt. Melchior Klesl, der Präsident des Geheimen Rates, brauchte deswegen Pázmány, und er hielt auch deswegen die Sicherung der Unterstützung Tamás Erdődys für wichtig.

Aufgrund der Quellen ist zu vermuten, dass die Entscheidungen bezüglich der Erlauer und Graner Ernennung ebenfalls im Jahr 1616 getroffen wurden. Die tatsächliche Aushändigung der Dokumente wurde jedoch in Folge der rechtlichen Debatten bezüglich der jesuitischen Zugehörigkeit Pázmány und im Fall Erdődys das Tauziehen bezüglich der Einnahmen gezögert. Tamás Erdődy setzte auch nach dem Erhalt der bischöflichen Pfründe den Aufbau des Nimbus seines Sohnes fort, diesmal nicht im wissenschaftlichen Umfeld, wie in Bologna, Parma und Ingolstadt, sondern im Bereich des Kunstmäzenatentums. Eine an János Erdődy gewidmete Dedikation (Tomaso Cecchini, Venedig 1619) weist zumindest darauf hin. Die Autorenwidmung an der Spitze der Publikation verweist nicht zufällig auf die Rolle des Vaters des Bischofs.

Ein weiteres wichtiges Ergebnis der Studie ist die Aufdeckung des Konfliktes zwischen Erdődy und Pázmány aus den vierhundert Jahre alten Schichten der historischen Vergangenheit. Die Entziehung der bischöflichen Pfründe vom kranken Grafen nach dem Tod seines einflussreichen Vaters im vorangegangenen Jahr, die 1625 auf dem Pressburger Landtag stattfand, war bisher eine verborgene *Tatsache* der ungarischen Geschichte. Die Bedeutung dieses Ergebnisses ergibt sich nicht nur aus der Feststellung der Absetzung des Prälaten, sondern viel mehr aus der Positionierung des Problems in den Prozess der schrittweisen Verderbnis der kroatisch-ungarischen Beziehungen. Dieser verborgene, bisher unbekanntes Konflikt des höheren und mittleren Klerus können wir aufgrund des Inhalts des Einspruchs, der unmittelbar nach der Absetzung Erdődys vom Bischofsstuhl von Erlau an den Apostolischen Stuhl geschickt wurde, in erster Linie als einen Zusammenstoß zwischen der mittelalterlichen und tridentinischen Sichtweise interpretieren. Wir können jedoch nicht außer Acht lassen, dass die zugunsten János Erdődys gegen den Graner Erzbischof an die Römische Kurie erstattete „Anzeige“ gleichzeitig auch eine kollektive Entehrung des ungarischen Episkopats war. Der Ausdenker und Ausfühler der Hinwendung zum Papst Urban VIII. und zugleich der eigentliche Autor des prozesseleitenden Schriftstücks, das in der Reihe *Barberini Latini* der Vatikanischen Apostolischen Bibliothek (*Biblioteca Apostolica Vaticana*) aufbewahrt wird, war ein Kanoniker des Domkapitels von Zagreb, Caspar Verbanovich. In den Schriften György Ráttkays, eines anderen Mitglieds desselben Kapitels, kann bereits zwei Jahrzehnte später der offene ungarnefeindliche Ton ergriffen werden. Die Anschuldigung des Graner Erzbischofs Péter Pázmány aus Zagreb an den Papst können wir als einen Fall von besonderem Gewicht und besonderer Bedeutung bewertet werden, der neben dem Verbot der unmittelbaren Wendung

an die Römische Kurie auch die strikten ungarischen Gesetze verletzte. Das letzte Mal initiierten die Augustiner von Körmend ein gutes Jahrhundert früher bei der Kurie gegen das Haupt der ungarischen Kirche ein Gerichtsverfahren.

Die Hauptgrundlage der Studie bildet eine vatikanische Quelle, das Schriftstück, in dem Péter Pázmány bei der Römischen Kurie angezeigt wurde. Es gehört grundsätzlich zur Geschichte der Diözese Erlau, da es für den abgesetzten Bischof dieser Diözese an den Papst die Stimme erhob. Im 17. Jahrhundert war der wichtigste Schauplatz der katholischen Konfessionalisierung neben der Erzdiözese Gran mit gutem Grund das Bistum Erlau, das fast das ganze damalige Oberungarn umfasste. Während 1616 im Fall von Gran im Hinblick auf das Programm von Trento/Trient mit der Ernennung Péter Pázmánys ein funktionaler Schritt begangen wurde, geriet auf die Spitze von Erlau denselben politischen Kraftlinien entlang ein mental und psychisch unfähiger Aristokrat, Graf János Erdődy. Die aus kroatischen Geistlichen zusammengesetzten Umgebung des nicht residierenden Grafen nutzte das Bischofsamt eigentlich für die Beraubung der bischöflichen Einkommen. Der Missbrauch verursachte letzten Endes infolge der Feldzüge Gábor Bethlens keine besonderen Probleme. Nach dem Tod Tamás Erdődys im Januar 1624, bzw. nach dem Wiener Frieden vom Mai 1624, der den zweiten Feldzug Bethlens abschloss, wurde die Lösung der Frage nicht nur möglich, sondern nötig. Der Schritt Péter Pázmánys, der auf dem Ödenburger Landtag von 1625 mithilfe des päpstlichen Nuntius durchgeführt wurde, namentlich die Absetzung János Erdődys vom Bischofsstuhl – mit dem Tod des immer noch jungen Magnaten im nächsten Jahr konnte man natürlich nicht rechnen –, und die Ernennung des erfahrenen, seit 1613 konsekrierten Bischofs János Pyber war ein Schritt von immenser Bedeutung. Unter seiner Regierung fand auf dem Gebiet der Wiedererwerbung und Wiedererrichtung der Einkommen, die für die spätere katholische Expansion unentbehrlich waren, sowie deren funktionellen Verwendung einen eigentlichen Umbruch statt. Die katholische Konfessionalisierung der frühen Neuzeit war grundsätzlich bischofsorientiert. Die Entfernung Erdődys, der für die Konfessionalisierung ungeeignet war, und die Umsetzung der geeigneten János Pybers kann in der Geschichte der Diözese Erlau und zugleich fast des ganzen Oberungarns genau als ein solches grundsätzliches, wesentliches und symbolisches Moment interpretiert werden, wie die erzbischöfliche Tätigkeit Péter Pázmánys in der Geschichte der Erzdiözese Gran und des ungarischen Katholizismus in der frühen Neuzeit.

PÉTER TUSOR

DIE ERNENNUNG ISTVÁN TELEKESSYS, BISCHOF VON TSCHANAD¹

Bischof István Telekessy (1633–1715) wurde während des Rákóczi-Aufstandes als Bischof von Erlau (Eger) bekannt, nachdem er auf dem Landtag von Ónod (1707) den Gesetzesartikel über die Dethronisierung der Habsburger als erste Person unterschrieb.

¹ Siehe pp. 265–276.

Seine frühere kirchliche Karriere ist weniger bekannt, als er 1689 noch als Kanoniker von Raab (Győr) zum Bischof von Tschanad (Csanád) ernannt wurde. Die Diözese Tschanad wurde infolge der osmanischen Eroberung fast vollständig zerstört, die Kontakte mit der ungarischen Hierarchie wurden eigentlich von den Franziskanern in Szeged aufrechterhalten. Während des 17. Jahrhunderts beauftragten die Bischöfe von Tschanad die Vorgesetzten der Franziskaner von Szeged als Vikarien, um die Aufgaben der Seelsorge und der Regierung unter osmanischer Herrschaft zu erfüllen. Im Laufe des Türkenkrieges von 1683–1689 war der Temescher Banat der Schauplatz ständiger militärischen Auseinandersetzungen, so konnte Telekessy nicht daran denken, in seiner Diözese zu residieren und mit der Wiedererrichtung des Bistums zu beginnen. Auch deswegen setzte er in Rom die päpstliche Bestätigung seines Bischofstitels nicht in Gang. Dies erfolgte erst 1696, als er sich auf Überredung des Kardinals Leopold von Kollonitsch, Erzbischofs von Gran, bei der Wiener Nuntiatur meldete, um mit dem Prozess der Bestätigung zu beginnen. Dies wurde in zwei Abschnitte aufgeteilt, in der Wiener Nuntiatur und in Rom. Die Nuntiatur wurde zu jener Zeit provisorisch vom Auditor Francesco Maria Abbati geleitet, der die kanonische Untersuchung des Bischofskandidaten nach herkömmlichen Bräuchen durchführte. Währenddessen wurde von drei Jesuitenpatres (Gábor Hevenesi, Márton Szentiványi und Maximilian Scherhackl) Zeugenaussagen aufgenommen. Diese Zeugenaussagen bezogen sich zum Teil auf die Person des Kandidaten und zum Teil auf die Lage des Bistums Tschanad. Aus der Aussage Hevenesis wurde auch eine bisher unbekanntes Lebensangabe bekannt: Telekessy wurde vom Wiener Hof die Würde des Ungarischen Kanzlers angeboten, die von ihm jedoch abgelehnt wurde. Die Zeugen hielten Telekessy, der seine Theologiestudien in Rom absolvierte, einstimmig für den Bischofsstuhl geeignet. Alle sagten jedoch so aus, dass das Bistum Tschanad fast gänzlich zerstört gewesen sei, und man in der örtlichen Seelsorge ausschließlich auf die Franziskaner von Szeged stützen konnte. Nachdem das Protokoll der kanonischen Untersuchung bei der Nuntiatur abgeschlossen worden war, schickte man es zum Kardinalprotektor der Habsburger, Francesco Maria de' Medici. Da Kardinal Medici nicht in Rom lebte, erledigte er den römischen Prozess der Bestätigung mithilfe seines Agenten, des Abtes Fabrizio Agostini. Aufgrund der Korrespondenz zwischen dem Agenten und Medici reagierten die Vertreter der kaiserlichen Diplomatie in Rom (Graf Georg Adam von Martinitz, kaiserlicher Gesandter, Kardinal Johannes von Goës, Fürstbischof von Gurk und François Chassignet, Botschaftssekretär) auf die aus Wien zugeschickten Dokumente und Anweisungen nur langsam. Fabrizio Agostini konnte letztendlich mit dem römischen Agenten Leopold Kollonics', Abt Gianbattista Mariotti, kooperieren, danach gab es keinerlei Hindernisse bezüglich des Prozesses der päpstlichen Bestätigung István Telekessys. Auf dem päpstlichen Konsistorium vom 13. August 1696 referierte Komprotektor Kardinal Francesco del Giudice die Angelegenheit des Bischofs von Tschanad, die bereits die zweite Proposition war. Innozenz XII. stimmte mit Blick auf den vernichteten Zustand des Bistums auch zu, den Prozess *gratis* durchzuführen. Abt Mariotti schickte am 3. November 1696 an Kollonich die Bestätigungsbulle Telekessys, der Bischof wurde jedoch 1699 auf den Bischofsstuhl

von Erlau transferiert. Die Neuorganisation der Diözese Tschanad erfolgte erst nach 1716, nachdem die christlichen Truppen Temeswar von den Osmanen widereroberten. Die Reorganisation des Bistums begann in den 1720-er Jahren mit dem Sitz von Szeged, später Temeswar.

BÉLA VILMOS MIHALIK

DIE NACHRICHTEN EINES KONKLAVE IN RAAB

*Die Briefe Bartolomeo Pinto Polonis von 1769 an Ferenc Zichy, Bischof von Raab*¹

Die Erforschung der Agenten und die Erschließung ihrer Berichte an die Auftraggeber bieten uns eine gute Möglichkeit dazu, über die Informiertheit des Auftraggebers und über das Wesen der Angelegenheiten einen Blick zu gewinnen. Dies ist besonders im Fall der ungarischen Bischöfe interessant, die mithilfe ihrer Agenten jenseits von Wien auch in Rom Kontakte aufhielten. Es war auch nicht anders im Fall Ferenc Zichys, Bischofs von Raab (1743–1783), der Jahrzehnte lang in Rom Agenten anstellte. Im Zichys Dienste standen aus derselben Familie nacheinander drei Personen in Rom: Pietro Poloni, Bartolomeo Pinto Poloni und Francesco Poloni.

Ein hervorragendes Jahr dieses Informationssystems war 1769, als im Februar, nach dem Tod des Papstes Klemens XIII., ein Konklave in Rom einberufen wurde. Im Laufe dieses Jahres wurde vom damals fungierenden Agenten Zichys, Bartolomeo Pinto Poloni, insgesamt einundzwanzig Berichte erstattet, von denen elf aus der Zeit des Konklaves datiert wurden. Der Agent informierte Zichy über die in der Ewigen Stadt angekommenen Kardinäle, über die aktuellen römischen Gerüchte und über den Stand des Konklaves. Der Agent, der i. d. R. auf den öffentlichen Zeremonien präsent war, lieferte dem Bischof lapidare und präzise Nachrichten. Aus diesen Berichten ergibt sich, dass Pinto Poloni den Briefen im Allgemeinen auch Drucke und Zeitungen beifügte, so verfügte man in der Raaber bischöflichen Aula über verhältnismäßig umfassende Informationen bezüglich der römischen Ereignisse mit einem Zeitabstand von einer Woche.

Das Konklave von 1769 hatte eine immense Bedeutung, da die bedeutenden Herrscherhöfe mit der Spitze der Bourbonen sich für die Unterstützung eines solchen Papstkandidaten beschlossen, der später ihre Politik bediente, in erster Linie bezüglich der Aufhebung des Jesuitenordens und der Anerkennung der territorialen Eroberungen Frankreichs und Neapels. Aus dem Konklave wurde also ein großes europäisches Projekt, indem die Habsburgermonarchie meistens die Rolle des Beobachters spielte. Mithilfe seiner Agenten war jedoch auch der Wiener Hof informiert.

In meiner Studie vergleiche ich neben der Auswertung der Berichte Pinto Polonis sie mit den Briefen Francesco Brunatis, des römischen Agenten des Reichsvizekanzlers Coloredo, eine Person, die in die innere Kreise Zutritt hatte und bestens informiert war.

RÓBERT OLÁH P.

¹ Siehe pp. 277–297.

DER FRÜHESTE PROZESS DER DIÖZESE STUHLWEISSENBURG (1777)¹

Die Materialien der kanonischen Informationsprozesse (*processus informativus; processus inquisitionis; processus canonicus*), oder der sog. bischöflichen Prozesse sind bisher wenig erforschte, wertvolle Quellen der Kirchengeschichte. Ignác Nagy (séllyei, 1777–1789) wurde 1777 zum ersten Bischof der neu errichteten Diözese ernannt, und aus diesem Anlass führte der Wiener Nuntius den Vorschriften gemäß eine kanonische Untersuchung auch bezüglich des Standes der Diözese durch. Im Vatikanischen Apostolischen Archiv (*Archivio Apostolico Vaticano*) finden wir diesbezüglich in zwei Standorten Dokumente, in den Fonds des Konsistorialen Archivs und der Wiener Apostolischen Nuntiatur.

Das nach der Heiligen Jungfrau genannte Kollegiatstift Stuhlweißenburg (Székesfehérvár) wurde vom hl. Stephan I. gegründet. Dies erfolgte nach dem Muster der königlichen Kapelle (*capella regia*), die im westlichen Europa bereits eine lange Tradition hatte. Stuhlweißenburg war nämlich eine königliche Residenz, hier wurden die mittelalterlichen Könige gekrönt und meistens auch beigesetzt. Das Stift war eine privilegierte Propstei, die vom 13. Jahrhundert sicherlich über eine passive Exemtion verfügte. Nach der osmanischen Eroberung stand Stuhlweißenburg zwischen 1543 und 1688 fast gänzlich unter osmanischer Herrschaft. Nach der Befreiung der Stadt versuchten die Pröpste das Stift zu reorganisieren, diese Versuche brachten jedoch wenig Erfolg. Vielleicht auch deswegen ist weder die Diözese noch das Domkapitel ein Rechtsnachfolger der mittelalterlichen Propstei. Dem Anliegen der Herrscherin gemäß bewilligte das Konsistorium vom 12. November 1776 vorläufig die Errichtung der Diözese und des Domkapitels. Maria Theresia errichtete die neue Diözese (gleichzeitig mit der Diözese Steinamanger/Szombathely) und ernannte Ignác Nagy, den Propst von Kaposfő und Kantor des Domkapitels Wesprim, zu deren ersten Diözesanbischof (1777–1789). Pius VI. bestätigte mit der Bulle *Cunctis ubique* vom 17. Juni 1777 (in der ungarischen Rechtsordnung *bullá confirmatoria*) die Gründung des Bistums. Die Diözese wurde ein Suffragan des Erzbischofs von Gran (Esztergom). Das Territorium der Diözese wurde aus der Diözese Wesprim (Veszprém) ausgeschnitten: Das Gebiet der Komitate Fejér und zum Teil Pilis gerieten unter die Jurisdiktion des neuen Bischofs, nach den Zeugenaussagen mit sechzig (anhand der konsistorialen Dokumente und der historischen Forschung eigentlich zweiundsechzig) Pfarreien. Das erwartete Einkommen der bischöflichen Mensa wurde anfangs zu 15 000 ungarischen Gulden geschätzt. Neben den Zehnteinnahmen kamen auch die Güter zur Diözese, die früher im Besitz der privilegierten Propstei bzw. vor dessen Auflösung des Jesuitenordens standen. Die Kathedrale wurde die nicht viel früher erbaute, doch ursprünglich aus dem Mittelalter stammende Pfarrkirche Sankt Stephan. Es erfolgte auch die Errichtung eines Domkapitels mit sechs Kanonikaten, für dessen Erhalt die Dörfer Sukoró, Pákozdi, Etyek, Gyúró und Sósút bestimmt waren, deren Güter vor der osmanischen Besetzung mehrheitlich dem Kollegiatstift Stuhlweißenburg gehört

¹ Siehe pp. 299–306.

hatten, und nach der Befreiung zu den Jesuiten von Komorn (Komárom/Komárno) gelangten, bis zur Auflösung des Ordens. Auch ein Teil des Grundstücks in Barátháza (heute Teil der Ortschaft Sósokút) kam zum Domkapitel.

Bezüglich der Diözesen verfügte der Prozess über zwei Zeugen: György Bernáth, der als Beamter der Königlich-Ungarischen Hofkanzlei die Lage Stuhlweißenburg kannte, und Marko Franjul (ung. Franyul Márk), Kanoniker von Modrus (Modruš), der früher in der Diözese Wesprim tätig war, nach eigener Aussage eine Zeit lang sogar neben dem Pfarrer von Stuhlweißenburg.

TAMÁS TÓTH

FORSCHUNGSANTRÄGE VILMOS FRAKNÓIS IM
VATIKANISCHEN APOSTOLISCHEN ARCHIV (1881–1885)¹

Die Studie arbeitet die Forschungsanträge Vilmos Fraknói auf, die im Vatikanischen Apostolischen Archiv (*Archivio Apostolico Vaticano*) aufbewahrt wurden. In erster Linie werden die Anträge untersucht, die auch heute in den nur mit Sondererlaubnis ermittelbaren Beständen des Archivs des Präfekten liegen, und sie werden in die Ergebnisse der einschlägigen Forschungsliteratur eingeordnet. Es werden auch die zeitgenössischen Verhältnisse des Vatikanischen Geheimarchivs überblickt, und in deren Rahmen ein Bild über die Wirkung des Kanonikers und Historikers, sowie des Generalsekretärs der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Vilmos Fraknói, im Vatikan, insbesondere bezüglich der Veröffentlichung der ersten Bände der Reihe *Monumenta Vaticana Hungariae* geschaffen.

Zu jener Zeit, als Fraknói sich in die Erforschung von vatikanischen Quellen einschaltete, galt die Anweisung, dass die Forschungsanträge dem päpstlichen Staatssekretär vorgelegt werden mussten, der ihn nach seiner Genehmigung dem Präfekten des Archivs weiterleitete. Der Antrag musste eine präzise Beschreibung und Begründung beinhalten, welche Dokumente der Forscher zu welchem Zweck benutzen möchte. Diese Kriterien finden wir auch in den Anträgen Vilmos Fraknóis, die im Archiv des Präfekten des Vatikanischen Apostolischen Archivs aufbewahrt werden (1881–1885). Falls der Antrag genehmigt wurde, durfte der Forscher die Dokumente im Lesesaal, unter strenger Aufsicht des Archivpersonals benutzen. Fraknói begann am 26. Mai 1881, neben den Verhandlungen bezüglich der Organisierung der Arbeiten über die *Monumenta Vaticana*, mit seinen Forschungsarbeiten im Vatikanischen Geheimarchiv, wie dies seine Anträge ersichtlich machen. In seinem Antrag vom 15. Mai, mit Bezugnahme auf einen früheren Brief vom Kardinal Lajos Haynald, Erzbischof von Kalocsa, schrieb Fraknói an Kardinalstaatssekretär Ludovico Jacobini mit dem Ziel, die Forschungen bezüglich der zwischen den 1300-er und den 1520-er Jahren in den Bänden der *Nunziatura della Germania* und der *Litterae Principium* aufrechterhaltenen

¹ Siehe pp. 307–321.

Quellen, sowie in den Briefen des Papstes Klemens VII. und Kardinals Campeggio fortzusetzen. Am 6. Juni 1881 beantragte Fraknói die Verlängerung seiner Genehmigung und legte seinem Antrag eine längere Forschungsliste bei. In seinem, aus dem Jahr 1885 stammenden Antrag erörterte er, dass infolge der anfänglichen Ergebnisse bezüglich der publizierten Forschungen, die sich auf Ungarn bezogen, sich mehrere jungen ungarischen Forscher in die Arbeit einschalteten.

Der kurze Überblick gibt eine Einsicht in die Anfangsjahre der *Monumenta Vaticana Hungariae* (1881–1892/1909), und folgt in erster Linie der Wirkung Fraknóis, der sich während der Organisierung der Urkundensammlung die Bahn brach, und die bis heute bedeutenden Pfeiler der Beziehungen zwischen dem ungarischen wissenschaftlichen Leben und dem Heiligen Stuhl ausbaute.

KATALIN NAGY

„DAS IST HELLER UNGARISCHER WAHNSINN...“
Quellen zum Nachleben der Bulle „Christi fideles graeci“

Die 1912 für die griechisch-katholische Gemeinschaft mit ungarischer Identität errichtete Eparchie von Hajdúdorog erregte heftige in- und ausländische Debatten, manchmal auch extreme Emotionen und verursachte diplomatische Fechtergänge. Die Rumänen Ungarns und die Öffentlichkeit des Königreichs Rumänien sah in der Initiative eine Attacke der Budapester Regierung, da die neue kirchliche Verwaltungseinheit fast die Hälfte ihrer Parochien aus der rumänischen griechisch-katholischen Metropole von Siebenbürgen einverleibte. Die Errichtung, von Franz Joseph I. als apostolischem König initiiert, wurde mit der Bulle *Christi fideles graeci* des Papstes Pius X. präkonisiert. Demzufolge symbolisierte die Bulle im rumänischen Narrativ die erlittene Ungerechtigkeit, die Verletzung der Rechte der rumänischen griechisch-katholischen Gemeinschaft und die Gefährdung der rumänischen nationalen Identität. Der nach dem Ersten Weltkrieg geschlossene Vertrag von Trianon remedierte und sogar in wesentlichen Maßen kompensierte die rumänischen Beschwerden, und somit wurde die Bulle *Christi fideles graeci* in der Zwischenkriegszeit ein Symbol der in der Vergangenheit erlittenen Verfolgungen. Der Zweite Wiener Schiedsspruch erweckte die rumänischen Befürchtungen, da Bischof Miklós Dudás infolge der Veränderung der Staatsgrenzen die Rückgliederung der 1912 zu Hajdúdorog gelangten, 1919 jedoch unter die Jurisdiktion der Ordinarien der ursprünglichen Eparchien eingeordneten Parochien veranlasste. Seit 1940 versuchten die zuständigen Autoritäten mit langwierigen Verhandlungen und mit der Aussendung eines apostolischen Visitators die Lösung zu finden, die letztendlich – ähnlich wie die Revision der Bulle *Christi fideles graeci* – infolge der Kriegereignisse und deren Folgen gegenstandslos wurde.

¹ Siehe pp. 323–339.

Die Studie versucht anhand von zwei Privatbriefen und eines Memorials (Standort: Historisches Archiv des Päpstlichen Staatssekretariats – *Archivio Storico della Segreteria di Stato*) zu präsentieren, wie die Problematik vom offiziellen Rumänien einerseits und einem Veteran des rumänischen politischen Lebens, Senator Mariu Theodorian-Carada, andererseits betrachtet wurde. Letzterer verfolgte drei Jahrzehnte lang die Bestrebungen der ungarischen griechisch-katholischen Gemeinschaft und nahm im Kampf gegen der Bulle *Christi fideles graeci* teil. Seine Haltung und Denkweise wurde von den Worten des Kardinals Mariano Rampolla beeinflusst, die anlässlich eines Privatgesprächs von 1910 an ihn gerichtet wurden: „*Das ist beller ungarischer Wahnsinn.*“

TAMÁS VÉGHSEŐ

DIE BESPRECHUNGEN JÓZSEF GRÓSZ¹, ERZBISCHOF VON KALOCSA–BÁCS,
MIT DEM ENGLISCHEN BOTSCHAFTER IN BUDAPEST, ALVARY GASCOIGNE,
IM JAHR 1945¹

In der Studie werden zwei Berichte Alvary Gascoignes, des außerordentlichen englischen Botschafters von Budapest und bevollmächtigten Ministers (1945–1946), präsentiert, bzw. analysiert, in denen er die britische Regierung über seine Besprechungen mit József Grósz, Erzbischof von Kalocsa-Bács (1943–1961), berichtete. Diese Berichte wurden vom Budapester Diplomaten an seinen Amtskollegen im Vatikan, Sir Francis D'Arcy Osborne, außerordentlichen Botschafter und bevollmächtigten Minister, in Kopie nach Rom versandt. Die Dokumente, die im Historischen Archiv des Päpstlichen Staatssekretariats (*Archivio Storico della Segreteria di Stato*) überliefert wurden, wurden auch von Domenico Tardini, stellvertretendem Staatssekretär, mit der Vermittlung des letzteren Diplomaten erhalten. Tardini war zugleich als Sekretär der Heiligen Kongregation für Außerordentliche Kirchliche Angelegenheiten für die zwischenstaatlichen Beziehungen des Heiligen Stuhls verantwortlich. Pius XII. wurde also mit britischer Vermittlung aus unmittelbaren ungarischen Quellen über die kirchliche und politische Lage Ungarns am Ende des Zweiten Weltkriegs informiert.

Nach der kurzen Skizzierung des historischen Hintergrundes und der Karriere Gascoignes werden die zwei Besprechungen des Erzbischofs mit dem Gesandten (28. Mai und 23. Juni 1945) dargestellt. Während der Treffen erörterten sie die aktuelle politische, gesellschaftliche und kirchliche Lage und berieten sie die Erfahrungen bezüglich der Sowjets und der Kommunisten in Ungarn. Als eine wichtige Frage ergab sich die Verwirklichung der Agrarreform und die Verteilung des Bodenbesitzes, sowie die Schwierigkeiten des Unterhalts der ausgedehnten kirchlichen Institutionen. Zwischen dem Erzbischof und dem Diplomaten wurden u. a. auch der Zustand des ungarischen Rechtssystems und die Frage der anfallenden Wahlen der Nationalversammlung besprochen.

¹ Siehe pp. 341–358.

Gascoigne bot Erzbischof Grósz die Möglichkeit eines Informationskorridors zwischen der ungarischen Kirche und dem Apostolischen Stuhl an, die von ihm in Anspruch genommen wurde. Somit gelangte Grósz' Bericht vom 2. September 1945 über den Zustand des ungarischen Volkes und der Kirche nach Rom. In der Studie werden neben einer Quellenpublikation auch die Kontakte mit den angelsächsischen Diplomaten und deren Wirkung kurz erwähnt, in Bezug auf deren Rezeption während des Konzeptionsprozesses des Erzbischofs im Jahr 1951.

GYÖRGY SÁGI

DER PIARISTENGENERAL VINCE TOMEK, EIN RATGEBER UND CHRONIKER DER
VATIKANISCHEN DIPLOMATIE¹

Im neuzeitlichen diplomatischen Dienst des Apostolischen Stuhls hatte neben den Nuntiaturen auch die Generalkurien der geistlichen Orden mit dem Sitz in Rom eine wesentliche Rolle, die infolge ihres internationalen Charakters über die Probleme ihrer Dienststellen ein umfassendes Bild verfügten. In den Jahren nach 1945 wurden diese Kanäle aufgewertet, da es nach der Ausweisung Angelo Rottas, apostolischen Nuntius von Budapest, seitens der sowjetischen Besatzer, der Heilige Stuhl in Ungarn keine offizielle diplomatische Mission hatte. Die Vertretung des Vatikans und dessen Informierung wurde eine Aufgabe Kardinal József Mindszentys, Erzbischofs von Gran (Esztergom).

In Rom standen nach dem Zweiten Weltkrieg fast in allen bedeutenden männlichen Ordenszentren ungarische Ordensmänner im Dienst, von denen der 1947 zum Piaristengeneral gewählten Vince Tomek herausragte. Die Rolle der auf mehreren slawischen Sprachen sprechenden Tomeks wurde dadurch besonders wichtig, dass die Schulen des unter seiner Führung geratenen Piaristenordens mehrheitlich in den Ländern des sowjetischen Blocks wirkten. Tomek selbst hatte vorher auch als ungarischer Provinzial persönliche Erfahrungen über den Prozess der Sowjetisierung und der kommunistischen Bildungspolitik. Nach der Verstaatlichung der ungarischen katholischen Schulen am 16. Juni 1948 – die den Piaristenorden besonders tragisch betraf – suchte er zwischen 26. Juli und 16. August Ungarn auf, um die Befreiung der Ordensgymnasien von der Verstaatlichung zu erreichen.

Im Herbst 1948 unterstützte er Gyula Czapik, den Erzbischof von Erlau (Eger), der mit dem Ziel der Regelung der kirchenpolitischen Lage nach Rom reiste, da Tomek als Ordensgeneral sich in den Kurialbehörden gut auskannte. Auch die Mitarbeiter des Päpstlichen Staatssekretariats wandten sich oft an ihn. Im Mai 1949 bat ihm Giulio Barbetta, ein Mitarbeiter des Staatssekretariats in der Frage der Besetzung des Bischofsstuhls von Wesprim (Vezprém) um seinen Rat. Zum Bischof von Wesprim wurde letztendlich der Dominikanermönch Bertalan Badalik ernannt, der von Tomek

¹ Siehe pp. 359–377.

empfohlen wurde. Vince Tomek folgte ständig den ungarischen Ereignissen, besonders den Verhandlungen, die während des II. Vatikanischen Konzils gehäuft wurden. Er führte über diese Verhandlungen ein äußerst detailliertes Tagebuch, in seinem Nachlass, der insgesamt 25 Kartons ausmachen, werden in 7 Kartons 90 Tagebücher aufbewahrt, die seine Aufzeichnungen zwischen den Jahren 1949 und 1975 in 5534 Seiten beinhalten. Dank dem Franziskaner PEREGRIN KÁLMÁN wurde mit der Aufarbeitung dieses wertvollen Materials bereits begonnen, deren Fortsetzung eine wichtige Aufgabe für das bessere Verständnis der Geschichte der ungarischen Kirche und Emigration, sowie des II. Vatikanischen Konzils ist.

BALÁZS RÉTEALVI

Übersetzt von ANDRÁS FORGÓ

HUNGARY AND THE HOLY SEE OF ROME III.

Summaries

QUEEN YOLANDA'S DOWER AND THE GOLDEN BULL *An Unknown Royal Charter of 1222¹*

1. In her will, dated October 12th, 1251, Yolanda of Hungary, Queen Consort of Aragon, daughter of the Hungarian king Andrew II, bequeathed her Hungarian maternal inheritance, the ispanate (*comitatus*) of Pozsony (present day Bratislava, Slovakia) to her sons. It goes without saying that neither the queen, distant from her homeland, nor her heirs, did ever actually take possession of Pozsony, the western gateway of the Kingdom of Hungary. The first aim of my paper is to find out what was the legal basis for Yolanda's claim to one of the richest ispanates in Hungary, including the castle and town of Pozsony. *The answer is provided by a papal charter of December 9th, 1222, containing a transcript of a donation issued by King Andrew II at the beginning of the very same year.* The donation charter, hitherto undiscovered, shows that King Andrew II granted the castle of Pozsony as a dower to his second wife, Yolanda of Courtenay; their child, Yolanda of Hungary, Queen Consort of Aragon, thus regarded the domain as her rightful inheritance.

2. Under what circumstances did the marriage of Yolanda of Courtenay and Andrew II take place? In 1215 the Hungarian royal house established dynastic relations with the Latin Empire, itself heir to the Byzantine Empire. The Latin Emperor Henry of Flanders aimed at stabilizing his country's positions in the Balkans, which he attempted to realize, besides military victories, via marriage bonds. His alliance with the Árpáds may have played a role in controlling the Balkan states that had become independent during the previous decades. The meeting of the emperor and the king, which took place at Niš, Serbia, around the Easter of 1215 or 1216, was vividly remembered in a hagiographic work by the host, Stephen II (Prvovenčani) of Serbia. It seems plausible to assume that Yolanda of Courtenay arrived in Serbian territory accompanied by her uncle, the Emperor Henry of Flanders, from where she continued her voyage towards Hungary in the company of her fiancé. If it happened that way, we can date the meeting to the year 1215, when the marriage took place.

3. Andrew II followed the general practice of European monarchs when he offered his wife a rich town as her dower. Apart from the dower, we are also informed of the queen's dowry, which was worth 8000 marks of silver. But how much was this sum really worth compared to the dowries given to other princesses in contemporary Hungary and Europe? In fact, this amount can be considered quite

---

¹ See pp. 13–35.

average. In the dynastic history of the Árpáds, however, we find unusually high sums. The dowry, for example, promised to Elizabeth, daughter of Charles I of Sicily reached the sum of 200 000 marks of silver. This extremely high amount might have been motivated by the fact that Elizabeth's father-in-law, King Stephen V of Hungary, was willing to give up his claims in the Balkans in favour of the King of Sicily, who was attempting to restore the Latin Empire.

4. The document in question was written in the royal chancellery in the eventful year of 1222, when the monarch, Andrew II issued his famous Golden Bull, a document often referred to in discussions of Hungary's constitutional evolution. Queen Yolanda's dower charter contributes to the reconstruction of the stormy political history of 1222, as well as to the understanding of the circumstances in which the famous charter of liberties was issued. Andrew II altered his wife's dower as many as three times during the year of 1222. The grant of 1217, based on different incomes, was replaced by the ispanate of Pozsony and its appurtenances. Yet, before July 7th, the dower was again changed by the monarch, this time by the whole Banate of Slavonia with the counties of Zala, Somogy, Varasd (Varaždin) and Szerém (Srijem/Srem). I prove that there is a connection between the measures concerning the dower and the conflicts which accompanied the issue of the Golden Bull, and especially the 16th point of the former charter, in which Andrew II promised not to donate, under any circumstances, entire ispanates or any dignities as perpetual property or domain. The measures taken by Andrew II violated, most of all, the interests of the single person in whose name the opposition acted, forcing the king to issue the Golden Bull: his eldest son, the Young King Béla, who, as heir to the throne, was natural lord of the Dukedom of Slavonia. It is certain, however, that upon assuming the whole country's governance after his father's death, he would also have been frustrated by the alienation of the ispanate of Pozsony. Due to the fact that Pope Honorius III confirmed the king's donation of Slavonia to his queen after the issue of the Golden Bull on July 7th, we may assume that Andrew II had overcome the domestic crisis before that date, feeling powerful enough to neglect the earlier compromise, or at least the ban on donating entire ispanates, thus punishing the Young King Béla by dispossessing him of Slavonia. Father and son, however, reconciled during the second half of the same year, Béla regaining his dukedom. Finally, Andrew II succeeded in realizing his original plan by donating the ispanate of Pozsony to Yolanda, which was a likely motive to the conflict leading to the issue of the Golden Bull in the first half of 1222.

5. Our charter has another aspect that seems to be connected with the Golden Bull. In this case, however, the link is of theoretic nature. Andrew II must have been fully aware of the fact that his donating of Pozsony to Yolanda could provoke grave aversion, especially with the Young King Béla's men. As a consequence, he secured his measures using guarantees to an unprecedented scale. He appointed Duke Leopold VI of Austria as guarantor, who – should the dower be declared invalid – could provide appropriate aid to the queen, with the assistance of the Hungarian barons, to protect her rights. This act created a legal basis for the monarch of a neighbouring country to

interfere in the internal affairs of the Kingdom of Hungary upon Andrew II's death, under the pretext of helping his widow and heirs. The right to resist had also been given to the kingdom's aristocracy, with the foreseeable consequence that the heir to the throne would not be able to re-capture Pozsony from Yolanda and her future heirs without risking a civil war, unless he paid the sum of 8000 marks of silver to them. Expecting harmful measures to be taken by his own heirs, Andrew II was, therefore, the first Hungarian king to mobilize the resistance of his kingdom's nobility and declaring it in a written form. The king hardly considered the possibility of this weapon being turned against him: the resistance clause of the Golden Bull clearly proves that there were indeed people in the king's opposition, who – due to their family background as well as their erudition – were thoroughly familiar with European attempts at an effective control of power; indeed, had there been no such people, which seems unlikely, the donation charter issued by Andrew II could have served as a sample for them.

DÁNIEL BÁCSATYAI

THE COLLEGE OF CARDINALS AND HUNGARIAN CONSISTORIAL BENEFICES
IN THE LATE 14TH CENTURY
*The notes relating to Hungary in Volume 52 of Obligationes et Solutiones*¹

The episcopal as well as the significant abbey benefices (*beneficia consistorialia*), granted or confirmed by the Pope together with the College of Cardinals, whose income per annum exceeded 100 Florins (Guldens) of Camera, were obliged to pay what is known as *servitium commune* starting from the 13th century. The amount to pay, starting from the pontificate of Alexander IV (1264–1271), was divided equally, i.e. 50–50%, between the *Reverenda Camera Apostolica* and the *Camera Collegii*. Initially, the sum of the *servitium* amounted to one third of the per annum income of the given benefice, based on estimates (*communi extimatione*). After the Great Occidental Schism (1378–1417) the proportion was altered to approximately a fifth vs. a sixth. Besides the *servitium commune*, a further sum was to be paid by the newly appointed prelates, which consisted of five constituent parts (*quinque servitia*); it was referred to as *servitia minuta* in the papal tax documents from the early 15th century on. The sum was determined on the basis of the number of cardinals; specifically, the fewer cardinals were present at the consistory upon the donation of the benefice, the higher the fee was. The papal bull of appointment was issued if the specific prelate, either in person or via his representative, obliged himself (*se obligare*) to pay appointment fee (*solutio*). The obligations of payment to the *Camera Apostolica* and the *Camera Collegii* were, of course, carefully documented and presented by high priests before the *camerlengo*, head of the Apostolic Chamber, as well as before the chamberlain of the Holy Chamber; the two bodies led double-entry bookkeeping. The bills of debt included the date of obligation, the first

¹ See pp. 37–63.

name of the appointed person, or that of his representative, the donated benefice, the sum of the *servitium commune*; if relevant, the data concerning the predecessor's/ predecessors' arrears, as well as the payment deadlines. Several documents include the place of the legal act and the names of witnesses, too. Most of the promissory notes and the bills certifying the act of payment are included in the volumes of *Obligaciones et Solutiones* in the Vatican's Apostolic Archives (*Archivio Apostolico Vaticano*), of which a total of 91 volumes survives from the period between 1295 and 1555.

The present paper publicizes the entries relating to Hungary in Volume 52 of the series *Obligaciones et Solutiones*, most of which have been unknown. Although a source publication, entitled *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*, containing the late JÓZSEF LUKCSICS's collection, this collection contains but one entry from the volume mentioned above. The most plausible reason is that Volume 52 of the series includes the obligations towards the College of Cardinals, while Volume 48, partly kept parallelly, documents the obligations made to the *Camera Apostolica*; JÓZSEF LUKCSICS, therefore, prepared the Hungarian-related entries of Volume 48, spanning a longer period, thus containing more data concerning Hungary, for publication.

Unfortunately, it still remains a mystery why the Chamber of Cardinals kept two different (but mostly parallel) records of the same period (i.e. 1390–1397). Could this, perhaps, be explained by the fact that a revised copy of these volumes was compiled upon the recent appointment in September, 1390, of the cardinal Henricus de Minutillis as chamberlain?

Volume 52, containing 197 folios, has preserved data relating to the pontificate of Pope Boniface IX. The date of the first entry is September 28th, 1390 (fol. 1r), while the last one is dated August 24th, 1401 (fol. 196v). The volume includes a total of 18 Hungarian-related entries from the years between November 8th, 1392 and April 7th, 1400. A total of seven of these have not yet been published, while then of them have been published mostly on the parallelly led registries. The entries contain information on seven dioceses in the Kingdom of Hungary: Zággráb (modern Zagreb) with three entries, Transylvania, Syrmia, Várad (modern Oradea) and Veszprém with two entries each, as well as Eger and Nyitra (modern Nitra) with one entry each. Besides these, we find a diocese *in partibus infidelium*, viz. Varna, whose bishop was also lord of the benefice of the Cistercian monastery of Szepes (modern Spiš). What makes this entry interesting is that the Holy Father did not grant this benefice in the consistory (*dictum monasterium fuit datum in commendam motu proprio et non per consistorium*), which is why the Chamber of the College of Cardinals did not receive their part of the appointment fee. The entries published in the present study offer new data for Hungarian ecclesiastical archontologic and prosopographic research. There are names, for instance, which had been unknown in the literature, such as Demeter, son of Péter, cathedral Canon of Pécs; János, Canon of Csázma (modern Čazma) and Dean of Kemlék (modern Kalnik); Lőrinc, Canon of Várad (Oradea) and Dean of Bihar (Bihar), as well as Imre Lőrincfi, Abbot of Almád. To sum up, the data published in this paper contribute to a more refined understanding of the relations between the Holy See and the Hungarian Church during the period of the Great Occidental Schism.

TWO UNKNOWN BREVE REGISTRIES FROM POPE SIXTUS IV¹

The State Archive of Rome (*Archivio di Stato di Roma*) purchased a volume at an auction at Sotheby's, London, in 1970, then another one from a private individual, Muriel Fink-Errera, in 1972. Both have been preserved in a perfect condition to date, their present-day binding probably originating from the 18th century. The two volumes (Acquisiti e doni, busta 26/1. and 27/1.) contain breves of the *commune* type, issued in the 6th year of the pontificate of Pope Sixtus IV. Both volumes of breve registries have been so far unknown for Hungarian researchers, which is why the 16 breves they contain provides additional information, hitherto unknown, for studying the relations between Hungary and the Holy See during the reign of King Matthias of Hungary.

Pope Sixtus IV wrote a breve to Ilona (Croatian: Jelena), widow of Zsigmond Frangepán (Croatian: Žigmund Frankopan), Count of Zengg (modern Senj), as well as to Count János of Korbávia (Croatian: Jan Krbavski), in which the Pope – referring to Zsigmond's unlawful occupation of the properties of the Diocese of Arbe (modern Rab) – instructed them to abandon their activities. In an earlier breve addressed at the Chapter of Zággráb (Zagreb) and the Bishop of Zággráb, Osvát (Thuz) of Szentlászló, he discussed the case of Balázs Marócsai, Canon of Zággráb, whom he allowed to act as a full member of the Chapter – in spite of the fact that he was not a consecrated priest. The Pope sent a breve to Gábor Matucsinai, Archbishop of Kalocsa, to further the interests of the Dominican Order in Hungary, as well as to Gabriele Rangoni, Bishop of Eger and ambassador to the Pope relating to the visitation of the abandoned monasteries of Csút and Zsámbék. The breves also mention two Benedictines. János Szécsényi joined the Franciscan Order at age ten, leaving it before taking his oath and asking permission to join the Benedictine Order. The other one was Bertalan Patacsi, taking his oath in the Dominican Monastery at Pécs; however, due to the unrelievable headaches torturing him, he was granted permission by his supervisor to join any other order except the Benedictines. Still, he decided to join the Benedictines, which might have been the reason why he was sent so far from his native land. Furthermore, one finds information on the Diocese of Modrus (Croatian: Modruš), threatened by (Ottoman) Turks, the cathedral of which was granted the right of a jubilee indulgence on Assumption Day.

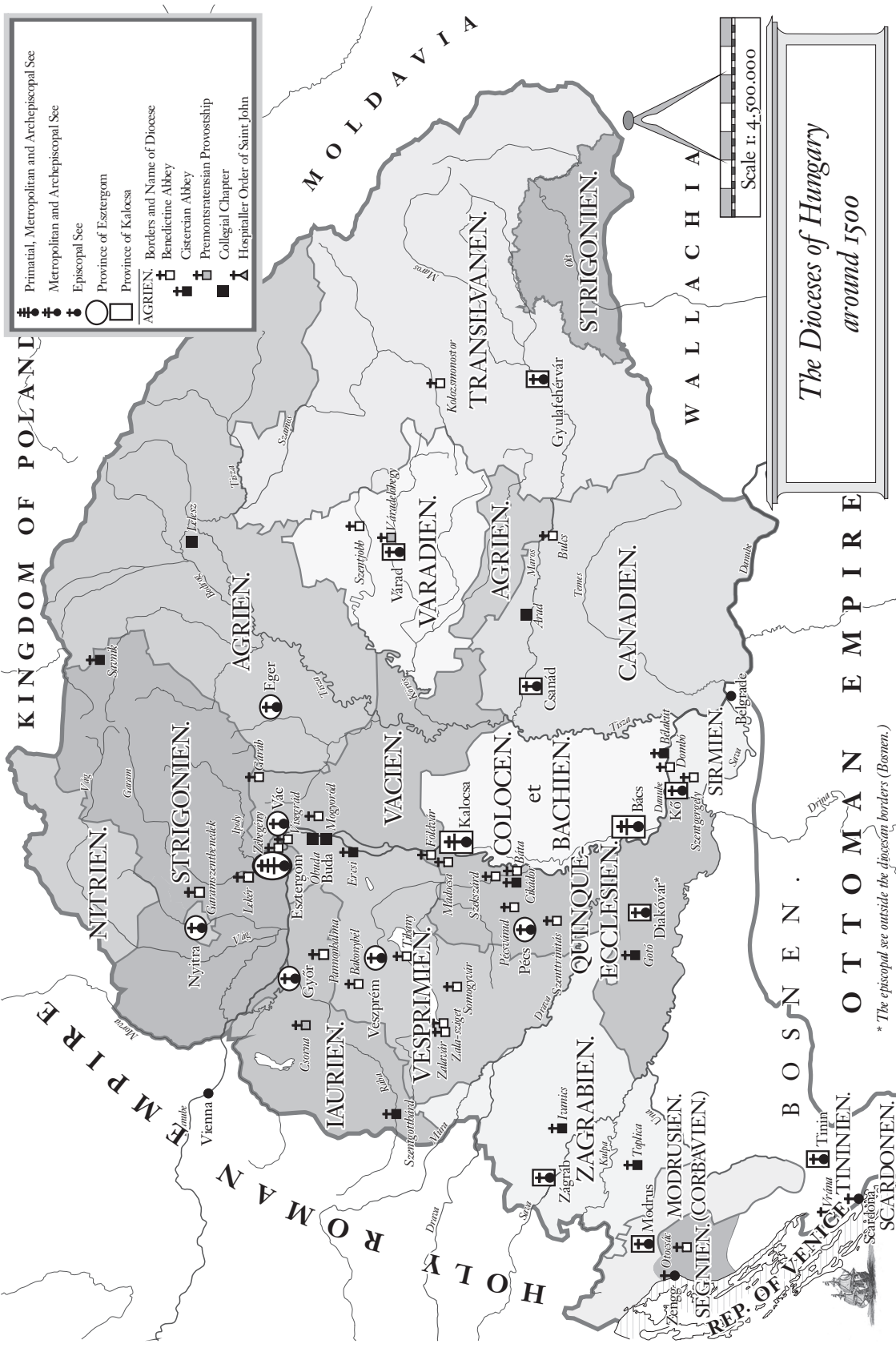
Two of the breves, relating to financial debt, provides important pieces of evidence of Hungarian presence in Italy. In his letter to King Matthias of Hungary, Pope Sixtus IV informed the king that Ioannes Argyropoulos had once lent 300 Guldens to Péter Garázda, Dean of Pozsega (modern Požega), but the sum had not been paid back to him. Argyropoulos was an influential member of the humanist circle in Florence, regarded as one of the fathers of Neo-Platonism. He had established relationships with Hungarian humanists, too: Janus Pannonius, upon visiting Florence, met him twice and attended his lectures with great enthusiasm. Péter Garázda must have stayed in Florence between 1469 and 1471; on the one hand, he joined the humanist circles;

¹ See pp. 65–93.

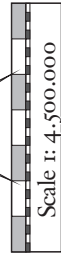
on the other hand, he acquired valuable codices for members of Hungary's high clergy. He himself bought, as a representational gift, three of these codices for János Zrednai, and one to the bishop Janus Pannonius. What Garázda spent this sum of 300 Ducats on is a matter of conjecture: he may have spent it on spectacularly illustrated codices or used it to cover his daily costs. Imre, son of Kelemen, Provost of Bosnia and Canon of Bács, as well as the Dean Mihály, Canon of Vác, faced problems of the same kind. They took a loan from the commercial house *Medici* and *Pazzi* by the Roman Curia, which they failed to pay back by January 30th, 1477. Imre, son of Kelemen, visited Rome several times on royal diplomatic missions; as he paid many a visit at the *Camera Apostolica*, the sum he borrowed might have been used to cover the taxes to be paid as fees to the Chamber.

The breves that have been recovered include two letters of recommendation as well. In one of them, Pope Sixtus IV recommended a certain Antonius Aloysius, citizen of Venice, to King Matthias of Hungary and Gabriele Rangoni, Bishop of Eger, upon the request of Aloysius's uncle Domonkos, son of Peter, papal scribe and familiar. The identity of the persons in question, however, remains ambiguous; Antonius Aloysius might have been the same person as Alvis Malombra, who was Bishop of the Diocese of Arbe (Rab) in 1484, and whose familiar relation to Rangoni can be justified. The leading figure in the other letter of recommendation is equally cryptic. When Mihály, canon-reader (lector) at Pécs, arrived at Rome on July 28th, 1477 asking for a letter of recommendation to be addressed to King Matthias of Hungary and Gabriele Rangoni, Bishop of Eger, the registry scribe found his surname illegible, replacing it with some dots. As no *lectors* at Pécs are known from the period between 1472 and 1478, the identification of Mihály's person is subject to further research.

The two volumes of breve registries at the State Archive of Rome seems to be a source to reveal many things which have been almost completely unknown to Hungarian researchers in Rome. Although it is the Vatican's Apostolic Archive (*Archivio Apostolico Vaticano*) that undoubtedly serves as a centre of research on the history of the papacy as well on the relations between Hungary and the Holy See, these two volumes do show that several other Italian collections possess valuable and indispensable documents. In addition, the study of 15th-century breves has recently become a focus of research. In the year 2021, thanks to Sergio Pagano, Prefect of the Archivio Apostolico, the publication of a regesta containing the breves in the earliest volume of registry from the time of Paul II's papacy marked the start of a grand series of publications. The goal of this noteworthy enterprise is to make available for researchers almost ten thousand sources, in the form of Latin regesta, which survive from the period between 1469 and 1493 in the Vatican's breve registries. It is an important duty of Hungarian researchers in Rome to join this recently initiated project by supplementing the 15th-century Hungarian-related breves in the Vatican and other Italian collections with the ones to be found in the Carpathian Basin, as well as by publishing the individual sources in their full textual form, contributing to further research on Hungarian ecclesiastical history, not to mention more general aspects of Hungarian and international historical studies.

- ⦿ Primate, Metropolitan and Archbishopal See
- ⦿ Metropolitan and Archbishopal See
- ⦿ Episcopal See
- Province of Esztergom
- Province of Kalocsa
- AGRIEN. Borders and Name of Diocese
- ⦿ Benedictine Abbey
- ⦿ Cistercian Abbey
- ⦿ Premonstratensian Provostship
- ⦿ Collegial Chapter
- ⦿ Hospitaller Order of Saint John

*The Dioceses of Hungary
around 1500*

* The episcopal see outside the diocesan borders (Bosnia.)

AN UNKNOWN CONSISTORIAL SOURCE FROM THE YEAR 1502

*A processus informativus of the Auxiliary Bishop of Eger
in the Este archives at Modena¹*

It was in the late 19th century, when the Vatican Secret Archive had opened to the public, that international research started to pay attention to the records of the “canonical procedures” (*processus informativus, processus inquisitionis, processus canonicus*), including their prosopographic and biographic worth, as well as their values concerning the history of given dioceses. The procedure was reformed and extended during the Council of Trent and, also, subsequently. The goal was to ensure the loyalty and capability of the future generations of bishops. Another aim was to appropriately inform the Roman *curia* about the conditions in the individual dioceses. From the second half of the 1620’s, the registries survive almost uninterrupted in the various files of the Vatican’s Apostolic Archives (*Archivio Concistoriale, Dataria Apostolica, Nunziatura Apostolica in Vienna*).

The procedure did exist before the time of the *Tridentinum*. Based on the decisions of Session 9 of the Fifth Lateran Council, Pope Leo X issued his apostolic decree known as *Supernae dispositionis arbitrio* in 1514. Several elements of the papal constitution had been laid down in the unpublished reform bull of Alexander VI, containing, for the most part, prescriptions concerning the candidate’s personal qualities („*circa sublimes et literatas personas*”). The inspectional procedure and the consistorial report was entrusted to the cardinal-protector in charge of the given territory. Several clauses of Leo X’s decree equalled the formal expression of the general practice that evolved during the 15th century. A *processus* from the year 1464, agreeing in practice with the records (minutes) collected in the first half of the 16th century, placed in the *Archivum Arcis* (the Archive of the Castle of the Holy Angel). It is the earliest surviving document of its kind. The canonical inspection records of Juan de Cerda, Bishop of Barcelona, have been preserved for posterity by being placed among breve drafts in the Vatican Archives.

We can also find sources for the enquiry of episcopal candidates outside the Vatican collections. The private family archive of the Aldobrandinis at Frascati (*Villa Belvedere*), for example, possesses 25 such documents from the heritage of Cardinal Pietro Aldobrandini from the period between 1594 and 1620. Four of these documents (from the years 1614–1617) relate to Hungary; they include the appointment documents of Péter Pázmány to the dignity of Archbishop of Esztergom. The earliest Hungarian-related source among the documents prepared according the prescriptions of the *Tridentinum* is János Pyber’s 1612 procedure at Pécs, found in the *Archivio Concistoriale*. There had been only one earlier document of canonical enquiry, relating to Hungary, known to research, which was conducted about Tamás Tasnádi, Canon of Esztergom and Nyitra (Nitra) in Rome, in September 1518, concerning his appointment to Salona (*Salonen.*) (AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 2858).

¹ See pp. 95–110.

The present paper publishes an even earlier document of canonical enquiry, found outside the Vatican, analyzing it and placing it in a historical and historiographic context. It is found in the *Archivio di Stato di Modena, Archivio Segreto Estense, Camera, Amministrazione dei Principi nr. 823. (Filza di documenti vari 1494–1518)*. Its discovery is the merit of the Research Team Vestigia, specifically of the researcher HAJNALKA KUFFART. The source is found in a mixed bunch including material relating to Ippolito d'Este, apparently collected without any organizing principle, not even arranged in a chronological order.

The minutes (records) bear the date April 7th, 1502, written down by the imperial notary public Jerome, secretary to Cardinal Federico Sanseverino, concerning the case of Antonio de Perea, who was Cardinal Ippolito d'Este's candidate to the status of Auxiliary Bishop of Eger. The witnesses heard were as follows. Consalvo de Castro, papal familiar (*comestabilis sanctissimi domini nostri*); Daniele Vivis, Cardinal Francesco Borgia's secretary; Petrus Alamanus, diocesan priest at Esztergom and forty-year-old familiar of Cardinal Este; Martinus de Ezet, diocesan priest at Eger, Este's familiar and *magister domus* of Cardinal Sanseverino as well as earlier familiar of Cardinal Gabriele Rangoni.

Their claims about the candidate can be summarized as follows. He is from Spain, born in the Diocese of Toledo in lawful marriage; he is 32 years old, an observant Franciscan monk, consecrated presbyter, celebrates masses regularly and observing the rules; he is also an excellent preacher. As far as the Bishopric of Eger is concerned, the witnesses described it as one of the largest dioceses of Hungary, with an annual income of about ten thousand ducats. It always has an auxiliary bishop, generally chosen by the diocesan bishop from among his familiars. The auxiliary bishop Matthias of Požega (*Dominus Mathiam episcopus de Popcha*) had died a few years before. One witness, Malombra, recalls Bernát (Bernard), Franciscan monk and Arcadian honorary bishop, who had been auxiliary bishop for about 22 years.

The petition written by Ippolito d'Este to the Pope was copied onto the last page of the document. The petition states that the Diocese of Eger has, as a rule, two auxiliary bishops, but one of them had passed away; therefore, he would like to have Antonio de Perea appointed to a bishop's title in the Bishopric Bugia (Bejaïa, Algeria). He would grant him 200 Florins (Guldens) per annum from his diocese's income to ensure his living appropriate for a bishop.

HAJNALKA KUFFART, GÁBOR NEMES, PÉTER TUSOR

WHO HAS THE RIGHT OF APPOINTMENT?
*The patronage of St. Peter's Altar at Esztergom*¹

The present paper and the attached source publication describes the contents, and publishes the text, of the *libellus* from the lawsuit between Cardinal Tamás Bakóc, Archbishop of Esztergom, and the Cathedral Chapter of Esztergom. The source is

¹ See pp. 111–146.

found as Item 1 in *Tribunalia, Sacra Romana Rota, Processus actorum* in the Vatican's Apostolic Archive (*Archivio Apostolico Vaticano*). The Hungarian National Archive received a microfilm copy of the document in 1977 (Reference: X 9042, 31109. sz.); yet, no magnified copy of the microfilm has been made, which is why it has still not been entered into the National Archive's database. As a result, no-one but a small number of people have known that the source exists. The *libellus* consists of sheets of paper bound in a parchment cover, containing a total of 80 pages of text with words and brief summarizing notes of the statements made at the Roman Curia, in order to facilitate the process. The *libellus* was compiled by the notary public Zsigmond Marosi, signing each page; after his notary's clause and official signature, we find the charter of the Convent of Pannonhalma, testifying that Zsigmond Marosi was indeed a recognized notary public in the Kingdom of Hungary.

The lawsuit started upon the transfer of two benefices concerning patronage rights. One of these was the governorship (patronage) of the Altar of St. Peter (and Paul) in Esztergom cathedral, which the members of the Esztergom cathedral chapter granted to their fellow canon, Bálint Budai, on November 16th, 1512, following the vacancy due to the death of the beneficiary, exercising their patron's rights. The archbishop Tamás Bakóc protested, via his advocate, and he also denied the right of the chapter to donate and the canon to accept the benefice. The other issue was the patronage of the building with the Chapel of St. Elizabeth (founded before 1380) in it by the thermal springs at Esztergom-Tapolca, also donated – upon the last beneficiary's death, referring to their patron's rights – to the canon János Szatmári by the cathedral chapter on October 4th, 1510. However, it was soon occupied by force by István Ibrányi, a fellow canon, with the archbishop Bakóc's approval, but against the lawful rights of the chapter as well as his own vow.

The cathedral chapter, in the matter of these two grievances, handed in a supplication to the recently elected Pope, Leo X, asking him to cure their grievances. The Pope appointed the bishop Dominicus de Iacobatiis lucerai (Nocera dei Pagani, Italy) judge in the case, who ordered the parties' advocates to investigate on the matter on August 27th, 1514; the canon Bálint Budai was represented by Henricus Howel, while the archbishop Tamás Bakóc was represented by Egidius Zephirus. The appointed bailiffs – János Rékai, monk and dean at Pannonhalma, as well as the guardian Pál Budai – gave an account of their investigation to the administrator in a letter in the form of a *libellus* on December 15th, 1514. (The benefice of the Chapel of St. Elizabeth, for reasons unknown to us, is not mentioned in the administrator's order.)

The bailiffs held the first session on December 4th, 1514, followed by the second one on December 11th, a week later, when they summoned the parties to appear before them. The last trial took place on December 15th. (Each session was held in the archabbot's palace at Pannonhalma.) Bálint Budai, canon of Esztergom, patron of the Altar of St. Peter (and Paul), attended the trial in person, while none of the advocates of Cardinal Tamás Bakóc, viz. the papal *penitentiarius* Mihály Vitéz Kamarcai, Menyhért Csúti (canon at Fehérvár), and Benedek Alsószegedi (notary public). During the trial, Bálint Budai and Bereck Ivánci, the clerk representing the chapter, presented

the charter of Fülöp *de genere* Türje, Archbishop of Esztergom, issued on April 10th, 1272, documenting the transfer of the patronage of the altar to the chapter, as well as the part relating to the Altar of St. Peter of his visitation at the cathedral chapter; furthermore, he also produced three donation charters of the altar benefice, dated January 2nd, 1453, December 29th, 1485, and November 16th, 1511 (*recte* 1512). (This is the only textual witness of the charters.) The evidence was studied by the canons and beneficiaries of Esztergom who were present at the trial, finding all pieces of evidence authentic; as a result, the *executors* entered the texts into the *libellus*.

The final outcome of the lawsuit (and the trial) is not yet known, due to lack of sources, but it was demonstrably still in progress in the Curia of Rome on October 1st, 1515. Based on later evidence, however, it seems likely that the judge must have decided in favour of the Esztergom cathedral chapter, because – about ten years later – the new patron of St. Peter's Altar was appointed by the Chapter again, the new patron being Miklós Oláh, canon of Esztergom and dean of Komárom, just about starting his career.

NORBERT C. TÓTH

IN SEARCH OF LOST PAPAL BULLS

*The appointment of Girolamo Balbi, Provost of Pozsony, as Bishop of Gurk (1522–1523)*¹

Girolamo Balbi (cca. 1460–1535) of Venice, Provost of Pozsony (Bratislava), poet and humanist, as well as a diplomat of the Kings Vladislaus II and Louis II of Hungary and Bohemia, completing diplomatic missions in several European royal courts, went to serve the Austrian Archduke Ferdinand I, brother-in-law of Louis II, upon his king's approval, in the spring of 1522. One reason for this may have been that, as a diplomat, he must have been aware – after the Ottoman occupation of Belgrade in August, 1521 – of how serious the Ottoman threat on the Kingdom of Hungary was. On the other hand, he could expect an episcopal benefice, promised to him by the two Habsburg brothers, the Emperor Charles V and the Archduke of Austria, thanks to his significant role in bringing about the marriage between Ferdinand I and Anna Jagellonica, realizing the 1515 Habsburg-Jagellonian treaty.

In the end, Balbi received the small Bishopric of Gurk, located in the north-west of the Duchy of Carinthia, under the metropolitan rule of the Archbishop of Salzburg. The bishops, however, were obliged to take an oath of loyalty to the archbishop, against the landlord's rights and interests of the Austrian Archduke. The diocese was in the possession of Cardinal Matthäus Lang (1468–1540), Archbishop of Salzburg, who did not give up his possession upon acquiring the archbishop's seat in 1519. Yet, he was obliged by multiple treaties to pay a yearly duty of 800 Rhenish Florins to Ernest, Duke of Bavaria and Administrator of the Bishopric of Passau, he was not unwilling to

¹ See pp. 147–194.

pass the diocese on to someone else. The Archduke Ferdinand had to consider, besides Balbi, the interests of his powerful chamberlain, Gabriel Salamanca of Castile, Count of Ortenburg, who aimed at acquiring an ecclesiastical benefice for his nephew, Antonio Salamanca-Hoyos, aged 18. The archbishop and the archduke agreed on the details of the project at the Reichstag (imperial assembly) at Nuremberg in the autumn of 1522 (specifically, in mid-November). According to their agreement, Cardinal Lang ceded the Diocese of Gurk to Balbi, who, in turn, obliged himself to continue to pay the yearly fee imposed on the bishopric by his predecessor, as well as to be coadjutor to Antonio Salamanca-Hoyos at Gurk, maintaining his right to inheritance.

This paper focusses on Balbi's mission to Rome as ambassador of Archduke Ferdinand I to Pope Adrian VI, completed together with the ambassador Pedro de Córdoba, during the spring of 1523. The mission proved successful for Balbi: besides accomplishing the tasks he was instructed to carry out concerning issues of political and ecclesiastical government, he succeeded in convincing the Pope to issue papal bulls ensuring his own appointment as bishop, as well as the appointment of Antonio Salamanca-Hoyos as auxiliary bishop. While the original copies of the main charter of appointment issued for Hoyos with the date March 11th, 1523, and the appended charters with the same date as well as March 14th, have been entirely preserved in the charter series of the Archive of the Diocese of Gurk (*Archiv der Diözese Gurk*), today found in Klagenfurt, Girolamo Balbi's charters have been lost.

Balbi, in the summer of 1526, some years after his appointment, resigned his bishopric, and settled in Rome for good. Unfortunately, the registry copies of the bulls do not survive in Lateran series of the Vatican's Apostolic Archive (*Archivio Apostolico Vaticano*), either: the volume in question was destroyed while being carried to Paris – and back to Rome – in the early 19th century. We only know its contents from an indexical volume from the 18th century. The dates of issue and the contents of Balbi's charters can thus be established quite approximately, using other sources relating to the case. The appendix to this paper contains the most important sources relating to the episcopal appointment, in Latin and German, dating from between 1522 and 1524, found in the Vatican, Vienna and Klagenfurt.

BÁLINT LAKATOS

POLYPHONIC NEWS?

*Papal nuncios' reports from Hungary in the mid-16th century*¹

In this paper, we look at the Hungarian references and connections in the reports sent to Rome by the nuncios Girolamo Martinengo, based at Vienna, and Ludovico Beccadelli, at Venice, from the period between 1550 and 1554.

Studying this issue, we may conclude that – as opposed to other nunciatures in Europe, e.g. in France – the reports by the Viennese and the Venetian nuncios do

---

¹ See pp. 195–209.

include relevant information on Hungary. Both nuncios followed the events in the Carpathian Basin quite closely, interpreting them not *per se*, but along the contemporary great divides, viz. the Ottoman-Habsburg and the Valois-Habsburg oppositions, considering the interests of the Holy See most of all, paying special attention to the War of Parma (1551–1552), which had serious consequences for Italy; the internal war in the Holy Roman Empire (especially the campaigns of Maurice of Saxony); finally, the wars fought against the Ottoman Empire.

It goes without saying that the papal nuncio in Vienna reported in more detail, and more frequently, on Hungarian issues, but the Venetian ambassador did also report on the crucial (sometimes not so crucial) news. Beccadelli, though he reported fake news several times, was in general quite well informed, and had a clear understanding of the political and military situation in the Kingdom of Hungary. At the same time, neither he nor Martinengo was deeply concerned with the state of Hungarian clergy or the spread of Protestantism. Instead, they focussed on military issues such as the Ottoman campaign of 1552, including the siege of Temesvár (Timișoara), Szolnok and Eger; to a lesser extent, they paid attention to politics (such as diets), as well as the events at the royal (imperial) court. Although Beccadelli and Martinengo remained connected, Beccadelli's reports were not based on the latter's news: he gathered information via independent news channels.

Therefore, Rome had a polyphonic source of news about the Kingdom of Hungary, but the different voices of Vienna and Venice did reinforce each other, providing a common voice. Based on our discoveries, we may get to better understand why the papal nuncios of early modern Europe were (indeed, have been, up to the present) delegated to a given head of state, although – in tandem with the weakening of papal powers – their mission became increasingly concentrated on checking and controlling local churches.

VIKTOR KANÁSZ

NUNCIOS AT WAR
*Filippo Spinelli in the Prague Court*¹

The new papal nuncio, Filippo Spinelli, arrived at the Imperial Court in Prague in 1598. One of his most important tasks was to organize a great holy league to fight the Ottomans. This was important because, formally speaking, it was but the Habsburg Monarchy and the Principality of Transylvania to be at war with the Ottoman Empire. The then monarch of the latter, Zsigmond (Sigismund) Báthory, concluded a dynastic marriage treaty with the Habsburgs on January 28th, 1595, which was a military coalition as well. Pope Clement VIII was attempting to expand this coalition into a great anti-Ottoman holy league with the participation of the Papacy, Poland, France

¹ See pp. 211–227.

and Spain. Spinelli, therefore, was forced to convince the Imperial Court, exhausted by the war, to go on fighting and not to conclude a peace treaty. Moreover, with Zsigmond Báthory leaving Transylvania in 1598, which was followed by his unexpected return and his repeated abdication a few months later, resulted in a crisis of power, which Spinelli was supposed to solve in a way that served the interests of the Holy See. Specifically, Cardinal András Báthory was elected Prince of Transylvania in April, 1599, a move that had not been expected by the Imperial Court.

Rome, however, saw these developments as opportunities to take. The reports (*dispacci*) by the nuncio Spinelli, kept at the Vatican Apostolic Archive (*Archivio Apostolico Vaticano*), reveal the intention of the Holy See to make Cardinal Báthory marry the divorced wife (Maria Christina of Austria) of the former prince, Zsigmond Báthory, who abdicated in favour of the Cardinal; András was, of course, supposed to resign from his duties as cardinal. In practice, this would have meant for the Emperor to accept the existing situation, concluding a new treaty with the new prince on the basis of the 1595 Habsburg-Báthory treaty. The new treaty included the war against the Turks, as well as – due to the religious adherence of the new prince – the protection of Catholics, the most important points for the Holy See. All this, however, would have meant for the Emperor to disregard the Transylvanians' breaking their oaths, as well as accept an increasing Polish influence in the Principality. Specifically, the fact that András Báthory had a rather close relationship with the High Chancellor of Poland, Jan Zamoyski, was virtually known to all parties.

The Pope sent Germanico Malaspina, who knew the Báthorys well, to Transylvania. He was assisted by Spinelli, from Prague. The Pope considered his diplomatic mission so important that he made some corrections to the ambassador's instructions in his own hand. No sooner did Malaspina, the new nuncio delegated to Transylvania, arrived at his destination than Demeter Naprági and István Bocskai visited the Prague court. They were not the ambassadors of András Báthory, indeed, they had not been authorized to act that way; the Cardinal wanted to simply get rid of them, considering both as men of the Habsburgs. Moreover, he personally blamed Bocskai for the death of his nephew, Boldizsár Báthory, put to death by Zsigmond during the conflict resulting from entering the war against the Turks. Spinelli met with Bocskai several times, thinking that the Emperor wanted Bocskai, rather than András, to occupy the Transylvanian throne. This he considered as a threat, since Bocskai was a Calvinist. The nominee, against him, of the Court to head Transylvania was the Habsburg Archduke Maximilian. As for the Emperor, the only reason for negotiating with András Báthory was to gain some time, in order to settle the issue of ruling the Principality by military means. It is not entirely clear whether the nuncio Spinelli suspected at all if the negotiations with András Báthory's ambassadors, who were to arrive later, without any official authorization to act as ambassadors, were meant to serve as preparations for these military actions. However, when the troops of Michael the Brave (Mihai Viteazul) penetrated Transylvanian territory, everything became clear. The cardinal-prince, who had lost the battle of Sellenberk (German: Schellenberg, Romanian: Șelimbăr), was subsequently killed near Csíkszentdomonos (modern Sândominic); his death resulted in a new state of affairs.

The papal diplomacy reacted to this turn right away, as shown by two of Spinelli's reports, dated February 14th and 28th, 1600, mentioning the status as Prince of Transylvania of Silvestro of the Aldobrandini family, nephew of Pope Clement VIII. The idea originated, needless to say, from Rome, being crucial enough for Spinelli to keep considering it for a month and a half; he received the relevant instruction by the secretary of state from the Eternal City at the very end of the year 1599 or the early days of the year 1600. The idea was not unprecedented. Notably, the name of another of the Pope's nephews (though not by blood), Cardinal Cinzio Aldobrandini *nepos*, had already been mentioned in 1597, when Zsigmond Báthory abdicated for the first time. What the papal diplomacy offered to the Imperial Court was this: Silvestro Aldobrandini was to be granted Transylvania as a prince (*principe*), marrying Maria Christina. In fact, the above-mentioned dynastic treaty and alliance of 1595 between the Habsburgs and the Báthorys would be replaced by an alliance of the Habsburgs and the Aldobrandinis. If realized, this move could have been enormously important, as it would have led to a full-scale restructuring of political relations. With Silvestro Aldobrandini being accepted (as prince), the financial resources would have become available, as the Pope would have been ready to provide for the defence of the Principality, the costs of which were accepted to be around 300,000 *scudos* per year. This sum would have been increased by the income of the Duchy of Correggio, which the Pope was attempting to grant to Silvestro as a benefice, as well as the income of the Principality itself. There was another problem, too: the Duchy, like many other Italian domains, was under excessive Spanish influence. The case of Transylvania and Correggio was not only judged to be a difficult issue by the nuncio Spinelli, but also by his negotiating counterpart, Rudolf Coraduzzi, Imperial Privy Secretary, though he did not consider it impossible to carry out. By the beginning of the new year, in January in particular, the conditions on the above-mentioned alliance had been received from Rome; the timing was hardly accidental.

It is this point where our sources become silent. Silvestro Aldobrandini, together with the entire House of Aldobrandini, are no longer mentioned in historical documents as masters of Transylvania. It was Voivode Mihai who was appointed Governor of Transylvania, but he (just like Prince András Báthory) was forcibly removed by the Imperial Court, due to his opposition to the Imperial General Giorgio Basta as well as his increasingly independent political activity. The efforts of the Holy See concerning András Báthory and Silvestro Aldobrandini did not prove successful. Thereafter, papal diplomacy became concerned with the loss of Kanizsa to the Turks in late 1600, having serious and threatening consequences for the Austrian border lands, which were geographically quite near Italian territory.

TAMÁS KRUPPA

AN APPEAL BY A CANON OF ZAGREB TO ROME AGAINST PÁZMÁNY
*Count János Erdődy's removal from the Bishopric of Eger (Sopron, 1625)*¹

It is a fundamental accepted statement on the early modern Catholic confessionalisation as well as on the history of the papacy that the uninterrupted survival of the structures inherited from medieval times, or, rather, their prolonged dismantling, raised several barriers to the development of confessionalizing modernization to a more stable and comprehensive scale than what was in fact realized. The present paper, continuing and concluding the results of an earlier study, thanks to the Vatican's source base, refines - and places in a historical context - what the aims of the late medieval type at realizing family interests had unfavourable effects on the composition of Hungarian episcopate in the first third of the 17th century.

Tamás Erdődy, Ban of Croatia and Lord Chief Treasurer, attempted both to support his family and to build the bishop's career of his mentally ill son, John, which was dysfunctional for the Diocese of Eger as well as the entire Hungarian hierarchy. The endeavour is not free of internal paradoxes, either. Specifically, Tamás Erdődy was at the same time a supporter of Pázmány's appointment as Archbishop. The contradictory processes of the formation of the Catholic episcopate's composition are brought to a common denominator and made understandable by Klesl's policy, determined throughout by the maxim of Habsburg inheritance after 1614/15. This was why Melchior Klesl, Chairman of the Imperial Privy Council, needed Pázmány, and this must have been why he considered Tamás Erdődy's support important.

From the sources it seems that the decisions on the appointments to Eger and Esztergom were both made in the spring of 1616. The actual issue of the documents was delayed, though: on the one hand, due to legal difficulties around Pázmány's being a Jesuit; on the other hand, the struggle concerning incomes delayed Erdődy's appointment. Tamás Erdődy went on building his son's nimbus after acquiring the episcopal benefice, but no longer in scientific fields like in Bologna, Parma, and Ingolstadt, but as patron of the arts. The dedication to János Erdődy of a musical piece (Tomaso Cecchini, Venice, 1619) at least alludes to this. It is hardly an accident that the dedication at the beginning of the publication makes reference the role of the bishop's father.

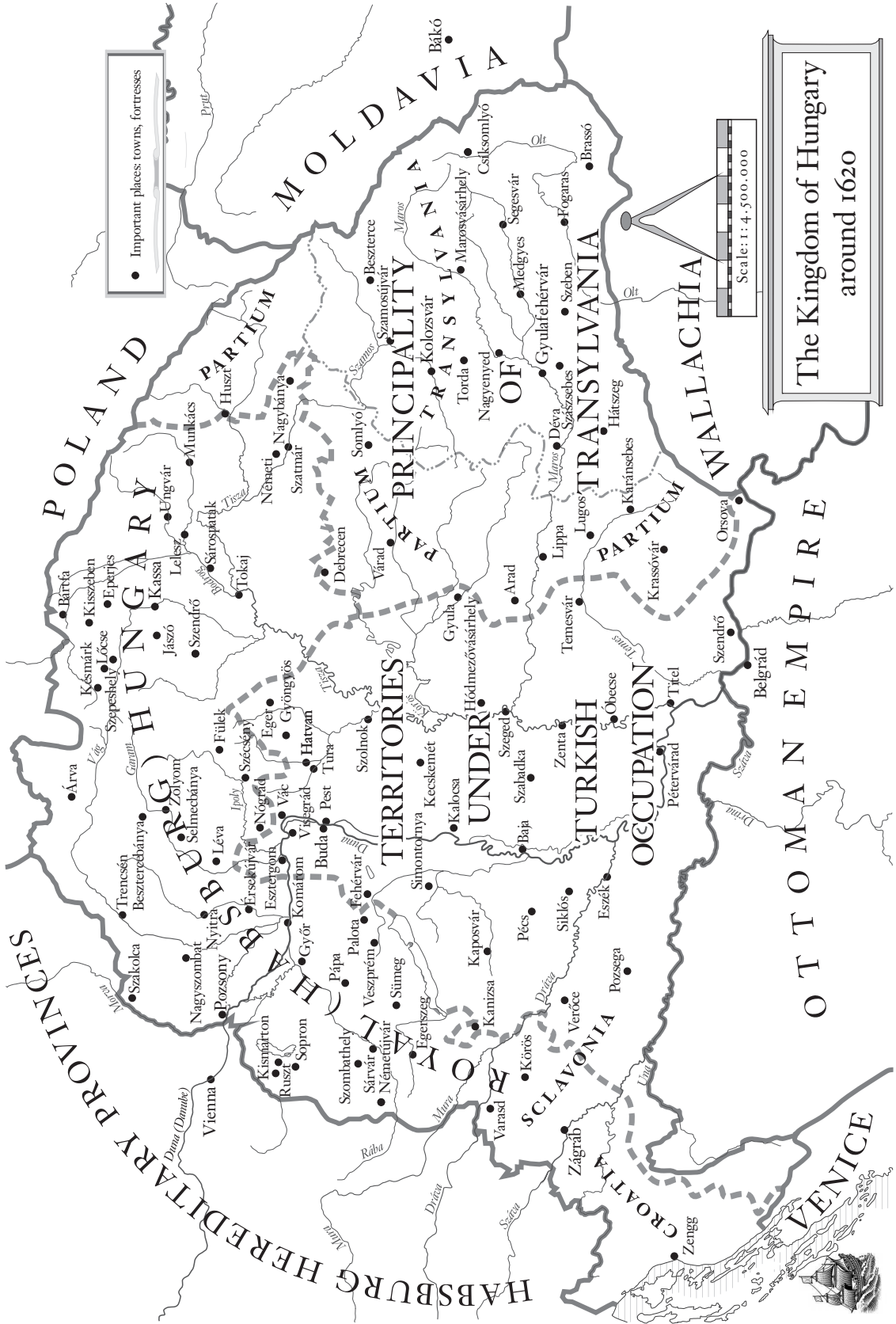
Another important result of the research published in the paper is that it brings to light the conflict between Erdődy and Pázmány, buried in the historical past for four hundred years. The deprivation of the sick count of his episcopal benefice in October, 1625 (a year after his influential father died) at the Diet of Sopron in 1625 has so far been a hidden *fact* in Hungarian history. The significance of this finding is not only the mere statement of the fact of the bishop's removal, but rather the placement of the issue in the process of the gradual deterioration in Hungarian-Croatian relations. In the light of the appeal in the case of the disposition from the Bishopric of Eger, sent to the Apostolic Holy See instantly, this hidden, hitherto unknown, internal conflict

---

¹ See pp. 229–264.

among Hungary's high and middle clergy can be interpreted as an opposition between two approaches, viz. medieval vs. tridentine. We must also consider the fact, however, that the complaint placed at the Roman Curia against the Archbishop of Esztergom in favour of János Erdődy was accompanied by an attempt at a full-scale dishonouring of Hungary's episcopate. The idea and the realization of the appeal to Pope Urban VIII originates from the Croatian Gáspár Verbanovich, an influential canon at the Zagreb Chapter, who was also the *de facto* author of the document initiating the lawsuit, surviving in the Vatican Apostolic Library's (*Biblioteca Apostolica Vaticana*) series called *Barberini Latini*. The writings of another member of the same chapter, canon György Ráttkay, exhibit a clear and openly expressed anti-Hungarian attitude two decades later. The complaint against Péter Pázmány, Archbishop of Esztergom, sent to the Pope from Zagreb may be regarded as an exceptionally grave and important case, which – apart from violating the ban on directly turning to the Roman Curia – was also against strict Hungarian legal prescriptions. The last such case had occurred more than a century before, when the Augustinians of Kőrmend initiated a lawsuit against the head of the Hungarian Church.

The Vatican document pressing charges against Péter Pázmány at the Roman Curia, which serve as the chief basis for this study, belongs in essence to the history of the Diocese of Eger, as it addresses the Pope in favour of its disposed bishop. Besides the Archdiocese of Esztergom, the most important scene of the evolution of Catholic confessionalization was the Diocese of Eger, covering almost the entire territory of Upper Hungary. In the case of Esztergom, a functional step was taken in the process of carrying out the Tridentine programme with the appointment of Péter Pázmány, while – along the same political lines of power – it was the Count János Erdődy, a young aristocrat, mentally and psychologically incapable, who was appointed to Eger. The high priesthood of the non-residing count was utilized by his environment, consisting of Croatian clerics, to basically “drain out” the Bishopric's income. The misuse, however, did not lead to serious problems due to the campaigns of Gábor (Gabriel) Bethlen. Upon Tamás Erdődy's death in January 1624, and the Peace of Vienna in May 1624, concluding the second campaign by Bethlen, it became possible, indeed urgent, to solve the problem. Pázmány's move, assisted by the Papal Nuncio, at the Diet of Sopron of 1625, bringing about the deprivation of János Erdődy of the Bishopric of Eger (note that the death next year of the still young aristocrat could not possibly be foreseen and taken into consideration), and the appointment of János Pyber, an experienced bishop consecrated back in 1613, proved to be a step of key importance. His rule saw the re-acquisition of the incomes that founded the future spread of Catholicism, setting them in order and providing for their functional use. The early modern Catholic confessionalization was basically centred around bishops. The removal of Erdődy, incapable of organizing denominations, from his bishop's seat, and his replacement with the capable bishop János Pyber, are interpretable as equally essential, crucial (and also symbolic) steps in the history of the Diocese of Eger, together with most of Upper Hungary, as well as Péter Pázmány's Archbishopric of Esztergom in the early modern history of the Archdiocese and Hungarian Catholicism.

● Important places: towns, fortresses

Scale: 1:4,500,000

The Kingdom of Hungary
around 1620

ISTVÁN TELEKESSY'S APPOINTMENT AS BISHOP OF CSANÁD
*Sources in the Medici Archives of Florence (1696)*¹

The Bishop István Telekessy (1633–1715) became known as Bishop of Eger during Rákóczi's War of Independence, being the first to sign the act dethroning the Habsburgs at the Diet of Ónod in 1707. His earlier ecclesiastical career is less familiar, which included his appointment, as canon of Győr, to the episcopal seat of Csanád in 1689. The territory of the Diocese of Csanád had been almost completely destroyed due to the Ottoman occupation; in actual fact, it was only the Franciscans of Szeged who had kept in touch with Hungary's church hierarchy. In the course of the 17th century, the Bishops of Csanád, residing on Royal Hungarian territory, entrusted the Franciscan superior of Szeged with the task of acting as vicar-general, fulfilling the pastoral and organizational duties even under Turkish rule. During the Ottoman war between 1683 and 1699, the part of the region of Banat between the rivers Danube, Tisza, and Maros (called *Temesköz* in Hungarian) suffered from constant fighting, making it impossible for István Telekessy to even consider residing in his diocese and starting its reorganization. This was one of the reasons why he did not even initiate the process of the papal approval of his episcopal title in Rome, which took place as late as 1696 when he had been persuaded by the Cardinal Lipót Kollonich, Archbishop of Esztergom, to appear at the Viennese Nunciature, requesting the process of approval to start. The process consisted of two parts, the stage at the Nunciature and the one in Rome. The Nunciature was temporarily headed by the auditor Francesco Maria Abbati, who carried out the canonical inspection of the nominee according to the established procedure, during which heard three witnesses, the Jesuit fathers Gábor Hevenesi, Márton Szentiványi and Maximilian Scherhackl, recording their testimonies, which related in part to the person nominated, but also to the conditions in the Diocese of Csanád. The testimony given by Gábor Hevenesi includes hitherto unknown biographical data about Telekessy, notably, that he had been offered the status of Hungarian Royal Chancellor by the Viennese Court, but he refused. The witnesses unanimously judged Telekessy, who had completed theological studies in Rome, to be eligible for bishop. At the same time, all of the three witnesses pointed out that the Bishopric of Csanád had been almost fully destroyed, and it is only the local Franciscans to be relied upon in the pastoral process. After the documentation of the bishop's canonical inspection had been completed at the nunciature, it was sent on to Francesco Maria de' Medici, the Habsburgs' Cardinal-Protector. As Cardinal Medici did not live in Rome, he could carry out the Roman process of approval through his agent, the Abbot Fabrizio Agostini. As we learn from the correspondence between Cardinal Medici and his agent, the imperial diplomatic representatives in Rome (Count Georg Adam von Martinitz, Imperial Ambassador, Cardinal Johannes von Goëss, Prince-Bishop of Gurk, and François Chassignet, ambassadorial secretary) were slow to react to the documents and instruction received from Vienna. Fabrizio Agostini was finally able to cooperate

¹ See pp. 265–276.

with the abbot Gianbattista Mariotti, Roman agent of Cardinal Lipót Kollonich, after which the process of the papal approval of István Telekessy was unhindered. At the papal consistory of August 13th, 1696, Cardinal Francesco del Giudice, joint protector, gave an account of the Bishop of Csanád's case, which was the second proposition (*propositio*). Pope Innocent XII also gave his approval for the procedure to be carried out *gratis*, considering the destruction suffered by the Diocese of Csanád. The abbot Mariotti sent the bull reinforcing Telekessy to Cardinal Kollonich on November 3rd, 1696. Not much later, viz. in the year 1699, however, Telekessy was appointed Bishop of Eger. The reorganization and rebuilding of the Diocese of Csanád could not start before 1716, after Temesvár (Timișoara) had been recaptured from the Turks by the Christian troops. The process of the reconstruction of the diocese started in the 1720's, first with Szeged as its centre, followed by Temesvár later.

BÉLA VILMOS MIHALIK

NEWS OF A CONCLAVE IN GYŐR

*Letters by Bartolomeo Pinto Poloni, Roman Agent, sent to Ferenc Zichy,
Bishop of Győr, in 1769¹*

Research on agents, as well as bringing to light and publishing the letters sent by them to their principals (clients), provide enormous opportunities for us to form a clear view of how well-informed the principals were as well as of the nature of their concerns. This holds especially for the bishops of Hungary, who maintained relationships beyond Vienna, viz. with Rome, via their agents. Ferenc Zichy, Bishop of Győr (1743–1783) was no exception: he employed agents working in Rome for three decades. Zichy's three Roman agents came from the same family; they were Pietro Poloni, Bartolomeo Pinto Poloni and Francesco Poloni.

An exceptionally important point in the history of these relationships was the year 1769, when, with the death of Pope Clement XIII in early February, a conclave had to be summoned in Rome. Zichy's current agent, Bartolomeo Pinto Poloni, wrote as many as twenty-one reports during that year, eleven of which date from the period of the conclave. Zichy was informed by his Roman agent on the identity of the cardinals arriving at the Eternal City, the current gossip in Rome, as well as the situation at the conclave. The agent, usually present at public events, provided precise and concise reports. As Poloni generally attached printed documents and newspapers to his reports, the Bishop's Court at Győr had a relatively comprehensive view on the news of the Roman events that had taken place about a week earlier.

The conclave of 1769 was extremely important: the great Catholic courts of Europe, led by the Bourbons, had decided to concentrate their powers on helping to St. Peter's throne a pope who would serve their political goals, including the issue of

¹ See pp. 277–297.

the dissolution of the Jesuit Order and the recognition of the territorial expansion of France and Naples. As a result, the conclave turned out to be a great European project, in which the Habsburg Empire mostly acted as an observer. Nonetheless, the Viennese Court kept being informed through their agents. My paper evaluates Pinto Poloni's letters and compares them to the letters sent by Francesco Brunati, Roman agent of the Imperial Vice-Chancellor Colloredo, and, as such, a well-informed person with access to the innermost circles.

RÓBERT OLÁH P.

THE EARLIEST *PROCESSUS* OF THE DIOCESE OF SZÉKESFEHÉRVÁR (1777)¹

The canonical investigational processes relating to the appointment to an episcopal or archiepiscopal position (*processus informativus*; *processus inquisitionis*; *processus canonicus*), known also as *episcopal processes*, contain valuable materials which serve as important, but hitherto not much studied, sources for historical research. Ignác Nagy de Séllye (1777–1789) was appointed first Bishop of the recently created Diocese of Székesfehérvár (*Albaregalen.*) in 1777. In connection with his appointment, following the legal prescriptions, the Nuncio at Vienna carried out the canonical process of the inspection of the state of the Diocese. We can find related material in the Vatican Apostolic Archives at two locations, viz. the Consistorial Archive and the Archives of the Viennese Apostolic Nunciature.

The collegiate chapter, named after the Assumption of the Blessed Virgin Mary, was founded by King (Saint) Stephen I. It may have been founded on the basis of the *capella regia*, or royal chapels, with a long tradition in the West; Székesfehérvár was namely a royal city, where the medieval kings of Hungary were crowned and generally also buried. It was a privileged provostship, which was surely granted (from the 13th century on) full passive *exemptio*. During the wars with the Turks, it was under Ottoman rule almost continually between 1543 and 1688. Upon the liberation of the city, the provosts attempted to restore the collegiate chapter, although without much success. This may be one of the reasons why neither the Diocese nor the Cathedral Chapter of Székesfehérvár have inherited the rights of the medieval provostship. In accordance with the monarch's request, the consistory of November 12th, 1776, gave its preliminary approval of the creation of the diocese and the chapter. Queen Maria Theresa founded the new diocese (along with the Diocese of Szombathely), appointing Ignác Nagy, Provost of Kaposfő and Cantor Canon (*canonicus cantor*) of Veszprém, as the first bishop (1777–1789). In his bull starting *Cunctis ubique* of June 17th, 1777 (known in Hungarian law as *bullá confirmatoria*), Pope Pius VI. reinforced the foundation of the Bishopric, which became a suffragan diocese of the Archbishopric of Esztergom. Its territory was carved out of the Diocese of Veszprém: Fejér

¹ See pp. 299–306.

county as well as parts of Pilis county came under the jurisdiction of the new bishop. According to claims by witnesses, the territory of the diocese contained sixty parishes, but consistorial documents as well as historical research point to sixty-two of them. The expected income of the Diocese was initially estimated to be around 15 thousand Florins (Guldens). Besides the income provided by tithes, the bishop was given the goods of the former privileged provostship as well as the goods of the Jesuits at Székesfehérvár before the dissolution of the order. It was the parish church of St. Stephen of medieval origin but built, in fact, not much earlier, that became his cathedral. A cathedral chapter with six members was also created, for the maintenance of which was planned to be based on the domains (demesnes) of Sukoró, Pákozd, Etyek, Gyúró and Sósút, whose goods belonged in most part to the collegiate chapter of Székesfehérvár before the Ottoman occupation; after the liberation from Turkish rule, to the Jesuits of Komárom (until the order was dissolved). Part of today's Sósút (Barátháza) was also given to the chapter.

There were two witnesses to the episcopal process, relating to the diocese. One of them was György Bernáth, who – as a clerk at the Hungarian Chancellery – may have been familiar with the conditions in Székesfehérvár; the other one was Márk Franyul (Marko Franjul), canon of Modrus (Modruš), who had served in the Diocese of Veszprém, and – as he claimed himself – the parish priest at Székesfehérvár as well.

TAMÁS TÓTH

VILMOS FRANKÓI'S RESEARCH REQUESTS
IN THE VATICAN APOSTOLIC ARCHIVES (1881–1885)¹

The aim of the present paper is to analyse, and elaborate on, the requests of research (between 1881 and 1885) by Vilmos Frankói, preserved at the Vatican Apostolic Archives (*Archivio Apostolico Vaticano*). For the most part, this is performed by embedding the requests preserved in the Prefectorial Archives, available by special permission, into the literature on the topic. Providing an overview of the conditions in the Vatican's Secret Archives, using them to form an overall picture of the work of Vilmos Frankói, canon and historian, chief secretary of the Hungarian Academy of Sciences, at the Vatican, especially as far as the beginnings of the publication of the series *Monumenta Vaticana Hungariae* are concerned.

During the period when Frankói joined the research on Vatican sources, the regulation was to hand in the request to the papal Secretary of State, who – upon approval – passed it on to the head of the Archives. The request was expected to contain a detailed description and justification of which documents the researcher wished to examine and to what end. The requests of Vilmos Frankói (1881–1885), found in the Prefectorial Archives of the Vatican Apostolic Archives, do meet these requirements.

¹ See pp. 307–321.

Once the request had been approved, the scholar was allowed to study the documents in the reading room, under the strict supervision of the archive's personnel. Fraknói, besides conducting negotiations on the organization of the work on *Monumenta Vaticana*, succeeded in starting his exploration in the Vatican Secret Archives after May 26th, 1881. This is proved by his requests: in his request dated May 15th, Fraknói – referring to an earlier letter by Haynald – addressed the Cardinal and Secretary of State Ludovico Jacobini, in order to be granted permission to go on studying the sources surviving from the 1300's and the 1520's in the volumes of *Nunziatura della Germania* and *Litterae Principum*, as well as in the letters of Cardinal Campeggio and Pope Clement VII. Fraknói requested an extension of his permit on June 6th, 1881, attaching a longer list of items he intended to study. Then, in his 1885 request, he gave an account of the increasing number of young Hungarian historians who joined the project, having seen its initial success as well as the results revealed in relation to Hungary.

This paper offers a brief overview of the first years of the history of the *Monumenta Vaticana Hungariae* (1881–1892/1909), tracing, most of all, Fraknói's work, who did pioneering work to establishing the ever-important pillars underlying the relations between the Holy See and Hungarian scientists.

KATALIN NAGY

“THIS IS BUT PURE HUNGARIAN MADNESS”
Sources on the aftermaths of the bull ‘Christi fideles graeci’¹

The creation of the Diocese of Hajdúdorog for Greek Catholics with a Hungarian identity in the year 1912 caused intense internal and external political debates, leading to some extreme expressions of anger and diplomatic bouts. The Romanians in Hungary, as well as public opinion in the Kingdom of Romania, considered the step as an attack on them by the Budapest government, since about half of the parishes of the newly established diocese had been transferred from the dioceses of the Romanian Greco-Catholic metropolitan domain of Transylvania. The creation of the diocese, initiated by Francis Joseph (Franz Joseph) I as apostolic King of Hungary, was preconized by Pope St. Pius X in his bull *Christi fideles graeci*. The bull itself represented, as interpreted by Romanians, the injustice they suffered, the subjugation of Romanian Greek Catholics by the law, and a threat to Romanian national identity. The peace treaty of Trianon cured, indeed amply compensated for, the Romanians' grievances, due to which the *Christi fideles graeci* became a symbol of past harassments in the period between the two world wars. Romanian fears were again revived by the Second Vienna Award: as the Romanian-Hungarian border had been altered, Miklós Dudás, Bishop of Hajdúdorog, proposed a re-transfer of the parishes that had been categorized

¹ See pp. 323–339.

as belonging to his diocese in 1912 but placed under the supervision of the metropolitan dioceses in 1919. Starting in the autumn of 1940, the relevant officials were attempting to find a solution during a long series of meetings as well as by commissioning an apostolic inspector; these attempts, however, lost their relevance (much like the revision of the bull *Christifideles graeci*) as a result of the war and its consequences.

This study, based on two private letters and a diplomatic reminder (found in the papal *Archivio Storico della Segreteria di Stato*), attempts to show what Romania's "official" opinion about the problem was on the one hand; on the other hand, it presents the views of the Senator Mariu Theodorian-Carada, a veteran of Romanian politics, who kept following the endeavours of Hungarian Greco-Catholics for three decades, playing his part in the fight against *Christifideles graeci*. His attitude and thoughts were definitely influenced by what the Cardinal Mariano Rampolla said to him about the Hungarian Greco-Catholic movement during a private conversation in 1910: "*This is but pure Hungarian madness*".

TAMÁS VÉGHSEŐ

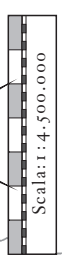
THE NEGOTIATIONS BETWEEN JÓZSEF GRÓSZ, ARCHBISHOP OF KALOCSA-BÁCS,
WITH ALVARY GASCOIGNE, BRITISH ENVOY TO BUDAPEST, IN 1945¹

This paper presents and analyzes two reports by Alvary Gascoigne, British Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary in Budapest (1945–1946), in which he informed the British Government about his negotiations with József Grósz, Archbishop of Kalocsa-Bács (1943–1961). Copies of these reports were also sent by the diplomat to his Vatican counterpart, Sir Francis D'Arcy Osborne, Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary based in Rome. The documents, preserved in the papal *Archivio Storico della Segreteria di Stato*, were forwarded by the latter diplomat to Domenico Tardini, papal Substitute of the Secretariat of State, who was also in charge of the international relations of the Apostolic Holy See as Secretary of the Holy Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs. Pope Pius XII was, thus, able to receive news of the recent developments in Hungary's ecclesiastical and political conditions, from direct Hungarian sources via British mediation at the end of World War II.

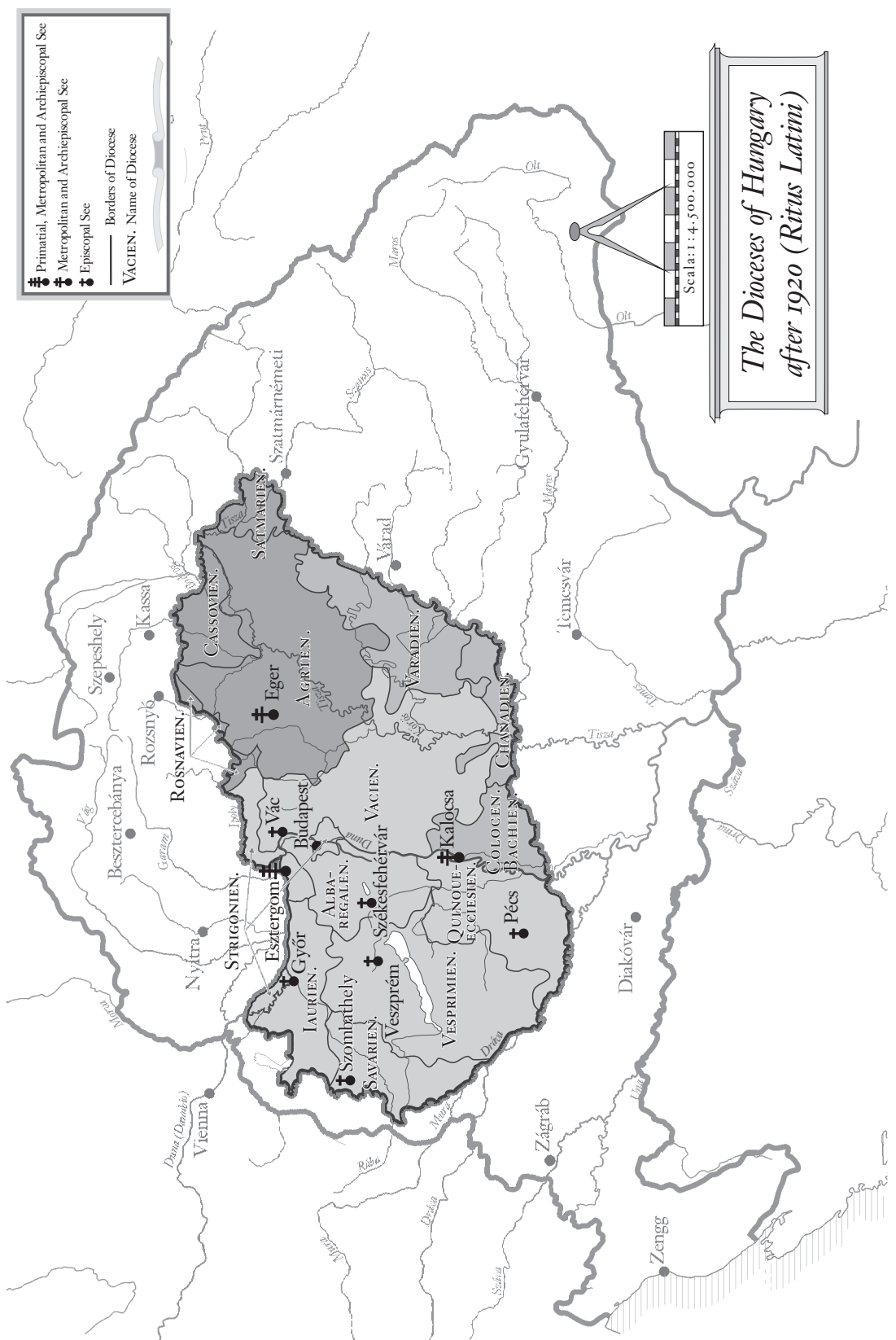
Having given an outline of the historical background as well as Gascoigne's career, we present an account of two meetings of the Archbishop and the Envoy (taking place on May 28th and July 23rd, 1945). During these meetings, the two men discussed the current political, social and ecclesiastical situation, as well as the Hungarians' experience of the Soviets and the Communists. The important issue of realizing land reform and property redistribution was also raised, just like the difficulties of maintaining and managing the extensive ecclesiastical organization. Besides, the state of the Hungarian legal system, as well as the coming parliamentary elections, were also discussed by the Archbishop and the Envoy.

¹ See pp. 341–358.

⚡ Primatial, Metropolitan and Archbishopal See
 ⚡ Metropolitan and Archbishopal See
 ⚡ Episcopal See
 — Borders of Diocese
 — VACIEN. Name of Diocese

*The Dioceses of Hungary
after 1920 (Ritus Latini)*

Gascoigne offered to open a communication channel between Hungary's Catholic Church and the Apostolic Holy See, which the Archbishop Grósz did accept. That is how Grósz's report (dated September 2nd, 1945) to Pope Pius XII on the state of the Hungarian people and their Church found its way to the Eternal City. Finally, to conclude our paper intended as a publication of sources, we briefly discuss the Archbishop's Anglo-American connections and their effects, with special regard to their reception during the Archbishop's show trial in 1951.

GYÖRGY SÁGI

VINCE TOMEK, PIARIST GENERAL, ADVISOR AND CHRONICLER
OF VATICAN DIPLOMACY¹

Besides the Nunciatures, the General Curiae of monastic orders, seated in Rome, have played a significant role in assisting the Apostolic Holy See in modern times, having a comprehensive picture of the issues of the places they serve at, thanks their international presence. During the years after 1945, these internal transmission channels became even more valuable: after the Soviet occupiers had expelled the Apostolic Nuncio Angelo Rotta from Budapest, there was no official diplomatic mission of the Holy See delegated to Budapest. It was mostly the Cardinal József Mindszenty who took responsibility for representing and informing the Vatican.

In post-war Rome, there were Hungarian monks serving at almost all of the significant male monastic centres. An outstanding one was Vince Tomek, elected Piarist general in 1947. Tomek, who spoke several languages, played an especially important role, since a great number of Piarist monasteries and schools, now headed by him, were located in the Eastern (Soviet) Bloc. Moreover, being the head of a monastic order which maintained Catholic grammar schools, he had direct experience of the process of Sovietization as well as the communists' political concepts regarding education. After the nationalization of Hungary's church-operated schools on June 16th, 1948, which had tragic consequences for the Piarist order, the main mission of which was teaching, he (Tomek) paid a visit to Hungary between July 26th and August 16th, attempting to achieve an exemption of monastic grammar schools from being nationalized.

In the autumn of 1948, he acted as aide to Gyula Czapik, Archbishop of Eger, who went to Rome aiming at a settlement of the situation regarding the ecclesiastical policies in Hungary – being a monastic order's general, he felt quite at home in the Curia's offices; even the employees working for the papal Secretariat of State often turned to him for advice, as Giulio Barbetta, who worked for the Secretariat, did in May 1949, on the issue of whom to appoint as Bishop of Veszprém. In the end, it was

---

¹ See pp. 359–377.

the Dominican monk Bertalan Badalik, supported by Tomek, who became Bishop of Veszprém. Vince Tomek kept paying continuous attention to the events in Hungary, especially the renewed negotiations during the Second Vatican Council, of which he kept a diary full of data. His bequeathed property, stored in 25 chests, includes 7 chests with 90 diaries in them, containing 5534 pages of notes from the period between 1949 and 1975. The processing of his inheritance has now started, thanks to the Fransiscan monk KÁLMÁN PEREGRIN, the continuation of which is an important task in getting to know the history of the Hungarian Church, of emigration, as well as the Second Vatican Council.

BALÁZS RÉTFALVI

Translated by LÁSZLÓ KRISTÓ

INDEX

- Abbatini, Francesco Maria 268. 269. 270. 271.
274. 398. 422. 446.
Acél Ferenc 150.
Adorján, VI. 158. 159. 160. 162. 163. 164. 166.
169. 170. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 181. 182. 183.
184. 185. 186. 187. 392. 415. 441.
Ágnes (Habsburg) 22. 24. 27.
Agostini, Fabrizio 271. 272. 275. 276. 398. 422. 446.
Ágoston, perugiai püspök 57.
Alamanus, Petrus 104. 105. 107. 108. 389. 412. 437.
Albani, Alessandro 279. 294. 296.
Albert (Habsburg) 21.
Albert fia Miklós 63.
Albert, I. (Habsburg) 24. 27.
Albert, II. (Meinhardiner) 20. 23.
Albert István 367.
Aldobrandini család 101. 219. 220. 221. 222. 389.
412. 419. 444.
Aldobrandini, Cinzio 220. 222. 224. 395. 418. 444.
Aldobrandini, Pietro 101. 216. 220. 226. 237. 389.
412. 418. 437.
Aldobrandini, Silvestro 222. 395. 418. 419. 444.
Algardi, Alessandro 283.
Alíz, Châtilloni 22. 33.
Alsószegedi Benedek 116. 122. 391. 439.
Altieri (Albertoni), Paluzzo 272.
András, II. (Árpád-házi) 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19.
21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34.
383. 384. 385. 405. 406. 407. 431. 432. 433.
András, III. (Árpád-házi) 22. 24. 27.
András, óbudai éneklőkanonok 47.
Angelico, Michele Angelo 269.
Anna, (Jagelló) magyar királyné 392. 415. 440.
Anna, (Jagelló) lengyel királyné 217.
Antall József, id. 373. 374.
Antonelli, Giacomo 310.
Antonius Aloysius, velencei polgár 79. 82. 104.
387. 410. 436.
Apor Gábor 367. 372.
Apor Gizella 375.
Argüropulosz, Ióánnész 77. 85. 86. 387.
Arisztotelész 77.
Árpád dinasztia 19. 20. 22. 27. 32. 383.
Attila, hun király 283.
Attlee, Clement 347.
Atyai Miklós 117.
Aubeterre, francia követ 280.
Ausztriai Bernát 104. 105. 107. 109. 389. 438.
Ausztriai Ház lásd Habsburg dinasztia
Azpuru y Jiménez, Tomás de 278. 280.
Azzo, VI. (Estei) 23. 33.
Azzo, VII. (Estei) 23.
Badalik Bertalan 369. 376. 404. 428. 453.
Bakóc Ferenc 121.
Bakóc Tamás 104. 113. 114. 116. 118. 120. 121.
126. 139. 141. 390. 391. 413. 414. 438. 439.
Bakócai Péter 117. 118. 139.
Balan, Pietro 312. 313. 316.
Balásfi Tamás 256.
Balbi, Girolamo 8. 147–194. 391. 392. 415. 416.
440. 441.
Balogh István 341. 374. 376.
Balyko Bálint 117. 138.
Bánáss László 362. 364. 369. 373. 375. 376.
Bánca nembéli Dénes 13.
Barankovics István 362. 367. 368. 370. 373.
374. 375.
Barberini család 256.
Barbetta, Giulio 335. 369. 404. 428. 453.
Barbo, Marco 72.
Barc fia Miklós 15. 29. 30. 31.
Bárd János 344.
Baroni Ervin 315. 321.
Barsi Imréné 364.
Basta, Giorgio 215. 222. 224. 225. 395. 419. 444.
Báthory András 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220.
222. 394. 395. 417. 418. 419. 443. 444.
Báthory Boldizsár 394. 418. 443.
Báthory család 216. 220. 226. 394. 395. 417.
418. 443. 444.

- Báthory Grizeldisz 217.
 Báthory István, eccsedí 219.
 Báthory István, id. 214. 217. (*lásd még* István (Báthory))
 Báthory István, ifj. 214. 219.
 Báthory Zsigmond 213. 214. 217. 219. 220. 222. 394. 395. 417. 418. 442. 443. 444.
 Bátori József 313. 375.
 Beatrix (Anjou) 26.
 Beatrix (Estei) 23.
 Beccadelli, Ludovico 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 393. 416. 417. 441. 442.
 Bedy Vince 266.
 Béla (Árpád-házi) 28. 29. 31. 32. 384. (*lásd még* Béla [IV.])
 Béla, III. (Árpád-házi) 22.
 Béla, IV. (Árpád-házi) 13. 24. 25. 32.
 Belon Gellért 348.
 Benedek, XIV. 283.
 Benkovich Ágoston 98. 269.
 Bernáth György 301. 304. 401. 425. 450.
 Bernis, François-Joachim de Pierre de 294.
 Bertalan, pécsi püspök 13.
 Bessarion Basilios 77.
 Bethlen Farkas 215.
 Bethlen Gábor 232. 238. 241. 245. 247. 248. 249. 255. 259. 397. 421. 446.
 Boczárdi György 118. 119. 144.
 Bocskai István 214. 215. 219. 220. 222. 224. 226. 245. 394. 418. 443.
 Boér Miklós 373.
 Bognár József 374.
 Boleszló, V. (Piast) 25.
 Bonciani, Giovanni Battista 162. 188.
 Bondenarius, Martin 208.
 Bonifác, IX. 41. 43. 46. 56. 61. 180. 229. 386. 408. 434
 Bonomo, Pietro 151. 156. 175.
 Borgia család 102. 103. 105.
 Borgia, Cesare 105.
 Borgia, Francesco (Francisco) 102. 103. 107. 108. 389. 412. 438.
 Borgia, Lucrezia 102.
 Borgia-pápa *lásd* Sándor VI.
 Boril (Aszen-házi) 16. 17. 19.
 Bornemissza Gergely 205.
 Borsody Gyula 374.
 Borza gróf 375.
 Bourbon dinasztia 277. 278. 280. 281. 282. 296. 297. 399. 423. 448.
 Bouchier, Thomas 71. 93.
 Bozdogh Márton 230.
 Brandenburgi Albert 151.
 Braunecker Margit 373.
 Brunati, Francesco 284. 285. 286. 291. 292. 295. 296. 297. 399. 423. 449.
 Bubics Zsigmond 314.
 Bucino, Petrus Dominicus de 79.
 Budai Bálint 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 124. 138. 390. 391. 413. 414. 439.
 Budai Pál 116. 117. 118. 119. 120. 121. 391. 414. 439.
 Bufalini, Giovanni Ottavio 285. 291.
 Bunyitay Vince 316.
 Burgio, Antonio Giovanni da 199. 312.
 Burgo, Andrea dal 149. 150. 151. 158. 165.
 Callixtus, III. 41.
 Cambi, Ubaldinus 57.
 Campeggio, Lorenzo 312. 315. 317. 318. 401. 426. 451.
 Campeggio, Tommaso 100.
 Caracciolo, Giovanni Costanzio 278.
 Caracciolo, Conradus 57.
 Carada, Eugeniu 326.
 Carafa, Carlo 232. 233. 236. 256.
 Cardoni, Giuseppe 308.
 Carrillo, Alfonso 214.
 Cassulo, Andrea 325.
 Castaldo, Giovanni Battista 195. 198. 204. 206.
 Castiglione, Branda de 104.
 Castorius, Bernardino 237.
 Castro, Consalvo de 103. 107. 108. 389. 438.
 Cavalchini, Carlo Alberto Guidobono 278. 282. 297.
 Cavallier József 368. 373. 375.
 Cayeux, Anseau de 32.
 Cervini, Marcello 196.
 Chassignet, François 271. 276. 398. 422. 447.
 Chereódy János 245.
 Cheznak György 142.
 Chieregato, Leonello 72. 88. 89. 158.
 Chigi, Flavio 282.
 Churchill, Winston 347. 358.

- Cibo, Alderano 293.
 Clerk, George 343.
 Cles, Bernhard von 149.
 Colloredo, Leandro 272.
 Colloredo-Waldsee, Rudolph Joseph von 279.
 280. 284. 285. 291. 292. 296. 399. 423. 449.
 Colonna, Pompeo 161.
 Contarini, Gasparo 196.
 Coraduzzi, Rudolf 215. 221. 395. 419. 444.
 Córdoba, Pedro de 158. 159. 160. 164. 188. 190.
 191. 392. 415. 441.
 Correggio, Camillo da 221. 395. 419. 444.
 Corsini, Neri Maria 278.
 Cosmi, Francesco Mogliano da 239.
 Courtenay Filöp 26.
 Courtenay Péter 16.
 Cristofori, Carlo 308.
 Cudar Imre 55. 57.
 Cudar János 54. 56.
 Czapik Gyula 362. 364. 367. 368. 369. 375. 404.
 428. 453.
 Czike (Celebret) Gábor 374.

Csaplár Benedek 314.
 császár *lásd* Károly, V.; Lipót, I.; József, II.
 Császka György 314.
 Cseles Márton 70. 269.
 Cseményi Imre 47.
 Csertő Sándor 377.
 Csúti Menyhért 113. 115. 116. 122. 391. 414. 439.

d'Este, Alfonso 102.
d'Este, Ercole 102.
d'Este, Ippolito *lásd* Estei Hippolit
d'Este, Isabella 159.
d'Ossuna márkí 278.
 Dallos Miklós 236. 237. 241. 256.
 Damási Pál 116. 117. 124. 139.
 Dandino (Dandini), Girolamo 197.
 Dankó József 314.
 Darvas Anna 377.
 Dati, Leonardo 70.
 de Choiseul de Beaupé, Antoine Clériadus 277.
 278. 282. 287.
 de Mara, Placido 240. 244. 256.
 Debreceni Lukács 74.
 Décsényi-Schönherr Gyula 71. 78.

 del Buono, Giuseppe 364.
 Del Monte, Innocenzo 197. 203. 204. 206.
 Delfino, Zaccaria 198.
 della Torre, Raimondo 221.
 Déméni László 54. 57.
 Désházi István 150.
 Difnico, Giorgio 72. 89.
 Dolny István 273. 274.
 Domentijan, szerzetes 18.
 Domitrovich Péter 251. 252.
 Drahos János 373. 377.
 Draskovich György, id. 258.
 Draskovich György, ifj. 258.
 Dubovszky György 250. 256.
 Dudics (Sbardellati) János Agoston 198.
 Dvornikovich Mihály 267.

Eberhard, zágrábi püspök 57. 58.
Eduárd, IV. (York) 71. 93.
 Egidius Zephirus 113. 126. 133. 134. 391. 414. 439.
 Eleonóra, Portugáliai 21.
 Endrédy Vendel 368. 373. 375.
 Enkenvoert, Guillelmus de 176.
 Erberstein, Bernhard von 175.
 Erberstein, Elisabeth von 175.
 Erdei Ferenc 353.
 Erdődy család 231. 235. 239. 255.
 Erdődy János 229–264. 396. 397. 419. 420. 421.
 445. 446.
 Erdődy Tamás 230. 231. 240. 246. 247. 255. 257.
 259. 263. 396. 397. 419. 420. 421. 445. 446.
 Erdődy Zsigmond 235.
 Ergelich Ferenc 251.
 Ernő (Ernst) (Wittelsbach) 152. 153. 154. 155.
 156. 167.
 Erzberger, Matthias 333.
 Este család 101. 105.
 Estei Hippolit 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107.
 389. 390. 412. 413. 438.
 Esterházy Imre 251.
 Etei János 116. 117. 130.
 Eufémia (Ortenburgi) 20. 23.
 Euszták 16.
 Ezet, Martinus de 103. 107. 108. 389.

Falkenstein, Adalbert von 274.
Fantuzzi, Gaetano 285. 294.

- Farkasfalvi László 46. 50.
 Farkasfalvi Mihály 50.
 Farkasfalvi Pál 50. 54. 56.
 Farnadi Mátyás 118. 119. 143.
 Fegyverneki Ferenc 75.
 Fejérpataky László 229. 315.
 Fenessy György 267. 269. 273.
 Ferdinánd, I. (Habsburg) 147. 149. 150. 151. 153. 154. 155. 156. 158. 159. 160. 161. 163. 164. 165. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 178. 179. 182. 183. 184. 188. 195. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 205. 206. 207. 208. 209. 391. 392. 415. 440. 441.
 Ferdinánd, I. (Hohenzollern-Sigmaringen) 333.
 Ferdinánd, II. (Habsburg) 232.
 Ferdinánd, III. (Habsburg) 258.
 Ferdinánd, III. (Habsburg-Lotharingiai) 283. 290.
 Ferdinandi, Christoforus 173.
 Ferenc József, I. (Habsburg-Lotharingiai) 328. 402. 426. 451.
 Ferenc, pápa 307. 323.
 Ferenczffy Lőrinc 245. 247. 248.
 Fernández de Córdoba, Luis 191.
 Fiadi Gergely 115.
 Fichetis, Thomas de 47.
 Ficino, Marsilio 77.
 Filander *lásd* Henrik, Flandriai
 Filelfo, Francesco 77.
 Fink-Erreza, Muriel 65. 386. 409. 435.
 főherceg (uralkodó főherceg) *lásd* Ferdinánd, I.
 Fonte (Fonzio), Bartolomeo della 77.
 Forgách Ferenc 248. 250.
 Forgách Zsigmond 248.
 Forgács Vince 116. 117. 124. 139.
 Fraknói Vilmos 7. 8. 9. 71. 97. 114. 229. 307–321. 401. 425. 426. 450. 451.
 Frangepán Bernát 76.
 Frangepán család 76.
 Frangepán Zsigmond 72. 88. 89. 387. 409. 435.
 Frangepán Zsigmondné Ilona 72. 88. 89. 387. 409. 435.
 Franjul, Marko (Franyul Márk) 301. 401. 425. 450.
 Frieda 377.
 Frigyes, II. (Stauf) 24.
 Frigyes, III. (Habsburg) 27.
 Frigyes, ortenburgi gróf 23.
 Fuchs, Christoph 164.
 Fugger, Anton 175.
 Fugger, Jakob 175.
 Fülöp, IV., Szép (Capeting) 21.
 Fülöp, Sváb (Stauf) 23.
 Füßy Tamás 314.
 Gaeta, Franco 195.
 Galla Ferenc 233.
 Ganganelli, Giovanni Antonio Lorenzo 278. 279. 281. 292. 294. (*lásd még* Kelemen, XIV.)
 Garai Antal 113. 114. 115. 118. 119. 124.
 Garampi, Giuseppe 161. 163. 174. 177. 188.
 Garázda Péter 76. 77. 78. 79. 85. 86. 387. 410. 435. 436.
 Gascoigne, Alvary 9. 341–358. 403. 427. 428. 452. 453.
 Gentilis de Monteflorum 229.
 Gérante, Balthasar-Alexandre de 65.
 Gergely, IX. 21.
 Gergely, XII. 40. 61.
 Gergely, XIII. 95. 96. 326.
 Gergely, XIV. 95. 97. 101.
 Gergely, XV. 310.
 Giudice, Francesco del 272. 398. 422. 448.
 Godelin, Francisco 120.
 Goës, Joahnn von 271. 275. 276. 398. 422. 447.
 Gombos Károly 348.
 Griffi, Lonardo (Leonardus Grifus) 65. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93.
 Griffin, Bernard 350.
 Grigorcea, Vasile 331.
 Grimani, Vincenzo 273.
 Grossus de Rovere, Leonardus 116. 125.
 Grósz József 9. 341–358. 360. 403. 427. 428. 452. 453.
 Gschur, Stephan 193.
 Gyarmati Nagy Tamás 118. 139.
 Gyetvai Péter 351.
 Gyöngyösi János 341.
 György, boszniai püspök 60. 61.
 György, VI. (Windsor) 343.
 Gyula, III. 196. 197.
 Habsburg dinasztia 24. 149. 152. 154. 155. 158. 212. 213. 214. 216. 217. 219. 220. 222. 231. 237. 247.

257. 269. 270. 273. 280. 281. 285. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 398. 399. 415. 416. 417. 418. 420. 421. 422. 423. 440. 442. 443. 444. 445. 447. 449. Hám Tibor 375.
 Hamvas Endre 344. 370.
 Handó György 77.
 Hardegg, Johann von 151.
 Harmincados Mihály 122.
 Haumer, minorita 377.
 Haynald Lajos 99. 312. 313. 314. 315. 316. 318. 319. 401. 425. 451.
 Hazai Gyula 348.
 Héder M. László 375.
 Hegyi Bereck 62.
 Hemma, Szent 170.
 Henrik, Flandriai 15. 16. 17. 19. 33. 383.
 Henrik, I., Bátor (Brabanti) 23.
 Henrik, III. (Plantagenêt) 24.
 Henrik, VII. (Stauf) 24.
 Hergenröther, Joseph 308. 309. 311. 317. 321.
 Herovich Mátyás 251. 252.
 Hevenesi Gábor 97. 265. 266. 268. 269. 398. 422. 447.
 Hildeberta nővér 377.
 Himházi Benedek 52. 61.
 Hoffmann György 233. 249.
 Hohenstauf dinasztia 24
 Hohler, Thomas 343.
 Honorius, III. 14. 15. 21. 26. 28. 29. 30. 31. 33. 34. 384. 406. 432.
 Horthy Miklós 364.
 Hossu, Vasile 328. 329. 330. 337.
 Howard, Douglas 345. 357.
 Howel, Henricus 116. 126. 391. 414. 439.
 Huszár István 268.
 Hutten zu Stolzenfels, Franz Christoph 280.
 Iacobatius, Dominicus de 116. 119. 120. 124. 126. 131. 134.
 Iborliszkói István 74.
 Ibrányi István 114. 115. 116. 125. 390. 414. 439.
 Ibrányi László 125.
 Illyés András 271.
 Imre (Árpád-házi) 21. 22. 23. 28. 29. 33.
 Imrédy Béla 364.
 Ince, VII. 40.
 Ince, VIII. 66. 67. 68. 69. 70. 75.
 Ince, XI. 293.
 Ince, XII. 269. 272. 448.
 Ipolyi Arnold 311. 312. 313. 314. 320.
 István (Báthory) 214. 217.
 István, I., Szent (Árpád-házi) 302. 400. 424. 449. 450.
 István, I., Nemanja (Nemanjić) 16. 17.
 István, II. (Nemanjić) 17. 18. 19. 383. 405. 431
 István, V. (Árpád-házi) 25. 406. 432.
 István, zágrábi püspök 29.
 Istvánffy Miklós 215.
 Isvalies, Pietro 104.
 Ivánci Bereck 117. 129. 391. 414. 439.
 Ivanovich Tamás 233. 234. 235.
 Izabella (Anjou) 25. 383. 384.
 Izabella (Jagelló) 195. 201. 207.
 Izabella (Plantagenêt)
 Izsák, II. (Angelos) 22. 31.
 Jacobini, Ludovico 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 401. 425. 451.
 Jadin, Louis 97. 98.
 Jagelló dinasztia 149. 217. 391. 415. 440.
 Jagustich Pál 230. 245. 246. 247. 248. 249. 251. 252. 254. 255.
 Jakab (Barcelonai-ház) 13.
 Jakab fia Miklós 133.
 Jakab, I., Hódító (Barcelonai-ház) 13. 21.
 Jaklin Balázs 269.
 Jámbor Mike 374.
 Jánoki Demeter 52. 61.
 János fia Balázs 46. 52. 55.
 János Pál, II., Szent 97. 300.
 János Zsigmond, II. (Szapolyai) 195. 217.
 János, császári kanonok 46. 386.
 János, esztergomi érsek 16.
 János, fehérvári kanonok 48.
 János, garamszentbenedeki monostor apátja 81.
 János, XXII. 37.
 János, XXIII., ellenpápa 40.
 Jánosi József 347. 368. 373.
 Janus Pannonius 77. 387. 410. 435. 436.
 Jármay Edit, M. 373.
 Jellacich Gábor 234. 235.
 Jenő, IV. 37. 38. 40. 41.
 Jeromos, császári közjegyző 101. 106. 107.
 Jiménez de Cisneros, Francisco 103.

- Johanna (Plantagenêt) 21.
 Jolánta (Courtenay) 13. 14. 15. 16. 19. 26. 33. 34.
 405. 406. 407. 431. 432. 433.
 Jolánta, Magyarországi (Árpád-házi) 13–35.
 405. 406. 431. 432.
 Jozefics Ferenc 150.
 József, I. (Bragança) 277.
 József, II. (Habsburg-Lotharingiai) 280. 283.
 284. 285. 288. 289. 293.
 Judit (Habsburg) 24.
 Juhász Vilmos 374.
- K**
 Kaloján (Angelosz) 32.
 Kán nembéli Gyula 29. 30. 31.
 Kanizsai János 118. 142.
 Kápolnai Mihály 45. 60.
 Karl János 374. 377.
 Károly, I. (Anjou) 25. 26. 383. 406. 432.
 Károly, I. (Hohenzollern-Sigmaringen) 327. 332.
 Károly, I., Nagy (Karoling) 285.
 Károly, III. (Habsburg) 274. 279.
 Károly, V. (Habsburg) 148. 150. 151. 154. 158.
 159. 167. 191. 209. 392. 415. 444.
 Katalin (Habsburg) 200. 207.
 Katona István 70.
 Kaunitz, Wenzel Anton von
 Kelemen fia Imre 78. 87. 387. 410. 436.
 Kelemen, VII. 154. 162. 180. 312. 317. 401. 451.
 Kelemen, VIII. 211. 216. 220. 234. 263. 394.
 395. 442. 444.
 Kelemen, XIII. 277. 278. 279. 281. 282. 399. 448.
 Kelemen, XIV. 278. 281. 284.
 Keresztély Ágost (Sachsen-Zeitz) 238. 270. 271.
 Keresztély, ciszterci szerzetes 46. 59.
 Keresztury Dezső 350.
 Kerkai József 374.
 Kerner István 348.
 Kéry János 252.
 Keutschach, Leonhard 152.
 Kilit, kancellár 15.
 Kinga, Magyarországi, Szent (Árpád-házi) 25.
 Királyhegyi János 116. 117. 123.
 Királyhegyi Mihály 123.
 király *lásd* Ferdinánd, I.
 Kisdy Benedek 259.
 Kleisl, Melchior 238. 245. 257. 396. 420. 445.
 Klobusiczky Ferenc 251.
 Knauz Nándor 314.
 Knox, Geoffrey 342.
 Kocsis Filöp 323. 334.
 Koller József 70. 97.
 Kollonich Lipót 268. 270. 271. 272. 273. 274.
 398. 399. 422. 447. 448.
 Konstancia (Hauteville) 24.
 Konstancia, Aragóniai (Barcelonai-ház) 21. 23.
 Korbáviai család 76.
 Korbáviai János 72. 89. 239. 387.
 Kornis Ferenc 284. 286. 287.
 Kovács Margit 370.
 Kovács Sándor 364. 370.
 Kozma, garamszentbenedeki monostor őre 80.
 Krigovszky Magdolna 377.
 Kristóf, dr. 376.
 Kriston Endre 345. 353. 354.
- L**
 Lajos (Jagelló) 147. (*lásd még* Lajos, II.)
 Lajos, I., Nagy (Anjou) 54.
 Lajos, II. (Jagelló) 148. 149. 150. 151. 391. 415. 440.
 Lajos, IX., Szent (Capeting) 24.
 Lajos, XVI. (Bourbon) 280.
 Lamberg, Balthasar von 156.
 Lamberg, Johann Philipp von 271.
 Lamormain, Wilhelm 237.
 Lang von Wellenberg, Matthäus 151. 152. 153. 154.
 155. 156. 157. 159. 161. 163. 165. 166. 167. 168. 169.
 171. 172. 174. 178. 182. 193. 392. 415. 440. 441.
 Lang von Wellenberg, Paul 155.
 Lantay István 348.
 Lantos Zoltán 377.
 Lanze, Carlo delle 282. 285. 286. 287. 292.
 Lasso, Diego 202. 205. 207.
 László, III. (Árpád-házi) 15.
 László, Nápolyi (Anjou) 41. 61.
 Laszmann 377.
 Latinovich Gábor 314.
 Leiber, Robert 369.
 Lelei Kaplyan László 119.
 Leó, X. 120. 121. 124. 128. 132. 135. 152. 153. 154. 167.
 176. 196. 388. 389. 390. 411. 412. 414. 437. 439.
 Leó, XIII. 308. 309. 310. 311. 318.
 Linda, Alipius 377.
 Lipót (Habsburg) 247.
 Lipót (Habsburg-Lotharingiai) 282. 283. 285.
 288. 290. 291.

- Lipót, I. (Habsburg) 266. 267. 268. 271. 273. 275. 276.
 Lipót, VI. (Babenberg) 32.34. 384.
 Lippay György 250. 258. 259.
 Loret Bertalan 118.
 Lósy Imre 247. 250. 256. 259. 273.
 Lőrinc fia (Lőrincfi) Imre 46. 53. 386 409. 434.
 Lőrinc, váradi kanonok 54. 386. 409. 434.
 Lóvi László 364.
 Lubek, Christianus 128. 135.
 Ludányi János 117. 139.
 Ludányi Tamás 46. 59. 62.
 Ludwig (Wittelsbach) 152. 155.
 Luynes, Paul d'Albert de 288. 292. 294. 295.
- Machinensis, Nicolaus 72. 76. 89. 92.
 Maffei, Bernardino 207.
 Maglione, Luigi 325. 326.
 Magyary Gyula 368. 377.
 Maidalchini, Francesco 272.
 Majthényi László 241. 249. 252.
 Malaspina, Germanico 212. 214. 216. 217. 218. 219. 222. 223. 226. 227. 394. 418. 443.
 Malombra, Alvisé 79. 103. 104. 105. 107. 109. 387. 389. 410. 412. 413. 436. 438.
 Márai Sándor 371.
 Margit (Árpád-házi) 22. 31.
 Margit (Babenberg) 25.
 Mária (Habsburg) 202. 203.
 Mária Antónia (Habsburg-Lotharingiai) 280.
 Mária Krisztierna (Habsburg) 213. 216. 220. 394. 395. 417. 418. 424. 443. 444. 449.
 Mária Terézia (Habsburg) 300. 302. 303. 400.
 Mária, montpellier-i grófnő 21. 32.
 Mária, Sváb (Stauf) 23.
 Mariotti, Gianbattista 270. 271. 272. 273. 275. 398. 422. 448.
 Markusz Gyula 314.
 Marmaggi, Francesco 331.
 Marócsai Balázs 73. 74. 82. 83. 84. 387. 409. 435.
 Marócsai Domonkos 73. 82. 83.
 Marosi János 122.
 Marosi Zsigmond 112. 116. 119. 120. 122. 138. 390. 413. 439.
 Marosy Ferenc 372.
 Martinelli da Cesena, Biagio 159. 188.
- Martinengo, Giacomo 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 229. 393. 416. 417. 441. 442.
 Martinitz, Georg Adam von 271. 273. 276. 398. 422. 447.
 Márton, V. 39. 40. 69.
 Marx, Karl 348. 354. 356.
 Maternus, erdélyi püspök 51. 52. 60. 61. 62. 63.
 Matild, luxemburgi grófnő 32.
 Mátray János 375.
 Matucsina Gábor 91. 387. 409. 435.
 Mátyás (Habsburg) 216. 221. 222. 223. *(lásd még* Mátyás, II.)
 Mátyás, I. (Hunyadi) 70. 71. 72. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 82. 84. 85. 87. 90. 91. 104. 229. 387. 388. 409. 410. 435. 436.
 Mátyás, II. (Habsburg) 234. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 251. 252. 262.
 Mattyasovszky László 269. 270.
 Medici család 54. 78. 87. 275. 398. 410. 436. 447.
 Medici, Francesco Maria de' 270. 271. 272. 275. 422. 447.
 Medici, Giovanni de' 124. *(lásd még* Leó, X.)
 Medici, Giulio de' 180 *(lásd még* Kelemen, VII.)
 Medici, Lorenzo de' 77.
 Megyeri Bertalan 118.
 Megyer József 374.
 Mekcsei János 115.
 Mercatello, Franciscus de 56.
 Merry del Val, Rafael 328.
 Meskó Zoltán, ifj. 374.
 Meszlényi Zoltán, Boldog 377.
 Migazzi, Christoph Anton von 280. 286. 287.
 Mihalovics Zsigmond 376.
 Mihály, Vitéz 218. 219. 221. 222. 395. 443.
 Mihály, I. (Komménosz Dukász) 16.
 Mihály, pécsi kanonok 79. 91. 388. 410. 436.
 Mihály, váci kanonok 78.79. 87. 387. 410. 436.
 Mikách Sándor 251.
 Mikefalvi/Csehi Gergely fia Péter 51. 52.
 Miklós Béla 346. 348. 349. 353. 355.
 Miklós, aradi prépost 114.
 Miklós, IV. 38.
 Miklós, V. 41.
 Miklós, Saint-Omer-i 32.
 Miklósy István 323. 324.
 Mikolajczyk, Stanisław 372.

- Miksa (Habsburg) 395. 213. 214. 215. 219. 220. 222. 395. 418. 443.
 Miksa, I. (Habsburg) 148. 151. 152. 155. 165. 167.
 Mindszenty József 352. 360. 361. 362. 363. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 374. 404. 428. 453.
 Minutilis, Henricus de 41. 44. 434.
 Molino, Giovanni 292. 294.
 Montaji Bereck 62.
 Montaji Egyed 62.
 Montini, Giovanni Battista 352.
 Móric, I. (Wettin) 205. 206. 393. 442.
 Morro, Miguel 103.
- Nádasdy Ferenc 215. 225. 266.
 Nádasdy László 274.
 Nádasdy Tamás 199. 200.
 Nagy Ferenc 365. 376.
 Nagy Ignác, séllyei 299. 300. 400. 424.
 Nagy Imre 353.
 Nagy Töhötöm 363.
 Nagyfalvy Gergely 252.
 Nagyvátyi Pál 74.
 Napóleon, I. (Bonaparte) 162. 307.
 Naprági Demeter 214. 215. 219. 223. 224. 226. 394. 418. 443.
 Natalucci, Vincenzo 309.
 Németh József 314.
 Netzhammer, Raymund 326. 327. 329. 330. 333. 339.
 Nicolescu, Alexandru 325. 331. 332.
 Niemeczek 377.
 Nigroni, Pietro Maria 302.
 Nikodém, pátriárka 330. 335.
 Nilles, Nikolaus 329.
 Nina, Lorenzo 309.
- O'Malley, Owen St Clair 343.
 Okrutzky Erzsébet 374.
 Oláh Miklós 111. 119. 148. 199. 391. 414. 440.
 Olimpia főnöknő 376.
 Orbán, VI. 43.
 Orbán, VIII. 95. 97. 233. 234. 235. 240. 249. 253. 260. 310. 396. 420. 446.
 Orévi Lukács 50. 56. 57.
 Orsini d'Aragona, Domenico 285. 291.
 Ortutay Gyula 364. 365.
 Ortvai Tivadar 314.
 Osborne, Francis D'Arcy 341. 344. 403. 427. 452.
- Ottó (Habsburg-Lotharingiai) 376.
 Ottoboni, Pietro I (ásd még Sándor, VIII.)
 Ottokár, II. (Přemysl) 24.
 Őcsényi Péter 74.
- Paksy János 291.
 Pál, II. 67. 69. 70. 80. 388. 411. 436.
 Pál, III. 196. 197.
 Pál, V. 237. 262. 307. 310.
 Pálffy Ferdinánd 273.
 Pálffy Miklós 225.
 Pálffy Tamás 273.
 Pallavicini, Lazzaro Opizio 278. 288.
 Pamphili, Benedetto 272.
 Pápai Benedek 117. 118. 139.
 Papp Antal 331.
 Papp, Dánilá 331.
 Paracciani Rutili, Urbano 282. 287.
 Pargali Ibrahim 219. 223. 225.
 Pastor, Ludwig von 277. 309.
 Patachich Ádám 251.
 Patachich Gábor 251.
 Patacsi András fia Bertalan 75. 76. 81. 387. 409. 435.
 Pataki Vidor 113.
 Pázmány Péter 8. 97. 101. 229–264. 310. 389. 396. 397. 412. 419. 420. 421. 437. 445. 446.
 Pazzi család 87. 387. 410. 436.
 Perea, Antonio de 101. 103. 105. 106. 107. 108. 110. 389. 390. 412. 413. 438.
 Perea, María de 103.
 Perez, Gundisalvus 173.
 Perrenot de Granvelle, Antoine 202.
 Pesti Pál 74.
 Pesty Frigyes 313.
 Péter (Barcelonai-ház) 13.
 Péter fia Demeter 46. 49. 386.
 Péter fia Domonkos 79.
 Péter fia Domonkos, pápai írnok 79. 82. 104.
 Péter, bakonybéli apát 48.
 Péter, besztercei plébános 60.
 Péter, II., Katolikus (Barcelonai-ház) 21. 32.
 Péterffy Gedeon 376.
 Péterffy Károly 97.
 Pétery József 373.
 Pethe László 243. 257.
 Petrescu-Comnen, Nicolae 331.

- Petrovics Péter 201.
 Petykó Albert 315. 321.
 Pezzen, Bartholomäeus 218. 221. 223. 224. 226.
 Picanyol, Leodegario 374.
 Pink, Ivor 343.
 Pintér Mihály 375.
 Pinto Poloni, Bartolomeo 8. 277–297. 399. 423. 448. 449.
 Pirelli, Filippo Maria 285. 294.
 Pius, II. 41. 66.
 Pius, IV. 307. 410.
 Pius, VI. 300. 400. 424. 449.
 Pius, IX., Boldog 309. 310. 311.
 Pius, X., Szent 328. 329. 330. 402. 426. 451.
 Pius, XII. 341. 347. 351. 352. 362. 363. 366. 368. 369. 403. 427. 452. 453.
 Platón 77.
 Poloni, Francesco 399.
 Poloni, Pietro 399.
 Pontói Antal 118.
 Pop, Gheorghe 333.
 Poscha, Mathias de 105.
 Posgay János 233. 256.
 Pozzobonelli, Giuseppe 280. 284. 285. 289. 290. 292. 294. 296.
 Pozsegavári Mátyás 105. 107. 109. 389. 413.
 Prágai Prokop 51. 52.
 Pray György 70.
 Priuli, Antonio Marino 288.
 Pucci, Antonio 162.
 Pucci, Lorenzo 162
 Puskin, Georgij 348. 351. 356.
 Pyber János 232. 233. 234. 235. 247. 250. 255. 256. 259. 260. 263. 389. 397. 412. 421. 437. 446.
- R**
 Radanay Mátyás 273. 274.
 Radisics Elemér 374.
 Radu, Demetriu 329.
 Rajmund Berengár, IV. (Barcelonai-ház) 24.
 Rajnáld, erélyi püspök 30.
 Rákóczi (Rákóczy) Ferenc, II. 238. 265. 269. 274. 398. 421. 447.
 Rákosi Mátyás 343. 352. 365. 368. 369.
 Ramocsaházy Mihály 247. 252.
 Rampolla, Mariano 327. 328. 331. 333. 339. 402. 427. 452.
 Rangoni, Claudio 212.
 Rangoni, Gabriele 74. 76. 78. 79. 82. 84. 86. 87. 91. 104. 107. 109. 387. 388. 389. 409. 410. 412. 435. 436. 438.
 Ráttkay György 258. 397. 420. 446.
 Rékai János 116. 117. 118. 119. 120. 121. 391. 414. 439.
 Ricci, Lorenzo 280.
 Richárd (Plantagenêt) 24.
 Ridolfi, Lodovico 234. 237. 262.
 Ritter, Saverio 325. 333.
 Róbert, veszprémi püspök 16. 35.
 Rodt, Franz Konrad Kasimir Ignaz von 280.
 Rokka Pál 374. 375.
 Rómer Flóris 312. 314.
 Rosi Bernardini, Francesco 308.
 Roskoványi Ágoston 70.
 Rossi, Ferdinando Maria de 285. 294.
 Rosztisláv (Rurik) 32.
 Rotta, Angelo 342. 360. 361. 366. 369. 374. 403. 428.
 Rózsa Lászlóné Kiss Margit 364.
 Rozsályi Gergely 47. 59.
 Rudolf (Habsburg) 21. (*lásd még* Rudolf, I.)
 Rudolf, I. (Habsburg) 24.
 Rudolf, II. (Habsburg) 221. 234.
 Rumpf zu Wülrotz, Wolfgang Siegmund 222. 223.
- S**
 Sággy Elek 348. 351.
 Salamanca, Antonio Iñes Gonzales de 156.
 Salamanca, Gabriel 150. 154. 155. 156. 157. 159. 160. 162. 164. 165. 168. 170. 171. 175. 190. 392. 415. 441
 Salamanca-Hoyos, Antonio 156. 157. 160. 161. 162. 163. 164. 166. 167. 168. 170. 171. 175. 176. 177. 178. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 192. 392. 415. 441.
 Salvan, Nicolaus de 128. 135.
 Sancho (Barcelonai-ház) 13.
 Sándor, IV. 38. 407. 433.
 Sándor, V. 40.
 Sándor, VI. 66. 99. 100. 102. 105. 106. 411. 437.
 Sándor, VIII. 267. 268.
 Sanseverino, Federico 101. 102. 103. 104. 106. 107. 389. 412. 438.
 Sanseverino, Roberto 102.
 Santacroce, Antonio 268. 271. 273.
 Sántha György 374.

- Sárközy Pál 375.
 Sárvári Miklós 56. 58.
 Scapinelli de Léguigno, Rafael 333.
 Scherhackl, Maximilian 266. 268. 398. 422. 447.
 Schmitth Miklós 70.
 Schneitpeck, Johann 151.
 Schoenfeld, Arthur 351.
 Schrotty Pál 377.
 Schusztar Konstantin 314.
 Senye Ferenc 374.
 Senye István 374.
 Sennyey István 237.
 Serbelloni, Fabrizio 283.
 Serédi Jusztinián 342. 360. 373.
 Serntein, Zyprian von 149.
 Sforza Pallavicini 202. 203. 204.
 Sibalszky 374.
 Sigér Máté 122.
 Sík Endre 377.
 Sík Sándor 364. 373. 374. 375. 377.
 Simonffy Jenő 375.
 Simon, Szent *lásd* István, I., Nemanja
 Simor János 312.
 Sixtus, IV. 8. 38. 65–93. 104. 279. 386. 387. 409.
 410. 435. 436.
 Sixtus, V. 97.
 Slachta Margit 368. 374.
 Smilo János 49. 58.
 Spada, Fabrizio 269. 270.
 Speciano, Cesare 212.
 Spellman, Francis 350.
 Spinelli, Filippo 8. 211–227. 394. 395. 417. 418.
 419. 442. 443. 444.
 Spinola, Girolamo 283. 285. 288. 291. 292. 293.
 294. 295.
 Stojkovski, Boris 18.
 Stoppani, Giovanni Francesco 278. 285. 289.
 292. 293. 294.
 Suárez Díez, Laureano 377.
 Sulyok Dezső 365.
 Svessai Péter 62. 63.
- Szakácsy Dániel 374.
 Szatmári György 148.
 Szatmári János 114. 115. 125. 390. 414. 439.
 Szatmári János, id. 115.
 Száva, Szent 18.
- Széchenyi György 266. 273.
 Széchenyi Pál 269. 270. 271.
 Szécsényi János 75. 80. 387. 409. 435.
 Szécsényi Mihály 75. 80.
 Székely György 245. 247.
 Székely Károly 375.
 Szelepchény György 273.
 Személyi József 374.
 Szentiványi Márton 266. 268. 398. 422. 447.
 Szentlászlói (Tűz) Osvát 73. 82. 387.
 Szentpéteralapjai László 116. 130.
 Szepesi János 49. 55. 58.
 Szilárd Marcell 376.
 Szoboszlav Aladár 374.
 Szombathelyi Gáspár 74.
 Szörényi Andor 348.
 Sztrilich Károly 345.
 Szuhay István 245. 256.
 Szulejmán, I. (Oszmán) 200. 202.
 Szűcs István 374. 375.
 Szűcs János 374.
 Szydłowiecki, Krzysztof 165.
- Tahy Ferenc 200.
 Tallián Pál 234. 235. 264.
 Tamás fia János 46.
 Tamás szerémi püspök 59.
 Tamás, I., szavojai gróf 23.
 Tanara, Sebastiano Antonio 268. 269.
 Tardini, Domenico 331. 332. 341. 352. 403.
 427. 452.
 Tárkányi Béla 313. 314.
 Tarnóczy Mátyás 267.
 Tarródy István 268.
 Tasnádi Tamás 389. 412. 437.
 Tăutu, Aloisie Ludovic 331. 332.
 Telekessy István 8. 238. 265–276. 398. 399. 421.
 422. 447. 448.
 Teleki Géza 342. 249. 355. 357.
 Tellaciis Gábor 233.
 Teneris, Iohannes de 120.
 Teodosije 18.
 Thallóczy Lajos 13. 14. 315. 321.
 Theiner, Augustin 70. 307. 308. 311. 314.
 Theodorian-Carada, Mariu 325. 326. 327. 328.
 330. 331. 332. 333. 334. 338. 402. 427. 452.
 Tildy Zoltán 350. 368. 373. 374.

- Tinódi Lantos Sebestyén 203.
 Tisserant, Eugène 326. 327. 331. 333.
 Tolnai Bálint 116. 124.
 Tomek Vince 9. 359–377. 403. 404. 428. 429. 453.
 Toponáry Ede 374.
 Tornai István 117. 118. 139.
 Torregiani, Luigi Maria 285.
 Toszt Barna 374.
 Trautson, Paul Sirt Freiherr und erster Graf zu 223.
 Trevisói Simon 119.
 Türje nembéli Szentgróti Ivachin fia Fülöp 112. 117. 118. 120. 140.
 Újlaki Ferenc 150.
 Újlaki Katalin 72.
 Ulászló, II. (Jagelló) 147. 391. 415. 440.
 Ungnád Mária 230.
 Urbanovich Gáspár 233.
 Utyeszencs (Fráter) György 195. 198. 200. 201. 202. 207. 208. 229.
 Vágner József 314.
 Valdemár, II. (Estridsen) 21.
 Valeri, Valerio 325. 330. 331. 334.
 Vallaresso, Maffeo 72. 89.
 Ványó Tihamér 97.
 Várdai (Várdy) Pál 149. 199.
 Varga Béla 376.
 Varsányi Katalin 364.
 Vasoli, Alessandro 231. 237. 244.
 Végh Árpád 374.
 Véjte fia Tódor 15. 29. 30. 31.
 Velics József 367. 372.
 Venturini, Alberto 219.
 Veranchich Faustus 252.
 Verbanovich Gáspár 230. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 240. 241. 246. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 258. 264.
 Verona, Baylardinus de 56.
 Veterani, Benedetto 285.
 Vianden, luxemburgi gróf 32.
 Vicedomini Máté 73.
 Vidákovics Aladár 374.
 Villinger, Jakob 149.
 Vilmos, II. (Hauteville) 21.
 Vilmos, Saint-Omer-i 32.
 Vinkovich Benedek 251. 254.
 Visconti, Alfonso 216. 280.
 Vitéz János, Kamarcai 122.
 Vitéz Mihály, Kamarcai 391. 414. 439.
 Vivis, Daniele 103. 107. 438.
 Vízi Balázs 113. 116. 117. 130.
 Vizi Márton 74.
 Vorosilov, Kliment 341. 342.
 Vörös János 341.
 Wagrain, Franz Anton Engl von 288.
 Walter János 364. 365. 366. 368. 376. 377.
 Weisz Elemér 377.
 Wesselényi Ferenc 266.
 Wilhelm (Wittelsbach) 152.
 Wittelsbach dinasztia 152.
 Witz Béla 376.
 Ximenis Cerdà, Joan (Juan de Cerda) 100.
 Zágón József 368. 369.
 Zamoycki, Jan 216. 217. 218. 220. 394. 418. 443.
 Zellhofer János 377.
 Zichy Ferenc 277–297. 399. 423. 448.
 Zichy Rafaelné 377.
 Zimányi Gyula 364. 376.
 Zongor Zsigmond 267.
 Zott, Johannes 164.
 Zrednai János 77. 387. 410. 436.
 Zrínyi Miklós 235. 239.
 Zsigmond Ágost, II. (Jagelló) 200. 207.
 Zsigmond, I. (Jagelló) 161. 165.
 Zsigmond, III. (Jagelló) 213.
 Összeállította: SÁGI GYÖRGY

CONTENTS

<i>Preface</i> (Péter Tusor)	7
<i>Laudation</i> (László Solymosi, György Rácz)	10
Queen Yolanda's Dower and the Golden Bull. An Unknown Royal Charter of 1222 (Dániel Bácsatyai)	13
The College of Cardinals and Hungarian consistorial benefices in the late 14 th century. The notes relating to Hungary in Volume 52 of <i>Obligaciones et</i> <i>Solutiones</i> (Tamás Fedeles)	37
Two unknown breve registries from Pope Sixtus IV (Gábor Nemes)	65
An unknown consistorial source from the year 1502. A <i>processus</i> informa- tivus of the Auxiliary Bishop of Eger in the Este archives at Modena (Hajnalka Kuffart, Gábor Nemes, Péter Tusor)	95
Who has the right of appointment? The patronage of St. Peter's Altar at Esztergom (Norbert C. Tóth)	III
In search of lost papal bulls. The appointment of Girolamo Balbi, Provost of Pozsony, as Bishop of Gurk (1522–1523) (Bálint Lakatos)	147
Polyphonic News? Papal nuncios' reports from Hungary in the mid-16 th century (Viktor Kanász)	195
Nuncios at War. Filippo Spinelli in the Prague Court (Kruppa Tamás)	211
An Appeal by a Canon of Zagreb to Rome against Pázmány. Count János Erdődy's removal from the Bishopric of Eger (Sopron, 1625) (Péter Tusor)	229
István Telekessy's appointment as Bishop of Csanád. Sources in the Medici Archives of Florence (1696) (Béla Vilmos Mihalik)	265
News of a Conclave in Győr. Letters by Bartolomeo Pinto Poloni, Roman Agent, sent to Ferenc Zichy, Bishop of Győr, in 1769 (Róbert Oláh P.)	277
The earliest <i>processus</i> of the Diocese of Székesfehérvár (1777) (Tamás Tóth)	299

Vilmos Fraknói's research requests in the Vatican Apostolic Archives (1881–1885) (Katalin Nagy)	307
“ <i>This is but pure Hungarian madness</i> ” Sources on the aftermaths of the bull ‘Christifideles graeci’ (Tamás Véghseő)	323
The negotiations between József Grósz, Archbishop of Kalocsa-Bács, with Alvary Gascoigne, British Envoy to Budapest, in 1945 (György Sági)	341
Vince Tomek, Piarist General, Advisor and Chronicler of Vatican Diplomacy (Balázs Rétfalvi)	359
<i>Abbreviations</i>	379
<i>Authors</i>	381
<i>Summaries in Hungarian</i>	383
<i>Summaries in German</i>	405
<i>Hungary and the Holy See of Rome III. (Summaries in English)</i>	431
<i>Register</i> (Compiled by György Sági)	455
<i>Table of Contents</i>	467

ISBN 978 615 6448 19 4

9 786156 448194